ANDRÉ RIBARD

İNSANLIĞIN TARİHİ 2

İNSANLIĞIN TARİHİ

André Ribard

may yayınları

İNSANLIĞIN TARİHİ — Cilt II. — Yazan André Ribard — Türkçesi: Erdoğan Başar - Şiar Yalçın — Kapak: Mustafa Öney — Dizgi baskı: Divan Matbaacılık ve Ticaret Tesisleri — May Yayınları: Babıâli Caddesi 19, Cağaloğlu, İstanbul — 1974 — Telefon: 27 71 61.

ANDRÉ RIBARD

İNSANLIĞIN TARİHİ

Cilt : II

TÜRKÇESİ

Erdoğan Başar — Şiar Yalçın

may yayınları

REFORM

Hümanizm, dine karşı ama din düşmanı değildi; eski din el yazmaları bilgisini geliştirirken bunların serbest incelenmesine de yardım etti; Hümanizmin amacı kültürü laikleştirmekti. Fransız matematikçi, Kale Boğazı kıyısında Etaple kasabasından Jacques Lefèvre, skolastik yorumlara başvurmadan, uzun zaman Aristote'yu açıkladıktan sonra Sorbon'a karşı çıktı ve bir İsa Felsefesi sonucuna vardı. İlk Hıristiyanlığın ve İncil'in buyurduğu bu sade ve erdemli hayat inancı, ilkçağ düşünürlerinin tanıklığını ve neyi belirttiklerini kendi aralarında tartışan okumuş yazmışlar ve yüksek dereceli bürokratlar âlemini, Hellen uygarlığı bilgileri ustası Guillamue Budé çevresinde topladı. Akılcı kuşku ve hoşgörü düşüncesi, özellikle, Erazmus (Erasme) adı altında yazarların en bilgini, en zeki ve nüktelisi, derin bilgili Hollandalı ile başarı ve zafer kazandı. Onun dinsiz ve sınır tanımaz düşünüşü, zekâsı, aklının kazandığı ün, Riga'ya kadar varmıştı ve Prensler onunla bağlantı kurmak için çaba harcıyorlardı. Toplumun ve Papalık yetkesinin hiçbir eleştirisi onun eleştirileri kadar ileriye gitmiyordu: o da Kilise'de bir reformdan yanaydı. Erazmus'un çalışması ve eserleri, şimdi bir çok anlatım aracına sahip bulunan Avrupa burjuvazisinin araştırmalarına ışık tutuyordu.

Portekiz'den yağlı boya resim öğrenimi görmeye gelinen Anvers'te, Bruges'teki eski karikatür okulundan daha da atak, Quentin Metsys'in karikatürü vardı. Hainaut'da, Müzik Prensi adı takılan Josquin de Prés vardı. İtalyan etkisinin Almanya'ya girdiği Avgusburg'ta yaşlı Holb-

cin, aslına titizlikle bağlı resmi sürdürüyordu. Nurnberg'te, ölüm duygusu ile Germen özelliğini veren, Albert Dürer vardı. Tedirgin, tasalı kilise Hümanistleri yakabilirdi. onların düşünüşü, insan düşüncesi ve insan saygısı, engelleme yetkisi Kilise'ye ait olmayan bir toplum davranışını, bir sosyal eylemi dile getiriyor, anlatıyordu.

İspanyollar Yukatan'daki Mayalara saldırdılar. Portekizliler, Malakka'dan geçerek güleryüzlü, konuksever Pekin hükûmetinin, kendilerini hemen korsan sayacağı ve Japon haydutlara verdiği cezaların aynı cezalarla cezalandıracağı, Çin'de göründüler. Ama Portekiz ticareti gene de Kanton'da kaçak olarak yerleşti. Çin'li tacirler bu ticaretten pek büyük kârlar sağladılar ve bu ticaret gelişti. Değerli maden yükünü, şimdi Kadiz'den almakta olan Hollandalıların kendileri için de Baltık, artık, Danimarka krallarının Kalmar Birliği'ni zor kullanarak tuttukları, korudukları, sürdürdükleri ikinci derecede bir denizden başka birşey değildi. Aynı bağımsızlık istek ve iradesi, burada, Baltık sitelerinin yarışma ve rekabetini yoğunlaştırıyor, koyulaştırıyordu; bunları önleme ve bastırma için yapılan toptan kılıçtan geçirmeler, köylülerin ayaklanmalarını, köylü karışıklıklarını izledi. Kral I. Fransuva, Marinyan'da (Marignan) kazandığı İtalya zaferi ile övünüyordu; dünyayı İspanyollara ve Portekizlilere saklı tutan Papalık bölmesi, onu kızdırmıştı... Avrupa'nın bu birdenbire genişlemesi, Avrupa burjuvazisinin eseriydi; o zamandan sonra başarılarının, politik yansımaları da olacaktı.

Katolik Ferdinand'ın 1516'da ölümü, İspanyol tahtına, Güzel Filip ile Jeanne-la-Folle'ün çocuklarının büyüğü Şarl'ı getirdi. Gand'ta doğmuş, çevresi Flamanlarla çevrili bu Habsburg İspanyolca konuşmaz, Fransızcadan başka dil bilmezdi; İspanya için Amerika'nın keşfi niteliğinde bir raslantı, bir kazaydı. İspanya'yı, Napoli Krallığını, bir de Hollanda'yı bir araya getiren bu belalı kalıtım, İspanyollara özgü temellerden, Amerika kıt'asının katılması kadar yoksundu. Bu, bir garip imparatorluktu; ana

yurdunun çıkarlarını çok iyi kavrayan, ama bunları, çelişmelerini daha iyi gördüğü İspanya'nın çıkarlarıyla bağdaştırmaya da gücü yetmeyen bu soğuk adam kadar garip bir ülkeydi. Hollanda, zengindi; bu zenginlik sadece dünyanın ticaret gemileri hep Anvers'e uğradıkları için değil ülkenin iç kesimlerinde bez, duvar halısı, madenî eşya yapımı ve maden kömürü çıkarılması birer mutluluk güvencesi oldukları için de meydana geliyordu. İspanyol şehirleriyse, tersine, yavaş yavaş gelişiyorlardı. Tarım, zayıf ve fakir kalmıştı; koyun sürüleri de çoğu zaman üretken olmaktan çok zararlı olmuşlardı. Deniz seferleri, hep, daha çok gemi gerektirdiklerinden ormanları hesapsız kesmek, harap etmek zorunlu sonucunu doğuruyordu. Buna karşılık, Amerika'dan elde edilen malların zenginliği, varlığı, parazitliği gittikçe artan ve şiddetlenen bir soylu sınıfın kasalarına akıyordu. İspanya'nın zenginliği, farazi (fictive), alışılmamış türde ve ölçüdeydi. Onun Flamand hükümdarıyla çatışması çok gecikmezdi, gecikmedi de...

Hümanizm, Ortodoks din bilginlerine karşı eski İsrail el yazmalarının savunulmasını üstüne almış bulunan Alman dil bilgini (philologue) Reuchlin'in çevresinde gürültülü bir kalem tartışmasına dalmıştı. Hümanizm, başta Erazmus (Erasme), Reuchlin'in yanında saf tutmuştu; çoğu üniversitelerin Kilise düşmanı tutumları, halk yığınlarını bilgisiz bırakma usulünü, bilgisizciliği lânetliyor, mahkûm ediyordu.

Vicdanlardaki bu bunalımı, birden, halk yığınları arasında gürültülü yansımalar yapan bir ses meydana vurdu. Kilisenin günah bağışlaması, Almanya'yı öteden beri sık sık karıştırır, kışkırtıp ayaklandırırdı. Bu günah bağışlamaların parayla satılması Kilise için önemli gelir kaynağıydı, ve bunlar kamuoyunda kötü örnek oluyordu; kilise ve din adamları, zengin oldukları ölçüde nefret ve tiksinme konusu idiler. 1517 yılında Wittemberg şatosunun kilisesinde dinine bağlı, ateşli ve tutkulu bir keşiş, Luther, Kilisenin para karşılığı günah bağışlamasını (indulgences)

kınayan tezlerini açıkladığı duyurduğu zaman, bu, genel ve büyük bir kargaşalık meydana getirmişti. Luther, ne reformlardan ne de Kilise ile olan bağlantıların kopmasından söz etmemişti: ama onun karşı koymaları, protestoları Almanya'da bu endüjansların (indulgence) verimini o kadar azaltmıştı ki, Papalığın Hükûmet örgütleri bu konuda araştırma açmışlardı.

Hümanistler ve Üniversiteler, Luther'i destekliyorlardı. Erazmus, onu doğru buluyor, Etaple'li Lefèvr onun ileri sürdüğü savlara (thèse) bağlanıyor, uyuyordu. Aslında Luther, dört bir yandan gelen bu elbirliği ve işbirliği içinde, yalnız, Almanya'yı sarsan, sallayan, yabancı sevmezlik dalgasıyla uyum halindeydi. Derin bir ulusal akım, onun sesine tumturak katıyor, büyütüp şişiriyordu. Jean Hus; Çek ulusuna bununla seslenmişti. Luther Germanizme çağrısını bununla yapıyordu. Bu, Avrupa'nın hor gördüğü, hafife aldığı Alman köylülerini hayvan yerine koyan yüksek dereceli İtalyan din ve Kilise adamlarına karşı öç alma çığlığıydı. Bu, Almanya'yı yüz yıllardan bu yana soyan Kilise'ye karşı Germen inancının kendini doğrulaması, kesinlemesiydi. Germen inancı birkaç ay içinde çıkarları, salt Germanizm'de olan papazları ve soyluları çekemeyen prensleri ve burjuvaları, aydınları, hümanistleri, köylüleri, küçük aristokrat soyluları, ve fakirleri; Luther'in kişiliğinde kendi öz gururunu, kendi kıskanç hınçlarını bulan bütün Alman toplumunu bir güçbirliği içinde topladı.

Böylesine ıralayıcı, ayırdedici bir tüm birliğin sonuçları da olacaktı. Erazm, bunları önceden görmüş olsa gerekti. Aslında Luther, hiç de Erazmus'un akılcı eleştiri tutumunda değildi ve tek bir İncil'in yetkisinin başarısını, zaferini, sözünün geçerliğini bekliyorduysa da, bu kurulu düzen çerçevesi içindeydi. Ama ulusal ilerleyiş başka her düşüncenin üstesinden geliyordu; aynı zamanda, sonuçları ciddî ve ağır olacak bir para işlemini de maskeliyordu.

Avusturya'nın Maximillien'i 1519 yılında öldü. İmparatorluk makamına aday olan üç kişi, imparatorluğun seçmenlerine başvurdular: Maximillien'in torunu Şarl (Charles) Habsbourg I. Fransuva; bir de Saksonya Elektörü gibi Alman prenslerini satın almıştı ama, Hollanda üzerinde etkilerini yitirmek tasası olmayan, banker Fugger'ler Şarl'dan yanaydılar. Onların imparator seçildikten sonra ödenebilecek poliçeleri, Fransa kralının ses çıkaran ve peşin ödenen gani bir gönülle ve yürek temizliğiyle bolbol da harcanan, saçılan altın paralarından üstün gelmiş, onları yeniyordu. Alman bankerlerinin istek ve iradesiyle Şarlken (Charles-Quint) Almanya İmparatoru oldu; Madrit'te taç giymişti bile. Onun imparatorluğu, dev gibi oldu. Banker Fugger'ler Portekizli usta denizci, kaptan Macellanın'ın (Magellan) uzak deniz seferini de para ile desteklemiş, finanse etmişlerdi; Macellan, Hindistan'a giden Batı yolunun, Amerika'nın güneyinde geçtiği Boğazı buldu Pasifik'i boydan boya geçtikten sonra. Macellan öldürüldüğü için, Bask Elkano Norman ve Portekizli denizcileriyle, dünya turuna devam etti; Kolomb'un düşünü ilk tamamlayanlar, bunlar olmuştu.

İmparator Şarlken'in karşılaştığı zorlukların en küçüğü, gene de para sorunu değildi. Kastil şehirleri, vergilere ve Flamand asıllı şehir meclisi üyelerine karşı ayaklanmışlardı; soylular da bu halk hareketleri arasında manevralar, entrikalar çeviriyorlardı. Şarlken, din ve kilise adamlarının, Halk meclislerinin düşmanca propagandalarını kırdı, yok etti. Aristokratik Kortezleri hep korur, hep kollarken de salt yönetim ilkelerine göre kendi iktidarını kurdu, örgütledi.

İmparatorun bu birleştirme istek ve iradesi, Almanya'da, prenslik Devletlerinin daha sarsılmaz direnişine çattı. İmparator. Avrupa'ya egemen olma politikasına girişmişti ama Almanya'da bile onun yönetim tedbirleri etkisiz kalmıştı. Prensler, Luther'cilikte azar azar şehirleri izliyorlardı. Saksonya Elektörü tarafından korunulan ve

Wartburg şatosunda yerleşmiş bulunan Luther, İncil'i ivedilikle Alman diline çevirdi ve onun bu çevirisi, üslubuyla ve kullandığı kelimelerle, büyük bir edebiyat çalışması, büyük bir edebiyat eseriydi. Böylece İncil ile Alman halkının doğrudan doğruya ilişiği sağlanmış oluyordu: Roma'ya karşı isyan bir fırtına halini aldı.

Hollanda'da Şarlken, Fransızların her türlü karışmasına, el koymasına son vermek için saldırır, kendini bu mücadeleye bütün varlığıyla verir; ve Bourgogne'lu atalarının evvelce ellerinde bulundurdukları Dijon'u yeniden ele geçirilişi bir savaşı başlatır; bu savaşta iki devlet ateşli İngiltere kralı Henri: VIII'i kendi çevrelerine kazanmak için manevralarla birbirleriyle yarışır; beri yanda ise, I. Fransuva (François: I), Almanya'da, Habsburg'ların kendilerine karşıt, hasım saydıkları herkesle pazarlık eder. Avrupa, tamamiyle işe atılmış olduğundan, genişliği, Şarlken'in ezici görevini daha da karmaşıklıklaştıran deniz yollarına ve deniz işlerine ilişkin girişmelerini, atılımlarını hiç kesmez.

Akdeniz'in Afrika kıyılarında Türk korsanları, ellerinde eksiksiz, yetkin, üstün deniz üsleri bulundurmaktadırlar. İmparator, onları buralardan çıkarmaya çalışır. Türklere arkadan saldırmak için Iranlılara seve seve dayanmağa hazırdır: Isfahan'daki elçileri de bu tasarıyı yüreklendirmekte, isteklendirmekte, kışkırtmaktadırlar. Ama Türkler hücum ve atılım girişimini yeniden ellerine aldılar: yırtıcı, Yavuz Sultan'ları Selim I, İran'ı ve Mısır'ı yendi; Halife ilân edildi, Devlet ile din'in birliğini gerçekleştirdi. Osmanlı İmparatorluğu, şimdi, Müslüman din kudretini elinde bulunduruyordu. Cezayir İmparatorluğu, şimdi, Müslüman din kudretini elinde bulunduruyordu. Cezayir korsanı Barbaros, Afrika üzerinde Şarlken'in egemenliğini tanımaz, çekişir; buraları elde etmeye çalışır. Arap saygınlığını, yetke ve itibar üstünlüğünü de Fas üzerine sürer, püskürtür. İspanyollar Afrika ile Avrupa arasında bir kin ve kızgınlık barajı yükselten; köleliğe adanmış Afri-

ka kıt'asını ayırıp yalnız bırakan Türk Korsanları önünde güçsüz kalır, kıyıları yitirirler.

İspanyollar, Amerika'ya yönelen girişimlerinde ve atılımlarında daha talihli çıktılar, daha başarılı oldular. Sömürgelere göçmen çiftçi taşıyan Hernan Kortez (Cortès), Meksika kıyılarına bir sefer tertipleyip götürmüş, Tobasco'da karaya çıkmıştı. Orada Meksikalı hükümdar (Moctezuma) nın gönderdiği özel görevlilerle ilişkiler kurdu, ve yavaş yavaş, yaylaya doğru ilerledi. Kortez, oymaklar, boylar arasındaki anlaşmazlıkları kullanarak yakıp ateşe vererek, pazarlık edip alış-veriş yaparak Meksiko'ya yaklaştı. Yanında sadece 400 kişi, 7 top ve 15 at vardı; ama ateşli silâhları, su verilmiş çelik kılıçları, bir de Azteklerin hiç görmedikleri, bilmedikleri atlıları bunları dehşete saldı: Moktezuma, doğru, fatih Kortez'in üzerine yöneldi. Kortez onu yakalattı, zincire vurdurdu: işkenceler başladı. Meksiko'daki büyük tapınağın üstünde Haç yükseldi. İspanya. Meksika İmparatorluğunun zilyetliğini ele geçirmişti.

Kral Moktezuma. gelen fatihlerle işbirliği yapmaya özendi ve bunu önerdi de. Ama Meksikalılar yenilgiyi hiç kabul etmiyorlardı. Kortez, kendisini Meksiko'dan sürüp çıkardıktan sonra şehri, kıtlığın, açlığın ve salgın veba'nın ahaliyi yendiği uzun bir kuşatma içinde bıraktı. Böylece İspanyollar, 1521 yılında ve üzüntüsüz, sıkıntısız, pek büyük bir güçlüğe de uğramadan,ülkeyi zorla ellerine geçirmiş oldular. Meksika bağımsızlığının kahramanı Kuohtemok'a (Cuauhtemoc) işkence yapıldı; ayakları sıvı bir yağa iyice bulandıktan sonra bir odun kömürü yığını üzerinde yakıldı. Küçük çocukların yüzleri, yanakları kızgın demirle damgalandı. Vaftiz ediyorlar ve asıyorlardı. Kortez'i yeni İspanya genel valisi atayan İmparatorun zaferi din âyinleriyle kutlanıyordu.

Ufuklar, her yönde genişliyordu. Ispanyollar, Pasifiğe ve Honduras'a doğru ilerliyorlardı. Hudson'da, Labrador'da, Kanada'da, Madagaskar'da, Sumatra'da Fransızlar

vardı. Portekizliler bir yabancı gemiyi ele geçirdiklerinde rakiplerine hasımlarına eziyet eder. işkence yaparlardı. Bu öfke, bu çılgınca coşku, burjuvazinin akla, ruha, zekâya ve fikre konulan köstekleri, ayak bağı zincirleri kırdığı coşkunluktan başka bir nitelikte değildi; dindeki bunalım bunun, kökenlerini açığa vuran, sosyal sonuçlarıydı.

İncil'in Etaple'li Léfevre'ce yapılan Fransızca çevirisi yakılmaya hüküm giymişti ama inceleme ve çalışma ocakları Lyon'da, Paris'te, Bordo'da, Tuluz'da çoğalıyordu. Erazmus, hoşgörü yokluğu belirginleşen ve açıkça ortaya çıkan, Luther'i kabul etmemek eğilimindeydi. Onun doktrininin bir araya getirdiği güçler sert davranıyorlardı. Fiyatların yüksekliğinin ve toprak rantlarının düşmesinin fakirleştirdiği Alman küçük asilzadeleri, küçük soyluları, Kilise malları üzerine atıldılar; bu, şövalyelerin savaşı oldu. Prensler ve burjuvalar bunu ancak önlemişlerdi ki zeamet sahibi senyörlerin yolsuzluklarına, aşırılıklarına karşı köylü hareketleri, ayaklanmaları yeniden başladı. Luther düşünüşü, halkçı evresinde - burjuvazinin yalnız kendi elinde, kendi tekelinde alıkoymayı kurduğu - kurtuluş düşünce ve ülkülerini en son, uzak, en aşırı sonuçlarına kadar götürüyordu.

Şarlken'in İmparatorluğu Valans'tan Tirol'e ve Şaffuz'a kadar büyük bir sarsıntı, kargaşalık içindeydi. Luther zaferi kazanmıştı. Almanya, sevgiyle ve coşkuyla. İncil'i okuyordu. Zürihli, Ziwingli adında, Erazmus'un öğretisini benimseyen din adamı da İncil'in okunmasından yanaydı. Katolik inancın doğru yol çizgisinin bağımlılıktan bu kurtuluşu, sayılamıyacak kadar çok yorumlara, bunlarla birlikte, sayılamayacak kadar çok mezhep ve tarikatlara kapı açtı. Bunların çeşitliliği, türlülüğü bile din hareketlerinin karıştırdığı akımların çok çeşitli, çok türlü olduğunu gösteriyordu. İsviçre kantonlarının hali vakti, geçimi yerinde burjuvazisi, Zwingli ile, Manastırların mülklerinden yoksun bırakılmalarına ilgi duyarken ve bun-

dan yaralanırken: öte yandan halk ilkel Hıristiyanlığın idealize edilmiş anısı önünde coşkuya geliyor ve malların ortaklığı istemini ileri sürüyordu. Burjuvazi başka türlü düşünüyor, başka sonuçlara varıyordu; bu çalkantıyı, bu karışıklığı sıkıp önlemeye, boğazlamaya da hazırdı. Bir araya gelip bağlaşan, birleşen güçlerin ayrışması başlamıştı.

Bu süreç, geneldi. Örneğin İngiltere'de lordlar da tacirler de din bakımından bağımsızlıktan yanaydılar. İnsan saygısı, Hümanizm, bunların arasında iyi temsilciler bulmuştu. Erazmus'un arkadaşı olan Thomas More, zekâ, akıl ve ruh ataklığına sahipti. Ne var ki bir kez Sayıştay Üyeliğine (Chancelier) atandığı için, doğru yoldan sapan itizal akımlarına (les hérésies) karşı ilk mücadele eden oluyordu; çünkü, bunlar Wyclif'i desteklemiş bulunan halk eylemine katılmışlardı. Papalığın İngiltere'de halk tarafından sevilmeyişi, hiç değilse orada, artık, toplum kargaşalıklarına dönmeyecekti: Kilise'de bir reform yapılması fikri VIII. Henri'nin sarayında, özellikle İngiliz milliyetçiliğinin ilerleyişinin belirtisiydi.

Isveç milliyetçiliği de İsveç'te din heyecanına devlet adına el koymuştu. Danimarka — Deniz yolculuklarından ve deniz ulaşımından Sund boğazında resim aldığı — Baltık'a daha sıkı bağlanmış, yapışmıştı. Gustave Vasa'nın ve İsveç köylülerinin zaferi, 1523 yılında bu egemenliğe son verdi; İncil'in öğretilmesi, kralcı fikrin hesabına uygun bulduğu canlı, gürbüz bir ulusal eylemi (actionale) de içerdi. Upsal üniversitesi Danimarkalılara ve onları destekleyen yüksek kademelerde yer tutmuş din ve Kilise adamlarına karşı direnmek için bütün ülke ile duygu ve düşünce uygunluğu içinde, anlaşma ve uyum halinde bulunuyordu. Kral Vasa Luther'ci, ve aynı zamanda hem Kilise'nin, hem de Devlet'in başı oldu. Para sıkıntısı nedeniyle, soyluların da desteğiyle, geniş kilise mallarına el attı; bunlar İsveç'in ekonomik bağımsızlığına da yardım ve katkıda bulunacaklardır.

Baskı'nın çok ağır olduğu bütün ülkelerde, İncil'in sözleri bir özgürlük atılımı ile birlikte gelmektedir. Baltık kıyılarında köylünün durumu, ağırlaşmıştı. Ellerinde büyük topraklar bulunan soylular, yurtluklarının sömürü oranını artırmak, sömürüyü koyulaştırmak, yoğunlaştırmak için Riga, Danzig ya da Stettin şehirlerindeki tefecilere, borç para verenlere borçlanmış bulunan köylüleri toprağa yerleştirip bağımlı kılarak, toprak emekçi ihtiyaçlarını sağlıyorlardı. Polonya'da ve Rusya'da olduğu gibi, toprak köleliği henüz girmemiş olduğu bölgelerde de beliriyordu.

Efendilerinin kendilerinde gördükleri bir takım haklarla ezilen köylüler üzerine, İncil, insancıl bir eşitlik umudu serpiyordu: Çiftçiler, Luther'in İsa'sı adına, toprak köleliğinin kaldırılmasını ve daha iyi bir kader çizgisine sahip olmayı istiyorlardı. Karışıklıklar, ayaklanma ve kargaşalıkalr fırtınası Almanya'dan Norveç'e, Hollanda'dan Danimarka'ya geçti. Zaman zaman Cumhuriyetçi bir özel nitelik alan, bu hareket şehir zanaatçılarına ulaştı; onların arasında yayıldı. Luther'in düşünüşü, birçok devrimci mürit toplulukları arasında yayılıp dağılmıştı; bu nedenle yalnız Roma Kilisesini değil, Şatoları da zayıflatmak, devirmek, yıkmak tehlikesini taşıyordu.

Luther bunu istemiş değildi. Prenslere. «Onların hepsini öldürün.» karşılığını verdi. Onlara «Ellerinizden geldiğince, boğun, öldürün.» diye yazıyordu. Gerçekten 100.000 kişi ortadan kaldırıldı; 1525 yılında halkçı parti birçok noktada iktidarı ele geçirdikten sonra, gerici baskı iyice arttı. Luther, İncil'i köylüleri derebeylerinden kurtarmak için çevirmiş değildi ve Prensler de bunu anlamışlardı; şehirlerle halka karşı birlik oldular. Köylülerin savaşı yenildi, ezildi; eski maden işçileri dernekleri yok edildi. Sefalet, Ispanya'dan Avrupa'ya geçen fiyat yüksekliği ve pahalılık nedeniyle daha da ağırlaştı. Reform, mülkiyeti ortadan kaldırmak şöyle dursun, Alman mülk sahiplerini bütün yabancı bağımlılıklardan, yabancı kulluk ve irtifaklardan kurtaracaktı.

Şarlken, Almanya ve Avusturya işlerini İspanya'da okumuş ve yetişmiş olan, kardeşi Ferdinand'a amanet etmiş, bırakmıştı. Viyana onu pek de sessiz, gürültüsüz karşılamadı. Bohemya ile Macaristan'ın taç giymiş kralıydı; Luther'ci sapmaya karşı olduğu yerde tutunmak ve ona karşı savaşmak için çok hünerli olmak gerekiyordu. Bu sapık Luther'ci sapma akımı şimdi o kadar güçlüydü ki imparator bile, kendini tamamen Fransa'ya karşı mücadeleye verebilmek için, Alman Prenslerle uzlaşmaya vardı.

Fransa kral olmak isteyen sekizinci Henri ile Burgonya'yı ve Flandr'ı isteyen Şarlken'in diplomatik manevraları, ve Fransız ordusunu düşmana teslim eden son derebeylerden biri olan Bourbon Başkomutanın ihaneti arasında Fransa, kararsız kalır, sallanır, bocalar. Milâno'yu alır, ama François I tarafından satın alınan İsviçreli askerler onu bırakırlar. Fransa Kralı, Pavie'de esir olur. Bourgonya üzerindeki çekişme, Lombardiya'da bir an için düzene girer: Bütün italya, birden, İspanya'ya bağımlı olur; Fransa üzerindeki kerpeten, kıskaç, kapanmıştır.

Ama çok geniş, dev gibi Habsburg İmparatorluğu'nun bu sorunu çözmekten başka çaresi, çıkar yolu yoktur; ve iki yönlü, çift tehlike onu iyice sıkmakta, kötürüm etmektedir. Türkiye, Batı üzerindeki baskısını şiddetlendirmektedir. Türkler ellerinde bir deniz kuvveti bulundurdukça bir haçlı seferi söz konusu olamazdı. Türkler Rodos'u ele geçirmişler ve Doğu'nun ekonomik yıkımını tamamlamışlardı. Ceneviz ve Venedik Akdeniz'den sürülüp çıkarılınca eski ticaret düzeni varlığını korumuştu. Karada, üstün Osmanlı piyadesi Belgrad'ı aldı. 1526 yılında Kanunî Sultan Süleyman Mohaç'ta Macar ordularını ezdi, yoketti. Transilvanya, Türklerin oldu. Rumen prenslikleri az çok var olan bağımsızlıklarını da yitirdiler. Macar aristokratları, Slovakya'ya sığınıp ara köylüleriin ezdiler. Macaristan, o zamandan bu yana, Türkiye ile Habsburglar arasında çatışmanın konusu olur. Üç yıl sonra, Süleyman Viyana'yı kuşatır. Başarısızlığa uğrar ama Türk tehlikesi İmpara-

torluğun kanadında, Avrupa'da ve Afrika kıyılarında etkisini sürdürür, hem de öylesine sürdürür ki Fransa, buradaki doğal bağlaşıklarını görecek, bulacaktır: aşırı Katolik kral I. Fransuva, Türklere yaklaşır.

Habsburglar, zaferler kazandılar; imparatorluk ordulari Roma'yı bile yağma ettiler. Onlar, fetih amacı gütmüyorlardı. Fransa, kendini toparlamıştı. İngiltere Kralı, silâhlı isyan halinde bulunan askerlerini göreve çağırmak durumunda kaldı. Üstelik François I, faaliyetini kısmen kısıtlayan mali sıkıntılar karşısında bütün para kaynaklarına ihtiyaç duyan Henry: VIII'in işbirliğini de parayla satın almış bulunuyordu; tıpkı din sorununda olduğu gibi...

Bu sporcu ve gürültücü Kralın başından geçen aşk maceraları aslında herşeyi açıklamaz. İngiltere Kilisesini, Roma ortodoksluğundan ayırmak, bir doktrin sorunu olmaktan çok bir çıkarlar sorunuydu. Henri VIII bir ulusal Kilise'nin başı olunca Roma ile ayrılık ve kopma tamamlandı; Roma'ya para ve gelir desteği yapmayı reddetti ve Manastırların mallarını, mülklerini burjuvalarına sattı. Kral, kendisinin papa ile ilişkilerini kesmesini hiç uygun bulmayan, hevesli maliye bakanı Thomas More'un kafasını kestirdi. Burada da Henri: VIII'in eski din taraftarlarını amansızca izletmesinde doktrin, pek az etkendi. Sürekli insan yakıyorlardı. Kral, kadınlarını değiştiriyordu ama dinini hiç değiştirmiyordu. Ingiltere, sadece, Papalığın (Saint-Siège) mali bağımlılığından kurtulmuştu.

Fransa, Almanya'nın din karmaşıklıklarında da etkili bir yardım bulmuştu. Papaya ve İmparatora karşı, prenslerle şehirleri birleştirmiş olan ulusal direniş, sonunda Smalkalde Birliği meydana getirmişti. Bu birlik, François I'e dönüktü. Büyük Türk'ün Fransa'ya bir görevli elçi kurulu gönderdiği sırada, Alman Birliği, kendi kralı ile pazarlık etmektedir. Türklerin baskısı Ferdinand ile Şarlken'i her türlü kesin sonuçlu tedbiri ertelemek zorunda bırakır ve Almanya'nın iç durumu onları tedirgin eder. Luther'in öğrencisi Melanşton, Protestanlığı Augusburg Diyet Mecli-

sine açıkladı. François: I, hepsi de dostu olan Katolik Baviere ile Lutherci prensler arasında manevra yönünden daha elverişli bir durumda bulunuyordu. İslâmlarla bağlaşmış bulunan Fransa, Reform benimsemiş ve uygulamış bulunanlara yaklaşmakta daha fazla duraksamayacaktı; ve Habsburg İmparatorluğunun zayıflığı ortaya çıkmıştı artık. Fransa'nın önünde, bir başka uyumun denenmesi vardır ve yorulmak bilmez gezgin Şarlken kendine bağlı Devletler arasında dolaşıp durumu gözden geçirirken; aşırı serbest davranışlı ve dünya zevklerine bağlı Birinci Fransuva, kendi burjuvazisinin hükümdarlıktan beklediği görevlerin yapılmasını buyuruyordu; Fransız Devletinin ortaya çıkışı, tam açılma, ileriye doğru gitme, kurulma ve yönelme halindedir.

Lyonlular ile Normanlar, kutuplar yoluyla Çin'e giden bir yol arıyorlardı. Yollarını değiştirip, Kod Burnunun (Cap Cod'un) ötesinde bulmuş oldukları Amerika kıyılarına düştüler. 1534 yılında bir Saint-Malo kaptanı Jak Kartiye (Jacques Cartier), Saint-Laurent Irmağı ağzını boydan boya dolaştı. François: I, Kanada'da altın madeni filizleri bubulunduğunu kabul etti ve girişimle ilgilenir. Bu kral hümanizme yaygınlık kazandırdı. Krallık okutmaları eski Yunan ve İbrani dillerini öğretiyorlardı. Ayakları sürçen Luthercilerin yakılmasına aldırmıyor, buna göz yumuyordu. Ama bu sapma, krallık ailesine kadar sızmıştı. But oplum italya'dan gelmiş olan kültüre katılıyor, bu inanç çevresinde toplanıyor, birleşiyordu; Lyon'lu bir doktor, Rabelais, bundan mutluluk duyuyordu. Protestanların broşürleri burda, bu toplumun özgürlük isteyen ve özgürlükten yana olan herkese yapılması gerektiğine inandığı gibi karşılanıyordu. Almanya'nın yaşamış bulunduğu karışıklık, şaşkınlık Fransa'da yeniden ortaya çıkıyordu Kilise düşmanı bir ortamda zengin bir burjuva aileden çıkmış genç bir filozof, Kalven (Calvin), Etaples'lı Lefévre'e yaklaşıyordu. Kilise aristokratları, yüksek dereceden Kilise soyluları, ruhun ve aklın bu kurtuluşundan yana içgüdüsel bir ya-

kınlık, bir ilgi duyuyorlardı. Ve bu eğilimin etkisi, Ortodoks Kilisesini gücendirmekten kaygılanan ama en iyi danışmanlarının eğilimlerini düzene koyup yöneltmekten de tasalanan Kral'ın politikasını sıkıştırıyordu.

Reform da, her yanda başarı kazanıyordu. Roma'ya bağlı Kilise'nin zorluklar içinde olmadığı hiç bir Avrupa ülkesi yoktu. Sadece İspanya ve İtalya bunun dışında kalıyordu Reform, İspanya'da hiç bir yere dayanamamıştı. orada gerçekten özerk ve gerçekten başına buyruk bir burjuvazi yoktu ve ulusal ruhun temelini katolik dini meydana getiriyordu. Burada yüksek basamaklardaki Kilise adamları, Şarlken'i destekliyordu. Italya'ya gelince Kilise, ülkeye, toprağa öylesine bağlıydı ki, orada hiç bir bağımsızlık atılımı, sıçraması meydana gelemezdi: Papa ve papaz takımı İtalyandı.

Öte yandan, Avrupa, her tarafta Papalık'tan kurtulma, onun etkisinden çıkma noktasında gibiydi. Din yüzünden doğan kin ve nefretler, bunca yangını boş yere yakıyordu; Büyük Moğol, büyük düşünür prens, şair ve filozof, Hindistan'da İran Hümanizmini yaymış bulunan Babür Şah yeni ölmüştü. Bu avrupa'nın henüz esrarlı saydığı doğu âleminden, tacirlerin burada zenginleşmekten başka niyet besleseler edinebileceği garip bir hoş görü dersiydi.

Bu çelişme, Çin konusunda daha da canlıydı. Kıyılarının Japonlar tarafından soyulmasına alışık bulunan Çinliler, Portekizlilere karşı elbet de güvenlik tedbirleri almışlardı. Bunlar Chang-Troann Adası'nın demir yerinde kalıyorlardı ve Avrupa ticareti gizlice gelişiyordu Ama Portekizlilerin kaçakçılığına karşı Çinlilerin misillemeleri, Batılıların aşırılıkları ve güveni kötüye kullanmaları yanında hiç bir şey değildi. Ming soyu yönetimindeki Çin, barışçı, uysal ve inceydi. Bu çağ, biblolar çağıdır. Orada roman ve tiyatro zarif bir incelik içindedir; ve Çin, bu zamanlar, Avrupa'nın kıyıcılık ve kan dökücülüğü karşısında Asya'nın erdemi, hoşgörüsü ile çok çekicidir.

Ama Çin, gene de kendini Moğollara saydırabiliyor

ve Portekizlilerin kullandıklarına benzer top ve namlulu ateşli silahlar kullanıyorsa da-Avrupada bu çağ, tersine bir gevşeklik ve rehavet dönemi olmadığı halde-bir yandan da güçsüzlük, gevşeklik ve yorgunluk belirtileri kendini gösteriyordu. Öyle görünüyor ki Avrupa'daki dinî baskı mantığı güçlendirmektedir. Hoş görümsüzlük araştırma ruhuna ve araştırıcı zekânın ilerlemesine yabancı değildir; gerçekten de insanın eylemi, karşılaştığı dirençlere, direnişlere dayanır.

İspanyol hekimi Mişel Serve (Michel Servet) o sıralar Paris'te ders verildi. Bu bilgin, akciğerlerdeki kan dolaşımını bulmuştu; İsa'yı bir insan kabul ediyor, doğal bir din den söz ediyor ve reform'un sosyal sonuçlarını sonuna kadar götürüyordu. Öyleyse Reform, bir politik eser mi olacaktı? 1536 yılında Fransa kendi ülkesine doğru din çizgisinden sapanları yakıyordu; ama bu arada Fransa kralı, her zamankinden çok ikiye bölünmüş, Almanya ile görüşmelerini sürdürüyordu. Bir yandan da, gene bu yıl, Kalvin, (Calvin) Kilise'nin iftiralarına karşılık olarak kendi doktrininin bir açıklamasını İncil'e giriş olarak yayımladı: Reform, öğreti yapıcısını, kuramcısını, bulmuştu.

Luthercilik, hep Germenlere ait kalmıştı. Luther, Reform taraftarları için inanç, din ve mezhep özgürlüğünü elde ederken Avrupa değil Almanya için çalışıyordu. Kalvinizm ise, tam tersine, çok kısa bir zamanda bir ihraç malı doktrin olarak ortaya çıkmıştı; Kalvinizm, bir ulusun değil bir sınıfın anlatışı, duygularının ve düşünüşünün belirtisiydi. Kalvin'in ağzıyla konuşan, Fransa değildi; Fransa kendini salt ve merkezî krallığı ile tanıtırdı. Kaderci Kalvinist öğretini bireyciliğile (İndividualizme) ayırdığı kesim zenginlerdi; Zenginlik, kurtuluş, selâmet belirtisiydi. Burjuvazi, kendi din formülünü Kalvin ile yerine yerleştiriyordu. Ne kutsal resimler, ne manastır adakları, ne de Papalığın değil sadece Kutsal kitapların, bir de İlâhî Hukuk'a merkezî, salt Hükümdarlığın saygı göstermesinin önemi vardır.

Kalvin, İtalya'da ve Fransa'da gezerek, Protestan din bilimine (theologie) ilk genişlemeyi sağlar. Cenevre'ye varır. Cenevre burjuvaları Zwingli'nin Reformuna uymuş ve bunu bütün yurtdaşlara yeni kabul ettirmişlerdir. Alp Dağları üzerinde duruma egemen, at üstünde, genişleme olanaklarını gözleyen Katolik Savua Sarayının aç gözlülüğü önünde kendi bağımsızlık iradelerini doğrulamanın, kesinlemenin bir biçimiydi bu. Kalvin bunları yeni bir Kiliseye yazar; günah çıkartmayanlar için ölüm cezası koyar, vicdanları inceler ve Reform'a tam önemini, tam anlamını verir. Luther, Avrupa'nın ortasında göbeğinde, Germenliği, Almanlığı göstermişti. Kalvin Avrupa ulusları arasında burjuvazinin varlığına tanıklık edecek bunu gösterecek ve bundan ulusal diller yararlanacaktır. Reform, edinilmiş, kazanılmıştı. Erazmus, ölmeden önce, bu reformun bunca kan pahasına kazanılmış bulunmasını acıklı bulabiliyordu.

Demek Şarlken'in ailesine ait emperyalizmi ve Katolik dininin temel noktalarına bağlılığı başarı şansı bakımından eksik kalıyor, daha çok istiyordu. Onun girişimi, Avrupa'nın gerçek durumuna her yandan karşıydı, her yönden karşıttı. Kederli, içine kapanıp imparatorun çabası yürekliliği, yılmak bilmezliği bir sonuca varmayacaktı.

Birinci Fransuva, İngilizlerin entrikalarının işe yaramaz hale getirip bozduğu Avrupa dengesini, Doğu'da güçlü bir devletin işbirliği olmadıkça Fransa'nın German âlemine asla bir karşı ağırlık olmayacağını anlamış bulunuyordu, Osmanlı imparatorluğu da şimdi en büyük Doğu Devletiydi. Jak Kartiye (Jacques Cartier) Ottowa'ya ulaşır ve Kanada'yı yeniden Fransa'ya katarken Fronçois: İ de Türk ittifakını, bir ticaret antlaşmasını, ve bir de Fransızlara doğu Akdeniz'de deniz ticaret serbesliği ile Fransız konsolosslarına kendi yurttaşları üzerinde yargılama hakkını tanıyan kapitülâsyonları elde ediyordu. Aynı zamanda Venedik'i Süleyman'a karşı mücadeleden caydırmayı, vazgeçirmeyi denedi. Bu ittifak, Reformu benimsemiş ve uygulamış bulunan Almanları kızdırdı ama Avrupa satranç tahtası üze

rinde bu bağlama, Almanya'da Fransa ile yapılan konuşmalar, yavaş yavaş, Şarlken ile Protestanlar arasında bir uzlaşmaya, bir barışmaya çattığı ölçüde gittikçe daha önemli bir etken haline geldi. Fransa'ya ve Türklere karşı savaş için Almanlar arasında yeniden bir blok meydana gelmekte, kurulmaktaydı.

Türk orduları Buda'yı eli altına almış, işgal etmişti Macarlar Türklerin egemenliğine çok güç alışacaklardı. çünkü kendileri de Avusturya eli altında yaşamaktan iğreniyorlardı. Demek oluyor ki Habsburgların önünde, Avrupa 'nın doğusunda, dünya egemenliğinini bu yandan önleyen yasaklayan, bir imparatorluk vardı. Osmanlı topçusu ve yaya askeri Ferdinand: I'i hep uyanık tutuyordu. Süleyman Gürcüstan 'ı. Bağdat'ı ele geçirmişti. Rusların karşısına Kırım'da onlara bağımlı Moğol beylerini çıkarmış ve Ukrayna'ya ulaşmıştı. Karadeniz, bir Türk gölü olmuştu. Üstelik, Türkler Portekizlilerin Aden'i işgal etmesini ve Doğu nun ticaret yollarını deniz yoluyla çevirmelerini, değiştirmelerini önlemeye çalışırken, birliğini kendilerinin sağlamış bulunduğu Avrupa ile Hindistan arasında, Habsburg İmparatorluğunun başkentine durmadan yaklaşan asılmış bir duvar halinde kendileri yükselir gibi idiler. 1543 yılında çarpışmalar yeniden başladığı zaman bir Türk savaş filosu Nis'i (Nice) bombardıman etmişti. Nis'e egemen olan Savua Dükü Avusturya'ya kaçtı.

Muhteşem Süleyman, kendisini Avrupalı bir Hükümdar sayabilirdi: iyi yetişmiş, kültürlü ve iyi bir teşkilâtçıydı. Türklerde hoşgörü, bir yönetim ve hükûmet etmenin temel ilkesiydi. Tabaaları onlar için sadece vergi yükümlüsüydüler. Bunların para-vergi ödemelerini sağlamak amacıyla Türkler yolları ve önemli stratejik noktaları, denetlerlerdi. Bilinçleri, vicdanları denetlemek hiç akıllarına gelmezdi. Hıristiyan halk, haraç öder ve dinini, inanışını değiştirmez, korurdu. Ama gene de Türk egemenliği çok korkunç olmaktan geri kalmazdı: Türk zeamet beyleri; çok geniş toprakları ellerinde bulunduran derebeylerdi. Bunların yet-

kesi, şehirler için tehlikeliydi, çünkü onlar bu şehirleri yığın halinde köle avı çapullarıyla, düzgün aralıklarla, boşaltırlar, insansız bırakırlardı. Avrupa'nın ortasında bir bütün olan halk toplulukları, köleliğe düşüyorlardı; ve bu, Akdeniz kıyılarında bu işin bezirgânlarıyla, korkutucu orantılar alıyordu.

Şarlken'in girişimlerinde ve atılımlarında böyle bir tehlike, ağır basıyordu. Türk ittifakı Fransa için doğrudan doğruya bir yardım anlamını taşımıyor, İmparatoru, salt egemenliğinin hiç razı olmadığı konuşmalara girişmek zorunda bırakıyordu. O, zaten, Anvers sapıklarını yönetmek, iyi çekip çevirmek durumundaydı; Gand zanaatkârlarının başkaldırması onu, belde özgürlüklerinin kısılmasına götürdüyse de Hollanda'yı eyalet hükûmetlerini koruyup sürdürmek ve Kalvenizmi buralarda şaşırtıcı ilerlemeler yapmakta serbest bırakmak zorunda kalmıştı. Şarlken, Alman prenslerine yaklaşmak için, Reformun bu ilerlemelerini kabul etmişti; toprağına gömülmeyi istediği, ama çoğunluğu kendini Fransız sayan Bourgonya'yı açıp ele geçirmek saplantısı içinde, Şampany'ya atıldı. Zaferi kazandı; utkusu ve başarısı artık Alman prenslerini tedirgin edip kaygulandırıyordu. Bu yüzden onların desteğinden gene yoksun kaldı. Bu kaygılı, tasalı, içi yıkıntılarla dolu İmparatorun çevresinde Avrupa, çok geç gelen, Dünya egemenliği korkusu içinde çabalamaktadır· uluslar, yapılmış, meydana çıkmışlardır. Üstelik Habsburgların ardından hep, Katolik Kilisesi ve onun hep yinelenen eski hırsları sezilmektedir. Avrupa, bu boyunduruğu sarsacaktır. İmparatorluk politikası, bundan böyle sadece ucuz başarılar ve kolay utkular getirecektir.

Amerika'da kanlı İspanyol egemenliğinin başarılarını sadece silah ve donanım üstünlüğü sağlıyordu. Pizarre adında okuma yazma bilmeyen, serüven peşinde koşan bir dalavereci, yüz kadar adamı ve 67 atlısı ile, on yıl önce Peru'daki Inka sitelerini zorla ele geçirmiş ve yeni bir şehri, Lima'yı, kurmuştu. Inkalar bu sırada ancak

bronz yapmayı yeni öğrenmişlerdi. İspanyollar şimdi Arokan'lara (les Araucamens) karşı dövüşüyorlardı ve Şili fatihi Valdivia, orada, Santiago'yu kurmuştu. Buenos — Aires'te ve Paraguay'da düzgün posta meydana getirdiler. Hep altın madenleri peşinde, Missisipi ağzına ulaştılar ve orada, hemen hemen hiç insan bulunmayan, insanlığın sanki dışında kalmış yerleri birkaç oymakla şenlendirmiş, oralarda yerleşip üremiş kızıl derililerle çatıştılar. Hollandalı coğrafyacı Merkator'un Aysa'dan kesinlikle ayırd ettiği bu Amerika kıt'ası, saldırışların, il açımlarının en korkuncuna uğramıştı.

Avrupa, elde edilmesi daha zor bir avdı. Reform o kadar iyi üstün gelmiş, başarı kazanmıştı ki kullandığı, kendisine hizmet etmiş halk hareketlerini ezmişti. Hollanda'da ve Rhen ülkesinde (Rhénanie) karışıklıkların, kargaşalıkların önlenmesi, bastırılması amansızca oldu. Danimarka ile Norveç, Reforma geçtiler; soylular, Kilise ve din adamlarının ve ticaret egemenliğini, üstünlüğünü ellerinde bulunduranların mallarını, mülklerini zorla kendilerine mal ederlerken bir yandan da köylü karışıklıklarını yeniyorlardı. İsveç, özerkliğine sahipti; Şarlken, Üçüncü Kristyan'ı (Christian: III) Danimarka ve Norveç kralı tanıyordu. Baltık'ta «La Hanse» birliği yenilgiye uğramıştı. Lubeck şehir meclisi başkanı Jurgen Wüllenwever karşı koymaya, tepki göstermeye boş yere kalkıştıktan sonra kafası kesilerek öldürüldü; bu, Roma Kilisesi'nin başarısızlığı olduğu kadar Germenliğin, Alman üstünlüğü savının da yenilgisiydi. Fransa'da grevler genişledi; özgürlük düşleri görülen işçi yığınları arasında Kalvenizm yayıldı. İngiltere'de Roma Kilisesi, din kurallarının özü ile ilgili temel kurallardan başka herşeyi yitirmişti. Kralın gözdeleri, en çok güvendikleri, manastırların mallarını aralarında paylaştılar; zaman zaman asker, zaman zaman yün taciri, sonra da Henri: VIII'in Bakan'ı olan serüven sever Tomas Kromwell'in (Thomas Cromwell) lûtfuyla İngiliz aristokrâsisi, keşişleri sürüp çıkardıkları, tam ku-

ruluşlu büyük manastırların mirasları ile zenginleşti. Orada, bu keşişlerden pek çoğunun kafası kesildi, ama İngiltere bir Protestan doktrininin yokluğu nedeniyle, Papa'sız da olsa, Katolik kaldı.

Papalık, kendisini, Şarken'in kullandığı yöntemler dışında usullerle işe karışmayacak kadar, tehlikede görüyordu: Engizisyon, hem aşırı, hem de yetersizdi. Onun etkisi ve yetkesi altında İtalya, kendi bile, havasız kalmaya, havasızlıktan boğulmaya başlamıştı. Mikel Anj'ın (Michel-Ange) köşeye çekilmiş, yalnız yaşayan, ıssız kimsesiz ve umutsuz kuşkusu içinde bir can çekişme vardı. Onun görkemli, övüngen ihtiyarlığı ve Titien'in göz kamaştırıcı, lezzetli parlaklığı, tamamlanmış bir çağın yaşamakta ayak direyen kalıntıları olarak görünüyorlardı. Polonyalı astronom Kopernik (Copernic), İtalya'da öğrenim gördükten ve incelemelerini tamamladıktan sonra, dünya sistemini yayınlamak için bir süre bekledi. Zulmün, kıyıcılığın yolunu beklediği, pusu kurup fırsat kolladığı, Vinci'nin etkisi altında kalmış ve Aristark'ın (Aristarque) sistemini kabul etmiş bulunan bu bilgin, dünyanın hem kendi ekseni etrafında hem de güneşin etrafında. iki dönme hareketi olduğunu kabul ettiği ve savunduğu için, doğru yoldan sapmış sayılıyordu. Ama Kilise, gene de, gerçekleri kabullenip uymak gereğini duyuyordu. Prenslerin, Devletlerinin dini üzerinde ne kadar etkili olduklarını gözlemiş, dikkate değer bulmuş, görüp tanıyıp seçmişti. Bu prensler Luther'in başarısına izin ve olanak vermişlerdi; Cenevre'nin (Genève) büyük burjuvaları da Kalven'in (Calvin) başarısı için aynı şeyi yapmışlardı. Böylece Kilise, doğrudan doğruya Prensler üzerinde, kral sülâleleri üzerinde, ve zengin burjuvaların evleri, aileleri ve işyerleri, ticarethaneleri üzerinde çalışmaya ve etki yapmaya karar verdi. Baskılı bir büyük toprak sahibi zeamet beyi, Ignas dö Loyola (Ignace de Loyola), tam bir propagandacılar ordusu olan Isa Topluluğu'nu meydana getirdi. Cezvitler'in görevi, sapmalara karşı yürüttükleri mücadeleye yüksek sınıfları kazanmak olacaktı.

Kilise, bundan sonra, birtakım reformlar yapma zo-

rınluğunu kabul ederek, Trente'ta, çok uzun süreden beri toplanması istenen, ayrıca Şarlken'in de istediği yüksek Din Bilginleri Kurulu'nu, Trant Konsilini toplantıya çağırdı. Vatikan diplomasisi, burada dikkati çekti; ama doğmaları, değişmez nas'ları araştıran, inceleyen skolâstik düşünüş ile gerçeği, gerçekler âlemini gözleyen, araştırıp inceleyen, eleştirici akıl, eleştirici zekâ arasındaki giderilmez, azaltılamaz ayrılık ve çatışmayı hafifletemedi. Üç yıl süren tartışma ve konuşmalardan sonra Trant Konsili başarısızlığa uğradı; sonra, Papalık, Reformu benimsemiş olanlara en küçük bir ödün vermeyi istemeden, yeniden toplandı. Arada Şarlken Fransa ile bağlaşmak, Burgonya Dükalığından vazgeçmek, François: I'in Boulony (Boulogne) yeniden satın aldığı Henry: VIII'ı bırakmak durumunda kaldı. Bu iki hükümdar, 1547 yılında öldüler.

Almanya'da Smalkalde Konfederelerinin isyanı yeniden ortaya çıktı. Şarlken'in bir yeni utkusu, bu yorgun ve aldatılmış, hayal kırıklığına uğramış Hükümdarın gittikçe daha çok, bir İspanyol kralı gibi, yani bir yabancı gibi göründüğü Almanya'da bu tartışmayı düzene koymağa yetecek miydi? Gerçekten Amerikan kaynakları tamamen İspanya'nın emrinde ve hizmetindeydi ve bu çok büyük, dev gibi hazinenin karşılığını, bedelini, Şarlken, Orta-Avrupa'da çare bulunmaz bir kamu hoşnutsuzluğuyla, sevilmeme ile ödemişti.

Orada il açımı tamamlanmıştı. Yirmi iki piskoposluğa dayanan iki Genel Valilik kurulup örgütlendi. Madenlerde işçilik, el emeği gittikçe daha çok vazgeçilmez olduğundan, insan kıyımı, toptan adam öldürmeler yavaşladı; ırkları ayrı olanları çifleştirme, yerlileri kurtarıyordu. Amerikan altını şimdi artık Avrupa'ya külçe halinde, toptan ve yığınla geliyordu; Potosi'deki gümüş madenlerinin o sıralarda bulunması, Şarlken'in son para zorluklarını da hafifletmişti. Bu, İmparatoru, İspanya'nın büyükleriyle yeniden uzlaştırdı, barıştırdı, ama hiçbir şeyi çözümlemedi. İspanyol ekonomisi hep. sürekli olarak, orta değerde, orta halli kal-

dı. Dokuma endüstrileri, kuşku yok, başarı yolundadır ve gelişir: Sevilla ve Toledo'da, ünü Avrupa'ya yaygın dokuma tezgâhları vardır. Ama koyun yetiştiriciliğinin niteliği ne olursa olsun, İspanya Flamanların rekabetine karşı kendini iyi savunamaz, alış-verişlerde zayıf, işlemelerde fakir kalır. İmparatorluk bütçesi düzgün aralıklı ödemelerden yoksundur; haklı saygı kazanmış yaya asker arasında para yokluğundan sık sık başkaldırmalar olmaktadır. Hükümdarlık, görev, mevki ve ayrıcalıkları parayla satmakta, yabancı bankalara başvurmakta, bütçe açıkları önünde çabalayıp bocalamaktadır. Bu açıklar bütün başkentlerin üstünde, yirmi yıldan beri açık bulunan ve dünya ticaretinin uçlarından biri olan Anvers Borsası çevresinde aşırı istek ve taşkınlıkla, doymak bilmez bir kudurganlıkla kaynaşan spekülâsyonlar, hava oyunları tarafından daha da ağırlaştırılır. Bütün bu kötü alış-veriş ve ulaştırma-taşıma işleri, İspanya'dan uzaklaşır, kaçar. Gemileri donatmak için kurulan ve, İspanyol ve Portekiz vergi yükleri çok ağır olduğu halde, kambiyo kurlarını, işlerini ve kambiyo oyunlarını artıran çıkarları ve kârları gerçekleştiren Kumpanyaları zenginleştirir.

Portekiz'in kendisinin bu gibi girişimleri destekleyecek güçte olmadığı doğru çıkmıştı. Oysa Atlantiğin iki kıyısı üzerinde, Doğuya doğru genişleme üssü olacak sağlam bir kuruluşun değerini ilk o ölçmüştü. Çin'de Makao'da kurulup yerleşmeyi de o başarmıştı; İmparatorluğu, arkası gelen bir toprağa yerleştirme ve sömürgeleşmenin başladığı Brezilya'dan Seylan'a ve Sonda Adalarına kadar uzuyordu. Yazar Kamoens (Camoens) bu keşiflere hayranlık duyuyordu; zengin Avrupalılar da bu bezirgânarın Çin'den getirdikleri portakalları, tadını çıkara çıkara, yiyorlardı. Portekizliler, Japonlarla ilişkilere giriştiler. Onlara Çin'den başka bir uygarlığın da var olduğunu açıkladılar ve ateşli silâhların kullanılmasını gösterdiler. Sakai tacirleri, Japon derebeylerine kafa tutuyorlardı. Ama Portekiz dış askerî seferleri, Brezilya müstesna, hiçbir yerde kıyıların ötesine,

derinliğine giremediler; Portekiz böyle bir imparatorluğun kurulması, yaşatılması ve sürdürülmesi için zorunlu kaynaklara ve nüfusa sahip değildi.

Portekiz'in ve İspanya'nın göz aldatıcı zenginliğine faizle borç para vermeyi geniş ölçüde uygulayan Anvers'in ve Amsterdam'ın malî üstünlüğü karşı çıkıyordu. Tefecilik, bu şehirlerin komisyoncularının asıl büyük işiydi. Bunların arkasında bir endüstri kapitalizmi yayılıyordu. Zanaatkâr, yapımcılar için, önceleri evinde sonraları yapım evinde çalışıyordu. Bu yenilik metaların maliyet fiyatını azaltmaya ve pazara gittikçe daha büyük sayıda ürünleri daha ucuza sürmeye olanak veriyordu. Liej (Liége) gibi bölgelerde maden kömürü çıkarımı bu endüstri evrimini, oluşumunu kolaylaştırdı Amerika'da yerlilerin toprakları, malları ellerinden alınmış, Avrupa'da emekçiler mülksüzleştirilmişlerdi. Emekçilerin ücretleri iktidarın yetkesiyle verilen kararlarla tesbit edilip donduruluyor, grevler ve işçi dernekleri yasaklanıyor, ayaklanmalar bastırılıyor, köyler yıkılıp ortadan kaldırılıyor, yüzlerce insan idam ediliyor, durmadan yakılıyordu. Büyük Burjuvazi toprak satın almaya devam ediyor ve eskisinden daha gururlu, daha kibirli bir soylu sınıfı meydana getiriyordu.

Bu yemiş, besli topluma Kalvenizm, kanılarının vicdanları yatıştırıcı niteliğini getiriyordu. Zenginlik, kökeni ne olursa olsun, saygı değerdir; çünkü Tanrı'dan gelir. Ortaçağ kavramlarının damgaladığı aşırı faizin, tefeciliğin hiç de kınanacak bir yanı yoktur; kınarması da gerekmez. Böylece Kalvenizm de Avrupa'nın en zengin bölgeleri arasında, Hollanda'da, Bohemya'da, Fransa'da ilerledi; İngiltere'ye, orada eksik olan doktrini sağladı.

İngiltere'ye çok sayılarda proteston mülteciler, Flamanlar, Hollandalılar. Almanlar ve Fransızlar geldi. Orada kendi tekniklerini ve kendi sermayelerini kullanıyorlardı. Almanya'nın maden endüstrisi ustaları ünlüydüler. Sussex'te daha o zamanlar, İngiliz soylularına ait 25 yüksek fırın vardı; bunlar, yaptıkları topları ve her türlü ateşli silâh

namlularını Ispanyollara ve korsanlara satarlardı. Kıtadan göçüp gelen mültecilerin Kalvenizmi yaydıkları ülkenin hele henüz içinden geçmekte bulunduğu kuruluş bunalımı içinde yabancı tekniği ile yabancı sermayesi iyi karşılanıyordu. Katolik kraliçe Marie Tudor'un yönetimi döneminde kilise ve din adamlarının insan yakmak için tutuşturacağı odun yığınları, Britanya burjuvazisini yolunu keşfetmekten, arayıp bulmaktan hiç alakoymayacaktır. İngiltere, kendi Devlet Kilisesini Papa'dan kurtulmuş ve dua kitabını da Kalvenist uzlaşmazlığına uygun duruma getirecektir.

Çünkü reform için, hoşgörü diye bir sorun yoktu. Michel Servet, Engizisyon'dan sadece Cenevre zindanlarına düşmek için kurtulmuştu sanki. Kalven onun her şeyden Tanrıdan bir parça gören Panteizmine ve sosyal ilerleme yolundaki düşüncelerine düşmandı. 1553 yılında Servet, diri diri yakıldı. Erazmus'un akılcılığı yolunda yürüyenler, burjuvazinin kendi varlığını gösterdiği ve doğruladığı bir Avrupa'da erşehyden çok korkuyorlardı. Bunarın aralarından bir, devrimci Rabelais, ustaca ve kesin bir gerçekçiliğin kalın çizgileriyle, ana hatlarıyla burjuvaziyi çizdi. Doğa kanunlarına saygılı ve duyarlı Rabelais'den ve Alman bilginlerinin çalışmalarından, eserlerinden bu yana Avrupa din yüzünden meydana gelen kinlerin, nefretlerin savaş alanından başka birşey değildi. Çin'e de, Japonya'ya İsa'nın öğretisini yeni kabul ettirmiş bulunan, François-Xavier, Çinli düşünür Wang Yang Ming Konfüçyüs dininin moral değeri üzerinde daha da vurguyla durduğu halde, Çinliler yüzünden değil de daha çok Portekizliler yüzünden başarısızlığa uğradı.

Reform ve Reform-Karşıtı'nın çatışması,Batı'yı çok rahatsız ediyor, lekeliyordu.

İtalya'da yeniden dövüşülmeye başlandı. Fransa kralı Henri: II, Alman prenslerinin ittifakı sayesinde, Metz, Toul ve Verdun'ü aldıktan sonra, onların. İmparatora karşı çabalarını destekler. Bu, İtalyan sorunlarının tasfiyesidir. Avrupa'nın gerçek sorunları, başka yerdedir. Londralı tacirlerin ilk seferi bu zamana rastlar.

Avrupa'nın kuzeyinden Hindistan'a gidecek bir yol ararlarken bir fırtına, onları Rusya'nın Kutup kıyılarına sürükledi: Ruslarla İngilizler arasında ticaret ilişkisi böylece kuruldu. Beyaz Deniz, Rusların Baltık üzerine yaptıkları baskı, dirençlerle karşılaştığı ölçüde, onlar için çok değerli bir ticaret yolu olacaktı. Çar Ivan: IV, Korkunç Ivan, kendi öncülerinin çalışmalarını izleyerek, topçusu sayesinde Volga Moğollarını yenip ezdi; Rusya'yı Hazar Denizi üzerinde kurdu; Müslümanlara karşı Kuzey Kafkasya'yı berkitti, pekiştirdi. Ve bunlardan sonra Baltık'ta İsveçlilerle Almanların kösteklediği ticareti bu engellerden kurtararak, açmaya, bu sıkıntıdan kurtarmaya çalıştı. Uzağı gören bu Çar, Batı Avrupa ile düzgün ilişkiler kurmak istemişti ama onun politikasını engellemek, bu politikaya karşı koymak için, büyük toprak sahibi boyarlar, sık sık, Polonyalılarla ve Litvanyalılarla bağlaşıyorlardı. Burjuvazi var olmadığından, Korkunç Ivan, bunların ihanetini önlemek için, orta aristokrasinin yardımını aradı; Kilise ve din adamlarının mallarını da pek alâ, hem de seve seve dünyevîleştirebilirdi. Ama onun görevinin sınırları, Rus ekonomisinin kendi öz durumu, koşullarıydı: Finlandıya'da İsveç karşısında yenilgiye, başarısızlığa uğradı. Rusya'nın elinde böylece bir raslantının İngilizleri atmış bulunduğu Büyük Kuzey Yolu'ndan başka yol kalmıyordu. Avrupa ekonomik yollarının bu yer değiştirmesi, bu serüvenle, tarihin bir tür onayını kazanarak tarih içindeki yerini almış oluyordu. Bununla bağlantılı olan bütün sorunların düzenlenmesi dönemine girilmiş oluyordu.

Şarlken, 1555 yılında Avgusburg barışını kabul etmek durumunda kaldı: Hıristiyan dini içindeki inanç ayrılığını, bölünmeyi berkitledi, onayladı. Din, prenslik ya da burjuva hükûmetlerin istek ve iradesine dayanacaktı; prensler ve şehirler kendi tabaalarının mezhepleri konusunda karar vermek hakkını elde ettiler. Bu barış, Luther ve Kalven'in görüşlerine göre, din anlaşmazlığına ilke olarak son vermişti. Buna inanç ve vicdan özgürlüğü deniyordu; aslında

Batı düşüncesi bundan, her zaman için çok uzaktı; hep de öyle kaldı. Papa ile Luthercilik, üçte ikisi Reforma kazanılmış bulunan, Almanya'yı bölüşüyorlardı. Hügeno'lar ile Katolikler arasında bir iç savaşın kuluçkada, için için gelişmekte olduğu Fransa'da Kalvenizm ilerliyordu. Halkın isteği ve iradesi, her yanda, önleniyor ve baskı altında çabalıyordu. Avgusburg barışı, sadece, Şarlken'in uğradığı yenilgiyi ve bozgunu anlatıyor, belirtiyordu. Şarlken, hasta ve bitkin, bunalmış bir halde 1556 yılında tahttan vazgeçti; bir manastıra kapandı.

İspanya tahtını Napoli krallığı, Milân ve Hollanda dükalığı ile birlikte oğlu İkinci Filip'e bıraktı. Onun imparatorluğunun onaylanmasını ve kullandığını görmek isterdi ama üç yıl sonra Frankfurt'ta toplanan seçmen prensler imparatorluk tacını, kardeşi Ferdinand'a giydirdiler. Şarlken, çekilmiş bulunduğu manastırda bundan az zaman sonra öldü; Habsburg âleminin kısa ömürlü, geçici birliği de onunla birlikte göçtü.

Şarlken'in, İkinci Filip'e miras bıraktığı krallığı, görünüşte evrenin en parlak, en ünlü krallığıydı. Ama İspanya'nın özellikle «platéresque» adı verilen bu stilde yaptığı manastırlara bu adın verilmesi, bunu bir kuyumcunun esinlemesinden ve bu üslubun, sivri kemerli yapı üslubunu İtalyan rönesansı ile incelikle birleştirmesinden ileri geliyordu. Bunun yansımaları, ölmüş bulunan imparatorun Flaman ve Germen ülke ve sömürgelerinde de uzanıyordu. Aslında İmparatorluk da İspanya'nın kader çizgisi gibi, az dayanıklı, az sürekli olmuştu. İkinci Filip'in önündeki bütçe açığı, Amerika'daki kaynakları yutuyordu; banker Fugger'in alacağı, banka sermayesinin iki katına varmıştı. İspanya, şimdi, yerini, değişilebilir, mübadele edilebilir bir ürün üretimine sahip olan uluslara bırakıp çekilir. Ve, merkezi Madrid'te olan Hindistan Yüksek Kurulu, Hollandalıların üslerini Kurassao'da (Curaçao'da) kurmuş bulundukları kaçakçılığı önlemekten âcizdir. Altın getiren kaynaklar, İspanya'nın elinden çıkmaktadır: ona sadece enflâsyon, bir de korkunç bir kredi bunalımı kalır.

Akdeniz, artık, dünyanın merkezi değildir. İtalya başdanbaşa, san'at baş yapıtlarıyla kaplıdır ve onun Rönesansı, Avrupa'nın olmuştur ama Moğolların ayrılıp dört bir yana dağıldıkları Orta Asya'da hüküm süren barıştan yararlanacak olan, Akdeniz ya da İtalya değildir. Doğu ticareti, İspanyolların Çinli korsanları sürüp çıkardıkları, Filipin Adalarına kadar, pek alâ, uzayıp yayılabilir; ama İtalya, bu zenginliklerin dışında bırakılmıştır. İspanya, kendi aldatıcı düşleri ve kuruntularıyla; İtalya da geçmişiyle yaşayacaktır.

Akdeniz sahnesinde, İtalya'nın eski üstünlüğünün sürdüğü alanda, şimdi, Osmanlı Imparatorluğu vardır; Anadolu yaylasındaki gösterişsiz, ölçülü, alçak gönüllü başlangıcından bir ulus olarak kendini gösterme, ortaya çıkma durumuna erişmiş bulunmaktadır. Bu imparatorluğun sınırları, Kırım'dan Arabistan'a, Fas'tan Dalmaçya'ya uzanmaktadır. Sultan Süleyman, 60 milyon nüfus üzerinde hüküm sürmekte ve kendisini resmen «Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi» sıfatıyla nitelendirmektedir. Bir lüks ve bolluk endüstrisinin çalışması, etkinliği; bir Arap, Fas ve Türk edebiyatının açılıp çiçeklenmesi; bilimlerin gelişmesi, bu İmparatorluğu Bizans geleneği içine yerleştirir. Ama tıpkı Habsburg'ların girişimi gibi, Kanunî Süleyman'ın bu atılımı da parçaları birbirini tutmayan, uyumsuz, tutarsız ve çok sayıda elemana dayanmaktadır. Türkler bu unsurları özümsemeye, benimsemeye bile çalışmadılar; bu yolda çaba harcamadılar; çalışsalardı da Şarlken'den fazla bir sonuç alamazlardı. Akdeniz, uluslararası mevkiinden, yerinden düşmüş, görevini yitirmişti; öteden beri hiç esirgemediği, cömertlikle, bol bol ve sık sık birçok Devlet'e verdiği BÜYÜKLÜK - YÜCELİK sanını bundan böyle hiçbir imparatorluğa yeniden kazandırabilecek, geri verecek durumda değildi.

Türk imparatorluğu en yüksek aşamasında, doruğuna da olduğu zaman da Habsbourg İmparatorluğunun içinde taşıdığı aynı güçsüzlükleri içeriyordu. Başka ülkelerin ele

geçirilmesi, fetihler, istilalar başlangıçta zenginlik getirir, zenginleştirir; Ama maliyenin gelir düzeni savaşlara bağlı kalırsa, savaşlar sayesinde gelir getirirse çok çabuk fakirleştirir. Türklerin ileri hareketi, saldırışı, keskinliğini yitirip hafifleyince, Kanunî Süleyman'ın tasarladığı, taslağını meydana getirdiği ulu örgüt çözülüp dağılacaktır ve Süleyman'ın utkularının, başarılarının zor yarınları olacaktır. Şarlken'in ölümünden sekiz yıl ve 1566 yılında Kanunî Süleyman'ın da ölümünden sonra Avrupa Devletleri için Türk tehlikesini durdurup önlemek zor ve zahmetli olmayacaktır. zor ve zahmetli olmayacaktır.

Avrupa, besbelli, içinde başka bir denge taşıyordu. İkinci Filip'in krallığının geçimi için başarı yolunda gelişen tek alanı, Hollanda idi; orada da geçimleri yerinde olduğu için İkinci Filip'in ağır vergiler altında ezdiği Hollandalılar arasında, İspanyol hükûmetine karşı, devrim hazır ve yakındı. Yüzyılın gerçek galipleri, 500 tonluk gemileri donatan Kuzey Avrupa tacirleriydi; bunların kader çizgileri ve servet varlıkları, para değerinin düşmesi ve kiraların, toprak rantlarının azalıp düşmesi ile alay eder oynardı. Ve kısa bir zaman sonra ulusların politikaları ile resmen uğraşacaklardır. Reform, bunları kesin olarak kurtuluşlarına kavuşturmuş bulunmaktadır.

KATOLİK KİLİSESİ ve ULUSLARIN GİRİŞİMLERİ

Katolik Kilisesi teslim olmak üzere değildi; ilk Yasak Kitaplar listesini yayımladı. Kitapları yığın yığın, doğru yoldan ayrıldıklarını varsaydıklarını da binlerle yakıyorlardı. Katolik Kilisesi, kendi hizmetinde bir askerî iktidara her zamandan daha çok muhtaçtı. Katolik İspanya'nın sofu kralı, bu iş için aranan askerdi; Papalığın bu dünyaya değgin çıkarlar konusunda müthiş dikkafalı olan, Şarlken'den bile bu iş için daha uygundu. İkinci Filip her fırsatta «Bizim Kutsal Katolik Dinimiz» dediği Kiliseye hiçbir yandan dokunulmasına izin ve olanak vermeyeceğini açıklıyordu. Roma Kilisesi, demek ki, Avrupa'ya karşı İspanyol Hükümdarlığını kullanacaktı. İkinci Filip, Reformun ilerleme kaydettiği her yerde, demek ki tam gelişme, ve ilerleyiş içinde olan Hollanda'ya, Fransa'ya, az zaman sonra da İngiltere'ye karşı mücadelenin her yönde başı olacaktı. İspanya. Katollkliğin yüceliği için, kendisinin bu konuda ne bir çıkarı ne de olanakları bulunmadığı halde, yeniden uluslararası işlere sürüklenyordu. İspanya, kendi gölgesinden korkan kuşkulu bir hükümdar için, şan olsun diye güçlerini boşuna yıpratacak, yok yere harcayacak, yorulup bitecekti.

Kendini böylece Kilisenın emrine veren kimse, orta çaplı bir insandı. Kılı kırk yaran direngenliği, doğru düşünüş ve muhakeme konusundaki eksikliğini gidermiyordu. Şarlken'in o kadar böbürlenmiş olduğu o mutlak yönetimini, hiçbir sakınca görmeden uyguladı. Sadece, çok geniş Devletlerini babası gibi boydan boya dolaşmayı bıraktı ve Mad-

rit'te, bir yaylada, yerleşti. Hükûmetini hiç barış bilmemiş bir ülkede yavaş işleyen, etkisiz bir yönetim örgütü, haline aönüştürdü. İkinci Filip, gerçekte, mengenesini ne bahasına olursa olsun kırması gereken Habsburglara hep düşman olan Fransa'ya karşı; İspanyol garnizonları bulunduğu ve papalık da işe karıştığı halde sömürgeleri kendisine karşı hep isyan eden İtalya'ya karşı; Genel Meclislerin (États Généraux) vergi ve yardım aidatı ödemeyi red ettiği ve bağımsızlık istek ve iradesini yinelediği Hollanda'ya karşı; korsanları İspanya kıyılarına kadar gelip yağma eden Türklere karşı; Amerika ticaret ve ulaşım işlerine el atan ve genç kraliçesi Elizabet'in sert, yaman bir düşman olduğu meydana çıkan İngiltere'ye karşı; bir de İkinci Filip'in inatçı kiniyle boş yere izleyeceği Protestanlığa karşı hep savaşması gerekti.

Bu, çok büyük, devce emek isteyen, giderleri de Meclislerin sık sık eleştirip Kralı uyaracağı sayılara varan bir zahmetti. Savaş, Fransa ile İspanya arasında 1559 yılında yapılan Kato Kambrezi (Cateau-Cambrésis) barışında olduğu gibi, tarafların karşılıklı kuvvetten düşüp tükenmeleriyle kesilecekti. Bu barış, Habsburglarla Fransa arasındaki karşılıklı, ikili çarpışmaya son vermiş gibidir. Bu antlaşmayla Henri II ile Filip II, ellerine geçirdikleri toprakları karşılıklı olarak geri verdiler. İtalya'da İspanyol zaferinin sonuçları İspanyolların ellerinde kaldı. İngilizler Kale'den (Calais) sürülüp çıkarıldılar. Aslında her iki ülkenin de bir soluk almaya ihtiyacı vardı ama her ikisi de parayla oynayanların ellerinde patlak vermiş olan korkunç kredi bunalımına uğradılar.

Bu bunalım İspanya ve Fransa'dan sonra Anvers'e ve Almanya'ya ulaştı. Sağlam bir ekonomi bulmadığı ülkelerde bir çöküntü, bir yıkılış halini aldı. İspanya'da mülk sahiplerine karşı yoksulluk yüzünden ağır ayaklanmalar, kargaşalıklar meydana geldi; Filip: II bunları güçlükle bastırdı. Hollanda'da, kendi babasını her zaman dolambaçlı yollara başvurmak zorunda bırakmış olan muhalefet çok yavuz,

şiddet ölçülerine vardı; öyle ki Filip: II bir daha Genel Meclisi toplamaya yemin etti. Belçika'da yerleşmiş bulunan Cezvitler, İspanya kralının casusları sayılıyorlardı; bunların gizli davranış ve düzenleri de soyluları tacirlerle barıştırıyor, yeniden yaklaştırıyordu. Kalvenistlerin kızgınlığı, vergiler, yünlü kumaş ve çuha endüstrisindeki İngiliz rekabeti fiyatların yükselmesi; bunların hepsi Hollanda'yı ayaklandırmaya katkı yaptı.

Kilise de, saldırışını yineliyordu. Avrupa üzerine saçtığı ikibin Cezvit, burada, özellikle Bavyera'da, Avusturya'da, Fransa'da, İngiltere'de, Polonya'da ve Hollanda'da Orta Öğretim düzeyindeki okullarını çoğalttılar. Zengin sınıfların arasına sızdılar; kişilerin özel yaşantısı üzerinde sıkı bir denetim kurdular; Roma Kilisesi birçok noktalar üzerinde başarı kazanmıştı. Ama din çatışmaları hırçın ulusal istek ve iradelerle iyice karmaşık bir hale geldi. Örneğin, Fransa'da Cezvitlerin burjuvazinin içinde ve Sarayda öğretimine karşı Gallikanlar Protestanlar kadar düşmandı; çünkü Cezvitler, Papalığın doğrudan doğruya ajanıydılar. Bunlar Bavyera'da başarı kazandılar ise de Luthercilik, Almanya'nın, prenslerin ve şehirlerin açıkça mücadeleye uğradığı kesimlerinde üstün gelir. Alman halk türküleri söyleyen aşıkların sonuncusu ve en resmî olanı, Hans Sachs, Reformu izler Luthercilik o kadar açıkça Almandır ki Huss'ten yana olanların etkilediği komşu ülkeler, Luthercilikten kuşkulanmakta ve ona karşı direnmektedirler; onlar, Kalvenizmi iyi karşılar, kabul ederler. Daha evrensel olan Kalvenizm, burjuvazinin gelişmesiyle brlikte, Macaristan'da, Romanya'aa, ve Türklere bağımlı olup yabancı egemenliğine karşı bir isyan çekirdeği meydana gelen bölgelerde yayılır. Gene Kalvenizm sayesinde, İngiliz Püritanizmi kendi doktrini etrafında, memleketin güçlerini toplar; Orada da ekonomik bağımsızlık söz konusudur.

1562 yılından beri, kraliçe Elizabeth İngiliz Kilisesini kurup örgütler ve aslında kendisi bu kilisenin başına geçer. Kilise mallarının zor alımı, Sarayı ve soyluları zengin-

leştirmişti. Bunlar şimdi Amerika'dan altın yüklü dönen İspanyol kalyonlarına saldıran ve onları alıp Plymouth'a getiren korsanlara paraca yardım etmektedirler. Kendi kişisel zenginliğine göz kulak olan Kraliçe'nin kendi de korsanlığın ilerlemesinde çıkar sahibidir ve konuya ilgi gösterir: kendi parasıyla esir tacirleriyle ortak iş yapar. Bir kürek hükümlüsü 300 liradan fazla etmektedir. Sekizinci Henri'nin hiçbir şeye inanmayan, açgözlü, doymak bilmez bu kızının kişiliğinde zamanın İngiltere'si simgeleşir. Deniz serüvenlerinin kârını tatmış bulunan İngiliz toplumu buraya ölçüsüz bir ateşlilik ve tutkuyla atılır. İngiltere deniz üstünde yağma ve çapulu bir kurum haline getirecektir. Kraliçe, bir yandan da tacirlerinin işlerini koyduğu kanunlarla, ve kurallarla korur; yapımcılar yünü işlerler ve yurt içinde çalışma, emek, bunlarla birlikte de ortaklık ve maden kömürü ocakları gelişir. Cezvitler, bu gibi bazirgânlara eksiksiz uygun gelen Kalvenist inancı kemirip aşındıramayacaktır. Kraliçe Elizabeth Fransa'ya karşı Filip ile birlikte boşuna manevralar yapacaktır; İngiltere'nin, Vatikan'ın mali kulluğundan, irtifaklarından kurtulmak için yapacak hiçbir şeyi yoktur.

Öte yandan, dinin maskesi kaldırıldığı zaman, hemen altından, acıklı bir çağın gerçek düşmanlıkları farkedilir. Fransız hükümdarlığı, Gallikan'lar, Reforma ayak uydurmuş bulunanlar ve Katolikler arasında manevralar yapmaktaysa da bu, bunlardan her biri, Krallığın vazgeçmeyi göze alamayacağı bir işbirliğini temsil ettiği içindir. Ülke kuşkusuz ve güçlüdür. Ronsard gibi bir ulusal lirik ozana sahip bulunması ve Sarayın İtalyan etkilerinden kurtulmuş bir tiyatroya ilgi duyması, raslantı değildir. Ama Fransa'da hükümdarlık, büyük toprak sahiplerine yakından bağlıdır. Bu soylu sınıfın büyük katolik çabası derebeyliğin son umutlarını da görünmez hale getirir. Sert ve yaman bir Papa taraflısı olan Giz Dükü din örtüsü altında, kendisini tahta götürebilecek diktatörce entrikalarını gizlemektedir. Birbiriyle çelişen bu unsurları hesaba kattığı varsayılan kral-

lık politikası, zulüm, baskı ve kovuşturmalarla hoşgörü arasında salınmaktadır. Üstelik, ana Kraliçe Katherin de Medisi baskı ve kovuşturmaya başlamazsa İspanya tarafından müdahaleye uğramakla korkutulmaktadır. Görüldüğü gibi, Fransa'nın katolikleri, açıkça, düşmana dayanmaktadırlar. Vassy'nin bir raslantıya dayanan insan kırımı, tüyler ürpertici bir din savaşı açmaktadır. Protestanlar da kendi paylarına, İngiltere'ye başvururlar. Elizabeth, onlara, Havr karşılığında yardım edecektir; Havr, Elizabeth için, Calais'in yerini tutacaktır. Ona, Avrupa kıt'a karası üzerinde bir köprübaşı gereklidir.

Demek ki Fransa, varolan kuvvetler durumunun şemasını veren iki kesime bölünmüş bulunmaktadır. Bir yanda, geçmiş vardır; bu, büyük toprak sahipliği ile ve ayrıcalıklarıyla, aristokratiktir; Katolik Kilisesi bunları haklı bulur ve korur. Öte yanda gelecek vardır; bu, yeni zenginlikleriyle ve doymak bilmez iştahlarıyla, burjuva niteliğindedir; Protestan Kilisesi iste bütün bunları haklı bulmakta ve korumaktadır. Her iki kesim, birbirini karşılıklı olarak, yabancıya başvurmakla suçlamaktadır; aslında her ikisi de, başvurdukları yabancıları kendilerine görüş ve düşünüş bakımından benzediğini ileri sürdükleri için, bu kendi başvurmalarını hukuk kurallarına uygun, haklı bulmaktadırlar. Ama bu, Fransa için, otuz yıl sürecek bir cinayet dönemi, yurdun yıkımı olacaktır. Iki yüzyıl daha önce olduğu gibi, burjuvazi, uzun süre derebeylerin doymak bilmez hırslarının üstesinden gelemeyecektir; bu kez bundan yararlanan, İngiltere olacaktır.

Böylece, Papalık baskısının icra organı İspanya'nın doğrudan doğruya tehdidi altında bulunan uluslar, bocalamakta, birbirleriyle dövüşmektedirler. İngiltere'ye karşı bunların arasında çıkarlarına ve güçlerinin, kuvvetlerinin arasındaki orantılara göre ittifaklar bağlaşacak, çözülecektir. Merkezde, her zamankinden zorlayıcı, Roma Kilisesi vardı. Engizisyon, insan vücudunu skolâstiğin öğrettiği gibi değil de kendi gördüğü gibi anlattığı için Brükselli Vésale'i ölüm cezasına mahkûm etmişti.

Papa dördüncü Pie, can sıkan birkaç kişiyi boğdurduktan sonra, çok uzun zaman sürmüş, Trant Konsilini 1563 yılında sona erdirdi. Papalık, öğretisini Kilisenin temel görüşünü ve din el yazmalarını açığa çıkaran görünüşte Roma Kilisesi Birliğini kurtarmış bulunuyordu. Yalnız İspanya, Avusturya, Polonya ve Portekiz onun bu eserini tanıdılar. Bunun üzerine Kilise, kilise ve din adamlarının tümüne ulaşacak ve müziğe varıncaya kadar içerecek çok derin bir reforma girişmek karaına vardı; bu, bir Palestrina'nın san'atının hem bir ağırbaşlılığı, hem de yeni ve ince bir tatlılığı anlatabildiği bir müzik oldu.

Filip II, Kilise'nin bu değişken, dalgalı eyleminin üzerine bütün hırçın ve yıldırıcı yetkesiyle çöktü. Hollanda isyan halindeydi. Manastırlar kundaklanıp yakıldı; din ve mezheple ilgili heykeller kırıldı. Anlaşmazlık, ayrılık ve çatışma açıkça belliydi: burjuvalar İspanya'dan ekonomik özgürlüklerini kazanmak için, İspanya'nın yurt içindeki işbirlikçisi, örgütlü Katolik din ve kilise adamlarına karşı doğrulmuştu. Bunlar soyluların bir kesimiyle anlaşma için aeydiler; onların prenslerinden biri, ailesi para oyunları ve evlenmeler yoluyla yüzyıldan beri çok zenginleşmiş bulunan Giyyom D'Oranj şimdi politik iktidara geçmeye çalışıyordu. Ama Hollanda da birliğe, istek ve oy birliğine varmak, başarılmaktan uzaktı. Ve İspanyol baskısı boşunaydı: yeni bir Genel Vali, Duc d'Alba, ülkeyi ezdi. Bu, yurt dışında, sürgünde bulunan Prens d'Oranj'ı Fransa Kralıyla ve İngiltere Kraliçesiyle ilişkilere girmekten hiç alıkoymadı.

İspanya o günün Avrupasının ekonomisine katılma gücünden yoksundur; çünkü bu alanda kendisi epey geç kalmıştı. Onun varlığı, denetlediği Devletlerde endüstriye dönük çalışmaları eziyordu; kendi maliye hazinesinin sürekli rejimi ise, iflâs ve «açık»lardı. İspanya'nın ticareti de dışardan sürekli ithalâtı, örneğin Sicilya buğdayı ithalini gerektirmekten geri durmuyordu. Yaşaması, varlığı aslında denizde üstünlüğüne dayanıyordu; savaş giderleri ise Hü-

kümdarlığın araç ve olanaklarını gittikçe daha fazla aşıyordu. İkinci Filip'in cimri tutumu, bayağı yönetimi Saray'ı pahalıya mal olmaktan, orduyu da isyan etmekten alıkoymadı. Kral, Guadarrama Dağları eteğinde Eskorial'de süssüz bir manastır yaptırdı. Bu ağırbaşlı, sade konuttan Avrupa işlerini yönetiyordu. İradesinin etkili olması için güçlü bir ulusa dayanması gerekiyordu. İspanya'nın durumu ise, tam tersine, korku vericiydi.

Denizlerde, İspanya ağır darbelere uğruyordu ve bunlara kendi alışık olduğu usullerle karşılık veriyordu. Filipinler'de binlerce Çinli'yi kılıçtan geçirdiler. Florida'da, yeni yerleşmiş bulunan Fransızları öldürdüler. Bunların, Diep'li deniz kurdu Ribaut tarafından Amerika'ya getirilen Protestan çiftçilerdi. Ama gene de esrarlı bir bağlaşma bunlara karşı Huguenot'ları bir araya topladı; ve İspanyollar her yanda Hollandalı ve İngiliz korsanlar tarafından hırpalanmaya başladılar. Akdeniz'de de İspanyollar Cerbe Adası önlerinde yenilgiye uğradlar. Türkler, Kıbrıs'ı aldılar. Lepante deniz savaşı, onları susturmadı. Askerî zaferler, tarihin çizgisini belirlemeye yetmez. İspanya da, Lepante savaşının sonucuna bakmayarak, Afrika'daki yerlerini birbiri ardından yitirecektir. Ekonomik durumun acıma bilmez, sert sonuçları onu uyuşturmuş gibidir. Fiyatlardaki genel yükselişe Avrupa'dan fazla İspanya uğramıştır; ama gene de bundan yararlanacak durumda güçlü bir ticaret burjuvazisinden yoksundur.

Meksika'daki Zakatakas ve Peru'deki Potosi madenlerinin işletilmesi, her yanda Avrupa hayatını hızlandırmakta, resim ve haraçları parayla ödenebilir olan derebeylik bağlantılarını iyice gerginleştirerek toplum ilişkilerini altüst etmektedir. İktidar, yetkesini kullanarak ücretleri dondurmuş olduğundan tacirler kârlarını artırmaktadırlar. Grev ve dilencilik suç sayılmakta ve cezalandırılmaktadır. Burjuvalar, emekçileri zorla çalıştırmayı kurup örgütlendirmek tedirler. Kalvenizm, Avrupa üzerinde esip gürlemektedir.

Katolik saldırışı, Kalvenizmin Fransa'daki bu ilerlemelerine karşı çıkmak için halkı yığın halinde ezmeye, kılıçtan geçirmeye başvurur. 1572 yılında Saint-Barthéelmy gecesi, kararlaştırılmış yöntemli bir cana kıyıcılığın, zulmün başlangıç işareti oldu. İkinci Filip ile Papalık, birbirleriyle danışmışlar, bu yolda öğüt vermişlerdi. Durumu öğrendiklerinde canlı ve güçlü bir sevinç duydular: Vatikan'da bir şükran (Te Deum) ilâhisi okundu. Protestan Avrupa utançtan, korkudan ve öfkeden tir tir titredi. Hollanda'yı yeniden isyan sardı. Hollanda'ya sığınmış bulunan yeni Kalvenist prens d'Oranj Alba Dükasına karşı direnmeyi hızlandırdı. Fransa'da mücadelenin şiddeti çok arttı. Paris'te, aylığı İspanya tarafından ödenen Giz Dükasının çevresinde yaşamanın zorluğunun sarstığı yoksul ve zavallı bir kalabalık kiralardaki oynaklık nedeniyle Belediye'ye güvenemeyen, durumundan hoşnut olmayan gelir sahipleri, Giz'in halk dalkavukluğunun aldatıp çektiği insanlardan meydana gelen bir Katolik birlik toplandı. Buna karşı, Protestanlar arasında bir tür cumhuriyetçi burjuva düzenin ilk taslakları belirmektedir. Bütün bunlar, Yüzyıl Savaşından bu yana Fransa'nın tanımış bulunduğu en korkunç savaşın içinde ve aynı zamanda, çoğu sermayeleri yabancı ülkeleri zenginleştiren Protestan endüstri çevrelerinin sürekli dışarı göçü ile birlikte olmaktadır. Fransa'nın can suyu bu yara yoluyla dışarı akar.

Burjuvazi Hollanda'da çok, güçlüdür. Mücadele, kuşku yok, zor olmuştu ama Alba Dükası yardıma çağırıldı ve 1574 yılında İspanyol askerî birlikleri geri çekildi. Hollanda'da tanınmış baş komutan Guillaume d'Orange kurtarılmış eyaletlerin başına geçer ve bir Kalvenist Federasyon taslağı hazırlar. Katolik ve İspanyol boyunduruğunun Hollanda'dan daha az reddedildiği Belçika'da bir çözülüş belirir. Anvers, o sıralar savaştan çok sıkıntı çeker; onun zayıflaması Amsterdam'a yarar. 1579 yılında Arras barışı Wallon eyaletlerini İkinci Filip'le barıştırır, uzlaştırır. Birkaç gün sonra da Utrecht Birliği, Flandr ve Hollanda şe-

hirlerini ayrı bir Protestan federasyonda birleştirir. İspanya ile olan çatışma gene de sona ermiş değildir; Filip: II, Anvers ve Audenarde üzerine asker yollar. İspanya sarayı, deniz üzerinde etkinlikleri gittikçe artan bu Hollandalılar önünde teslim olmayı, boyun eğmeyi nasıl kabul edebilirdi?

İkinci Filip, Portekiz Kralı Birinci Manuel'in torunu ve mirasçısıydı; giriştiği Portekiz istilâsı, Hollanda tehlikesini daha da ağırlaştırdı. Lizbon girişi o zamandan bu yana Amsterdam denizcilerine yasaklanmıştı. Onlar da, evvelce ortak oldukları Portekizliler zararına, baharat yolunu zorla ele geçirmeyi kurdular; İberik Yarımadasının serveti ve kader çizgisini ellerine geçirdiler. Ve İspanya'nın tam tersine, gelişmekte olan bir iç ülkede bir tarım devrimini başardılar: hayvan yemi ekimi yolu ile, toprağı dinlendirmeyi kaldırdılar. İkinci Filip, çok korkmuş, prens D'Orange'ın başına ödül koymuştu. Fransızlardan umdukları yardımı bulamayan Hollandalılar da yüzlerini İngiltere'ye çevirdiler: bu ittifak, İspanya için, en kötü olaydı.

Aslında İngiltere şimdi ticaret işleri içinde bitkin düşmüştü. Sarayın ve büyük burjuvazinin planı açıktı: her alanda Avrupa ülkelerine yetişmek; bunun için, endüstrileşmek, maden işletmeciliğini ve maden endüstrisini geliştirmek; Flandr'dan, Almanya'dan uzmanlar getirmek ve bu geniş plan için gerekli parayı en büyük kârları bırakan ticaret yoluyla, demek ki, Avrupa uluslarının yüzyıldan beri denedikleri, deniz ticaret yolları soygunu ve yağması yoluyla bulmaktı. Çağının yöntemlerinde ileri giden İngiltere, aslında tamamiyle siyah esir ticareti yapmakta, bu işe Okyanus'ta 2000 gemi ayırmış bulunmakta, İspanya'ya karşı darbelerini Türk korsanlarının ve Mağrip İmparatorunun bezirgân ve kaçakçılarının darbeleriyle birleştirmekte, İspanyol limanlarına kadar herşeyi silip süpürmekte, gemi yüklerini ve insanları soyup soğana çevirmekte, Baltık'ın ticaret şehirleriyle rekabet etmekte ve nihayet Hint Denizi'nde boy göstermektedir. Daha sonra, Batı tacirlerinin de-

netiminden kurtulur; kendi bankerleri, Londra Kambiyo borsasını açmışlardır. Kraliçe Elizabeth kamuoyuna göre hareket etmekle haklı olarak övünür: korsan Drake'in, gezisini tamamladıktan sonra, akla sığmaz bir ganimet yüküyle döneceği seferi hazırlamasına bile yardım etmiştir. İngilizler böylece yabancıların Pasifiğe yaklaşmasını engellemeye boş yere çabalayan İspanyollara büyük zararlar verdirdiler.

Bordo Parlmanı: «Özgürlüğün anası olan Fransa, hiçbir kölenin varlığına izin vermez.» diyordu. Ama siyah tacirleri servetler yığıyorlardı. İngilizler, az zaman sonra, Altın Sahilindeki zenci köle pazarlarında Portekizlilerle ve Hollandalılarla çekişmeye, çatışmaya başladılar. Ticarette doymak bilmez açgözlülükleri ve çetin tutumları, iş yaptıkları topluluklara yükümler getiriyordu. O kadar ki Rus Çarı Korkunç İvan, Moscovia Kumpanyasına karşı Arkanjelks'te rekabet etmesi için Fransa'ya başvuruyordu. Bu sert ve yırtıcı, kıyıcı Hükümdar, ekonomik gerçekler karşısında keskin bir görüş ve duyu sahibi olduğunu ortaya koydu. Artık bir Rus Irmağı olan Volga boylarında şehirler yükseliyordu. Ural'lı bir tacir, Strogonof, Batı Sibirya Moğollarına karşı asker topladı ve kazak Yermek, Doğu'nun iç taraflarına daldı. Korkunç İvan, Livoni ve Beyaz Deniz girişi yoluyla Rusları Polonyalılara kulluktan kurtarmaya çalışıyordu. Yalnız çekişmeler içinde ve rahatsız Fransa bu çabaya yardım edecek durumda değildi. Çin Yolu'na ilgi gösteren Londra tacirleri Amerika'nın kuzeyinde bulunan Boğaz'a ulaşmak için gemi donatırlarken, Havr limanına bağlı bir gemi İvan'ın bu çağrısına karşılık olsun diye, boş yere, oralara kadar gidecektir.

Kullanılan deyişle «keşifler», Kıt'a Avrupalılarının Hollandalı Barentz ve İngilizlerden çok önce her yeri dolaşmış bulunan Avrupalı deniz kurtlarının tekelinde kalmıyacaktı. İngilizler, hiçbir yere ilk varmıyorlardı. Onlar, kendilerinden önce buralara gelenlerin deneylerinden yararlandılar; bunların aralarındaki düşmanlıkları kullandılar ve onların yerlerini aldılar.

Demek İngiltere'yi Avrupa işlerine yeniden sokan, korsanlık olmuştu. Bu iş Frobisher'i, John Davis'i ve Hawkins'i zenginleştirecekti. İngiltere Avrupa'dan akla, ait etkiler de aldı; bu arada, İspanyol dram san'atının etkisi altında, Londra'da ilk tiyatrolar açıldı. İngiliz seyircisi ve halkı, fikirlerin bu doğrudan doğruya ve sade anlatım biçimi önünde heyecanlandı, buna canlı bir ilgiyle bağlandı. İngiltere, Avrupa'ya birdenbire girdi. Hollanda'daki Protestanları desteklemeye hazır olan kraliçe Elizabeth, buna karşı onların, Hükûmetini denetlemek yetkisini istedi ve onların iç anlaşmazlıklarına karıştı. Bu eşi, benzeri pek bulunmayan destekleme, İngilizlerin hırslarının ve açgözlülüklerinin bir ölçüsünü veriyordu ama; onlar, deniz üzerinde Hollandalıların çalışkanlığı rekabet ettikleri için, Hollandalılar böyle bir bağlaşıklıktan hemen kaygılandılar.

İngiltere, Fransa yönünden hareket serbestliğine sahipti. İngiltere Hükümdarlarının hep göz diktikleri bu düşman, Avrupa meselesinin bütün bütün dışında bırakılmıştı. Din savaşları âfetinin etkisi altında bu ülke, uçurumun kıyısında bulunuyordu. Filip II'nin parasıyla yardım ettiği katolik birliğinden olanlar, hükümdarlıktan, Protestanların kovuşturulması, canlarına kıyılması emrini elde etmişlerdi. Ve Paris'in dip temellerini ayaklandırıyorlardı. İspanya ve Kilise, daha önce Şarlken'in başarısızlığa uğradığı yere, iç savaş yoluyla, varmak üzereydiler. Fransa'nın yıkımı, kuşku yok,Habsburgların zaferi olacaktı. Bu yıkımın yararı, Eskorial'in, köşesine çekilmiş yalnız yaşayan Hükümdarına mı, yoksa gene Prag'daki sarayına çekilmiş, oradan Avusturya, Bohemya ve Macaristan'a hükümdar olan, bağnaz, dengesiz imparator İkinci Rodolf'a mı gidecekti?

Habsburglar, Katoliklik bakımından bir yüksek görevleri olduğuna kendilerini boş yere inandırmışlardı. Bunlardan ne biri, ne de öteki tarihteki gelişimin sonuçlarını anlayacak çapta değillerdi. Ruslar, Sibirya'yı ellerine geçirdiler; Yermak, Kuzey'den Asya Yolu'nu açtı. İngilizler, Amerika kıyılarında, zarif ve efendi Walter Raleigh'in kraliçesi-

ne hediye ettiği Virjinya'da yerleşiyorlardı. Buna karşı İkinci Filip, 1585 yılında Anvers'i ele geçirdikten ve prens d'Oranj'ı öldürttükten sonra bu büyük ticaret merkezini yakıp yıkmış, yerle bir etmişti. Anvers'in tacirleri de, böylece, eski Hanse birliğinin bütün mirasını benimseyen, Amsterdam'a göçtüler.

İspanya Hükümdarlığının ve Kilise'nin kendilerini zorla kabul ettirdikleri ülkeleri bunalttıkları, doğrulanıyordu. Cezvitlerin, yolsuz ve haksız, sızmayı başardıkları her yerde Kilise ilerlemeleri önleyip temizliyordu. Engizisyon İtalya'da Rönesansı böyle boğmuştu; İspanyolar bu son derece büyüleyici ülkenin can sıkıcı yeni efendileri olmuşlardı. Sarayı güçlü bir iktidar yokluğundan, Fransa'ya doğru yanaşan Savua (Savoie) dükası Emmanuel-Filibert, Alp Dağlarının İtalya yamacına doğru genişlemeyi seçmişti; yarımada üzerinde İspanya ile çekişmesi gerekeceğini anlamıştı. İspanya ve Kilise yüzünden İtalya, bağımsızlık isteğini, yitirmişti. Ve bu konuda kendini aldatmak derecesine inmişti. Saraylarının havaîliği ve süs merakı hep incelik örneği olarak gösterirler; ama bir Italyan vatanı ülküsü hayalden başka birşey değildi artık. Sonuncu şairi, Le Tasse, Engizisyon korkusu içinde yaşardı; Galile, astronomi çalışmalarını ancak Venedik Cumhuriyet'nin korunmasıyla sürdürebiliyordu ve bilimsel ilerlemelerden tasalanan papa Gregoire: XIII.'ün uluslararası bir kurulun yardımıyla takvim reformunu gerçekleştirmeyi başarması ay'ın dönümlerine de uymasını sağlamak için onu on gün kaydırması bir mucize sayılabilir. Öte yandan Avrupa'da fikir ve düşünce özgürlüğüne, bu özgürlüğe gösterilecek hoşgörüye o kadar az rastlanıyordu ki, biricik kusuru Vatikan'dan çıkması olan, bu Gregorien takvimini uygulamayı protestan ülkelerle Konstantinopl reddettiler. Böylece Avrupa ülkeleri, Katolikliğin o ülkedeki yaygınlığına göre farklı iki takvim kullanır oldular.

Hoşgörü yokluğunda bunca inat ve ısrar, eleştirici anlayış sahiplerinde var olan ve sürüp giden cesaretin

değerini daha da yükseltir. Fransa ne kadar bahtsız olursa olsun yine de dikkate değer insanlar yetiştirir olması, onun geleceğinin bir güvencesidir. «İnsan»ın üstüne eğilen ve Katolik Birliği'nin Bastil'e hapsettirdiği büyük burjuva Montaigne; «Cebir»i yenileyen ve Kilisenin büyücülükle suçlandırdığı matematikçi Viete; İnsan anatomisine dayanan cerrahîyi kurmuş bulunan doktor Ambroise Pare; İtalyan minelerinin sırrını bulmuş olan ve Katolik Birliği'nin gene Bastil zindanına koyduğu cami Bernard Palissy; Tarih'i çağdaş bir bilim haline koymuş ve iklimin toplumlar üzerindeki etkisini bilen iktisatçı Jean Bodin, Din ve Kilise adamlarının baskılarına ve zulümlerine korkusuzca karşı çıktılar, göğüs gerdiler. Takma adı El Greco olan Bizans'tan esinlenen, Giritli büyük ressam İspanyol papazları hesabına Toledo'da çalıştı; ama gerçekçiliğinin gücü onlara çarptı; Bağnazlık kimi zaman Avrupa'da gerçek bir insan avı kurup sürdürür: İtalyan Giordano Bruno'yu Napoli'de Roma'da Venedik'te sürüp izleyen insan avı bunlardan biridir. Her şeyde Tanrı'yı gören, Tanrı ile Dünya'yı birleştiren bu ünlü düşünür, Kalvenist'lerden olduğu kadar Cezvitlerden de uzaktı; sıkıntıları yüzünden önce Cenevre'yi, sonra Paris'i daha sonra da Kral sarayına Fransa elçisinin dostluğu ile girmiş bulunduğu Londra'yı bırakıp ayrılmıştı. Britanya başkenti, ona, başka Üniversite şehirlerinden daha az sert, daha az kaba gelmişti; çünkü Elizabeth, çevresine vabancı uyruklu bilginleri topluyordu. Bruno, sırası gelince, onu da bırakıp ayrılmak durumunda kaldı. Sonra yazar ve konuşmacı nitelikleri olduğu halde yeniden Fransa'dan, daha sonra da birkaç yıl kendisini Wittemberg Üniversitesinin kabul etmiş bulunduğu Almanya'dan ayrıldı. Yobazlık, bağnazlık, hoşgörü yokluğu her zaman, Avrupa'nın el altında hazır, çağırılmadan gelen kanunu olmuştur.

Hindistan'da bir filozof Hükümdar, Babür'ün torunu Büyük Moğol Ekber Şah hüküm sürüyordu; bu çok zeki

yöneticinin başlıca kaygılarından biri, barıştırma, uzlaştırma yoluyla din birliğine ulaşmak oldu. Elindeki Türk ordusu sayesinde Hindistan'ı hemen tamamen ele geçirmişti. Bundan sonra hemen, derebeyleri saray soylularına dönüştürerek, Vezirler Kurulunu da güçlü bir merkezî iktidar yaparak, Devletini İran yöntemlerine göre kurup örgütlendirmekle çok uğraştı. Hoşgörüsüyle yönetimi altında Müslümanlarla Hinduları birbirlerine yaklaştırmaya yönelmişti. Mezhepleri ilmî olmayan, idealist bir dünya görüşünden kurtararak, Ekber, Pars dini ile Budizmin ikili etkisi altında, ateşli bir gerçeği araştırma ruhu içinde, Tanrı ile Dünya'yı birleştiren Pantheist bir dünya görüşüne ulaştı. İranlıları kendi yönetimi altına alarak, Ekber, Türklerin Hindulara karşı duydukları küçümsemeyi hafifletmeye yardımcı olmuştu: O, bunların haklarını, yasalarını birleştirdi ve bir tek ortak dil, Hindu dili yayıldı Böylece O. Tarih'in en büyük bilgelerinden biri olarak belirdi ve Hindu prensleri arasındaki bağlılığı, onlara ve özellikle Radjpouteslara dayanarak, sağladı. Ağır vergiler altında ezilen halkın köylünün durumunu düzeltmeye girişti. Bununla beraber. bu yoksul halkı prenslerden ayıran önemli ayırımı azaltmak, onun iktidarına, onun Devletine ait değildi.

Ekber, dünyanın en zengin adamıydı: Ülkesi, yabancı paralar için bir su çevrimiydi. «Surate» limanı ticareti çok yoğundu ve bu ticaretin kuruluş ve örgütlenişi Venediğin iyi zamanlarına eşit ölçülere yükseliyordu. Pamuklu bezlerin. kara biber, baharat ve değerli taşların ihracatı, ithalâtı her zaman aştığından Hükümdarın ve prenslerin kasalarında altın külçeleri birikip yığılıyordu. Kimi ayrıcalıklılar, yararsız hazineler halinde, Avrupa zenginliklerini yığıyorlardı. Ekber'in sarayında misafir kalan Fransız gezginleri gördükleri incelikler karşısında şaşkınlığa uğramış, dona kalmışlardı. Döndüklerinde de, saraylardan. köşklerden. camilerden, elmas madenlerinden, ve Avrupa'nın zulüm ve kan dökücülüğünden çok

uzaklaşmış zihin ve zekâ uğraşlarından bol bol söz etmişlerdi.

Avrupa'daki kıyıcılık, zulüm ve kan dökücülükler ise son kertesindeydi. İkinci Filip, İspanya'nın iç durumunu ağırlaştırarak, düşmanlarına karşı son ve umutsuz bir çaba harcadı. Amerika'da kızıl derililerin ve zenci kölelerin angaryasıyla, 150.000 İspanyol yaşıyordu; ama bu zenginlik, İspanya'yı zenginleştirmiyordu. Dışarı göçleri, İspanya'da iflâslar izlemişti. Endüstriler yavaşlamıştı, vergilerden bağışık olan Kilise toprakları ise, hiç durmadan büyüyordu. Dünya ölçüsündeki Katolik politikasının ihtiyaçlarıyla yurt dışına altın çıkışı artmıştı. İspanya, kendisinde sağlam olarak kalanı yitiriyordu: Amerika'yla olan ulaşım, tasıt ve ticaretin yağma ve soygunu ise korkunç bir dereceye varıyordu. İngilizler, hırçın korsanlar olmuşlardı.

Hollanda'da Kalvenistler Giyyom d'Oranj'ın oğlu prens Maurice ile kıyasıya bir savaşa tutuştukları halde Filip II'nin İngilizlerin korsanlığına bir son vermesi gerekiyordu. İngiltere uzak ülkelerdeki girişim ve atılımlara alışıktı; ama hemen dibindeki İrlanda'yı da İskoçya'yı yatıştıramıyordu. Kraliçe Elizabeth, Katolik ve kuşkulu kraliçe Marie Stuart'ın başını kestirdi.

1588 yılında II. Filip, yıllardır üzerinde düşündüğü tasarıyı gerçekleştirmek zamanının geldiğini hesapladı: deniz soygunculuğunu durdurmanın. Flandr'a asker göndermeyi önlemenin, Cezvitlere hain işlemi yapıp öldürülen Anglikan Kilisesi'ni yıkmanın biricik yolu, İngiltere'yi işgal etmekti. Herşey, Filip II'yi İngiltere'nin üstüne atmak için bir araya gelmiş değil miydi? Escaut'da altı düz gemilerden bir filotillâ topladı ve yenilmez armadaya Lizbon'dan yola çıkma emrini verdi: 30 000 er ile haç'ı taşıyan 130 gemi yola çıktı. Birkaç gün sonra fırtına, kuvvetlerinin üçte birini elinden aldı; kalanı da dağıttı. Yaralarla dolu ve daha o zamandan yenik düşmüş donanma Kale'ye ulaştı. Dönüş yolu üzerinde bir başka fırtına, kalan ge-

mileri de yoketti. Sadece 54 gemi İspanya'ya vardı. Ikinci Filip «ben onları doğa şartlarına karşı değil, insanlara karşı savaşmaya göndermiştim» diye haykırdı.

Bu, Ispanyol donanmasının sonu olmadı. Ama, en azından, adalarının koruması altında deniz kuvvetlerini kurup örgütlendiren İngiltere'nin bu çabalarının onaylanması oldu. Yaklaşan tehlikeyi gören İkinci Filip, bir başka saldırı hazırladı. Fransa'yı harap eden, anarşi, keşmekeş sayesinde, Kuzey limanlarını çıkarma üssü olarak kullandı ve Fransa'nın, İspanya'nın denetimi altına geçmesi an meselesiydi. Paris'e egemen olan Katolik Birliği, İspanya'ya ülkeyi teslim edecekti. Kral Üçüncü Henri, sonradan yasalar gereği yerine geçecek olan Protestan Henri de Navar ile ilişki kurmak suçu ile öldürüldü. Filip II, amacına ulaşmak üzereydi; ama durum birden tersine döndü. Çok yorgun olan Fransız burjuvazisi, birden, bütün güçleriyle bu yorulmak, yılmak bilmeyen, uyanık ve aydınlık Kral'ın tarafına geçti: Kral Dördüncü Henri'nin, Vatikan'ın ve İspanya'nın entrikalarına bir oyun oynayabileceği, 1593'ten beri açıkça bellidir. Katolik girişim ve kurumları, ve onunla birlikte Filip: II'nin politikası, bu engel önünde gelir durur. Fransa'nın yeni bir atılımı, ön tahminleri bir kez daha altüst eder ve İspanya Kralının hesaplarını bozar: Fransa'nın doğrulup ayağa kalkması, İngiltere'yi bir istilâdan korur ve Avrupa'yı İspanyol—Alman egemenliğinden kurtarır. Moris d'Oranj'ın ordusu İspanyolları Hollanda Cumhuriyetinden sürüp çıkarırken Fransa'da İspanya'ya kafa tutacaktır.

Aynı yıl, Büyük Moğol Ekber, Hindular yararına bir hoşgörü Buyrultusu yayımladı. Roma'da, Engizisyon, Italya'ya dönmek ihtiyatsızlığında bulunan Giordano Bruno'yu hapse attı. Avrupa'da yalnız Fransa inanış özgürlüğünü kavramaya başlamıştı ve bu eşi olmayan başarının ürünlerini toplamakta gecikmeyecekti. Dördüncü Henri'ye karşı bir cinayet girişimi ile suçlanan Cezvitlerin yurt dışına sürülmesi bu uyanış ve yükselişin başlangıcını belirler.

Öte yandan, Cezvitler, Meksika'dan Japonya'ya kadar her yerde, kendilerini kuvvet kullanarak korumakta, varlıklarını sürdürmektedirler. Amerika'da işgal boş alanlara insan yerleştirme yönünde oluştuğu için ve sömürü tarımsal olduğundan el emeğini korumak, yitmesini önlemek gerekliydi. Bu nedenle toptan öldürmeler, kılıçtan geçirmeler azaldığından bilinçleri kullaştırmak, inanışları köleleştirmek için Engizisyon kullanılıyordu. Meksiko'da ve Bogota'da Üniversiteler açıldı; bunların, sağlam bir çerçeve içinde belirlenmiş bulunan öğretimi, ortaçağ ölçüleri içinde kalıyor ve zenginlere ayırılmış bulunuyordu. Ateşte yakma cezası, neredeyse veba salgını kadar adam öldürüyordu. Kilise, Amerika'yı da ele almıştı.

Çin'de, Kilise Babaları, küçük kiliseler açıyorlardı ama bunların etkileri pek büyüktü; En güçlü beylerden biri olan Başkomutan Hideyoshi'nin yardımcılarından biri, Hristiyandı. Bu çok zeki köylü kendisinden önce gelmiş bulunan Nobunaga'nın eserini kaldığı yerden ele alarak, Japon derebeylerine boyun eğdirmiş, ülkeyi birleştirmeyi başarmıştı. Japonya, köylüsünün yoğun ölçülerde sömürülmesi ve korkunç vergiler sayesinde, dış askerî seferlere hazırlanıyordu. Hidèyoshi, Momoyumo sarayından, Japonya'ya, bir Okyanus İmparatorluğu ufuklarını açıyordu: önce, Kore, Çin'i yardıma çağırdı için Çin ile Japonya arasında savaş çıktı. Ama Japonya savaş filosu, insan ve gereç bakımından daha iyi donatılmış Çin—Kore donanmasına yenildi; Kore'yi boşalttı. Bu işten vazgeçilmişti. Cezvitler, Japonya'ya Batı uygarlığının unsurlarını, coğrafya, astronomi, bilimsel kavramları aktararak Japon ulusal duygularını pekiştirdiler; Katoliklik ile Budizm arasındaki benzerliklerden de yararlanıyorlardı ama iş adamı olmanın tadını tatmış olmaları ve ticaret yapma iştahları, bir de politik düzen ve tutumları onları zor bir durumda bırakıyordu. Sakıntısız davranışları cana kıyıcılık ve baskıyı, zulmü başlattı: Hristiyan misyonerleri Japonya dışına çıkarıldılar.

Cezvitlerin sızmalarını, kendi aşırılıklarından başka hiçbir şey yavaşlatamazdı. Almanya'da da Reform başarı kazanmış olduğu halde, ondan, İstirya'yı, Avusturya'yı ve Bavyera'yı zorla almayı başardılar. Ren boylarında bir İspanyol ordusu onların yararına işe karıştı. Bunların eylemleri ve etkileri, Almanya'nın yatıştırılmasını, barışa kavuşturulmasını geciktirdi ve Protestanları Germen düşünüşünü, kendi tekellerine almak zorunda bıraktı. Bu, orada, düşünce ve san'at hayatının durakla masına kadar vardı. Almanya; Roma Kilisesiyle bağlarını koparırken, İtalya ile bağlarını koparmış oluyordu ve Rönesans'ın esinine, soluğuna kapanıyordu. Sadece Prag, bir İtalyan kültür merkezi kaldı. İtalya'nın büyük insanlık duygusu müziğe sığındı, orada barınak aradı. Onun son ressamları, müzisyendiler de. Zevke, eğlenceye, sefa ve şehvete düşkün bu gerileme ve düşkünleşme başlangıcını, en iyi, Floransa opera san'atı özetler.

Demek ki burjuvazi, din ve kilise adamlarının, kilisenin aşırı isteklerinden ve tutkularından yalnız Batı Avrupa'da kurtulabiliyordu. Dördüncü Henri, Katolik Birliği üzerinde değil de İkinci Filip'in Burgonya ve Amiens'teki birlikleri üzerinde Fransa'nın yeniden kazandığı başarıyı bu burjuvazi ile sürdürüyordu. 1598 yılında Verven Antlaşması, Fransa'nın kurtuluşunu tanıdı. Dördüncü Henri, Katolikliğe dönmesinin, ama Protestanlar arasında ilişkilerini de kesmemesinin izin verdiği, hoşgörü politikasına çekinmeden giriştiği ölçüde Filip II. mücadeleyi yitirdi.

Nant Buyrultusu (Nant Fermanı) Avrupa'da ilk kez bir Devlet içinde iki mezhebin varlığını tanıdı. Bu burjuva zaferi, bir düşünüş ve inanç devrimiydi. Papa, bu Buyrultuyu «yüzünde bir bıçak yarası açmak» diye niteledi. Fransız köylüsü bu bozgunu en yüksek noktasına çıkardı. Onun etkisi birkaç yıl içinde Fransa'yı ayağa kaldırdı, eski haline getirdi ve Avrupa'yı şaşkınlığa uğrattı.

Fiyatların yükselmesi, boğazına kadar borç içinde olan soylular sınıfının değişmeyen gelirlerini azalttığı için,

bunlar, topraklarını sattılar; bunları kimi zaman geçimi yerinde köylüler, daha çok da burjuvalar satın alıyorlardı. Bunlar gittikçe daha çok sayılarda, krallık yönetimine sokulup giriyorlardı. Konuşmayı ve san'atı seven bu burjuvazi, Fransız düşünüşüne sağlam, kesin ve gerçekçi üslubunu verdi. Sully'nin onardığı yollar üzerinde bu burjuvazi, tarımın sağladığı ekonomik dirilişe uygun, kesin kararlı ve kendinden emin, dolaşacaktı. Hükümdarlık kendi de kimi ticaret işlerine girişmeyi deneyecekti ama burjuva toprak alımında ve toprağın yükümlülüklerinin ödenmesinde kendi sermayesini kullanmayı yeğ bularak, buna karşı çıkıp direndi.

Bu açıdan bakılınca burjuva zaferi Ingiltere'de ve Hollanda'da çok daha tam oldu. İkinci Filip, Kuzey'in Birleşik Eyaletlerini yitirmiş bulunuyordu. Ve sadece Esko (Ecaus) kuşatmasından bu yana, uzun zamandan beri harap durumda olan Güney'in Hollanda'sını elinde tutuyordu. Genç Hollanda, İspanyol ve Katolik baskısından sıyrılmış, açık açık para girişimlerine atılmıştı. Onun büyük burjuvazisi, Fransa'da olduğu gibi, yönetime ait postalardan korkmazdı, Ortaklıkların sayısı arttı. Amsterdam, sermayelerini, deniz seferlerine koyuyordu. Hollanda gemileri Cava'ya ulaştı.

Ingiltere'de de burjuvazi parasının dışarıya kaçışına karşı korunan, ithalâtı az, ihracatı çok, yapım evleri ve uyruklarını çok çalıştıran, güçlü, kuvvetli bir Devlet tasarlıyordu. Elizabeth'in, yılmaz parc politikası, bu plânın desteklenmesine bağlıydı. Londra, Hanse'ı attı, böylece kendi bağımsızlığını sağladı.

İkinci Filip öldüğü zaman, onun varılması olanaksız eserinden sadece İspanya'nın yıkıntısı kaldı. İspanya, tenhalaşır. Faslılar sürülüp çıkarılır; onların yerini yabancılar alır. İspanya, bütün ticaret hareketlerinden yoksun kalır. Geçinmek için her çareye baş vurulur. Bu göçüş ve güçsüzleşme, tarıma geçer, daha köleler vardır; ülke, her zamankinden daha fakirdir. Kilise ve din adam-

ları ve soylular her zamandan çok zengindirler. İspanyol düşünüşünün iki ustası bu çok şiddetli çelişmeyi parlak yansıtırlar. Dram yazarı Lope de Vega'nın zenginliği ve, kiliseye bağlılığı, insan muhayyilesinin yaratabildiği en heyecan verici kahramanın yaratıcısı, dahî romancı Servantes'in fakirliği ve sosyal yönü, ile yanyona yaşar. Bu İspanya, onun mizacına daha pek çok kanıtlar sağlayacaktı. Habsburgların egemenliği, onun ekonomik düşüklüğü üzerinde etkili olmayacaktır.

Ne kilise, ne de Avusturya Sarayı Dünya'ya egemen olmayı başaramayacaklardır. Üstelik, sadece Reform'un kazandığı başarıyla düşünüş, efendi değiştirmekten başka birşey yapmamış, Papa'nın yerine Luther ya da Kalven'i geçirmişti. Dördüncü Henri Fransa'sının öğrettiği hoşgörü anlayışı. Rönesans'ın ve Hellen uygarlığı döneminin akılcılığına bir dönüşü içerir. Evrensel düşünüş katolik ya da Protestan değil, akla uygun olacak, «gerçek dünya» dan başka bir üstün baş, tanımayacaktır. Kilisenin önünde şimdi büyümekte olan ve birgün ondan daha güçlü olccak olan, işte bu «gerçek dünya»nın bilinmesi, tanınması, bilgisi olacaktır. Kilise, sonunda, Giordano Bruno'yu yakabildi; ama tamamlanan keşiflere karşı hiçbir şey yapamadı. Orta Çağ'a özgü «sonlu—sonsuz» ikilemi yerine, BİLİM, birimini koyar ve keşifler birbirini izler.

Teleskop, bulundu; Vèsale'in öğrencileri, anatomi'yi yenileştirdiler; Danimarka'lı gök bilgini Tycho-Brahè, geleneksel gök bilimine saldırıya geçti. Kopernik sisteminin ilkelerini kuran, bilinmeyen gezegenlerin varlığını oranlayan ve haber veren, ve ilk logaritma cetvelini hazırlayan Alman bilgini Kepler'in karşısına Kilise'nin çıkarabileceği hiç kimse ve hiçbir şey yoktur. Galile, Demokrit'in atomculuğu üzerine Fizik'i kurar ve Dinamiği yaratır. Deney'e dayanan bilim, Kilise'nin «Peki, İncil yanıldı mı öyleyse,» mantığının darlığından, bağlarından, kaçıp kurtulur.

Ama yine de, derin ve yaygın bilgi gevezeliklerinden kurtulmuş, skolâstiğin batıl inançlarının ve, hümanızmin ön yargılarının ötesinde, bilim, daha ileri gitmekte dırar. Bu, Batı'nın herşeyden çok Cezvitlerin politik çabalarını azaltmakla uğraştığı bir fikir ve san'at geçiş çağıdır.

Gustav Vasa'nın oğlu Şarl, Cezvitlerin, İsveç'i elinden geri almak, onu Katolik Polonya ile birleştirmek ve böylece onu Roma Kilisesine yeniden bağlamak için çevirdikleri dolapları bozup püskürtür. Isveç Ulusal Birliği, Finlandiya'da ayaklanan derebeylik angaryalarına karşı Gurden'ler gibi değil ama Polonya işgal kuvvetlerine karşı dövüşen köylüleri sayesinde direnir. Bu Kral, Dokuzuncu Şarl olacaktır ve İsveç, Estonya'ya ve Rusya'ya doğru uzanacak, genişleyecektir. Tatar asıllı bir büyük taşra zeamet beyi, Boris Godunov, Grek Kilisesinden ayrılan Rus Kilisesinin ilk bağımsız Patriğinin desteklemesi ile «Çarlık İmparatorluğu Devletleri»nin Hükümdarı ilân edilmişti. Ama, Batı'dakine benzer bir çelişmeyle, korkunç kıtlıklar Rusya'yı kırıp geçirir ve toprak köleliğine karşı gittikçe artan ayaklanmalar ülkeyi, boydan boya sararken ve Polonyalı derebeyler bundan yararlanıp. Ukrayna'yı tehdit eder ve Moskava üzerine yürürken Cezvitler, bu arada Rus Kilisesini Roma'daki Papalık yönetimine çekmeyi düşler, tasarlarlar ve İsveç bu arada örgütlenir, düzene girer: Kalvenistlerin başarısı ile, ülke kaynaklarının yöntemle ve bilerek işletilmesi, sömürülmesi başlar. Dokuzuncu Şarl'ın krallık yönetimi, oğlu Güstav Adolf'un gençliğine rastlar; bilgili, görgülü yetişir. Ve İsveç'i, Kilise'ye karşı kendi Avrupalı görevini yapmaya hazırlar.

1609 yılında İspanya, Birleşik Eyaletleri tanımak zozunda kaldığı zaman, Amsterdam, büyük bir denizci şehir, bir deniz ticaret merkezidir. Şehir, Bankasını kurar; Flandr'dan ve Braban'dan gelen göçmenleri kabul eder; Tersaneleri, gemi yapım tezgâhları bütün Avrupa için iş

yapar ve daha o zamanlar binlerce işçi çalıştırır. Hollanda filosu, dünyanın en güçlü ve en iyi filosudur. Uzun süren bir balıkçılık hayatı, Hollandalıları eksiksiz deniz adamları yapmıştır ve Avrupa kıyıları uzun süreden beri Hollanda gemilerinin tayfalarına iyice alışık duruma gelmiştir. Para hareketleri, ülkeyi eline geçirmiş, üstün duruma gelmiştir. Sahte para basımı bile vardır. Bu, grevlerin ve ücret anlaşmazlıklarının yığınları çalkantılara ve kımıldanışlara götürdüğü ve tacirlerin her türlü rüşvet ve bozulup çürümeye açık politik egemenliği ile Orange Sarayı prenslerine açık bulunan bir gerçek kapitalist kuruluş, bir kapitalist düzenlemedir.

Hollandalıların «Doğu Hint Adaları Ticaret Kumpanyası», özel ortaklıkları birbiri ile kaynaştırmış; ve bu kadar geniş sömürgelerde vazgeçilmez duruma gelen Garnizonların giderlerini karşılayamayan Portekiz Imparatorluğunun bıraktıklarıyla da zenginleşmişti. Portekiz İmparatorluğunun arkasından, kalıtçısı gibi, Hollandalılar geldi. Hindistan'da, Seylan'da, Formoza'da, Malaka'da yerleştiler; ve Portekizliler ile, Afrika kıyıları boyunca onların tekeli altında bulunan zenci köle ticaret ve taşıması üzerinde çekiştiler, yarıştılar ve bu tekeli elde etmeye çalıştılar. Cava'daki Malezya'da Bantam merkezi, Çin'den ve Arabistan'dan gelinen bir ticaret şehriydi. Sonraları onlar, Portekizlileri geçerler. «Manuel de Heredia», Avustralya'yı keşfeder. Bu, altmış yıl daha önce yeri saptanmış bulunan, Yeni—Holanda olacaktır. Portekizlileri yerlerinden atarlarken, bir yandan da, Uzak-Doğu'da aynı sularda dolaşıp kol gezdikleri İngilizlerin Sonda Adaları'na yaklaşıp girmelerini önlemek için onlarla savaşa tutuşurlar. Portekiz, geçilmiş, geride bırakılmıştır. Ve Portekiz'in tarihi, işte orada durmuş gibidir. Milliyetçi politikasının Batılılara kapadığı Japonya ile alış-verişine ve ulaştırma-taşıma işlerine varıncaya kadar her şeyini yitirir.

Yüzyıldan beri girişilmiş bulunan Japon birliği çaba-

sı, demek, Hidèyoshi'nin kaynı, Başkomutan Tokugawa leyasu (Tokougawa léyasou) ile mutlak bir İmparatorluk sonucuna varır; bunun Tokyo'da yerleşmiş bulunan Hükûmeti, sıkı sıkaya lonca usûlûne bağlı, emekçileri kastlar içinde sınıflandıran ve yer değiştirmelerini yasaklayan bir Devlet kurup bu merkezde toplar. Böylece bir merkezî krallık haline gelen derebeylik Japonya'sı, Hükümdarlık olunca, ticareti ve çıkarı leyasou'ya düşman güney derebeylerine yarayan Portekizlileri sürüp çıkarır.

Demek Hollanda, bir büyük ticarî Devlet sanıyla görünür; Fransa bunu geriden izliyordu. Fransa burjuvazisi, din savaşlarının henüz tamamen üstesinden gelebilmiş değildi: Dördüncü Henri öldürülmüştü; Louis XIII'ün ilk zamanları, zorlu oldu. Bu burjuvazi, hep, kendisini soylulara yaklaştıran görevleri üstün tuttu ve Fransız ekonomisi bu itibar görme eğiliminden zarar görecektir. Bir Fransa Bankası (Banque de France) kurulması tasarısının arkası gelemezdi. Ülke, Quebec'i kurmuş, Panama'da yapılacak bir kanalın yararını açıklamış ve sadece serüven peşinde koşanlarla serserilerin gittiği bu ülkenin geleceğini çok övmüş bu Şamplen (Champlain) gibi parlak kişiliği olan insanlara sahiptir; ama bu, boşunadır. Fransız burjuvalarına göre, sömürgeleştirme ve sömürgelerde yerleşme zenci köle ticareti ile uğraşanların göze aldıkları bir serüvendir. Bu nedenle, tütün ve patatesten yana zengin olan Virjinya'da, geniş tarım işletmecilerinin bir temsilî meclise sahip oldukları, gelişme yolunda bir mutlu sömürge kuran, Ingiliz işgalidir; ama o meclise ne emekçilerin ne de toprağı işlemek için getirilen zenci kölelerin alınmadıkları muhakkaktır. İngiltere'de çalışan Fransız mühendis Salomon dö Kans, suyu buhar yoluyla yükseltmeyi inceler ve Fransız denizcileri Cava ve Sumotra ile ticaret yaparlar. Ama bunların hiçbiri; hiçbir sonuca varmaz. Fransa'da, servet yaptıktan sonra, yakınlarını bir maliye ya da adalet dairesine yerleştirmek kadar hiçbir şey kârlı değildir; bu, san ve şandan başka, bir çıkar da bırakır.

Bu çelişme, İngiltere'de daha açıktır. Ingilizlerin, ticaret ortaklıklarını birleştiren bir Hindistan ticaret Ortaklığı, Amsterdam'daki kumpanya ile aynı zamanda kurulmuştu. Bu bezirgânlar, Antillerde İspanyollara ait olan yerleri zor alımı ile ele geçirmekte gecikmediler. Sonra, Portakizliler istemediği halde, «Surate» limanında bir ticaret acenteliği açtılar ve «Moka» da karaya ayak bastılar. Bin tonluk güzel bir gemileri batıp yok oldu. Avrupa'nın Katolik Kilisesi ile ve Avusturyc Sarayı ile çatıştığı bu dönemde, İngiltere kendi uzak, ve ayrı durumundan yararlandı ve büyük bir çaba gösterdi: dokuma ve boyama tekniğini iyileştirip yetkinleştirmek için, İtalyan ve Flaman işçiler getirtmişti. Demir ve cam işletmek için, çok bol bulunan maden kömürü kullanımı yaygınlaştı ve geçer oldu: bu, maden işleme endüstrisinin ilerlemesini kolaylaştırdı.

Ticaretin yoğunlaşması, öteyandan, geç de olsa İngiltere'yi Rönesans'a bağladı. İngiliz halkı, tiyatroyu seviyordu. İngiliz yazarları, kendilerini en, iyi, tiyatroda, sahne'de anlatıyorlardı: Ben Jonson ve hele Shakespeare... Bu sonuncusu bir iş adamı olmuştu, öldüğünde de zengin bir burjuvaydı. Shakespeare'in tiyatro çalışmaları çözümleyici, analizci zekâsını ve temsil gücünü en yüce derecelere çıkarmıştı. İngiltere, bu alanda da kıt'a Avrupa'sına bir atılımda yetişmiş, onu yakalamış ve geçmişti Bu çok zeki Ingiliz dram yazarının ününü, İngiliz tiyatrc toplulukları Avrupa'da tanıttılar, yaydılar. İngilizler, bir de, zenci köle alış-verişi amacına yönelmiş, Guinée Ticaret Ortaklığını kurdular. Artık, İngiltere'nin Avrupalı uluslar arasında gereğince, yakışık alarak, belirmesi ve kendini göstermesi bakımından hiçbir şeyi eksik değildi.

Burjuvazisi çok atak ve cür'etli olan bu Avrupa ile bunların kader çizgisini ve amaçlarını belirlemek konusunda halâ inat eden Kilise'nin bu anlayışı arasındaki ayrılma ve uzaklaşma, gittikçe kuvvetlenip, keskinleşmişti. İlk mikroskopu yeni yapmış olan Galile'nin, dünyanın

kendi kendine hareket ettiğini öğretmesini Papalık yasakladı. Tuluz'da panteist filozof Lusilo Vanini, asıldı ve yakıldı. Dominiken Kampanella (Campanella), Cezvitlerin kendisini attıkları Napoli Cezaevinde «derinliklere hükmeden, göklere kanatsız yükselen, orada kımıldaşan yıldızları sayan ve ölçen» İNSAN'a dair yazılarını sürdürüyordu. Seçkin zekâlara, insan kendi aklına ve mantığına sahip olursa doğa'yı yenip egemenliği altına alabileceği görünüyordu. Kilise, ona hiçbir yardım yapamazdı. Bu «Kilise», İtalya'da bile, san'atı Cezvitlerin şişkin ve yaldızlı, abartılmış üslubuna indirgemiş değil miydi? Burada kibarlar âlemi merasimi ve yapmacık üslup, bir esinlenme kaynağı oluyordu. Papalık, Erazmus'u ve tiyatroyu yasakladı. «Sixtine» Küçük Kilisesinin resimlerini de az daha yok edip ortadan kaldıracaktı. Japonya'da ise Katolikler kazığa oturtuluyor, ateşte kızartılıyor, çarmıha geriliyorlardı.

Avrupa'da, artık, Roma Kilisesi'ne Habsburglardan başka bağlı kalan yoktu. Fransa, bir an, yeniden Roma Kilisesinin emrine, hizmetine girmeye yönelir gibi oldu; Louis XIII, Avusturya'lı Ann (Anne) ile evlendi; derebeyler, törenleri gereği, entrikalar çevirdiler, ihanet ettiler; ve Protestanlara karşı savaş başladı. Ama bu, bir telâş ve korkudan, bir heyecandan öteye geçmedi. Fransız kamu oyu Cezvitlere herhangi bir boyun eğme davranışına öfkeleniyor, İspanya Habsburgları ile Avusturya Habsburgları arasında kuşatılıp kalma tehlikesini haber veriyordu. Rişliyö'nün (Richelieu) politikası iyice işlenip son ve kesin biçimini aldığı zaman, bu, eşi benzer görülmemiş bir güçle Fransa Sarayı geleneklerine dönüş olacaktı; ve yüksek rütbeli bir Papaz'ın, Fransa'da her zamankinden daha anti-katolik bir politika yürütmesi garip görünümü ortaya çıkacaktı.

İspanya, buna karşı koymak için, elinde kalmış bulunan son kaynaklarını da yitirecektir. Üçüncü Filip, bir gerileme, düşkünleşme başlangıcı döneminin kralıdır. İspan-

yolların kısa süreli başarıları olmakla beraber, İkinci Filip'in Devleti olan büyük makine, az zamanda soluk soluğa kalacaktır. İmparatorluk, Germenler yönünden Reform'a uymuş prenslerle çatışmaktadır. Habsburgların saldırıya geçişi, orada, daha da etkili görünmektedir; Protestan Almanya, tutarlı bir bütün değildi. Bohemya kralı Ferdinand II, Almanya İmparatoru olur. Bu bağnaz, ham sofu imparator, majestelerinin, Bohemya'nın özgürlüklerini güvence altına alan, buyrultularını yürürlükten kaldırmak istedi. Yeni bir Çek isyanı üzerinde, İspanyol askerî birliklerini üstlerine sürdü; bunlar, isyancıları 1620 yılında, Ak Dağ'da bir saat içinde ezdiler. Protestanların yenilgisi, Bohemya'yı kurban etti; ulus olarak da onu yoketti. Cezvitlerin güvenlik örgütlerinin davranışı, sürgün ve idamlar, korkunç oldu. Almanya'da da Reforma karşı olan hareket ilerledi, ve prensler üzerinde imparatorluğun üstünlüğüne götüren yolları hırpaladı. Almanya da kendi payına, kendi sırası gelince, din savaşlarının sonuçlarından yıkıma uğramıştı. Krallık silahlı çeteler, kim paralarını öderse onun emrine giriyor ve memleketi baştanbaşa dolaşıyorlardı. Bohemya'da Katoliklerin bastırma hareketlerinden zengin olmuş bir Çek soylu kişisi olan Wallenstein, kendi parasıyla bir ordu topladı; bu ordu, Romen Kilisesi'nin davası için dövüşüyordu. Onun sayesinde, bir an için, Kilise'nin ve Habsburgların başarısı mümkün gibi görünür; ama Kardinal ve Louis XIII'ün bakanı olan Richelieu'nün diplomasisi, İmparatorun düşmanlarını Almanya'da yeniden toplaştırmaya, ve Baltık'taki karşıtlarını da kışkırtmaya yöneldi. Fransa'nın Avusturya Sarayına karşı mücadelesi Avrupalı güçlerin çoğunu bir araya getirecektir.

Aslında buraya bunların hepsi katılmaz; büyük ticareti eline geçirmiş, tekeline almış olanlar, bu birkaç yıldan - Avrupa'nın onlar olmadan zayıflamış olacağından daha fazla - güçlenmiş çıkacaklardır. Oysa uluslararası ulaşım, ticaret ve taşıma durmadan genişlemektedir. Kara'da «İpek Yolu» ve ipek ticareti, İran'ın zaferlerinden ya-

rarlanır. Gözü pek ve becerikli Iran Şahı Birinci Abbas, kendi ülkesini Osmanlılara bağımlılıktan kurtarmayı bildi, ordusunu Avrupa tekniğine göre yeni baştan kurup örgütledi; Ermenistan, Musul ve Tebriz kalelerini geri alabildi ve Portekizlileri Hürmüz boğozından sürüp çıkardı. İran, Türklerden kurtulunca, eski parlaklığına yeniden kavuştu. Şah Abbas, yeni başkenti Isfahan'ı güzelleştirdi. Isfahan, Delhi ile ve Trabzon'la, Suriye ile ilişkiler içindeydi. Çin pazorının yolu da açık kalıyordu. Prenslerin konutlarının bolluğu ve rahatlığı üzerinde, hep, Doğu etkileri güçlü bir biçimde işliyordu; ama bu hem yaman, hem de hoşgörü sahibi, ulusal hükümdar Batı'ya yönelmek ustalığını gösterdi. Avrupa Saraylarıyla kurduğu ilişkiler, ona, kendi yurdunun iç kuruluşunu ve örgütlenmesini yenilemek olanağını verdi. Bu dönemin, bu yönetimin İran'ı sadece en yüce noktasına, doruğuna varmış minyatür san'atının İran'ı değildir; İngiltere'nin ve Hollanda'nın da çok ilgilendiği yoğun bir ticaret hareketinin de doruğuna vardığı bir İran'dır.

Arkhanjelsk'de Hollanda florinleri bulunduğuna göre, o zamanların Rus işlerinde ve sorunlarında da Hollanda'nın etkileri bulunmaktadır. Rus ulusu, kargaşalıklar döneminde varlığını zorla kabul ettirebilmişti. Bir yabancı prensle anlaşıp uzlaşmcya her zaman hazır olan Moskof beylerinin bu boyun eğme yanlısı eğilimine karşı, Moskova halkı, bir yurtseverin, kasap Kozma Minin'in çağrısına uyarak ayaklanmıştı. Bunun, Prens Pojarski'nin yönetimi altındaki köylü asıllı askerî birlikleri, Polonyalıları Moskova'dan ve işgal ettikleri hemen her yerden sürüp çıkarmıştı. Bunun üzerine, zeamet beylerinin delegeleri, Rus toprak beyleri arasından, ulusal bir «çar» seçtiler. Ama bu durum, yeni «seçilen» çar Mişel Romanof'u (Michel Romanov) Rusya'yı kurtarmış bulunan halk hareketini önleyip hemen bastırmaktan alakoymadı. Çar'ın yetkesi, iktidarı hemen, yeniden kurulmuştu. Hiçbir sınıf onun salt yönetimini tartışacak, onunla iktidar çekişmesine girişecek durumda değildi. Rus toprağının üçte birini elinde bulunduran din ve Kilise

adamları, Papazlar, Hükümdarla dayanışma halindeydi. Batı ile Moskova arasındaki ilişkiler çoğalıp genişlediği halde Baltık bundan uzak durmaktadır. İsveçliler Narva'da Finlandiya kıyısındadırlar. Avrupa ticaret, ulaşım ve taşıması Kuzey yoluyla yapılmaktadır. Güney'de Şah Abbas, Gürcüstan'da hüküm sürer.

Deniz ticaret yollarına gelince, Hollanda'lılar bu yollarda en öndeydiler; Hollanda denizciliği ve denizcileri her yerde, İspanya ve Portekiz'in yerini alıyordu. Kendi ortada görünmeden, ticaretini yavaş yavaş eline geçirdiği Kadiz'in adını kullanıyordu. Kadiz'de bile İspanyollar, artık sadece taşıyıcı, nakliyecidirler. İngilizler, Cava ile ticaret, taşıma ve ulaştırma işlerini düzgün kurallara bağlamaya çalıştılar; ama Batavya'yı kurmuş bulunan Hollandalılar onları Ambuan'dan sürüp çıkardılar. Hollandalılar Çin denizlerinde boydan boya dolaşıyorlardı; Formoza'da yerleştiler ve yaptıkları çapullar Çinlilerin düşünüşünde Batı'nın eski itibarını bırakmadı; Çin, bunları Asya kıt'ası karasından püskürtüp attı. Oysa kendi de, on yıl kadar bir süreden beri Ming İmparatorluğu üzerinde ağırlığını duyurmakta olan, başka Barbarların önünde yenilgiye uğramak, ezilmek üzereydi. Bunlar da, Mançulardı. Doğu Moğolistan'daki ormanlarında bir askerî Devlet kurmuşlardı; bunların ötesinde, Sibirya'nın ortasında, Rus keşif seferleri Yenisey boylarına varıyordu. Amerika'da, Hollandalılar Brezilya'daydılar. Hudson Irmağı üzerindeki Manhattan Adası'nı, Kızıl Derili yerlilerden 24 dolara satın aldılar.

Bu çok büyük deniz hareketi, Amsterdam'ı en büyük kapitallerin bulunduğu yer haline getiren, bir para-kredi üstünlüğünü destekliyordu. Hollanda Ortaklığı % 20 kâr payı dağıttı. Hisse senetli Şirketler, gelişti. Vadeli satışlar resmen ortaya çıktı. Hollanda burjuvazisi, şimdi, Avrupa'nın en zengin burjuvazisidir. Ama elbette önlerinde daha uzun sosyal çatışma yılları vardı; bu çatışmalar Reformu benimsemiş Kiliselerin içinde din düşmanlıkları biçimini alıyordu. Ama iş adamlarının istek ve iradeleri üstün geliyor,

ve bunların dostluğu Avrupa'da, Richelieu için olduğu kadar Gustave **Adolphe için de, aranan, değerli** bir dostluk oluyordu. Bu uluslararası ticaret ülkesi, bir uluslararası Hukuk, yani Hollandalıların kendi yararlarına ve çıkarlarına kullanmayı çok iyi bildikleri özgürlüğü koruyacak bir hukuk yani Hollandalıların kendi yararlarına ve çıkarlarına kullanmayı çok iyi bildikleri özgürlüğü koruyacak, bir hukuk istiyor, bunu gerektiriyordu. Hollanda için, «denizlerin özgürlüğü», İspanya'nın ve Portekiz'in kalıtına konmak, sahip olmak ve İngiltere'yi dizginlemek için biricik araçtı. Bir hukukçu, bu politik tutumun öğretisini sağladı; Grotius «denizlerin özgür olması» nı ele alıp işledi ve bir «Milletler Cemiyeti» taslağı ortaya koydu. Aynı şeyde gözü olan İngilizler, bu kadar gözü peklik, ustalık ve atılganlık karşısında irkildiler.

İngilizler için, din de iyi iş ilişkileri bayrağı idi. Kuzey Amerika'daki Kap Kod'ta (Cape Cod) Mayflower gemisi ve gemi adamlarıyla karaya çıkan 35 İngiliz püriteni, sadece zulüm, baskı ve kovuşturmanın izlediği, kovduğu Kalvenistler değildi. Bunlar aynı zamanda ticaret Kumpanyalarının acentalarıydılar ve bunlara Virjinya Şirketleri kapital sağlıyordu. Onlar, böylece, Plymouth'u kurdular ve Yeni İngiltere'de (New-England) yerleşip orayı sömürgeleştirdiler. Bu sıralar Büyük Britanya «Britanya denizlerini» kendine alıkoymanın sözünü ediyordu. Bu kaygılar, bu zihin uğraşıları Avrupa olaylarına sırtını dönmekti ama yine de bunların üzerinde, beklenmedik bir biçimde karşı etki yapıyordu: kervanlarla yapılan eski kara yolu ticaret, ulaştırma ve taşımasının yerini almış bulunan Okyanus ulaşım ve ticaretinin de, evvelce Akdeniz ulaşım ve ticaretinin olduğu gibi, politik sonuçları olacaktır.

Şimdilik Rişliyö, Fransa adına, girişkenlik önderliğini elinde bulundurmaktadır. Burjuvazi, onunla birliktedir: soylulara karşı mücadelesini alkışlamakta, ama Huguenot da olsa onun Krala bağlılığına karşı sesini yükseltmektedir. Rişliyö, ülkesini, ekonomik bakımdan sağlam, dengeli, de-

nizci ve tacir bir Devlet, bir güç yapmayı tasarlar, düşler. Bu düşün gerçekliğe ulaşmasıyla İspanya'ya ve Habsburg' lara karşı zorunlu bir başarı yolundan geçer. Sadece bu dış politika bile Fransa'yı korkunç ölçüde borçlandıracak ve o taslağın, o düşün yerine getirilip tamamlanmasını tehlikeye koyacaktır. Rişliyö, 1629'da «İspanya'nın ilerleme ve akımını durdurunuz» der. Kardinalin karşısında cılız, marazlı, kolay hastalanır kral Filip IV ile onun akıllı veziri Olivarès (Comte d'Olivarès) vardır. Avusturya askerlerinin Grisons'u ve Valteline'i boşalttıkları sıralar Fransa Güstav Adolf ile konuşmalar yapmakta ve İmparatora karşı hareket ettiği takdirde, karşılığında önemli yardımlar için sözvermiş bulunmaktadır. Hollanda, Habsburglara karşı, başında parası Fransa tarafından ödenen İsveç'in bulunacağı, bir Protestan koalisyon tasarlayan bu politik tutumu desteklemektedir. Korkuyla, Reformu kabul edip benimsemiş Alman Prensleri, İmparatorluğun katolik güçlerine kulluğa karşı direnmek üzere işbirliğini ve yardımı kabul ettiler. İmparator Ferdinand II, Reforma uymuş Alman prenslerine, Avgusburg barışından beri ele geçirmiş oldukları Kilise mallarını geri vermelerini yeni buyurmuş değil miydi? Wallenstein bu eski hale getirme buyrultusunun gereğini yapmak üzereydi. Bu, Almanya'da Reformun yıkımı ve Taç'ın kalıtım yoluyla kendine gelmesini elde etmeye uzanan İmparatorluk politikasının utkusuydu. Bu bağışlamanın ardında, Hollanda limanlarının ve eski Hanse şehirlerinin faaliyeti gibi ya da Sund'tan Baltık'a serbest geçiş sorunu gibi başka gerçekler, başka olaylar vardı.

Kardinal Rişliyö, kendisiyle birlikte papalık elçisinin sekreteri, kurnaz ve düzenci Mazzini'yi de getirdiği İtalya'ya yeniden ayak bastıktan sonra, İsveç politikasının İmparatorluk tehlikesini ortadan kaldırdığını görmeyi umdu. 1631 yılında Güstav Adolf, haşmetlileri ve Bavyeralıları Leipzig'te yenince Fransız politikası üstün gelmek üzeredir. İsveç kralı Berlin'e girmiş, Ren şehirlerini ele geçirmiş, Wallenstein'in kuşattığı Nürnberg üzerine atılmıştır. Güs-

tav Adolf, her yerde, eksiksiz ve yetkin bir komutan olduğunu göstermişti; bakanı Axel Oxenstjerna'nın yönettiği diplomasisi Germen sorunlarına o kadar sahip olmuştu ki Rişliyö kimi zaman sakıntısız ve tedbirsiz bir iş hazırlığına, demek ki, gerekli hazırlık yapılmadan kesin bir çözüm yoluna girişilmesinden tasa duyar. Fransız-İsveç İttifakı Almanya'yı Habsburglardan hiç kurtarmadı; 1632 yılında Gustav Adolf Lutzen savaşında Wallenstein'i yendiği zaman zaferin tam ortasında öldürüldü. Ertesi yıl, büyük kişisel tasarıları olan Wallenstein, tasarlı bir ölüme kurban gitti.

Rişliyö'nün politikası Habsburgların sıkıntısını giderir, gevşetir ve buna iyice alışılır. Bu politika İsveç başvekiliyle Fransız ittifakının korunup sürdürülmesi, Madrit'e karşı isyan eden Katalonya'nın Louis: XIII'e hizmet sunması ve kendini önermesi, İspanyol soylularının, yurtlarına ihaneti, hainliği, Portekiz'de devrim, Ren boyundaki Fransız konumlarının ele geçirilmesi olaylarını getirir. Yalnız, Fransa ordusu henüz haylaz ve kafa tutan soyluların ellerindedir ve İspanyollar da iyi asker kalmışlardır. Şimdi, Ispanya ile açık savaş vardır: 1636'da bir İspanyol ordusu Korbi (Corbie)'ye kadar ilerler; bu kıyasıya savaş, Fransız krallarını yıkıma uğratır; sonra, durum kararlılık kazanır. İsveçliler ve Fransızlar saldırı girşimini ellerine geçirirler. 1642'de bütün cephelerde zaferler kazanılması, Rişliyö'nün başarısını soğlar. Rişliyö, öldüğünde, savaş sona erer ve İmparator konuşmalara girişir. Rişliyö, İspanya ile Avusturya arasında her türlü yakınlaşmayı kesinlikle yasaklamış, Almanya'yı Katolik etkisinden çıkarmış; Hollanda'yı ve İsveç'i berkitip pekiştirmiş; ve İspanya'da hasmı Olivarès'i yenmişti. Aynı zamanda Fransa'da, ülkenin Onbirinci Louis'den beri yöneldiği, yol aldığı, gücünü ilâhî hukuktan alan bu salt hükümdarlığın emrinde ve hizmetinde tutarlı, derli toplu bir yönetim örgütü kurdu.

Ama hepsinin üstünde, Rişliyö'nün politik dehası Avrupa'da Roma Kilise'sinin yenilgisini sağladı, onayladı, ve yerleştirdi. Ondan sonra, artık, Papalığın şiddetli kızgınlık-

larının, şiddeti gittikçe hafifleyen, yumuşayan, eskimiş bir tonu olacaktır. Engizisyon Galile'yi kendi mahkemesine götürmüş, ve onu müebbet hapis cezasıyla cezalandırmıştı. Bilgin, hüküm giydiği ceza gerçekten uygulanamadan öldü. Onun hüküm giymesi, filozof Dekart'ı (Descartes), içinde Galile'yi haklı bulduğu, onayladığı kitaplarından birini yoketmeye götürmüştü, ama bilgiden yana olan güçler gitgide dayanılmaz, karşı durulmaz oldular: Fransız kardinalin politikası, bu kez her yanda Cezvitleri yenen, akıl ve mantığın vurgusuna, gücüne sahipti.

İngiliz hekimi Harvey, Michel Servet'in taslaklaştığı, kan dolaşımı incelemesini tamamladı. Fransız Beaumont bir demiryolu yaptı. Hollandalı Tasman Avustralya'yı keşfetti. San'atta gerçek evren duygusu, flaman ressam Rubens ile, İspanya'da da, bir harika olan tekniği çağının kibar âleminin derinliklerine inip araştıran, uyumlu Velasquez ile yenilenir, uyanıp canlanır. Hollandalılar, gizlice, Yeni Zelanda'ya varırlar. Asya'nın ortasına ulaştıktan sonra Ruslar, Okhotsk Denizi'ne erişirler. Tula (Toula) çelik fabrikalarını yapmış bulunan, genişlemekte olan bir toplumun Pasifiğe doğru bu ilerleyişinin hızı, şaşırtıcıdır. Bir önceki yüzyılın başlangıçlarıyla bağıntıyı koparan ve yön değiştiren olaylar: Roma Kilisesi, gücünün sınırlarına varmıştı; Din ve Kilise adamlarının büyük saldırı girşim ve atılımları önemli çağı kapanmıştı; bundan sonra din savaşları olmayacaktı. İtalya'da da Savua Prensi Thomas, kendisine yapılan yardımın, İtalya'yı İspanyollardan kurtaracak ve birliğini kuracak olan bir Tac'ın karşılığı olarak Nis ile Savua'yı Fransa'ya bırakacaktı. Ötede, Çin'de, katolik görevli kurulları, Ming hükümdar soyunu boş yere desteklediler: Mançular ilerlediler ve fetihlerini, işgali tamamladılar.

1643 yılında Konde Prensi'nin Fransız süvari kuvvetleri, Rokrua'da İspanyol yaya askerlerini yenip ezince Fransa, hem İspanya'nın askerî itibarını, Habsburgların doymak bilmez ihtiras ve tutkularını, hem de Kilise'nin sonuncu savunucularını aynı anda yoketmiş oldu.

Hoşgörü, gene de, her zamanki gibi az rastlanan, olağanüstü bir ayrıcalıktı. Tehlikeli diye işaret edilmek, mimlenmek korkusu Avrupa düşünüşünü harap ediyordu. Her yıl yüzlerce kadın ve çocuğu cadı diye, büyücü diye yakıyorlardı. Fransız din ve kilise adamları Nant Buyrultusuna karşı sert bir mücadele yürütüyor ve öğretimde büyük bir çaba harcıyordu. İran'da Şah Abbas ailesi kanlar içinde yok oluyor, batıyordu. Osmanlılarda din konusunda dehşet verici bir bağnaz tutum sürdürülüyordu. Rusya'da halk hareketleri, hep insafsızca, acımadan bastırılıyordu. Yabancılara kapanmış bulunan Japonya'da, Japonlar yurt dışına çıkamıyorlardı; bir tek liman, o da Hollandalıların sık sık gelip gittiği Deşima (Dechima) limanı serbest kalmıştı. Amerika'da protestan Hacı'lar, içerlere doğru ilerleyen ve oralarda küçük bağımsız Devletler kuran, hali vakti yerinde toprak sahibi ayrık düşüncelilerin canını yakıyor, onlara zulmediyorlardı. 6000 beyazın böyle örgütlenmiş bulunduğu Virjinya'dan ve Samplen'in (Champlain) öldüğü, 500 nüfuslu Kebek'ten (Quebec), misyonerler Kızıl Derilileri çok tedirgin ediyor, saldıra saldıra hırpalıyorlardı.

Bununla birlikte Avrupa'nın tümü, barış istiyordu; Prusya'da, İsveç ile yeniden uzlaşmış, barışmış bulunan Brandebourg Elektörü Frederik Giyyom'un çerçevesinde Habsburgların, vaktiyle İspanya için oldukları kadar, Almanya için de uğursuz, hayırsız oldukları anlaşılmıştı. Germen asıllı olduğu halde çok Alman düşmanı olan bu hükümdar soyunun girişimlerine karşı savunma hereketi tasarlanıyordu. Aslında Almanya, son faciadan, Otuz Yıl Savaşı'nın, veba'nın ve koleranın yıktığı bir harabe haline çıkmıştı. On milyon ölü olduğu sanılıyordu; yamyamlık olayları bile görülmüştü. Kara ticaret yolları, Alman ırmak yollarından uzaklaşmıştı. Irmakların ağızları, yabancı ülkelere aitti. Dokuma endüstrisi, tehlikeli durumdaydı. Germen genişlemesi boyunca pek ateşli olan ulusal duygu, bu aşırı sıkıntı, yoksulluk ve tehlike nedeniyle bulanmış, kararmıştı.

İsveç politikası, gene de, kraliçe Kristin'in tiyatroya

yakışır tuhaf, ayrıksın davranışlarına karşın, başbakanı ile gelişmektedir. İsveç'in Moravya ve Bohemya zaferleri, Rokruva'yı (Rocroi) tamamlamaktadır. Barış... Başlıca barış konuşmacısı, Rişliyö'nün, Kardinalliğe tayin ettirdiği, yerine geçen parlak ardılı Mazaren'di. Genç Ondördüncü Lui'nin (Louis: XIV) bu çok zeki bakanı, ustasından daha büyük bir atılganlık ve cür'etle, Fransız politikasını Flandre kıyılarına doğru yöneltti; böylece, Rişliyö'nün Flandr'ı Ren kadar düşünmüş olmadığını göstermiş, doğrulamış oldu. Anvers, artık, Mazaren'in elindeydi. Bu, Hollanda'yı ve, yeniden Avrupalı olacağı günden başlıyarak, Hollanda'dan da çok İngiltere'yi korkutacaktır.

İngiltere. hep, Kıt'a Avrupasındaki çatışmanın dışındadır ve iç karışıklıklar, bölünmeler, parçalanmalar deryası içinde kendini unutmakta, kaybolup gitmektedir. Ama İngiltere'nin on yıldan beri içinde bulunduğu, geçirdiği bunalım öncekilerden hiç birine, hiçbir bakımdan benzemez: bu, bir büyüme bunalımıdır. Lordları, büyük toprak sahiplerini, Piskopos Başpiskopos ve krallık yönetiminden yana koyan; bunları, Parlamentodan yana Kalvenist burjuvaziye karşı çıkaran. eski bir çatışma. eski bir tartışmadır, bu. Daha önceki kargaşalıklar, ayaklanmalar, komplolar ve düzensiz askerî hareketler, giderek, ortada iki ordunun bulunduğu, düzenli, kurallara uygun bir savaş haline gelmişti. Bu ordulardan biri, «Yuvarlak Kafalar» başlarından biri bunları örgütlendirmeye çalışan, inatçı ve tutarlı kır centilmeni, milletvekili Olivier Cromwell olan, zanaatkârlar ve burjuvalar ordusuydu; öteki, Kralcı Süvariler 1646 yılında Kralın kaderi, Kromwell'in askerî birliklerinin elinde olduğundan beri zaten yenik düşmüş bulunuyordu. Kılıcının hakkını isteyen ordusu, Parlamentoyu da, bir döküntü, kendilerine karşı olan üyelerin temizlendiği, tasfiye edilmiş bulunduğu bir kuyruk parlamento durumuna indirgedi. Kral Şarl, doğaçtan ve hazırlıksız toplanan bir mahkemeye çıkarıldı: Kral, halk adına yargılanacaktı. Bu devrimle birlikte, Iskoçya ve İrlanda'da kargaşalıklar başlamıştı. İngilte-

re, geçici olarak, olayların ortaya çıkarıp ileri geçirdiği Baş'ın kişisel gücüne ve iktidarına bel bağlamıştı; ama bu kendini kişiliği ile kabul ettiren Kromwell (Cromwell) çevresinde başka bir mutlak Krallık yönetimine uzanan, yönelen bir püriten devrimdi. Kimilerinde bunun amacı, ta bir demokrasiye kadar gidiyordu, ve genel oydan, ve eşitlikten söz ediyordu. Britanya tacirleri, hiç değilse, tam bir Anayasa ve meşrutiyet program ortaya koymuş bulunuyorlardı. Marsilya'da, Doğu usulünce. ilk Kahvehane açılır ve Venedik'te Opera tiyatrosu başlarken, Püritenler tiyatroları kapatıyorlardı. Kromwell, ordusunu İrlanda'ya yöneltecek ve orada korkunç bir önleme ve bastırma hareketine girişecekti. 1648 yılında kral I. Şarl, kafası balta ile kesilerek, idam edildi. Ve o yıl «Tanrı'nın lûtfuyla, yeniden kazanılan ve eski durumuna getirilen özgürlüğün birinci yılı» sayıldı.

Avrupa, «bu Barbarları» sadece küçümsüyordu. Aslında bunların devrimi, İngiltere'yi zayıflatmak şöyle dursun, onun birikmiş kaynaklarını berkitip pekiştiren, bir serüvendi. Öteyandan, bu, en iyi kanıt değil miydi? Avrupa egemenliğinde İspanya'nın yerini Fransa'nın alacağına, kuşku yok, inanılabilirdi. Ve onun daha o zamandan bir takım görev sanları vardı. Ama gene de Rişliyö'nün verimini azaltığı fakirleştirdiği, Mazarin'in gürültülü Fransa'sının önünde, ne yazık ki Devletin malî zorluklarına doğrudan doğruya bağlı, felâketli sıkıntıların üstesinden gelmek, mutlaka bunları yenmek durumundaydı. Bu Devlet, Kodamanlar ve Bordeauxlu büyük burjuvalar tarafından sömürülüyordu; bir Konde'in İspanya'ya geçmesiyle yeni bir ihanet biçimi ortaya çıkmıştı. Kötü vergi sisteminden kiraların kötü ödenmesinden hoşnut olmayanların Fronde isyan, bir yoksulluk belirtisi idi. Mazarin, bunu iyi anlamıştı. Bir yandan barış görüşmelerini yönetirken bir yandan da Fransa'dan ekonomik işler yapılmasını istemekle bunu gösterdi. Kromwell'in İngiltere'si bu sorunların önemini eksiksiz değerlendirmişti; Britanya tacirlerinde Fransız prenslerinin ve Fransız parlmanlarının çılgın kafaları yoktu.

1648 yılında Westfalia barış antlaşmasını Münster'de Fransa için ve Osnabrück'te de İsveç için düzenledi; bunlar, Fransa'yı Alsas'a kadar götürerek, Üç Piskoposluğun ona ait bulunduğunu onaylayarak, İsveç'e de Stettin'e kadar Pomeranya'yı vererek zaferlerini kabul ettirmişlerdi. Habsburglar sanlaryla, sözde, Almanya İmparatoru kalmışlardı ama oradaki bütün yetkelerini yitirmişlerdi: Alman Prensleri istedikleri ile istedikleri gibi bağlaşma görüşmeleri yapmak hakkını elde ettiler. Bu, Avusturya'nın da yenilgisiydi. Bu, asıl, 350 Devletinin varlığını antlaşmaların yeniden tanımış olduğu Almanya'nın kader çizgisinin düzene konup kurala bağlanması oldu. Antlaşmalar, Almanya'yı parçalamıyordu; onu, geçmişinde olduğu gibi ele alıyor ve resmî bir yer vererek onaylıyordu. Bir yandan da onu vesayet altına alıyordu: İsveç ile Fransa, onun İmparatorluk Diyet Meclisi düzeninin güvencesi oluyorlardı.

Antlaşmalar, Ressam Rembrandt'ın gururlu kurumlu burjuvazisini övüp yücelttiği Hollanda'nın bağımsızlığını da tanıdı. Bu Hollanda burjuvazisi Ren Irmağı üzerinde ticaret, taşıma ve ulaştırma hakkını elde etti. Bu başarı, onu, Hükümdarları keyiften sarhoş olan İsveç'in zaferlerinden daha da kaygılı bir duruma getirdi. Onların Baltık çevresinde genişleme politikaları da, demek, Amsterdam tacirlerini bir de ülkesini savaşların harap ettiğini görmekten yorulan, bezgin düşen Brandeburg Elektörünü hemen tedirgin edecektir.

Bu antlaşmalar, dinlerin durumlarını da ele alıyorlardı; bu, Reform'un sonucuydu. Almanya'da Kalvenistlerle Lutherciler hoşgörüyle karşılanıyorlardı. Din özgürlüğü çok bağlantılı ve bir dereceye kadar var olan bir özgürlüktü; çünkü Prenslerin dini, onlara bağlı olan tebaalarının dinini belirliyordu. Bu, ülke üzerindeki iktidarın kilise sorunlarına kazandığı üstünlük oluyordu. Bu, ayrıca Katolik Kilisesinin, Devletlerin üzerinde hakgördüğü karışmaların sonu oldu. Roma Kilisesi etkisini biraz koruyup sürdürmek ve kaynaklarını elinde tutmak, alıkoymak için hükûmet biçimlerindeki değişikliklere, çeşitli hükûmet biçimlerine karşı yumu-

şak olmak, aklın ve zekâların oluşmasını geniş görüşle karşılamak, ve amacına varmak için daha az gürültülü yollardan yürümeye karar vermek durumundaydı.

O, buna acıyla katlanacak, zahmetle alışacaktı elbet: ama gene de herşeyi yitirmektense olayların, gerçeklerin önünde eğilmeyi üstün tutacaktı.

FRANSA'NIN DEHASI

Kraliçe Kristin'in İsveç Sarayı'nda huzuruna çağırdığı Dekart, uzaklardaki bu konuta gitmek için, 1649 yılında yola çıktı. Yirmi yıldan beri Hollanda'da yaşamıştı; İspanya, Polonya ve Portekiz'in sürgün edilmiş, kara listeye alınmış, sapkın mezheplileri ya da Yahudileri hep Hollanda'ya akın etmiş, üşüşmüşlerdi. Din yüzünden gelebilecek izleme, kovuşturma, baskı ve zulme karşı korunmuş, ama gene de bunların kendisine değmeğe başladığı Dekart, Avrupa düşünüşünü açıp kazanan, kendisine bağlayan, kendisiyle dolduran bir eser yazdı. Kardinal Mazarin ona bir ödenek bağladı; onun düşünce düzeni, düşünce disiplini de bilimin kollektif olmaya uzandığı, yöneldiği Avrupa'nın uluslararası değerde seçkin bilginlerine kendini kabul ettiriyordu. Paris'te Père Mersenne zamanının bütün düşünürleriyle, Gassendi, Sirano dö Berjerak (Cyrano de Bergerac), Hobbes, Fransis Bakon (Francis Bacon), Jan Amos Komensky ile yazışıyor, haberleşiyordu. İnsan aklı, işkenceler ortasında bile ilerlemesini hiç durdurmamıştı; Dekart'la, bütün parlaklığıyla ışıldadı.

«Doğru» nun bilgisine ulaşabilmek ve doğa olaylarını açıklamak, «var olan her şeyin ilk nedenlerini» açıklamak bu cür'ete, bu gözüpekliğe karşı Cezvitler ile Sorbon, Roma ile Oxford, hep dikildiler. Dekart'ın çabalarını hiç bir şey yavaşlatmadı. O, «dünya kitabı» nı inceleyerek, aklın özerkliğini ve deneyin, edinilmiş deneyimin etkisini, görevini gösterdi, doğruladı. Düşünüşe, önünde geciktiği ve atmakta halâ duraksadığı kararlı, kesin adımı attırdı. Rönesansın bilimsel çalışmalarını az sözle anlatarak ve yoğunlaştıra-

rak - kendini bir sıçramayla geleceğe atan bir delikanlı ateşliliğiyle - insan zekâsını ortaçağ skolâstiğinden kurtardı. Ona göre evren, sayıları canlandırır, belirtir; geometriciler ve matamatikçiler bu evrenin bilgisini ellerinde bulundururlar. Dekart bir de analitik geometriyi bulur ve yeni bir fizik kurar. Yavaş yavaş, ecele etmeden vardığı sonucu açıkladı: «Bana öyle geliyor ki, bununla, gökleri buldum.»

Yöntemi, daha o zamandan, çok etkiliydi; öyle ki Kartezyenizm'den geçilmedikçe artık kimsenin düşünmeye gücü yetmez gibi görünüyordu. Ve hem Roma hem Protestan kiliseleri baskı, kovuşturma ve zulümlerini daha çok belli ettikleri, vurguladıkları; Vatikan da Dekart'ın çalşmalarını yasak kitaplar listesine koyduğu ve kendisi de mimlediği halde Kartezyen okul gelişti. Eskilerin derslerinin etkisinden kurtulmuş bulunan zekânın sonsuz keşiflere doğru sağlam adımlarla yürüdüğü ortaya çıkmıştı. Bu kesin kurtuluş, Fransa'nın dehasına, alışılandan ayrı, bambaşka bir tarzda yararlı, uygun ve elverişli oldu.

Yüksek dereceli memur ve yargıç aileleri, verimli, bitek bir ülkenin bolluğu içinde yerleştiler; kendilerini yetiştirmek, bilgilerini geliştirmek olanağını veren hali vakti yerinde, düzgün bir geçimleri, bir de bol boş zamanları vardı. Güvenlik duygusu, akıl, bilgi, zihin ilerlemelerinin her zaman gerekli şartı olmuştur. Bu burjuvazi, kitaplıklarının çerçevesi içinde ve kolay, güzel uzdilli konuşmalar, sohbetlerle iyice bağlandığı, vurgun olduğu manevî değerleri olgunlaştıracak, bunlara Hellenizmin ulaşamadığı, belgin, açık, özlü bir anlatım verecektir.

Dekart'ın çağı, geometri bilgini Fermat'nın sonsuz küçüğün hesabının ve olasılıklar hesabının temellerini koyduğu çağdır; onun matematik dehası, çoğu zaman, Dekart'la başarıyla çarpışır. Korney (Corneille) Rişliyö'nün kurduğu akademiye girdi ve yazdığı trajediler tiyatroya - gücü evrime girişen, başlayan - bir üslup verdi. Molyer, taşrayı geziyor ve komedilerini yazmaya başlıyordu. Dekart, yola çıkışından bir yıl sonra İsveç'te öldü. Bu sıralarda

Fransa, zekâya değgin konularda ulusların başında gelmekte, Avrupa'da on ikinci yüzyıl Fransa'sının tuttuğu yeri yeniden ele geçirmiş bulunmaktadır.

Onun, politik düzeyde de buna göre bir yer tutması gerekiyordu. Toprağı çok bereketli olduğu halde iç durumu başlangıçta iyi değildir. Burada burjuvazi uzlaşma bilmez. Burjuvazi, şimdi, derebeylerden toprak satın almıştır; kendisine aktarılan ve belli aralıklarla yerine getirilmesi gereken feodal yükümlülüklerin, köylüler ve tarım emekçileri tarafından mal ve angarya biçiminde, aynen ödenip yerine getirilmesini ister. Emekçilerin durumu daha da kötüleşmiştir; işçi birlikleri yer altı çalışması yapmaktadır. Fronde un mücadelelerinin uyandırdığı kaygılar, tasalar, Mazaren'i İspanya ile savaşı bitirmekten alı koyar; oysa İspanya, nüfusunun yarısını yitirmiştir. İspanyol sorunları uluslararası durumu tıkamakta ve Fransa'nın işlerini ağır yükümler altına sokmaktadır.

Hiçbir şeyin engelleyemediği, köstekleyemediği biricik Devlet, Hollanda'dır. Onun para durumu ve Devlet hazinesi, uluslararası değişime, kambiyoya emreder durumdadır; Afrika'nın güney ucu, Umut Burnu'ndaki yeri, durumu nedeniyle Doğu deniz yollarına sözünü geçirebilmesi ve bu yollara egemen olmasıyla o da, kendi sırası gelince, kendi yararına tekelleştirici ve kendinden başkasına meydan vermeyen, dar bir tutum edindi; amiral Van Tromp, Grandi direğinde bir süpürge bayrak sembolü ile dolaştığı Okyanus'a, Baltık ve Manş denizlerine egemendir.

İngiliz devrimi, işte bu sırada. İngiltere'yi küçültmek şöyle dursun, tam tersine, onun hırslarını alıkoyduğunu açığa vurdu. Kromwel İrlanda'yı ezip İskoçyalıları yenerken ve askerî başarıları onun ordusunu en önemli, en gözde bir unsur haline getirmişken İngiliz tacirleri gemiler kiralıyorlardı; Blake adında bir albay da önceden hazırlığı olmadan, bir filo meydana getirdi. Bir yandan da denizcilik tekniği ilerlemekten geri durmuyordu; Batı, boydan boya güverteli, en şiddetli kasırgalara korkusuzca karşı çıkacak

güçte gemiler yapıyordu. Kromwell'in 1651 yılında çıkarttığı «Denizcilik Kanunu»' İngiltere ile İngiltere'nin uzaklardaki yerleri arasında ticareti İngiliz denizcilerine alıkoyuyordu. Bu karar, açıkça, Hollanda'yı hedef alıyordu ve bir savaş ilânı niteliğindeydi. Blake, Tromp'a karşı muharebeyi göze almıştı. O zamanlar Liverpool, 5000 nüfuslu bir balıkçı iimanıydı: Büyük Birtanya Doğu-Orta Doğu ticaretine, tehlikelerle dolu Akdeniz ticaretine, ve Japonya'ya kadar Uzak Doğu ticaretine göz koymuştu. Kuzeyde Amerika ile Asya'yı birbirinden ayıran boğazı ilk Ruslar keşfetti. Kanton önlerinde bir İngiliz savaş filosu göründü. Londra Hint kumpanyası orada da, Madras'taki gibi, berkitilmiş, pekiştirilmiş pazarlar meydana getirdi. Britanya tacirleri mücadeleye girişmiş, gayretle çalışmaya koyulmuşlardı. Kromwel, Koruyucu-Lord sanını alıp Parlemento'yu diktatörlüğünü kurarken onun benzeri bulunmayan, Cumhuriyeti, «Tanrı'nın İnayetiyle», Elizabeth'in politikasını sürdürüyor ve İngiltere'yi, uluslararası ticaret alanında saldırıya geçiriyor, ortaya çıkarıyordu. İngiltere burjuvazisi içteki zaferini gözüpek, yılmak bilmez bir dış politikayla doğruluyor, onaylayıp yerleştiriyordu. Amiralliğe yükseltilen Blake, Van Tromp'u yendi, Akdeniz'e girdi, İspanyol kalyonlarını ele geçirdi. Onun bu utkuları, aslında, bir durumun açığa vurulmasıydı. Kromwel, «kral» sanını ve burjuvazinin önerdiği «Anayasa» yı kabul etmedi. Blake, denizlerde başarıdan başarıya gidiyordu; onun filoları, şimdi artık denizlerde tek başına egemenlik, tekel elde etmek istiyorlardı; gözleri bundaydı. Hollanda, kendi çapında bir hasım bulmuştu.

İngiltere, Fransızların fikir, san'at, düşünüş ve bilim alanlarındaki üstünlüğünü çekememeyi aklından bile geçirmezdi: Mazaren'in diplomasisinde de onun Flandre üzerine saldırışını henüz açıkça görmemişti. Bu nedenlerle, İspanya'yı kesin olarak elemek, yoketmek için yardımını zorunlu bulduğu, Fransa'ya yakınlaştı. Bu, Elizabeth'in vaktiyle İspanyol dev'ine karşı yaptığı ittifaktı; ama bugün, o dev'in hayaletine, görüntüsüne karşı yapılıyordu. Mazaren bu itti-

fakta Fransa'yı Avrupa'ya egemen olma yolunda daha ileri götürme aracını görüyordu. Fransa, bu sırada iç kargaşalıkların hesabını görüp kurtulmuştu: burjuvazi barış ve «kralını» istiyordu; Ondördüncü Lui'nin (Louis: XIV) istediği ise tam yetki idi. Hükümdarlık düzeni bunca keşmekeş, kargaşalık ve anarşiden yücelmiş ve coşkun çıkıyordu; Mazaren Faransa kralını, Habsburg'un ölümünde. Almanya'ya imparator seçtirmeyi tasarlıyordu. Fransa, bir doruk'ta bulunduğuna emindi.

Fransa burjuvazisinin içinde, yirmi yıldan beri, bir Kalvenizm ilerliyordu. Bu akım, öğretiyi yapan kuramcılardan birinin, Port-Royal manastırıyla ilişkileri olan Hollandalı, yüksek aşamalı papaz ve Ypres piskoposu, jansenius'un adını taşıyacaktı. Bu, aslında, yüce Paskal'ın dehâsını getirdiği bu Hristiyan ahlâk taassubundan tedirgin olan Cezvitlerle çatışmanın yeni bir yüzüydü. Paskal'ın o tatlı «Yazılar» ı yakılacak, ama bütün Fransız burjuvazisi onun Cezvitlere karşı kiniyle, nefretiyle heyecanlanacaktır. Ve Paskal, mistikliğe geçmeden önce dış algıların ve edinilmiş deneyimin önemi ve görevi üzerinde duruyor, böylece Dekart'ı sürdürüyordu. Nikolas Lemery (Nicolas Lemery), Paris'te bir kimya özel öğretim kursu açtı; denemeleri de olağanüstü başarı kazandı. Molyer, başkentte yerleşir. Orada Rambuiyyet Markizinin salonu, böyle seçkin yüksek zekâları bir araya getiren ilk salondur. Böyle bir seçkinler topluluğu. Avrupa'da başka yerde yoktur. Fransa'nın çekiciliği, «Kral» nın istediği kadar kaçınılmaz ve kendini kabul ettiren bir çekiciliktir.

Turenne, İspanya üzerinde Dunes savaşını kazanır: bu, bir çağı kaplayan kesin sonuçlu bir yenilgidir. İngiliz ordusu burada işbirliği yaptığı için İngiltere, bunun karşılığında Dünkerk'i alır. Bundan sonra İngiltere'nin Kara Avrupası işlerine katılması, hep masraflı olacaktır. 1659 yılında Pirene barışı Fransa'nın İspanya ile barışını düzenledi. Ondördüncü Lui, daha çocuk olan Mari Terez (Marie Therese) ile evlendi; o, kendisine 500 bin altın ekü drahoma

getirmiş ve bu evlenme, Fransa'nın zaferine bir uzlaşma, bir anlaşma görünümü vermişti. Bundan iki yıl sonra Mazaren öldüğünde, Kral bütün büyüklüğünün, yüceliğinin ortasında görünüyordu. O, bunun yapıcısı, zanaatkârı olmadığı için, buna yaraşır mirasçısı olacaktı.

Louis: XIV.nin 21 yaşında. kendi başına hüküm süreceği, bu andan sonra tahtta bir «Haşmet», bir kolaylık ve rahatlık, bir ölçülülük ile göründü. Bu nitelikler Fransız dehasının ondaki ifade biçimleridir. Ve «insan» sorununu derinleştiren bir Lafontain'in incelenmesi,ya da La Rochefoucauld'nun kamçılayıcı, sert hicvi gibi, bu dehaya değgin ifade biçimleridir. Ondördüncü Lui'nin kişiliği, söz götürmez Krallığı yönetme, Krallık etme yetenekleri, Kralın Avrupa'nın gözlerini kamaştıracağı «parlaklık», varlığını, kendi düşünürlerine olduğu kadar bu düşünce, akıl ve aydınlar kaynaşması, coşkusu çağına da borçludur. Çağının değerini, erdemini ona mal etmek anlamsız ve saçma olacaktır; çünkü o, kendisi, ülkesinin insanı olduğu gibi yüzyılının da bir ürünüdür. Paris, yeniden, Avrupa'nın manevî merkezi olmuştur. Bütün yetenekli kimseler Paris'te buluşmaya, toplaşmaya çalışırlar. Paris'in çekiciliği bütün dünyada ün salmış, bu ün Ekber Şah'ın torunlarından, Hindistan'da cinayet ve hoşgörü içinde hüküm süren, Fransız bilimini de tanımış olan, Evrenkzib (1619-1707)'in Sarayı'na kadar ulaşmıştı.

Ama büyüleyici etkinin bu kadarı, yönetimde bir zorbalık eğinimini de elbet birlikte getirir; Avrupa'nın duyduğu bu hayranlık duygusu da Fransa'nın manevi egemenlik dışında bir egemenlik kurma iddialarının belginleşmesini görmek korkusuyla karışır. Bu istek ve iddialar, bu göz koymalar, Fransa kendini Ren Birliği'ne kabul ettirdiği zaman görünmüştür: Akıllı, bilge, Mayans başpiskoposu, bu Birliği, Almanya'ya karşı bir ağırlık meydana getirmek için kurmuştu. 1664 yılında Louis: XIV bunun başına geçti, ve bu Birliği Habsburglara karşı kendini korumak için kullanınca Almanların zihninde Birlik, saygınlığını yitirdi,

çünkü Germanizm, herşeyden önce, Fransa'ya karşı düşmanlıktır. Brandeburg Elektörü bu Birliğe, kuşku yok, Fransız ittifakının yapılmasını isteyerek girer; ama bu Hükümdar, kavrayışlıdır ve onun başkenti Berlin'in o zamanlar nüfusu sadece 6 bin ise de tasarıları geniştir ve kendisi uzak görüşlüdür. Baltık çevresindeki rekabetler ve hasımlıklar yararına o, kendini Töton düzeni'nin mirascısı olarak kabul ettirir. Böylece bu Hohenzolerin, Prusya Dükası olur. Ticareti bakımından vazgeçilmez olan Stettin'de de gözü olduğu için Fransa'ya yaklaşır: Ren Birliği, onun politikasına yardım edecektir. Fransız üstünlüğünün Almanya'da meydana getirdiği bu tedirginliği bulup ortaya çıkarmak için, Prensleri sorguya çekmek gerekli değildir. Egemen sınıflar, pek çok defa, yurtseverlikten habersizdirler; Alman Prensleri de Ondördüncü Lui'nin altınlarına karşı durmaz, direnmezler. Sadece Fransız orduları, Mayans Elektörü'nün yardımına giderken Erfurt kargaşalıklarını bastırmak için Almanya'yı baştan başa geçerler: Almanya, Fransız politikasının evrimini, oluşumunu tasayla, kaygıyla izler; onun kaygıları, tasaları bütün Avrupa'yı sarmakta gecikmiyecektir.

Fransa, gene de, dünyanın en büyük zengini, değildir. Evrenkzib, Ondördüncü Lui'den on defa zengindir ve dolambaçlı, iğri büğrü, gizlisi kapaklısı bol Paris, Delhi'nin göz kamaştırıcı parlaklığından habersizdir. Bir Germen kalkınması, yücelişi düşleyen ve Fransa'ya karşı hastalıklı denebilecek bir saplantıları olan, bunu da sürdüren Almanlara, işte bu hem çeşitli, değişik hem de bağdaşık, türdeş yetenekler demeti acı ve sıkıntı vermektedir; Fransızlara ise, bunlar, Bossuet'nün sözünün en yüksek noktasına, en fazla inceliğe götüreceği o klâsik görünümü, klâsik yönü verir. Ondördüncü Lui Devri, herşeyde, her bakımdan, insan evrimi, insanlığın oluşumu orada durmalı ve asla aşılmamalı gibi, tamamlanmışlığa, bir sona ermeye varmış görünür.

Louis: XIV'nin politikası da, ustası Mazaren'in tasarı ve plânlarında yazılıydı ve bu politika, sadece bunları yerine getirmeye, onları icra etmeye eğiliyordu. İspanya kralı ölünce, kızının drahoması ödenmemiş bulunduğu için, Ondördüncü Lui, Mazaren'in önceden gördüğü bu bahaneyi ileri sürerek, tazminat olarak ,Franş-Konte'yi (Franche-Comte) ve Flandre'ı istedi. Ertesi yıl da buraları ele geçirdi. İspanya Veraset Savaşı Fransa'nın amacını belirler: hedef, Kral'ın Dünkerk'i İngilizlerden geri satın aldığı, Flaman kıyılarıdır. Bu ilerleyiş, Hollanda'yı tehdit ediyor, korkutuyordu. Daha düne kadar düşmanı olan İngiltere'ye doğru volta vurmaya, görüşmelere ve pazarlığa başladı. Britanya Parlementosu, bir savaş bütçesi kabul etti. İsveç, bu gidişe katıldı. Ispanya ile barış hazırlanırken, Fransa'ya karşı bir Üçlü İttifak taslaklanıyordu.

Louis: XIV için, o zamandan başlıyarak, başlıca hasım Hollanda'dır; ona karşı bir ticaret savaşı başlamıştır. Zaten, İngilizlerden gelen ağır darbelere uğramıştır: onun Afrika'daki birçok yerlerini, Manhattan Adası'nın New - York olduğu Amerika'daki pek çok yerlerini onlar çalmışlardır. Londra, Thames'i kuşattığını gördüğü Amiral Ruyter'in önünde titremektedir ama İngiliz filosu Lowestoft'un önünde yengiye erişmiş bulunmaktadır. Ama İngiltere de Fransa'nın Esko'ya (l'Escaut) doğru ilerlemesinden tasalanmaktadır; ve yarış dışı kalmış İspanya'ya karşı mücadele için artık Fransa'ya ihtiyacı kalmadığından, eylemini gittikçe daha fazla, Fransa'ya karşı yöneltmektedir. Bunların arasında, ayrıca, iki çözümlenmemiş anlaşmazlık daha vardır; İngilizler, Hint Ticaret Kumpanyası'nın 150 askeri ile, Bombay'da yerleşmektedirler; Fransızlar, Pondişeri'dedirler. Amerika'da, Breda barışının İngiltere'ye tanıdığı New York bölgesinin arkasında yerleşmiş İngiliz çiftçileri, Montreal'dan gelen Fransızlarla çatışmakta ve onların yerli Iroguois oymakları ile ticaretlerini ellerinden almak istemektedirler.

Böyle genel bir güç birliğinin tehdit ettiği Louis: XIV, 1668 yılında, Hollanda'ya karşı güçlerini deriştirmek için, Eks-la-Şapel (Aix-la-Chapelle) barışını imzalar. Hollanda'da eline geçirmiş bulunduğu yerleri gene elinde tutar; Franş-Konte'yi (Franche-Comte) İspanya'ya geri verir; Portekiz'in bağımsızlığını tanır. Fransız diplomasisi Avrupa'nın, hatta uzun süre Ondördüncü Lui'nin düşman diye kabul etmemekte ayak dirediği, İngiltere'nin el birliğini toplamağa, bir araya getirmeye çalışacaktır. Yeni İngiltere kralı İkinci Şarl'ın paraya ihtiyacı vardı. İngiliz tacirleri İspanyol sömürgelerini akıllarından geçiriyorlardı ve ondan sonra Hollanda'nın düşmanlığı hiç bölünmemiş olacaktı. Zevkine düşkün bu Hükümdar, toplumun kibarlar tabakasını püritenliğin ilkelere pek bağlı, bağnaz ve sert tutumundan kurtarmıştı; İngiltere'nin Avrupa'da bundan böyle ne Fransa'nın büyüklüğüne, ne de Hollanda'nın rekabetine katlanmayacağını, bunları hoş göremeyeceğini hep gizleyerek, Ondördüncü Lui'yi yavaş yavaş, oyununa çekti.

Bu Avrupa, o an için, Fransa tarafından büyülenmiş, kendine çekilmiş gibi görünür. Fransız kralının görkemli, ulu, salt Devlet yönetimini taklit etmeyen bir tek Hükümdar ya da Prens Sarayı yoktur. Bütün Avrupa, İsveç'te, Danimarka'da, Prusya'da, Sadrazam olan Arnavut Köprülü'nün - kanunsuz ve tasarlı adam öldürmeler rekorlarının kırıldığı - bir İmparatorluğu zor, korku salarak ve şiddet kullanarak olduğu gibi tuttuğu ve sürdürdüğü Osmanlı Devleti'ne kadar her yerde onun etiket ve teşrifatını, usul ve yöntemlerini örnek edinmekte, taklidini yapmaktadır. Avrupa, Ondördüncü Lui'nin savurganlığını, saçıp savunmasını örnek almamaktadır; onun bu çılgınlıkları Prusya'nın, İngiltere'nin, hatta hava oyunlarının yöntemli, yordamlı çalışmayı üstün geldiği Hollanda'nın akıllı, uslu, bilge kamu yönetimi tutumlarına karşıt düşmektedir. Hollanda'da ticarette yarışmayı, rekabeti artırmak, yoğunlaştırmak için kamuya bildirdi.

Fransa'nın dış politikası, Rişliyö yönetimi zamanında olduğu gibi yine, ülkenin bütün kaynaklarını yutan bir gayya kuyusu haline geldi; ve Sarayın göz kamaştıran dekorunun, aldatıcı görünüşünün arkasında, köylüyü ezen, darlık, yoksulluk ve sıkıntı saklıyordu. Her yanda, her an isyanlar patlak veriyordu. Hukukçulara göre, şehirli zenginler, kendi topraklarındaydılar; toprak kölelerinin uzun zamandan beri süren kurtuluş hareketi, durmuştu. Köylünün bu yoksulluğu, öte yandan, bütün Avrupa köylüsünün yoksulluğudur; kırların durumu, hiçbir yerde mutlu değildir. Gönüllü askerler artık daimî ordulara yetmemektedir ve asker toplayan çavuşlar kaba kuvvet kullanmaya ya da kurnazlığa, baş vurmaktadırlar. İngiltere, donanması için limanlardan insanları kaldırmakta, kaçırıp götürmektedir. Bu, bir «güruh»tur. Danimarka tarımı bir gerileme, düşkünleşme başlangıcı içindedir. Orta sınıfları olmayan Polonya, kulluk içinde yaşamaktadır. Prusya köylüsünün kaderi, büyük toprak sahibi soylu yunkerlerin elindedir. Almanya'nın yeniden yapımı, yavaş yürümektedir. Ukrayna'nın birleşmesiyle büyümüş olan Rusya'da zeamet sahibi soylu kişiler, kendi toprak kölelerini Sibirya fatihlerine yaşadıkları sürece çalışmak üzere teslim ederler; karşı duranların, direnenlerin köyleri ateşe verilir, yakılır. Bu kargaşalıklar ülkeyi çekişmeler içinde, tedirgin eder. Çevresine ışık saçan bir fıkara Kazak, Stepan Razine, hayran olunacak aydınlık kişiliğiyle, Volga boylarının büyük toprak sahiplerine karşı bir ayaklanma yönetir. Büyük zeamet sahibi beylere ve Çar'a karşı kin ve nefret içinde birleşen bu isyancılara boyun eğdirmek için tam bir savaş seferi gerekir.

Kolber, Fransa'da ulusal çalışmayı korumaya girişmişti. Bir yün kumaş ve çuha yapımcısının oğlu, Mazaren'in bu eski yönetim görevlisi, sonradan Fransız Ekonomisi bakanı olan Kolber'in Fransa için büyük tasarıları, büyük projeleri vardı. Köylünün sırtındaki vergi yü-

künü azaltmayı denemişti ama onun politikası, herşeyin üstünde, ticaret kapitalizmini kayırıyor, gelişmesini kolaylaştırıyordu. Yaşama'nın bütün Avrupa'da ucuzladığı bir zamanda bu siyaset Köylü'nün durumunu ağırlaştırır. Oysa Fransa'nın başarı yolunda gelişmekte olması, önce tarımı kalkındırılmadıkça, olanak dışıdır. Kolber'in başka alanlarda vardığı sonuçlar ve aldığı kararlar ne kadar zorlu ve güçlü olursa olsun, bunlarda bir kır ve tarım ekonomisi sağlığı, eksiktir. Bununla birlikte Kolber, yenilik getirici olmadan, merkantilizm öğretisinin yollarını aşırı ölçülerde uygulamakta ve Fransa'nın üretimini hızlandırmaktadır. O, bir de, her ekonomik atılışın, ilerleyişin güçlü bir deniz ticaret filosunun varlığını gerektirdiğini, böyle bir deniz ticaret filosunun da ancak bir savaş filosunun ve ağır gümrük tarifelerinin koruyuculuğu altında gerçekleşebileceğini anlamıştı. Tersaneler, deniz yapım işletmeleri kurdu; taşıma ve gereçler yaptı; deniz adamları yetiştirdi. Sömürge şirketlerinden yana bir propagandaya girişti. Fransa, belli bölgelerde deniz egemenliğini kazandı.

Ama bu tutum iki yönlü bir çelişme taşıyordu: onun koruyucu gümrük tarifelerine değgin tedbirleri, doğrudan doğruya, Hollanda'yla bir savaş götürüyor; denizle ilgili politikası ise, İngiltere'ye zarar veriyordu. Ingiltere zamanını kollamakta ve Ondördüncü Lui'nin bol bol savurduğu Fransız parasını cebine indirmektedir. Bu para heryerde, Kral İkinci Şarl'ın onun hükûmet üyelerinin ellerinde bulunmaktadır. Britanya diplomasisi de Hollanda'dan Fransa'ya geçen ittifakı ile oynamakta devam etmekten geri kalmamakta, ama esaslı bağlantıların yükümü altına girmemektedir: Avrupa olayların yakından izlemektedir. Fransız parası, Alman prenslerini Alman birliği yolunda her türlü birleşme girişiminden ve eğiliminden çevirmeyi başarmıştı. İmparatorluk Tac'ı, artık, bir şatafattan başka bir şey değildi; ama birçok Almanlar, Fransa'nın Turenne gibi bir askerle, ve Duquesne, Tour-

ville gibi denizcilerle neler yapabileceğinin farkındaydılar. Fransız propagandası onların ulusal gururunu incitiyor, Germen heves ve kıskançlıklarını şiddetlendiriyordu. 1672 yılında Ondördüncü Lui, Hollanda'ya karşı savaşı gözalarak, Lorrain'de yerleşince, bütün Almanya canlandı; Prusya Elektörü, Louis XIV'ün güttüğü amaçlara karşı direnmek için Prensleri ortak bir eyleme sürüklemeye, kışkırtmaya girişti. Filozof Laybnitz (Leibniz), Sarr'ı yakıp yıkan Fransızlara karşı bütün Almanları birleşmeye çağırır. Leibniz, gerçekten, Alman ulus bilincine sahipti; bu ulusun birlikten yoksun olmasını bir de ona savaşlarla dolu bir yüzyıla mal olan geriliğini kınıyordu. Ondördüncü Lui, uluslararası sorunun bu yönünü hiç görmedi ve savaş başladı; bir ay sonra da Louis XIV, Utreht'e girdi.

Hollanda'nın kader çizgisi, zorluklar karşısındaydı; buna kuşku yoktur. Hollanda, Fransa ve İngiltere pazarlarını yitirmiş bulunuyordu; denizcilik tekniğindeki ilerlemeler, birçok gemileri oraya uğramak zorunluğundan kurtarmıştı. Hava oyunları, spekülâsyonlar, bu büyük denizcileri borsa oyuncuları ve komisyoncu, simsar, tellâl yapmıştı. Balıkçılık ile gemi yapımcılığı düşkünleşmişti. Dilencilik, Amsterdam'ı yıkıma uğratıyordu. Hayranlık duyulan bir resim ekolü, ustalarıyla birlikte yavaş yavaş yokoluyordu. Kalvenist din, bağımsız düşünüş disiplinlerini, bütün bağımsız felsefeleri gittikçe daha az kabul ediyordu. Bağnazlık, hoşgörü yokluğu ve ham sofuluk ortalığı kasıp kavuruyordu: Amsterdam Yahudileri topluluğu, Dekart'ın metodunu sürdüren ve tamamlayan filozof Spinoza'yı aralarından kovmuşlardı.

Zenginlikle yoksulluğun, Avrupa'nın başka herhangi bir yerindekinden çok daha kötü ve çarpıcı bir karşıtlık içinde, yanyana bulunduğu Hollanda'daki ortak atılımın bu güçten düşüp çöküşünün, İngiltere, iyice farkındaydı; hasmından kurtulmak için, sabırsızlıkla, uygun bir fırsat kolluyordu. Fransız saldırısı ona bu fırsatı, bu ola-

nağı verdi. İngiltere ile Fransa'nın bu ikili saldırışı karşısında Hollanda'da önce bir panik oldu. Fransızların daha fazla ilerlemesini, ancak, denizden ve göllerden kazanılmış bulunulan dolma bölgenin su altında bırakılması durdurdu. Barıştan yana olanlar, Fransızların ultimatum'una boyun eğilmesini öneriyor, sağlık veriyorlardı. Ama durumun haksızlığı, sonucu, halk karşı geldi ve direndi. Bu halk hareketi, Hollanda'yı ayaklandırdı. Haksız yere Fransızlarla işbirliği yaptıkları oldukları suçlamasına uğrayan Witt kardeşler, öldürüldüler; ve başkomutanlığa getirilen Prens Giyyom d'Orani'ın (Guillaume d'Orange) diktatörlüğü kamuya açıklandı. Hollanda yüksek görevlileri akla sığmaz fesat ve ahlâk bozukluğu, kokuşmuşluk içinde bulundukları halde, Prens Guillaume d'Orange bu ulusal direnmeyi canlandırıp harekete getirmeyi bildi. Ruyter İngilizleri yenerken, su baskınları da Fransızları geri çekilme zorunda bırakırken, Hollanda diplomasisi - güçlü bir Fransa'ya karşı duyulan kin ve nefretin zayıflamış bir Hollanda'ya duyulan kıskançlığa ve isteğe üstün geldiği - İngiltere'yi bağlaşıklarından ayırıp çatışmanın ve anlaşmazlığın dışına çıkardı. Bu diplomasi, Almanya'da Fransa düşmanlığı kışkırtmalarını körüklüyordu; 1674 yılında Diyet meclisi Fransa ile ilişkileri kesti; Almanya'da, Bavyera dışında, Fransa'ya karşı birleşmeye varıldı, birlik tamamlandı. Hollanda'nın savaşı, bir Avrupa savaşı haline geldi. Bir Alman ordusu, Ren'e doğru yürüdü. Bu ordu, Turkaym'da (Turckheim) Turenne tarafından yenildi. Ondördüncü Lui, güçsüz İspanya'dan son ve kesin olarak koparılıp alınan, Franş Konte'yi yeniden ele geçirdi. Kolber'in genç deniz gücü, atılgan ve yılmak bilmezdi; Duquesne, Ruyter'i Akdeniz'de yendi. Bununla birlikte, İngiltere savaştan çekildi; o, çatışmanın doğuya doğru gelişmesini bekliyordu.

Büyük Prusya Elektörü, Danimarka ile bağlaşır, İsveçlileri Almanya'dan sürüp çıkarır ve onları Riga'ya kadar kovalar; sonra da İsveç'in elinden Baltık'ın deneti-

mini alır. İsveç Kralı Şarl: XI, iç politikaya ve yurdunun reform hareketlerine eğilecektir. Bu çelişik, birbirini tutmaz askerî hareketleri önünde sonunda çözümleyecek olan, diplomasidir; ve onun iki yüzlülüğü, o zamana kadar bilinmiş, denenmiş her şeyi aşmaktadır. Hollanda, Fransa ile bir ayrı barış konuşmalarına girişir; bu, daha o zamandan, İngiliz taktiğini belirlemektedir. İkinci Şarl, Hollandalıların yardımına bir ordu gönderilmesi için Britanya Parlementosundan ödenek istedi; bir yandan da Louis XIV'ten, aylık alıyordu. Sonunda, 1678 yılında Hollanda'nın imzaladığı Nimeg (Nimègue) Barış Antlaşması, İngiliz tacirlerinin istediği, Fransa'ya karşı savaş tasarısının gerçekleştirilmesini ertelediği zaman, Fransa'ya karşı olan güçbirliğine katıldı.

Nimeg Barış Antlaşması, Fransa'yı Avrupa'nın mutlak efendisi yargıcı yapmıştı; sınırları, Dunkerk'ten Strazburg'a, kadar uzanıyordu. Vauban, bu sınırları pekiştirip berkitecektir. Louis XIV, sadece ülkesini Almanlara kapamakla kalmadı; onlara kendi istek ve iradesini de kabul ettirdi; Prusya Elektörünü İsveçlilere Stettin'i vermek zorunda bıraktı ve Şarlman'ın çalışmalarını, eserini, yeniden kuracak bir Avrupa emperyalizmi tasarısının düşünü kurmaya başladı.

Ama Ondördüncü Lui'nin yönetim dönemi, olayları yönetmekten ve onlara yön vermekten uzak, olaylara boyun eğme durumuna yakındır. Bu kez de İngiliz politikası, kararlı ve gözü pektir. Savaş çabaları Hollanda'yı çok yormuş, baş komutanının istek ve arzularıyle yorulmuştur. İngiltere, bu yorgunluklardan, bitkinliklerden hoşnuttur ve onu da kendi yörüngesine alıp, Ondördüncü Lui'ye karşı savaşmak için kendisiyle birleştirmekten başka bir düşündüğü yoktu Prens d'Oranj Protestan parti ile yakın, sıkı ilişkiler içindedir; İkinci Şarl'ın kardeşi Jack'ın büyük kızı ile de evlenmiştir. Görüldüğü gibi, Nimègue Barış Antlaşması, aslında, bir mütarekeden, bir karşılıklı silâh bırakışmasından, bir ateşkes anlaşmasından başka bir şey olamazdı; olamadı da.

Bu yönetim dönemi, en parlak zamanında bile, biri iç, biri dış iki ipotek ile bağlı olduğu görülmektedir. Ondördüncü Lui'nin askerlik ve diplomasi alanlarındaki zaferi, İngiltere'nin doymak bilmez hırslarının yolunu engelleyen herkese karşı beslediği kudurmuş kin ve nefreti, içinde barındırmaktadır. Kolber'in meydana getirdikleri, yetersiz kalmaktadır. Hükümdarın paraya ve hazine gelirlerine ait ihtiyaçları burjuvazisinin ticaret serüvenlerine katılmak tasasını hiç duymadığı bir ekonomiyi felce uğratmaktadır; koruyacak sömürge çıkarları olmadan güçlü bir deniz kuvveti bulundurmak da anlamsızlık, saçmalıktır. Kolber'in ekonomik diktatörlüğü. Devlet'in sistemli müdahalesi yöntemini kuruyordu; ama gene de bu Devlet'in kendini resmi görevleri para ile satmaya ve vergi toplamaya indirgememesi, kendisinin sınırlarını böyle belirlememesi gerekliydi. Yoksulluk da hiç durmadan büyüyor, artıyordu. Bunun ağırlığını örtmek, maskelemek için Fransız uygarlığının olağanüstü parlaklığı gerekliydi. Fransa'nın yetenekleri hiçbir zaman bu kadar göklere çıkarılmamış, bu kadar coşturulmamıştı. Klâsik akım, felsefenin ve edebiyatın belli başlı isimlerini oluşturmuştu; bunlar, hayran bir Avrupa önünde, Ondördüncü Lui ile aynı zamanda yetişmişlerdi. Bir de bilim dergi ve gazeteleri ile yeni kurulmuş bulunan Bilimler Akademisinin canlandırdığı, derin ve geniş bilgi edinme için az rastlanan bir çalışma tamamlanmış, yetkin hale gelmiştir. Bu, sosyal ve moral yeni ufukları bilimin nasıl açtığını bulup ortaya çıkarmaya kadar varmaktadır. Ve Ondördüncü Lui'nin güçlü, Hükümdarlığı içinde, Fransız dehasının bütün görkemine karşın, bir başka çelişme kendini göstermektedir.

Resmî öğretim Aristo ve Skolâstik üzerinde hareketsizleşir, devinimsiz duruma gelir; Cezvitler, Dekart'a ve onun evrenin birliği ve sonsuzluğu kavramlarına saldırır; Kral'ın kendisi, yüksek aşamalardaki kilise ve din adamları, Papalık da bu saldırılara katılıp onu lânetler. Ama Kartezyen akıl cılık Fransız düşünüşünü ele geçirmiş, ona egemen olmuştur. Kartezyen gruplar çoğalırlar; akla bu kadar yakın ve

açık olan bu Fransa'da çözümleyici, analitik düşünce ve eleştirici zekâ, Hıristiyan geleneklerini topa tutar, onlara dayanılmaz bir sertlikle saldırır. Bu ileri akıma Fransız klâsisizmi, kendi dilinin açıklığını, aydınlığını ve az bir zaman sonra Fransa adı ile özdeşleşecek olan o ölçü ve ılımlılık duygusunu sundu. Bundan başka, bu çok çekici niteliklerin Dekart'ın izlediği çağdaş bilimin geleceğine katıldığını ve bunda payı olduğunu da unutmamalıdır. Paris'te tamamlanmış bulunan Rasathanede, Denis Papin su buharı üzerinde çalışır, onu inceler. Hukukçu Jean Domat, Devlet'i inceler, çözümler ve mülkiyeti bir toplum sözleşmesi üzerinde çalışmalarıyla denemeye dayanan bilimin Aristoculuk üzerindeki zaferini doğrular, pekiştirir. Rişar Simon, İncil alanında, eski din el yazmalarının eleştirisini yapar; kitapları toplatılıp yakılır. Hollandalı bilgin Huyghens çalışmalarını, eserini ve «Işığın Dalga Teorisi»ni «Ondördüncü Lui'ye ve Fransızların Çalışmalarına» adadı. Bu görkemli Kral, Avrupa bilginlerine ödüller dağıtıyor, bunları kendi yanına yöresine çekiyordu. Kassini (Cassini), Paris Rasathanesindeki araştırmalarını sürdürüyor, ışığın hızını hesaplayan Danimarkalı Roemer ona katılıyordu.

Fransız diplomasisinin, kendisine karşı gizliden gizliye bir «dünya çapında gizli tertip» hazırlandığından kuşkulandığı, kaygılandığı bir zamanda, Fransa, her zamankinden daha parlak. bir durumdadır. Onun tutumu bütün dünyada etkiler yapmaktadır. Khmer Devletinin yerini almış bulunan Siam, Avrupalılaşır ve Ondördüncü Lui ile ilişkiler kurar. Ondördüncü Lui, Pekin'de bir Rasathane kurulması için bazı bilginleri görevlendirir; Fransa ile, Tsring Mançuları yeni hükümdar soyunun en dikkat çekici Çin hükümdarlarından biri olan, İmparator Kang-Hi arasında bilimsel ilişkiler kurulur. Çinlilerin Mançu istilâsına boyun eğmeleri, aslında, hemen hemen başlarındaki saç örgüsü çevresinde, kafalarını usturayla traş ettirmelerinden ibaret kaldı. Şimdi Moğolistan'dan gelen Rus kervanlarının ulaştığı Pekin'de Fransız misyonerleri de iyi karşılanıyorlardı. Ba-

tılılarla olan bu ilişkilerden, Çin, Avrupa'nın yıldızlar bilgisi sistemini benimseyecektir. Orada, edebiyat ve san'at eserleri kolleksiyonları yayımlanacaktır.

Amerika'da, Kanada Fransızları - Krallarının adını verdikleri - Luizyana'ya kadar varmışlardı. Daha önce Per Market (Père Marquette) adında bir Fransız, Missisipi boyunca aşağılara inmişti. Kavelye dö la Sal (Cavelier de la Salle) onun Meksika Körfezi'ne doğru keşiflerini izler, sürdürür. Luis Henpen (Louis Hennepin), şarbonu bulur. Yerleşmek üzere gelen çiftçi İngiliz kolonlarının, her yanda kendilerini izlediklerini gören Fransızların, Hudson Körfezi kıyılarındaki geniş av toprakları üzerinde İngilizlerle giriştikleri anlaşmazlık ve çatışmaları bitip tükenmek bilmez. Ama kölelerin ve balıkçıların çalışmaları sayesinde başarı yolunda gelişmekte olan Amerikan Devletleri - yanlış olarak Hintli adı verilen - Amerika yerlilerine karşı savaşmak için Konfederasyon halinde toplaşırlarken Fransızların ileri yürüyüşü delicesine bir girişim kalmaktadır. Ve onlar, yerliilerin oymaklarını da toplayacak bir Amerikan barışı düşü tasarlamaktadırlar.

Hasılı, Fransa'nın etkisi, aslında, bir politik üstünlük işi olmaktan çok, onun düşünüş ve düşünce alanındaki üstünlüğünün etkisi, sonucu olmuştur. Ondördüncü Lui yönetim döneminin asıl zaferi: başarısının en parlak döneminde ölen, tiyatro yazarlarının en çok insan olanı, en insancılı Molyer'in dehasıdır; en büyük aşk şairi, Rasin (Racine) dir; ve klasik yaratış tamamlanıp sona ererken, Fransız akıl ve mantığının kaynaklarını sunan, ortaya koyan filozof Piyer Bayl' (Pierre Bayle) ın beğenilerek karşılanması, tutulmasıdır. Bu öncü, manevî (morale) olanı Din'den, İman'dan ayırarak düşüncenin haklarını kurup yerleştirdi ve Bilgi'yi olayların, olguların gözlemine doğru yönetti, götürdü. Ondördüncü Lui'nin, Sarayını Versay'a getirip kurduğu, yerleştirdiği 1682 yılında Fransa'da akıl, bilgi güneşi doğuyordu.

Bir av konutu yeri üzerinde, Kralın isteğiyle, bir Saray, bir park ve bir şehir belirip ortaya çıktı. Bu eser, çok büyük paraları oburca yiyip yuttu; ve bir savaş kadar pahalıya mal oldu. Ama ölümsüz oldu ve ölümsüz olacaktı. Ondördüncü Lui'nin, hazırlanmış bir tasarıyı gerçekleştirme azmi ile Parisli Fransız bahçe ve parklar mimarı André le Notr'un yeteneği, Fransız zekâsının ve ruhunun üslubunu vermişti. Mimarî çizgiler, Park'ın cephesindeki dış görünüş birliği; parsellerle çiçek göbekleri, tarhların aynalar ve şadırvanlar, fıskiyeler çevresinde konuldukları düzen öyle bir denge yaratıyordu ki tüm Avrupa, evvelce onun sivri kemerli katedral mimarisini taklit edip yapılarını ona göre yaptığı gibi, bu kez de bunu taklit etmekte gecikmeyecektir. Isfahan Sarayı ve oradaki konaklar, köşkler bolluk ve şatafat açısından Güneş-Kralın Sarayı ile yarışabilirlerdi; ama bu toplumun kibarlar tabakasının başarısı hep erişilmez, eşi bulunmaz bir durumdaydı ve hep öyle kalacaktı.

İNGİLTERE'NİN HIRSI

Hollandalılarla Fransızlar Seylan için çekişir, kavga ederlerken Ingiltere Kalküta'da, sonra da Sumatra'da yerleşti. Amerika'daki sömürgelerin de, koyduğu gümrük resimlerinin ve kurallarının Boston'da ortaya çıkardığı kızgınlıklardan hiç kaygı duymadan, zorbalıkla yönetiyordu. Verimli, gelişmekte olan, Jamaika Adası'nı bir de Antil Adalarını işgal etmiş, eli altında tutuyordu. Afrika boyunca, zenci alış-verişi yoğun ve hareketliydi. Bu ticaret başarıları, İngiltere'yi, İkinci Şarl'ın katılmak istemez göründüğü bir dış politika izlemeyi kabul etmeye zorluyordu. Ama bütün gizli fesat tertipler, entrikalar, onun bütün girintili çıkıntılı, eğri büğrü manevraları bu yönetimin baştan başa ulusal olan ayırdedici niteliğini ondan alamadı ve ülke'nin Taht'a, Tac'a bağlılığını zayıflatmadı. İngitere Kralı, hep, Ondördüncü Lui gibi, salt bir Hükümdar tutumunda davranırken Devletin esas güçleri arasında, Kral'dan yana olan tutucu Toriler ile Parlamento'dan yana olan liberal Whigler arasında manevra yapıyor, volta vuruyordu. Yalnız, İkinci Şarl'ın almakta devam ettiği Fransız parası, onu, Fransa'nın deniz hareketlerinden ve Flandr'daki ilerlemelerinden sabrı tükenen tacirlerin gözlerinde değerden ve saygınlıktan düşürmüştü. İngiltere'nin dış ticaretinin gereksinmeleri, onu, bütün dış yarışma, ve düşmanlıklara karşı saldırıcı bir eyleme dayanılmaz bir güçle başlattı. Denizler İmparatorluğunun bölünmeyeceğini, parçalanmayacağını hesaplıyordu; ve İspanya'dan, Portekiz'den, Holanda'dan sonra bu denizler

egemenliğini ele geçirmek, kendine mal etmek için bunu Fransızlara kapamak, yasaklamak kararına varmış bulunuyordu.

Girişimin, atılımın bu şaşmaz, sarsılmaz mantığı karşısında Fransa, artık, Kolber gibi bir büyük bakandan gelen bu ileri itişe karşı koymadı. 1683 yılında, Ondördüncü Lui Strazburg'u - «İmparatorluğun bu anahtar şehrini» - ve İmparatora bağlı şehirleri Fransa'ya kattığı, böylece de Almanya'yı kendisine karşı ayaklandırdığı sırada Kolber öldü. Oğlu Seignelay de «büyük şeylere susamış» idi. Kolber'in bıraktığı güzel deniz kuvveti ile ne yapacağını bilemiyordu. Orduyu yeniden kurup örgütlendiren Luvua, (Louvois), duruma hâkim oldu; sözünü geçiriyordu. Kendini vazgeçilmez bir unsur durumuna getirmek için, kısa bir zaman sonra krallık yönetimin başlıca başarı aracı haline gelecek olan, Savaş'a yönelecektir. Bu gibi yüklemlere karşılık verebilmek için, Maliyenin gelir ve vergi yükleri de ağırlaşacaktır. Yüksek yönetim görevlilerinden, İdarecilerden meydana gelen Hükümet, memlekete, yapabileceğinden fazlasını verdirmeye kalkışmıştı. Köylü ayaklanmaları, isyan hareketleri arttı. Soylular sınıfı, Ondördüncü Lui'nin ve Kolber'in daha iyilerini getirmek istedikleri Kanunlara saygı göstermiyorlardı. Kilise ve din adamlarının etkisi artıyordu; Kral, din'e sığındı, Madam de Maintenon ile evlendi ve Protestanların izlerinin sürülmesi, canlarının yakılması, kıyılması, zulmüne yeniden başladı. İki «din» in bir arada yaşaması, Kilise'ye göre, Ulus'un biçimini bozar; bu durum, onun bütün dikkatini kendinde toplar; Papazların egemenliğinden yana olan bu didinme, bu büyük çaba, Kralın politik tutumunu hızla ve kısaca özetler.

Türklerin bir ileri hareketi, saldırışı, İmparatoru korkuttu; onu Fransızların toprak katmalarına karşı her türlü direnmeyi erteleme zorunda bıraktı. Türkler Viyana'yı kuşattılar. Habsburglara karşı isyan eden Macarlar, onları yardıma çağırmışlardı. Ama bu, Avrupa üzerinde so-

nuncu Asyalı dalgası oldu. Polonya'nın atılgan, gözüpek kralı Jan Sobyeski İmparatorun yardım çağrısına hemen koştu ve Türkleri sürüp çıkardı; Osmanlıların geri dönüş akımı başlamıştı. Fransa'nın Doğuda hiç ortağı, dostu kalmamıştı; İmparator, şimdi, artık Fransa'ya karşı yeniden kurulan güçbirliğine katılmakta serbestti. İspanya ona karşı savaş ilân etmişti. Fransız askerî birilikleri, Hollanda'yı kasıp kavurdular, yerle bir ettiler. 1684'teki Ratisbonne mütarekesi Avrupa çatışmasını sadece erteliyordu.

Ondördüncü Lui, ertesi yıl büyük bir darbe indirme zamanının geldiğini sandı. Nant Fermanını yürürlükten kaldırdı, o buyrultuyla tanıdığı hakları geri aldı. Bossuet, bunun üzerine şöyle haykırıyordu: «Bu, hükümdarlık döneminizin soylu, büyük eseri oldu... Bu mucizeyi ancak Tanrı yapabilirdi» Katolik ham sofuluğa hiç de yumuşak ve uysal olmayan bu sağduyu sahibi, akıllı Hükümdar' dan hiç beklenmeyecek, inanılmaz bir körlüktü bu. «Geri alma» ya da «Yürürlükten kaldırma», ulusal bir yıkım oldu; Fransa'nın yıkımı... En çalışkan, en etken ve en zenginlerden 200 bin esnaf ve zanaatkâr yurt dışına uzaklaşmak zorunda kaldı. Bu toptan göçü toptan kılıçtan geçirmeler ile yurt dışına sürgünler tamamladı. Fransa'nın böğründe açılan, kanayan bir yaraydı bu; buradan Fransa'nın tehlikeyi, sorumluluğu göze alıp atılmak özel eğilimi akıp gitti ve bu yara, Fransa'ya tamir kabul etmez bir ekonomik gerilemeye mal oldu. Bu Fransızların teknik niteliği çok yüksekti; Avrupa, bunları kapıştı. Protestanların dışarı göçü Cenevre'ye saatçılığı; Londra'ya beyaz kâğıt yapımını; Amerika'ya bağcılığı; Kap'a tarım teknik ve yöntemlerini soktu. Gene bu göç, Denis Papin'i, buhar makinasını bulacağı, Marburg'a sürdü. Alman kayıkçılar onun yaptığı gemiyi kırıp parçaladılar. Papen de, bitkin, yıkılmış, İngiltere'ye geçti; orada öldü. Prusya'da Reformu benimsemiş 25 bin kadar Fransız vardı ve Fredrik Guillaume'un yönetim disiplini

altında, bunlar Berlin'i meydana getireceklerdir. Gene bunlar, her yanda, her yönde Avrupa'yı zenginleştirecekler, her gittikleri yerde Fransa'ya karşı kin ve nefrete katkıları olacak, Protestan Devletleri Fransa'ya karşı ayaklandıracaklardır.

Fransa'ya karşı Avrupa bloku, İmparatorun çevresinde irileşiyor, kabarıyor, büyüyordu; 1686 yılında Avgusburg Birliği, Ondördüncü Lui'nin politikasının ürküttüklerini bir araya getirdi; topladı. Şimdi artık Habsburglar ile Fransa Sarayı arasında bu iki Hükümdar soyunun çatışması değil, iki milliyetçiliğin çatışması, çarpışması söz konusuydu. Almanlar, Fransızların Sar (Sarre) bölgesine ayak basmasını kabul etmiyorlardı; Ondördüncü Lui'nin Harbiye Nazırı Luvua'nın (Louvois) politikası yüzünden nefret uyandıran Fransız işgali, Laypniz'in (Leibniz) düşünüşünün geliştiği, Alman yurtseverliğini körüklüyor, canlandırıyordu. Ondördüncü Lui'nin diplomasisi bunun sonuçlarını önlemekte güçsüz kalacaktır. Savaş, bu yönden de kaçınılmaz oluyordu.

Ondördüncü Lui, Fransız parası almış ama hiç değilse kendi ülkesinin düşünüşüne meydan okumuş bulunan ateşli Katolik, yeni İngiltere Kralı İkinci Jak'a güvenebileceğini sanıyordu. Versay diplomasisi bu beklenmedik yakınlaşmanın değeri üzerinde yanılıyordu. Bu tutarsız Kral'ın, Lordlar Kamarasından başka taraftarı yoktu. Halk Meclisi çoğunluğu liberal Whigs'lerdeydi ve Britanya ulusu, İkinci Jak'ın din politikasına bir de dış politikasına karşı direniyordu. Onun düşüncesiz, sıkıntısız davranışları, ulusu incitiyor küçük düşürüyor, kırıyordu. Almanya'da da, Ondördüncü Lui'den yana olan Strazburg piskoposu, vatana ihanetle suçlanıyordu. İngiliz delegeleri, Avgusburg Koalisyonu konuşmalarına katılmış olan Guillaume d'Orange'a başvurdular; Birinci Şarl'ın torunu ve İkinci Şarl'ın damadı olduğu için işe karışmasını istediler. Hollanda başkomutanı, Britanya Kralının yanlışlıklarına karşı Britanya halkının direnmesinin savunucusu oluyordu.

İngiltere'de isyan, 1688 yılında patlak verdi. Guillaume d'Orange Thames Irmağı yakınlarında bir Hollanda ordusuyla karaya ayak bastı. Ondördüncü Lui'nin önünde kaçan İkinci Jak'a karşı Ulus'un Birliği gerçekleşti. İngiltere Kralı ile Kraliçesi ilân edilen Oranj Prensi ile karısı, bir Haklar Bildirisi ile, Britanyalıların özgürlüklerine duydukları saygıyı açıkladılar. Bu Haklar Bildirisi, toprak aristokrasisi ile tacirlerin, bazirgânların anlaşmasını doğruluyor, onaylıyor, kutsallaştırıyordu. Üçüncü Giyyom, Fransa'ya karşı olan Koalisyona yeni ve kesin bir atılım hızı verecekti; bu güçsüz yabancı Hükümdar, İngiltere'nin politikasını hiç güçsüzlük ya da yorgunluk göstermeden, kendi kişiliğinde tecessüm ettirecek, somutlaştırıp meydana çıkaracaktı. Onun Hollanda ile birliği, Hollanda parasının İngiltere'ye yatmasına, onun ticaret hareketlerinin hızlanmasına olanak sağlayacak, Hollanda'da aşırı zenginlikler sık sık isyanlara meydan verirken bu Devrim, Büyük Britanya'ya ekonomik geleceğini sağlayacaktı.

Britanya burjuvazisi, tam gücünün ortasındaydı: kuramcısı, filozof Lok (Locke), politik sisteminin temel ilkelerini açıklıyordu; Devlet: zengin burjuvazi'nn kendisini «insan» terimi ile özdeşleştirdiği, kendisine genel «insan» kavramı ile özdeş tanıdığı, insan olmaktan gelen doğal haklara sahip olduğunu ileri süren ve bu hakları isteyen bireylerin mülklerini, mallarını, mülkiyet haklarını bir de özgürlüklerini güvence altına alan bir kurumdu. Bu, daha önce Fransa'da söylenmişti ama bu açıklık, belginlik ve doğrulukla değil. Şair Dryden de politik taşlamayı meydana getiriyor, büyük müzisyen Henry Purcell tiyatrosunun müziğini ve en iyi operalarını yazıyordu. İngiliz bilim okuluna gelince. Newton ile ve onun evrensel yer çekimi açıklamalarıyla, doruğuna ulaşmış bulunuyordu.

Bu çok zeki, deha ürünü buluş, onu, gök mekaniğinin kurucusu, yaratıcısı yaptı. Newton, deneyime verdiği temel değerle ve integral hesabı bulmakla, sonsuz küçüğün temel ilkeleri konusunda Laypniz'in (Leibniz) rakibi olmuş,

Dekart'ı (Descartes) aşmış ve bilimi altüst etmişti; Newton fiziği kartezyen fizikle yarışacak ve onu yıkacaktır. Doğa'nın incelenmesi, çeyrek yüzyıl içinde kesin sonuçlu bir aşamayı geçmiş, aşmış bulunuyordu: dünya sistemi bir bütüne, bir birliğe indirgeniyordu.

İngiliz felsefesi, Newton'un çözümlemesiyle, kesin olarak pozitivist oldu. Bu, o felsefenin, Skolâstiğe karşı ilk itirazlarından bu yana hep olmağa uzandığı, yöneldiği, eğildiği bir nitelik, bir tutumdu. Moral konular üzerine denemeler yazanlar ile bilginler, pratik bir insan çabası anlayışı üzerinde buluşuyor, birleşiyorlardı. İnsan düşünüşünün en güzel çağlarından, anlarından birinin ulu deyimi, ulu belirtisi olan Newton, bu fikir, zihin, düşünce ve aydınlık ılık eğilimleriyle İngiliz ampirizminin birleşimini ortaya çıkarıyor, temsil ediyordu.

İngiltere, kendini Dünya'nın üzerine attı; Fransa, onun buraya girmesini hatta yaklaşmasını önlediği, yolunu engelleyip tıkadığı için Hollanda, Prusya, Bavyera, İspanya, Isveç ve Habsburglar Fransa'ya karşı ona 200 bin asker verdiler; bunların ücretlerini ve giderlerini İngiltere ödeyecekti.

Fransa, bu güçbirliğine, koalisyona karşı kafa tutuyordu. Luvua (Louvois), Palatinat'yı yakıp yıktırdı. Belçika'da yengiye erişen Fransızlar, istilâyı olduğu yerde durdururlar. Turvil'in (Tourville) donanması, Manş'a egemen olur; Beachy-Head'te İngilizleri yener ve İngiliz kıyılarına yapılan çıkarmayı korur. Bu başarılar, Ondördüncü Lui'yi daha da yalnız bırakmaktan geri kalmaz; 1690 yılında bütün Avrupa, ona karşıdır. İmparatorluğa Muhaç'ta yenilen Türkler Macaristan'ı, Transilvanya'yı ve Sırbistanı boşalttılar. Osmanlılar Kırım'dan Dalmaçya'ya kadar Rusların, Avusturyalıların ve Venediklilerin önünde gerilemektedirler. Avrupa'nın Fransa üzerindeki basıncını, onu sıkıştırmasını artık hiçbir şey gevşetmez.

İngiltere'nin kaynaklarının, burjuvazisinin Britanya tacirlerinden aşağı olduğu apaçık belli olan bir ülkede salt

yönetimin zayıflıklarına, güçsüzlüklerine teslim olmuş bulunan Ondördüncü Lui'nin kaynaklarından ve olanaklarından üstün oldukları doğrulanmış, ortaya çıkmıştı. Bu korkak ve hasis, küçük hesaplı burjuvazi, artık, Kolber'i Dördüncü Henri'den fazla desteklemiyordu. Zeki, nükteci, geniş ve derin bilgili Fransa burjuvaları, Londra bezirgânlarının yüzyıldan beri tartıştıkları şu buluşu yapamamışlardı: Politik üstünlüğü, sadece, ekonomik zenginlik verir.

İngiliz burjuvazisinin büyük bir yaratıcı gücü yoktu; ona herşey, Hollanda'nın tarım ve kültür yöntemleri kadar Hindistan'dan giren polo ve tenis oyunları gibi, herşey dışardan geliyordu. Ama buna karşı serüvene, tehlikeye atılmak ruhu ona önemli ticaret üsleri sağlamıştı. Bu burjuvazi, böylece, Hinduların düşmanı Müslüman Moğollarla konuşma, pazarlık ve alış-veriş yapabiliyordu. Bir derebeylik geleneği olan «en büyük evlâdın hakkı» töresi, İngiliz sömürge ve dış konumlarına genç, yiğit ve atılgan genç askerler, genç insanlar veriyordu. Edindiği zenginlikler, boş yere Kralın hazinesini şişirmeye gitmiyordu. Bu burjuvazinin ya da Kralın kendini gösterme, sivrilme merakı da bağlanan aylık ödenekler, emeklilik aylıkları ve silâhlanma giderleriyle bu hazinenin gücü tüketilmiyor, sonuna ulaşılıp kurtulmuyordu. İngiltere, ekonomisini yenileyip tehlikeli atılımlara girişmeyi bilmişti; Fransa'ya karşı yaptığı mücadelede gösterdiği para ve malî kaynak çabaları, onun denizlerde üstünlüğünün yeniden kurulması sonucuna varmıştı. Erken verilen, acele bir komut Tourville'in filosunu, La Hogue yakınlarında, bir İngiliz-Hollanda filosunun darbelerine teslim etmişti. Bu savaşın yenicisi, Fransızları denizde bir korsan savaşına düşüren, Lord Rusell'dir. Bu Lord, para işleriyle uğraşan Montague ile birlikte, Bakan oldu. Ingiliz politikasını yöneten Avam Kamarasında bu adamların yetkesi artıyor, sözleri daha çok geçiyordu. Maliye Bakanı Montague, para ve vergi işlerindeki çabayı artırmak, bir merkezde toplayıp yoğunlaştırmak için bir İngiltere Bankası kurulmasını düşünüyordu. Londra Borsa-

sı, büyük zenginlerin ellerinde bulundurdukları taşınabilir Kapitallerin arttığı oranda ilerledi. Hollanda da buna benzer başarılar, ve bunların yanı sıra gazetecilerin serbestçe, özgür eleştiri hareketini tanımış, elde etmişti. Ama İngiltere'nin bir adalar Devleti olması, onu, her tür kader çizgisi değişikliğine karşı alıkoyuyor, bundan koruyordu. İngiltere, daha çok zenginleşmek için, teknik araçların ve yolların sistemli araştırılmasına dikkatle çalışabiliyordu ve Londra, bir Ticaret Odası kuruyordu. İngiliz burjuvazisi, deniz akınlarının ve % 50 kâr bırakan Afrika kıyıları ticaretinin biriktirdiği paralardan ayrılan yedeklere her zaman el atar, faizle borç para verir, ve ücretleri düşürmek için bütün varlığıyla uğraşırdı. Dünya ile ilgilenir; çünkü bu gelir getirir. Krediler sorunu, İngiltere'yi Ondördüncü Lui'nin zaferlerine üstün getirdi.

Ondördüncü Lui, boşyere saldırı girşimini ele almış ve Neerwinden gibi üstünlükleri, başarıları boşyere kazanmıştı. Hisse senetleri hemen yükselen bu İngiltere Bankası'nın kuruluşunun arifesinde kazanılan Marsilya zaferi ile acı bir alaydı bu. Fransa korkunç bir iç bunalımdan geçiyordu. Ondördüncü Lui, yeni vergiler koydu, gizli pazarlıklara girişti; bu konuşmalar, Avrupa kuvvetler dengesinde bir yıkılış ve çöküşün, bir tersine çevrilmenin işaretidir. 1697 yılında genç Rus Çar'ı Birinci Petro, Batı'nın teknik yöntemlerini öğrenmek için yurt dışına çıktığında Hollanda'da, İngiltere'de ve Viyana'da durdu, oyalandı. Mühendislerini Londra'dan seçecek ve ülkesini, tacirlerinin görüşlerine göre, yenileştirmek için onların, muhtaç olduğu işbirliklerini isteyecektir. Britanya'nın bu üstünlüğü, Ryswijk Antlaşmasında belirir. Bu anlaşma, Koalisyon'u bir zaman için yasaklar, durdurur ve Fransa'yı kuşatılmaktan kurtarır; ama onu, ele geçirmiş bulunduğu yerlerden de yoksun bırakır. Üçüncü Giyyom, Ondördüncü Lui'nin karşısında «Avrupa dengesini koruma»yı bildi. Kendini İngiltere Kralı kabul ettirdi ve tanıttı; İngiliz askerlerinin hiç görünmediği bu kıt'a Avrupa'sı savaşında biricik yenici, Londra oldu.

Fransa'da fiyatlar yükseliyordu; Fransız parasının başka paralara göre fiyatı, düşük kalmıştı; vergiler zorlukla tahsil ediliyordu. Lyon Bankası tehlike geçiriyordu. Savaşın ortasında bile Ondördüncü Lui'ye borç para verenler, Hollandalı bankerlerdi; Fransız bazirgânları İngiliz ve Hollanda gemilerini kiralıyorlardı. Ispanya da yıkıma uğradı ve Ondördüncü Lui, burada kalıtım yoluyla tahta sahip olmayı beklemektedir. Ama Fransa, zaten İngilizlerin göz diktikleri yerler yüzünden, çatışma halinde bulunduğu İngiliz hırslarına karşı Akdeniz'de İspanya'nın yerini alabilecek, doldurabilecek durumda mıydı? Çünkü İspanya tahtı, Londra tacirlerinin göz diktikleri, olağanüstü önemde sömürgeleri ve konumları sinesinde taşımakta, içermektedir. İspanya'nın sömürgeleri, yıllardan beri süren kimi hazırlıkların hedefidir. Amerika'dakileri kim alacaktır? Fransa mı, yoksa Habsburglar mı? Ya onların bunca zaman böylesine soyulup yağma edilmesini görüp tanımış bulunan İngiltere neden olmasın? Londra, gözü olan yerlere, hak diye ileri sürdüğü isteklere dayanak olsun diye, Versay'ın yaptığı gibi, hiçbir hükümdar soyuna karşı hak ileri sürmez, kullanmaz; toprak sahibi aristokrasiden daha güçlü, sağlam, ve gürbüz bir para ve kredi, bir finans aristokrasisine güvenir. Şu olgu bu aristokrasinin gücünü göstermek bakımından önemlidir: oradaki hisse senetli 140 ortaklıktan altısı, bütün Britanya ticaret, taşıma ve ulaştırmasına egemendir. İspanya'yı ve onun sömürge İmparatorluğunu Fransız etkisinden çıkarmak isteyen bu İngiltere, zamanında işe karışmayı bilecek, ve, zorunlu duruma gelince, Avrupa'da yeniden bir savaş başlatacaktır.

Türklerle düşmanları arasında Karlofça Barış Antlaşması (1699), yeni imzalanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu ele geçirdiği yerleri ne ırk ne de din ayrılıklarını hesaba katmayan belli bir görüş genişliğine sahip olmakla birlikte, gene de sindirip özümleyememişti. Ama adalet, yargı, bayındırlık ve eğitim görevleriyle yükümlü

olan, ve vergilerden tamamen bağışık bulunan Müslüman din adamları güçsüzlüğü, yeteneksizliği ve beceriksizliği giderilemez, iyileştirilemez durumda olan Osmanlı Devletini kemirmişlerdi.

Rusya Çarı, Azak Denizi'nde ve Hazar Denizi'nde kendisini ve sınırlarını tahkim etmek, pekiştirmek gereğinden âzade, Bakü'ya dönüp Gürcü prensleriyle anlaşmaya varmakla rahat, kendini tamamen Batı politikasına verdi. Bu politika, toprak ve ülke bakımından Orta Avrupa'ya yaklaşmak, Rus toplumunu ve ekonomisini çağdaşlaştırmaktı. Birinci Petro, canla başla kendini bu işe vermişti. Henüz geri kalmış bir ülkenin ayağındaki prangaları, zincirleri kırmak, ve bu ülkenin Çar'ın açıkça bilincine varmış bulunduğu, çok geniş kaynaklarını tamamiyle işletmek, sömürüye açmak için, kendi salt yönetimini, yönetimde zorbalığını bu girişimin emrine, hizmetine koydu; bu olağanüstü çabaya Rus halkının kuluğunu da ekleyerek, bütün direnmeleri yenip ortadan kaldırdı; Rusya'nın törelerini, âdet ve alışkanlıklarını, bir de yönetimini yeniledi ve yurduna Batı yöntemlerini soktu. Bir öğretim meydana getirdi, yapımevleri açtı, yollar yaptı; tacirlere, dokumacılara, demir dökümcülere uygun bir düzen ve ayrıcalıklar verdi; ordusunun azık ve gereçlerini yapmak için Tula'da Arkanjeisk'in Hollanda ve Ingiltere'yle ticaretini tasarladığı ve kolaylaştırdığı Ural bölgesinde fabrikalar kurdu: bir yandan da Ural'ın altınından vazgeçebilmek istiyordu. Birinci Petro tekniğe ama özellikle denizcilik tekniğine meraklıydı. Yabancılarla oynadığı çocuk oyuncaklarından bir Rus donanması ve tersaneler, deniz yapımevleri kurulmasına kadar Çar, deniz işlerine olan tutkusunu saklı tuttu. Rus ekonomisi tam gelişmesine ulaşmak için denizden bir çıkış yolu istiyordu.

Oysa, Hollanda Baltık'ta eski üstünlüğünü sürdürecek durumda değildi, Baltık kıyılarını İsveçliler ellerinde bulunduruyorlardı; Rus ekonomisindeki her ilerleme, Ku-

zey ülkelerini sarmış, kuşatmış bulunan İsveç'le ister istemez bir çatışmaya gidiyordu. Kral Onikinci Şarl, başarı yolunda gelişmekte olan ama görünüşte önemsiz bir Krallığın ve çok sayıda gemisi olan bir deniz kuvvetinin mirasçısı oldu. Danimarka'yı yendi ve 1700 yılında - yeni Rus takviminin ilk yılında - Narva'yı kuşatmış olan Birinci Petro'nun ordusuna saldırdı; onu yendi ve yoketti, ama Moskova üzerine yürümedi. Çar, çabalarını arttırdı; atlara el koydu, orduyu yenileştirip iyileştirdi ve donanmasının yapımını hızlandırdı. Birkaç ay içinde büyük bir askerî ün kazanan Onikinci Şarl, Riga'ya, ve aristokrasisi tam bir iç savaş içinde bulunan Polonya'ya doğru ilerledi.

Aynı yıl, Brandeburg Elektörü İmparatorluğa karşı bağımsızlığını elde etmek için kendi yoksul ve zavallı Prusya Dükalığını ustalıkla kullanıp Alman prenslerinden ve İmparatordan da «Prusya Kralı» sanını alırken, İspanya Kralı da ölmüştü. Bu, Ondördüncü Lui'nin torununu kendisine mirasçı yapmıştı ve sonradan Beşinci Filip sanını alan bu Fransız Prensi, Fransa tahtı üzerindeki haklarını değerlendirmekten vazgeçmediğini ilân etmişti. İspanya ve Fransa taçlarının bu birleşmesi, Avrupa'da, Habsburglarınki kadar korkunç bir emperyalizm kurdu; Madrid, Fransız tacirlerine ticaret ayrıcalıkları tanımıştı.

İngiltere, uzun zaman beklemeyi gerektiren bu çözümü kabul edemezdi. Üçüncü Giyyom, La Haye'de, denizci Devletleri İmparatorla birleştiren bir koalisyon anlaşmasını mühürledi. Fransa'nın İspanyol ticaretini ve sömürgelerini ele geçirmesini önlemek için yeniden savaş başlayacaktı. Üçüncü Giyyom'un vakitsiz ölümü, İngiltere'nin istek ve iradesinde hiçbir şeyi değiştirmedi. Çarpışmalar önce Ondördüncü Lui için uygun gitti. Denizde yapılacak iş son derecede büyüktü: ticaret gemilerini yolda kollamak görevi, savaş gemilerini hemen tamamen kendine ayırıyor, başka işe olanak bırakmıyordu. Eskimiş bulunan donanma her yana serpiştirilmiş, dağıl-

mıştı. Fransa, denizlerin denetimini yitirdi. Hollanda'nın yalnız elli kadar gemisi vardı; Hollanda Bakanlar Kurulu Başkanı Heinsius'un Üçüncü Giyyom'un gözünde hiç değeri yoktu ama Atlas Okyanusu egemenliği, İngiltere'ye daha o zaman İspanya ile Portekiz'i birbirinden ayırıp 1703 yılında, Portekiz'le Méthuen Antlaşmasını imzalamak olanağını vermiş bulunuyordu; bu antlaşma Ingiltere'ye Portekiz pazarlarını ve Brezilya'nın altınını sağlamıştı. Sonra Lizbon'a, İspanya tahtında hak iddia eden Habsburg Avusturyalı Arşidük Şarl'ı çıkardı. Sayı üstünlüğü karşısında Fransız askerî birlikleri zayıflamışlardı.

Marlburu dükü Lord Churchill, lekeli, kötü bir insandı, Habsburgların hizmetinde bir Fransız, dikkat çekici bir komutan olan Prens Öjen ile birlikte, savaşı Fransa'ya bağlı kalan biricik Alman Prensliği Bavyera'ya aktardılar. Ondördüncü Lui, orada, Hoşstaedt'te ilk askerî yenilgiye uğradı. Avrupa'nın askeri, şimdi, Varşova'ya kadar ilerlemiş ve, Fransa'nın desteklediği Stanislas Leczinski'yi orada Polonya kralı ilân etmiş bulunan, İsveç Kralı'dır Hep dağınık, hep birlikten uzak bulunan Polonya'nın arkasında Birinci Petro kuvvetlerini derleyip toparlar. Neva Irmağı üzerinde bir şehir yaptırır; bu, Petersburg'tur. Ingiliz parasıyla çalışan İsveç ordusu Rus ordusunu yendiği Grodno yolundan Prusya ve Saks üzerinde derinlere dalar. Zafer, Almanya'da yerleşmiş ve Avrupa'nın kader çizgisine egemen olduğu görülen, Onikinci Şarl'ın işbirliğini ya da tarafsızlığını sağlayan tarafın olacaktır.

Bu arada, İngiltere, Cebelitarık'ı hiçbir direnmeyle karşılaşmadan ele geçirmiş bulunmaktadır; şimdi, Akdeniz'in kapısı, onun elindedir. İngilizlerin, Ondördüncü Lui'yi sardıkları kuşak iyice sıkılmaktadır. Almanya, İspanya tahtının kalıtı konusuyla ilgilenmediği için askerî hareketler Hollanda'ya, Alplere ve İspanya'ya doğru yer değiştirmektedir. Bu savaş, bir Fransız - Alman savaşı değildir; Saray entrika ve manevralarının yabancı-

sı olan Ondördüncü Lui'nin olayların oyuncağı politikası sonunda İngiltere'ye karşıt bir tutuma dayandı. Kıtlığın sağlık ihtiyaçlarının yokluğunun daha da ağırlaştırdığı, salgın hastalıklara kurban olan Fransa geri çekilir; Ortaçağ alışkanlıklarına, enflâsyona, din yüzünden baskı, kovuşturma ve zulümlere sığınır. Ama bu Fransa yaşlı gayretli ve «elinden gelenin en iyisini yapan» Kralı'nın onu tutmaya umutsuzca çalıştığı düzeyde kalacak ve bu düzeye dayanabilecek durumda değildir artık.

Gene bu sıralarda, buna benzer bir politika, başka bir ülkeyi dağıtıp parçalıyordu. Nant Fermanının kaldırılması, bu buyrultu ile tanınmış olan hakların geri alınmasının özdeşi bir tutumla, bağnaz ve iki yüzlü Müslüman Evrenkzib, EKBER'in kurmuş bulunduğu İmparatorluğu yıktı. Onun ölümünden sonra Hindistan bölünmüştü. Evrenkzib. Büyük Moğolların eserini sanki bilerek yıkmaya çalışıyordu; galip Müslümanlarla Brahmanların Hindistan'ı arasında her türlü güçbirliğini olanak dışı kılan bir tutumu vardı. Hindistan'ın yerlisi olan Prensler, Müslüman boyunduruğundan kurtulup kaçtılar; Rajputlar, Mahratlar ve Sikhler bu ülkede kendi savaşçı ama düzensiz, karışık derebeyliklerini kurdular.

Bu çağın büyük Hükümdarı, gene, Çin İmparatoru Kang-Hi'ydi; bu Hakan ülkesinin sınırlarını Moğolistan'da, Kore'de, Formoza'da ve Tibet'te genişletmiş, İmparatorluğu az rastlanır bir, başarı ve mutluluk çağı sağlamıştı. Asya'da Çin emperyalizmi, komşularıyla barış içinde yaşıyordu. Ming Hükümdar soyu zamanında olduğu gibi, Orta İmparatorluk da yabancı etkilere açık kalıyordu. Kang-Hi, artık Çin san'atını öğrenmiş bulunan Avrupa eşyasını seviyordu. Fransız bilim görevlileri kurulu, İmparatorun huzurunda güçlü bir yetke sahibi olmuştu. O da matematik derslerini izliyordu. Kang-Hı, Çinlilerin dini ile Hıristiyanlık arasında karşıtlık bulunmadığını anlatmak için Papa'ya yazı yazmıştı. Batı'nın onu verdiği kaba, hayvanca karşılık, Avrupa'nın uzlaşmazlı-

ğının ölçüsünü verir: Papa bu cevabında Çinlilerin tapınma ve ayinlerini, lânetliyor, ve Cezvit görevli kurullarının Çin'e gitmesini yasaklıyordu. Portekiz ile Fransa'nın birbirleriyle yarışma ve düşmanlıkları, öte yandan, Kang-Hi'nin dilediği yakınlaşmayı koparmaya yaramıştı.

Ruslar, bütün İmparatorluk dahilinde serbest ticaret yapma hakkını elde etmişlerdi. Böylece, orada durumlarını koruyup sürdüren sadece onlar olmuşlardı. Bu, onların ülkesi yaşama gücünü ortaya koyduğu zaman da böyle sürdü Onun Asya'daki genişlemesi, bunun güvencesiydi. Rus bezirgânları, Japon limanlarında, Alaska'da, tâ Hawai Adaları'na kadar Pasifik'te boy gösteriyorlardı. Birinci Petro, kuşku yok ki, halkına çektirdiği sıkıntı ve acılara karşı pek çok sayıda köylü ayaklanmasının üstesinden gelmek durumunda kalmıştı; ama onun itişinin Rusya'ya verdiği atılım onun olanaklarına o kadar uygun düşmüştü ki, Çar'ın kendini kabul ettirme çarelerini vermekte gecikmeyecekti.

Fransa Ramilliet'deki Braban'da yenildiğinde bir tek kurtuluş yolu olduğu görüldü; Onikinci Şarl, Prusya kralını Saks'a karşı kendisiyle bağlaşmak, birleşmek zorunda bıraktı. Laypzig'e vardı ve Habsburgları yandan tehdit etti. Fransız diplomasisi, İsveç kralının Fransa'yı desteklemekten vazgeçirmeye çalışan becerikli, düzenci Çörçil (Churchill) ile rekabete girişti. Petro, 1707 yılında, savaşa hazırlanırken. hiç bir şeyi unutmamış, eksik bırakmamıştı; Polonya'ya girdi; Onikinci Şarl'ı bulunduğu yerden çıkıp Doğu'ya doğru atılma ve Rusya'ya karşı saldırı girişimini ele almak zorunda bıraktı. Ondördüncü Lui, birden, Isveç yardımı umudunu yitirmişti. Onikinci Şarl, bu Rusya serüveninde çamura batacak, İsveç'de de gerici bir soylular tepkisi, ülkeyi Çar'a teslim edecekti.

İngiltere, kendi güç ve mutluluğu içinde, —soluğu kesilen— Batı'yı küçümsemektedir. Büyük Britanya'nın en iyi ticaret işleri içinde bulunduğu zamanlardır: bina ve emtea Sigortaları Ortaklıkları kurulur. Ondördüncü

Lui İskoçya'ya asker çıkarmaya, sonra da boşyere konuşmalar yapmaya girişti. İşgal altındaki Fransa'da 1709 yılında «en korkunç devrimler» olmasından korkulmaktadır. Fransa, Malplaquet'de İmparatorluk ordularının başkomutanı Prens Öjen (Eugène) tarafından yenilmiştir. Karşı saflarda, Ondördüncü Lui'nin Fransa'dan kovup çıkardığı, Hugenolar vardı. Avusturya Arşidükü, Madrid'e girdi. Büyük Kral, barış yapılmasını yakardı.

Ötede, Avrupa'nın doğusunda, Onikinci Şarl da bir ulusun gerçek kaynakları amansız kanununa boyun eğdi. İsveç Kralı, Polonya'yı geçmiş ve Mazeppa'nın yurduna ihaneti sayesinde Ukrayna'yı ele geçirmişti. Birden, Ruslar, İsveçlilerin kuşatmış bulunduğu Poltava önlerinde savaşa girişti̇ler. Çar, burada, yiğitliğini ve ne kadar gayretli olduğunu gösterdi Bütün İsveç ordusu, Dniepr Irmağı geçidine varmadan önce, esir edildi Birinci Petro'nun önünde, Riga'ya giden yol açılmıştı. Baltık kıyıları Ruslȧştı ve Çar, orada, güçlü bir savaş filosunu tezgâha koydu. Onikinci Şarl ile Mazeppa Türkiye'ye sığınmışlardı. Savaşı Türkiye ele alıp sürdürdü. Petro, Türkiye ile ağır barış anlaşması imzalayacaktı ama Petro'nun çalışmaları ve eseri kazanılmıştı. Rusya, Batı'da varlığını hissettiriyordu

Ingiltere'nin barış için ileri sürdüğü koşullar karşısında Ondördüncü Lui yalnız kaldı. Bu koşullar çok ağırdı; Fransa'nın son gücünü toplayarak yaptığı bir atılım, durumunu düzeltti: Beşinci Filip'e bağlı kalan Fransız orduları Kastil'deki Villavisioza savaşını kazandı; Duguay-Trouin de Rio-de-Janeiro'yu ele geçirdi. Bu birdenbire, apansız doğrulma İngiltere'yi duraksattı. Savaş, elbette, para babalarını zenginleştiriyordu. Büyük toprak sahipleri, savaşın giderlerinin çok aşırı olduğunu anladılar. Birkaç ay sonra Avusturya Arşidükü, İmparatorluk tacını giydi; böylece, Altıncı Şarl adı ile Avrupa'da Habsburg emperyalizmini yeniden kurdu.

Londra, İspanya'yı ve Fransa'yı Avusturya yararına zayıflatmakta olduğundan tasa duymuyordu. Bu beceriksizlik, onu, İspanyol sömürgelerini bir Avrupa İmparatorluğuna bağlamak yoluyla dünya egemenliğine ulaşmak tasarılarını, tehlikeye sokuyordu. Hollanda'dan sonra Fransa'nın da yeteri kadar yorulup tükendiği andan başlayarak, artık, İspanya tahtında bir Fransız Prensinin oturmakta olması kaygı verici değildi; ve herşey düşünülüp bütün hesaplar yapıldıktan sonra, İngilizler için Beşinci Filip, Altıncı Şarl'a göre daha uygundu. Ondördüncü Lui'nin kabul ettiği en emin çözüm yolu idi; buna göre, Madrit'te Bourbonlar hüküm sürecek, ama Fransa tacı ile İspanya tacı birbirinden ayrılacaktı. Beşinci Filip, artık, sadece Ispanya Kralı olarak kalacaktı. Bu sırada Prens Öjen Mareşal Villars karşısında, Esko yakınlarında Denain savaşını yitirdi; Fransa için çok önemli olan bu zafer görüşmeleri hızlandırdı.

1713 yılında Utreht'te (Utrecht) imzalanmış bulunan bu antlaşma, İngiltere'nin tarihteki ilk barış anlaşmasıdır. İngiltere, gerçekte hiçbir çarpışmadan galip çıkmamasına rağmen acısını Avrupa kıt'a karasının çektiği bu uzun savaşı kazanmış sayılıyordu.

Kanada'da yenildi ama yine de Yeni - Iskoçya'yı (New-Scotland), Terre-Neuce'ü (New-Foundlond) ve değerli kürk pazarlarıyla Hudson Körfezi'ni ele geçirdi. Fransa'nın Kanada ile bağı kesilince onu yitirmesi, beklenirdi. Ondördüncü Lui, Beşinci Filip'in Akdenizde yerleşmesinden platonik bir hoşnutluk duydu; İngilizler, Cebelitarık ile Minorka'yı ellerinde tutuyorlardı. En son, ve hepsinden önemli olanı. İngiltere zenci köle alışveriş tekelini, ve İspanyol sömürgeleri ile ticaret imkânını ele geçirmiş, ayrıca Fransa ile yararlı bir ticaret anlaşması yapmıştır.

Fransa'nın gurur anlayışı başkaydı; ülke, sınırlarını koruyordu. Bu sınırları Denain, korumuş, kurtarmıştı. Ondördüncü Lui'nin Fransa'sı, Altıncı Şarl'la yapılan Ras-

tadt Antlaşması gereğince Alsas'ta kendisine ait olan yerleri kabul ettirmiş sayılıyordu; bu Fransa, İngiltere'ye de büyük Devlet niteliğini yitiren Hollanda'ya da yenilmiş sayılmazdı. İngiltere, Hollanda'nın yerine, Avrupa ulusları arasına, Prusya'yı kabul etti. Birinci Frederik Giyom, Prusya kralı tanındı; Stetten'i, Poberanya'nın bir kesimini aldı; ülkesini genişletti. Potsdamdaki asker konutunda oturan asker-Kral, dev gibi adamlardan meydadana gelen ordusunu disiplin altına almaya, ve oğlu Frederik'i iyi bir asker yetiştirmeye çalıştı.

İngilizler kendileri de bir Almanı Kral aldılar; bu, anne tarafından Stuart'lardan gelen, sonradan Birinci Corc olan, Hannovr Elektörüydü. Para babalarının, tefecilerin, ve tacirlerin adayı, gülünç bir kuklaydı bu. İngilizlerin, onun «şalgam tarlası» adını verdikleri memleketi, onlara Avrupa kıt'a karası üzerindeki politikalarını savunmak için gerekli askerî birlikleri verecekti. Aynı zamanda da yeteneksiz, bir tek kelime İngilizce bilmeyen, bu Kralın cahilliği Hükûmetin fiilî yetkesini Başbakanının ellerine bırakıyordu. Liberal Whig Partisinin önderi kurnaz, Walpole, Avrupa'da olduğu gibi Avam Kamarasında da harikalar yaratan rüşvet, adam satın alma silâhını ustaca kullandı. Britanya'nın iki Parlementosunun Genel Kurulları arasındaki nüfuz mücadelesi, Lordlar üzerinde baskısı artan Avam Kamarası'ndan yana gelişti. Doymak bilmez İngiliz burjuvazisi, Utreht antlaşmasını yetersiz buluyor ve Avrupa'yı yeniden Fransa üzerine saldırtmak istiyordu.

Ondördüncü Lui, sonunda, İngiltere'ye karşı Habsburglarla bir yakınlaşmanın çok acele bir zorunluluk olduğunu sezinlediği zaman ise, vakit çok geç olmuştu. Ondördüncü Lui, halkın nefreti, kızgınlığı ortasında, ve tam iflâs halinde, 1715 yılında öldü. Aslında Fransa'nın büyüklüğünün, yüceliğinin bir belirtisi, bu sırada Fransızca, Lâtincenin yerine diplomasi dili olmuştu.

Fransa ile Avusturya arasında Hükümdar soyları kavgası kapandı. Habsburglar Versay'a karşı bütün sal-

dırı arzularını yitirdiler. Onların aile politikası özellikle Akdeniz'e doğru yönetilecektir. Madrid tahtı bulunmadığı için, Altıncı Şarl Flandr'daki ve İtalya'daki İspanyol sömürgelerini aldı; Napoli, Milân ve Sardunya'yı böylece ele geçirdi. Savua Sarayı İkinci Viktor Amédée ile «Hükümdarlar Kardeşliği» ne girmişti ve bu, «dernek» kesin bir biçimde İtalya'ya dönüktü. Ama Viktor Amédée yabancıyı yurtdışına sürme saatının gelmediğini hesaplıyordu. Italya, İspanyol olduktan sonra şimdi de Avusturyalı olacaktı. Altıncı Şarl'ın İmparatorluğu bir halklar karışımı oldu; bu Hükümdar soyunun kader çizgisi bu yolu izleyecek gibi görünüyordu. Altıncı Şarl Viyana'da sömürge birliğini kurarken biricik tasarı kardeşinin soyu sopu yerine kendisinin anne tarafından gelişini «pragmatik bir sanksiyon» ile onaylamaktı; İmparator kendini bunu gerçekleştirmeye verdi.

Avrupa olayları bundan böyle daha güçlü ve daha gizli nedenlere boyun eğecektir. Avrupa Kıt'asında, İngiliz liberallerinin haberli olmadığı hiçbir politik girişim, hiçbir para oyunu, hiçbir mali atılım olmayacaktır Bir savaş yüzyılı Avrupa'yı İngiltere Bankası'na teslim etmiştir. Londra'nın nüfusu şimdi 600 bin olmuştu. Londra burjuvazisinin istekleri, hak iddiaları insan özgürlüğü görünümünü alır; bunu taklit eder; gazetecilikle birlikte kilise adamı Swift'in acı taşlamasının cerbeze ve canlılık kazandırdığı polemik ruhu ve anlayışı da gelişir. «Kahvehane» lere çıkmak alışkanlığı Manşı aşmıştır. Yüksek sosyete Klüplerde buluşur, konuşur, tartışırdı. Broşürler kamu düşüncesini harekete getiriyor, canlandırıyordu. Parayı ve krediyi elinde bulunduran çevreler kamu oyunu yönetiyordu. İngiliz düşünüşü, gittikçe daha fazla pozitif olmaktadır; ve Fransız klâsik akımını taklit etme çabasına giriştiğinde. hem esinlenme eksikliğinden, hem de her şeyi yapmaya kendini yetkili gören bu iş adamları kültürün özel çevresinden bu alanda başarısızlığa uğramaktadır. Yalnız bilim, ilerler; bu bilim, İngiliz diplo-

masisi yüksekten, etkili ve keskin konuştuğu ölçüde, ataklık ve cür'etle, deney alanında kendini gösterecektir. Ortam, İngiltere'ye, savaştan yararlanmak olanağını sağladığı gibi, barıştan da yararlanmasına izin vermeye uygundu; Avrupa Devletleri borç altında ezilmişlerdi. Büyük Britanya, kendi para işleri ve sorunları bakımından İngiltere Bankası'na bir de hazine giderlerini ödemeye sözveren Güney Denizi Kumpanyasına güvenmiş, başlanmıştı. Londra, Kıt'a Avrupasında kendi seçeceği yerleri, konumları işgal etmekte serbestti.

Onbeşinci Lui, henüz küçüktü; reşit değildi. Fransa, kral naibi tarafından, kendi de garip bir bakan olan Rahip Dubois'nın elinde bulunan Dük Filip D'Orlean tarafından yönetiliyordu. Iskoçyalı Law'un henüz kurmuş bulunduğu Banka, Devlet'in Kamu yönetim örgütü ile birleştirildiği. Borç veren bu tek alacaklı örgüt, bir tek kuruluş içinde tütün işlenmesini ve işini, iskonto işlemlerini, sömürgelere yapılan yatırım ve sömürgelerle ticareti ve deniz ticaretini kendinde topluyor, merkezleştiriyordu. Güney Denizi Ortaklığının oyunlarını destekleyen General Stanthope'un dalavereleri, Dubois'ın aracılığıyla Fransa'yı fiilen İngilizlerin eline teslim eden ve İngiltere'nin çıkarlarını rahatsız edecek olan uluslara karşı Fransa'yı İngiltere'nin askeri durumuna sokan,bir antlaşmaya vardı. İngiltere'nin yabancı ordulara para ödemesi bile gerekmiyordu; sadece Dubois'ya para ödemekle ve bu naibinde, zayıf ve cılız Onbeşinci Lui öldüğünde tahta çıkmak umudunu besleyip onu ayakta tutmakla yetinecekti. Duboin ve Naip, buna, «barısın korunması» adını veriyorlardı.

Bu politika sürekli başarı kazandı İsveç'ten Finlandiya'yı ve Aland Adaları'nı alan Çarlık Rusya'sını, Baltık'ta daha çok ilerlemekten alıkoymak için İngiltere, Hanovr'u kullandı. 1717 yılında Birinci Petro İngiltere'ye karşı Fransa'yı, Prusya'yı. Polonya'yı ve İsveç'i birleştirmek amacıyla Paris'e geldiğinde, General Stanhope buna ustaca,

karşı koydu: Dubois Birinci Petro'nun önerilerini reddetti; Ruslarla ittifak yapmayı kabul etmedi. Fransa'nın Londra'ya kulluğu parayla kazanılmıştı. Alçak Dubois, daha da fazlasını yaptı, ertesi yıl Britanya'nın İspanya Başbakanı nüktedan Kardinal Alberoni'nin hazırladığı Fransa'nın kalkınmasını önleme plânları içine öylesine karıştı ki, Fransa, Bourbon hükümdar soyundan Beşinci Filip'e savaş açtı. Fransız orduları İspanya'da bulunan ve ona bir deniz savaş filosu yapıp teslim etmesi gereken deniz yapım tezgâhlarını, tersaneleri yıktılar, yokettiler; Dubois, Alberoni'nin azledilmesini de sağladı. Fransa'nın ve İmparatorun desteklemesi, İngiltere'ye Baltık'ta Rusya'ya karşı Kuzey ülkelerini toplayıp bir araya getirmek olanağını verdi. Pasarofça Antlaşması da (1718), Balkanlarda Türk üstünlüğüne son vererek, Habsburgları doğuya doğru yöneltti.

İngiliz tacirlerinin deniz ticaretini iyice genişlettikleri bir zamanda Daniel Defoe'nin Robinson Crusoé'sinin yayılması, buradaki iradeye övgünün rağbet kazandığını gösterir. İngiltere'nin ilerlemesi, muhakkak ki bu övgünün ölçüsünü ve sınırını belirlemiştir Fransa, ressam Watteau'nun yapmacıklı davranışlarının ve, İngilizleri unutarak, uluslar arasında hâkemlik, yargıçlık yapmaktan sözeden Saint-Piérre baş rahibinin ütopilerini, düşlerini ölçü ediniyordu.

İngilizlerse hiçbir şeyi unutmuyorlardı. Onların para babaları, tefeci ve bezirgânları, Fransa'nın yükselmesinden, çok geçmeden tasalanmaya başladılar: Bu ülke, barışa kavuşur kavuşmaz, gelişme yoluna girerdi. Law'un Bankası ticaret faaliyetlerini, hareketlerini kolaylaştırıyordu; borsa oyunları çılgınlığı İngiltere'den sonra Fransa'ya ulaşmıştı; Fransız ekonomisinin canlılığına, bu yeniden kavuşmasına katlanamayacağı için de, kendi kendine, bu elişmeyi inkitaa uğratmaya sözverdi: O, Law'u mahvedecektir. Londra Devlet adamlarının bozucu, adam satın alma politikası bir kez daha zafer kazandı. Para is-

teklerini ilk açığa vuran, Dubois oldu Law, uğraştı, didindi ve sonunda, ödemelerini askıda bıraktı. Nice servetler yıkıldı, nice zenginler battı. Law'un sistemi, bir canlılık meydana getirmiş olmakla birlikte, bunun uğradığı başarısızlık, ülkeyi para babalarının, tefecilerin denetiminden kurtarmadıktan başka, Fransız ekonomisini sert ve ağır vergi yükümlülükleri altına soktu. Kral Naibine bağlı olan Paris bankerleri, tasfiyelere giriştiler. Bu tutum Flandr'da, Hollanda'da, Avusturya'da ve Güney Deniz Ticaret Kumpanyasının kendisi üzerinde yansıdı; bu Kumpanyanın batması Stanhope'a o kadar dokundu ki, bu yüzden öldü. Para ve vergi bunalımı, büyük toprak sahibi ve uzun bir parlementerler soyundan gelen Robert Walpole'ün iktidara getirilmesini sağladı. Walpole, Avrupa üzerindeki Britanya egemenliğini sürdürmeyi bilecektir.

Birinci Petro, ona, ağır bir yenilgi tattırdı. İngilizlerin Baltık'taki tutumundan kuşkulanan cür'etkâr ve atak Çar, Stokholm üzerine yürüdü ve Polonya sınırlarını kapattı. İngilizler, İsveç'i kışkırtmakta sonuna kadar gitmeye, ya da Rusya'ya savaş açmaya kendileri cesaret edemediler. Çar'ın gücü önünde boyun eğdiler 1721 yılında yapılan Nystadt barış anlaşmasıyla, Birinci Petro, Fınlandiya'yı geri verdi; ama Livoni'yi, Estonya'yı, Kareli'yi ve Viborg'u elde etti. Rusya, böylece, Kuzey Avrupa'nın başlıca Devleti oldu.

Birinci Petro, İmparator sanını aldı; ama Batı onun bu sanını tanımakta hiç acele etmedi. Ne var ki sadece o, İngiltere'yi geri çekilmek zorunda bırakmış olmakla öğünebilirdi. O günden bu yana Rusya, Avrupa'nın geleceğinin içinde ve etken olacaktı. Daha sonra o, Hazar Denizi'ni kendi Asya ticaretinin temel üssü yapmak için İran'a saldırdı ve Hindistan Yolunu düşünerek Madagaskar'a bir sefer tertipledi. Bu deha eseri çalışmalar, hep yurduna hizmet içindi. Onun ileriyi görüşleri halkına, kuşku yok ki, pahalıya mal oluyordu. Yenilikler, yalnız tacirlere yarıyordu. Toprak sahiplerine de, köylü ve toprak kö-

lesi üzerinde eşit bir hak tanındığı görülüyordu. Emekçilerin kudurmuşçasına sömürülmesi ve aşırı bir vergilendirme, geri kalmış ve gerici bir toprak aristokrasinin tutarsızlıklarına ve anlayışsızlıklarına bakmayarak, hırsla, heyecanla yürütülen bu çok büyük girişimin giderlerini ödüyordu. Ama Birinci Petro, geri kalmış ülkeden büyük bir ulus meydana getirmişti; İngilizler onun önünde geri çekilmekle hatalı davranmış sayılmazlardı.

Fransa'ya gelince, sadece Ruslarla ittifakı ihmal etmekle kalmamıştı; Avusturya'ya karşı Ingiltere hesabına yürütülen savaşta, kendi yalanının neticesini çekerek, kendini düşman kılıcının üstüne atmıştı. Dubois, Ispanya'da İngiliz nüfuzunu yeniden kurduktan sonra Hollandalıları Ostand Kumpanyasına karşı kışkırttı. Bu ortaklığı da İmparator Altıncı Şarl, Avusturya'nın ekonomik kalkınması için aldığı uygun ve gerekli başka tedbirler arasında meydana getirmişti. İngilizler, Ostand'ın Hindistan ile ticaret yaptığı hiçbir zaman kabul etmediler ve, tıpkı Law gibi, onu yoketmeye çalıştılcr. İngiltere, emirlerinin söz dinler icracısı Fransa sayesinde, Avrupa'daki üslerini, dayanak noktalarını elinde tutuyordu.

Bu öylesine kesin bir egemenlikti ki Fransa İngilizlerin düşüncelerinin taşıyıcısı da oluyordu; Britanya klüplerinin öğretileri, Kara Avrupasına, Fransız burjuvazisinin taşra vilâyetlerindeki akademileri yoluyla giriyordu. Newton'un düşünceleri, burada, deneycilik kavramıyla zafer kazandı ve kartezyen akılcılığı (Dekart rasyonalizmi) Sorbon'da bile yenilip geri çekildi. Böylece burjuva çevrelerde, kiminde daha az kiminde daha çok deneyci bir doktrin meydana geldi; bu öğreti, resmî Kilise örgütünü, artık, sadece yığınları köleleştirme, kullaştırma aracı sayıyordu. Geniş ve derin bilgili Monteskiyö'nün (Montesquieu) ilk eserleri bu zamanların güzel bir yansımasıdır; ondan önce gelmiş bulunan tanınmamış bir tarihçi, İtalyan Viko (Vico)'nun görüşleri de böyledir. Ama İngiliz etkisi Fransa'da üstünlük ve geçerlik kazanmış olmakla

birlikte, daha, Avrupa'ya ciddî bir ölçüde ulaşabilmiş değildi; Avrupa Devletleri ise her şeyi Fransa'dan kaparlardı. Ingiltere de, Kara Avrupasının her türlü uzlaşma girişimi karşısında uyanık bulunuyordu; sömürgelerdeki girişimleri için Avrupa'da tam bir hareket serbestliği sağlamaya yöneldiği şu sırada karşılaşabileceği tehlikelerin en büyüğü, bu olurdu.

Londra asıl saldırısını, sömürgelerde yürütüyordu. Kuzey Amerika'daki İngiliz mülkü durmadan genişliyordu. Orada zengin olmaktan, servet yığmaktan başka hiçbir sorun yoktu; tek tük rastlanan Amerikan kolleji leri sadece ticarî defterlerin nasıl tutulacağını öğretirlerdi; ondan ötesini, protestan ahlâkiyatı yüklenirdi. Genişleme, Batı' ya ve Güney'e doğru, sürüp gidiyordu. Anglo-Sakson göçmenlerin bu ilerlemesi boyunca Fransa ile durmadan yeni anlaşmazlıklar doğuyordu; kardinal Dubois, Ingiltere'ye uşaklık derecesine varan mutlak itaati olduğu halde, bu yeni anlaşmazlıkları önlemeyi başaramadan öldü.

Fransızlar Kanada ile Meksika Körfezi arasında kara yoluyla bağlantı kurmak için, kaleler yaptılar. Missisipi boyları arasında imtiyazlı kırk kadar kale sıralanıyordu Paris'te İllinois yerlileri, halka gösterilmişti. Fransızlar, böylece, Britanya sömürgelerinin batı sınırlarını izlemiş oluyorlardı, burada anlaşmazlıklar aralıksız sürüp gidiyordu. Daha ötelerde İngilizlerle Fransızlar, İspanyollarla Portekizlilerin kıskançlıkla ellerinde tuttukları, ama İspanyol sömürgeleriyle kaçakçılığın yoğun ve bol olduğu, Pasifik Okyanusu'unda yeni keşifler yapılması konusunda anlaşmazlığa düştüler. İspanya, artık hiç karşı koymuyor, tepki göstermiyordu. Brezilya'da altın ve elmas maden yatakları bulunduğu zaman, bunları işletecek olanlar, İngilizlerdi. Hindistan'da, İngiliz Ticaret Kumpanyası Hindu'lara karşı savaşıyordu; kıyılardaki limanlarını berkitmek. pekiştirmek için, bu Ortaklık, Bengal'den ülkenin içerlerine sızmağa kalkışmıştı. Bu arada Fransızlar, Pondişeri'den Dekkan'a doğru ilerliyorlar, Haydarabat

Nizamın'ı hükümleri altına almaya, çalışıyorlardı. Şamdernagor Ticaret Şirketi'nin (Comptoir du Chandernagor) müdürü Dupleix, çalışkan, işgüzar bir sömürgeci ruhuna ve anlayışına sahip bulunduğunu tanıtladı. Ne var ki, büyük çıkarlarla Fransa'ya dayanamadığı için kamu oyunda hiçbir yansıma yapmadı. Bu rekabetin başlattığı savaş, böylece, daha güçlü olan, daha iyi donanmış bulunan İngiliz Kumpanyası yararına döndü. Britanyalılar, Hindistan'ın içinde bulunduğu feodal karışıklığın, keşmekeşin içine sızdılar; ve Bombay dağlarında da Mahrat'ların isyanından yararlandılar.

Yeni Fransız Başvekili, Kralın akıl hocası Kardinal Fleury İngiltere ile Fransa arasındaki bu rekabetin çabuk farkına vardı. Kral Naibi, ölmüştü. Onbeşinci Lui erginliğe varmıştı. Fleury hiçbir şeyi aceleye getirmek, şiddet ve sertlik kullanmak istemezdi; ama Fransa'nın, gelişmek istiyorsa, bağımsız ve özerk bir politikaya sahip olması zorunluluğunu anlamıştır. Önce, İngiltere Kralı o budala George II'nin önünde Robert Walpole'ü destekledi; sonra manevralara başvurdu. Kardinal'in dürüstlüğü, temizliği, onu, İngiliz altınlarının baştan çıkarıcı etkilerine karşı korudu. Onun çalışkan, sözünü geçiren, yetkeli burjuva sağduyusu, Fransa'yı, özgür ve bağımsız bir ulus olarak sahip olduğu yerde ve durumda yeniden kuracaktır.

Barış şartları, kuşku yok ki, hep İngiltere'nin koşullarıdır ve onun «denge» politikası Fransa'nın etrafında bir Avrupa toplaşmasının meydana gelmesini önlemeyi daha 1731'de başarmıştır. İki Viyana Antlaşması, yirmi yıl süren hesaplı, metodlu çabaların ödülüydü ve Fransız ittifakının çıkarlarını, yararlarını sadece İngiltere'ye ayırıyordu. İngiliz nüfuz ve etkisi de, kuşku yok ki, Paris'te varlığını sürdürüyordu. Fransız Hükûmeti Voltaire'i yurt dışına çıkardığında, o, Londra'ya sürgün gitmişti. Orada, Britanya'daki düzeni mevcut düzenlerin en güzeli gösteren bir anlatımla tanımlamasına mal olan bir iyi karşı-

lama gördü. Londra'da uzun süre kalan Monteskiyö (Montesquieu) de İngiltere'nin gerçeği konusunda çok yanılmıştı.

Fleury'nin akıl ve hikmeti, tam tersine, zeki, anlayışlı ve ferasetliydi. Onun barışçı bağımsızlık politikası yavaş yavaş ürünlerini meydana getirecektir. O, Fransa'nın işlerine hiç karışmaz gibidir. Kendi ülkesini kendi kendine kalkınmaya, bıraktığı gibi, İmparator ile İngiltere'nin arasını da şartların açmasını bekler. Kırlardaki, köylerdeki karışıklıklar, kargaşalıklar yatışır, ticarette belirli bir ilerleme kendini gösterir, genel kamu kredileri düzeltilir, vergiler hafifletilir; Fransa, kendi kendini yeniden kurmakta ve gücünü yeniden kazanmaktadır. Fleury'nin çalışması gösterişli ve görkemli değildir; sabırlı, sessiz derindendir. Onun erdemi, barışın Fransa için ne kadar değerli olduğunu derinden hissetmiş ve kendini buna bağlamış bulunmasındadır. Ulusun uyanıp kalkınması, bu yumuşak tabiatlı ve esnek Kardinale, uygun zaman gelir gelmez İngilizlerden kurtulmak yolunu açacaktır.

Polonya tahtının kime kalacağı konusunda Avusturya ile, istemeye istemeye, savaşa sürüklenen Fleury bu işe yumuşak bir tutumla başladı. Viyana tahtı üzerinde, Pragmatik Sanksiyona göre, erkek bir mirasçı bıraktığı takdirde Marie-Thérèse'in haklarını tanımakla birlikte, Loren (Lorraine) karşılığında barış konuşmalarına girişmişti. Bu, Ondördüncü Lui'nin (Louis: XIV) son isteklerine uygun bir politik tutumun, İngiltere'ye karşı Avusturya ile yakınlaşma politikasının çekici yönüydü. İngiltere, aynı anda, duraksama içinde görünüyordu. Walpole'ün temsil ettiği oligarşi fazla üretim (surproduction) bunalımı ve endüstrinin evrimi hastalığı yüzünden meydana gelen zorluklarla karşı karşıyaydı. Walpole, İngiliz zenginliklerinin korunması yönündeki tedbirlerinde, şaşılacak bir iş anlayışı gösterdi: bu alanda mutlak bir iktidar kullandı ve büyük sonuçlar elde etti.

Manchester bölgesinin işlediği pamuğu Liverpool ithal eder. Yün sanayiini korumak, sakınmak için yün dokumacılığı kurallara bağlanıp düzene sokulur. Birkaç kapitalist, bu pazara egemen olmuştur: teknik ilerlemeler, bunun derişmesini kolaylaştırmaktadır: otomatik mekiğin bulunması, ilk yün dokuma makinesinin icadı, Britanya Ticaretinin yükselip gelişmesine imkân verdiği sanayi kapitalizmini berkitir, pekiştirir. Walpole'den önce sömürgeler sadece İngiltere'yle ticaret yapabilirlerdi. Walpole kimi Amerikan Devletlerine Avrupa'ya ihracat yapmak yetkisini tanır; şu şartla ki bu ihracat İngiliz gemileriyle yapılacaktır. Bunun sonucu olarak, deniz ticaret filosu hızla gelişecektir. Nihayet, sadece İngiliz limanlarına uğrayan metalar, ticaret malları üzerinden hiçbir resim, harç almamakla Britanya Hükûmeti kendi denizciliğine Avrupa deniz ticareti üzerinde kesin bir üstünlük sağlar; bu üstünlük, sanayinin kazandığı hıza benzer. Ama bu evrimin meydana getirdiği düzensizlik, karışıklık ve acılar, sosyal düzeni altüst etti. Orta sınıflar, büyük toprak sahipleri yararına, fakirleşti; ve Walpole'ün işçi düşmanı tutumu, yoksulluğu ve işsizliği iyice ağırlaştırdı, şiddetlendirdi. Halkın umutsuzluğu kargaşalıklarda, bir de John Wesley'in öğreticisi olduğu ve yaydığı «méthodisme» gibi din atılımları arasında yönünü yitiriyordu. Bu geçici zorlukların engellerin sıkıştırdığı Walpole, kendi barış politikasına sarılmaya çalıştı. Ama İngiliz bezirgânları kendilerine karşı direnen bir başbakanı tutmayı hiç istemiyorlardı; Fleury'nin çalışmaları şimdi bütün sonuçlarıyla ortaya çıktığından beri Walpole'ün durumu, daha da zorlaşmıştı: Fransız burjuvazisi, tarihinin en iyi, en güzel anlarından birini tadıyordu; Bordo'da, Nant'ta, Havr'da, Marsilya'da bu, görülüyordu. 1738 Viyana Antlaşması Avrupa'ya, bu kez İngiltere'ye hiçbir şey borçlu olmayan, Loren'in Fransa'ya katılmasını kabul eden, Polonya'ya özgürlükler verilmesini, yeni bir İtalyan düzenini, bir de Fransız-Avusturya yakınlaşmasını

tanıyıp onaylayan bir BARIŞ getirdi. Ertesi yıl Belgrat Antlaşması, Doğu bunalımına, Fransa'nın Doğu Akdeniz ülkelerindeki itibarı ve ticareti yararına son verdi. Fransa, yeniden, «Avrupa'nın Yargıcı», ya da «Avrupa'nın Hâkemi» oluyordu.

Ama İmparatorluk, Fransız politikasına sürekli ve kararlı bir güvence sunmuyordu. Almanya'da Fransa'dan «atalardan kalma bir düşman», «irsî düşman» diye söz ediliyordu. Avusturya'da İmparatorun ekonomik çalışmaları, güzel san'atlar ve müzik alanındaki zevki seçkin topluluğunun zarifliği ve inceliği, kızı Marie-Thérèse'e dingin ve düzgün bir taht bırakması için yeterli değildi. Bu nisbetsiz ve uygunsuz, tutarsız imparatorluğa katılmış, bağımlı Devletleri isyanlar, başkaldırmalar sarsıyordu. Ulusal kahraman Prens Rakoczy'nin ardında bir erkek çocuğu bırakarak öldüğü Macaristan, eski askerlerinden birinin yönetimi altında ayaklandı. Habsburglar insan ve para sıkıntısı çekiyorlardı. İmparator Altıncı Şarl, Fransa ile yakınlaşmakla, Onbeşinci Lui'den daha kazançlı çıktı.

Ama Fransız politikasının bu aldığı yönün ilk etkisi İngiltere'yi zayıflatmak ve Avrupa'nın denetimini İngiltere'nin elinden almak oldu. Britanya tacirlerinin ortak düşüncesi ona birdenbire öylesine düşman oldu ki, Walpole, İngiliz para babalarının kullandığı ve yönetimini elinde bulundurduğu kamu haykırışını susturamadı. Zengin William Pitt'in gösterişli ve tumturaklı hitabet ve belâgatının yansıdığı, yankılar uyandırdığı «Yurtseverler» partisi İspanya'ya karşı savaş açılmasını ister oldu. İngiliz tacirleri, İspanyol sömürgelerini ellerinden kaçırmaktan korkuyorlardı. Onların Vera-Cruz'da, Buenos-Aires'te komisyoncuları, aracıları vardı ve korsanları, korsanlık merkezlerinin sayılarını artırıyorlardı. Ama ulaştırma ve taşıma menzilleri tekelini ellerinde bulundurma, artık onlara yetmiyordu. Savaş, onlara bu parlak İmparatorluğu kendilerine tamamen bağlama olanağını verecekti. Bundan başka, halkın durumu daha da kötülemiş, ağırlaşmıştı; bu

durumdan, Fransa'nın kendi halkı hiç yararlanmadığı halde, Fransa'nın refahını sorumlu tutmak da kolaydı.

Gittikçe daha kavgacı hale gelen Site'nin etkisi altında, Londra, Madrid'e savaş ilân ettı. Orasını bir Burbon yönettiği için Fransa onların yanında yer alacaktı. Böylece İngiltere bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu; daha sonra, fırsat bulunca Avrupa devletlerini bu iki eski düşmanının üzerine saldırtmaya uğraşacaktır. 1740 yılında Prusya'da Onbaşı-Kral'ın (Rois-Sergent) yerine ateşli, gayretli İkinci Frederik geçer. İmparator Altıncı Şarl, ölür. Onbeşinci Lui (Louis: XV), Mari Terez'i tanır. Ama Avusturya tahtına veraset iddia eden başkaları da vardır. Avrupa'da bir çatışma ihtimali, İngiltere'ye her zamanki çözüm yollarına baş vurma olanağını sağladı: coşkun Mari-Terez, kendine kalan mirası korumalı, savunmalıydı. Fransa, bu olayların sert, zor bir denemeye uğratacağı, Fleury'nin akıllı, uslu politikasına bağlı kalacak mıydı? yoksa, tersine, İngilizlerin manevralarına, dolaplarına, oyunlarına, tuzaklarına ayağını kaptıracak mıydı?

AVRUPALI RUHU

Fransa'nın, İngiltere ile Avrupa arasında yaptığı seçim, bu kadar çekişmelere rağmen doğması engellenememiş olan manevî ortaklığın bir gereği gibi görünüyordu. Nitekim Avrupa Karası milletleri bu sıralarda bir kollektif ruha ulaşmak üzere idiler: bilimsel araştırmalarla başlayan bu süreç şimdi edebiyata ve sanatlara yayılıyordu. Çağın egemen toplumunun malı olan bu Avrupa kültürünün başlıca esin kaynağı Fransa idi.

Fleury'nn politikası ve Fransa'nın çıkarlarına değinen kesin yargıları bu ülkenin uluslar arasındaki seçkin yerini yeniden elde etmesini sağlamıştı: nitekim Fransa, Fleury'nin zamanında Rusya ve İsveç'le yeniden ittifaklar kurmuş, Danimarka ile dost olmuş, Avusturya'nın sempatisini kazanmıştı. Fleury, şartlara yön vermekten çok onlara katlanarak Fransa'nın canlılığına soluk almak imkânını vermişti: artık kimse Fransa'nın manevî hegemonyasını inkâr etmiyordu.

Voltaire egemenliğini sürdürmektedir: Avrupa özellikle Voltaire'in insanlık duygusunu alkışlamaktadır. Voltaire antik toplumu ülküleştirmekte, halklarla ve insanlar arasında barış sağlama sorunu ile ilgilenmektedir. Montesguieu, propagandaya kaçma eğiliminden ötürü Voltaire'e sitem etmektedir: oysa Voltaire Avrupa'daki başarılarını ve ününü buna borçlu bulunmaktadır. II. Frederik Voltaire'e âdeta tapmakta, ve onunla karşılaştığında, kendi ifadesine göre, ne yapacağını şaşırmakta, elinden «hayran olmak ve susmaktan başka» bir şey gelmemektedir. Voltaire'in henüz müzisyen ve okumuş adam sıfatları al-

tında yatan askeri keşfedemeyen bu kral, yazılarında Fransızcadan başka dil kullanmamaktadır: Berlin Bilimler Akademisini yönetmek için de bir Fransız bilim adamını seçer. Alman aristokrasisi ve burjuvazisi artık salt Fransızca konuşmakta, Leibniz bile Almanya'da geniş bir okuyucu kitlesi bulabilmek için eserlerini bu dilde yazmaktadır. Almanya Fransa'nın politikasından nefret etmekte fakat Fransız kültürünün cazibesinden kendisini kurtaramamaktadır. Bunun nedeni bu ülkenin entellektüel yeteneklerini yitirmiş olması değildir: tam tersine, Asker-Kral bir otomatlar ordusunun hükümdarı olmakla yetinmemiş, kültürel değerlerin önemini anlamış ve Prusya'ya mecburî öğrenimi getirmiştir. Gerçi protestan Almanya'nın, Katolik Kilisesine oranla daha gönülden benimsediği bu tedbirin Fransa'nın etkisi altında kalması, onunla âdeta büyülenmiş olması kendi ulusal yeteneklerinin yetersizliğinden değildi, ve Fransa'nın câzibesi II. Frederik'i güçlü bir Germen hüviyetine bürünmekten alakoyamamıştır. Musiki alanında bile Fransız stili Saksonya Elektörünün Sarayına nüfuz etmiş, Dresden tiyatro müziğinde Viyana ve Münih ile rekabetten geri kalmamıştır. Oysa, Almanya müzikal düşüncenin en büyük ustasına sahip bulunmakta, II. Frederik kendisini dinlemek için can atmaktadır; ancak Almanya henüz Avrupa uygarlığının düzeyinde bulunmaktan uzaktır, ve Johann-Sebastien Bach'ın eşsiz dehasını anlayamamaktadır.

II. Frederik Voltaire'in gelip Potsdam'a yerleşmesini ister. Bu Avrupa seyahatleri düşünce akımlarına canlılık kazandırmakta idi. Sık sık Çin'i öven ve büyük bir bilgin olan Çin İmparatoru K'ien-Long ile mektuplaşan Voltaire insanlık dünyasına manevî kurtuluş yollarını açmaktaydı. Politik bilgilerini pekiştirmek için uzun süre yabancı ülkelerde kaldıktan sonra, Montesquieu «Kanunların Ruhu» adlı eserini tamamlamış, belli başlı öğretilerini formüle etmiştir: toplumların evrimini tesadüfe veya Kadere değil, bir takım maddî ve manevî nedenle-

rin zincirlenmesine bağlamaktadır. Gerçi henüz doğayı keşfetmiş değildir. Yoğun üslûbu fikirlerinin gür yankılar uyandırmasını sağlamıştır. Fransız salonlarını çalkalandıran entellektüel tecessüs, yetiştirdiği şöhretlerin ünü ile birlikte tüm Avrupa'ya yayılmaktadır. Her tarafta Fransız sanatçılarına raslanmaktadır. Fransız ve Hollandalı bilim adamları elektriği incelemektedirler. Reaumur Avrupa'daki bilimsel faaliyetlerin mihrakını teşkil etmektedir. Buffon canlı varlıkların evrimini görmekte ve her şeyin hareket olduğunu ileri sürerekten Sorbonne Üniversitesinin kendisine karşı cephe almasına yol açmaktadır. Rus aristokrasisine varıncaya kadar herkes Fransızca konuşmakla öğünmekte ve Fransız modasına uyarak kadife elbiseler giymektedir. Saint-Petersburg şaşılacak bir biteviyelik içinde Versailles çeşnisinde saraylarla zenginleşmektedir. Bu düşünce ortaklığının meydane gelmesi kuşkusuz Fransa'nın en güzel zaferlerinden biriydi. Ne var ki, sosyal veriler bütün bunları imtiyazlı sınıflara hasrediyor ve ulusal sorunların çözümlenmesine meydan vermiyordu.

Tek bir ülke bu Paris enternasyonalizmine inatçı bir şekilde kapalı kalmıştı: İngiltere, Fransız modasına karşı çıkanlar sadece İngiliz tüccarlarıydı. Çin modelinden mülhem Ingiliz bahçesi Versailles stiline karşı rekabetini sürdürüyordu. Onları taklit etmekten sakınır görünmelerine rağmen, kulüpler de bu tüccarların etkisi altında kalıyorlardı. Ancak, Pope'un zarif beyitleri gibi, klasisizmden ziyade konvansiyonelliğe kaçıyorlardı. İngiltere, tümü ile, ünlü ailelerinin entrikaları, pasifizmi yüzünden gözden düşen Walpole'un âkibeti parlamentodaki çoğunluğu sıkıntıya sokan ekonomik buhran ve İspanyol donanmasına karşı Atlas okyanusundan girişilen harekâtle meşguldü. Ancak İngiltere'nin başlıca çabası ve en çılgın arzusu Fransa'nın kalkınma nimetlerinden yararlanmasını engellemekti. Ortak bir Avrupalılık şuurunun uyanmasına karşı bundan daha zararlı bir şey olamazdı: İngiltere rasladığı her yerde Fransızlara karşı çıkıyordu.

İngiltere İspanya ile savaş halindeydi: oysa, asıl ihtilâfının Fransa ile olduğundan şüphe yoktu sömürgelerde bu ihtilâf hiç bir zaman sona ermemişti. Kanada'da, Fransızlar ve Kızılderililer Illinois'de ilk buğday tarımı merkezlerini kurmuşlar, Kuzeyden Güneye kadar toprağı hep bu köylü kalmış olan Fransızlar işliyorlardı. Ticarî kıskançlık yüzünden İngilizler Kızılderilileri isyana teşvik ediyorlardı. Louisiana'da, Amerikan adalarında, kaçakçılık alanında rekabet o kadar alevlenmişti ki, bundan böyle ancak Avrupa'da çözümlenmesi mümkündü.

Avrupa'da herkes Maria Theresa'ya kalmış olan Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğunu paylaşmakla meşguldü. II. Frederik Silazya'yı hoyratça işgal etmişti. Maria Theresa'nın Avusturya ve Roma Cermen İmparatorluğu tahtlarında rakibi olan Bavyera Elektörü de Prag'ı ele geçirmişti Fransa Avusturya ittifakına sadık kalmak şartiyle İngilizlerle Prusyalıların entrikalarını bozabilirdi; ancak Fleury, aristokratik geleneklere uygun olarak askerî maceralara her an hevesli ve hazır olan Versailles Sarayının entrikaları ile bir türlü baş edemiyordu. Fleury ayrıca Prusya Kralının diplomatik dehası ile karşı karşıya bulunuyordu: II. Frederik'in amacı, hem Habsburg'lara hem de Avrupaya karşı Almanya'yı kurmaktı, ve bu uğurda, Fransız diplomasisini yeni doğan Prusya ile Fransa'nın Avusturya aleyhtarı politikası arasında zahirî bir birlik bulunduğuna inandırmakla beraber Fransa'yı bir kenara atmak için elinden geleni ardına koymuyordu. Fleury'nin uyarılarına rağmen, Fransa her şeyi göze alarak kendisini bu politikanın kucağına attı, Prusya'nın yanında yer aldı ve bu genç ülkenin ihtiraslarını diplomasisi ve orduları ile destekledi. Oysa, İngilizler tam bu sırada Maria Theresa ile II Frederik'i tutmaktan vazgeçmek için müzakereye girişmişlerdi.

Tuna üzerinde ve Prag'da zaferler kazanan Fransız ordusu Avrupa'nın kaderini tayin edebilecek durumda görünüyordu. 1742'de Bavyera Elektörü İmparatorluk

tacını giydi. XV. Louis'nin sarayı sevinçten çılgına döndü: Avusturya yenilmişti. İngiliz diplomatları Prusya Kralından, askerlerinin yenik düşmüş olmasına rağmen Silezya'yı alakoyarak karşılığında çatışmadan çekilmesini sağlamışlardı. II. Frederik Fransa'ya haber vermeden barış antlaşmasını imzaladı. Prag'da tecrit edilmiş olan Fransız ordusu üssünden kopmuş ve Avusturya'nın karşısında tek başına kalmıştı Öte yandan, İngiltere Walpole'u başından atmış, savaşı Amerikan sularına götürmüş, bu deniz savaşını kötü yönetmekle beraber Fransa'ya karşı, aynı zamanda Prusya'nın da ihtiraslarına karşı koyacak yeni bir Avrupa koalisyonu kurmaya çalışıyordu.

Fleury umutsuzluk içinde öldü. Fransızlar Prag'ı tahliye ettiler. Maria Theresa İmparatorluk toprakları üzerindeki otoritesini yeniden ele geçirdi, Bavyera'yı işgal etti. Fransa'nın o güne kadar giriştiği savaşların en anlamsızı sürüp gidiyordu: Sarayın dengesiz politikası XV. Louis'in fikrine ağır basıyordu. İngiltere Avrupa'da, hattâ İsveç'e karşı savaşın yeniden başladığı Rusya'da bir kez daha söz sahibi oluyordu.

İngilizler için, ülkesini bu kadar ihtirasla seven ve Racine'in mısralarını ezbere bilen bu şaşırtıcı Prusya kralı gerçekten bir muammadır. Böylece II Frederik, İngilizlere rağmen Fransa'nın yanında yeniden sahneye çıkar. Kral bu arada Cermenlik hakkındaki anlayışını belirleyen bir düşünce formüle etmiştir: Alman Devletlerinin katkısiyle bir ordu teşkil etmek ve kumandasını irsi olarak Prusya'ya tevdi etmek. İşte 18. yüzyılın en önemli ve müstesna olayı. 1744'de, Avrupa hakkında hâlâ doğru dürüst bir fikri bulunmayan Versailles, Ingiltere'ye ve Avusturya'ya savaş ilân eder.

Zaferler ve yenilgiler birbirini dengeler. Maria Theresa, ülkesi ile Fransa arasında bir yakınlaşma ister. Çılgınlıklarından artık gına getirmiş olan Fransa ise üstünlüklerinin hiç birinden yararlanmasını bilmez: ne Hollanda'da İngilizlerle Avusturyalıları ezdiği Fontenoy zaferin-

den, ne Ingiltere'ye çıkarma teşebbüsünden ve bunun İngilizlerde meydana getirdiği panikten, ne de o sırada Hindistan'daki Fransız sömürgelerinin genel valisi olan Dupleix'in kazandığı zaferlerden yeteri kadar istifade edemez. Fransız monarşisi doğru ulusal amaçları keşfetmek yeteneğinden yoksundur; çelişkiler içinde bocalar durur. Beri yandan ise II. Frederik Saksonya'yı işgal eder. Askerî durumuna rağmen, Fransa 1748'de aktedilen Aix-la-Chapelle Kongresine muzaffer bir Devlet olarak katılmaz. Savaş yükümlülükleri, İngiliz ablukası, XV. Louis'nin vurdum duymazlığı ona sadece barışı özletir: öyle bir barış ki ondan sadece Prusya kralı istifade edecektir.

Bu barış hiç bir şeyi halletmeyecektir; sadece, bundan böyle artık tüm Almanya'nın umudunu Prusya'ya bağlamasını ve İngiltere'nin de artık Avrupa'ya dilediği gibi hükmedememesini sağlayacaktır. Fakat bu ikinci sonucun sağlanmasında Fransa'nın hiç bir etkisi olmamıştır. Fransa Avrupa'daki otoritesini terketmek ister görünmektedir: krallığın iç gaileleri başından o kadar aşmıştır ki, uluslararası hegemonyayı düşünecek hali yoktur. Buna rağmen, İngiltere kendisini amacına ulaşmış saymaz: Fransa henüz yenilmemiştir ve savaş Bengal'de ve Ohio üzerinde devam etmektedir.

Fransız-İngiliz rekabeti sayesinde gelişmeleri hızlanan iki yeni İmparatorluk doğmak üzereydi. Dupleix'in enerjisi Fransa'ya Hindistan'ın üçte birini kazandırdı: Hint feodalitesi, Nadir Şah adında bir İranlı çete reisinin saldırıları karşısında zayıf düşen müslüman Mogol İmparatorluğuna karşı ayaklanmaya başlamıştı. Bu olayların ortasında Dupleix'in siyaseti başarı sağlıyordu; ancak elindeki kaynakları aşıyor ve bağlı bulunduğu Şirketin istemediği bir askerî harekâta girişmesini gerektiriyordu. İngiltere ise tam tersine mücadeleye kayıtsız şartsız katılıyordu: mağrur Pitt Kabineye girmişti. Artık Fransa'nın atılımlarını baltalamak için hiç bir şey esirgenmeyecekti: Amerika'da belli başlı çiftçi aileleri Fransız ileri mevzileri-

ne saldırmaları için özel milis kuvvetleri besliyorlardı. Orta Asya'da İngiliz işadamları ticarî ilişkiler kurmaya ve Fransız misyonerlerinin Çin'deki nüfuzunu kırmaya çalışıyorlardı. O Çin ki. İmparator K'ien-Long sayesinde Himalayalara doğru genişliyordu: topçuluğun icadı steplerde göçebe fütuhatına kesin olarak son vermiş, İmparatorun eski vâsalleri olan Anamitler de Çin Hindi'ni ele geçirmişler, Kamboçya'yı Siamlılardan olmaya çalışıyorlardı. Fakat en uzak yerlerdeki girişimlere egemen olanlar İngilizler değildi: Ruslar Orta Asyanın limanı olan Orenburg'u kurmuşlardı. Danimarkalı Behring Kamçatka'ya varmış - Eskimolar arasındaki kürk avcılığı İngilizlerin katkısı olmadan başlamıştı - ve Büyük Petro'nun arayıp da bulamadığı geçidi bulmuştu: Asya Amerika'ya bitişik değildi.

Fransa ilk başarılarını kazanmaya başladı: ancak çok geçmeden bunları muhafaza edemeyeceği anlaşıldı. Fransa-İngiltere çatışmasında iki farklı toplum karşı karşıya bulunuyordu. İki ülkedeki özel servetler çeşitli yollardan bu sonucu doğurmuştu.

18. yüzyılın ortasında Fransa refah içindedir, ancak Devlet sermayeleri kendine çekmektedir: Devletin yükümlülükleri ve istikrazları ticaret ve sanayiin gelişmesini engellemekte ve ülkenin IV. Henri'nin zamanından beri sözü edilen görevi yerine getirmesine imkân vermemektedir. Rant sahipleri sınıfı gittikçe palazlanmakta, rantiye, «toplum içindeki bu kurt», durmadan semirmektedir. Malî faaliyetler, Law deneyinden beri kamu oyunu kaygılandıran bankaların elinde değildir artık; noterlere geçmiştir. Köylü kökenlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış olan bu burjuvazinin ufukları dar olup sadece güven aramakta ve bunu da toprağının verimliliğinde bulmaktadır. Gerçi Voltaire bir iş adamı, hattâ Nantes'lı bir zenci esir satıcısının ortağıdır. Buffon da dökümevi iyi iş yapan bir sanayicidir. Ancak bunlar münferit çabalardan ibaret kalmakta, hasis ve korkak burjuva tipinin genel çizgilerinden bir şey değiştir-

memektedir. Imtiyazlı kuruluşlara gelince, bunlar feodal inat ve anlayışsızlıklarını yitirmemişlerdir: XV. Louis faydasız savaşlarının masraflarını karşılamak için bunlardan gelir vergisi almaya kalkınca bunu kabul etmezler; Kilise, soylular ve «parlement»lar vergi ödemeyi reddederler, ve zenginleşen burjuvalar vergi verecek yerde muztar durumda kalan krallığın çıkardığı tahvilatları satın alınca Hazinenin alacaklıları olurlar ve çok geçmeden hazinei hassayı kontrolleri altına alırlar. İlkesinin dayandığı sınıfta bile bir destek bulamayan bir kral nasıl bir dış politika izleyebilirdi?

Buna karşılık, bu burjuvazi düşünce alanında harikalar yaratıyordu. Montesquieu «Kanunların Ruhu»nu yayınlamıştır: eserin arka arkaya yirmi baskısı çıkar, kitap adeta yüzyılın temel yasası haline gelir. Paris salonları ve taşra çevreleri, hiç bir konu karşısında yılmayan cüretli tartışmalara sahne olurlar. Elektrik üzerinde yapılan deneyler kamu oyunu derinden ilgilendirir ve «Leyde şişesi» günün büyük olayı haline gelir. Deneysel zihniyetin ilerlemeleri kesinlik kazanır. Filozoflar okullar açılmasını isterler. Paris'in câzibesi her zamandan daha büyüktür ve Fransız zekâsı Avrupa'nın gözlerini kamaştırır. «Ansiklopedi'nin prospektüsü 1750'de yayınlanır. İngiliz Chambers'in sadece bir lügat yaptığı yerde Diderot «bir felsefe asrının girişimini» sürdürür. Ansiklopedistlerin sistemi, kuşkusuz her türlü eylem hevesinin dışında, fakat heskese insan saygısını telkin eden - belki henüz demokratik ilkelerden uzak - insanî değerler içinde gelişir. Bu sistem artık resmî dinden medet ummaz. Diderot dinsizliği yüzünden Vincennes şatosuna hapsedilmiştir; doğal bir din fikri Fransız eliti içinde, İngiltere'den gelen masonluğun da etkisiyle, alabildiğine yayılır ve kilise aleyhtarı burjuvazi zaman zaman materyalizme kadar kayar.

Jean-Jacques Rousseau'nun geçirmekte olduğu duygusal bunalım - Dijon Akademisinin bir yarışması yazarlık yeteneğini ortaya koymuştur - insanın değerine çılgınca

inanan ve onun adına ayaklanmaya hazırlanan bir toplumun sadece son safhasını temsil etmektedir. Fransız nüfuzu Avrupa'da günden güne artmaktadır. Voltaire Potsdam'da Prusya Kralından «Liyakat Nişanı»nı almıştır. Berlin Akademisi resmî tartışmaları için Fransız dilini kabul eder. Fransa sadece bilimsel alanda entellektüel rekabetle karşılaşır: Newton ilmi Avrupaya hakimdir. Realite karşısında takındıkları tutum ulusal mizaçları birbirinden ayırır.

Örneğin, Rusya'da, batı kültürü yeni yeni yayılmaktadır: Büyük Petro'nun tasavvur ve II. Katerina'nın tahakkukunu temin ettiği Bilimler Akademisi henüz Almanlarla doludur. Bununla birlikte, o zamana kadar çok canlı olan Cermen nüfuzu yavaş yavaş azalacaktır: Rus milleti Almon rejimine karşıdır. Fransız dil ve edebiyatı Saraya geniş çapta yayıldıkça, gerçekten Rus sayılabilecek bir kültür hayatı gelişmeye başlar; Ruslar Akademiye girer, bu arada bir balıkçının oğlu Rus düşüncesini Avrupa kültürü ile bir hamlede bütünleştirir: ansiklopedik esprisi her türlü övgünün üstünde olan bir Lomonossov Rusya'daki ilk üniversitelerinin açılmasına ön ayak olur ve bilimsel düşünce sayesinde entellektüel uyanmayı sağlar.

İngilizlerde, gerçek duygusu her şeyi kendisine tâbi kılan pratik bir zihniyetin sınırları içinde kalmıştır. İngiltere, Fransa'dan ancak bir buçuk yüzyıl sonra, o da zorunlulukların etkisiyle Gregoryen takvimini kabul eder. İngilizlerin bireysel esprisi olaylara sımsıkı bağlıdır, ve David Hume, her ne kadar Fransız ekolünden yetişmiş ve ona hayranlığını belirtmiş ise de, İngiliz mizacının temsilcisi olarak kalır: ekonomik liberalizmi ile vatandaşlarının pratik zihniyetine güvenir. Merkantilizm çağı artık geride kalmıştır; İngiliz sanayicisinin özgürlüğe, ve her şeyden önce mübadele özgürlüğüne ihtiyacı vardır. İngiltere'de şekillenen üretim biçimleri evrimi düşünce evrimini hızlandıracak, Richardson'un duyguları tahlil ederek yeni bir roman türünün yolunu açmasını sağlayacaktır. İngiltere böy-

lelikle oldukça zengin bir entellektüel hayata kavuşmuştur: Reynolds resim sahasında ilk başarılarını sağlaması, Alman Haendel müzik zevkini aşılamşıtır. Ancak İngiltere'nin gerçek yüzü bu değildir. Onu iyi anlamak için, Shropshire'in birkaç yıldan beri odun kömürü yerine kok kullanılan demir döküm yüksek fırınlarına, on yaşında çocukların çalıştırıldığı fabrikalarına, işçilere karşı çıkarılan kanunların sıkıyönetim kanunlarına benzediği yün, pamuk ve basma sanayiine, pamuk satışındaki ilerlemelere direnen yün dokuyucularının güçlü loncalarına bakmak gerekir.

İngiliz halkı boyunduruk altında boyun eğmekte ve alabildiğine üretmektedir. Halkın katıldığı bir yardımlaşma kampanyası sayesinde eski kardeşlik dernekleri, «Trade-Union»lar, yardım derneklerine dönüşmektedir: bütün amaç, ticarî zenginliği sayesinde sınaî faaliyetlerini garanti altına alan yeni burjuvazinin şahlanışını frenlemektir. Eskiden durum bunun tam tersiydi; kumaş sanayii, sağladığı ihracat gelirleri sayesinde İngiltere'nin dünyanın en büyük deniz gücü haline gelmesine sahip bulunmakta ve Avrupa'dan kovulan protestanların getirdikleri katkılarla daha da zenginleşmektedir. Malî idaresi etkin olup Avrupadaki fiyat artışlarından yararlanmasını sağlamaktadır. Avrupa sürekli açığını piyangolarla kapatmaya çalışırken, İngiltere ağır vergiler koymakta ve bütçesini günden güne arttırmaktadır. William Pitt işte bu inatçı, saldırgan, zeki olmaktan çok mağrur İngiltere'yi temsil etmektedir. Yirmi yıldır süren yenilmez iradesi kendisine tükenmez kaynaklar sağlamıştır; entellektüel alanda başarıları parlak sayılmazsa ve de romanları Avrupa'da ancak Fransızların sayesinde bir okuyucu kütlesi kazanmışsa da, asıl başarı sağlamak istediği sahada, yani denizlerde ve sömürgelerde istediğini elde etmekten geri kalmamıştır.

Adet olduğu üzere, İngilizlerin bu savaşı tersliklerle başlamıştır. Kanada'daki Fransızlara karşı daha iyi mücadele edebilmek için, İngiliz, sömürgecilerinin aileleri Ame-

rikan Devletlerini, Pensylvania Meclisi milletvekillerinden Franklin'in planı uyarınca federe etmeye çalışmışlardır. Onlara bir Amerikan birliği ihtiyacını telkin eden şey, Fransız rekabetini tasfiye etmek ve Batıda ülkenin iç bölgelerine doğru yerli halklara karşı ilerlemelerine Fransızların karşı koymalarını engellemek zaruretiydi. Sömürgelerin tarım sayesinde ulaşmış oldukları refah düzeyi İngilizlere bu politikalarının araçlarını sağladı. Londra sömürgelere makina ihracını yasaklamış olmakla beraber, Batı Hint adalariyle ticaretleri gelişmiş ve anavatanın kontrolünden yarı yarıya uzak kalabildiği için önemli bir gelir kaynağı olmuştu. Franklin gönüllü milis teşkilâtını kurmuş ve iyi bir ailenin çocuğu olan Washington burada subay olarak görev almıştı. Ancak 1754'de, Fransızlara saldırıp Fort-Nécessité'ye iltica ettikten sonra, Washington teslim oldu. Fransa'ya karşı giriştikleri bu savaşta, İngilizler bir kez daha başarısızlığa uğramışlardı.

Hindistan'da da durum aynıydı. Dupleix ilhak politikasını güderken, Clive adında, İngiliz Şirketinin eski bir memuruna çatmış, iyi bir taktikçi olan bu şahsın milis kuvvetleriyle karşılaşmıştı. Ancak Clive'in gözünün pekliği ve ustalığı, Dupleix'in Bengal'de otuz miyon uyruklu bir denizaşırı İmparatoruğu yaratmasına engel olamamıştı. Fransa bu İmparatoruğu sonradan Dupeix'in elinden devşirecektir: o Dupleix ki Fransızların anlayışsızlıklarından başka bütün engelleri yıkmasını bilmişti... Nitekim Dupleix Hindistan'da yerlilerin koalisyonunu İngilizlere karşı çevirdiği sırada, geri çağırılması Fransa'da kararlaştırılmıştı bile: İngilizlerin entrikası bir kere daha silahlarına oranla üstün bir başarı sağlamıştı. XV. Louis'nin hükümeti Hindistan'ı İngiltere'ye teslim etti; Dupleix iflas ederek Fransa'ya döndü; Clive lort payesine yükseltildi, alabildiğine zenginleşti ve artık Fransızlardan korkusu kalmadan Hindistan'ı fethetti.

Fransız monarşisi Dupleix'i büyük davaları göremeyen sosyal yeteneksizliğine kurban etmişti. Canlılığı o kadar dümura uğramıştı ki, Kanadalıların kahramanca direnişini

görmezlikten geliyor ve donanmasına İngilizlerle her türlü çatışmayı yasaklıyordu. Oysa İngilizlerin saldırıları sürüp gidiyordu. Savaş ilân etmeden, Fransız ticaret gemilerini yerde yağma ediyorlardı. Verilen bütün tavizler faydasız dı, çünkü Londra savaşa karar vermişti: 1756 yılının başlarında savaş resmen ilân edildi.

İngiliz diplomasisi bütün Avrupa'yı bu savaşa sürüklemek için durup dinlenmeden çalışıyor ve Prusya'nın intiraslarına oynuyordu. Bir çok dalgalanmalardan sonra, II. Frederik ile İngiltere arasındaki ittifak Westminster'de imzalandı. Avusturya'da, Rusya'da ve Saksonya'da ise İngiliz parası işini yürütüyordu. Bu, Fransa'yı Avusturya'nın kucağına itmek, XV. Louis'nin tasavvur ettiği gibi ittifakları tersine çevirmek, böylece XIV. Louis'nin arzusunu gerçekleştirmekti. Fakat bu arada Prusya büyümüştü. Avrupa'da bir etken haline gelmiş olan ince zevkli kralı, Voltaire ve Diderot ile olan ilişkileri sayesinde kamu oyunun gözüne girmişti. Ayrıca, protestan Alman Devletleri de, o kadar uzun süreden beri düşman olan iki Katolik gücün yakınlaşmasından endişe duymaya başlamışlardı. Fransa Maria Theresa'ya askerî ve malî yardımda bulunuyor, kendisine Silezya'yı ve İtalya'da kaybettiği toprakları vaad ediyordu. Kuvvetlerini İngiltere'ye karşı yoğunlaştıracak yerde, Fransızlar bu defa Avusturya'nın yanında bir kıta savaşının içine dalmışlardı. Böylece Fransız-İngiliz anlaşmazlığı Avrupa'da halledilecekti.

Denizaşırı ülkelerdeki harekât İngiltere'nin lehine gelişmekten uzaktı. Kanada'da Braddock'un hezimetini başka Fransız zaferleri izledi. Oysa Kanada'da, beşte ikisi İngiliz, geri kalanı Avrupalı Calvinist'lerden meydana gelen bir buçuk milyonluk bir Amerikan kolonisine karşılık, sadece 80,000 Fransız vardı. Fakat kaynaklar arasındaki nisbetsizlik Fransa'nın zaferini engellemedi. Hindistan'da bile İngilizler kuşkuda idi. Akdenizde Amiral Byng, Minorka adasını kaybetmiş ve bir Fransız filosu tarafından Balear adalarından kovulmuştu. İsveç ve Danimarka Fransa'ya yakla-

şıyorlardı. Koalisyondan daha atik davranan II. Frederik, tam Rusya'nın Avusturya ittifakına gireceği sırada Saksonya'yı işgal etti. İngiltere'de heyecan son haddini buldu ve William Pitt'i iktidara getirildi; Parlamento tahsisat verdi ve savaş kesin safhasına girdi.

İngiliz-Alman ordusu 1757'de Closterseven'de teslim oldu. Montcalm Kanada'da ilerliyor, İmparatorluk Silezya ile Bohemya'yı geri alıyor, Ruslar sarayın entrikalarına rağmen Prusya'ya giriyor, İngiltere olaylar karşısında ne yapacağını şaşırıyordu. Birdenbire II. Frederik Rossbach'da kazandığı zaferle her şeyi altüst etti. Prusya kralı bu zaferini geniş ölçüde Fransız kumandanlarının aptallıklarına borçlu idi.

İmparatorluk kuvvetlerinin bozgununun Fransız ordusunu dağıttığı bu acaip savaş Almanya'da, Prusya'nın ve ulusal bir kahraman sayılan II. Frederik'in etrafında birleşmenin işareti yerine geçti: Alman birliğine doğru ilk adım atılıyordu. Alman milliyetçiliği başlangıçta bir inkâr fırtınası biçimini almıştı: daha kendisi yerleşmeden her türlü Fransız hâkimiyetine karşı çıkıyordu. Fransız aleyhtarı hareket özellikle edebiyat sahasında hızlandı; Cermen kültürü Fransız kültürüne meydan okumaya başlıyordu. Zürih'li yazar Bodmer bu bağımsızlığın yolunu açtı: okuyan gençlerin tümü canla başla harekete katıldılar. Bütün Almanya hem mistik hem ulusal bir lirizm içinde şair Klopstock'un ve patetik Lessing'in peşinde şahlanmıştı. Rossbach zaferi Cermen rönesansının başlangıcı idi.

II. Frederik'in direnişi İngilizleri de kurtarmış, vakit kazanmalarını ve kendilerine çeki düzen vermelerini sağlamıştı. Bundan böyle Almanya'da gelişecek ve Cermanizmle bütünleşecek olan Fransa'ya karşı mücadele fikri aynı zamanda İngiltere'yi de etkisi altına aldı: Pint ülkesinin bütün kaynaklarını bu amaca tahsis edecektir. Yeni Başbakan İngiltere'de mutlak bir iktidara sahiptir ve milletten büyük çaba ve fedakârlıklar istemektedir. Avrupa'da harekât, Rusların tehdit ettiği Brandeburg'dan Ren nehrinin sağ kı-

yısına kadar uzanmak suretiyle yeniden başlarken, Pitt bir genel taarruza hazırlanmaktadır. XV. Louis artık meseleyi gerçek vüsat ve şümulü içinde gören bir Bakana sahip olduğu için ihtilâf had bir safhaya girmiştir.

Choiseul Düküne göre, İngiltere'yi yenmek Fransız ekonomisi için bir zorunluluktur. Kendisi de barış istemekte fakat önce İngiltere'nin emellerine set çekmek gerektiğine inanmaktadır. İngiltere Başbakanının hırçınlığı karşısında Choiseul ülkesinin ve asrının küstahlığı ve rahatlığı içindedir. Felsefî fikirler Fransız Akademisine hülûl etmekte ise de, İngiltere'ye karsı kazanılacak zaferin başka bir anlamı vardır: ekonomik bağımsızlığı tehlikede olduğu sürece Fransa'nın bu yolda çaba harcamasına imkân yoktur.

İngiltere adasını istilâ projesini tekrar ele alan Choiseul, İskoçya ve Hollanda'nın yardımlarına güvenerek bir çıkarma planı hazırlar. Bu planı haber alan Pitt Fransız donanmasını dağıtır, Kanada'ya takviye kuvvetleri gönderir, Toulon'daki filoyu durdurur ve Choiseul'ün hevesini kursağında bırakır. Wolfe'un komutasındaki ordu Quebec önlerinde serbestçe karaya çıkar; Fransızlar sayı dengesizliği karşısında geri çekilmek zorunda kalırlar ve Quebec İngilizlerin eline geçer. Pitt böylece ilk zaferini kazanmış olur. Ingilizler ayrıca Guadeloupe'a da çıkarlar. Hindistan'da, Bengal'e hâkim olan Clive, Pondichéry'ye saldırır. Bu arada II. Frederik'in durumu yeniden endişe verici olmaya başlar: Ruslar Prusyalıları ezdikten sonra Berlin üzerine yürümektedirler. Ancak denizin bittiğini gören Choiseul bu defa ittifaklar peşinde koşmaya başlar, ama sadece İspanya ile başarı sağlayabilir; bu ülke ile Aile İttifakını imzalar.

İngiltere tahtına yeni bir kral, büyükbabası II. George gibi Alman şivesi ile konuşmayan bir İngiliz çıkar. Dünya sahnesinde bir rol oynamak isteyen III. George Pitt'e karşı direnir; esasen Whig'ler de savaşın amacına ulaştığı inancındadırlar. O halde savaşın artık anlamı kalmamıştır. Pitt istifa eder. İngiltere II. Frederik'e bütün yardımları

keser ve onu Rusların karşısında tek başına bırakır. Bir Rus kolordusu Berlin'i, bir diğeri Doğu Prusya'yı ve Königsberg'i işgal eder. II. Frederik uçurumun kenarındadır. Fransa ve İspanya'ya karşı bu savaşın devamı İngiltere'nin şimdiye kadarki kazançlarını tehlikeye sokabilir. Onun için barışa yanaşması için Prusya'ya çağrıda bulunur fakat olumlu bir sonuç alamaz.

Birdenbire Rusya İmparatoriçesi Elisabeth'in 1761'de ölmesi ve Almanya'da yetişmiş geri zekâlı bir adam olup Prusya'nın etkisi altındaki entrikacı bir zadegânın elinde oyuncak olan Çar III. Petro'nun onun yerine tahta geçmesi uluslararası durumu tersine çevirir: III. Petro Avusturya ile ittifakı bozar ve Prusya ile barış imzalar. II. Frederik kurtulmuştur. Fransa'nın durumu hiç de parlak değildir: Amerika'da yenilmiştir, Avrupa'da Prusyalılar yeniden saldırıya geçmişlerdir ve karşılarında sadece gevşek bir Avusturya kalmıştır. Neyse ki, bu sıralarda Çarın karısı Katerina, III. Petro'yu tahttan indirir ve Rusya'yı halkın iradesine karşı çıkarak Prusya'ya yaklaştırdığı için boğdurur da, II. Frederik, az kalsın tacına mal olan büyük maceradan elde ettiği kazançları elden kaçırmamak kaygısı ile bu defa müzakereye yanaşır.

Prusya ile Avusturya arasında imzalanan Hubertsburg barışı 1763'de Yedi Yıl Savaşına son verir. Fransa ile İngiltere arasındaki barış da Paris'te imzalanır. Sonuç olarak, Avrupa ihtilâfının ceremesini çeken Fransa oldu. II. Frederik Silezya'yı muhafaza etti ve bir daha seferki İmparator seçiminde oyunu Avusturya arşidüküne vermeyi vaad etti. Büyük bir Avrupa Devleti haline gelen, ve disiplinli bir orduya sahip olan Prusya gözlerini Polonya'ya dikiyor, kral II. Frederik bu ülkenin parçalanmasına bel bağlıyordu. Bir yandan da ülkesinin nüfusunu arttırmaya çalışıyor, Bohemya'dan ve Saksonya'dan köylüleri zorla getirip iskân ediyor tarım ve sanayii geliştiriyordu. Prusya Kralı'nın Rossbach zaferine rağmen, Paris salonlarının sempatisini muhafaza edebilmiş olmasını başka türlü izah

etmek mümkün değildir. Bu salonlarda zekâ yurtseverlikten önce geliyor ve ulusal çıkarlardan çok kozmopolitliğe önem veriliyordu. Fransa'nın sorunlarına çok az eğilen düşünürlerin nazarında, Paris antlaşması bir yenilgi teşkil etmekten uzaktı. Oysa, aslında bu antlaşma Utrecht antlaşmasını tamamlamış ve Fransa'yı çok zor bir durumda bırakmıştı.

İngiltere Paris antlaşması ile Kanada ve Hindistan'ı, Tabago'yu, Dominik, Grenada ve Maurice adalarını alıyordu. Amerikan kolonları Louisiana, Missisipi ve Florida'yı ele geçirmişlerdi. Buna karşılık, Avrupa'nın en kalabalık ülkesi olan Fransa birkaç adanın dışında bütün sömürgelerini kaydediyordu. Yanına kâr kalan sadece, Fransız uygarlığı ile övünen bir Avrupa'da, düşüncesinin şaşaası idi. İngiltere'nin bir sömürge İmparatorluğu vardır ve demir üretimi durmadan artıyordu. Fransa'nın ise Jean-Jacques Rousseau'su ve Diderot'su vardı.

Rousseau bir kuşağın vicdanını yönetmektedir: hümanizm yolunda ileri bir adım atmıştır. Voltaire insanda aklı yüceleştirmektedir. Rousseau'nun insanı ise her şeyden önce duygularının coşkunluğu ile büyüktür. Jean-Jacques Rousseau, insanı, duyarlılıklarının sınırları tayin edilemeyen âlemi içinde zenginleştiriyordu. Klasiklerin ve filozofların «geometrik espri» sinde eksik olan şeyi Rousseau hayatın temel konusu yapmıştı. Rousseau kendinden bir şey icat etmemiştir: kendisinden önce gelenler aynı şeyi düşünmüşlerdir, fakat o bu fikirlere öyle edebî ve sihirli bir muhteva veriyordu ki, bütün Avrupa'yı coşturuyor ve ona o zamana kadar ihmal edilmiş bir âlemin anahtarını veriyordu. Seyahate çıkanlar, Cenevre gölünü, İsviçre'yi, Alpleri, o zamana kadar kendilerini kayıtsız bırakmış olan tabiat harikalarını keşfediyorlardı. İnsan kalbinin coşkuları evreni büyütüyor ve insanın onurunu yüceltiyordu. Rousseau, insanın hakkı olan saygıyı görmesini istiyordu. Bu soyut varlık için, Devleti meşru otoritesi içinde yerleştirecek bir siyasî reformdan söz ediyordu. Rousseau'

nun düşüncesi o kadar devrimci bir muhtevaya sahipti ki, derhal takip ve taciz edildi.

Ancak Rousseau'nun spekülasyonları teorik olmaktan öteye gitmiyor, hattâ Diderot bile onlardan sosyal sonuçlar çıkarmıyordu: yaşadığı çağ sadece sosyal değişimlerin unsurlarını işliyordu. Fakat Diderot ile gerçeğin çekicıliği daha kesin biçimde ortaya çıkt. Rousseau kadar büyük bir yazar olmamasına rağmen, Diderot güçlü bir materyalist filozof olarak bilgi ve tekniğin geleceğini ve insanların hizmetindeki rolünü herkesten daha iyi görmüş ve belirtmiştir. Kilise ile kralı o kadar telaşa düşüren «Ansiklopidi»si, rahatlıkla devrimden bahsedebilen burjuvazinin kültürünü özetlemektedir.

Gerçekten de hemen herkes devrimden söz etmekte, ancak bazılarının son haddine kadar götürdükleri bu teoriler pek ciddiye alınmamaktadır. Aslında, istenilen şey daha ziyade bir elitin uygulayacağı reformlardır. Ancak bu reformlar yığınlara yönelmekten çok, polisin matbaacıları hapsetmek suretiyle gözden düşürmeye çalıştığı bir hümanizmi savunmaktadır. Bütün bu okumuşların istediği ticaret ve sanayi özgürlüğü, can ve mal güvenliği, kendi entellektüel özgürlüklerini ve mensup oldukları sınıfın iş özgürlüğünü sağlamak amacını gütmektedir. Ekonomik alandaki önemine müdrik olan toplumun bu kesimi politik alanda da hak sahibi olmak özlemini çekmektedir. Kendi işlerini yönetmekte başarı sağlamış olan burjuvazi şimdi de ülkenin işlerini yönetmeye kendisini ehil ve namzet görmektedir.

Nitekim ansiklopedistlerin felsefesini öğrenen bir çok hükümdarlar da reformcu görünmekten çekinmemektedirler. Savoie Dükü ve Sardunya'nın ilk kralı II. Victor-Amédée derebeylik haklarının geri satın alınmasını emretmiş ve Savoie'lı köylüleri azat etmeye başlamıştır. Toskanya'da hüküm süren Maria Theresa'nın oğlu Leopold aydın bir hükümdara yakışır şekilde reformlar yapmaktadır: şahsî yükümlülükleri ve loncaları kaldırmaktadır. II. Frederik Prusya'da sansürü muhafaza etmekte, fakat öğrenim mec-

buriyetini koymaktadır. Bu Voltaire'ci kral okula mümtaz bir yer vermektedir. Ekonomik şirketlerin kurulduğu İspanya'da meslekî eğitim teşvik edilmekte ve gerçek bir ıslahat teşebbüsü ülkeyi çalkalandırmaktadır. Rusya Çariçesi II. Katerina bile, bir yandan Rus aristokrasisine bir milyon köylü dağıtırken, öte yandan Voltaire'i ve Diderot'yu tanımakla övünmektedir. Avrupa kültürü, Deshima'da yerleşen Hollandalıların bilimsel çalışmaları sayesinde Japonya'ya kadar yayılmaktadır.

Bununla beraber bu reform zihniyeti başka hiç bir yerde Fransa'daki ekonomistler nezdinde gördüğü revacı bulamamıştır. Nitekim bunlardan biri olan ve Limoges malî idaresinin başında bulunan Turgot ilk olarak bu fikirleri uygulamaya geçer. İç gümrük duvarlarını ve tahıllar üzerindeki resimleri kaldırarak mübadele özgürlüğünü, ve loncaları lâğvederek çalışma özgürlüğünü sağlar. Turgot ayrıca servetlerin dağılımı sorununu da inceler. Böylece bu metodik çalışmalardan yeni bir bilim, ekonomi politik bilimi doğar ve ekonomik libalizme yol açar. Bu sahada da Fransa öncülük eder. O kadar ki, soylulardan bir kısmı burjuvazinin bu cüretinden tedirgin olur ve krallık bile bir zamanlar yardımını istemekten geri kalmadığı burjuvazinin emelleri karşısında telaşa kapılır. «Ansiklopedi»nin son ciltleri çıkmıştır. Bütün Avrupayı saran fikirleri geniş bir yayılma sahası bulur. Voltaire kültürlü insanların oluşturduğu Avrupa Cumhuriyetine övgüler düzer. Ancak hareket kitlelere yayılmamıştır. Ve yayılmaya niyeti de yoktur. Kısa bir süreden beri İngiltere'ye yerleşmiş olan Marat'nın dışında, gerçek bir devrimci program düzenleyen, isyan hakkını talep eden ve halkla yöneticiler arasında sürekli bir teması öngören kaç kişi vardı o günlerde?

Bu yeni fikirlerin teorisyenleri onların bütün sonuçlarını görebilmiş olsalardı kuşkusuz söylediklerinden vazgeçerlerdi. Ancak buna rağmen bu fikirler derin kökler salmaktan geri kalmadılar ve Fransa'da her yerden daha güçlü oldular.

AMERİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞI

Bununla birlikte bu fikirlerin ilk gerçekleştiği yer Amerika oldu. Fransa'da yüzyıllardan beri, burjuvazinin köy zanaatçısından bankacıya veya umumî mültezime kadar çeşitli tabakalarını oluşturan unsurların çokluğu söz konusu özgürlük hareketini çelişkilere boğuyor, menfaat ihtilâflarını körüklüyordu. Şüphesiz New-York, Virginia veya Massachussets Meclislerinin tartışmalarında da buna benzer farklılıklar ortaya çıkıyordu. Ancak Avrupa'dakinden çok daha az karmaşık olan bu çeşitlilik, bu Amerikan Devletlerinin Kanada ve Mississipi'deki Fransız sömürgecilerine karşı verdikleri ortak savaşın meydana getirdiği birlik içinde eriyordu. Ayrıca, Fransızlara karşı sürdürülen bu savaş Amerikan kolonlarını İngilizlere yaklaştırmak şöyle dursun, onlarda, özellikle orta sınıflarda, bağımsızlık tutkusunu güçlendirmişti. Feodal geleneklerden sıyrılmış mason locaları bu konuyu aralarında hararetle tartışıyorlardı. Ve günün birinde Londra hükümeti savaşın Amerikan kolonlarının çıkarları için yürütüldüğünü bahane ederek savaş masraflarının bir kısmını kendilerine yüklemeye ve Amerika ile Batı Hint adaları arasındaki kaçakçılığı yasaklamaya karar verince bütün, millet galeyana geldi: büyük toprak sahipleri bile bunu önleyemediler. Nitekim, enflasyonun körüklediği kaçakçılık savaş sırasında hızla artmış, Amerikan tacirleri Fransız adaları ile gizli gizli alışveriş yapmaktan geri kalmamışlardı. Bu mali kaynaklar Devlet Meclislerine, İngilizlerin aldıkları tedbirleri sert bir şekilde eleştirmek imkânını sağlıyordu: İngiliz yöneticileri günden güne otoritelerini yitiriyorlardı. Bir posta müdürü

olan Benjamin Franklin bu özerklik davasının alemdarı olmuştu: kaçakçılığı korumak ve tahıllar, şapkalar, melas ve şeker hakkındaki İngiliz kanunlarına karşı direnmek herkesin ilk plandaki ortak amacı haline gelmişti.

İngiltere resmî muamelelere ve gazetelere bir Damga Resmi uygulamak isteyince, o kadar şiddetli bir tepki meydana geldi ki. Franklin temsilci olarak Avam Kamarasına gönderildi. Amerikalılar damga resminin, sömürgelerin vergilerini kendileri koymak hakkını kaldırmasını kabul etmiyorlardı. Bu o zaman için Avrupa ve Amerika burjuvasinin hararetle savundukları özgürlüklerin en kutsalıydı. Pensylvania iş adamları İngiltere bütçesinin açığını kapatmak için bu haklarından vazgeçmeye yanaşmıyorlardı. Amerikalılar Ingiliz mallarını boykot etmeye başladılar. Amerika'daki karışıklık o hale geldi ki, XV. Louis ülkeye gözlemciler gönderdi; Versailles Sarayı Londra hükümetinin başına iş açacak bu durumla ilgilenmezlik edemezdi.

Franklin'in müzakeleri sonuçlandı. Ticarî ilişkilerini gözeten İngiliz Liberalleri (Whig'ler) Franklin'i savunmuşlardı. İngiliz Parlamentosu 1766'da Damga Resmi Kanununu ilga etti. Ancak anlaşmazlık ortadan kalkmadı, çünkü İngiltere'nin paraya ihtiyacı vardı ve kral III. George aristokrasisi ile anlaşarak sömürgeleri anavatanın vergi yükümlülüklerine iştirak ettirmekte direndi. Halka ve yabancılara karşı ortak çıkarlarının savunması için büyük burjuvalarla işbirliği halinde bulunan İngiliz aristokrasisi Avrupa aristokrasilerinden daha saldırgandı ve Anglikan Kilisesi de, zengin bilim adamları derneklerinin, politika ve iş adamlarının desteği ile onların politikasına katılıyordu. Amerikalılar birbirine sıkı sıkıya kenetlenmiş bir sosyal bloka karşı direnmek zorunda bırakılmıştı: başka hiç bir Devletin, amaçlarında bu kadar kararlı bir hâkim sınıfı yoktu.

Katolik mezalimi İspanya'da ve İtalya'da aydın çevreler arasında başlayan yenileşme hareketini geriletiyordu. Alman ekonomisi tutarlı olmaktan henüz çok uzaktı ve Al-

manya'nın parçalara bölünmüş olması burjuvazisinin gerçekleştirmeye başladığı ilerlemelerin hızını kesiyordu: Alman köylüleri hâlâ toprak kölesi statüsünde idiler ve geniş araziler üzerinde toprak sahiplerinin hesabına çalışıyorlardı. Avusturya'da II. Joseph imparator olmuş ve annesi Maria Theresa'nın yanında hükümet etmeye başlamıştı, ancak filozofların tilmizi olan bu genç hükümdarın tek başına Habsburg hanedanını yenileştirmesine imkân yoktu. Viyana'nın Cermen toplumunun içinde ışıldamasına rağmen, ekonomik durum parlak olmaktan uzaktı. Rusya'da serfler kendilerini yargılayabilen ve emeklerini sömüren bir soylu sınıfının elinde esirdir. Finlandiya'da Fransa'ya kadar her yerde köylü ayaklanmaları patlak vermekte idi; her yerden soyluların paraya ihtiyacı vardı; vergiler köyleri kırıp geçiriyordu. Fransa'da mahsulün üçte biri vergiye gitmektedir. Avrupa'nın üzerinde bir feodal irtica dalgası geçmekte ve burjuvazinin zaman zaman beslediği kurtuluşçu ve insancıl düşünceler onu daha da korkunç göstermektedir. XV. Louis'nin «parlement»lara karşı giriştiği mücadele derin yankılar uyandırmış ve Danimarka kralının gözdelerinden biri olan Prusyalı Struensee reformist eğilimlerini ve onları Kopenhag'da uygulamak teşebbüslerini hayatiyle ödemiştir.

Bu itibarla, şimdilik liberalizmin oybirliğini en iyi sağlayabildiği yer hâlâ Amerika'dır. Londra'nın Devlet memurlarının maaşını Amerikan halkına ödetmek konusundaki ısrarı Boston ve New-York etrafındaki guruplaşmayı hızlandırır. İngiliz hükümeti şeker, çay ve melâs hakkında üç kanun çıkarınca karışıklıklar başlar; Boston sokaklarında kavgalar patlak verir, çaylar denize atılır ve Virginia'ya varıncaya kadar bütün Devletlerde üç yıl boyunca büyük bir huzursuzluk hüküm sürer.

İngiliz burjuvaları başlangıçta pek telâşa kapılmadılar. İç olaylar ve Rusya'da olup gitenler kendilerini daha çok ilgilendiriyordu. Nitekim o sıralarda İngitere'de seçimlerde uygulanan hile ve fesatlara ve bir asırdan beri

değiştirilmemiş olan seçim bölgelerine karşı kamu oyunda bir hareket başlamıştı. Birmingham ve Manchester gibi, loncaların vesayetinden kurtulmuş ticaret ve sanayi şehirleri doğmuştu: bunların Avam Kamarasında temsilcileri yoktu. Rousseau'nun etkisi bu çalkantıyı bir seçim reformu fikrine doğru itiyor ve Marat'nın heyecanlı ve nuşmalarla katıldığı kulüp toplantılarında sık sık kavgalar çıkıyordu.

Ruslarla ticaret daha kârlı idi, ve İngiliz tüccarları Türk-Rus savaşının muhariplerine seve seve mallarını satıyor, Rus ilerlemelerini hiç umursamıyorlardı. II. Katerina Büyük Petro'nun genişleme politikasını izliyor ve General Suvorov Kırım'ı Türklerin elinden alarak topraklarını soylulara dağıtıyordu. Daha sonra II. Katerina Kazaklara saldırdı ve Dniepr nehrinin kıyılarını işgal etti.

Avusturya böyle bir komşuluğun tehlikelerini, Rusya'yı II. Frederik'in planına, yani Polonya'nın taksimine katmak suretiyle bertaraf etmeyi mi düşünüyordu? Katerina bunu zaten düşünmüştü. Polonya'da senyörler sefil bir köylülük üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürebilmek için Rus askerine müracaat etmişlerdi. Prenslerin anarşisi saltanatı felce uğratmıştı ve Leh zenginleri, ülkelerini, zayıflığı yüzünden tahrik ettiği iştihalardan kurtarmak hususunda hemfikir olmaktan uzaktılar. Polonya bir zamanlar ülkeler fethetmişti ve artık muhafaza edemediği bu durumu yüzünden kendisine yabancı ve düşman olan topraklarla çevrili bulunuyordu: bu Polonya'nın en büyük zaafı idi. Paylaşma 1772'de İngiltere'nin hayırhah nazarları altında başladı. II. Frederik Lehistan Prusyasını zaptederek Doğu Prusya'yı Berlin'e bağladı. Rusya Minsk etrafındaki Beyaz Rusya'nın yarısını ve Ukrayna'yı aldı. Neticede ulusal kökenlere bakmadan en büyük parçayı alan Avusturya oldu: üç milyon nüfusu ile Galiçya Habsburgların hükmettiği milletler mozaiğini biraz daha büyüttü. Bu taksim Rusya için bir geri alma, Prusya ve Avusturya için bir fetihti. Yalnız Polonya'nın geri kalan

kısmı, hâlâ krallık adını taşımakla beraber, fiilen bir Rus eyaletinden farksızdı ve Rusya'nın kendisi kadar ağır baskı altındaydı. Leh yurtseverlerine ülkelerini Çarın istibdadından kurtarmak için çok ağır ve yıpratıcı bir görev düşüyordu.

Çar o sırada Rusya'nın tarihindeki en büyük halk ayaklanmalarından birini bastırmakla meşguldü: Ural dağlarının etrafında yaşayan yoksul Kazaklar, bir fabrika işçisi olan liderleri Pugaçev'in etrafında köylüleri ve Başkırları toplayıp isyan etmişlerdi. Hareket hem milliyetlerin hem de serflerin başkaldırması niteliğindeydi. İsyan Volga'ya sıçradı. II. Katerina gerçek bir savaş vermek zorunda kalır ve yoksulluğun yol açtığı bu isyanı ancak iki yılda bastırır. Zengin Kazaklar tarafından ele verilip Cariçeye teslim edilen Pugaçev Moskova'da idam edilir. Rus hegemonyası böylece yerleşir.

Karadenize yerleşmesini sağlayan Kaynarca antlaşmasını Türklerle imzaladığı zaman Rusya, bir Avrupa milleti olmasının çok ötesindedir: Bizansı hatırlatan bir İmparatorluk kurmak peşindedir ve emellerini ilk fırsatta gerçekleştirmek için güçsüz Osmanlı İmparatorluğuna göz dikmektedir. II. Katerina Sıvastopol kalesini inşa ettirir ve savaş gemilerinin yapımına hız verir: bu gemiler Boğazlarda seyretmek hakkını haizdirler. İmparatoriçe son derece dinamik, canlı ve üstün yetenekli bir kadın, Fransız felsefesinin liberalizmi ile istinas etmiş olmasına rağmen gerçekçi ve müstesna yaratılışta bir Devlet başkanı, Büyük Petro'nun ehil bir halefidir.

İngiltere, Avrupa'nın Doğu ile ticaretini etkilemek istidadında olan bu olayları büyük bir ilgi ile izlerken, Philadelphia'da toplanan bir Genel Kongre, politik alanda uzlaştırıcı kalmakla birlikte İngitere iie tüm ticarî ilişkileri kesmeye karar verir. Karışıklıklar yoğunlaşır. Londra Amerika'daki askerlerinin sayısını arttırır. Amerikalılar ise milislerini harekete geçirir, ikinci bir Kongre

hazırlar ve savaş için ödenek kabul ederler. Savaş 1775' de New-York yakınlarında patlak verir.

İngilizlerin inadı Amerikalıları uzun süredir tereddüt ettikleri kararlar almaya zorlar ve kolay kolay yerleşemeyen ayrılık fikri artık en ılımlılara bile mülâyim gelmeyle başlar. Kongre Fransa'ya karşı savaşmış eski muharipleri seferber ederek direnişi örgütler ve orduların başına Washington'u getirir. Aynı zamanda Kanada'ya ve Avrupa'ya Amerika'nın davasını savunmak için temsilciler gönderir. Ancak bunlar her yerde, Montreal'de, Saint-Petersburg'da, Lâhey'de, Berlin'de ve Madrid'de başarısızlığa uğrarlar. Sadece XV. Louis'nin sarayı kendilerine yardım etmeye hazır olduğunu bildirir: Dışişleri Bakanı Vergennes Paris antlaşmasının hıncını almak için bu kadar güzel bir fırsatı kaçırmak istemez.

Böylece İngiltere, hem Thomas Paine gibi politika yazarlarının hem de İskoçyalı Adam Smith gibi profesörlerin savundukları ekonomik liberalizm ilkeleri adına sömürgelerinden birinin kendisine karşı ayaklanmasına şahit oluyordu. Bu doktrinlerin gelişmesine o kadar katkıda bulunmuş olan Fransa malzeme sağlamak suretiyle hemen isyancıların yardımına koştu.

Fransız burjuvazisi kendi yurdunda da bazı başarılar elde etmişti. Maliye Bakanı olan Turgot reformlarını Devlete uygulamaya teşebbüs etmişti. Gerici güçleri üstüne saldırtmış, ancak yine de teorilerini açık bir şekilde ortaya koyabilmişti: hattâ Savoie ve İspanya gibi bazı yerlerde bu teorileri fiiliyata de intikal etmiş, birinde İtalyan birliği yolunda adımlar atılmış, ötekinde Kilisenin daha fazla mal edinmesi yasaklanmıştı.

Fakat imtiyazlıların - soylularla «parlement» ların - muhalefeti, tam Philadelphia Kongresinin Amerikan sömürgelerinin bağımsızlığını ilân edip Jefferson'u bu konudaki Bildiriyi kaleme almakla görevlendirdiği bir sırada Turgot'yu istifaya mecbur etmişti. Böylece Avrupa'dan gelen bütün fikirler gerçekleşiyordu: Amerikan burjuvala-

rı bunların rolünü anlamışlardı. Kendilerinden hiç bir şey ilâve etmemişlerdi. Yegâne meziyetleri ticarî özgürlük dâvâsını fiiliyata intikal ettirmek ve bujuva sınıfının tezlerini gerçekleştirmek olmuştu. Amerikan burjuvazisinin kendisini bu konuda engelleyen bir geçmişi yoktu: İnsan Hakları Bildirisinin hükümlerini serbestçe saptayabildi. Bu bildiride bir takım evrensel gerçekler ortaya konuyor, özgürlük, eşitlik, mutluluğu gerçekleştirmek amacı ve adaletsiz bir iktidara karşı direnme gibi temel haklar, Majesteleri III. George'a karşı ileri sürülen iktisadî metalibatın Amerika gibi püriten bir toplum için zarurî olan ahlâkî ve dinî dayanağını teşkil ediyordu.

Bütün bunlar son derece basit bir şekilde yapıldı: Bildirinin 56 imzacısının hepsi de mülk sahibi, kanun adamı ve tüccar olup dramatik bir eğilime sahip değillerdi. Ne bir kitle hareketi oldu ne çanlar çalındı. Jefferson'un metni herkese inançlarının bir ifadesi ve kaderin zorunlu bir müeyyidesi gibi göründü. III. George için dua etmekten vazgeçildi, New-York'taki heykeli yıkıldı. Artık bu iki milyon Amerikalının kararını İngiltere'ye kabul ettirmekten başka bir şey kalmıyordu. Fakat çok geçmeden Amerikalıların bunu tek başlarına başaramayacakları meydana çıktı. Washington'un ordusu göz göre göre eriyor, önce New-York'u sonra da Philadlphia'yı terkediyordu. Asilerin Saratoga'daki kısa bir başarısı, yardım istemek için Fransa'ya gelmiş olan Franklin'in mevkiini sağlamlaştırmaya yaradı.

Franklin Fransızların gözünde, sahte iyi yürekliliği ile, halk egemenliği ilkelerini temsil ediyordu. Davranışlarının sadeliği romantizm düşkünü Sarayı büyülemişti. Kamu oyu da özgürlük savunucularının yanında yer aldı: yarım yüzyıllık bir düşünce süreci haklılığını ispat etmiş oluyordu. «Figaro»nun çıkarcı yazarı Beaumarchais âsilere araç ve gereç sağlamak için bir dernek kurmuştu. Gönüllüler muhteris Marquis de La Fayette'in, Polonyalı Kosciusko'nun, Alman Steuben'in etrafında toplanmışlardı. Bu ça-

baları destekleyen hükümet de Amerikan istikrazının beşte üçünü massetmişti. Nihayet Fransa 1778'de Amerika Birleşik Devletlerinin bağımsızlığını tanıdı ve onlarla ticarî ve askerî bir ittifak imzaladı. Fransa bu antlaşma ile Louisiana ve Kanada'dan vazgeçmek suretiyle diğergâmiliğini ispat etti.

İngiliz donanması yeniden Fransız donanmasına saldırdı: savaş tekrar başlamıştı. Vergennes İspanya'nın yardımını sağlamaya çalıştı. İngiltere'ye karşı girişilen mücadele Amerikalıların dâvâsının coşkunlukla benimsenmesine anlam kazandırıyordu. Fransa bu defa akıllı davranarak Avusturya'nın Teschen Konferansında II. Frederik'le müzakere etmekte olduğu Bavyera ile ilgili taleplerine karışmadı. Choiseul donanmayı yeniden düzenlemişti: Fransız askeri ve ikmal malzemesi, İngilizlerin muazzam tonaj üstünlüğüne rağmen, Amerika ablukasını yararak Atlantiği geçti. Rusya da denizlerin serbestliğini savunuyor ve bir Tarafsızlar Birliğini yönetiyordu. Bir kaç deniz savaşı sonunda Fransızlar Okyanusun kontrolünü ele geçirdiler.

Fakat Amerika'da askerî harekât sürüp gidiyordu. Bu, zaten uzun süreden beri müşkül ve ordunun ihtiyaçları yüzünden dengesiz bir durumda bulunan Fransız maliyesine ağır bir darbe indiriyordu. Bankerlerin spekülasyonları ve Necker'in ustalığı bu zorlukların üstesinden gelemiyor, onları sadece örtbas edebiliyordu. Fransa, Franklin'e iki milyon liralık bir kredi açarak ve Washington'u desteklemek için muntazam birlikler göndererek - Rochambeau'nun kumandasında altı bin asker - işe Amerikan Kongresinden daha büyük bir ciddiyetle sarılmıştı. Amerikalı iş adamları, La Fayette'in öfkesine ve Washington'un utancına rağmen sadece zenginleşmeyi düşünüyorlardı. Washington'un kuvvetleri dökülüyordu. Ve Amerika, bir yandan onlara özgürlük vaad ederek zencileri silah altına alırken mükâfat olarak her Amerikan gönüllüsüne bir zenci köle veriyordu. Oysa bu sırada Avrupa'da Maria Th-

eresa bile serfleri azat etmeye başlamıştı. Genç Federasyon malî tedbirler alarak vaziyeti idare etmeye çalışıyordu. Londra ile uzlaşmaktan bahsedenler bile vardı. Neyse ki bu sırada bir Fransız filosu İngilizleri Philadelphia'dan kovdu.

Fransa'nın deniz zaferleri sayesinde, kıtaları buluşan Rochambeau ile Washington Yorktown'da Cornwallis'i abluka altına alırlar. Londra'da deniz sigortalarının primi yüzde 50'ye yükselir. Cornwallis teslim olur. İngiltere'nin bir kara savaşını sürdüremeyeceği ispatlanmıştır. Buna karşılık, donanması Saintes adalarında deniz üstünlüğünü yeniden ele geçirir. Cebelütarık Fransız ve İspanyol donanmalarının saldırılarına direnir. Hindistan'da Fransız Suffren'in donanması Ingilizleri üst üste yenilgilere uğratırsa da, Fransa bu başarılarından yararlanmaya vakit bulamaz: Amerikalılar anlaşmalarını çiğneyerek bütün hatlarda teslim olan İngiltere ile ayrı bir barış imzalarlar. Fransa da ister istemez müzakere masasına oturur: 1783'de Versailles'de imzalanan kesin bir antlaşma ile Birleşik Devletlerin Bağımsızlığı tescil edilir.

Fransa Amerika'da her şeyi kaybediyor ve sadece Amerikalıların inkâr etmemekle beraber ödemeyi de düşünmedikleri bir alacakla kalıyordu. Bunun dışında sadece Senegal'deki tesislerini, Hindistan'daki ticaret acentalarını, Batı Hint adalarından bir kaçını, bir de Terre-Neuve'de balıkçılık hakkını geri alıyordu. Fransa bir milleti kurtarmak için savaşmıştı: onu İngiliz emperyalizminin boyunduruğundan kurtarmış olmanın gururu kendisine yeterdi.

İspanya Florida ile Minorka'yı geri aldı. Londra az kalsın Cebelütarık'ı da kaybedecekti. İngiltere'nin gerçekten toparlanmaya, kendine gelmeye ihtiyacı vardı. Sömürgeler Antlaşmasının sonu gelmişti. Bir zamanlar bir güç kaynağı olan bu Antlaşma şimdi bir engel olmuş, gelişmelerine yardım ettiği unsurların gadrine uğramıştı. Amerika'da ferdiyetçilik alabildiğine şahlandı ve yeni Federal Devletin işleyişini sağlamakta büyük zorluklar çeken

Kongre bundan zarar gördü. Enflasyon alıp yürüdü ve ulusal kurtuluşlarını sağlamış olan Amerikalılar bir kez daha dışardan yardım istemek zorunda kaldılar. İdarenin ihtiyacı olan kredileri elde edebilmek için Avrupa'da zahmetli müzakelere giriştiler. Büyük bir spekülasyon dalgası ülkeyi kasıp kavuruyordu.

Amerika'da ortaya çıkan sıkıntılar Avrupa'da da eksik değildi. Merkantilizmin düzenlenmesi ve kanunlarla sınırlanması ilerlemeleri engelliyor ve herkes buna karşı çıkıyordu. Ticaret ve yeni doğan sanayi de geleceklerini teminat altına almak için Devlet kontrolünü kaldırmak zorunda idiler. Devlet sadece asayiş ve güvenliği korumalı, aldıkları maaşlar ve yararlandıkları vergi muafiyetleri ile Hazineyi soyan ve asalaklıkları gün geçtikçe daha iyi meydana çıkan soyluların ve papazların bekçiliğini yapmalı idi.

Turgot'nun o kadar açıklıkla ortaya koymuş olduğu ilkeleri Amerikalı iş adamları bol bol uyguladılar. İngiltere'de Adam Smith Devletin ademi müdahalesini bir dogma haline getirdi ve liberalizmin pratik kurallarını sistemleştirdi. İngiliz tüccarı, zevkini inceltmek için Avrupa'ya giden, kör kütük sarhoş olan ve maskeli balolarda eğlenen tembel aristokratları hor görmektedir. Püriten İngiltere sabahtan akşama kadar İncili okumakta ve dünya ticaretini ele geçirmeye hazırlanmaktadır. Buğday yerine kömür ihraç etmekte, pamuk endüstrisinde yeni icat edilen ilk dokuma makinelerini kullanmakta, iplik imalâthanelerinde İskoçyalı mühendis Watt'ın geliştirdiği buhar makinelerini çalıştırmaktadır: şimdiye kadar sadece ısı üretiminde kullanılmış olan kömür bundan böyle enerji yaratmakta, demir ve kömür sayesinde İngiltere pazarlar fethinde önemli kaynaklara sahip olmaya hazırlanmaktadır.

Fransa kendisini galip sayadursun, aslında günlük işleri ve fiat artışları ile bocalamaktan rakibinin çok gerisinde kalmış ve ekonomik gecikmesi telâfi edilebilir olmaktan çıkmıştır. Fransızlar sermaye birikimlerini sömür-

geleriyle yaptıkları ticarete, komisyon ve deniz sigortasına borçludurlar. Batı Hint adalariyle ticaretleri yoğunlaşmakta ve armatörleri zenci alışverişi ile zenginleşmektedirler. Soylular bile bu ticarete heves etmektedirler. Fakat ülke tümü ile kırsal aşamada kalmış olup burjuvazi ihtiyatı elden bırakmıyor, dükkânına bağlı kalıyor, oğlunun hâkim veya memur olmasını tercih ediyordu. Kredi hacmi dardı ve bankerlerin hepsi yabancıydı. Teknik ilerlemelere katkıda bulunmuş olan Fransa eski yöntemlere bağlı kalmaktan bir türlü kurtulamıyordu. Jouffroy d'Abbans buharlı gemiyi icat etmişti; fakat araştırmalarına Foulton devam etmiş ve Amerikan armatörü Ficht ilk pervaneli gemiyi inşa etmişti. Fransız toplumu, piskoposları din adamlarının utanç verici davranışlarından yakınmakla beraber papazlarına sımsıkı sarılmıştı. Kuşkusuz küçük rütbeli din adamları mevcut aşırılıklardan ıztırap çekmekte ve halkla dayanışma halinde olduklarını göstermektedirler, fakat geçmişin kuvvetleri güçlerini sürdürmektedir. Krallık bunun farkına varmış ve tehlikeyi sezmiştir: soylular bile, genç Mozart'ın dehası yanında küstah Beaumarchais'nin piyeslerine de alkış tutmaktadırlar. Krallık irtica ile liberalizm arasında bocalamaktadır.

Fransızların hayatiyeti sadece entellektüel sahada kendisini göstermektedir. Fikirlerdeki canlılık her zamankinden daha yoğundur. Köy papazının kürsüsünden taşra Akademilerine kadar her yerde bu cevvaliyete raslanmaktadır. Lavoisier modern kimyanın temelini atmakta, onu kesin olarak simyadan ayırmakta, Descartes'tan mülhem deneysel metoda dayamaktadır. Çağın bilimsel anlayışına ve özellikle İngilizlere karşı çıkarak, maddenin muhafazası prensipini tesis etmekte ve hayatın ortaya koyduğu belli başlı problemleri sezmektedir. Buffon bunların sentezini yapmaktadır. Montgolfier'nin balonu Ardèche'de havalanmakta, arkasından bir havacılık teorisi geliştirilmekte ve Blanchard ilk kez Manş denizini balonla geçmektedir. Denizlerdeki araştırmaları özellikle Fransız

bilim adamları ve kâşifleri yürütmektedir. Hasılı Fransız hâlâ Avrupa'da düşünce akımlarının öncülüğünü yapmakta ve bilimsel metodu insan aklının rehberi haline getirmeye çalışmaktadır.

Ancak Fransız ekonomisi bu manevî atılımların çok gerisinde kaldığından, bireysel çabalar bütçe açıklarının ve spekülasyonların arasında kaybolup gitmektedir. Kimse köhne geleneklerin üstesinden gelemiyordu. Gerçi yeni tarım metotlarının yayılması, nadas usulünün terki, Amerika'dan gelen patatesin kullanılması, gübre ve saman üretimin artması bazı bölgelerde gerçek bir kalkınma sağlıyordu; ama çok geçmeden köhne görenekler, ilkel araçların yetersizliği ve özellikle kurulu hukuk düzeni ilerlemeyi köstekliyordu. Tarım alanında bireycıliği savunan doktrinler derebeylik rejiminin orta mallarına ve kollektif irtifaklarına karşı mücadeleyi gerektiriyordu. Ancak tarım çıkarlarının bu bilimsel tarifine rağmen feodal irtica direndiğinden, eyaletten eyalete değişen bütün bu çelişkilerin etkisiyle, yavaş yavaş, asıl gerekli olan şeyin reformlar değil, bütün parçaları eskimiş ve aşınmış olmasına rağmen esası hâlâ ayakta duran ve zirvesinde kralın bulunduğu çağdışı bir yapıyı devirmek olduğu fikri yerleşmeye başladı.

Amerika İhtilâlcileri burjuvazinin iktidara el koyabileceğini kanıtlamışlardı. Şüphesiz bunun için sadece kendilerini İngiliz tacına bağlayan vergi bağlarını koparmak yetmişti. Ama buna rağmen Amerikan Bağımsızlığının başarısı Fransa'da yeni umutlara yol açmıştı. Fransa'nın Amerika'nın yanında savaşa katılmış olması bir sempati akımı doğurmuş, bu uzak ve uçsuz bucaksız ülkenin köleliği atmış ve haklarını ilân etmiş olduğunu görmek hayranlık uyandırmıştı. Fransa'nın sorunları şüphesiz daha karışıktı ve krallığın bazı reformlara el atmış olması da bunu gösteriyordu: XVI. Louis Turgot'yu desteklemiş olmakla övünüyordu. Fakat çok geçmeden imtiyazlıların bencilliği karşısında gerilemek zorunda kalmış, kâh izin

vermiş kâh yasaklamış, kaynaklarını tüketmiş ve bütçe bunalımı ile baş edemez hale gelmişti. Zenginlerin akıl almaz körlüğü bu can alıcı sorunun çözümlenmesine imkân bırakmıyor ve Fransa'nın düşünce planında kaydettiği ilerlemeler ekonomik durumu ve hâkim sınıflarının çılgınlığı karşısında fazla bir anlam ifade edemiyordu.

Yükselen güçlerle geçmişin köhne baskıları arasında çatışma kaçınılmazdı. Paris, maliyecileri ve siyasî yazarları ile çalkantının orta yerindedir. «Parlement» (adlî divan) «Etats généraux»yu (sınıflar meclisi) toplantıya çağırır. Bu monarşik istibdada, mutlakiyete meydan okumaktı. Muhalefet nereye kadar gidecekti? Krallık idaresi çökmüştü ve aristokrasi o kadar ağır basmaya başlamıştı ki, kendi başıbozukluğu ülkenin bütün çarklarını, hattâ orduyu bile sarmıştı. Vergennes bir kez daha yüksek perdeden konuşan İngiltere'nin karşısında ancak sılık bir dış politika izleyebiliyor ve İngilizler Fransa'nın bu zoraki uysallığına «entente cordiale» adını veriyorlardı.

Fransa'nın tornistan edişi, Hollandalı müttefiklerini İngilizlerle Prusyalıların entrikaları ile başbaşa bırakması ile son haddini buldu. Oysa Vergennes Habsburg'larla II. Frederik arasında Fransa'nın arabulucu olmasını sağlayacak bir denge muhafaza etmekten yana idi; Prusya'nın Almanya'da almakta olduğu yeri göremediğinden Prusya ile dost geçinmeye önem veriyordu. Berlin Sarayı Vergennes'e Viyana Sarayından çok daha az endişe veriyordu. Vergennes Prusya monarşisini ciddiye almıyordu. Avusturya Prusya'yı tehdit ettiği zaman, Fransız gönüllüleri Berlin'e koşmuşlardı: Fransa Avrupa üzerinde ağır bir yanılgıya düşmüştü.

Alman milliyetçiliği hızla ilerliyordu. İhtiyar Frederik gerçi hâlâ ülkesinin edebiyatını aşağı görmekte ve «Sturm und Drang» (Fırtına ve Atılım) edebî ekolünün kökeninde Rousseau'nun etkisi bulunmaktadır; fakat az önce ölen büyük Lessing yenilik akımının öncülüğünü yapmış, Alman edebiyatını Fransız taklidinden kurtarmıştır. Diderot

ile ilişki kuran Herder onun gibi insanlık âşıkıdır; özgürlük fikrini milletine mal eder etmez, insanlığı kurtarma görevinin Almanya'ya düştüğüne hükmeder. Şair Klopstock Fransa'ya o derece düşmandır ki, genç öğrencileri de kışkırtarak Voltaire'e hakaretler yağdırır. Schiller bile Fransız tiyatrosunu yerer. İşte Almanya'yı meydana getiren 360 egemen Devlet arasında yayılmış hemen her şehrin kaynayan bir Cermanizm kazanı haline geldiği bu ortam içinde, Alman düşüncesinin kahramanı olan ve «Werther»i daha o zamandan bütün ellerde dolaşan adam yetişmektedir. Kültürü ve dehası Goethe'ye bu Cermanizmi Helenize etmek ve arıtmak imkânını verecektir; şimdilik milletinin tereddütlerini paylaşmakta ve henüz kesin kararını vermemiş bulunmaktadır. 1786'da İtalya'ya hareket ederken meşum Cermen ülküsünün kaygılarını beraberinde götürür.

Almanya miadını doldurmuş bir düzenin pençesinde nefes alamaz hale gelmişti. Dinî Reformlardan sadece prensler yararlanmıştı ve feodal Almanya burjuva Almanya'ya oranla hâlâ ağır basıyordu. Hamburg, Leipzig ve belki bir kaç Saksonya kentinin dışında şehirler eski mevkilerini kaybetmişlerdi. Alman burjuvazisinin emellerini gerçekleştirecek gücü kalmamıştı. Bunun için yeterli kaynakları yoktu. Kollektif çalışma alışkanlığı ükede yerleşmemişti. Disiplin örneği olarak bir Prusya ordusu vardı.

Hâlükârda Fransa'nın manevî üstünlüğüne karşı Avrupa'da bir tepki başlamıştı ve İç gaileleri durumunu korumasını güçleştiriyordu. İngiltere bu sırada Fransa ile bir ticaret anlaşması imzalayarak rakibine öldürücü darbeyi indirdi: İngiliz sanayii Fransız pazarlarını kendisine açıyor ve ekonomik üstünlüğü sayesinde bu anlaşmadan o kadar kârlı çıkıyordu ki, çok geçmeden genel bir hoşnutsuzluk dalgası Fransa'yı sardı. İmalâtçılar ağır zararlara uğradılar: Rouen'daki fayans endüstrisi gibi bir çok iş kolları iflas etti. Pamuk ve hırdavat endüstrilerinde de ciddî bunalımlar patlak verdi ve kambiyo borsasını etkiledi.

İhtiyar Pitt'in 23 yaşından beri Bakan olan oğlu William Pitt İngiltere'nin sermaye birikimini boşuna alkışlamamıştı. Ülkesi bu sayede rakiplerinden güzel bir intikam almıştı.

Fransa'da emekçi halkı saran yoksulluk günden güne artıyordu. Kıtlık ve pahalılık, kötü mahsul da bindirince büsbütün tahammül edilmez bir hal almıştı. Köylüler yer yer imtiyazlılara karşı ayaklanmaya başlamışlardı. İmtiyazlılar ise çılgınca bir şuursuzluğun kurbanı olarak XVI. Louis'den «Etats-Généraux»nun toplanmasını istiyorlardı. Akıllarınca böylelikle krallığı vesayet altına alacaklardı. Oysa millete çağrıda bulunmakla kendi idam fermanlarını hazırladıklarının farkında değillerdi. Nitekim Paris kulüplerinde o sırada genç Amerikan Devletlerinin yürürlüğe koydukları Anayasaya övgüler düzülüyordu.

Amerikalılar başlangıçtaki bunalımı atlatmışlardı. Güçlü bir hükümet kurulmuş ve Kongre'yi toplantıya çağırarak çeşitli devletlerin statüsünü bir anlaşma ile düzenlemesini istemişti. Hepsi de zengin mülk sahipleri olan 55 delege Kuzey ile Güneyin çıkarlarını bağdaştırmaya ve Konfedrasyonun otoritesini zedelemeden Devletlerin özerkliğini garanti altına almaya çalışmışlardı. Böylece 1787 Anayasası olmuştu: iki Meclis, bir Yüksek Mahkeme, özel delegeler tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı ve sadece ona karşı sorumlu olan Bakanlar... Bu çözüm yollarının can damarı oy hakkının vergi mükelleflerine hasredilmiş olmasıydı: mülkiyet kutsal bir hak olarak ilân edilmemiş miydi? Şu halde ancak mülkü veya parası olan seçmen olabilirdi. Kuzeyli tüccarlar ve 700.000 köleye sahip olan Güneyli çiftlik sahipleri halktan gelebilecek aşırı akımlardan aynı derecede ürküyorlardı. Birleşik Amerika Anayasası kapitalizmin demokrasisini kuruyordu. Sağlam bir himayeci gümrük duvarı dışarıya karşı gerekli garantileri sağlıyordu: genç Cumhuriyetin Versailles'in çılgınlıklarını taklit etmeye niyeti yoktu. Fransa ile değil ama İngiltere ile ticareti hızla arttı. Anayasa ertesi yıl sessiz sedasız onaylandı. Başkan seçilen Washington, federal bir baş-

kentin bir Fransız mimarı tarafından inşa edilmesine değin New-York'a yerleşti. Bu sağduyulu adamın ağır başlılığı, kararlılığı ve prestiji Başkanlık görevine oybirliği ile seçilmesini sağlamıştı. Kongre, Fransız sömürgecilerinden temizlenmiş olan Batı topraklarının fethini örgütlüyor ve Kızılderililerin elinden alınan müstakbel Devletlerin kuruluşunu hazırlıyordu. Binlerce göçmen serüven peşinde koşuyor, çiftçilere arkasından da iş adamlarına ve papalara yol açıyordu. Önlerinde her şey serbestti mekân ve gelecek.

Bu örneğin büyük yankıları oldu. İspanya'nın değerli madenlerini ellerinden almakla beraber sömürgelerini iyiden iyiye ihmal ettiği Güney Amerika'da, 7 milyon Kızılderiliye hâkim 5 milyon beyaz ve melez arasında İspanya'nın beceriksizliği eleştiriliyor ve bir Amerikan milliyetinden bahsediliyordu. Fransa'da karışıklıklar artıyordu: herkes Anayasadan söz ediyordu. İngiltere'de bile bir Parlamento reformu fikri alıp yürüyor ve liberalizm Pitt'in ustaca politikası sayesinde meyvelerini veriyordu: İngiltere kralı aklını oynatabilir ve Prens de Gal gün aşırı metres değiştirebilirdi, İngiltere'nin kaderi çizilmişti. Koyduğu adaletsiz vergiler ve uyguladığı ağır baskılarla hem Hinduların hem Avrupalıların nefretini kazanmış olan genel vali Warren Hastings hükümetçe Hindistan'dan geri çekildi. Sürgün cezasına çarptırılan İngilizler Amerika yerine Avustralya'ya gönderilmeye ve Sydney yakınlarında yeni bir İngiliz sömürgesi kurulmaya başlandı. Büyük Britanya İmparatorluğu her yerde başta geliyordu: Kaptan Cook şimdiye kadar kimsenin yapamadığını yapmış, Behring boğazından Yeni Zelanda'ya kadar dünyanın bütün denizlerini dolaşmıştı.

Böylece, hem İngiltere'de hem Amerika'da burjuvazinin atılımları sınırsız bir refah iklimi içinde sürüp gidiyordu. Serbest rekabet rejimi topluma hâkim olmuş, burjuva sınıfını alabildiğine zenginleştirmiş ve egemen kılmıştı.

Ancak bu evrim ortaya başka bir sorun çıkarıyordu. Doktor Marat onu şöyle tarif ediyordu: «Halkların tarihini açtığım zaman sadece şunu görüyorum: bir yanda zorbalık, öte yanda kölelik.» Kuşkusuz XVI. Louis imtiyazlılar karşısında boyun eğmek ve Etats-Généraux'yu toplantıya çağırmakla bu sorunu çözümleyebileceğini düşünmüyordu. Amacı sadece, bunca boşuna çabalardan sonra, geliyorum diye bağıran ihtilâli önlemekti. Krallığı doğrudan doğruya millete bağlayabilmek ve feodal irticaa karşı birleşik bir cephe teşkil edebilmek için Necker Etats-Généraux'ya Tiers-Etat'nın zadegân ve ruhban sınıflarının toplam delege sayısı kadar delege göndermesini teklif etti: bu mevcut güçler dengesini olduğu gibi yansıtan isabetli bir tedbirdi, ancak XVI. Louis'nin beceriksizliği desteklenmesine engel oldu. Millet hükümdarını alkışlıyor, şenlik ateşleri yakıyor ve 1789 yılına güven içinde giriyordu. Bütün Fransa «Cahiers de Doléances» (Şikâyet Defterleri) doldurmakla meşguldür: eni konu düşünülerek hazırlanan ve adeta asrın özlemlerini dile getiren bir anıt niteliğindeki bu belgeler yurtseverliğin yanısıra devrimci fikirleri de kapsamaktadır.

Fransa bir türlü zenginleşmemiş fakat dünyaya büyük bir ders vermeye hazırlanmıştır.

FRANSIZ İHTİLÂLİ

Tarihte ilk kez olmak üzere, bir millet resmen Devlet işleriyle ilgilenmeye çağırılmıştı. Şüphesiz devrimi isteyenler daha ziyade Fransa'nın burjuvalarıdır. Devrim, bu burjuvazinin sıra ile ağır basacak olan kesimlerine göre bir rota çizecektir. Ancak Fransız hayatının bu hareketine beşerî anlamını verecek olan, halkın ona katılması olacaktır.

İlginç olan husus bu olayın ancak Fransa'da meydana gelebilmesi idi: Avrupa'nın başka hiç bir yerinde kitlelerin politik bilinci yoktu. Şüphesiz, vergilerden, pahalılıktan ve derebeylik haklarından yakınan Fransız halkının okuması yazması yoktu ve öfkesini ancak temsilcileri aracılığı ile dile getirebiliyordu. Nitekim, Tiers-Etat'nın defterleri mahallî kuruluşlar, avukatlar, papazlar tarafından kaleme alınmıştı. Fakat bu halk o zamana kadar eşi görülmemiş bir demokratik gücün temsilcisi idi. Örneğin, Avusturya'da bir II. Joseph, böyle bir güce dayanmadığı için imtiyazlılara karşı mücadelesinde yenik düşmüştü. Fransa'da ise, halktan yana olanlar bu güçten hiç bir zaman yoksun olmamışlardır.

Etats-Généraux 5 Mayıs 1789'da Versailles'da açıldı. Kral açış konuşmasında vergi meselesinden, Necker ise ekonomik durumdan bahsetti. Üçüncü Sınıf bir Anayasa istiyor ve evvel emirde sınıflar arasındaki ayırımı kaldırmayı amaçlıyordu. Papazlar bu çağrıya cevap verdiler· din adamları arasında tam bir dayanışma yoktu. Tiers-Etat Millet Meclisi halinde toplandı ve 20 Haziranda ülkeye

bir Anayasa getirmeden dağılmamaya and içti. La Fayette gibi soylu kişiler harekete katıldılar; kral aleyhindeki entrikalardan parmağı eksik olmayan kuzeni Orléans Dükü, taraftarlarından kırk kadarını peşinden sürükledi. İhtilâl başlıyordu.

Kral henüz karşısında sadece Meclis var sanıyordu. Kendi cüretinden ürkmeye başlayan bir Meclis. Saray, bazıları yabancı olmak üzere emin birlikler getirtiyor, fakat Paris'te asayişi sağlamakla görevli atlı askerler halkın tarafına geçiyorlardı. Paris kendisini coşkunlukla Devrime adamıştı. Kralın Millet Meclisini kapatmaya niyet ettiğini öğrenen halk sokaklara boşaldı ve Fransa'nın en zengin prensi olan Orléans Dükünün Palais-Royal'deki malikânesi etrafında büyük bir gösteri yaptı. Halk yığınlarının hareketi yazın sıcak atmosferinde gittikçe daha büyük boyutlar kazandı ve nihayet 14 Temmuz 1789'da keyfî ve mutlakiyetçi idarenin sembolü haline gelmiş olan eski Bastille zindanını zaptetti.

XVI. Louis halkın elinde uğradığı yenilgiyi kabul etti; prensler ve direnmeden yana olanlar yurt dışına kaçtılar; Meclis çalışmalarına devam etti. Fransa bu haberi duyduğu vakit, o da artık kendi hesabına harekete geçme zamanının geldiğine hükmetti. Hattâ bir çok bakımlardan taşra bu haberleri beklemeden de üzerine düşeni yapmıştı. Paris İhtilâli artık ulusal bir İhtilâl halini alıyordu. Köylüler feodal hakları tescil eden belgelerin saklandığı arşivleri imha ettiler ve gümrük duvarlarını yaktılar. Şehir sakinleri de, mahallî bir örgütlenmenin filiz vermeye başlamış olduğu komünleri bir federasyon halinde bir araya getirmeye çalışıyorlardı. Bu zaten Avrupa'nın en mütecanis ülkesi olan Fransa'nın birliğini daha da güçlendiriyordu. Köylü ayaklanması ise bir intikam furyası halini almıştı: korkunun da etkisiyle yollara taşıyor, kiliselerin çanları çalınıyor, herkes silahlanıyordu. Tarihe «la Grande-Peur» (Büyük Korku) adiyle geçen amansız bir mücadele dönemi başlamıştı.

Versailles Meclisi bu kadarını önceden görememişti. Huzursuzluğu yatıştırmak gerekiyordu, anmak Meclis ihtiyatı elden bırakmayarak bazı tavizlerde bulunmayı ve halkın hareketini onlaylamayı uygun gördü: 4 Ağustos gecesi feodal rejim ilga edildi. Yalnız, pratik insanlar olan milletvekileri kaldırılan hakların geri satın alınmasını kararlaştırdılar. Oysa, tüm köylülerin serveti buna yetmezdi. 15 gün sonra Meclis «İnsan Hakları Beyannamesi»ni kabul etti. Bununla, filozofların ortaya koymuş oldukları ilkeler tescil ediliyor ve yeni bir düzen ilân ediliyordu: nesep yerine mülkiyete dayanan burjuva düzeni. Anayasa tartışmaları başladı. Burjuvazi Devrime yerleşiyordu.

Halk hem güçlü hem güçsüzdü: mutlak monarşinin üstesinden gelmiş ve Eski Rejimi yıkmış, ancak bütün bunlarla sadece yeni efendilerine hizmet etmişti. Kitleler yavaş yavaş geri çekildi. Ancak, kazandığı zaferden hayal kırıklığına uğrayan Fransız halkı bu aldatmacadan kaygı duymaya başladı ve çok geçmeden feodal geçmişin topyekün ortadan kaldırılmasını istedi. Şimdilik, Meclisin, halkın baskısiyle, biraz ürkerek de olsa, kabul etmiş olduğu şey geniş yankılar uyandırmaya yetiyordu. Beyanname'yi kcleme alanlar, asil ve zengin de olsalar, «dünyaya örnek olmayı» boşuna iddia etmemişlerdi. Dünya kendilerine kulak vermekten geri kalmadı.

Şair Alfieri o sırada Paris'te idi: kendisini 14 Temmuzun heyecanına tam anlamiyle kaptırdı. Batıl itikatlar içinde yüzen İtalya'da, Devrime sempati duyan Buonarroti gibi kimseler çıktı. Ağustosta Liège'de İhtilâl patlak verdi ve Avusturyalılar Brüksel'den kovuldular. Fransa'ya dost kalmış olan sayılı Almanlardan biri olan yazar Wieland, Bastile'in zaptını şu sözlerle alkışlıyordu: «Bu örneği vermiş olmanın şerefi Fransa'ya aittir.» Klopstock bile vatandaşlarına şöyle seslenir: «Hürriyetin zirvesine çıkan sen olmadın, vatanım; Fransa oldu.» Filozof Kant'ın da kafasından aynı cüretli düşünceler geçmiş, ama on-

ların gerçekleştiğini görmek için sabırsızlanmamıştı o; zihnin iç özgürlükleri ile yetinmişti; Fransa'dan gelen haberler, Goethe ve Schiller'i heyecanlandırdıkları gibi Kant'ı da etkilemişti. Ren havzası ve Hamburg, Mainz, Tubingen ve Leipzig gibi Kuzey kentleri Fransız halkının «şanlı yurttaşlık şuurunu» alkışladılar. Sadece Katolik olan Bavyere Devrime karşıydı. Eski feodal Almanya'nın üzerinde, bir an için Fransa ile Cermen düşüncesini uzlaştıran bir özgürlük rüzgârı esmişti. Rusya'da, olayları hâkim güçlerin bir liberalleşme hareketi gibi sanan soylular, II. Katerina'nın da tasarladığı reformları gerçekleştirdiğini görmek özlemine kapıldılar. Macaristan'da, İspanya'ya karşı bağımsızlık hareketleri baş gösterdi. Şili ile Meksika'da da karışıklıklar çıkmıştı. Latin Amerika, Montesquieu'nün en çok okunduğu ve üzerinde tartışıldığı yerlerden biriydi. Venezuella'ya yerleşmiş bir Bask tüccarın oğlu olan Miranda, Avrupa'yı dolaşıp Latin Amerika'nın kurtuluşunu ilân ediyordu. Fransa'dan esinlenen devrimci ideoloji her tarafta revaçtaydı.

Sadece İngiliz burjuvazisi başka türlü düşünüyordu. İngiltere mülkiyet hakkını feodal kösteklerden kurtarmış olmakla övünüyor, emekçilerin şikâyetini ekonomik özgürlük tezleriyle ilgili görmüyor ve onlara kulak tıkıyordu. Bu yüzden, Fransa hayranlığı Manş denizini geçemedi. Sadece Iskoçya ile İrlanda'da bazı kıpırdamalar oldu. Godwin ve Thomas Paine gibi tek tük yazarlar - ki bu ikincisi Amerika'nın Bağımsızlığını benimsemişti - hareketin kapsamını anlayabildiler. Fakat Pitt mali dengeyi yeniden kurmuştu, ve İngiliz tüccarları her şeyden önce vergilerin azaltılması peşindeydiler.

Aslında bu Devrim neydi? Daha şimdiden onu herkes kendisine göre yorumluyordu. Olayların aldığı mecra çok geçmeden Avrupa'nın alkışlarına son verdi. Paris'ten arka arkaya yeni haberler geliyordu: sokak hareketleri, XVI. Louis'nin pasif davranışı, Ekim olayları, kral ve kraliçenin Paris'e dönüşleri, başkentin Versailles'den Paris'e

nakli, fıkra yazarlarının şiddetli yergileri, Mirabeau'nun entrikaları, Meclisin geniş otoritesi ve nihayet kilise mallarının millete intikali.

Kurucu Meclis istediği kadar ihtiyatlı davransın ve ileri görüşlü Marat'nın tutuklanmasını kararlaştıracak kadar burjuvaziden yana çıksın, Avrupa yine de Devrimin halkın baskısı altında kaldığını görmekten endişe duyuyordu. Papa «İnsan Hakları Beyannamesi»ni dine aykırı olmakla suçlamıştı. Aristokratların öfkesi yabancı ülkelerden para ve asker toplamaya yöneliyordu. Şair Alfieri artık devrimin aşırılıklarını kınıyordu. II. Katerina şüpheli yazarları sürgüne gönderiyordu. Londra'da polemikçi Burke Fransa'yı barbarlıkla suçluyor, devrimcilere lânetler yağdırıyor ve Avrupa'yı Fransa'ya karşı bir haçlı seferine çağırıyordu. İngiltere hemen seçim reformunu bir kenara bırakıp Fransız adalarını alarak sömürge imparatorluğunu genişletmek hevesine kapıldı; XVI. Louis, karşılığında Pitt'den kendisini halka karşı desteklemesini temin etmek şartiyle bu adaları vermeye seve seve hazırdı. Ancak henüz bunun zamanı gelmemişti: Avrupa hükümdarları müdahale etmeye yanaşmıyor, Bourbon'ların zayıf düşmesinde bir sakınca görmüyorlardı. Kendisi de Habsburg hanedanına mensup olan Marie-Antoinette Avusturya'ya boşuna çağrıda bulundu. İngiltere'nin bile başında başka dertler vardı: örneğin, Ruslar ilerliyor ve Pitt Rusya'nın Akdenize ulaşmasına engel olmak için Türkiye'yi himaye ediyordu. Hesabını iyi bilen ve İngiltere, Fransa macerasına karışmakta bir yarar ummuyordu. Özgürlük ağaçlarından bahseden İskoçyalı şair Robert Burns şöyle diyordu: «Londra ile Tweed nehri arasında böyle bir ağaç yoktur.»

Şimdiden herkesi karşısına almakla beraber, Fransa henüz tehlikede değildir. 1790 yılının başlarında sadece Saray ve göçmenler savaşı düşünmekte, halktan gelen tehdidi ancak bu suretle bertaraf edebileceklerini sanmaktadırlar. Kurucu Meclis, aksine, «milletin arazi ka-

zanmak amaciyle her türlü savaşa girmeyi reddettiğini» ilân ediyor ve milletlerin kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakarını destekliyordu: Alsace ve Avignon bu çarıya uyarlarken, Savoie'da halk «Torino Despotu»nun askerlerine sopa çekiyordu. Fransa bir sevinç ortamı içinde yaşıyordu. 14 Temmuzun birinci yıldönümünde Federasyon bayramı ve şenlikleri Fransa'nın birliğini tescil ediyor ve hazırlanmakta olan Anayasa mutlakıyet yerine halk egemenliği ilkesini getiriyordu. Fransa'ya geldiğinde İngiliz şairi Wordsworth, bütün köylerde, milleti ayaklandıran hareketin eserlerini ve haklarının bilincine varmış olan halkın coşkunluğunu hayranlıkla müşahade eder. Yoksa Devrim bitmiş miydi?

Burjuvazinin savunucuları için şüphesiz ki evet. Fakat olaylar başka yönde gelişiyordu. Federasyon bayraminin Kahramanı La Fayette, Amerika Bağımsızlık Savaşının kendisine sağladığı şan ve şeref hâlesine ve gerek Saray gerekse Jacobin'lerle iyi ilişkilerine rağmen, vaktiyle Amerika'da yardımlarına koştuğu burjuvaların göstermiş oldukları meziyetlerden hiç birine sahip değildi: Washington dövüşürken, bu iş adamları doları ve bir Birleşik Devletler Bankasını meydana getirmişlerdi. Cumhuriyetçi partinin kurucusu Madison'un dediği gibi, Cumhuriyet artık sosyal savaştan ürkmemektedir. Buna karşılık, Fransa'nın durumu gittikçe daha hazin bir hal almaktadır: vergiler toplanamamakta, Devletin borçları günden güne artmakta ve kâğıt para basımı huzursuzluklar yaratmaktadır. Devrim malî meseleyi halletmek şöyle dursun, büsbütün vahim bir hale sokmuştur. Ulusal malların, yani eski kilise mallarının, satışına devam eden Meclis - ki burjuvalar bunları kapışa kapışa alıyorlardı ama bu yüzden karşı - devrimci propaganda da kuvvet kazanıyordu - «assignat»ların yani gûya bu malların karşılık gösterildiği kâğıt paraların hacmini durmadan arttırıyordu. Paranın değerinin düşmesi hayat pahalılığını yükseltiyordu: olayları o kadar enerjik bir şekilde baş-

latmış olan burjuvazi şimdi yeni bir bunalım içinde çalkalanıyordu.

Buna rağmen, entellektüel sahada faaliyetler ve başarılar devam etmektedir. Matematikçi ve fizikçi Laplace, Newton'un nazariyelerini tamamlamakta ve gök cisimleri mekaniğini geliştirmektedir. Ayrıca matematik analizi derinleştirmektedir. Fakat burjuva düşüncesinin asıl kendini gösterdiği yer, yaşama faaliyetleridir. Elli yıldan beri sözünü ettiği reformların hepsini Kurucu Meclis gerçekleştirmiştir; Devleti yönetmek için muhtaç olduğu bütün kanunları Meclis onaylamıştır. Şikâyet Defterleri, Eski Rejimin yolsuzluklarının ortadan kaldırılması kadar, ölçü ve ağırlıkların birliğe kavuşturulmasını da istemişlerdi. Bütün bunlar kılı kırk yararcasına tartışmalara konu olmakta, Meclis geceli gündüzlü çalışmaktadır. Bir yandan ondalık sistemi hazırlanır ve Laplace, Condorcet, Borda ve Lagrange gibi bilim adamlarından kurulu bir Komisyon tasarı geometrinin mucidi Monge ile bu konuyu tartışırken, iki dereceli ve sınırlı bir seçim usulü, fakirleri politik hayatın dışında bırakmaktadır:vergi ödemeyen ve mülkü olmayan pasif vatandaşları oy veremeyeceklerdir. 24 milyon nüfustan sadece 50.000 seçmen olabilecektir. Amerikan Anayasasının modeli bu işini bilir milletvekillerine bir sağduyu örneği vermekte ve bu beyler Amerikalı işadamlarının saygıdeğer taklitçileri olmakla övünmektedirler. Ancak halk politik bilinçten yoksun olduğu için Amerika'da kolay olan bu iş Fransa'da oldukça nazik bir sorun teşkil ediyordu.

Mutlak saltanatı devirmek için Fransız burjuvazisi yabancı askerî birliklere baş vurmamıştı: sadece halk hareketinden yararlanmıştı. Eğer yeni rejimde vatandaş olmak için mülk sahibi olmak gerekiyor idiyse, de, eski sosyal yapıyı yıkmış olan güç yoksullar kitlesiydi. Halk olmasaydı, Devrim hâlâ Kant'ın tasavvur ettiği düzeyde, yani yavaş bir ahlâkî evrimin ülküsü ve düşü olarak kalmış olacaktı Oysa, böylesine bir görevi yerine getirmiş

olan bu halk, zaferin sarhoşluğu ve belirsiz umutların gevşekliği içinde bir köşeye atılmıştı. Fakat bu aynı halk kendisine neler borçlu olunduğunu biliyor, ve Devrimden, kilise mallarının zenginlere dağıtılmasından daha fazla bir şeyler bekliyordu. Kurucu Meclisi üyeleri, aslında hiç bir şeyden gönül rızasiyle vazgeçmemiş olan krallan haklı olarak şüpheleniyorlardı. Ancak her an kendi aleyhlerine dönebilecek olan halk ayaklanmasından da aynı derecede çekiniyorlardı.

Örneğin, sınıfının mükemmel bir teorisyeni olan Barnave kitleler arasındaki kaynaşmadan korkmaktadır. Kulüplerin sayısı **günden güne çoğalmakta, üyeler** bol bol konuşmakta ve her şeye karışmak istemektedirler. Jacobin'ler kulübü taşra burjuvazisi ile ilişki kurmuştur. Toplanma hakkını sadece aktif vatandaşlara hasretmek çabaları sonuç vermemiştir: bu çabaların sahiplerine 1789 isyanları için böyle bir kayıt konulmadığı hatırlatılmıştır. Jacobinler kulübü üyelerinden yüksek bir aidat talep etmekte ise de,halktan yana unsurların faaliyetine engel olunamamaktadır Mahalle aralarında kardeşlik dernekleri kurulmakta, bunlar birbirleriyle birleşerek daha geniş federasyonlar meydana getirmektedirler. Böylece bütün bu kulüpler ve kurulan komiteler tüm ülkeyi ağlarla örmekte ve demokrasi burjuvazi için bir ayak bağı olmaya başlamaktadır. Kısaca, burjuvazi tecrit edilmekte ve ancak kendi kendisine güvenebilmekte idi. Roma kilisesi Devrim ilkelerini afaroz etmişti; Mirabeau'nun ölümü krallıkla bütün köprüleri atmıştı; Chaumont'da buğday arabalarına el koyan isyancıların arasında kızıl bayraklar dolaşıyordu. Halkın politik eğitimi bu kitle örgütlerinin içinde biçimleniyordu. «Assignat»ların değerinin her gün biraz daha düşmesi bunalıma yol açıyor, yer yer grevler patlak veriyordu. Bu derinden gelen hareketi özellikle bir kişi simgeleştiriyordu ve peşini bırakmayan Kurucu Meclis üyeleri bunu çok iyi biliyorlardı: bu adam Marat idi. Gerçekten de, «Le Chapelier» kanunu diye adlandırılan ve

gûya İnsan Haklarına dayanarak emekçilerin çıkarlarını savunmak için işbirliği yapmalarını yasaklayan kanuna bir Marat karşı çıkmıştı. Büyük burjuvalar artık demokratlara anarşist gözüyle bakmaya başlamışlar ve Devrimi bulunduğu mevzilerde durdurmak çabasına girişmişlerdi. Oysa, Sarayın hataları esasen zor olan bu işi büsbütün imkânsızlaştırdı.

Kral son kozunu oynamaktadır. Kaçmak isterken Varennes'de yakalanır. Dönüşünde, Paris halkı, krala şapkasını çıkarmaz. Devrim yeni bir safhaya girmektedir. Soyluların göçü hızlanırken, Cumhuriyet fikri güç kazanır: kralın yokluğu buna imkân hazırlamıştır. Meclisin tehlikeyi gören tutarcı üyeleri XVI. Louis'ye yaklaşırlar. «Girondin» adını alanlar, kitleleri frenlemenin zaruretini açıkça görürler ve Barnave şöyle haykırır: «Eşitlik çizgisinde, bir bu mülkiyetin sonu olur.»

Yalnız Jacobin'lerde, orta sınıfların en uyanık unsurlarının toplandığı bu kulüpte, Robespiere'in nüfuzu her gün biraz daha artmaktadır. Halk tabakalarının devam ettiği derneklerde ise Marat'nın sözü geçer. Halk kendi saflarında ve kendi kökeninden liderler bulamadığı için onları alkışlamaktadır. Bunun üzerine La Fayette yaylım ateşi ve tutuklamalarla, açık bir baskı denemesine girişir. Ilımlılar Pillnitz Bildirisini yayınlayan yabancı ülkelerle müzakereye girerler. XVI. Louis hâlâ entrikalar çevirir ama Anayasayı da imzalar. Kralın kararnamesiyle seçilen yeni Meclis - Yasama Meclisi - sonbaharda toplanır. Ilımlılar, aslında dışardan kimsenin tehdit etmediği ve gerçek dramı 1791 yılının sonundaki buhran olan Devrimi sağlamlaştırmayı başarabilecekler miydi?

Kış huzursuzluk içinde geçti. Bütün Fransa ayağa kalkmaktaydı. Feodal hakların geri satın alınması, hayat pahalılığı göçmenlerin karşı devrimci faaliyetleri: huzursuzluk yaratan ve kaygı veren bir sürü sorun... Hem Jacobin'lerle hem aristokratlarla aynı zamanda nasıl başa çıkmalıydı? Çok geçmeden Girondin'ler, halk eylemini

saptırmanın ve iflastan kurtulmanın yegâne çaresini güçlendirmek için savaşa muhtaçtır.» Marie-Antoinette'in etekleri zil çalar; bunca zamandır arzuladığı savaşı nihayet Girondin'ler sayesinde elde edecektir. Avrupa hükümdarlarının kayıtsızlığından yakınan Fransız monarşisi nihayet onların, hem de mahvını istediği kimseler tarafından harekete geçmeye zorlandıklarını görecekti. Kraliçe «Siersemler!» diyordu. Kral artık selâmetini Fransa'nın hezimetinden bekliyordu.

Bu bir kere daha, hem Saray açısından hem Girondin'ler açısından, milleti hesaba katmadan gelecek üzerinde tahminler yürütmekti. Çok geçmeden olaylar iki tarafın da hesaplarını altüst etti. Robespierre ile Marat ilk önce savaşa karşı çıktılar: her şey elden gidebilirdi. Ancak kralla Girondin'lerin entrikaları ağır bastı ve 20 Nisan 1792'de Yasama Meclisi savaşa karar verdi. Savaş Sarayın tahmin ettiği şekilde başladı; hiç bir hazırlık yapılmamıştı; ordu, hepsi soylu olan subayların ihaneti yüzünden bozguna uğradı; Marie-Antoinette savaş planlarından Avusturya'yı haberdar etmişti. Rochambeau ve La Fayette geri çekildiler. Generaller dövüşmeyi reddediyorlardı. Askerlerin göçü hezimeti perçinliyordu. Marie-Antoinette düşmanın saldırıya geçmesini bekliyordu. Paniğe kapılan Girondin'ler - enerjileri sadece lâfta idi - başkenti terketmeyi düşünüyorlardı.

Paris'te heyecan son haddini bulmuştu. XVI. Louis ile düşmanın anlaşma halinde bulunduklarından emin olan halk Tuileries Sarayına hücum etti ve kralı kırmızı takkeyi giymeye zorladı: Jacobin'ler azat edilmiş kölelerin bu eski sembolünü benimsemişlerdi. Fakat bu henüz Girondin'lerin savaşıydı. Asıl çatışma başlamıştı. Girondin'ler her ne kadar «Vatanı Tehlikede» ilân ettilerse de, Fransa'yı kurtaran ulusal sıçrama onlardan gelmedi. O sıçrama kitlelerden geldi ve kesin haykırış Marat'nın sinesinden çıktı: «Derhal bütün kinlerimizi susturmak ve ortak düşmana karşı birleşmek.» Ve arkasından ülkeyi savunmak

için alınması gereken pratik tedbirleri sayıyordu. Jacobin' lerde Robespierre hareketin başına geçiyor, vatanın selâmeti söz konusu olunca sonuna kadar savaşa kararlı olduğunu ortaya koyuyordu. XVI. Louis'nin tahttan indirilmesi fikri kuvvet kazanıyordu. İç ve dış düşman karşısında, Fransa yekvücut bir kitle halinde dikiliyordu.

Oysa, Avrupa'nın hâlâ başka dertleri vardı. II. Katerına, Devrim ve «Amerikan özgürlüğü»ne karşı sempati beslemekte suçlanan Radiçev'i sürgün etmesine, Fransa'dan kaçanları Rusya'ya kabul etmesine ve Prusya'yı Fransa'ya karşı savaşa girmeye kışkırtmasına rağmen, Mareşal Suvorov'un Türklere karşı kazandığı başarılardan kuvvet alarak Polonya'ya göz dikmiş, soyluların ihanetinden ve aralarındaki bitip tükenmek bilmeyen kavgalardan yararlanarak Polonya'nın kalan kısımlarını, yurtseverlerın Fransız modeline göre bir Devlet kurmaya çalışmış oldukları bölgeyi istilâya hazırlanıyordu. İç rekabetlerden ve Prusya ile Avusturya'nın entrikalarından istifade eden II. Katerina, Poniatowski ve Kosciusko'nun kahramanlıklarına rağmen, Polonya'nın, kendisi ile Prusya arasında ikinci bir taksimini düşünüyordu. Bu taksim ise, Avrupa krallarını, XVI. Louis'nin felâketinden ve Girondin'lerin kombinezonlarından daha fazla ilgilendiriyordu. Kaldı ki, Rheinland Fransa'ya karşı savaşa girmekten yana değildi: Mainz'de, Alman âlimi Georg Forster Fransız devriminin potansiyel kaynaklarını hesap etmiş ve ülkenin desteğini ölçmüştü.

İmparatorluk ordularının başkomutanı Brunswick Dükünün, Paris'i imha etmek tehdidini savuran bir Manifestosu başkenti ayaklandırdı. Beyannameyi bir Fransız muhaciri kaleme almıştı. Cumhuriyetin ilânına karşı olan Girondin'lere rağmen, taşradan gelen taburlar Jacobin'lere tüm Fransa'nın desteğini sağlıyordu. Marsilyalılar Saint-Antoine mahallesinde şarkılarını söylemeye başlayınca, tüm millet Cumhuriyete iltihak etti. Kulüpler öyle istiyorlardı. Meclis olayların gerisinde kalmıştı. Dış tehlike Dev-

rim hareketini halkın omuzlarına yüklemişti: Girondin'ler inisyatifi ellerinden kaçırmışlardı; artık söz ve karar Jacobin'lerindi.

Seksiyonlar (Belediye Şubeleri) İsyan Komününü ilân ettiler, ve 10 Ağustos 1792 günü Tuileries sarayını zorla işgal eden halk XVI. Louis'yi tahttan bizzat indirdi. Kral «Temple» manastırına kapatıldı. Ayaklanma tahtı devirmişti. Paris halkı Avrupa'ya meydan okuyordu.

Ordunun liderleri, ve o zamana kadar hitabeti ile ün yapmış olan Danton gibi bazı politikacılar krallığı kurtarmaya teşebbüs ettiler. Fakat Devrim ulusal bir niteliğe bürünmüştü. 10 Ağustos olayını öğrenir öğrenmez, Prusyalılar sınırı geçtiler. Longwy teslim oldu. Verdun kuşatıldı. Devrimin artık yeni ve başka bir misyonu vardı: Fransa'yı yabancıların elinden kurtarmak. Jacobin'ler zecrî tedbirler aldılar ve seçime gittiler; onların itici gücü altında ülke kendisinden beklenilen çabayı gösterdi: devrimci halk kitleleri vatanı savunmak için ayaklandılar.

Yabancı elçiler pasaportlarını istediler: Avrupa Fransa'yı afaroz ediyordu. Genel bir koalisyon, Ekimde Paris'te olacağını söyleyen Brunswick Dükünü destekliyordu. Verdun'un teslimi üzerine, hainlere karşı duyulan nefret ve istilâ korkusu Eylül katliamlarına ve şüpheli avına yol açtı. Paris'te şiddet olayları o kadar çoğaldı ki, taşra ürkmeye başladı. Başkentin yolu Prusya birliklerine açılmıştı. Tam bu sırada Kelermann ile Dumouriez Argonne'da buluştular. Bunun üzerine, 20 Eylül günü, Fransız askerlerinin atılganlığı Prusya piyadesini Valmy eteklerinde durdurdu: bu aslında küçük bir savaş olmakla beraber Cumhuriyetçi yurtseverliğin büyüklüğünü gösteriyordu.

Yeni bir toplum kendisini yabancı ülkelere zorla kabul ettiriyordu. Dumouriez'nin ihanete varan oyunlarına rağmen, köy gerillalar tarafından da tâyiz edilen istilâ kuvvetleri geri çekiliyordu. Savoie Fransızları alkışlıyordu. Bâle Cumhuriyet ilân etti. Mainz'de, Fransa'nın küçük kardeşi ve müttefiki olacak olan bir Alman Cum-

huriyetinden söz ediliyordu. Custine, Ren nehrine doğru ilerliyor, Dumouriez Belçika'ya giriyordu. Son seçimlerden meydana gelen «Convention» ilk toplantılarını zafer şenlikleri içinde yaptı ve Cumhuriyeti ilân etti.

Girondin'ler sadece tutucu güçlere dayanıyorlardı: bundan böyle artık irticaı temsil etmeye başladılar. Jacobin'lik ise yurtseverlikle özdeşleşmişti. Sınırlarda Fransız ordusu saldırıya geçiyor ve 27 Ekimde Jemmapes, zaferlerini taçlandırıyordu. Avusturyalıları Belçika'dan kovuyor, Ruhr havzasına giriyor ve Anvers'i işgal ediyordu. Bu zafer Prusyalılarla Avusturyalıları birbirinden koparıyor ve li. Katerina'nın Polonya üzerindeki emellerini körüklüyordu. Fransız Cumhuriyeti, hâlâ barıştan korkan Girondin'lere rağmen fütuhat peşinde koşmuyor, sadece boyunduruktan kurtulmak isteyen milletlere «yardım» ediyordu. Gerçi bu milletlerin sayısı pek kabarık değildi. Forster, Mainz, Hessen ve Schwaben'in tutumlarına rağmen, Almanya'nın Fransa'nın arkasından gitmeyeceğini hesaplamıştı. Piedmont'u deniz mahrecinden mahrum etmek için Nis'in işgali panik yaratmıştı. Savoie bile Fransa'ya sırt çeviriyordu. Devrimci propaganda hemen hiç bir yerde kitleleri coşturmuyordu. Avusturya ile Prusya'nın barışa karşı takındıkları tavır öyleydi ki, savaşın süreceği ve İspanya'ya da sirayet edeceği anlaşılıyordu. Fransa'nın selâmeti yeni bir çabayı gerektiriyordu.

İngiltere henüz durumunu resmen belli etmemişti. Tarafsızdı. Londra'da, «City», Amerika'nın ilk gemilerini gönderdiği Pasifik Okyanusu ile ve Çin'le ticaret imkânları ile ilgileniyordu. Hint Kumpanyası Çinlilerin tüketimi için afyon imal ediyordu. Öteden beri kumara çılgınca düşkün olan bir toplumda, kaçakçılığın teşvik ettiği bu alışkanlık yeni türemişti. Grevler, ayaklanmalar, halk kulüplerinin sayısının gittikçe artması İngiltere hükümetinin Fransa'nın işlerine karışması için birer mazeret teşkil edebilirdi: İngiliz muhafazakârları, Jacobin'lerin çocukları yedikleri söylentilerini yayıyorlardı. Godwin emekçi-

lerin sömürülmesini kınayadursun, anarşist telkinleri eyleme dönüşmekten uzaktı ve İngiliz halkı ayaklanmak niyetinde değildi. Pitt iç karışıklıkları süratle önlemişti ve Parlamento tümü ile genel oya karşı idi. Kuşkusuz Fransız İhtilâli İngiltere'nin kaygılarına hak verecek dinamik bir muhteva taşıyordu ve Fransa'ya karşı o kadar coşkun bir sempati besleyen Fox, «her türlü beşerî hesapları aşan» özgürlükleri ile Devrimin önüne geçilmez bir güç haline gelebileceğini kabul ediyordu.

Aslında İngilizler tehlikenin farkına ancak Fransızlar Anvers'e yerleştikten sonra vardılar. Artık söz konusu sosyal propaganda değil, İngiltere'nin üzerinde Fransa'nın varlığına tahammül edemeyeceği Escaut nehri idi. Pitt, Churchill'in XIV. Louis'ye reddettiğini Cumhuriyete bağışlayamazdı. XVI. Louis'nin 1793'de idamı, Londra'nın İspanya, Papalık, İtalyan Devletleri, Prusya ve Avusturya ile kurduğu koalisyon için bir bahane teşkil etmişti. Felemenk'i kurtarmak için Fransa'yı yenmek şarttı.

Convention hemen saldırıya meydan okudu ve Şubatta İngiltere ile Hollanda'ya savaş ilân etti. İngilizlere düşman olan Robespierre ile Marat meseleyi kavramışlardı. İngiltere'nin askerî katkısı zayıftı - kıtadaki asker mevcudu hiç bir zaman 15.000'i geçmemiştir - fakat itma ve ifsat etme yetenekleri sonsuzdu: Danton, Talleyrand ve daha pek çokları, İngiltere'de basılıp Fransa'ya sürülen sahte «assignat»lar, Fransa'yı iflasın eşiğine sürüklüyorlardı. İngiltere ile Fransa arasında bir ölüm kalım savaşı başladı.

Zira 1793'de halk harekete geçmişti. Korkudan paniğe kapılan Girondin'lerin liderleri de ihanet yoluna saptılar. Marat aleyhinde açtırdıkları dâvânın fiyasko ile sonuçlanması onların sonunu hazırladı. Bundan böyle artık Fransa'yı tehdit eden olayların yükünü Jacobin'er taşıyacaklardır. Vendée İngilizleri çağırır: Kralcılar köylülerin geri kalmışlığını sömürürler, köylüler de sınırlara gidip çarpışacak yerde İngiltere'nin finanse ettiği iç savaşı des-

teklerler. Pitt, denizlerde kendisine hâkimiyeti sağlayacak olan büyük bir saldırı tasarlar. Bunun için İspanyol ve Hollanda donanmalarını ve Fransız amirali Trogoff'un kendisine teslim ettiği filoyu kullanır; bu surete Korsika'yı, Batı adalarını, Tabago'yu, Haiti'yi ve Martinik adasını ele geçirir, hattâ Hollandalılardan da Cape Town ve Guyane'ı alır. Avrupa'daki durum hiç bir zaman İngiltere'nin bu kadar işine yaramamıştı. Nihayet, Okyanus ablukası sayesinde İngiltere müstemleke ticaretinde Fransa'nın yerini alır. Zenci ticareti artar. Hindistan'da, Londra, müslümanlara karşı Mahratte'lerin yönetiminde zafere ulaşan Hint irticaını kullanır. Velhasıl Fransa'nın zor durumundan yararlanan İngiltere her yerde meydanı boş bulur.

O zamana kadar tereddüt etmiş olan Avrupa, Jacobin'lerin eline geçen Devrimin arz ettiği tehlikeyi anlamıştı. Dumouriez açıkça Avusturyalıların tarafına geçmeye karar verdi. Girondin'ler aristokratlarla işbirliği yapıyorlardı: Haziranda Paris Komünü Convention'daki Girondin entrikalarına bir son verir ve liderlerini tutuklar. Olayların baskısı altında, Devrim kendi kurduğu parlmanter müesseselere hücum eder. Bu en büyük tehlikeyi önlemek zarureti onu ister istemez diktatörlüğe sürükler. 1793 Temmuzunda Convention genel oyu kabul ettiği zaman Fransa tam bir çöküntü halindedir: İspanyollar Perpignan'ı kuşatmış, Avusturyalılar Valenciennes'e girmiş, Prusyalılar Alsace'a yaklaşmış, Vendée âsileri Angers üzerine yürümeye başlamışlar, Piemont'lular Lyon'a yaklaşmışlardır. Fransa yalnız evvelce fethettiği yerleri kaybetmekle kalmamış, tümü ile kuşatılmış ve düşmanın yer yer içine girdiği bir kaleye dönmüştür. Taşra, karşı-devrimcilerin ve ajanların faaliyetleri sayesinde Paris'e karşı yer yer ayaklanmış, federalizm maskesi altında en şiddetli bir irtica ülkeyi baştan başa sarmıştır. Kıtlık, istifçilik, hayat pahalılığı, casusluk, ihanet, sermeya kaçakçılığı bu çözülmeyi tamamlamaktadır. «Assignat» nın değeri % 30'a düşmüştür. Marat öldürülmüştür: Girondin'ler kitleleri afallatmak

istemişlerdir. Çelişki gerçek anlamiyle ortaya çıkmış ve Robespierre şunu yazabilmiştir: «Burjuvaları yenmek için halkı saflarımıza almamız gerekir.» Devrim, karşılaştığı tehlikenin büyüklüğü oranında gelişmektedir: büyük burjuvazi, tıpkı aristokrasi gibi, sınıf çıkarlarını milletin çıkarlarına feda etmesini bilmediği için bütün itibarını yitirmiştir. Temmuz sonunda Robespierre, Amme Selâmeti Komitesine (Comité de Salut Public) girer. Fransa'nın kaderi Paris devrimcilerinin eline geçer.

Fransa'nın dışardan bekleyeceği hiç bir şey kalmamıştır. Bağımsızlıklarını kazanmalarından beri Fransa'nın müttefikleri olan Birleşik Devletler bile kendisinden yüz çevirmişlerdir. Fransa'nın, on yıl önce Amerika'nın yaptığı gibi, İngiltere'ye karşı savaşmakta olmasına rağmen, Amerikan burjuvaları tarafsızlıklarını ilân etmişler ve Londra'ya korsanlık ve müstemleke ticareti konularında gerekli bütün serbestlikleri tanımakla İngiliz ablukasını kolaylaştırmak için elerinden geleni yapmışlardır. Amerika'nın tüccar Cumhuriyeti besbelli kendisini City'deki adamlara, Fransız emekçilerine olduğundan çok daha yakın hissediyordu. Londra ile ticarî ilişkileri ittifaklarından önce geliyordu. Hattâ kendisini kurtarmış olanlarla mevcut ittifakından bile... Nitekim Amerika çok geçmeden, halkçı karakteri ağır basan 1793 devrimine husumetini açıkça ilân etti. Feodal hakların geri satın alınması zorunluluğu kaldırılmıştı Fransa'da. Convention bu suretle Fransız köylüsünü feodal boyunduruktan kesin olarak kurtarıyor, geçmişle bütün bağları koparıyor, toprağı özgürleştiriyordu. O zamana kadar adı duyulmamış bir delege de: «Terör gündeme alınsın!» diyordu. Ve Amme Selâmeti Komitesi Cumhuriyet adına daha serbest ve çabuk harekete geçebilmek için yasama faaliyetlerini erteliyordu: «Fransız hükümeti barışa kadar devrimci olacak» deniliyordu.

Komitenin görevi son derece ağırdır. Kitleleri müstevliye ve iç düşmana karşı ayaklandırmak, komuta heye-

tinde temizlik yapmak, düzenli askerlerle gönüllüleri birleştirmek, orduların nezdine hükümet komiserleri göndermek, vb. Komitenin bütün zamanını ve enerjisini alıyordu. Komitenin çabaları sayesinde adeta kendiliklerinden meydana gelen Cumhuriyet ordularının üzerinde bir devrim rüzgârı esiyor, Hoche ve Carnot gibi komutanların da katkısiyle savaş yeni bir karakter kazanıyor, sosyal olayların desteğinde gelişiyordu. Mevcut koşullardan yeni bir savaş sanatı doğuyordu: kitle savaşiyle, Carnot, kollektif vicdana dayanan ve ondan güç alan yeni bir taktik ve stratejinin ilkelerini ortaya koyuyordu. Askerler siyasî kulüplere gidiyor, tarihte ilk kez olmak üzere ordu milletiyle bütünleşiyordu. Fransa böylece, bütün bunlardan hiç bir şey anlamayan Avrupa'nın şaşkın bakışları karşısında «özgürlük ordularını» teşkil ediyor, ve paralı askerlerin kaçmasına mâni olmak için onları sıkı saflar halinde bir arada toplayan eski hat savaşı geleneklerini yıkıyordu. Dinamizmini ve enerjisini bilinçli bir iradeye borçlu olan halk ordusunun hareket kabiliyeti çok daha fazla oluyor, dağınık operasyonlara girebiliyor ve benzeri görülmemiş bir saldırı gücüne kavuşuyordu. Hiç bir mahrumiyet böyle bir ordunun moralini bozamazdı.

Amme Selâmeti Komitesi devrim mahkemeleri kurdu, şüpheliler kanununu amansızca uyguladı, komisyoncuları ve spekülatörleri ele geçirmek için kardeşlik dernekleriyle işbirliği yaptı, zenginleri vergilendirdi, mecburî istikraza gitti, istifçilerle savaştı, Borsayı kapattı, sermaye ihracını yasakladı, ithalat tekelini örgütledi, İngiliz ürünlerinin ithalini men etti tayin ve vesika usulünü koydu, el koymalarla savaş imalâtını hızlandırdı, atölyeler yetimhaneler, hayır kurumları açtı, harp mâlûllerine emekli maaşı, askerlere tahsisat bağlattı, yoksullara yradım etti ve bir Borçlanma Defteri açtı. Nihayet fiatlara narh koydu.

Ancak, çoğunluğu itibariyle küçük-burjuva demokratları olan Jacobinlerin devrimci faaliyetleri gerçek anlamiyle halkın eseri değildi ve halka katılmaları ancak ge-

çici olabilirdi: toprak ve fabrika mülkiyetinden yana, temelde burjuva devriminin ilkelerine bağlı olan Jacobin' ler için bu sınırları aşmak çok zordu. Nitekim, Komite toprak taksimine kalkışanlar için ölüm cezasını getirdi, işçilere grev hakkını yasakladı ve «azamî» ücretler kabul etti. Ve giyotin paranın gücünü yıkmaya yetmedi

Convention fikir sorunlarına da eğildi. Entellektüel görüşlerinin sembolü haline gelen ve Fransız Devrimini uzun bir akılcı geleneğe bağlayan Descartes Panthéon'a nakledildi. Convention felsefe ve sanatları «Devrimin alacaklıları» olarak kabul etti. Devrimi onlar hazırlamamışlar mıydı? Başka hiç bir ülke aydınlar için bu kadar çok şey yapmamıştı: Fransa araştırma laboratuarları açtı, bilim ve teknik okulları tesis etti, arşivler ve kütüphaneler kurdu, Louvre kolleksiyonunu halka açtı. Bilim adamlarının hepsi devrimden yana idiler ve teknik ilerlemeye katkıda bulunuyorlardı. Convention, Üniversiteleri kapattı ise, bu Fransa'da Üniversitelerin kültür sahasında hiç bir rolleri kalmamış olmasındandı: hepsine teolojik zihniyet hâkimdi, ve bu çağın büyük adamlarından hiç biri üniversiteye mensup değildi. Buna karşılık, ilköğretim hakkında çıkarılan kanunlarla laik okullar açıldı. Medenî Kanunun ilk taslağı meydana getirildi ve ekonomik özgürlük ilkesi formüle edildi, fakat savaş uygulanmasına imkân bırakmadı. Amme Selâmeti Komitesi devletleştirmeye ancak zorunlu halerde ve istemeye istemeye gitti: aldığı bütün tedbirler olayların mantığına uygundu.

Bütün bu muazzam program acaba Komite tarafından, Robespiere'in yönetiminde bulunduğu yıl içinde mi gerçekleştirilmişti? Bu eser bihakkın tamamlanmış mıydı? Fransa'nın bu sırada misli görülmemiş bir karışıklık ve kargaşalık içinde bulunduğu, projelerin şumülü ve vüsati karşısında bazan kelimelerin şatafatına rağmen uygulamada tutarsızlıklar görüldüğü inkâr edilebilir mi? Jacobin' leri gözden düşürmek için her şeye baş vurulduğu, kralcı komplolardan aşırı din aleyhtarlığına kadar türlü hu-

zursuzlukların ve dışardan yürütülen manevraların cirit attığı bir ortamda yapılan ve başarılan işlerin bilonçosu neydi?

Amme Selâmeti Komitesinin eserini tam olarak değerlendirebilmek için sonuçlarına bakmak yeter. 1793 Eylülünde İngilizler Hondschoote'dan çekilirler. Ekimde Carnot ve Jourdan Wattignies'de İmparatorluk ordularını yenerek Maubeuge ve Dunkerque'i kurtarırlar. Hoche, Ren nehrinin kıyılarını düşmandan temizler Piedmont'lular Alplere geri çekilirler. Yüzbaşı Bonaparte Toulon'u İngilizlerden geri alır. İspanyollar Roussilon'u ve Bask ülkesini tahliye ederler. Marceau ve Kléber Vendée isyanını bastırırlar. Federalizm Lyon'da ezilir. Brest donanması saldırıya geçer. Şaşkına dönen Avrupa, yoksa kendisinin de mi halklarına baş vurması gerektiğini endişe içinde kendi kendisine sormaya başlar. Ancak bu tehlikelerin en büyüğü değil miydi, Fransa'ya saldırmakla da asıl bu tehlikenin önüne geçmek istenilmemiş miydi ve Fransa'nın başarıları bu tehlikenin vahametini ortaya koymamış mıydı?

Bu sırada başka bir millet de bağımsızlığı için savaşıyordu. II. Katerina Avusturya'nın sırtından Prusya ile Polonya'yı ikinci bir taksime tâbi tutmuştu. Bir aralık Polonya yurtseverleri Rusları Varşova'dan kovmuşlardı. ancak Kosciusko sadece aristokrasiye dayanıyordu, ne toprak köleliğini kaldırmaya ne de halkı peşinden sürüklemeye cesaret edememişti. Ve Polonya sonunda mağlup oldu. Bu itibarla Fransa örneği çok büyük bir önem taşıyordu. Nitekim Avrupa'da tek tük kitle hareketleri baş göstermeye başladı. Her yerde halk ayaklanmalarını zor kullanarak bastırmak gerekiyordu: devrimci kulüplerin kurulduğu İtalya'da, dokumacıların baş kaldırdıkları Silezya'da, filozof Fichte'nin yüce çalışma hakkını ilân ettiği, ütopik komünizme dair bir kitabın tartışıldığı ve fertten, özgürlükten ve barıştan bahsetmek cesaretini gösterdiği için Kant'ın kitaplarının yakıldığı Almanya'da, Yunanis-

tan'da, Rusya'da. hattâ Louisiana ve Venezuela'da yankılar uyandıran bu demokratik devrime cephe almışlardır. İngiltere'de genel oy için toplantılar düzenlenmekte ve polis demokratları kovalamaktadır. Şüphesiz bu hareketlerden hiç biri isyan safhasını aşmamakta ve korkunç bir baskı ile sindirilmekten kurtulamamaktadır. Fakat koalisyon savaşı uzatmaktan âciz kalır: Avrupa'nın ödemeler dengesi durmadan açık vermekte ve bunu önlemek için kilise mallarını satmak ve imtiyazlara dokunmak, yeni arı kovanına çomak sokmak gerekmektedir. Oysa, kral-lar bizzat buna karşı - Fransa'nın bu büyük suçuna karşı - savaşmakta idiler.

Fransa şimdi Cumhuriyet ruhu ile bilenmiş, disiplinli, 700.-000 kişilik bir orduya sahipti. Carnot Ren ve Escaut nehirleri üzerinde yeniden saldırıya geçmişti. Harekât 1794'e kadar devam etti ve Fleurus zaferi, Brüksel'e ve İtalya'ya girişle sonuçlandı. Fransa artık kurtulmuştu.

Acaba Amme Selâmeti Komitesi bu trajik aylarda, Terörün ülkede sinir gerginliğini son haddine çıkardığı bir ortamda son derece sert ve şiddetli tedbirler almamış olsaydı, bu zaferler yine kazanılabilir miydi? Şüphesiz ki hayır. Ancak askerî zafer Fransızların fedakârlığını artık gereksiz kılarken, bu zaferin sağlanmasında birinci derecede rol oynamış olan hükümeti de tecrit etmiş oluyordu. Ekonomik tedbirleri daha savaş sırasında Jacobin'leri köylü ve zanaatçı kitlelerinden koparmıştı. Halkın şahlanışı karşısındaki tereddütleri kendilerini giderek halk desteğinden yoksun kılıyordu. Oysa vaktiyle bu desteğe talip olanlar yalnız onlar olmuştu. 300.000 şüpheli şahsın topraklarını ellerinden alıp fakirlere dağıtan Ventöse kararnameleri açık ve seçik olmaktan uzaktı: hiç bir zaman uygulanmadılar. Küçük burjuvazi kendisini hiç bir zaman uygulanmadılar. Küçük burjuvazi kendisini bir çıkmazda görüyordu, ve kazanılan bunca askerî zaferlere rağmen Terörün uzatılması, o kadar kan döküldüğünü görmekten usanmış olan kamu oyunda nefret uyandırıyordu. Beş

yıldır çektiği bunca sıkıntılara rağmen eline somut bir şey geçmemiş olan halk olaylarla ilgilenmemeye başladı. Robespierre zenginlerin gizli kuvvetlerine karşı çıkmak isteyince, etrafında tam bir boşluk buldu. Böylece anlaşılmış oldu ki, Fransız İhtilâli, ülkenin sosyal durumunun izin verdiği mesafenin tamamını katetmiş bulunuyordu. Artık onu başlatmış olanların eline teslim olması gerekiyordu. Büyük burjuvazi yeniden dizginleri ele alabilirdi: Devrim gidebileceği yere kadar gitmişti, daha uzağa gitmemesi gerekirdi.

9 Thermidor günü, uzlaşmazlığı ve eğilmezliği karşısında paniğe kapılanlar tarafından tutuklanmalarına karar verilen Robespierre ve arkadaşları giyotine gönderildiler. Aynı gün Fransız ordusu Anvers'i işgal ediyordu.

Koalisyon İngiltere'nin hesabına savaşa devam etmeye hevesli değildi. Londra bu defa Fransızların Escaut nehrine yeniden yerleşmelerine razı olacak mıydı?

NAPOLYON BONAPART'TAN KARŞI-DEVRİME

«Jacobin'ler sağduyuları olmayan çılgınlardır» diye yazmıştı iki yıl önce Napolyon Bonapart. 9 Thermidor ertesi, Convention'un sağ kanat liderlerinden biri olan Barras'nın desteğine talip olan bu genç subay Thermidor'cuların arasında yaşıyordu: Bonapart dâhi bir Thermidor'cu olacaktı.

İş burjuvazisinin Jacobin'lere karşı bu tepkisi, «Directoire» idaresini kuran III. Yıl Anayasasına yol açtı. Fransa, seçme ve seçilme hakkını belli bir vergi ödeyenlere hasreden bir Devlet olma yoluna girmişti. Kanunları, Robespierre'ın sukutundan hemen sonra Terörün ekonomik tedbirlerini yeniden gözden geçirmek için kurulan ve bir grup maliyeciden oluşan bir Ticaret Bürosunun kararlarından esinlenecekti. Çünkü Terör yönetimi, biraz da istemeyerek, ticaret özgürlüğünü Devrimin özü sayan büyük burjuvazinin ilkelerine ters düşmüştü. Artık millileştirilmiş ekonomiyi ve narhları kaldırmak ve bireyin, yani zenginlerin hakkını korumak gerekiyordu. Esasen buhranın hızla ilerlemesi müteahhitlerin ve bankerlerin işine yarıyor, Devlet enflasyon ve hayat pahalılığının altında eziliyordu.

Ne var ki, Directoire monarşinin prestijinin yerini tutmak üzere iktidara getirmek için hayasız ve satılık Barras'dan başkasını bulamamıştı. 13 Vendémiaire 1795'de kralcıların çıkarttıkları isyanı bastırdıktan sonra, Bonapart'ı yurt içi ordularının başkomutanlığına getirmişti. Hükümet iktidara «Allahın inayetiyle hükümdar» olarak nitelendirilenleri, yani mülk sahiplerini getirmek ve bu arada meş-

rutî saltanat taraftarlarını da etrafında toplamak istiyordu. Henüz yerleşmemiş olan otoritesi, bir yandan halk derneklerine, bir yandan da aristokratların entrikalarına karşı mücadele ediyordu. Bonapart, çok geçmeden, başka bir devrimden, «devrimlerin sonuncusu olacak olan» proleter devriminden bahseden Babeuf'ün kulübünü kapattı. Enerjik bir şekilde irtica yoluna girildi, şüpheliler tahliye edildi, borçluların hapsen tazyiki usulüne dönüldü, İngiltere'ye karşı Fransız sanayiini teşvik etmek için himayeciliğe gidildi. Bütün bu tedbirler dolambaçlı yollar ve çelişkilerle doluydu. Paranın küstahlığı yanında, alabildiğine bir sefahat ve lüks düşkünlüğü aldı yürüdü.

Millet barış istiyordu. Fransız ordusu şüphesiz sınırlar ötesi işgal ve fetihleri sayesinde yaşıyordu. Fakat günden güne yıpranıyor ve gücünü yitiriyordu. Öte yandan, Thermidor'cular da, demokratlara vurarak ülkeyi saran yurtseverlik dalgasına set çekmişlerdi. Spekülasyonun dışında her şey tehlikede idi. Prusya'nın, tasarlaması Bâle'deki müzakerelerin sonuçlanmasını kolaylaştırıyordu: varılan anlaşma ile Ren nehrinin sol kıyısı Fransa'ya bırakılıyor ve sağ kıyı için Prusya'ya kilise büyüklerinin zararına tazminat veriliyordu. İspanya ile de barış imzalandı. Devrim savaşları Fransa'ya Convention un tâbiriyle, "doğal sınırlarına" mal olmuş, Kosciuszko' nun isyanı ise son bir parçalanma için bahane sayılmış ve Polonya bir Devlet olarak Avrupa haritasından silinmişti.

Fakat kesin barış henüz imzalanmamıştı. İngilizler hâlâ Bretanya'daki «chouannerie» (kralcı ayaklanma) yı destekliyorlardı. Hoche'un zaferi tekmil Fransa'nın İngilizlere karşı nefretini körüklüyordu. Şüphesiz İngiltere de savaştan yorgun düşmüştü. Pitt'e karşı ayaklanmalar olmuş, krala bir suikast tertip edilmişti. Fakat Directoire Belçika'yı muhafaza etmek kararındaydı: Escaut sorunu 1792'deki önemini yitirmemişti. Bu yüzden İngilizler Avrupa'da, Avusturya'nın muhalefetine rağmen, yeni bir koa-

lisyon hazırlamaya giriştiler. Artık tek düşünceleri buydu. İngiliz burjuvazisi, kendisinden sonra siyasî iktidara yerleşmiş olan Fransız burjuvazisinin endüstri ve ticaret sahasında kendisine rakip olmasına izin vermeyecekti. Bütün öteki sorunlar bu karara tâbi olmak zorundaydılar. Thermidor'cular bunu anlamışlardı ve içlerinden biri şöyle bağırıyordu: «Escaut, Meuse ve Ren nehirlerini fethetmedikçe İngiltere'yi mahvetmeyi nasıl düşünebilirsiniz?»

1796'da savaş tekrar başladı. Avrupa böylece bitmez tükenmez çalkantılar içinde yüzerken, Washington'un veda mesajı, uzun süre Birleşik Devletlerin dış politikasının esasını teşkil edecek olan kuralları ortaya koyuyordu: «Avrupa'nın, Birleşik Devletleri ilgilendirmeyen bir temel çıkarlar sistemi vardır... Bizim gerçek politikamız her türlü sürekli ittifaklardan sakınmaktır.»

Directoire idaresi, Amme Selâmeti Komitesinin eski planlarına uygun olarak, Almanya'da ve İtalya'da, Habsburg'lara karşı saldırıya geçti; İngiltere'ye karşı da, o sıralarda en büyük kumandan olan General Hoche'u İrlanda'ya bir çıkarma planı hazırlamakla görevlendirdi. Yurtseverler Fransız ordusunu görür görmez Irlanda'nın tüm halinde ayaklanacağını iddia ediyorlardı. Fırtına, araç ve gereç darlığı, subayların göçü bu projeyi suya düşürdü: deniz İngiltere'yi bir kez daha kurtardı. Jourdan da Ren üzerinde yenilgiye uğradı ve Moreau Alsace'da geri çekilmek zorunda kaldı. Buna karşılık, İtalya seferi Bonapart'ın askerî dehası sayesinde Fransız zaferini sağladı. Bonapart Lombardiya'da bir kurtarıcı gibi karşılandı: İtalyan şehirleri Avusturya egemenliğine karşı ulusal ve sosyal bir atılım içinde ayaklanıyorlardı. Tıpkı aynı sıralarda Türklere karşı isyan eden Karadağ gibi.

Artık barış müzakerelerini Directoire değil, Bonapart yürütüyordu. Avusturya 1797'de kendisi ile Leoben ön anlaşmasını imzalıyordu: buna göre Fransa Belçika ile Lombardiya'yı muhafaza ediyordu. İngiltere Avrupa'da partiyi kaybetmiş ve kendi ülkesinde vahim bir durumla karşı kar-

şıya kalmıştı: malî bir panik baş göstermiş ve bahriyede isyan çıkmıştı. Savaştan vazgeçmek zorunda kalan Pitt, Lille müzakerelerine yanaştı. Yalnız denizlerde İngiliz filoları zaferler kazanıp duruyorlardı. İspanyol ve Felemenk donanmalarını yenmişlerdi. Ve geleceğin amiralı albay Nelson gibi kurt bir denizci, Directoire yönetiminin hazırladığı yeni bir İrlanda çıkarmasının hazırlıklarını uzaktan seyrediyordu. General Bonapart Lombardiya'yı hâkimiyeti altına almıştı. Venedik ve Korfu adasını işgal etmiş, İngilizleri Korsika'dan kovmuş ve Doğuyu düşünerek Fransız donanmasını yenilemişti. Doğu, İngiltere'yi vurmak için en emin yol değil miydi?

Fakat Bonapart ordularının fethettikleri ülkeleri yağma etmelerine izin verir. Çok geçmeden, büyük İtalyan burjuvaları ile işbirliği halinde, halk hareketini ezer. Liberaller Bonapart'tan sırt çevirirler. Oysa, Po vadisinin zorla Fransızlaştırılması işlerine yarar: Bonapart ile 1791 Meclisinin ilkeleri İtalya'ya girer. Hattâ Bonapart, birliğin ilk işaretleri olmak üzere İtalya'ya bir ordu ve bayrak verir. Böylece, daha şimdiden çok kişisel olmakla beraber, Bonapart'ın politikası Directoire politikasına sıkı sıkıya bağlıdır: muzaffer bir kumandanın güçlü yumruğu Directoire idaresinin yoksun olduğu enerjiyi sağlamıştır.

Hükûmet bir takım karanlık niyet ve entrikaların perçesinde kıvranmaktadır. Komplo kurmaktan vazgeçmeyen muhacir aristokratlardan tutun da, İngiliz çıkarlarına son derecede bağlı gözüken Talleyrand'a kadar bir sürü dertler vardır başında. Bonapart, İtalya'dan, malî bir kalkınma hamlesine girişen Directoire'ı kralcılara karşı destekler, Talleyrand'ın manevralar çevirdiği Lille müzakerelerini iptal eder. Bonapart İtalya üzerinde kendi görüşlerini gerçekleştirmek kararındadır. Ekimde Campo-Formio barışı devrimci Fransa'nın yeni rolünü tescil eder: fütuhattan vazgeçme siyasetinin yerini ilhak suretiyle havârîlik politikası almıştır. Bonapart Fransa için, Girondin'ler gibi, «Cumhuriyetlerden kurulu bir kuşak» tasarlıyordu.

Savaşı sürdüren bir İngiltere kalmıştı: İngiltere'nin denizlerde hâkimiyeti devam ediyor ve Bonapart İngiltere seferinin henüz zamanı gelmediğine inanıyordu. Onun yerine Mısır seferi planını hükümete kabul ettirir. Bu suretle, ilerde Hindistan'a karşı girişilecek bir hareket için bir üs sağlanmak istenir. Napolyon, İtalya'daki tecrübeli savaşçılarını, bilim adamlarını toplar ve Fransızları hayran bırakır. Yol üstünde Malta'yı zapteder. Mısır seferi Avrupa'yı şaşkınlığa uğratır. İngiltere Akdenize Nelson'u yollamış ve Avrupa hükümdarlarını ve Bakanlarını satın almak için yoğun bir faaliyete girişmiştir. Politik özgürlüğüne kavuşan bir sınıfın ekonomik alanda neler başarabileceğini kendi tecrübesiyle çok iyi bilen bu burjuvazi, Bonapart'ın Fransa'yı yöneltmek istediği ve bunda Directoire idaresine oranla çok daha büyük bir başarı sağladığı amaçlarını gerçekleşmemesi için kıran kırana bir mücadele verecektir. Bonapart Mısır'da dövüşürken, İngiliz altını yeni bir Avrupa koalisyonu hazırlamaktadır.

Almanya'da devrimci özgürlüklere karşı çok sert bir tepki doğmuştu. Dinî mezhep ve tarikatler günden güne çoğalıyordu. Yazar Novalis rasyonalizme karşı çıkıyor ve Fransa'nın kültürel üstünlüğünü perçinleyen son iki yüzyılın başarılarını küçümsüyordu. İstibdada yatkın mistik bir romantizm doğuyordu. Rastadt müzakereleri sürerdursun, Londra'nın planladığı koalisyon biçimleniyordu. Öte yandan, Directoire da çeşitli projeler peşinde koşuyor, İtalya'yı Avusturya ile paylaşıyor, Polonya'nın tümünü Prusya'ya peşkeş çekiyor, ve bu arada çoğu İsviçreli olan bankerler, Fransız genel kurmayları ile güzelce anlaşarak işgal altındaki ülkeleri yağma ediyorlardı.

Yazın Nelson beklenmedik bir şekilde Fransız donanmasını Abukir'de baskına uğratarak imha edip de Bonapart Mısır'da mahsur kalınca, koalisyon nihayet teşekkül etti. İngiltere, Rusya'yı Bonapart'ın doğu projeleri ile ürkütmesini ve Türkiye'yi kendi tarafına çekmesini o kadar iyi becermişti ki, Rusya Fransa'ya savaş ilân etti. Bir Rus filosu Kor-

fu Adasını işgal etti. İngilizler de Minorka Adası ile Malta'yı geri aldılar ve Napoli Kralını Nelson'un metresi olan Lady Hamilton'un entrikalariyle elde ettiler. Nihayet Avusturya da, Lombardiya'yı geri alabilmek için işin içine karıştı. Londra Avrupa'da kendisi hesabına savaşacak askerleri bulmuştu: bunların paralarını ödedi ve savaş, ihtiyar Rus Mareşali Suvorov'un kumandasında yeniden başladı. Suvorov'un orduları yıldırım hiziyle ilerliyor, Milano'yu işgal ediyor, Saint-Gothard geçidini aşıyor, Andermatt'a ulaşıyorlardı. Sayıca üstün bir düşmanın karşısında geri çekilen Fransız birliklerini 1799 eylülünde Masséna Zürih'te kurtarır. Suvorov Altdorf'da tecrit edilir, ve bu büyük strateji ustasının son derece cüretli bir manevrası sayesinde orduları Bavyera'ya doğru geri çekilir. General Brune, İngilizlerle Rusları Hollanda'ya geri çekilmeye mecbur eder. Bonapart nihayet Mısır'dan dönmeyi başardığında Fransa artık kurtulmuştur.

Paris, Ehramların kahramanını çılgınca alkışlarla karşıladı. Directoire idaresini tasfiye etmek için yeni bir lider aramakta olan iş adamları da Bonapart'a dört elle sarıldılar. Directoire'ın gitmekte olduğu orta yol politikası, o kadar şaibeli insanın arasında, Devrimin burjuvaziye yarayan başarılarını pekiştirmek için kuvvetli bir iktidara ihtiyaç gösteriyordu. Directoire zamanında karmakarışık ve bölük pörçük olan durum, su götürmez bir otoritenin himayesnde kemale ulaştırılabilirdi. 18 Brumaire 1799 tarihindeki hükümet darbesi iş burjuvazisinin diktatörlüğünü, şöhreti bütün gözleri kamaştıran adama sunuyordu: Directoire'ın yerine, biri Bonopart olan üç Konsül geçiyordu. Moreau'nun askerî çevresi sövüp saydı; fakat askerler devrimci şarkılar söylediler. Devrimin sonu gelmişti.

«Consulat», kanunları ve icraatı ile, ülkenin çıkarlarını, 1800'de kurulan Fransa Bankası'nın iki yüz en büyük hissedarının eline teslim ediyordu. Böylece, Consulat idaresinin dayandığı oligarşi Fransa'nın geniş halk kitlelerine oranla son derece dar bir tabanı temsil etmekte idiyse

de, bu oligarşinin ülkeye bağlılığı aristokrasininkinden çok daha büyüktü. Gerçekten de, Fransız aristokrasisi, rekabet meselesinin ne pahasına olursa olsun halledilmesi gerektiği bir dönemde Ingiltere ile pazarlıklara girşmekten vazgeçmiyordu. Devrimci savaş, yerini burjuvazileri ve karşılıklı ekonomik güçleri karşı karşıya gelen iki millet arasındaki çatışmaya terketmişti. Bonapart'ın göz kamaştırıcı müstesna şahsiyeti bir an için bu gerçeği maskeleyecekti. Adamın kendisi o kadar büyüktü ki, Tarihi tek başına kendisi yapıyor sanılacaktı.

Abukir zaferi denizlerin hâkimiyetini bir kez daha Ingiltere'ye vermişti. Şüphesiz İngiliz ablukası başlangıçta himayeci Fransız sanayiinin işine yaramıştı; ancak zaman geçtikçe Londra, Almanya, Baltık ülkeleri, İsviçre pazarlarını birer birer ele geçiriyordu. Kredisi, güçlü bankası, fiatların durmadan artışı - düşük ücretler kâğıt para ile ödeniyor ve kârlar ise nakit olarak cebe giriyordu -, bütün bunlar önemli malî kaynakların Londra'ya akmasını ve sanayi tekniğinin ilerlemesini sağlıyordu. Gerek İngiltere'de gerek Fransa'da aydınlatma için gaz lambaları kullanılıyordu. Gand'da Bauwens'in çalışmaları sayesinde buhar makinesi sanayie giriyordu. Pamuklu üretiminden kömür ihracına kadar her sahada İngiliz ekonomisi inkişaf halindeydi. «Combination Act» (Toplanma Kanunu) grev ve işçi derneklerini yasaklıyor ve amansızca bastırıyordu. Tıpkı İngiltere'nin yeni ilhak ettiği İralanda'daki isyanları bastırdığı gibi. Bu iş gücünü azaltmamak için, İngiltere kendi hazırladığı koalisyonun emrine tek bir asker vermez: sadece para verir ve onu da Arvupa milletlerine ikmal malzemesi gönderen müteahhitleri aracılığı ile kısa sürede geri alır. Avrupa'nın bu trafiğe açılan kapısı şimdi Hamburg'tur: büyük bir ticaret ve bankacılık merkezi olan bu liman Fransız işgalinden sonra Amsterdam'ın yerini tutmuştu. Vaktiyle Anvers'in İspanyol işgalinden sonra, yerini Amsterdom'a kaptırması gibi.

Avrupa'nın üzerinden bir irtica dalgası geçmekte ve

zaferleri sayesinde Devrimle özdeşleşen Fransa'yı hedef almaktadır. Ingiliz yazarı Malthus ilerlemeyi inkâr etmekte, Herder rasyonel özgürlüğün karşısına mistik bir millet anlayışı ile çıkmaktadır. İtalya'da halk ayaklanmaları insafsızca bastırılmaktadır. Londra, Latin Amerika'nın kurtuluşu için savaşan Miranda'nın gizli faaliyetlerini destekliyorsa, bu sırf kârlı ticarî işler çevirmek umuduyladır.

Ancak İngiltere'ye de bir «dur» diyen çıkmıştı. Bu ülkenin Akdenizdeki ilerlemelerinden kuşkulanan Rusya, Tarafsızlar Anlaşmasiyle, Baltık denizini ve Almanya'yı İngiliz ticaretine kapattı. Hattâ Çar bir aralık Hindistan'a da göz dikmeye kalktı. Zira İngilizler, son zamanlarda Haydarabat Nizamı ile yaptıkları anlaşmaya rağmen, Hindistan'da zor bir durumda bulunuyorlardı. Çar Birinci Konsüle niyetinden bahsetti. Ancak bu politika Rus kereste ve buğdayının satışını engelliyor ve toprak sahibi olan Rus aristokrasisinin hoşuna gitmiyordu. Böylece Çarın Fransa ile resmî bir ittifak arama politikasına karşı çıkan soylular, Çarın büyük oğlu Alexander ile anlaşarak, Alman komplocuların ve İngiltere sefirinin de yardımiyle Çarı öldürttüler. I. Alexander derhal İngilizlerin tarafını tuttu. Tarafsızlar Birliği çözüldü. İngiltere de tehlikeyi atlatmış oldu.

Londra'nın Avrupa'ya empoze etmeye muvaffak olduğu yeni savaşa sadece Avusturya katıldı. Bu ülkenin amacı İtalya'ya hâkim olmaktı; onun için ilk savaş alanları Italya oldu. İngilizlerin yardım vaadi Bonapart'ı Marengo'da muzaffer olmaktan alakoymadı. Aynı anda Moreau da Münih üzerine yürüyor ve Hohenlinden savaşını kazanıyordu. Bu kesin zafer Birinci Konsülünkine gölge düşürmemişti. Bonapart Lunéville barışını dikte etti: İtalya'dan atılan Avusturya bu defa Almanya'ya göz dikecekti. Bonapart yeni bir Avrupa düzeni kurmanın arifesindeydi.

Daha şimdiden Fransa'ya idarî ve adlî reformlar kazandırmıştı. VIII. Yıl Anayasası Directoire idaresinin tasarlayıp da yapamadığını gerçekleştirmişti. Valiler ve merkezden atanan belediye reisleri ile merkeziyetçilik iyice otur-

muştu. Birinci Konsül, aristokratlarla Jacobin'lerin arasında, hükümetin otoritesini güçlendirmişti: mülk sahipleri, burjuvazinin sosyal yapısını sağlamlaştırmak için coşkun bir çaba harcayan ulusal kahramanın etrafında kenetlenmişlerdi. Yeni Anayasa komşu Devletler için bir siyasî kurtuluş örneği verirken, Fransa yeniden kişisel iktidara dönüyordu.

Böylece Bonapart'ın zaferlerinin gerçek anlamı ortaya çıkıyordu: İsviçre Cumhuriyetinde demokratların faaliyeti ılımlıların lehine kısıtlanıyor, İtalyan Cumhuriyetlerinde Fransa'nın vesayeti yerleşiyordu. Bu arada, dinî planda otoritesini kabul ettirmek ve vicdanlardaki huzursuzluğa bir son vermek için, Birinci Konsül Papa ile bir Konkordato imzalayarak Devlet Başkanı tarafından atanacak piskoposların Papalığın gözetim ve denetiminde kalmasını kabul etti: bu suretle Papalık Fransa'nın dinî işlerine yeniden karıştırılmış oluyordu. Nihayet Senato Bonapart'ı kaydı hayat şartiyle Konsül ilân etti

Malî sahadaki çabalarından yorgun düşen İngiltere nefes almak istiyordu. Bonapart Boulogne'de istilâ hazırlıklarına girişmişti. Tehlikeyi önlemek için 1802'de Amiens' de bir barış antlaşması imzalandı. Fransa sömürgelerinden bir kısmını geri aldı. Fakat Amiral Latouche-Tréville' in başarılarına rağmen henüz bir donanmaya sahip olamamıştı. Fransa'nın egemenliği kıta Avrupasında sınırlı kalıyordu. Üstelik Amerika'da 1786'da imzalanan ittifak antlaşmasına rağmen, Birleşik Devletlerin yeni Başkanı Jefferson, Washington'daki yeni başkentten, Fransa'yı Louisiana'yı muhafaza etmesi halinde savaşla tehdit ediyordu. Nihayet Amerika burasını altmış milyon franga satın aldı.

Bonapart Avrupa'nın yeniden düzenlenmesini Devrim ilkelerine göre mi gerçekleştirecekti? Bunun için, İngiltere'nin buna razı olması ve Fransa ile arasındaki ekonomik savaşın son bulması gerekiyordu. Oysa İngiltere «Batı Imparatorluğunun» hortlamasını kabul etmek şöyle

dursun, buna kıskançlıkla karşı çıkıyordu. Habsburg'ları Almanya'dan uzaklaştırmak için Bonapart Hanover'i Prusya'ya teklif etmiş, ancak Prusya, İngiltere'den çekindiği için bu teklifi ve Bonapart'la ittifakı reddetmişti. Sadece Güney Almanya, Habsburg'lara direnebilmek için Paris'e kur yapıyordu. Bonapart Avusturya ile İngiltere'nin arasında, Bavyera'nın etrafında birleşmiş bir Devlet görmek isterdi; bu suretle küçük prensliklerin bir kısmı da ortadan kalkmış olurdu. Fransız nüfuzunun bu endişe verici gelişmesi karşısında, İngiltere'nin mukabil koz olarak sadece donanması ve sanayii - bu sırada bir demiryolu inşa etmekte idi - bir de Guyane'dan Tonkin'e kadar uzanan ticareti vardı. Tonkin'de, Prens Nguyen-Anh Annam'ın birliğini yeniden kuruyor ve İngiliz teşebbüslerini ülkesinden çıkartmaya çalışıyordu. Hindistan'daki Kmer uygarlığına oranla ağır basan Çin uygarlığı her yerde İngiliz ticaretine karşı kouyor, bir yandan da Japonya'ya en iyi ressamını, basma kalıp üstadı Kiyonaga'yı veriyordu. Dünyanın bu tarafında Ruslar'ın durumu daha da iyiydi: güçlü sömürgeciler olduklarını göstermişlerdi. I. Alexander, Gürcistan ile Kafkas ötesini alarak Avrupa'ya bile yerleşiyordu.

O kadar ki, sonunda İngiltere'nin kıtadaki başarısı Rus lara bağlı kaldı. Çar Fransa'nın Doğu politikasına içerlediğinden, Hohenzollern'lere ve Londra'ya yaklaşıyor, İngiliz hükümeti de, 100.000 asker başına bir milyon İngiliz lirası vermek suretiyle Rusya'daki orduyu besliyordu. Avrupa'nın parasız Fransa'ya karşı hiç bir şey yapmasına imkân yoktu. Oysa, Bonapart'ın Fransa'yı güçlü bir donanma ile techiz etmesine engel olmak için bir an önce harekete geçmek gerekiyordu. İngiltere, Bonapart Hollanda'da kaldıkça Malta'yı tahliye etmemeye karar verdi. Bu savaş demekti.

Birinci Konsül, biraz da savaşın etkisiyle, 1804'te İmparator ilân edildi ve taç giydi. Fransa, Boulogne'da İngiltere'yi istilâ hazırlıklarını hızlandıran yeni efendisinin etrafında yekpare bir kaya gibiydi. Ancak Amiral Bruix ve Amiral Latouche-Tréville'in ölümlerinden sonra, planları

değiştirmek gerekti ve Toulon'daki filo beceriksizliği yüzünden Napolyon'un projelerini altüst etti. İmparator çaresiz istilâdan vazgeçerek Boulogne'daki ordusunu Avusturya üzerine saldırttı. Rusya ise, bir yandan Sırbistan'da Karadağlıların Türklere karşı isyanını desteklerken öte yandan Avusturya'yı kışkırtıyordu. Viyana'da kral Avusturya İmparatoru ünvanını alıyor, bu suretle Fransa'nın Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğunun mirasına göz dikmesine engel olmayı ümit ediyordu.

Amiral Villeneuve Trafalgar'da Nelson tarafından bozguna uğratılırken, I. Napolyon Ulm üzerinden Viyana'ya yürüdü. Denizlerin hâkimiyeti kesin olarak İngilizlerin eline geçmişti. Napolyon Rus-Avusturya ordularını Austerlitz'de mağlup etti: Habsburg'lar Almanya'dan kovulmuşlardı. Avusturya İmparatoru bir genelge yayınlayarak Almanya İmparatoru ünvanından feragat ettiğini bildirdi. Aynı zamanda Venedik'i kaybediyordu. Bu Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğunun tasfiyesi idi. Napolyon Ren Birliğini kurdu ve Hanover'i ilhak eden Prusya'ya Kuzey Almanya tacını bağışladı.

Avrupa'nın altını üstüne getiren bu tarihî olayların yanısıra, toplumları daha derinden etkileyen bir şeyler oluyordu: Fransız hegemonyasına tâbi ülkelere Medenî Kanun giriyordu. Fransız Devriminin sembolü olarak yürürlüğe giren bu kanun burjuva mülkiyetinin bir mecellesi hükmünde idi. Paranın ve malî teşebbüslerin kutsallığını tescil ediyordu. Charlemagne'in İmparatorluğunu ihya eden I. Napolyon yeni bir toplumun öncülüğünü yapıyor, bilimsel düşünceyi asâsının himayesi altına alıyordu. İmparator tarafından şan ve şerefe garkedilen Fransız bilim adamı Laplace «gök cisimleri mekaniği» çalışmalarını sürdürüyor, Newton'un teorilerini tamamlıyordu: «Kâinatta maddeden başka bir şeye yer yoktur.»

Napolyon'un eseri şüphesiz ilerici idi, ancak Fransa'nın insan gücünü fütursuzca harcıyordu: Fransız halkı, İmparatorluk destanının içinde, sadece emsalsiz bir bağlı-

lık ve cesaret örneği gösteren orduları beslemeye yarıyordu. Napolyon bu kaynağı alabildiğine sömürüyordu. Savaş sitemini, Fransa'nın devrim savaşlarının sonucunda içinde bulunduğu sosyal koşullara istinat ettirmişti. Ve asıl amacı hâlâ İngiltere'yi yenmekti. Napolyon Avrupa'ya hâkimdi. Fakat bu İngiltere'nin gücünü parçalamasına yetecek miydi? İngiltere'nin denizlerde 20.000 parça gemisi vardı, bunların sayesinde Hindistan'daki protektorasını sürdürüyor, Çin'i fethetmeyi tasarlıyor ve Antilles adalarında Fransız korsanlarına kök söktürüyordu. Bu şartlar altında «denizi karadan yenmek» mümkün olacak mıydı? Kaldı ki, karada da karşısına yeni yeni hasımlar çıkıyordu.

Weimar'daki sakin evinde ihtiyarlayan Goethe'nin temsil ettiği hümanizma ideali artık Alman gençliğini tatmin etmemektedir. Cermen düşüncesi, ulusal kinleri hor gören Geothe'nin kozmopolit kültüründen koparak sert bir milliyetçiliğe yönelmekte, bir yandan da üniversitelerde müspet ilim araştırmalarına eğilmektedir. Schiller Almanya'nın büyüklüğünden, Alman milletinin hâlen içinde bulunduğu perişanlıktan ve geleceğinden bahsetmektedir. Ayrıca Almanya'nın alın yazısına, büyük işlere namzet olduğuna dikkati çekiyor ve eylem adamları da bu fikirleri pratik alanda gerçekleştirmeye hazırlanıyorlardı. Prusya kralının nâzırlarından olan Baron de Stein bunlardan biridir. Büyük Almanya fikrinin tam anlamiyle bilincine varmıştır. Politik reformlar onun gözünde sadece ulusal atılımları gerçekleştirmenin birer şartıdır Temsili demokrasiyi ve basın özgürlüğünü savunur. Toprak köleliğini kaldırmakla, Prusya üretici güçleri salıverecek ve belde sakinlerine tanınacak özgürlüklerle Devleti yenileyecekti. Bütün bu gelişme Cermenlik ruhunu - tabiî daima Fransa'ya karşı - uyandırmaya ve pekiştirmeye yöneliyordu.

İtalya'da, Napolyon ülkenin birliğini sağlamayı değil, sadece, Bourbon'ları Napoli'den attıktan sonra, onu kendi himayesi altına almayı düşünüyordu. Fakat Fransa'nın bu

açık niyeti ulusal direnişi ve liberalleri harekete geçiriyordu. Böylece Napolyon, etrafında hegemonyasının gerektirdiği ittifakı sağlamak şöyle dursun, her yerde müstakbel engellerin tohumlarını ekiyordu.

Askerî bir zafer kazanmanın imkânsızlığı karşısında, kıtadaki kısmî hâkimiyeti sayesinde İngiltere'yi ekonomik alanda yenmek, ve savaş filosunu yok etmek mümkün olmasa bile, Avrupa limanlarını kapamak suretiyle hiç değilse ticaret filosunu hırpalamak olanağı da mı yoktu? Avrupa'nın efendisi Avrupa limanlarını İngiliz ticaretine kapamak suretiyle düşmanının nefes alma imkânlarını ortadan kaldıramaz mıydı? Ya bu kararını Avrupa'ya zorla kabul ettirmeli ya da istediğini savaşla elde etmeliydi: Napolyon emperyalizmi bir açmaza girmişti.

1806'da Prusya, limanlarını İngiltere'ye kapamaya razı olmadı. Napolyon bir yıldırım savaşiyle Prusya ordusunu Léna'da perişan etti. II. Frederik'in gözbebeği olan bu ordu Napolyon'un üstün teknliği karşısında modası geçmiş bir araç gibi kalmıştı. Fransız işgali Prusya'da yurtseverlerin heyecanını söndürmek şöyle olsun, aksine körükledi. Napolyon Berlin'de İngiltere'ye karşı kıta ablukası kararını alırken, ateşli bir inanç dalgası bütün ülkeyi sarstı. Fransa'ya karşı direnişin mihraklarından biri olan Heidelberg Üniversite romantik bir milliyetçilik ve çılgın bir Cermenizm ile kasıp kavruluyordu. Ruslar Doğu Prusya'ya girmeye karar verdikleri zaman, Napolyon Varşova'da idi: çetin bir Polonya seferi Napolyon'un Eylau zaferi ve Dantzig'in düşmesi ile sona erdi.

Rusya, İngiltere'nin o sırada Avrupa'da Fransa'ya karşı bir oyalama harekâtına girişmesini istiyordu. Fakat İngiltere buna yanaşmadı. O sırada Jacques de Liniers adında bir Fransız göçmenin serüvenleriyle uğraşıyordu: İngilizleri Buenos-Aires'den kovan bu maceraperest Brezilya Kral Naibi ilân edilmişti. Londra hükümeti bir Rus istikrazına kefil olmayı bile kabul etmemişti. Bu Alexander'i Napolyon'un kucağına atmaktı.

Rusların yenilgiye uğradıkları Friedland savaşından sonra, tek başına kalan Çar müzakereye karar verdi. İki hükümdar Niemen nehri üzerindeki Tilsit'te buluştular. Bu barışma bir paylaşma anlamına geliyordu: Avrupa'nın bu nehre kadar olan kısmı Fransa'nın, ötesi, Doğuya doğru, Rusya'nın olacaktı. Napolyon, Çarı İsveç'e ve Türkiye'ye karşı giriştiği seferlerde serbest bırakacaktı. Buna karşılık, Alexander de İngiltere ile her türlü ticareti kesmeyi taahhüt ediyordu. Polonya, İmparatoruk ordularının her gittikleri yere yaydıkları özgürlük fikirlerinden hiç hoşnut olmayan Leh asilzadelerinin bölünmelerine rağmen yeniden ortaya çıktı. Kraliçe Louise'in yalvarmalarına rağmen nüfusu dört milyona inen Prusya'da ordunun mevcudu 40.000 kişi olarak sınırlandırılmıştı. Fransızlar Lizbon'u aldılar. Avrupa Napolyon'un iradesine göre biçimleniyor ve abluka sıkılaşıyordu.

1807 - 1808 kışında filozof Fichte Berlin'de, Fransız işgaline rağmen. Cermen ruhuna şekil veren tezlerini yayınlıyordu. Schiller'in düşüncelerini yansıtan bu tezlere göre, Avrupa seçkin bir millet olan Almanya sayesinde kalkınacak, kapalı bir ekonomi kurulacak ve saf ırktan olmayanlar Alman toplumunun dışında bırakılacaktı. Fichte dünyayı zorla Almanlaştıracak bir diktatörün özlemini çekiyordu. Fichte için henüz bir düş olan bu fikir filozof Hegel için ancak Devletin gerçekleştirebileceği siyasî bir amaç olacaktır: en eski gerçek olan Devlet her türlü Hakkın kaynağı olan mutlak bir egemenliğe sahip olmalı, emperyalizm ve savaş desteğinde gelişmelidir. Alman teorisi artık şekillenmiştir.

İéna'nın intikamını almak isteyen Stein gibi yurtseverlerin sayısı Almanya'da günden güne artmaktadır. Savaş Bakanı Scharnhorst ve Gneisenau mecburî askerlik hizmetini kabul ettirirler ve Prusya'yı gizlice silahlandırırlar. Bütün Alman aydınları intikam için Prusya'dan medet umarlar. Bunların çoğu Prusyalı değildir: Stein Franken'li, Pancermanist şair Arndt İsveçli, Mareşal Gneise-

ndu Avusturyalıdır. Ancak bu tarihte Almanya'yı oluşturan 250 Devletin tereddütsüz kabul ettiği bir gerçek vardır: Cermen ruhunu temsil eden, çeşitli kökenden Almanların iskân etmiş oldukları Prusya'dır; Alman birliğini gerçekleştirmek ona düşmektedir. Prusya, Silezya'daki köylü ayaklanmalarını bastırmak için Fransa'dan resmen yardım istemiş olabilir. Bu maskenin arkasında Napolyon'un göremediği bir hakikat vardır: Hegel'in Almanya'sı artık Wieland'ın ya da İmparatorun «Légion d'Honneur» nişaniyle taltif ettiği Goethe'nin Almanya'sı değildir. Birinci Konsüle, kendisine bir senfoni ithal edecek kadar hayranlık duymuş olan Beethoven bile bu ithafı yırtıp atmış ve bu eser Alman romantizminin şahlandığı bir kahramanlık çığlığı olmuştur. Fransız modeli klasisizm bir daha dirilmemek üzere ölmüştür.

Avusturya'nın Paris'teki sempatik elçisi Metternich şunları yazıyordu: «İmparatorun devâsâ planlarının uygulanmasını artık hiç bir şey durduramayacağa benzemektedir.» Fakat İngiltere'de yeni fabrikalar faaliyete geçmiş, ve üniversiteleri Avrupadakilerin gerisinde kalmakla beraber laboratuar çalışmalarında önemli sonuçlar elde edilmişti: James Watt buhar makinesini geliştirmiş ve eşi bulunmayan bu itici kuvvet İngiliz sanayiine büyük bir üstünlük sağlamıştı. Avrupa metalürjisi hâlâ odunla çalışıyordu. Londra'nın sömürge politikası da yumuşuyordu: sömürgelerde şeker fiatını yükseltmek için zenci ticaretini kaldırmayı ve bu suretle işgücü akınını durdurmayı düşünüyordu. Ve bütün bunlara «City» tüccarlarının umurunda olmayan bir insan sevgisi süsünü veriyordu. Kıta ablukasına rağmen, kaçakçılık ticarî işlemlerinin kârını arttırıyordu. Rakipsiz kalabilmeler için İngiliz donanması, savaş ilân etmeden, Danimarka donanmasını esir etmişti. İngiliz toplumu, Napolyon'un Avrupa Federasyonuna karşı mücadeleyi desteklemeye her bakımdan hazırdı.

Şahikasına yaklaşmakta olan bu Federasyonda çat-

laklar başlamıştı bile. Portekiz'in fethi İspanya'nın fethine yol açmıştı. Çok geçmeden Asturiya'da isyanlar patlak vermeye başladı. Asiller kilise ile birleşerek, İngiliz parasının da desteği ile bir Bağımsızlık savaşı örgütlediler ve Fransızları zor duruma soktular. Bu Fransa'nın ilk başarısızlığı idi: Fransız kuvvetlerinin Baylen'de teslim oluşu Avrupa'da öylesine umutlar uyandırdı ki, Londra hükümeti İspanya'ya iki küçük kolordu göndermeye karar verdi. Liberal bir akımın baş gösterdiği bu ülkeyi ikinci bir Vendée'ye çevirmek istiyordu. Napolyon bir süre için Orta Avrupa'yı bırakarak bizzat Pirene'leri geçti, Madrit'i işgal etti ve İngiliz birliklerini kovdu. İnatçılığına rağmen ihtiyatı elden bırakmayan Wellington Portekiz'in bir köşesine sığınıp kaldı.

İspanya Avrupa'ya örnek olmuştu. Gericiliğin özerk bir halk ayaklanmasından endişelenmeye meydan vermeyecek kadar güçlü olduğu bütün ülkelerde, aristokratlar köylüleri isyana davet ettiler. Avusturya soyluları Andreas Hofer'in kırsal hareketini desteklediler ve bu ruhban isyanı Tirollerden Bavyera'ya ve Kuzey İtalya'ya yayıldı. Avusturyalılar bir kez daha hücuma geçtiler: Habsburg'lar böylelikle Almanya'ya hâkim olabileceklerini düşünüyorlardı. Bir ay süren bir savaş ve Wagram zaferinden sonra Napolyon 1809'da Viyana'ya girdi. İngilizlerin Escaut yakınlarında giriştikleri bir çıkarma hareketi çok geçmeden başarısızlıkla sonuçlandı. Napolyon Avusturya'yı perişan etti ve Arşidüşes Marie-Louise ile evlendi.

Rusya'nın rahatını kaçıran bu zafere rağmen, elçilikten Başbakanlığa yükselmiş olan Metternich Napolyon sistemindeki aşınmayı ilk görenlerden biri oldu. İngiltere aleyhindeki abluka aldatıcı idi. İngiltere henüz yiyecek ihtiyacının üçte ikisini kendi kendine karşılayabilen bir tarım ülkesiydi ve savaş ülkeyi aç bırakmak şöyle dursun, aksine zenginleştirmişti. Refakattaki konvoyları ihracatını sağlıyordu. Deniz sigortalarının oranı - % 6 - denizlerdeki hâkimiyetini göstermeye kâfi idi. 1808'de biraz gerilemişti;

fakat ertesi yıldan itibaren, İspanya'daki, Portekiz'deki, Doğudaki, Hindistan'daki ve ayaklanan İspanyol kolonilerindeki vaziyeti Avrupa pazarında kaybettiklerini telâfi etmeye başladı.

Ablukanın asıl tehlikesi, ikmal bakımından değil ama ekonomisi bakımından Avrupa'ya verdiği zararlardı. Limanları iflas ettiriyor ve İmparatorluk idaresini Devrim ilkelerine aykırı zorlayıcı tedbirlere itiyordu. Liberalizme dönük olan bu devrim ilkeleri, İngiltere'ye karşı girişilen mücadelenin etkisiyle, Terör döneminde olduğu gibi İmparatorluk döneminde de, sistematik bir kontrole tutulmuştu. Bir an için abluka sanayide ikame malları bulabilmek için ihtira ruhunu teşvik etmişti, ama lisans sistemi her türlü faaliyete sekte vuruyor ve sanayi işsizlik tehdidi altında can çekişiyordu. Bu kadar düzenleme canına tak diyen Fransız burjuvazisi acı acı yakınmaya başladı. Emekçileri sömürmek bakımından her türlü kayıttan kurtulmuş olduğu bir sırada - on yaşında çocukları çalıştırıyordu - iştihasına set çeken bu kısıtlamaları hazmedemiyordu. Gerici komplolar alıp yürüyordu. Kaçakçılık İmparatorun en yakın bazı mesai arkadaşlarından da destek görerek artıyordu. Napolyon'un kardeşi olan Hollanda kralı Louis ablukaya riayet etmiyordu. Kaçakçılıkla mücadele etmek için İmparator polisini takviye ediyor, Papa ile başı dertte olmasına rağmen din adamları da kendisini destekliyorlardı. Fakat bankerler İngiltere'yi destekliyorlardı: Rotschild'ler, Portekiz ordusunu yeniden örgütleyebilmesi için Wellington'a yardım ediyorlardı. Sonsuz bir refah ümidinin doğduğu bir sırada, her şey bu yeni filizlenmeye başlayan sanayiin gelişme krizini ağırlaştırıyordu.

Gittikçe artan bu çalkantılar arasında, Lyon'da oturan Fourier adında bir gezici satış memuru öyle bir toplum tasavvur eder ki, bu toplum ortak mülkiyet çalışma hakkını ve çalışanların durumunu teminat altına almaktadır. Bu hayalperest küçük burjuva, insanların kaderini düzeltmek için toplumun ahenkli bir şekilde yenileştiril-

mesini düşünmektedir. Saint-Simon adında iş hayatına karışmış bir aristokrat da aynı düşünceyi paylaşmakta, düzenli bir sanayi âlemi tasavvur etmektedir. Bütün bu reformcular birer üretim havarisi olup sosyalizmleri burjuvazinin isteklerine tercüman olmaktadır; kitleler arasında bir destek sağlayamadıklarından, ütopyaları sadece cömertliğe dayanmaktadır.

Avrupa'ya gelince, kendi iç çelişkilerinin sonuçlarına katlanmak zorunda kaldığı ölçüde, Napolyon'un empoze etmek istediği sistemin ağırlığını daha çok hissetmektedir. I. Alexander, Napolyon sayesinde Finlandiya ve Besarabya'ya yerleşmiştir; yeni İsveç kralının, taç giyer giymez Fransa'ya ihanet etmeye kalkan eski Fransız generali Bernadotte'un, ittifakını elde etmiştir. Fakat Fransız ittifakının yararlarına rağmen, Çar bunu bozmayı düşünmektedir: Rus ihracatı durmuş ve kerestesini satmak ihtiyacında olan aristokrasi Çara yeniden Ingiltere ile anlaşması için baskı yapmaktadır. Çara bir Fransız-Rus ordusu tarafından Hindistan'ın fethini teklif etmiş olan Napolyon'un, genişleme özlemini ve gücünü iyi değerlendirmiş olduğu bir ülke için bu ağır basan bir gerekçe idi. Rus tüccarları Alaska'dan San-Fransisco'ya kadar bir çok Amerikan kıyılarında acentalar açıyor ve Çara Hawai adalarında Rus üsleri kurmasını teklif ediyorlardı. Bir takım Rus iş adamları da, iki yüzyıldan beri tam bir inziva içinde yaşayan Japonya'ya sokulmaya çalışıyorlardı.

Prusya'da Junker'ler feodalteyi kaldırmak isteyen reformculara direnmekte ve Stein'in projelerinden ürkmektedirler. Ekonomi iflas ve işsizlikler yüzünden dümura uğramış, gizli dernekler çoğalmaya başlamıştır. Prusya reform hareketinde geç kalmış fakat elit tabakası faal olmaktan geri kalmamıştır. Bilim adamı Humbolit Berlin Üniversitesini kurmuştur. Avusturya ise durgunluk içinde iflasın eşiğindedir. Sadece Belçika'da hafif bir sınai faaliyete raslanmaktadır. Başka her yerde Napolyon reijiminin demirden yumruğu Avrupa'yı ezmektedir. Buna rağmen

orduların hareketi ve idarecilerin faaliyeti her tarafta feodalitenin tasfiyesini çabuklaştırmakta. ve hemen her yerde köylüler daha çok kazanmak ve soylular daha az vergi için uğraşmaktadırlar.

Şahıs özgürlüğünü ve kanun önünde eşitliği hiç değilse ilke olarak kabul etmek - Yahudilere eşit haklar tanınmıştır - ve sosyal adalet düşüncesini Avrupa'ya yaymakla İmparatorluk mevzuatı evrim yolunda hızlı adımlar atmış ve Avrupa'da için için kaynayan güçler için uygun bir ortam yaratmıştı. Bunun etkilerine özellikle İtalya'da, toprak köleliğinin kaldırılması için karışıklıklar çıkan Letonya ve Estonya'da, Polonya'da, Balkanlardaki Slavlarda, Hollanda'da Almanya'da raslamak mümkündür. Teknik ilerlemeler, yollar, büyük bayındırlık eserleri bile İmparatorluk mevzuatının damgasını taşımaktadır. Otlak haline gelmiş olan eski Roma'yı meydana çıkarmak için çalışmalara girişen, bir Fransız vilayeti olan eski Roma valisidir. Bir Alman gümrük birliği, «Zollverein,» fikri bu sırada doğmuştur. Her ülkede, milliyetçiliğin doğurduğu bir ekonomik gruplaşma temayülü görülmektedir. Başarılarını bir ölçüde Fransız propagandasına borçlu olmayan bir ülke yok gibidir. Oysa, bu özgürlük arzusu mevcut sistemin zorlamaları ile bastırılamadı, ve Napolyon bizzat kendisinin tahrik etmiş olduğu atılıma gem vurmaya boşuna uğraştı. İngiltere'ye karşı mücadelesi onu imkânsız bir işe zorluyordu: hem özgürlük getirecek hem özgürlüğü kısıtlayacaktı.

İmparatorun karşısına başka zorluklar da çıkıyordu: malî zaruretler yüzünden 1810'da İngiltere'ye hububat, ihracına izin vermek zorunda kaldı. İngiltere bu sayede ihtiyat stoklar meydana getirebildi. İngiltere tam bu sırada ağır bir bunalım geçiriyordu; fakat malî bakımdan durumu çok sağlamdı, ve çevirdiği manevraları finanse etmek ve savaş masraflarını ödemek için durmadan sermaye ihraç etmek zorunda kalışı bile parasının değerini ancak bir an için tehdit eder gibi oldu. Bunalım daha zi-

yade işçilerin ıztıraplarını arttırdı ve «Ludist» ayaklanmalarını kışkırttı. «Chartism» sınıf bilincinden yoksun, salt sefaletten doğan bir isyandı. İngiliz burjuvazisi, halk yardımlaşma örgütleri kurmak ve bunlara katılmak suretiyle bu akıma karşı kendisini sigortalamak akıllılığını gösterdi. Bu banka krizinin Avrupa bankaları üzerinde de etkileri oldu, ve Napolyon, rejimini biraz yumuşatmak zorunda kaldı. Böylece iki zıt politikanın sonuçları birbirine karışıyordu.

Ispanya'nın Napolyon tarafından işgali Güney Amerika olaylarını hızlandırmış ve iç savaşa yol açmıştı. Çeşitli Latin Amerika başkentlerinin yurtseverleri, İspanyol makamları ile ilişkilerini kesmek için durumdan yararlanmışlardı. Arjantin'liler, Şili'liler, Bolivya'lılar, Peru'lular, Kolombiya'lılar düşman hiziplere ayrılmışlar, liberaller ise ülkelerinin bağımsızlığını kabul ettirmeye çalışıyorlardı. General San-Martin Avrupa'dan Buenos-Aires'e geldi. Miranda ve General Bolivar, biri Arjantin'de, öteki Venezuela'da, Ulusal Anayasa'yı kabul ettirdiler. Meksika Bağımsızlığının kahramanı Hidalgo kurşuna dizilmiş, fakat yardımcısı Morelos İspanyolları yenilgiye uğratmıştı. Bu ilk kurbanlarla Devrim, Güney Amerika'da ilk başarılarını kazanıyordu. İngilizler âsilere silah gönderiyor ve para yardımında bulunuyorlardı. Bu genç Devletler elbette ki ileride İngiliz farmasonluğunun her isteğini yerine getireceklerdi. İngiliz maliyesi bu müstakbel pazarlarından memnundur. Nasıl olmasındı ki, Birleşik Devletler ablukadan yararlanarak ticaret alanında İngiltere'nin yerini tutmaya kalkmışlardı.

Napolyon'la uzun müzakerelerden sonra, Kuzey Amerika, denizlerin özgürlüğünü bahane ederek İngiltere'ye savaş ilân etti. Aslında Amerika Kanada'yı ele geçirmek istiyor, ve İngilizlerin, Batıya doğru ilerlemesine engel olmak için, Kızılderilileri desteklediklerinden şüpheleniyordu. 1812'de ilân edilen savaş üç yıl sürdü. Denizlerde Amerika'nın lehine gelişen durum Büyük Göller bölgesin-

de kararsızdı. Amerikan sanayicilerinin savaşı sona erdirmekte hiç bir aceleleri yoktu.

Napolyon savaşın uzayıp gittiğini ve durmadan genişlediğini görüyor, ancak zaferlerinin hiç birinden kesin bir sonuç alamıyordu. Bu sonucu Rusya'da alabileceğini sandı. Çar Alexander yeniden İngiltere ile ticarete başlamıştı. Napolyon, sisteminde böyle bir gedik açılmasına tahammül edemezdi. Kaldı ki, iki İmparatorluk arasında bir başka gerginlik nedeni de vardı: İstanbul. Fransız ordulari Vistule ırmağını geçtiler. Napolyon böylece Marezallerini İspanya'da amansız bir köy gerillası ve Wellington ile başbaşa bıraktı. Liberaller, Napolyon'un tahttan uzaklaştırdığı eski kral VII. Ferdinand'a, 1791 Fransız Anayasasından esinlenen 1812 Anayasasını zorla kabul ettirdiler. İspanya tümü ile direnmeye geçmişti.

Ancak üçte biri Fransızlardan oluşan «Grande-Armée» (Büyük Ordu) Niemen nehrini geçti. Napolyon savaşın kısa süreceğine güveniyordu. Ruslar durmadan geri çekiliyorlardı. İkmal yolları kesilen İmparatorluk ordusu zayıf düşüyordu. Başarılar kazanıyor fakat Kutusov'un birliklerini imha edemiyordu. Eylülde Borodino zaferi Napolyon'a Moskova'nın yolunu açtı. Ruslar hâlâ geri çekiliyorlardı. İmparator artık Moskova'da kalamazdı. Mahalleler baştan başa yakılmış, köylüler çetin gerilla savaşına başlamışlardı. Kış da yaklaşıyordu. Napolyon Fransa'ya dönmeye karar verdi: Malo-Jaroslavetz'de Kutusov'u bir kez daha yendi ve Rus birlikleri tarafından takip edilerekten Berezina'yı geçti. Aralık ayına kadar, soğuk, salgın hastalıklar ve savaş 400.000 kişiyi öldürmüştü. Sınırı sadece 30,000 asker geçti.

Artık Prusya ayaklanma işaretini verebilirdi. Ruslar Varşova'yı işgal ettiler. Stein halk ayaklanmasını, İspanya'daki gibi, bir ulusal savaşa çevirdi: mütevetfa kraliçe Louise'in hâtırasına bağlı gönüllüler büyük bir coşkunluk içinde askere yazılırlar. Malzemeyi Londra tedarik eder. Fichte Berlin'de dersini yarıda keser. Scharnhorst ve

Gneisenau yeni bir Prusya ordusu yaratmışlardır. Almanya'nın bir kısmı Prusya'yı izler. Avusturya, Marie-Louise'in izdivacına rağmen koalisyona katılır. Murat, velinimetine ihanet eder. Bernadotte ve Moreau koalisyonun zaferini sağlarlar. Millet, Rusya'da buzların yendiği adamın üstüne üşüşür. Nihayet Leipzig'te, Saksonların İmparatorun safından ayrılmaları savaşın kaderini Leipzig'te, Saksonların İmparatorun safından ayrılmaları savaşın kaderini tayin eder: Napolyon mütareke ister ve Fransa'ya döner. Wellington Fransız birliklerinin terk ettiği İspanya'yı işgal eder.

Kendi deyimi ile, «malından mülkünden güven içinde yararlanmak için» Napolyon'u kabul etmiş olan Fransız burjuvazisi artık ona sırtını çevirir. Hem istilâya hem de savaş masraflarına katlanmaya tahammülü yoktur. 1814 başlarında Napolyon Yasama Meclisinde öfkesini dile getirir. Fakat Fransız burjuvazisi bu sırada Napolyon'u tutmaktansa, aynı anda Venezuela Meclisinde ülkesinin kurtarıcısı Bolivar'ın söylediği şu sözlere katılmayı tercih eder: «Bir milletin mutluluğunu sağlayabilecek olan askerî dikta değildir.» Fransa savaşı, harikalar yaratmasına rağmen, hiç bir şeyi değiştirmedi. Napolyon tahttan feragat etti ve Elbe adasına gitti.

İngilizler sadece İspanya'ya, VII. Ferdinand'ı mutlak hükümdar olarak yeniden tahta çıkarmak için, asker göndermişlerdi. İspanyol milleti sanki kendi ülkesini, İngilizlere Paris antlaşmalarına katılmak, Cap, Ceylan, Malta, Singapur, Avusturalya, Yeni Zelanda, İyon Adaları ve daha bir çok küçük adaları zaptetmek ve uluslararası ihtilâfların yüksek hakemleri mevkiine geçmek imkânını vermek için kurtarmıştı. Fransa 1792 sınırlarına dönüyor. Castlereagh - o kuru ve soğuk adam - Bourbon'ların Paris'e dönüşünü hazırlıyordu. Gerçekten Bourbon'lar her şeyi İngiltere'ye borçlu idiler, çünkü İngiltere her yerde gericiliği «restore» etmek için elinden geleni yapıyordu. Kısa bir süre için halktan yana bir milliyetçilik akımı Ma-

carları, Sırpları, Yunanlıları, Hırvatları, Buğdanlıları ve bir kısım Almanları etkisine alır: bir vakitler Fransa'dan fışkırmış olan bu akım şimdi Fransa düşerken Avrupa'yı oyaklandırmaktadır. Ancak Fransa ile birlikte Devrim ruhu da yenilmiştir ve İngiltere'nin çabaları sayesinde kolay kolay dirilemeyecektir. Napolyon'u alaşağı etmek için yurtseverlik duygularından yararlanan irtica şimdi Avrupa'da kendi halkına karşı cephe alıyordu: Avusturya, Metternich'in orkestra şefliğini yaptığı bu saldırının açıkça başını çekiyordu.

Avrupa'nın kaderini tayin etmek için Viyana'da bir Kongre topladı. Karşı-devrim başlamıştı. Saray tiyatrosunda «La Danse Interrompue» (yarım kalan dans) oynanırken, 7 mart 1815 gecesi Napolyon'un Elbe'den kaçarak Fransa'ya ayak bastığı haber alındı. Napolyon bir kere daha Fransa'yı peşinden sürüklemeyi deniyor, ancak halktan korkuyor ve liberal burjuvaziyi de elinden kaçırmış bulunuyordu. Yeni bir savaş kaçınılmazdı. İngiltere yedinci bir koalisyonun masraflarını karşılamayı üzerine aldı. Fransız ordusu kalabalık değildi. Haziranda Waterloo savaşı Napolyon'un kaderini mühürledi. Gneisenau ve Prusya generali Blücher Wellington'un imdadına yetişerek koalisyonun zaferini sağladılar. Fransız burjuvazisi Napolyon'un derhal istifasını istedi. İngilizler de bu defa kolay kolay kaçamasın diye kendisini Sainte-Hélène adasına sürdüler. Viyana Kongresinin çalışmaları bitmişti.

Viyana Kongresi Avrupa'da karmakarışık bir düzen kurmuştu. Belli başlı tedbirleri tabiî Fransa'ya karşı alınmıştı. Belçika'yı Hollanda'ya vererek ve Prusya'yı Ren nehrine oturtarak bu iki Devleti Fransa'nın karşısına çıkarıyordu. İngiltere Escaut nehri ile ilgili endişeleri bakımından tam mânâsiyle tatmin ediliyordu. Almanlar, Prusya ve Avusturya etrafında iki büyük guruba ayrılıyor, Hanover İngiltere'ye iade ediliyordu. Metternıcn Alman birliğine şiddetle karşı çıktığı için, «Cermen Konfederasyonu Yasası» ile Almanya, Frankfurt Diet'inin yönetiminde, 39

Devlete ayrılıyordu. Fakat Prusya Kongreden büyüyerek çıktı. Saksonya ve Polonya konusunda Prusya ile Avusturya arasındaki rekabet Talleyrand'a Fransa adına Kongreye katılma olanağını vermiş ve İngiltere, Varşova'yı alan Rusya'ya karşı kendisini desteklemişti. İtalya Avusturya'ya iade ediliyor ve özgürlük ve birlik düşlerinın üzerine sünger çekiliyordu. Bir İsviçre Konfederasyonu kuruldu. Viyana kongresinin eseri sosyal alanda da Metternich'in zevkine göre biçimlenmişti.

Metternich devrimci ilkeleri koleraya benzetiyor ve özgürlükle eşitliği Yahudi spekülatörler tarafından ileri sürülen fikirler sayıyordu. İngiltere'ye gelince, o da anayasal rejimin sadece kendisi için gerekli ve yararlı olduğunu savunuyor ve başka her yerde feodallerin giriştikleri intikam hareketini destekliyordu. Bu aristokratık ve dinî irtica polis Devleti şeklini alıyordu. Her türlü şekliyle liberalizme savaş açılıyor, liberalizm ancak farmasonluk, İtalyan «karbonarizm»i, Alman talebe dernekleri gibi gizli kuruluşlar halinde faaliyet göstermek zorunda kalıyor, vatan ve özgürlük fikirlerini özdeş kavramlar olarak bu derneklerde savunuyordu. 1815 Eylülünde Rusya, Prusya ve Avusturya arasında ilân edilen «Mukaddes İttifak» mutlakiyetin zaruretini ve Devletlerin iç işlerine müdahale hakkını resmen kabul ediyordu. İngiltere kralı da bu İttifakı imzalayabilirdi: ancak Londra'nın esinlemekten geri kalmadığı bir politikaya katılmamak için, büyük bir iki yüzlülükle ülkesinin parlmanter rejimini ileri sürerek özür diledi.

Eski sosyal düzenin müdafaası için kurulan bu Avrupa triomvirasında İngiltere'nin bulunmayışı onun her yerde hâzır ve nâzır oluşunu gözden saklamamalıdır. Bundan böyle hükümdarlar ve Devlet adamları sözde barış konusunu görüşmek için aralarında sık sık toplanacaklardır: oysa, bu toplantılarda sadece Eski Rejimin zor yoluyla yeniden tesisi bahis konusu olacaktır. Sevinçten etekleri zil çalan Papa Metternich'e kardinallik payesini tevcih ede-

cektir. Bu zatın, karşı-devrimin garantisi olan Castlereagh'a bağlılığı bundan böyle söz götürmeyecektir. Fransız İhtilâlinin Avrupa'daki eseri tamamen iptal edilmiş sayılabilir. Şekilsiz bir burjuvazi ve bitkin halklar fırtınanın geçmesini bekleyeceklerdir. Yalnız arada sırada bazı ufak tefek sıçramalara raslanacaktır: Miloş Obrenoviç adında zengin bir domuz tüccarını kurdukları özerk prensliğin başına getiren Sırp köylülerinin ayaklanması gibi.

Denizlerin ve muazzam bir sömürge imparatorluğunun hâkimi olan İngiltere tarihte misli görülmemiş bir biçimde muzaffer çıkmıştı bu mücadeleden. Londra gerçekten, savaştan galip çıkan ekonomik sistemin temsilcisi idi: yani kapitalizmin. Ancak bu zafer kendisi ile birlikte başka problemler getiriyordu. İngiltere'nin 20 milyar borcu vardı ve barış Avrupa milletlerine, ekonomik bakımdan geri kalmış olsalar da, ticarî faaliyetlerine yeniden devam etmek imkânını sağlamıştı. İngiliz monopolü son bulmuştu. Öte yandan, makina, demir, kömür ve buhar hâkimiyeti İngiltere'de korkunç sarsıntılar içinde başlamıştı.

Sanayi devrimi ekonomiye hâkim olanlara yarıyordu: sadece pamuklu sanayii, imalâtın makineleşmesi sayesinde, tek başına İngiliz ticaretinin yarısını meydana getiriyordu. Fakat Avrupa buğdayının İngiliz pazarına girişi toprak sahiplerini tehdit ediyordu. Huzursuzluklar başka alanlarda da yer yer çoğalıyordu. Büyük burjuvazi ücretleri indirdikçe, işçileri geceleri ve günde on altı saat çalıştırdıkça, beş yaşında çocukları işe aldıkça ve bu korkunç sosyal sömürüyü sürdürdükçe, karışıklıklar yaygınlaşıyordu. Fabrikalar yakılıyor, makinalar tahrip ediliyordu. Sanki suçlu olan onlardı! Bunalım radikallerin seçim sistemine yönelttikleri eleştirileri de şiddetlendiriyordu. Harekete geçmek zamanı gelmişti. Ama ne de olsa ortada bir İngiliz liberalizmi vardı. Cevabı tıpkı kıta aristokrasisinin cevabı gibi oldu: İngiliz liberalizmi aslında demokratik değil, burjuva kökenli ve aristokrat zihniyetli idi; hanedanın skandallarına rağmen monarşiye saygı beslemesi de

bundan ileri geliyordu. Egemen sınıflar huzursuzluklara Beyaz Terörle cevap verdiler. Bu tam bir sıkıyönetimdi. Siyasî kin ve nefretler, adam ödürme ve katliamlar şeklini aldı.

Sanayiin yavaş yavaş ve çekingen adımlarla gelişmekte olduğu Avrupa, İngiliz ihracatına karşı kendisini korumaya yönelince, bunalım büsbütün arttı: Avrupa milletleri İngiliz ürünlerinin önüne gümrük setleri çektiler; İngiltere mallarını satamayınca huzursuzluklar arttı. Grevler ve isyanlar muzaffer İngiltere'yi çalkalıyordu. İhtilâl korkusu ile, baskı tedbirleri daha da şiddetlendirildi. Bu şiddet politikası Parlamentoda iki Meclisin de tasvibine mazhar oluyordu. Fransa'da da «Ultra»lar restore edilen Bourbon'ların temsilcisi XVIII. Louis'den aynı politikayı izlemesini istiyorlardı. Kralın meşhur «Charte»ı (Krallık Anayasası) seçme hakkını 100.000 imtiyazlıya hasretmekle büyük burjuvazinin başarılarını tescil ediyordu. Fransa'nın emekçi halkı savaş tazminatının ve düşman işgalinin ağır yükü altında ezilirken, hükümet 1818'de Mukaddes İttifaka katıldı. Avrupa nefes alamaz hale gelmişti.

Ancak, aşırı baskı, karşı çıktığı güçlerin canlılığını gösterir. Gizli dernekler o kadar çelişik çıkarları bir araya toplamışlardı ki, baskı altında tutulmak istenilen şey adına her türlü gruplaşmalar mümkün oluyordu. Prenslerin feodalizmine karşı, Alman öğrencileri Luther'i Cermen birlik ve özgürlüğünün bayraktarı olarak lanse ediyorlardı. Suikastlar birbirini izledi. Depremin derinden gelişi hareketin gücünü ortaya koyuyor ve Mukaddes İttifak birlik fikrini artık kafalardan ve gönüllerden silkip atamıyordu. Bazı ayaklanmalar başarıya ulaşıyordu. Örneğin, İspanya'da Riego adlı bir subay kral Ferdinand'ı Anayasayı yeniden yürürlüğe koymaya zorlamıştı. Portekiz'de de bir ihtilâl patlak verdi. Güney İtalya'da isyan eden General Pepe Napoli kralını İspanya'dakine benzer bir Anayasa kabul etmek zorunda bıraktı. Balkanlarda bu bağımsızlık ayaklanmaları, Osmanlı derebeylerinin hâkimiyetinden kur-

turmayı amaçlayan köylü isyanları şeklini aldı. Rusya'da da baş kaldırmalar oldu ve gizli derneklerin aydınları arasında Cumhuriyet'ten bahsedilmeye başlandı.

Fakat bütün bu hareketler hiç bir yerde kitlelere kök salamıyor ve onun için de aralarında anlaşıyorlordı. Cizvitler yeniden kolejlerini açtılar. Bir yandan Katolik toplulukları gelişirken, Ingilizler inançlarını ve ticaretlerini yaymak için her yere Metodist misyonerler gönderiyorlardı. Ingiliz derneklerinin faaliyetleri Çin'e kadar yayılmıştı. Hindistan Kumpanyası bu ülkeden çay satın alıyor ve yerine afyon satıyordu. Çinliler direniyor, afyonu denize atıyorlardı. Ama sonunda afyon savaşını İngilizler kazandı ve afyon Çin'e girdi.

Piedmont liberallerinin isyanı Novara'da bastırıldı. Davalar birbirini izliyordu. Liberaller, radikaller hapsediliyor, sürülüyorlardı. Silvio Pellico, Spielberg zindanlarına atılıyor, Buonarroti Cenevre'den sınır dışı ediliyordu. Avusturya polisi harikalar yaratıyordu. Fransa İspanya'da baskıyı örgütlemekle görevlendirilyor, ayrıca, İngiltere ile birlikte, Akdenizde seyahati tehlikeli bir macera haline sokan Türk korsanlarını tasfiyeye memur ediliyordu. Ispanya da, Trocadero kalesinin zaptından sonra mutlakiyeti yeniden tesis etti. Bir liberal olan büyük ressam Goya bu dönemin fecaatlarından geçmiştir. Portekiz'de Anayasa kaldırıldı. İngiltere'den ayrılan şair Byron İtalya için yanıp tutuşmuştu; şimdi ise Rusya'nın desteği ile ayaklanma arifesinde olan Yunanistan'ı göklere çıkarıyordu. Ypsilanti adında zengin bir Yunan subayı Yunanlıları özgürlüğe çağırmıştı. Türklerin baskısı Yunanlıları yıldırmadı ve Canaris, Miaoulis, Botzaris'te kazandıkları başarıları sayesinde Yunan bağımsızlığı ilân edildi. Bu arada, Mukaddes İttifakın teşvik ettiği savaş devam ediyordu. Brezilya'da, imparator olan I. Pedro Cumhuriyetçi hareketi bastırıyordu.

Almanya'da baskı rejimi bütün şiddetiyle sürüyordu. Bu arada Prusya birlikçi eğilimlere ekonomik bir muhteva vermeye çalışıyor ve Alman Devletleri arasında bir

gümrük birliği politikasını savunuyordu. Cermen düşüncesine gelince, gittikçe romantizme dönüşüyor ve ulusal bir tepki haline geliyordu. Almanlar geçmişte kendi kökenlerini buldukları ve geleceklerinin sırrını gördükleri için tarihle ilgileniyorlardı. Ampère'in mıknatıs ve elektriğin hüviyetini keşfettiği Fransa'da bir piskopos Maarif Nâzırı idi. Okullar yeniden din okulları haline geliyordu. Merkezi Paris'te olan bir devrimci teşkilâttan bahsedilmeye başlandığı için, Metternich Başbakanlıklardan uyanık bulunmalarını istiyordu. Başka karışık fikirlerle karışan ütopik sosyalizmden endişe eden Metternich şunları yazıyordu: «Avrupa'nın dört köşesine dört enerjik adam getiriniz: ne istediklerini bilen ve uygulanacak metodlar üzerinde kararlı dört adam; bunların seslerini yükseltmelerine ve kollarını kaldırmalarına mücaade edin, bakın nasıl bütün fesat ocakları darmadağan olacaklardır.»

Oysa, Avrupa'da bir takım olaylar cereyan ediyordu ve mesele göründüğü kadar basit değildi. Makineleşme hızla ilerliyor, ulusal iradeler baş kaldırıyor, işçiler ıztırap çekiyor, ekonomik sorunlar artıyordu. Bütün bunlara karşı inatçı Metternich'in pek yapabileceği bir şey yoktu. Bunu ilk anlayan ülke bu gelişmelerin ilk işaretlerine tanık olan İngiltere oldu. Gerici Castlereagh'ın yerine Huskisson ve bir banker ailesinin mirasçısı olan Canning geçmişti. Politikaları doğrudan doğruya İngiliz ticaretinin çıkarlarına dayanmaktadır. Bu adamlarl, eski toprak sahipleri toplumunun yerine yeni İngiltere iktidara geçecektir. İkisi de muhafazakâr olmakla beraber, İngiliz bayrağının prestijini korumak kaygısı gözlerini açmakta ve bazı değişik sonuçlara varmalarına yol açmaktadır. Bu sonuçlar her ne kadar temelde Mukaddes İttifakın ilkelerine aykırı değillerse de, çok geçmeden İngiliz hükümetinin bu İttifaktan ayrılmasına neden teşkil edeceklerdir.

Mukaddes İttifak politikasının kendisi için tehlikeli olmadan nereye kadar gidebileceğini görmek İngiliz büyük burjuvazisinin başlıca başarısı olmuştur. Eğer Avrupa ka-

pılarını İngiliz ticaretine kapamaya devam edecek olursa, Ingiltere zaferin kendisine sağladığı bütün avantajları kaybedecektir: Avrupa'yı sırf kendi çıkarları için savaştırmış olacaktır. Oysa, Avrupa'dan bazı tavizler koparmak ve bunun için de ilk önce ona bazı tavizler vermek gerekiyordu. İngiltere'nin teknik üstünlüğü bu lükse izin veriyordu. Üstelik, Mukaddes İttifakın tam bir başarısına bel bağlamak, gelecekte Fransızların, Rusların ya da Avusturyalıların politik avantajlar sağlamalarına izin vermek demekti. Bu itibarla, Ingiltere gericilikte ifrata kaçmaktan zamanında vazgeçmeliydi. Canning, sosyal hareketleri durdurmak için elinden gelen gayretleri esirgemedi, fakat öte yandan da, Yunanistan'a karşı sempatisini göstermekten geri kalmadı: bu Mukaddes İttifak sisteminde açılan bir gedikti.

Ekonomik sorun sömürgeler konusunda da ağır basıyordu. Bağımsızlık taraftarları Güney Amerika'nın her tarafında başarı kazanıyorlardı: bir çok iniş çıkışlardan sonra General Sucre tarafından Peru'da İspanyollara karşı kazanılan Ayacucho savaşı bu bağımsızlığı kesin bir şekilde teminat altına alıyordu. Ingiltere asilere yardım etmekle kurnaz ve açık göz davranmıştı. Latin Amerika pazarları zengin vaatlerle dolu idi. City tüccarları elbette bu fırsatı kaçırmazlardı. Kaldı ki, İngiliz siyasetinin ne derece doğru olduğu, aynı hevese kapılan Birleşik Devletlerin de çok geçmeden Brezilya, Kolombiya, Arjantin ve Meksika'yı resmen tanımasiyle meydana çıktı. Söz konusu olan insancıl bir çaba mıydı? Far-West sömürgecilerinin Kızılderililere karşı yırtıcı teşebbüslerini finanse eden Boston ve New-York bankerlerinin insanî düşüncelerden nasipleri olmasa gerekti. Öte yandan, Kuzeyin sanayicileri Güney'deki çiftçilerin hareketle savunduğu köleliğe karşı çıkıyor idiyseler, bu özgür olmayan işgücü ile gelişmiş bir sanayi yaratılamayacağını bilmelerinden ileri geliyordu.

Birleşik Devletlerin himayeci ekonomisi geliştikçe artıyordu. Amerika kıtası üzerinde ticarî bir tekel kurma çabaları, Başkan Monroe'nun bir yıl önce ilân ettiği şu dok-

trinde ifadesini buluyordu: Avrupa'nın Yeni Dünya'nın işlerine karışması bundan böyle yasaktı. Canning Monroe'yu destekledi: bu karar İspanyolların eski sömürgelerini yeniden itaata zorlama çabalarını engelliyordu. Ancak Birleşik Devletlerin Londra'yı ilgilendiren bir başka kaygısı vardı: Sibirya'dan gelerek Pafisik kıyıları boyunca ilerlemekte olan Rusları durdurmak. Nitekim Monroe'nun bildirisi biraz da Çar Alexander'in Oregon'un servetlerine göz dikmiş olmasına bir karşılık teşkil etmişti. İngiliz entrikaları, Rusların Hawai adalarını sömürgeleştirme teşebbüslerini önledi.

Bunlar Canning'i, Devletlerin işlerine karışmama politikasını benimsemeye zorladı: şatafatlı sözleri, şair Shelley'in lirizminin daha önce yaptığı gibi, bu büyük çıkar hesapların ülkücülükle maskeliyordu. Öte yandan, İngiltere'de ayrıca halk hareketlerini de yatıştırmak gerektiğinden, muhafazakâr hükümet bir takım sosyal reformlar uygulamaya başladı, işçi dayanışma derneklerinin serbestliği ilkesini hafiflettiği ve o zamana kadar oy hakkından mahrum edilmiş olan Katolikleri siyasî haklarına kavuşturdu.

Rusya'nın da çıkarları, Mukaddes İttifak ilkelerine rağmen, Türkleri zayıf düşürmek için Yunanlıları tutmayı gerektirdiğinden, Londra, tarafsız kalır gibi görünmekle birlikte, Çara yaklaştı. Bu Metternich prensiplerinin topyekün inkârı idi. Metternich artık sallantıdaydı. Viyana Kongresinin kararlarına başkaları da karşı çıkmaya başlıyordu. Belçika'da, kralın mutlakiyetçiliği serbest mübadeleden yana Hollandalı iş adamları ile kömür sayesinde sanayileşen ve bu itibarla himayeciliği savunan Belçika eyaletleri arasındaki ihtilâfları körüklüyordu. Böylece, Metternich her yerde Karbonarizm komploları - ki bu hareket Avrupa'da gerçekten yayılmakta idi - ya da farmasonluk entrikaları - bunlar da Londra'dan Moskova'ya kadar pek çok ülkede faaldi - göredursun, aslında söz konusu olan daha ziyade ekonomik hayatın gelişimi idi ve usta diplomatın bu işlerden pek haberi yoktu.

Metternich hâlâ Yunan ihtilâlini «devrimci bir komplo» olarak nitelendiriyordu. X. Charles Fransa'da hâlâ Ultra'lar adına saltanat sürüyor ve kiliselerde kutsal şeylere saygısızlık edenlerin idamına hükmediyordu. Korkunç ve kendini beğenmiş bir Çar, I. Nikola, karışıklık çıkaranları Kafkasya'ya ve Sibirya'ya sürüyor, bir jandarma teşkilâtı kuruyor, gizli polisi güçlendiriyor ve Aralık 1825 isyanının elebaşlarını, bu arada yiğit albay Pestel'i, köylülere toprak ve özgürlük verecek bir Rusya'nın hayalini gördükleri için Saint - Petersburg'da astırıyordu. Rus askerleri devrimci ilkelerin tohumlarının ekildiği Napolyon Avrupa'sını boşuna dolaşmamışlardı.

Karşı-devrim umutsuzluk içinde çırpınıyor ve geleceğe saldırıyordu.

SERBEST TICARET VE LİBERALİZM

Yunanistan'ın bağımsızlığı Fransız Devrimine sadık kalmış olan herkesin ortak davası olmuştu. Şüphesiz Yunan tüccarları da ticaret serbestliğini, Ege adalarını, Rodos ve Kıbrıs'ı Yunan yarımadasına bağlayan deniz yollarını düşünüyorlardı. Fakat İngilizlerin bunları kolay kolay terketmeyeceklerini de biliyorlardı. Öte yandan, buğday tarlalarına ihtiyacı olan Yunan ekonomisi bu yüzden Kuzeye doğru da ilerlemek zorundaydı. Bütün bunlara rağmen, Yunan bağımsızlığı bütün dünyadaki liberaller için ideallerinin sembolünü ve politikalarının başarısını temsil ediyordu.

İngiliz iş adamları gittikçe artan sayıda liberalizme oynuyorlardı. İngiltere'nin ticaret zihniyeti açıkça serbest mübadeleye yöneliyor ve ekonomist Bentham'ın prensiplerini vaz ettiği faydacı bir felsefe şeklinde tezahür ediyordu. Hükûmet bu konuda ilk somut tedbirleri tasarlıyor, gümrük giriş vergilerini sınırlandırıyor, sömürgeler ticaretini kolaylaştırıyor ve karşılıklı anlaşmalar imzalıyordu. Ancak liberalizmin yaşayabilmesinin ve İngiliz burjuvazisini zenginleştirebilmesinin bir şartı vardı: bütün ülkelerin aynı kuralı uygulamaları. Liberalizmin iç politikada başarı sağlaması, İngiltere'ye dünya pazarlarını açmaya yönelik bir dış politika ile desteklenmesine bağlıydı.

Bu İngiliz ekonomisinin deneyebileceği mükemmel bir kumardı: kazanırsa dünyayı avucunun içine alırdı. Bunun için gerekli bütün kozları elinde bulundurmaktadır: deniz, donanması, yer altı servetleri, fabrikaları, vb. Sadece pa-

muklu sanayii ve metalürjisi ile bile Avrupa'ya hâkim bulunmakta ve bu tekelini son derecede şiddetli kanunlarla korumaktadır. Örneğin, dokuma makinalarının ihracı ölüm cezası tehdidi altında yasaklanmıştır. İngiltere Bankası dünyanın en güçlü bankasıdır. Anonim şirketler hızla artmakta, özel bankalar - Londra'da Baring, Avrupa'da Rotschild'ler - tam bir gelişme halinde bulunmaktadır. İngiltere başkalarının kazandığı askerî zaferlerin meyvelerini toplamakta, ekonomik zaferler peşinde koşmaktadır. Bundan böyle liberal çabalardan hiç birine ilgisiz kalmayacaktır; ancak aynı zamanda bu politikanın sosyal sonuçlarını önlemek gerektiğinden, İngiliz burjuvazisi halktan gelen itişin hızını kesmeye yönelir: işçi sendikalarının faaliyetleri suç olmaktan çıkarılır ve Robert Owen isminde zengin bir fabrikatör işbirliğini ve sendikalizmi savunur.

İngiliz finans kapitali artık her yere girer: Devlet istikrazlarının satışına aracılık eder (bunları çıkaran ister Fransa ister Güney Amerika ülkeleri olsun). Fransız demiryollarının hisse senetlerini satın alır, işçi ve makina ihraç eder ve sermaye biriktirir, Denizcilik Kanununu liberal bir yönde değiştirir, vb. Bu arada İngiliz oyuncuları Paris'te Shakespeare temsilleri verirler. Bu muazzam malî işbirliği City'nin iş adamlarının özgürlük havarisi geçinmelerine yol açar. Londra bankerleri ve Liverpool armatörleri Yunan âsilerini finanse ederler, demiryollarını yaparlar: Yunan bağımsızlığını İngiliz istikrazları ile desteklemek ilerisi için yararlı bir yatırım sayılır. Akdenizde Rus genişlemesine karşı müstakbel Avrupa serbest ticaretinin temelleri atılır.

Nitekim, bundan sonra büyük Devletler Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerine kâh destek olacaklar kâh karşı çıkacaklar, böylece Osmanlı İmparatorluğunu parçalayacaklardır. Bu Devletlerin bağımsızlığı, onu sağlayan halk hareketi gerçeğine rağmen sözde kalacaktır. Böylece, Yunanlılar Londra'dan yardım beklerlerken, Romenler ve Bulgarlar Ruslara yaklaşacak, Sırplar Avusturya'dan, Ar-

navutlar İtalya'dan medet umacaklardır. 1827'de İngiltere, Rusya ile Fransa'yı, İngiliz subaylarının Türklerden dayak yediği Yunan savaşına son vermek için Londra antlaşmasını imha ederler. İhtilâf yozlaşarak bir Osmanlı-Rus harbine dönüşür ve bir Fransız seferî kuvveti Türkleri Mora yarımadasından atar. Yunan bağımsızlığı artık sağlanmıştır.

Navarin savaşının çok büyük yankıları oldu. Cava'da ve Sumatra'da yoksul yerli halk Hollanda sömürüsüne karşı ayaklanıyor, İtalya'da Sardunya kralı angaryayı yeniden yürürlüğe koyuyor ve ana babalarının en az 1500 liretlik bir rantları yoksa çocukların okuma yazma öğrenmelerini yasaklıyordu. Velhasıl liberalizmin derdi başından aşkındı. Ama hiç bir şey haklar için bir özgürlük zaferi kadar kamçılayıcı değildir.

Almanya'da milliyetçilik akımı özellikle Üniversite çevrelerinde gelişiyordu: gençlik şair Henri Heine'yi alkışlıyordu. Metternich Würtemberg'i «devrimci mihrak» diye nitelendiriyordu. Prusya, bir sürü tartışmalardan sonra Konfederasyonu arasındaki gümrük duvarlarını kaldırmayı başarmış, Hesse ile anlaşmış ve gümrük birlikleri meydana getirmişti. Maliye Bakanı Motz'un cüretli politikası Zollverein ile sonuçlanan bu gelişmeyi hızlandırıyordu. Alman birliği doğum sancıları içindeydi.

Belçika'da, canlı bir ticarî faaliyet içinde bulunan liberaller hükümete saldırıyorlardı. Macar Diet'inde, Kont Szechenyi İngiliz fikirlerini benimsiyor ve Slavlarla Romenlere karşı Macar milliyetçiliğine dayanıyordu. Küçük bir asilzade olan Kossuth liberalizme kadar gidiyordu. Romantizm bile gelişiyor ve liberal bir eğilime giriyordu. Ancak baskı salt düşünceyi bile takip ediyor, dâhi bir lirik şair olan Puşkin, Decembrist'lerle ilişkisi bulunduğu bahanesiyle Çar polisinin gözetimi altında yaşıyordu: oysa Puşkin'in tek suçu emekten yana olması, halka dayanması, Rus halk kitlelerinin manevî zenginliğini büyük bir sadelik içinde dile getirmesiydi. Polonya'da baskı büyük şair

Mickiewicz'in başını yiyordu: Rus Çarını kendisine kral edinmiş olan ülkesinde sınırlı kamu özgürlüklerinin desteğinde hafif bir gelişme vardı ve gizli dernekler kaybedilen toprakların geri alınmasından ve özgürlükten bahsediyorlardı. Meksika'da Cumhuriyetçiler bir ara kendisini İmparator ilân etmiş olan albay Iturbide'yi kurşuna dizmişlerdi.: Birlikçilerle Federalistlerin rekabeti ve Katolik papazlarının entrikaları arasında, liberal bir reform henüz taslak halinde beliriyordu. Birleşik Devletlerde bile, Erie gölüne açılan New York kanalı bir refah çağını müjdelerken, Pensylvania'da işçi kıpırdanmalarına raslanıyordu. Her millet kendisini insanlığı yenileştirmeye namzet ve Tanrı tarafından bunun için seçilmiş görüyordu.

Fakat hiç bir yerde Fransa'daki kadar güçlü bir atılış yoktu. Lamartine'in eski idealizmi fikirlerdeki gelişmeyi izlemişti. Liberalizm hareketi, seçim sistemi ile oy hakkından yoksun kılınmış olan ticaret burjuvazisini Laffitte ve Casimir Périer, Guizot ve Thiers gibi banker ve politikacıların etrafında topluyor, sadece toprak sahiplerinin çıkarlarını düşünen hükümet tedirginlikler yaratıyordu. Fransa halkı harekete geçmek için hazır bekliyordu. Kilise bile bu gelişmenin farkına varmış, olaylara intibak etmek basiretini göstermişti. Böyece bir liberal Katolisizm cereyanı doğdu. Tutucuların sol kanadını teşkil eden bu hareket «Allah ve Millet» sloganı ile doğrudan doğruya Papaya bağlanmak istiyordu. Papalık önce hareketi kınadı, fakat sonra olayların gelişmesiyle Avrupa'da büyük bir nüfuz kazanmasını engelleyemedi.

1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını tescil eden Edirne barışı imzalandı. Buna göre Sırbistan ve Tuna prensllikleri Türk hâkimiyeti altında kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesine yönelen saldırı başlamıştı. Kahire'de, eski Kavala çorbacısı ve şimdiki Mısır hidivi Mehmet Ali Paşa katliamlarla anarşiye hâkim olmuştu. Liberaller kendisini destekliyorlardı. Türklere karşı, bir Islâm'da yenilik hareketini yürütmek için Fransız subaylarının eğitiminde

bir ordu meydana getirdi. Liberal Fransa'nın eylemi kesinlik kazanıyordu. X. Charles'ın hükümeti otoritesini korumak için prestijini yükseltecek bazı teşebbüslere giriştiyse de bir sonuç alamadı: sözde Cezayir Dayısını cezalandırmak için bu ülkenin işgali Fransa'da fazla bir heyecan yaratmadı ve halkın seçimlere karşı ilgisini azaltmadı. Zengin tüccarlar, esasen belirli bir sömürgecilik planına dayanmayan ve ancak Abdülkadir'in ve yerli kabilelerin direnişi sayesinde önem kazanacak olan bu maceraya aldırış etmiyorlardı. Onların istediği oy hakkı idi: onların adına Paris halkı ayaklanacak, oy hakkının genişletilmesi ile birlikte üç renkli bayrağın yeniden dalgalanmasını ve Cumhuriyetin ilânını talep edecekti. Cumhuriyet fikrine yine 89'lardan arta kalan ihtiyar La Fayette bayraktarlık ediyordu.

1830 Temuzunun ünlü üç gününde, işçiler, öğrenciler zanaatçılar Paris'le hâkim ve Bourbon'ların büyük kolunu Fransa'dan kovdular. Ancak bankerler ve sanayiciler sadece bir hanedan devrimi hazırlamışlardı; ateşli komitacı istediği devrimi değil. Öyle ki, X. Charles'ın ve toprak sahiplerinin saltanatı yerine, vatandaş-kral Louis-Philippe'in ve gelir vergisi ödeyenlerin saltanatı ikame edildi: hepsi o kadar. Barikat çarpışmalarında ölenlerin cesetlerini kaldırmak için Seine nehrinden aşağı inen vapur halkın alkışları arasında geçer. Ve hemen arkasından öğrenciler tutuklanır. Cumhuriyetçi dernekler kapatılır ve tekrar yer altına iner, basın suçları yargılanır. Henri Heine, Blanqui'nin konuşmalarını dinlerken 93 Devrimini zihninde canlandırır. Paris halkı da bir an için yine o günleri yaşar gibi olur. Ama çok geçmeden Blanqui de tutuklanır. Seçmen olabilmek için ödenmesi gereken vergi haddini indirmekle yeni yöneticiler seçmen sayısını iki katına çıkarmışlardır: bundan böyle 240.000 kişi oy verecektir. Burjuvazi iktidarı almış ve bir kez daha Devrimin üstüne oturmuştur.

Fransız burjuvazısının bu zaferi, güçlerini Avrupa'da uyanmakta oldukları bir sıraya rastlamıştı. Fransa'nın ver-

diği örnek her tarafta taklit edildi. Eylülde Belçikalılar oyaklanarak Hollanda birliklerini yendiler. Escuat özerinde cereyan eden hiç bir olay İngiltere'yi ilgisiz brakamazdı. Esasen Hollanda'nın ekonomik başarılarından da tedirginlik duymaya başlayan İngiltere hiç tereddüt etmeden Belçikalıların ayrılıkçı hareketini destekledi. Ancak Belçika Louis-Philippe'in ikinci oğlunu kral seçmişti; Londra için, Fransa'nın böylelikle genç krallığı vesayeti altına almasına müsaade etmek söz konusu olamazdı. Yalnız liberal İngiltere'nin artık kıta üzerinde iradesini hâkim kılmak için savaşdan başka kozları da vardı: bir çok faydalı ilişkileri kurmuştu ve Talleyrand gibi kurt bir diplomat İngilizlerin arzularını yerine getirmeye her zamanki gibi can atıyordu. Palmerston'un uyarısı üzerine, Louis-Philippe oğlu adına Belçika tacını reddetti ve onun yerine İngiltere'nin adayı olan Saxe-Cobourg hanedanından Lèopold seçildi. Tarafsız ilân edilen Belçika Escaut nehrinin ağzını aldı: Londra bu suretle Fransa'dan gelecek muhtemel bir ilhak teşebbüsüne karşı kendisini emniyete almış oluyordu. İngiltere Bankası yeni Devletle ve projeleri ile ilgilenmeye başladı. Fransız askerleri de, İngiltere'nin hesabına, Anvers'i Hollanda kralının elinden aldılar. Zevahiri kurtarmak için, kral Lèopold Louis-Philippe'in kızı ile evlendi. İngiliz politikası meyvelerini veriyordu.

İtalya'da da huzursuzluklar baş gösterdi. Parmo, Bolonya ve Modena'da karışıklıklar çıktı; Louis-Philippe'e güvenebileceklerini sanan âsiler yanıldıklarını anladılar. Durumdan memnun olan Fransız burjuvazisi Avusturya ile bir savaşı göze almak istemiyordu. Aslında, İtalyan burjuvazisi henüz iktidarı alacak olgunluğa ulaşmamıştı. Kapitalist ekonomi İtalya'da daha rüşeym halinde idi ve şair Leopardi haklı olarak ülkesinin birliğinin kurabileceğinden şüphe ediyordu. Mazzini önce hapsedildi, sonra da sınır dışı edildi: bu namuslu lider kendini karmakarışık bir idealizme kaptırmıştı; Fransa'da «genç İtalya»yı örgütledi, bir sürü komplolar ve suikastlar düzenledi; fakat

halk desteğinden ve sosyal kadrolardan mahrum olduğu için hiç bir başarıya ulaşamadı ve Avusturya birlikleri bildikleri gibi at oynatmaya devam ettiler.

Buna karşılık, Alman burjuvazisi iktidara geçmeye hem heveslî hem de daha yatkındı. Vaktiyle Avrupa ekonomisin" de bir rol oynamıştı. Sonra ticaret yollarının yer değiştirmesi, Otuz Yıl savaşının korkunç buhranı ve feodal sistemdeki gecikmesi uzun süre geri kalmasına yol açmıştı: Portekiz, Anvers ve Amsterdam'dan sonra, İngiltere de kendisini bir hayli geçmişti. Ama yeni makina ekonomisi, sahip olduğu yer altı servetleri sayesinde, Almanya'ya kendini toparlamak fırsatını vermişti. Örneğin, Saxe'da olsun, Rheinland'da olsun, maden işletmeciliği metalürjinin gelişmesini sağlamış ve bu iki bölgeye, Avrupa'nın orta yerinde, müstakbel Avrupa ekonomisinde önemli bir yer sağlamıştı. Loncaların ve prensliklerin çoğundaki gerici çevrelerin direnişlerine rağmen, Alman burjuvazisi işlerin idaresini ele almaya istekli idi. Palatinat'da Cumhuriyet bayrağı çekildi; Brunswick Dükü kaçmak ve Hesse Büyük Dükası istifa etmek zorunda kaldılar. Bazı Devletler Anayasalar ilân ettiler. Basın liberalizmden bahsediyor, ve İtalyan âsileri gibi Almanlar da Fransa'dan yardım umuyorlardı. Ama hareketin özünde Cermanizm yatıyor, bu ülkü insanlığın kurtarılması endişesine oranla ağır basıyordu. Millî duygu ve heyecanlar Üniversite çevrelerini çok aşıyordu. Öğretim ve eğitimin yüksek bir düzeye ulaştığı bir ülke için bu normal bir şeydi. Alman ekonomisine taze kan vermek isteyen iktisatçı Friedrich List, bu sayede dünyaya hâkim olabileceğini düşünüyordu. İngiltere'nin başarılarını da Alman liberalleri dünya hegemonyasının bir modeli gibi görüyorlardı. Bir yandan karışıklıklar devam ederken, hiç bir reformun yapılmadığı Prusya mecburî askerlik hizmetini yeniden kabul ediyor ve ölümünden sonra General Clausewitz'in teorik eserlerini yayınlıyordu. Savaş Berlin'in zihnini kurcalayan meselelerin başında geliyordu.

Avrupa'ya bir göz atacak olursak, bu sıralarda her

ülkede liberalizmin, burjuvazinin durumuna göre geliştiğini ve güçlendiğini görürüz. Bohemya'da liberalizm Çek kültürünün rönasansına yol açmakta ve Chafarik Slavizmden bahsetmektedir. Polonya'da yurtseverler geçici bir hükümeti alkışlarla iş başına getirirler, fakat ülkede burjuvazi olmadığı için hareket aristokratik nitelikte kalır ve köylü kitlelerinden çekindiği için onları harekete kazanabilmenin tek yolu olan toprak reformuna yanaşmaz. Diet Rus Çarını Polonya krallığından iskat eder. Ancak Leh liderleri bölünmüş olduklarından altı ayda ezilirler ve Ruslar duruma hâkim olurlar. Anayasa ilga edilir, yurtseverler yurt dışına göçerler.

Rusya'da hiç bir liberal hareket mümkün değildi: baş kaldıran serfler 25 yıl askerlik hizmeti yapmaya mahkûm ediliyor ve hâlâ bir tarım ülkesi olarak kalmış olan bu muazzam memleketin üzerine çökmüş korkunç bir feodal baskının altında inliyordu. Buna rağmen Saint-Simon ve Hegel öğrencileri coşturuyor ve Herzen Rusya'nın bir gün gelip Çarın boyunduruğunu silkeleyeceğine ve insanlığın ilerlemesine öncülük edeceğine inanıyordu. Fakat Herzen yirmi yaşındaydı ve bu heyecan Üniversite çevresinin dışına pek çıkmıyordu.

Doğuda, Rilski Bulgaristan'ı uyandırıyordu. Sırpların hareketi de gelişiyordu: Miloch Obrenovitch, rakibi Karadjordje'yi öldürttükten sonra, Sırbistan'ın özgürlüğünü ilân etti ve Prens seçildi.

Burjuvazinin en sağlam şekilde yerleştiği yer İngiltere idi: var ücüyle çalışıyor ve ilerliyordu. Fransa'nın verdiği örnek seçim reformu konusunun gündeme alınmasına yol açtı. Liverpool, Sheffield, Manchester gibi sanayi merkezlerini Parlamentoda temsil etmek, yani, oy hakkını mülk sahiplerine hasretmekten vazgeçmeksizin, seçmen olabilmek için şart olan vergi haddini indirmek gerekiyordu. Öte yandan, Lyon'dan sonra İngiltere'de makina düşmanlığı ve yıkıcı eylemler başlamıştı. Toprakların etrafını çitle çevirme usulünün gelişmesi fabrikalara işgücü sağla-

mıştı. Sheffield zindanlarında çelik tozlarının arasında ya da Galler ülkesinin madenlerinde kürek mahkûmları gibi çalışanların sayısı günden güne artıyordu. Böylece, korkunç ıztıraplar arasında yeni bir sınıf, proletarya sınıfı doğuyordu. Liberallerin baskısı altında Lortlar yavaş yavaş boyun eğiyordu. 1832'de liberal akım kısmî bir zafer kazandı: seçim reformu seçmenlerin sayısını 813.000'e çıkardı ve Avam Kamarasını İngiliz endüstrisinin temsilcisi haline getirdi. Ancak bu demokratik bir zafer sayılamazdı. Çünkü liberalizmin bu başarısı halkçı bir karakter taşımaktan uzaktı: İngiliz sanayiinin kodamanları halka, Waterloo «galibi» aptal Lord Wellington'dan - bu arada Bakan olmuştu - daha yakın değillerdi. Yalnız daha usta ve kurnaz olduklarını göstermekten geri kalmadılar. Fakat şurası da muhakkaktı ki, genç aristokratların Avam Kamarasında siyasî çıraklık dönemlerini tamamladıkları eski duruma nazaran, yapılan reform ileri bir adım teşkil etmiştir. Seçimler de bunu gösterdi.

Parlamentonun aldığı tedbirlerin tamamen demokratik ilkelerden esinlendiği sanılabilirse de, aslında, İngiliz burjuvazisi Tory'lerin, bu inatçı muhafazakârların, metodlarını yumuşatmanın ve reformculuk yoluna girmenin zorunluluğunu anlamışlardı. Bu ruh hali İngiltere'yi dünyanın en liberal milleti yaptı ve Avrupa liberalizmi İngiliz kanunlarını örnek almaya başladı. Bu kanunlar gerçekten çocukların sömürülmesini nisbeten kısıtlıyor, iş gününü 9 saate indiriyor, bazı okullara Devlet bütçesinden yardım ediyor, Sosyal Yardımı örgütlüyor, işçi kooperatiflerine izin veriyordu. İngiliz burjuvazisi böylece kendi işgücünü zamanında korumak basiretini gösterdi: sömürgelerindeki deneylerinden özgürlüğün üretici değerini öğrenmişti. Convention'un köleliğin kaldırılması hakkındaki bir kararı Fransa'da etkisiz kalmıştı. Oysa, makineleşme köleliğin yetersiz liğini gösterdi ve esir pazarlarının kazancı ortadan kalktı. İngiliz Parlamentosu bu ticareti yasakladı. Basın - İskoçyalılar ucuz günlük gazeteyi piyasaya çıkarmışlardı - duy-

gusal bir kampanya açtı. Bu taktik eski İngiltere'nin havasını değiştirdi. İskandinav ülkelerinden gelen spor günlük hayata girmeye başladı. Bilimsel araştırma teknik ilerlemelerle gittikçe daha çok ilgilenmeye koyuldu. Faraday çalışmalarının sonuçlarını almaya başlamış, türbin ve dinamo sanayide bir devrim yaratmıştı.

Bu sırada Cobden adında bir pamuklu fabrikatörü buğday kanunlarına hücum etti. Liberalizm İngiltere'de saldırıya geçiyordu. Aynı zamanda, İngiliz dış politikası da daha uyanık bir nitelik kazanıyor, özellikle Doğu meselesinde Mehmet Ali'nin faaliyetlerini ve Rusların İran'a doğru ilerlemelerini bir tehlike olarak görmeye başlıyordu. Londra'nın Osmanlı Devleti'ni Çarların Doğudaki ihtiraslarına karşı bir set olarak kullanmakta çıkar vardı. Oysa, hâlâ Fransa tarafından desteklenmekte olan Mehmet Ali Mısır'a yeni bir düzen verme çalışmalarını sürdürüyor, Süveyş Kanalını İngilizlere kapıyor, Suriye'yi işgal ediyor ve İstanbul üzerine yürüyordu. İngiliz kabinesi Hindistan yolundan endişe duymaya başladı. Çar da Karadeniz Boğazına asker gönderdi. İngiliz diplomasisi bu çifte tehlikeyi bertaraf etmek istiyordu. Fransa'nın da aklı, Guizot sayesinde, bu siyasete yattı.

Fransa ve Rusya'nın rızasiyle, İngiltere Bavyera kralı I. Louis'nin oğlu Otton'u Yunanistan krallığına getirtti. İspanya ve Portekiz'de, VII. Ferdinand'ın dul karısı Naip Marie- Christine'in yurda dönmelerine bir de Anayasa vaad etmek suretiyle izin verdiği liberalleri destekledi. Fakat İngiliz diplomasisinin sosyal gerçeklerin yerini tutmasına imkân yoktu: İspanya'da burjuvazi kendisini empoze edemeyecek kadar zayıftı, ve ülke liberallerle Ferdinand'ın kardeşi Don Carlos'un gerici taraftarları arasında onaltı yıl süren bir iç savaşa sürüklendi. Don Carlos, Ferdinand ile Marie-Christine'in kızı Isabelle'in yerine tahta geçmek istiyordu. Bu savaş İngiliz sermayesinin İberik yarımadasına girmesini kolaylaştırdı.

Böylece Avrupa'ya politik veçhesini veren ekonomik gelişme idi. Amerika için de aynı şey varitti. Güney Ame-

rika anarşi içinde çalkalanmaktadır: homojen bir sınıfın yokluğu, ruhban sınıfının zenginliği, yerlilerin acıklı durumu, üretim yetersizliği, yabancı bankaların açgözlülüğü ve Londra ile Washington'un fazla güçlü bir Konfederasyona karşı çıkmaktaki menfaatleri dünyanın bu bölgesine Bolivar'ı umutsuzluğa düşürmüş olan kaotik bir manzara veriyordu. Feformlar, yanlış olarak devrim diye nitelendirilen hükümet darbeleri yolu ile birer birer gerçekleştiriliyor, bu arada iktidara kâh maceraperestler, kâh «caudillo» lar, kâh çeşitli kökenden Devlet adamları geliyordu. Buna rağmen özgürlük fikirleri yavaş yavaş yerleşiyordu.

Birleşik Devletlerde ise, bu fikirler Kuzey ve Güney Devletleri arasında baş gösteren ve günden güne keskinleşen ihtilâfın içinde billurlaşıyordu. Kuzey, bir Güney Konfederasyonunu önlemek ve kendi vesayetini empoze etmek için entrikalar çeviriyordu. Avrupa'ya külliyetli miktarda pamuk ihraç eden Güney, büyük tarım işletmelerinin kendisine sağladığı üstünlüğü elden kaçırmak istemiyordu: köle onun için ideal işgücü idi. Yoğun bir faaliyet halindeki Kuzey sanayicilerine karşı, hem köleliği hem de değişik gümrük tarifelerini savunuyordu. İşte Birleşik Amerika'da özgürlük problemlerinin özü bundan ibaretti. Öte yandan, ülkenin Batısında durmadan yeni sahalar ve şantiyeler açılıyordu: kürk alışverişi yapan Fransızlar Kayalık Dağları ilk geçenler oldu. Amerika büyümekte devam ediyordu.

Bu gelişmenin hızına rağmen, Metternich kendisini hâlâ «dünya meselelerinin kefili» olarak görüyordu. Aristokrasinin bitmez tükenmez şenlik ve şölenlerine sahne olan şuh Viyana'da, mutlak iktidarın ve feodalizmin amblemi halindeydi. Yeryüzünün büyük işleri üzerinde artık pek etkili olamıyor idiyse de, hiç değilse küçük işlerle uğraşmaktan geri kalmıyordu. Bu arada, Trieste'deki fazla liberal Fransız Konsolosu Steandhal'e çalışma izni verilmesine karşı çıkıyordu. Ama Metternich'ın yanıbaşında, Almanya'nın güçleri yavaş yavaş kendilerini empoze etme-

ye başlıyorlardı. Ve gerek Almanya'nın gerekse İtalya'nın en çok nefret ettikleri şey, gerici Avusturya ve modası geçmiş Viyana Sarayı idi.Hamburg'daki halk bayramı çok muhteşem olmuş ve Frankfurt Diet'ine karşı bir oyaklanma teşebbüsü Avusturya polisi tarafından bastırılmıştı. Liberallerin hükümet darbesi böylece önlenmiş oldu. Şair Georg Büchner Fransa'ya iltica eder. Mahkûmiyet ve sürgünler birbirini izler. Prusya'nın Zollverein'i ilân ettiği ve Alman gençliğinin Berlin Üniversitesinin şaşaasından gözleri kamaştığı bir sırada, Alman birliğinin en büyük düşmanı ateh getirmiş Habsburg hanedanıdır.

Sanayi devrimi bir yandan burjuvazinin politik alanda yükselmesine yol açarken, öte yandan fabrikaların sayısını arttırmaktadır. Buna paralel olarak, halk ktileleri arasındaki dayanışma günden güne güçlenir. Yoksulluğun ve haksızlığın o zamana kadar dağınık kalmış olan ıztıapları gelip bir yerde toplanır: bu şekilde teşekkül etmeye başlayan proletarya bundan böyle burjuva liderlerinin bayraktarlığını yaptıkları kurtuluş fikirlerinden uzak tutulamayacaktır. Şüphesiz Garibaldi sürgüne giderken, Mazzini her ülkede şubeleri olan bir Avrupa teşkilâtı kurmaya çalışırken, ya da İsviçre burjuvaları aristokratlardan bir takım teferruata ait anayasal reformlar koparırlarken, bu proletaryayı düşünmemektedirler. Üretim araçlarını, yeni toplumu yaratan bu sermayeleri elinde bulunduran burjuvazi kendinden başka bir şey düşünmemektedir. Ama nasıl oluyor da o kadar hararetle savunduğu ideallerine bu kadar dar sınırlar çizebiliyordu? İşçi dayanışmasında kaydedilen ilerlemelerle, burjuvazinin bencilliğine ve haksızlıklarına karşı yükselen nefret çığlıklarının daha derin bir sınıfsal karaktere bürünmemesine imkân yok gibi görünüyordu.

Şüphesiz Ingiltere'de en büyük halk lideri hâlâ Holyeuke adında bir sendikacı ve kooperatifçi idi. Fakat Fransa'da gizli proleter dernekleri kuruluyordu. 1835 Nisanında Paris'te sokak kavgaları yeniden başladığı za-

man, Cumhuriyetçi Parti kitlelerden yana olduğunu gösterdi. Anayasa değişikliği gereğinden, mülkiyet hakkından ve sınıf mücadelesinden bahsedilmeye başlandı. Kilise de bu gelişmeye ayak uydurdu: Lamennais'nin öngördüğü katolik sosyal hareket daha canlı bir hüviyet kazandı fakat bu arada Roma Kilisesi ile bütün bağlarını kopardı. Bundan böyle artık çıkan karışıklıklarda burjuva niyetleri ile halk iradelerinin kesin paylarını ayırıp göstermek kolay olmayacaktır.

İsveç'te ve Norveç'te kral XIV. Charles'a, ülkesindeki ayaklanmaların tavizler vermeye zorladığı ve hâlâ Rus Çarına dayanan şu Bernadotte'a karşı direnen sadece liberal muhalefet miydi? Eflâklılarla Boğdanlılar arasında kurulmak istenilen ve Çarın Türkiye'yi zayıf düşürür diye teşvik ettiği birlik, Türk derebeylerinin elinden kurtulmak isteyen Romen köylülerini tatmin edecek miydi? Amerika'daki yetersiz pamuk rekoltesi gibi şiddetli üretim buhranları, makineleşmenin atında ezilen Avrupalı yığınlar üzerinde yankılar meydana getirmeyecekler miydi? Günden güne artan Birleşik Amerika'ya göç, eski Roma veya Yunanistan'da olduğu gibi, sosyal huzursuzlukları yatıştırma niyetinin bir tezahürü değil miydi? Gerçekten de, bugün artık İngiltere'den, İrlanda'dan, Almanya'dan, 8.000 nüfusu ile ünlü bir et pazarı olan Chicago'nun da ötelerine, Yeni Dünyanın ovalarına doğru bir akın görülmekte, Avrupa'da ne kadar sergüzeştçi varsa yeni ufuklar peşinde Atlantik'i geçmektedir. Denizcilikteki gelişmeler Amerika'yı İngiltere'ye iyice yaklaştırmış, aradaki yolculuğu 18 güne indirmiştir.

Londra, dışarda bile, hükümet yöntemlerini yumuşatmaya devam etmektedir. Kanada'da İngiliz vergi sistemine karşı huzursuzluklar baş göstermeye başlayınca, hükümet bir asır öncesi gibi davranmak şöyle dursun, aksine Kanada'ya teşrifi bağımsızlık tanır. İçerde, «chartism»in çalkantıları karşısında dolambaçlı yollara baş vurur. Kaldı ki, 1837'de tahta çıkan yeni hükümdar Kraliçe Victoria ile,

hükümdarın İngiltere'nin kamu hayatına doğrudan doğruya ve şahsen müdahalesi dönemi kapanmıştır; bundan böyle, iş burjuvazisinin en yetenekli liderleri ülkenin kaderine tek başlarına hâkim olacaklar, ve Avrupa'nın hâkim sınıfları içinde benzerine rastlanmayan bir politik dirayet göstereceklerdir.

Nitekim, İngiliz burjuvazisi Milletin Anayasası etrafından toplanan güçleri parçalamayı başardı. oysa, bunlar genel oydan başka bir şey istemiyorlardı ve O'Connor adındaki zengin Irlandalı milletvekili gibi ajitatörlerin düzenledikleri mitingler, kurulu düzeni devirmek amacını gütmüyordu. Burjuvazinin yakından gözetlediği ajitasyon dağınık bir hal aldı. Bu arada Cobden buğday ve gümrük kanunları aleyhindeki kampanyasını cesaretle sürdürüyordu. İngiliz Devlet adamları, ekonomik durumlarını düzeltebilecek her teşebüsün yanında yer alıyorlardı. Mehmet Ali Paşa Nizip'te Türk ordusunu yenilgiye uğratınca, Londra Osmanlı İmparatorluğunu tuttu, Suriye'yi Mısır'dan geri aldı, halk lideri Beşir'i sürdü, böylelikle Hindistan yolunu açtı, ve Fransa'nın buna razı olmasına karşılık bu ülkenin Cezayir'de savaşmasına ses çıkarmadı. Abdülkadir'in isyanı, Fransızların Kuzey Afrika'daki genişlemesini Fas'a kadar götürmüştü.

İngiliz işçi sınıfının geri kalmış durumu efendilerinin yüreğine su serpiyor, geleceğe güvenle bakmalarına imkân veriyordu. Oysa, Fransız burjuvazisi hiç de huzur içinde değildi ve Cumhuriyetçi Arago proletaryanın kurtuluşunu yakın görüyordu. Sendikal talepler işçiler arasında yavaş yavaş bir sınıf bilincinin uyanmasına yol açıyordu: Babeuf'ün, Buonarroti tarafından yeniden ele alınan fikirleri, Blanqui'nin propagandaları, yardımlaşma dernekleri, Paris'te - dünyada ilk kez - çıkan işçi basını, sosyalistlerin eleştirileri, kadın hakları hareketi - bütün bunlar bir kaynaşma meydana getiriyor ve ütopyacılık sınırlarını geçmese de bir sosyal bilinç şekillenmeye başlıyordu.

Fransa'daki huzursuzluk Avrupa'ya sıçrıyordu. Lamennais'nin fikirleri Münih'te Molhler ve İtalya'da rahip Gioberti tarafından benimseniyordu. Sosyal mesele yazarlara kendini empoze ediyordu. Honoré de Balzac dehası ile sosyal romanın öncülüğünü yapıyor, içinde yaşadığı toplumu yansıtan bir başka toplum yaratıyor, bunda ekonomik değerlere yer veriyor, fikirler ve olaylar üzerindeki etkilerini gösteriyordu. Victor Hugo ise, yoksullara karşı engin bir iyilikseverlik içinde çırpınıyor ve politika ile ilgileniyordu. Ingiltere'de Dickens'in mizahı yoksulların kaderine eğiliyor, şefkatli bir yakınma biçimine giriyordu. Gogol feodal Rusya'nın törelerini ve geleneklerini bütün çıplaklıkları içinde ortaya koyuyordu. Azat edilmiş Ukraynalı bir toprak kölesi olan şair Çevçenko halkın sefaletini dile getiriyor, lirik şair Lermontov ise başkaldırmalarını hayatiyle ödüyordu. Japonya'da ülkeyi batı uygarlığına açmak için güçlü bir hareket başlıyordu: ressam Hiroshigi'nin sergilerini büyük bir kalabalık izliyordu. İnsan zekâsının üzerinden kitlelerin soluğu esiyordu. Halk bilimden nasibini almaya başlıyor, gelecek korkusu insanlardaki insanlık duygusunu güçlendiriyordu.

Edebiyat bu gerçeği yansıtırken, hükümetler - İsviçre'de, Amerika'da, Prusya'da - kaygı duymaya başlıyor ve İngiliz kanunlarından esinlenen kanunlar kabul ederek işçi potansiyeline ve sosyal huzursuzluklara karşı kendilerini sigorta ediyorlardı. Burjuvazi çıkarları söz konusu olduğu zaman heyecan duyma yeteneğini kaybeder: eğer İngilizler tahıllar üzerindeki gümrük vergisinin kaldırılması için giriştikleri kampanyaya hız vermişlerse, bu herhangi bir insanlık hayisiyeti mülâhazasiyle değil sırf bu sayede hayat pahalılığını azaltıp ücretleri indirebileceklerini ve böylelikle de kıta Avrupa'sındaki fiatlara nazaran bir üstünlük sağlayabilecekerini umdukları içindir. Nitekım, İngiltere Hindistan'daki afyonunu zorla satmak için Çin'e savaş ilân etmekten çekinmez. Çin hükümeti, uyuşturucu maddelerin ülkesi için teşkil ettiği tehlikeyi anladığı için afyon

ithalini yasaklamıştır. İngilizler ısrar ederler ve istekleri kabul edilmeyince savaş açarlar. Sonunda beş limanın ticarete açılmasını, Hong-Kong adasının kendilerine teslimini ve konsolosluklar kurulmasını sağlarlar.

Liberalizm Avrupa'da milliyetçilikle başbaşa gider ve çok zaman bu ikincisi ağır basar. İngiltere'nin dış politikası hiç bir zaman, serbest ticaretin bu ilk başarıları sırasında olduğu kadar kendinden emin olmamıştır. Boğazlar Anlaşması İstanbul Boğazı meselesini haletmiş ve hâlâ Balkanlardaki nüfuzunu arttırmak peşinde koşan Rusya'yı savaş gemilerini bu Boğazdan geçirmekten men etmiştir. İngiltere daha sonra Türkiye'de bazı reform teşebbüslerine girişen Mustafa Reşit Paşa ile Hristiyanlara Müslümanlarla eşit haklar tanıyan Gülhane Hattı Hümayununu kabul ve ilân eden Padişah Abdülmecit'i destekler. Doğudaki amaçlarını gerçekleştirme peşinde koşan İngiltere Afganistan'da, işgaline başkaldıran köylülerin karşısında yenik düşer. Liberaizm milliyetçi olduğu içindir ki, muhtevasını tahlil etmek zorlaşmaktadır. Örneğin, vergiden muaf olan soyluların hâlâ köylülerin angaryası sayesinde geçindikleri Avusturya'da, Imparator, Çek, Slovak, Hırvat ve Sırp milliyetçiliklerini teşvik etmeye ve köle Devletlerin her birinde bir ölçüde bir birlik yaratmaya kadar gidebilir: bunları polis nezareti altında tutmak suretiyle Macarlara karşı bir denge sağlamayı umar. Polonya'da da durum aynıdır, yalnız burada soyluların sürekli ihaneti yurtseverlerin tüm başarı şanslarını dağıtır. Piedmont'da kral Charles-Albert İtalyan birliğini teşvik eder: çoğunlukla toprak sahibi değil ortakçı olan ve gayrımenkul vergisinin altında ezilen Piedmont köylüsünün durumu da Güneydeki sefil gündelikçilerin durumundan pek farklı değildir. Burjuvazinin ekonomik gecikmesini yavaş yavaş telâfi etmeye başladığı Almanya da aynı vaziyettedir: Essen'de Krupp yüze yakın işçi çalıştırmakta ve buhar makineleri kullanmaktadır. Nüfusu daha ziyade köylü ve zanaatçılardan oluşan bu yarı feodal ülke gelişmekte, fakat bir yandan da muhalefet güçlenmek-

te ve liberalizm ikinci planda kalmaktadır. Hegel düşüncesinin etkisi altında Berlin bir derin bilgi kaynağı haline gelmekte, bilimsel araştırmalar papazların ve Mukaddes Kitabın iddialarını çürütmekte ve Cermen ırkının geçmişini kurcalamaktadır. Bütün bu entellektüel faaliyetler Cermanizme yönelmekte Cermanizm de gittikçe daha saldırgan bir biçimde Fransa'ya karşı cephe almaktadır: Ren nehrinin Almanlara ait olduğunu belirten ve ona göz dikenleri uyaran milliyetçi şarkılar söylenmektedir. Yalnız millî güçler bu defa Prusya etrafında guruplaşmaktadır.

Gerçekten de, her cinsten yabancılarla ilişki kuran, Slavları bünyesine almakla Cermanizmi gerçekleştirme misyonuna ihanet etmiş olan Avusturya'nın Alman birliğini yaratmasına imkân kalmamıştır. Önce Küçük Almanya'yı, arkasından da Büyük Almanya'yı ve Cermanizmi gerçekleştirmeyi başarabilecek tek ülke Prusya olabilirdi. Tüm Almanya'nın para yardımlariyle, yüzyıllardan beri bir türlü tamamlanamamış olan Köln katedralinin bitirilmesi için çalışmalara başlanır. Bu inanç Alman şuuruna iyice yerleşmişti; liberalizme ise çok daha az önem veriliyor ve Alman liberalleri bir kez daha Brüksel, Paris ya da Londra gibi merkezlere göç ediyorlardı. Sosyal sorun ve uğraşıların tam bir gelişme halinde bulunduğu bu ülkeler Alman liberallerine kendi ülkelerinden daha cazip geliyordu. Komünist gruplar oluşmaya başladı. İlk genel grev İngiltere'de patlak verdi fakat içerden burjuva liderleri tarafından çabuk tasfiye edildi. Sadece tüketim kooperatifleri ayakta kalabildi.

Fransa'da liberal akım çok daha ileri gidiyordu: 1844'de, Saint-Etienne'de gerçekten politik sayılabilecek ilk grev meydana geldi. Flora Tristan ilk uluslararası işçi birliğini kurdu. İşçiler mecburî karne usulünü ve polis kontrolünü protesto ediyorlardı. Michelet, «Collège de France» kursüsünden Cizvit düşmanı bir demokrat hüviyetiyle konuşuyor, hattâ ara sıra otokrasi düşmanığını bile dile getiriyordu. Rus anarşisti Bakunin ile Fransız küçük burjuvala-

rı Proudhon ve Louis Blanc'nın çelişkilerle dolu propagandalarına karşılık, Paris'e sığınmış olan Karl Marx ve Engels homojen analizler ortaya koyuyor ve olayları üretimin gelişmesi ile izah ediyorlardı. Berrak fikirler ve oyların açık ve seçik bir şekilde değerlendirilişi etrafındaki bu kaynaşmadan telaşa kapılan burjuvazi, göçmenlerden bazılarını sınır dışı etmekte ve aynı zamanda liberalizmi amacından saptırarak bir millî kalkınma ve cihazlanma programına dönüştürmeye çalışmaktadır. Fransa bu suretle endüstri alanında İngiltere'nin gerisinde kalmış olmanın zararlarını gidermeye çalışmaktadır. İşçi hareketi de böylece asıl amacından saptırılarak sözde bir çalışma hayatının örgütlenmesi şeklini almakta ve burjuvaların çıkarlarına ayak uydurmaktadır.

Ancak Louis-Philippe'in Fransa'sı bu konuda tam bir hareket özgürlüğüne sahip görünmemektedir: İngiliz ittifakının Guizot hükümetini kamu oyunun gözünden düşürmesi bir raslantıdan ibaret değildir. Gerçi «Entente Cordiale» ciddî sarsıntılar geçirmiştir, fakat işin aslı şudur ki, Londra hükümeti Fransız burjuvazisinin belli başlı yöneticilerini vesayeti altına almış ve İngiliz malî çevrelerinin rızası olmadan hiç bir işe girişemeyecek duruma getirmiştir. Serbest ticaret Avrupa'da geliştikçe, bu gizli el koyma Fransız ekonomisinin üzerine ağır bir şekilde çökecek ve geleceğini ipotek altına alacaktır.

Bu defa ticaret serbestliği bütün İngiltere'yi sarmıştır. Muhafazakâr Başbakan Robert Peel yavaş yavaş Cobden'in fikirlerini benimsemiş, buğday üzerindeki gümrük vergisini gitgide indirmiş, diğer bazı gümrük vergileri yerine bir gelir vergisi koymuş ve maliyeyi düzenlemeye koyulmuştur. Şeker üzerindeki vergiyi kaldırmakla İngiltere politikasına kesin bir yön vermiştir: bundan böyle İngiltere zenginliğini ihracata borçlu bir sanayi ülkesi olacaktır. Nitekim, misli görülmemiş bir refah dönemine girmekte idi. Kıta Avrupa'sının geri kalmış burjuvazisi İngiltere'nin karşısında son derece güçsüzdü. İngiltere'nin politik büyüklüğü sağlanmıştı.

İngiliz ajanları bütün Avrupa'da liberal reformları övüyorlardı. İstikrazlar ve sabırlı bir ekonomik casusluk sayesinde, İngiliz nüfuzu teknik ilerlemelerle dünyaya yayılmaktadır: makinelerle kâğıt imali, gaz lambaları, makine-âletler, buharlı gemiler, vb. İngiliz âlimi Faraday Ampère, Oersted ve Arago'nun katkıda bulundukları elektrik kanunlarının fetihlerini, tamamlar; Alman Gauss eletkrikli telgrafı icat eder; Fransız Niepce içten patlamalı motörü ve Daguerre ile birlikte fotoğrafı türetir; Rus geometri bilgini Lobatohevski, Euclide geometrisinin dışında bir geometri bina eder. Özet olarak bilim bir kez daha Avrupaî bir hüviyete bürünmüştür. İngiltere, bu keşiflerin yol açtığı teknik alaboranın ve arkasından gelen sosyal alaboranın başını çekmektedir: üretimin gelişmesi ve hızlanması için, zanaatçı yerini yavaş yavaş büyük endüstri proletaryasına bırakmaktadır.

Liberal hareketler gitgide artmaktadır. İtalya'nın bazı eyaletlerinde Mazzini komplolar düzenlemektedir. Anayasa lehinde bir ayaklanma Atina'da başarı sağlamıştır. Sırbistan'da Obrenovitch'ler devrilmiştir. Lucerne'de Cizvitlerin yerleşmesi iç savaşa yol açar; İsviçre katolikleri dışardan yardım isterler ve bu silahlı çatışmadan liberaller galip çıkar: bir çok kantonlarda iktidarı ele geçirirler ve Cizvitleri İsviçre'den atarlar Bohemya'da, Silezya dokumacıları arasında, Bavyera'da ve Avusturya'da ayaklanmalar olur. Prusya Kralı reformlara engel olmakta zorluk çeker ve «Zollverein» ilk sanayi sergisini kurar. 1845'de Avrupa'da başlayan ciddî tarım buhranı durumu kötüleştirir: ardı ardına iki yıl iyi bir mahsul alınamaması kıtlığı arttırır. Tifüs ve kolera salgınları bunu izler. Ekmeğe narh konur, yardımseverlik atelyeleri açılır. Fiyatlar yükselir. Halk tahıl konvoylarına hücum eder. İrlanda'da açlık 500.000 kişinin ölümüne sebep olur. Avrupa devrimci bir ortama girer. İran'a varıncaya kadar din adamlarına cephe olan bir hareket kadınların kurtuluşunu savunur: elebaşıları kurşuna dizilir, yakılır veya boğulur. Kıtadan Amerika'ya göçler

artar. Texas imtiyazlarının sahipleri burasını ele geçirmek için Meksika'ya savaş açarlar, ayrıca California'ya da göz dikerler. Fikirler ve umutlar içinde yanıp kavrulan Avrupa'nın karşısında, Birleşik Devletler, zenginleşme özgürlüğünün insanlık özgürlüğünün yerini tuttuğu bir «Arz-ı Mev'ud» gibi görünmektedir.

Halk şuurunun bu evrensel ayaklanması bir kere daha burjuvazinin çıkarlarına hizmet ediyor ve bir politik aşamadan daha geçmesini sağlayan bir kaldıraç vazifesini görüyordu. Kitlelerin desteği olmadan burjuvazi nasıl harekete geçebilirdi? 1846'da liberal bir Papanın seçilmesi bile, IX Pius'u alkışlayan liberallerin bu başarısına somut bir iktidar devri niteliğini kazandıramaz. IX. Pius bu kadar tutuluyor ve seviliyorsa, bu halk hareketlerindeki gelişme Kilise tarafından anlaşıldığı içindir. Nitekim polis raporları da komünizmin yayıldığından söz etmektedir.

İngiltere'de buğday kanununun kabulü ticarî ve sınaî özgürlüğü perçinler ve liberal kamponyaya son bir hamle daha kazandırır: Cobden'in eseri ülkesinde tamamlanmıştı. İngiliz endüstrisi, buğday fiatlarının düşmesini istemeyen toprak aristokrasisinin üstesinden geldikten sonra, şimdi eline değerli bir araç geçirmişti: artık Avrupa pazarlarının kapılarını alabildiğine açmaktan başka yapılacak iş kalmıyordu. Cobden Avrupa'ya gitti. Bakan Palmerston Avrupa'da geniş çapta isyanlar çıkarmakta ve bunları desteklemekte tereddüt etmedi. Sözde İngiltere kendi kabuğuna çekilecek, Avrupa'nın işlerine karışmayacaktı! Aslında İngiltere ancak Avrupa sayesinde zenginleşebileceğini biliyordu. Tek başına bütün Avrupa'nınki kadar demiryoluna sahip olan İngiltere artık Avrupa'ya doya doya mal satacak - bu arada bir Rotschild Londra'da milletvekili seçilmiştir - ve feodalizmin son kalıntılarından henüz kendini kurtaramamış olan Avrupa burjuvazisini bu malları kendisinden satın alma özgürlüğüne kavuşturmak için çalışacaktır.

Mevcut bunalım ticaret özgürlüğü lehinde kesin gerekçeler sağlamaktadır: gümrük sistemlerini değiştirmekten başka çare yoktur. Hollanda ithalât vergilerini indirir; sömürgeleri demiryollarının masrafını karşılar. Amerikalılar Meksika'ya ve California'ya girerler ve tam bu sırada bir marangoz Coloma'da altın bulur. Kapitalist güçler, halkın kendilerini tasfiye etmeyi düşünmeye başladığı bir sırada adeta zincirlerinden boşanır. Yeni güçlerin - sanayi ile proletaryanın - bu tırmanma ve yükselme hareketine karşı, Avusturya'nın çabaları çocuksu kalır: Descartes'ın eserleri hâlâ yasaktır bu ülkede ve Metternich artık gülünç olmaya başlamıştır.

Eski ve zengin bir Piedmont ailesine mensup olan Cavour, Torino'da, Piedmont, Toscana ve Papalık Devletleri arasında bir gümrük birliğini savunan «Il Risorgimento» dergisini çıkarır. «İlerici papa» genç İtalya'yı göklere çıkarır. Prag'da demokratik dernekler kurulur. Kossuth yeni Macar Diet'ine hâkim olur. Büyük pianist Liszt Avusturya'da anayasadan söz eder. Artık gizli dernekler cezbeye kapılmış bir kaç kişinin tekelinde değildir: hareket gelişmiş, onbeş yıl önceki kadit halinden kurtulmuştur. 1847'de, Komünist Federasyonun birinci kongresi, Marx ile Engels tarafından kaleme alınan ve halka burjuvazininkinden farklı bir savaş programı dikte eden bir «Manifesto»yu tartışmaktadır.

Fakat şimdilik hareketin başında olan hâlâ burjuvazidir, ve örneğin Fransa'da, politik iktidarın dışında kalmamak için direnen ve oy hakkının genişletilmesini isteyen güçler noterler, avukatlar, doktorlar, yani orta sınıflardır. Yönetici sınıfların malî skandallarını, yolsuzluklarını, rüşvetlerini, hayasızlıklarını ortoya koyanlar ve suçlayanlar burjuvazinin yazarları, fıkracılarıdır; Ziyafetler kampanyasını yine onlar örgütlemiş ve yasak olan toplantılar yerine tertip ettikleri bu ziyafetlerde Bakana karşı devrim şerefine kadehler kaldırmışlardır. Öte yandan, sokak nümayişleri ekonomik buhranın iflasa sürüklediği tüccarları ve

esnafı işçilere yaklaştırmaktadır. Fransa bir kez daha halkın dolaysız eyleminin nelere muktedir olduğunu dünyaya göstermek üzeredir.

1848

23 Şubat 1848 günü Paris'te barikatlar kurulur ve kırmızı bayrak çekilir. Ertesi günü, şehir tam bir isyan halindedir. Basın, kulüpler ve ayaklanan taşra tarafından desteklenen Paris halkı demokratik bir hükümet istemektedir. Millî muhafızlar ve askerler nümayişçilerle kucaklaşırlar; reformist parlmanterler olayların gerisinde kalmışlardır. Bununla birlikte, hemen kurulan geçici hükümet halkçı bir hükümet olmaktan uzaktır. Paris halkı Lamartine'in ya da Ledru-Rollin'in belâgatine kapılıp tornistan edecek midir? Raspail, halk adına Cumhuriyetin ilânını emreder. Bu, genel oy esasına dayanan ve işçi kuruluşlarını bünyesine alan bir Cumhuriyet olacaktır: herkes kurtuluşu bunlardan beklemektedir.

Fransız Cumhuriyeti ilân edildikten sonra, hükümet bir komisyon tayin eder: komisyona iki sosyalist girer, ve bunlardan biri, vaktiyle bir burjuva Devletinin çerçevesi içinde emeği örgütlemeye kalkışmış olan Louis Blanc'dır. Bu defa iktidara geçen gerçekten burjuvazinin tümü idi ve yanında umut içinde çırpınan Paris emekçileri vardı. Bir kaç gün için herkes hakikaten kurtuluş gününün kesin olarak doğduğuna inanır gibi oldu. Burjuvazi, çalışma hakkını ilân ederek, ulusal atölyeler kurarak ve üç renkli ulusal bayrağın üstüne kırmızı bir rozet iliştirerek zihinlerde tereddüt yaratmak basiretini gösterdi. Avrupa başkentleri paniğe kapıldılar.

O sene bahar erken gelmişti: sanki tabiatın yenileşmesini parlak bir sosyal yenileşme yankılayacaktı. Paris

ihtilâlinin haberi üzerine bütün milletlerden muazzam bir alkış tufanı koptu.

Bir yıldan beri Italya'nın altını üstüne getirmekte olan huzursuzluklardan sonra, 1848 Devrimi Palermo ve Napoli isyanlarını körüklemiş, irticai geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Napoli kralı, Papalık, Piedmont kralı ve Toskanya Büyük Dukası anayasalar kabul ederler. Cizvitlerden ve Viyana Sarayından nefret eden tüm İtalya Avusturya'ya karşı ayaklanır ve Viyana halkının da Paris'i örnek alarak Metternich'e karşı ayaklandığını haber alınca sevinçten çılgına döner. Öğrenciler işçilerle kucaklaşır ve şapkalarına kırmızı kokartlar takarlar. Basın özgürlüğünü, Anayasayı ve Almanya ile «Anschluss»u ilân ederler. İmparatorluk sarayının etrafında çarpışmalar meydana gelir. Metternich kaçar ve İmparator istenilen her şeye razı olur. Feodalitenin en muhkem kalesi zaptedilmiştir.

Belçika'da liberaller seçimlerde kesin bir zafer kazanarak başarılarını perçinlerler. Almanya'da demokratlar Frankfurt Parlamentosu, Almanca konuşulan bütün ülkeleri içine alan tek bir Alman İmparatorluğu vücude getirmeyi kendisine amaç edinmişti: inanılmaz bir entellektüel hercümerç içinde açık ve seçik olarak ortaya çıkan tek talep, tek irade bir Alman milletinin varlığını kabul ettirmekti.

Bohemya aksine Cermenleşmekten kaçıyor ve liberal akım burada Slavizm şekline bürünerek Çekleri, Buğdanlıları ve Slovakları birleştirmeye çalışıyordu. Viyana'da olduğu gibi Prag'da da Paris ihtilâli derin yankılar uyandırdı: Frankfurt Parlamentosuna cevap vermek için Prag'ta bir Slav birliği kongresi toplandı ve yurtseverler Avusturya'yı komşu milliyetleri bağımsız Devletler halinde federe etmeye teşvik ettiler. Ukranya'ya ve Galiçya'ya kadar yayılan karışıklıklar çıktı ve buralarda toprak köleliği kaldırıldı. Belgrat'ta bir Yugoslav krallığından söz edilmeye başlandı ve Zagrep, hem Türklere hem de Macarlara karşı olan Sırpların ve Hırvatların hareket merkezi haline geldi. Devrimci hareket Macaristan'ın en tarafını sarmıştı. Macar Diet'i

Kossuth'un fikirlerini benimsiyordu. Barikatlarda savaşan bütün bu gönüllü ordularının içinde Polonyalılar hiç bir zaman eksik olmuyordu. Bunlar kahramanlıklarını yabancı ülkelerde tüketiyor, ve generallerinin bütün şöhretine rağmen ellerine büyük Chopin'in acı lirizminden başka bir şey geçmiyordu.

Bu sırada Avrupa'da bir Avrupa Cumhuriyetinden söz edilir: milliyetler ve milliyetçilik fikri güçlendikçe, bütün milletlerin içinde kaynaşacağı bir enternasyonalizm düşüncesi nüvelenmeye başlar. Nasıl kortejlerde işçiler, burjuvalar, öğrenciler ve köylüler birbirlerine yaklaşıyorlarsa, milletler arasında da aynı şekilde bir yakınlaşma, bir kaynaşma olsun deniliyordu. Paris bu akımı beslemekte ve bahara kadar her tarafta muzaffer olmasını sağlamaktadır. Liberal devrim Almanya'da tamamlanmış gibidir. Danimarka kralı liberalleri iktidara çağırır. İsviçre anayasasını hazırlar. Cavour, Torino'da çıkan gazetesinde Savoie Hanedanının kurtuluşçu hareketini kutlar: Piedmont kralının sınırlı oy hakkına dayanan anayasası yavaş yavaş tüm İtalya'ya yayılır ve bu ülkenin birliğini hızlandırır. Charles-Albert Avusturya'ya savaş ilân eder: dağınık kuvvetlerini bir araya getirir.

İngiltere olayları serinkanlılıkla izler. Fransa'nın ne Belçika'nın ne de İtalya'nın iç işlerine karışmaması şartiyle, diplomasisinin zaferinden emindir. Yarının Avrupa'sı ticaret serbestliğinin etrafında toplanacaktır. Böylece özgürlük zafere ulaşmış görünmektedir.

Şu var ki, Nisanda Fransızlar seçime gitmişlerdir: papazlar, bankerler ve ılımlılar seçimleri kazanmışlardır. Halkçı bir darbeden korkan mülk sahibi Fransa kendisini bulmuştu: nüfusunun yarısı okuyup yazma bilmeyen ve hiç bir politik eğitimi olmayan bu ülkede, Paris'in sıçrayışı köylülerde toprak reformunun kızıl heyûlasına karşı bir savunma tepkisi yaratmıştır. Kimsenin bir şey anlamadığı paylaşma ve sosyalizm korkusu en uçtaki solu (1) tecrit etmişti. Esasen solun bu kanadının ne gerçek bir

ideri ne de kendine özgü bir doktrini vardı, veya bir Louis Blanc'nın demagojilerine ya da kendisi zaten isyana katılmamış olan bir Proudhon'un lâfta kalan öfkelerine kapılmış gidiyordu. İşçiler varlıklarının bilincine varmışlardı gerçi, ama henüz rollerinin bilincine varmamışlardı. Bir adım atılmış, bir aşamadan geçilmişti: fakat bu burjuvaziyi dilediği gibi örgütlenmekten, yani kendisi için savaşmış olan emekçilere cephe almaktan alakoyamamıştı. Seçimlerde oylar bu bilinçli ve mütecanis sınıfa gitmişti: seçmenler oylarını proletarya lehinde değil, burjuvazi lehinde kullanmışlardı ve 800 milletvekili içinde Cumhuriyetçilerin sayısı 100'ü bile bulmuyordu. Devrim gerilemeye başlamıştı.

4 Mayısta Kurucu Meclis toplanırken, halk hâlâ neşe içinde «Marseillaise»i söylüyordu. Hükümet politik stratejisini uyguluyor ve onu oluşturan finans kapitalin para babaları hiç bir engelle karşılaşmaksızın kaderine hükmediyordu. Fransa Cumhuriyetinin niçin hemen Almanların, İtalyanların, Polonyalıların imdadına koşmadığına herkes hayret eder. 15 Mayısta bir kısım halk ayaklanarak Meclisi basar ve Belediye Sarayına yürür; fakat akşama varmadan isyan bastırılır, Rsapail ile Blanqui tutuklanır, devrimci kulüpler kapatılır, Çalışma Komisyonu lâğvedilir ve Millî Muhafız Kıtası temizlenir. Burjuvazinin artık halka ihtiyacı kalmamıştır ve iktidarı onunla paylaşmaya niyeti yoktur. Haziran başından itibaren, Cumhuriyet hükümeti işçiler aleyhinde Louis-Philippe'den daha şiddetli tedbirler almaya başlar ve kuvvetlerini başkente yığar. Avrupa'da irtica nefes alır.

İspanyol din adamları Madrit'teki Cumhuriyetçilerin ayaklanmasını sert bir şekilde bastırır. Viyana'da derebey-

---

(1) Fransızca «extrême-gauche» karşılığı olarak «aşırı sol» deyimi bize doğru görünmemektedir. «Aşırı» kelimseinde «extrême» de bulunmayan kötüleyici bir değer yargısı bulunmaktadır. (Ç.N.)

lik haklarının tasfiye edilmiş olmasına rağmen, prens Schwarzenberg Kurucu Meclisi dağıtır ve Anayasayı kendisi yapar. Papa IX. Pius korkusundan İtalyan birliği davasına sırt çevirmiştir. Alman Parlamentosu toplanmıştır; Paris'te Meclisin çoğunluğunu avukatlar teşkil ediyorsa, Frankfurt'ta sınırlı oy hakkının Meclise getirdiği daha ziyade profesörlerdir ve onlar da, bir Anayasa hazırlamaktan çok Prusya'nın yanısıra Alman birliği için mücadele etmekle meşguldürler. «Almanlık» ile bozmuş olan bu adınlar temel ilkeler üzerinde derin tartışmalara girerler: ancak kendi hırslarına değinenin dışında belirgin bir fikirleri yoktur ve sadece bir savaş donanması meydana getirmekten ve şümullü bir dış politika uygulamaktan söz ederler; fakat bunu gerçekleştirmenin ön şartından, yani bir Devletten yoksundurlar. Bu yüzden de aralarında çıkan çıkar çatışmaları harekete geçmelerini engeller. Cermanizm epey mesafe almış olmasına rağmen, henüz geçici bir hevesti. Almanların silaha sarılmış oldukları Schleswig ve Holstein'in ilhakı isteniyordu; Posen'in ilhakı oylandı; Avusturya Alman birliğine lâyık olmadığı gerekçesiyle bir kenara atılıyor fakat bütün nazarları üzerinde toplayan Prusya da münhasıran kendisinden gelmeyecek her türlü birlik formülüne karşı bulunuyordu. Hâlâ varlığını muhafaza eden Federal Diet'e gelince, ortalığı büsbütün karıştırıyordu.

Bu teoriler ve açgözlülükler keşmekeşi içinde, her şeyden önemli olan, Fransa'da olduğu gibi, burjuvazinin halktan gelen tepkilerin altında kalmamak hususundaki kararlılığı idi. Sayısız eğilimlere bölünmüş olan Alman liberallerinin 89 formüllerini savunmalarına karşılık, gericiler orduya dayanarak genç Bismarck ile birlikte Prusya Sarayını ve Eski Rejimi övedursunlar, işçi hareketinin korkusu bu iki zümreyi birbirine yaklaştırıyordu. Oysa, korkunun yarattığı dayanışmaya karşı, emek dünyası öfkelerin yarattığı dayanışmayı çıkaramıyordu: faydasız çekişmeler ve kavgalarla kendisini harcıyordu. Frankfurt'ta, Silezya'da, Renani'de millet birbirine giriyordu. Prusya

ordusu müdahale etmeye hazırlanıyordu. Avusturya birlikleri İtalya'da yeniden saldırıya geçmişlerdi. Sosyal tehlike ile düşman Avusturya arasında bir seçim yapmak zorunda kalan Papalık Avusturya'yı tercih etmiş, ona dayanıyordu. Baskı rejimi gemi azıya almıştı.

Paris'in politik bilinç seviyesi bütün öteki başkentlerin ilerisinde bulunduğundan, en şiddetli baskılara bu şehir tanık oldu. Karışıklık ve huzursuzluk o hale geldi ki, burjuvazi bu duruma kesinlikle son vermek ihtiyacını hissetti. Lamartine Comte de Falloux ile anlaştı. Fransa Bankası Cumhuriyeti iflasla tehdit ederek gözden düşürmek için daha önce elinden geleni yapmıştı. Vergilere yapılan zamlar da köylüleri işçi hareketinden kesin olarak ayırmıştı. Tüccarlar ekonomik durgunluktan tedirgindiler. Bir sürü aç ve sefil insan burjuvaziye hizmet etsinler diye Millî Muhafız Kıtasına kaydedebilirdi. Kitleler arasında dayanışmayı önlemek şarttı. Louis Blanc şikâyetlerinin ve sövüp saymalarının dozunu arttırır. Ulusal atölyeler kapatılır, toplantılar yasaklanır ve binlerce işçinin taşraya sürülmesine karar verilir.

Ayaklanmaktan başka çareleri kalmayan emekçiler 22 Haziranda ölümü göze alarak kavgaya atılırlar. Liderleri 15 Mayıstan beri hapistedirler. İşçiler bu kez yönetici burjuvaziyi, orta sınıfları ve köylüleri karşılarında bulurlar. Burjuva propagandasının dilinden düşürmediği Cumhuriyetçi kardeşlik sloganının maskesi düşer ve sınıf antagonizması gerçeği ortaya çıkar. Kuşkusuz bu burjuvazinin ilk oyunbozanlığı değildi: daha önce de, kim bilir kaç defa, önce halktan yardımcı kuvvet olarak yararlanmış fakat sonra onu esaret zincirlerini kırmasın diye hâkimiyeti altına almıştı. 23 Haziranın getirdiği tek yenilik şuydu ki, Parisli işçiler kurdukları barikatların arkasında siper alırken sınırları iyice çizilmiş bir sınıfın, proletaryanın temsilcileri olduklarının artık farkındaydılar. Marat ve Babeuf'den beri epey yol almış olan bir düşüncenin öncüleri (avant-garde) olduklarını biliyorlardı. Ancak savaşlar öncülerle kazanıl-

maz ve işçiler yalnızdılar. Büyük bir demokratik hareketin önderliğini ele geçiremediklerinden, muzaffer olma şansları yoktu. Paris barikatlarının arkasında adeta kendiliğinden meydana gelen bu ordunun kahramanlığı geleceğe dönük bir savaş çağrısı olmaktan öteye gidemeyecekti.

İşçiler beş gün boyunca orduya kafa tuttular. Sosyal devrim Fransız Cumhuriyeti adına kana boğuldu: çünkü burjuvazi böyle bir devrimi istemiyor, sadece kendi politik mevkiini güçlendirmeyi amaçlıyordu. Hapishaneler adam almıyor, basına pervasızca saldırıyor, sermayenin vergilendirilmesi projesinden vazgeçiliyordu. Halk sefaleti ile başbaşa bırakılıyordu. Eğer finans kapital hâlâ genel oy ilkesine saygı gösteriyorsa, bu sırf bundan bizzat yararlanmak içindi. George Sand şunları yazıyordu: «Proleterlerini boğazlamakla işe başlayan bir Cumhuriyete artık inanmıyorum.»

Ve sanki bütün Avrupa'nın nabzı Paris'te atıyormuş gibi, devrimci hareket her yerde gerilemeye başladı. İtalyan isyancıları Temmuzda Avusturya ordusuna Custozza'da yenildiler. Bir Sardunya Parlamentosu ve bir Roma Cumhuriyeti vardı: Piedmont İtalyan kuvvetlerini bir araya getirememişti. Viyana'da, yeni İmparator François-Joseph, kendisine yardım etmek için Galiçya'ya, Transilvanya'ya ve Macaristan'a asker gönderen Rusya'ya dayanarak halkçı atılımları ezecekti. Prusya kralı, kendisine İmparatorluk tacını teklif etmiş olan Frankfurt Anayasasına karşı, Cermen Konfederasyonunu kurmaya çalışmaktadır. Bu tacı sırf parlamanter bir kral olmak istemediği için reddetmiştir: onu ancak prenslerin elinden almaya razıdır. Almanya Parlamentosu hiç bir şeyi, ne maliyeyi, ne ekonomiyi düzeltmemenin aczi içinde dağılır. Prusya hükümeti, prenslerin gözünü ihtilâlle korkutarak düzenli bir manevra çevirmektedir.

Bundan böyle, Avrupa irticaı Fransa olaylarına ayak uyduracaktır. Fransa'da papazların entrikaları ve İngiliz finans kapitali bu garip Cumhuriyetin Başkanlığı için i.

Napolyon'un bir yeğenini desteklerler. Louis-Napoléon-Bonaparte'ın adı ortalığı büsbütün karıştırır: köylüler kendilerini bu sayede huzursuzluk tehlikesine karşı korumak hayaline kapılırlar, ve Haziran günlerinin korkusu ile güçlü bir iktidar isteyen ve iktidarı yeniden ele alır almaz saldırgan din aleyhtarlığını bir kenara bırakan burjuvazinin bütün hizipleri yeni Başkanın arkasında toplanırlar. Ruhban da, mülk sahibi sınıflardan hiç bir zaman esirgemediği sadık desteğini sağlar. Fransız Cumhuriyeti Kilisenin tarafına geçer, Roma Cumhuriyetini yenilgiye uğratır, Papaya cismanî iktidarını iade eder ve Garibaldi'yi Roma'dan kovdurur. Yıl sonuna kalmadan, Louis-Napoléon Cumhuriyete karşı olduğunu açıkça ilân eder.

İtalya'nın atılımı Novara'da Avusturya ordusu tarafından ezilmişti. Charles-Albert tahtından feragat etti ve oğlu Victor-Emmanuel Anayasaya sadakat andı içti. İtalya'nın hezimeti Avusturya'nın kollarını çözmüştü: Avusturya-Rusya orduları Kossuth'un komutasındaki Macarları imha ettiler. Macar millî şairi Petofi savaşta ölmüş, Anayasa ilga edilmişti: Avusturya İmparatorluğu mutlakiyeti geri getirmiş ve Rus Çarına daha da yakınlaşmıştı. Çar ise, Amanya'da üstünlüğü sağlamak için Alman ordularının başına geçmeğe çalışan Prusya kralının projelerinden endişe duyuyordu. Katolik kilisesinin ve prenslerin desteği ile, Avusturya kendisini empoze etmek için yeni bir çabaya girişmişti. Lombardiya'dan Karpat'lara kadar, liberal düşünce baskı altında tutuluyor, Rusya'da kütüphaneler mühürleniyor, bütün ülkedeki öğrencilerin sayısı 3000'e indiriliyor ve Dostoyevski bir sosyal derneğe katıldığı için idama mahkûm ediliyordu.

İç meselelerden yakasını kurtaran Avusturya İmparatoru, Prusya'yı kendisine baş eğmeye ve Saksonya ve Hanover ile gümrük birliğini feshetmeye çağırdı. Avusturya ile Rusya'nın çifte tehdidi altında kalan Prusya 1850'de Olmütz'de teslim oldu, daha önce işgal ettiği Hessen'i tahliye etti ve Danimarka dükalıkları meselesinde de bo-

yun eğdi. Almanya'da öfke son haddini buldu: bir, Prusya Landtag'ında milletvekili olan genç Bismarck Kontu hükümdarının bu geri çekilişini tasvip etti. Viyana'ya kafa tutmak için henüz vaktin erken olduğuna inanıyordu. Parlmantarizm zayıfladı, Frankfurt Diet'i Avusturya'nın başkanlığı altında toplantılarına devam etti ve Prusya büyük bir sabırla ekonomik müzakelerine hız verdi. Alman birliği ertelenmişti.

1848 Devriminden geriye ne kalmıştı? Feodaliteye ve aristokrasiye karşı yürüttüğü savaşta, burjuvazi öyle mevziler kazanmıştı ki, «Avrupa'yı meşrutî hükümetlerden kurtarmaya» and içen Rus Çarının coşkun sözlerini gülerek karşılayabiliyordu. Gerçekten de, bu defa bütün güçlerini - ticarî, sınaî ve malî - bir yerde toplamayı başarmıştı: iktidarı artık sağlam bir temele, kontrolü altında bulunan ekonomiye dayanıyordu.

Aristokrasinin, sahip olduğu gayrımenkul mülkiyetinin kullanışlı olmayan kaynakları, irsî cehaleti ve tembelliği ile, ekonomik hayatın yeni biçimlerinin teknik sorunlarını halletmeye yeteneği kalmadığı açıktı. Kaldı ki, bu sorunlar burjuvazinin zenginleşmesine yol açmış olan sorunların ta kendisiydi. Burjuvazi, kapitalist üretimin gelişmesini bin bir yoldan engelleyen bir rejimi kesin olarak tasfiye etmişti. Feodal haklar her yerde ilga edilmiş, Rusya'da bile bir çok büyük toprak sahipleri, serfliğin ekonominin gelişmesine zararlı olduğunu anlayarak kaldırılmasını öngörmeye başlamışlardı. 1848, Fransa'ya özgü 1791'in Avrupa çapında tekrarıdır: kapitalist burjuvazi en şaşaalı günlerini yaşamaktadır.

Buna tanıklık eden ve tabiî Ingiltere'de cereyan eden bir olay vardır: 1851'de, Londra bütün milletleri ilk Uluslararası Sergiye davet eder. Bu dönemi adeta noktalayan bir gösteri... Bir beşerî kurtuluş ülküsü uğruna bunca insanın öldüğü bütün bu çatışmalardan muzaffer çıkan sadece ticaret özgürlüğü olmuş ve bundan da en çok İngiltere yararlanmıştı. Geçmişte eşine rastlanmayan bir re-

fah çağı başlamakta ve Hyde-Park'ın Billûr Sarayında adeta ilâhî bir mizansen içinde kutlanmaktadır. Bu, sanayiin liberal politikaya bir şükran duası, insanın pratik dehasına ve zenginliğe bir methiyedir. Sergi, makinanın mümkün kıldığı icat harikalarını gözler önüne serer. Doğa kuvvetlerine hâkimiyeti sayesinde artık insanlık için imkânsız olan hiç bir şey yoktur. İnsanlar bu akıllara durgunluk veren teknik sıçramayı, sanayiin son on yıllardaki faaliyetine borçludur. Ingiltere bu yarışta, ilk denizaltı kablo şebekesi ile başta gelmektedir. Fakat elde edilen bu parlak sonuca başkalarının da katkısı olmamış değildir. 1851 Sergisinde, yirmi yıl önce Lyon'da bir Fransız tarafından icat edilmiş olan dikiş makinesi de teşhir edilmektedir. Ancak İngiltere'nin ekonomik üstünlüğü, kaynaklarını sanayie yatırmasını sağlamış - Fransızlar ise hâlâ tasarrufu yatırıma tercih etmektedirler - ve gittikçe daha büyük sayıda Londra'ya akın etmekte olan sermayeleri sanayie aktarmıştır.

Amerika'dan gelen ve Birleşik Amerika'nın, üç yüzyıl önceki Peru mucizesini tekrar etmesini mümkün kılan altın da bu atılımı güçlendirmekte, Amerikan altını İngiltere'deki sanayi devrimini finanse etmeye katkıda bulunmaktadır. İngiltere artık dünya kömür tüketiminin üçte ikisini sağlamakta ve Avrupa'nın tükettiği pamuğun beşte dördünü ithal etmektedir. Eski yün tekeline gelince, yetiştirdiği koyunlardan ötürü sömürgeleştirilen Avustralya'nın üretimi sayesinde, Britanya İmparatorluğunun tekeli haline gelmiştir. Dünya yününün dörtte üçünü bu tekel sağlamaktadır. Kraliçe Victoria'nın saltanatı İngiltere Avrupa'ya hükmetmekte, ancak bu arada Avrupa'nın hâkim sınıflarını zenginleştirmektedir. Avrupa burjuvazisi serbest ticaretin zarureti konusunda İngiliz görüşlerini desteklemiş olmaktan iftihar ve memnuniyet duymaktadır. Hemen hemen hiç bir ülke yoktur ki, ekonomik yenileşmesini İngiltere'ye borçlu olmasın. Sadece çok geri kalmış ülkeler bunun dışındadır. Örneğin, Ispanyol eko-

nomisini canlandırmak için İngiliz yatırımlarına ihtiyaç vardır.

Kavur, Victor-Emmanuel'in Başbakanı olmuştur. İtalya'nın en gelişmiş bölgesi olan Piedmont'da, romantik devrimcilikten ziyade ekonomik kalkınmaya yönelen bir politika izlemektedir. Kavur sayesinde Piedmont serbest ticaret şebekesine girer ve tarımını geliştirir. Ulusal kurtuluşun yolu burdan geçmektedir. İskandinav ülkeleri denizciliğin gelişmesinden yararlanırlar: millî ve yabancı sermayeler ormanlarına yatırım yaparlar. Belçika'da Anvers tekrar bir Avrupa limanı olur ve madencilik Hollanda'ya canlılık kazandırır.

Almanya'da Liberalizm politik alanda iflas etmiş ve Prusya ihtiyatlı davranarak geri çekilmiştir. Ancak Zollverein sayesinde ekonomik üstünlüğü eninde sonunda ele geçirmek sevdasından vazgeçmemiş ve gözü bağlı Habsburgların ayağını kaldırmaya yönelmiştir. Almanya'nın çehresi değişmektedir: hızla bir güçle faaliyetinin içine girmiştir Yabancı sermaye sayesinde, semtler inşa edilmekte hızla genişleyen maden bölgeleri meydana gelmekte ve Cermen toplumuna devrimini gerçekleştirmek için bugüne kadar yoksun kaldığı dinamizmi getirmektedir. Ve hummalı bir faaliyet içinde demiryollarını işletmeye açmaya hazırlanan bütün bu Avrupa Londra'dan medet ummaktadır: uluslararası mübadeleleri canlandıracak ve dünyayı baş döndürücü bir cümbüşün içine sürükleyecek olan kredinin sihirli gücü kaynağını İngiltere'den almaktadır

Gerçekten de, söz konusu olan bütün dünyadır. Hâlâ az bilinen ve henüz yoğun bir göçe sahne olmayan Güney Amerika'da ticarî atılım yavaş yavaş bir burjuvazi yaratmaktadır: Arjantin'de bu burjuvazi onbeş yıldan beri büyük toprak sahipleri adına mutlak iktidarını sürdüren diktatör Rosas'a karşı çıkmaktadır. Şili'de, büyük toprak sahipleri aleyhindeki halk nümayişlerini, sanayi, hayvancılık ve madencilik sektörlerinin yeni zenginleri desteklemektedir.

Asya, Avrupa bankerlerinin ve iş adamlarının sızma çabalarına karşı direnmekte, ancak bunların diplomatik ajanları aralıksız çalışmaktadırlar. Çin, Avrupa ve Amerika ile antlaşmalara girmesinden beri durmadan fakirleşmiş ve Çin'e yakın bir eyalet olan Satsuma kabilesi isyanın mekte ve sefalet Çinlileri Birleşik Devletlerin altın maden lerine sürüklemektedir. Japonya'da halk homurdanmakta ve Çin'e yakın bir eyalet olan Satsuma kabilesi isyanın başını çekmektedir. Nagasaki Japonya'nın Amerikan iş-adamlarına bütün kapılarını açmasını istemektedir.

Tropikal bölgelerin sömürge dünyası daha geç uyanmaktadır. Oysa, deniz ulaşımının kaydetdiği ilerlemeler sayesinde buralara muntazam seferler yapılmakta ve kölelik yavaş yavaş kalkmaktadır. Londra kürek mahkûmlarını Avustralya'ya göndermekten vaz geçmiştir: sömürgede altın bulunmuş ve yeni bir teşkilâtlanmaya gidilmiştir. Avrupalı göçmenler kalabalık kafileler halinde ülkeye akın etmektedirler. Senegal'de, Saint-Louis'li iş adamları, ticarî genişlemenin güvenliğini sağlamak bakımından Fransa'nın askerî himayesini istemektedirler. Dünyanın kontrolü gerçekten kapitalist rejimin imkânları dahiline girmiştir. Yeni bir sömürgecilik dönemi başlamaktadır. İşte 1848 devriminin hakikî bilançosu!

Burjuvazi, demokratik kaygıların ihtirasları arasında ne kadar az yer tuttuğunu göstermekten hiç bir zaman çekinmemişti. Fransız ekonomisi de iyiden iyiye gelişmiş ve mülk sahipleri Başkan Bonaparte'ın etrafında birleşmişlerdi. Finansman ihtiyaçlarını karşılayan Yahudi banker Fould Maliye Bakanı idi ve Borsa fiyatları Bonapartist propagandaya ayak uyduruyordu. Baskı kanunları birbirini izliyor, vergiler artıyor, öğretim ve eğitim ve eğitim papazların eline bırakılıyor, hürriyet ağaçları sökülüyor ve her türlü direnmenin belini kırmak için de genel oy ilkesine paydos deniliyordu. Şüphesiz, Cumhuriyetçiliği biraz daha samimî olan orta burjuvazi hafif tertip muhalefetini sürdürüyordu. Fakat sonunda o da tecrit edildi ve iş dünyasını

kaplayan refah dalgası içinde boğulup gitti. Artık hâkim sınıflara niyetlerini açıkça belli etmekten başka yapılacak iş kalmamıştı: Napolyon'un gevşek ve şüpheli yeğeninden bir diktatör yapacaklar ve bir yandan İngiliz parası ve basını tarafından, bir yandan da ekonomik refahı ona bağlı sayarak istikrarlı bir hükümet isteyen taşra tarafından desteklenmesini sağlayacaklardı.

2 Aralık 1851'de Başkan Louis NapoLéon-Bonaparte Millet Meclisini fesheder, parti Liderlerini tevkif ettirirler ve üç yıldır süren huzursuzlukların kucağına attığı köylülere seslenir. Paris'te bir kaç işçi ve taşrada bazı önemsiz kişiler, 1848 Devriminin ilân etmiş olduğu ilkeler adına göz göre göre ölüme gittiler. Bir plebisit hükümet darbesine sözde meşrutiyet kazandırdı, muhalifler sürgüne gönderildi ve ertesi sene diktatör, III. Napolyon adıyle «Fransızların imparatoru» ilan edildi. İstibdat bir kez daha Avrupa'yı pençesine almıştı: bu, burjuvazinin istibdatı idi ve sosyal meseleyi halletmek için buna ihtiyacı vardı.

Çünkü burjuvazinin zaferi şu ürkütücü sorunun üzerine ışık serpmişti: 1848 Devrimi kapitalist iktidarın değil, başka bir kudretin ifadesi idi. Evet, Proudhon hapisten çıkmış, Tuileries Sarayında İmparator tarafından kabul edilmiş ve göz alıcı formüllerine rağmen eserlerini yayınlamasına izin verilmişti. Fakat burjuvaziyi kaygılandıran bu tür bir sosyalizm değildir. Bir başka sosyalizm daha vardı ve doğrudan doğruya proletaryanın varlığına dayanıyordu. Kitlelerin henüz tanımadığı Karl Marx, Londra'da beş parasız bir sürgün hayatı yaşıyordu. Blanqui Belle-Ile'de hapisti. demokrat Herzen Rusya'dan çıkarılmıştı; fakat en bilinçli emekçilerin düşüncesi yine de, evrimlerinin tek rehberi olmak isteyen burjuva politikasının esaretinden kendisini kurtarmıştı. 93 Devriminin bir halk devrimi olarak amacına ulaşmasına engel olan bir eksiği vardı: Haziran günleri bu eksiği tamamlamıştı. Proletarya kılıçtan geçirilerek yenilmiş fakat bağımsız bir sosyal etken olarak tarihî rolünün bilincine varmıştı. Artık zaferinin onsuz

olmaz güçlerini, içinde doğduğu ekonominin, yani kapitalizmin gelişmesinde aramaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu.

Böylece rejimler gelecekteki mahkûmiyetlerinin tohumlarını bünyelerinde taşırlar. Böylece 1848 yılı yeryüzünü dolduran bir milyar insana bir başka toplumun henüz iyice belli olmayan biçimlerini gösteriyordu.

CERMANİZM

Zollverein'in başarıları Alman birliği için yarım yüzyıldır çekilen nutuklardan daha çok iş gördü. Yabancı sermayenin Alman emeğine gösterdiği itimat sayesinde, Zollverein kömür, demir ve tekstil ticaretini ele geçirdi, hem kendi iç pazarını fethetti, hem de Saksonya'da, Westfalen'de, Silezya'da ve Ruhr'da cihazlandı. Bu bölgelerin sanayicileri zenginleşerek mahallî özellik ve geleneklerin ve eskimiş müesseselerin son artıklarını da tasfiyeye yöneldiler ve bu suretle bir Cermen vatanı ülküsüne, Frankfurt Parlamentosunun eksiği olan somut enerjiyi verdiler.

Zollverein'in başlıca destekçisi ve örgütleyicisi Prusya idi. O zamana kadar İngiltere ile yakın ilişkiler sürdürmüş olan Hanse Birliğine dahil şehirleri kendi etrafında toplamayı ve Viyana ile gümrük tarifelerini indirmek suretiyle Avusturya'yı zayıf düşüren bir ticaret anlaşması imzalamayı başarmıştı. Her türlü inisyatifi ve Zollverein'in üstün başarılarının mimarları olan iş adamlarını da Prusya temin ediyordu. Bu yeniden doğuş dönemının Devlet adamı da hazırdı ve o da Prusyalı idi: Bismarck Kontu ülkesini Federal Diet'te temsil ediyordu. Zengin bir tüccar ailenin mirasçısı olan Bismarck sağa sola küfürler savurduğu için önceleri adı deliye çıkmıştı. Oysa aslında Almanya'nın büyüklüğüne kendisini çılgınca adamış harikûlade bir diplomattı, ve ülkesinin Avrupa'ya hâkim olabilmek için yenmesi gereken güçlükleri herkesten iyi görüyordu.

Bu sırada Cermen ırkı Alman düşüncesinin büyük ustası Wagner'in dehasında kendisini buluyordu. Gerici

ve karamsar bir filozof olan Schopenhauer'in etkisi altında kalan Wagner kendi uygarlık anlayışını açıklıyordu. İtalyan ve Fransız musikisinin basma kalıp örneklerinden sıyrılarak yarattığı müzikal dram bir mit havası içinde Cermen milletinin ruhunu canlandırıyordu. Bu ruh, Wagner'e göre, medeniyeti ihya edecekti. Wagner Nibelungen Halkası Tetralojisi üzerinde çalışıyordu. Bach'ın düşüncesi insanî muhtevasını heyecanının yüceliğine, Goethe'ninki klasik kültürüne, Beethoven'inki ıztırabı ifade edişindeki derinliğe borçlu idi. Wagner'in felsefesi özbeöz Cermanikti ve Almanya şimdiye kadar bunun benzerini görmemişti. Wagner güçlü ve muzaffer bir milletinin iradesini, emellerini terennüm ediyordu.

«Lohengrin» ile şahikasına varan bu muhteşem ilhamın yanısıra, Alman düşüncesi kültür sahasında da geniş atılımlar yapıyordu. Burada da, uzun bir çabanın, bir asırdır süren bir ırk coşkunluğunun meyvelerini topluyordu. Alman Üniversiteleri gelişmiş ve uluslararası bir şöhrete kavuşmuştu. Bütün Avrupa'dan, hattâ Birleşik Devletlerden Alman Üniversitelerine akın eden öğrencilerin sayısı günden güne artıyordu. Bunlar, ülkelerine döndüklerinde Harvard ve Columbia gibi genç Üniversitelerin başına geçiyorlardı. Alman aydınları bilime, Alman sanayicileri de zenginliğe susamışlardı. Bir yandan, Riemann gibi eski verileri altüst eden bir matematikçi yetişirken, öte yandan, bütün ülke coşkun bir kalkınma hamlesinin içindeydi. Bismarck Almanya'ya Avrupa'nın yolunu açmak için Avusturya'ya karşı savaşı kaçınılmaz sayıyor ve gece gündüz bunu düşünüyordu. Ve arkasında bütün bir milletin heyecanı, coşkun hayatiyeti vardı. Almanya'nın nüfusu Fransa'nınkini geçmişti.

Almanlardan başka herkes için Cermanizm henüz bir hayaldi. Avusturya'da bile, Bakan Brück bir «Mitteleuropa» (Orta Avrupa) hayali görüyordu. Gerçekten de, o sırada Avrupa'da gerçek iktidar Londra City'sindeydi. Avrupa'nın bütün işleri safdil kraliçe Victoria'nın Sarayında

halledilmiyordu. III. Napoléon istediği kadar büyük İmparator edasiyle gözleri kamaştıra dursun, politikası gittikçe daha çok İngiliz hâmilerine ayak uyduruyordu. İngiliz toplumunun prestiji hakikaten doruğunda idi. Ve bunu müstesna bir milletin üstün vasıf ve meziyetlerine değil, sadece topraklarındaki kömürün bolluğuna borçlu idi: kömür büyük bir sanayi kolu haline gelen madenciliğin tek yakıtıydı. Kömür sayesinde, İngiliz endüstrisi maliyet fiyatlarını asgariye indirmiş ve bu da kendisine ihracat alanında rakipsiz bir üstünlük sağlamıştı. Kömür madenleri, dış şartlar bu monopolü muhafaza etmesine elverdiği sürece, hâkimiyetinin garantisi olacaktır. İngiltere'nin demir üretimi de tek başına bütün ülkelerin toplam üretimini geçmekte, bakırı ise dünyanın tüm bakır ihtiyacının yarısını karşılamaktadır.

Toprak kaynakları sayesinde iktidara gelen İngiliz burjuvazisi, ticarî geleneklerinde bu iktidarını güçlendirecek esnekliği bulur: serbest ticaret İngiltere'nin adeta hayatı olmuştu. Artık Lortlara, Avam Kamarasının kabul ettiği malî kanun tasarılarını geri çevirmek hakkını tanımayan İngiliz burjuvazisi, sosyal meselelerde de, meselâ inatçılığı elden bırakmayan Fransız hâkim sınıflarına nazaran, çok daha anlayışlı davranmasını bilmişti. Bu politika Gladstone'un şahsında en yetenekli temsilcisini bulmuştu. Gladstone gerici Disraeli'nin yerine Maliye Bakanı olmuştu. Liverpool'lu - bu şehrin nüfusu 500.000'e çıkmıştı - bir tüccar olan Gladstone çok başarılı bir Maliye Bakanı oldu. Gerçekçi görüşleri bu Muhafazakârı liberal İngiltere'nin şampiyonu haline getirdi. İşçi hareketi gitgide işçi yönetimine dönüştü ve Parlamentoda gerçek anlamda politik meseleler tartışılmaz oldu: her şey üretime dayanıyor, üretime bağlanıyordu. Ketenin yerini pamuk tutmuş, teknik ilerlemeler ham maddelerin sayısını arttırmış, Afrika ve ekvator ormanlarının kauçuğu kükürtle işlenmeye başlanmıştı.

İngiltere hegemonyasını muhafaza etmek istiyorsa,

bütün yeni ham maddelerin kaynaklarını kontrolü altında bulundurması gerekmektedir. Endüstri dünyasının her yeni keşfi bu gereği hatırlatacaktır. Bunları ele geçirmeye yönelen savaş çok daha eski tarihlere dayanan bir kavram kargaşalığı içinde cereyan edecektir: İngiliz buruvazisi ilk teşebbüslerine girişirken de, Cromwell Allah'tan bahsetmeden yapamazdı. Şimdi de, tabiî zenginlikleri henüz işlenmiş ve sömürülmemiş olan Afrika, örneğin baskıdan kaçan Protestanların iltica ettikleri Cap, Avrupalıların ilgisini çekmeye başlarken aynı şey oluyordu: Zambèze şelâlesine kadar ulaşan kâşif Livingstone bu konuda İngiliz propagandasının canlı bir örneği idi; bir taraftan uygarlık havarîsi pozlarında esir ticaretine karşı çıkıyor, sömürgeciliği sözde insancıllaştırıyor, öte yandan Afrika pazarını ele geçirmeye kararlı bir tüccar hüviyetine bürünüyordu.

Kapitalist saldırı devam etmektedir: önünde hiç bir şey dayanamamaktadır. Rusya'nın Avrupa'da karşılaştığı zorluklardan yararlanan Amerika, Japonya'ya, ülkeyi Birleşik Devletlerin nüfuzuna açmakla görevli bir heyet gönderir. Zira, kaydettiği maddî ilerlemeler - rotatifler, biçerdöverler - sayesinde artan üretiminin yeni pazarlara ihtiyacı vardır. Amerikan, Rus ve İngiliz filoları Japonya'yı dış ticareti kabul etmeye zorlarlar: bu Uzak Doğu ülkesi ilk ticaret anlaşmasını Amerika Birleşik Devletleri ile imza eder. Bu anlaşmanın çok önemli sonuçları olacaktır: imtiyazlı bir durumda olan Osaka'lı tüccarlar - askerî hükümetten alacaklı idiler - Batı kültürünün Japonya'ya girmesi ile birlkte yabancı rekabetin pazarlarını ele geçirdiğini görüyorlardı. Bu tüccar sınıfın hegemonyası böylece tehdit altında bulunuyordu. Bu tehlikeyi atlatabilmek, ayakta kalmak için, hem Çin'deki Rus ilerlemelerine, hem de Amerikan teşebbüslerine karşı kendisini savunması gerekiyordu. Ama bunu yaparken de ülkesini dışarıya büsbütün kapamamalıydı: halli güç bir problem.

Birleşik Devletlere, Avustralya'ya Malezya'ya insan

gücü olarak ihraç edilen Çinlilerin sayısı günden güne artıyor ve bunlar feci şartlar içinde çalıştırılıyordu Güney Çin gizlice kuvvet toplayarak sosyal ve dinî bir hareket yaratır, ve Çin milliyetçilerinin yabancılara ve afyona karşı savaşmaktan âciz kaldığını iddia ettikleri Mançu hanedanına karşı ayaklanır. Köylülerin ve şakilerin katıldıkları isyanın lideri Hong, Nonkin'e yerleşir; isyan bir keşmekeşe dönüşür. Kıpırdanmaya başlayan Hindistan üzerindeki İngiliz boyunduruğu baskısını arttırır ve misyonerlerin karargâhı haline gelen Hint Okyanusuna bekçilik eder. Kontrol sisteminin mükemmeliyeti sayesinde İngiltere artık her yerde hâzır ve nâzırdır.

Rus toprak sahiplerinin buğdayını serbestçe Boğazlardan geçirebilmek için, Çar 1853'de Türklere saldırır. Mazeret olarak Filistin'deki bir dinî ihtilâfı ileri sürer. Londra, Rusya'nın Doğunun anahtarı olan İstanbul'u ele geçirmesine müsaade edemezdi. İngilizler Boğazları Russlara kaptırmamak için hemen harekete geçerler. III. Napoléon İngiliz malî çevrelerinin hiç bir talebini yerine getirmezlik edemezdi. Böylece Kırım harbine Karadenizde hiç bir çıkarları olmayan Fransızlar da katıldı. Bir yıl süren bir muhasaradan sonra - İngilizler sadece gönüllü göndermişlerdi - Fransız kuvvetleri Rusların deniz donatım ambarı olan Sıvastopol'u zaptettiler. Bu zafer Fransa'ya hem de malzemece pahalıya mal olmuştu. Londra için, Sıvastopol'un zaptı Rusya'nın teknik alandaki geri kalmışlığı yüzünden önemliydi: demiryollarının uzunluğu henüz 350 kilometreden ibaretti. Kırım savaşı Orta Doğuyu altüst etti ve Rusya'yı iyice sarstı. II. Alexander'in feodaliteye karşı ayaklanmaya başlayan köylülerle başı dertte idi. Bu huzursuzlukların yarattığı tehlikeyi görüyordu.

Çarın 1856'da imzaladığı Paris anlaşması Rusya'yı savaş donanmasından yoksun bıraktı, Karadenizi tarafsızlaştırdı, Çanakkale'yi bütün savaş gemilerine kapadı ve III. Napoléon'un budalaca askerî gururunu tatmin etti. Çin'de milliyetçi hareket Şangai'ya kadar ilerleyince, İn-

giltere'nin ticareti ve afyon alışverişi zarar görmeye başladı. İngilizler kârlı ticaretlerini sürdürebilmek için Mançu'lara yardım etmeye karar verdiler ve Canton'u bombardıman ettiler. Fransa da hemen donanmasını gönderdi. Böylece Çin'e karşı yeni bir savaş başladı. Çinliler daha çok ok ve yaylarla umutsuzca savaşıyor, yabancıyı ülkelerinden kovmaya çalışıyorlardı. Kaderin garip bir cilvesi olarak, Napolyon'un yeğeni ülkesini ve ordusunu İngiltere'nin hizmetine koşuyordu.

Bu arada, Hindular da Çinlilerin «barbar» dediklerine karşı ayaklanıyorlardı. Tüm Asya kurtuluş peşindeydi. İslam dünyasının çalkantısı Hindistan sınırlarına dayanmıştı: isyancıların bir alayı Delhi'yi işgal etti. İsyan aylarca sürdü fakat Hint prensleri Hindistan Kumpanyasını bir «Bildiri» ile taltif etti ve onları kesin olarak Britanya İmparatorluğuna ilhak etti. Çin savaşı da başlangıçta bazı başarısızlıklara sahne olmuştu. Fakat afyon tüccarları inatçı idiler ve Asya'daki iş hacimları iki katına çıkmıştı. İngiliz-Fransız kuvvetleri Pekin üzerine yürüdüler; İngilizler şehri yağma ettiler ve İmparatorluk sarayını yaktılar. Kuzey ile Güney arasındaki rekabet, sosyal uzlaşmazlıklar ve teknik alandaki geriliği, Avrupalıların yerleşmesini kolaylaştırdı.

Böylece, kapitalist ihtirasların aşırılığı ve gerçek amaçları ne olursa olsun, teknik araç ve gereçleri şüphesiz uygarlığın yeryüzüne yayılmasına katkıda bulundu.

Bir İngiliz mühendisi Cenova limanındaki çalışmaları yönetir ve Modane'da Alpleri geçen ilk demiryolu açılırken, Akdeniz'deki bu çıkış yerini finans kapital ele geçirmekte, fakat aynı zamanda İtalyan birliği yolunda da, Almanya'da olduğu gibi, geniş bir adım atılmış bulunmaktadır. Çünkü İngiltere Kavur'u desteklemekte ve III. Napoléon ile görüşmelerinde Fransız ordusunu İngiltere'nin hizmetine koşmayı amaçlayan aynı etkiler hissedilmektedir. Kuşkusuz Viyana hükümeti, bürokrat

Bakanı Bach, ve Péreire ve Rotschild gibi bankerlerin kontrolü sayesinde, aşılmaz bir engel şeklinde ortaya çıkmaktadır: Avusturya'da halka dayak cezası uygulanıyor ve polisin jurnacılığı papazlarınkini geçiyordu; Katolik Kilisesi daha hâlâ Roma'da bir kâfire işkence yapmakla meşguldü. Ancak III. Napoléon Avusturya'ya savaş ilân ediyorsa, bu demokrasiyi savunmak için değildi: Kavur, İngiltere aracılığı ile, Kuzey İtalya'da milli bir hükümet kurulmasını istiyordu.

Magenta ve Solférino zaferlerine rağmen, III. Napoléon'un savaşı kötü yönetiliyordu; Almanya Diet'inin altı kolorduyu seferber ettiğini öğrenir öğrenmez, İmparator müzakereye yanaştı. Venedik Avusturyalılara kalacak, ancak İtalyan birliği Piedmont kralının etrafında gerçekleşecek ve kral da, İsviçre ile İngiltere'nin öfkelerine rağmen, Nis ile Savoie'yı Fransa'ya terk edecekti. Roma'da, IX. Pius Papalığı tecrit ediyor ve savaşın millî bir ihtilâle yol açtığı Devletlerle ilişkilerini kesiyordu. İngilizler tarafından desteklenen Garibaldi Napoli'ye saldırmıştı. Bu işin sonucu III. Napoléon'u o derece kaygılandırdı ki, Papalığı koruyarak Savoie Hanedanını desteklemekten aniden vazgeçmeyi uygun gördü İngiliz politikasının dışında kalınca, İmparatorun siyaseti tam bir keşmekeş manzarası gösteriyordu; onun için çok geçmeden, serbest ticaretin kahramanı Cobden'in imzaladığı 1860 tarihli ticaret anlaşması ile İngiliz politikasına ayak uydurdu.

Bu anlaşma İngiltere için bir zaferdi. Bir kere İngiltere'ye 1786'da kazanmış olduğu avantajları iade ediyordu: Fransız ekonomisi açısından da aynı sonuçları vermekte gecikmedi; Fransız sanayicileri ucuz fiyata satılan İngiliz mallarının istilâsına uğradılar. Fakat bir kez daha, İngilizlerin bu başarısı Fransa'nın üzerinden geçerek Avrupa'ya ulaştı: 1860 anlaşması Avrupa pazarlarını Londra'ya açan başka anlaşmalara örnek oldu. 1860 bütçesinde Gladstone kalan son gümrük resimlerini de

kaldırdı. Mühendis Bessemer, çelik imali için bulduğu yeni usul sayesinde maden fabrikalarında bir devrim yaratıyordu; dökme demirin arıtılmasını öngören bu metod İngiliz endüstrisinin üstünlüğünü büsbütün perçinledi. Madencilikte Birmingham, pamukta Lancashire ve yünde Yorkshire yeni rekorlar kırmaya başladılar. Tarım ekonomisinin henüz ağır bastığı bir dünyada, İngilizlerin aldığı mesafe gittikçe artıyordu. Istikrazlarla desteklediği bu siyasetinde Londra sadece tek bir başarısızlığa uğradı: Fransız diplomatı Lesseps'in açtığı Süveyş kanalına, Hindistan'a ikinci bir deniz yolunun açılmasından endişe eden İngiliz finans kapitali resmen karşı çıkıyordu.

Oysa, İngiltere'yi asıl telaşa düşürmesi gereken şey, kıtada ikinci bir endüstrinin, Alman endüstrisinin, hızla gelişmesi idi. Londra onu himaye etmekten geri kalmamıştı; o kadar ki, Almanlar Prusya'yı bu konuda fazla ileri gitmekle suçluyorlardı. (Almanya'nın demokratları Pancermanist olmuşlardı.) Fakat Londra, Bismarck gibi Muhafazakârların görüşlerini değiştirerek serbest ticareti kabul ettikleri bu ülkeye hayırhah nazarlarla bakıyordu. Kaldı ki, Alman maden üretimin üçte biri hâlâ odun kullanmıyor muydu? Bu alanda da İngiltere'nin muazzam bir üstünlüğü vardı.

İngiltere'nin İtalya'daki başarıları da hayra alâmetti: Victor-Emmanuel İtalya kralı olmuş ve Cavour, ölmeden önce, eserinin gerçekleştiğini görmüş, İtalyan birliği, oy hakkını zenginlere hasreden bir Anayasanın himayesinde kurulmuştu. Ve ülkenin İngiltere'den ödünç almaya son derece ihtiyacı vardı. İtalyan birliği Almanlara da örnek olacaktı: nitekim, Prusya'da derin yankılar uyandırdı. Avusturya ile Almanya arasındaki gerginlik artıyor ve Güney Devletlerinde sokak nümayişleri oluyordu. Her şeyi bu politikaya feda eden ve şimdi Paris'te sefir olarak Bismarck, ülkesinde Fransa'ya karşı hüküm süren açık düşmanlığa rağmen, III. Napoléon'u kandırmayı başardı: İtalya'dan sonra Imparatorla da anlaşarak

imzalanan bu dostluk antlaşmasını Avusturya ile Rusya'ya karşı bir garanti olarak kullanıyordu. Vladivostok'u inşa eden ve Amur nehrinin bütün kuzeyini ele geçiren Rusya gerçekten bir tehlike olmaya başlamıştı. Bismarck gibi bir adamın yönetiminde, bu Alman gerçeği hiç de küçümsenecek bir şey değildi. Fakat şimdilik Londra'nın başka kaygıları vardı.

Tekstil sanayiinin pamuğa ihtiyacı vardı: bu da Birleşik Devletlerden geliyordu. Oysa, onbir Güney Devleti Kuzey Devletlerinden ayrılmışlar ve Bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Güneyi sömüren bin aile, köleleri sayesinde sürmekte oldukları lüks hayatı elden kaçırmak istemiyorlardı. Güneyin dâvâsı pamuk olduğundan, İngiltere, elindeki stoklara rağmen, Amerika'da bir pamuk sanayiinin kurulmasına engel olmaya çalışıyordu. Güneydeki plantasyonların tutsak kullanan mülk sahiplerine gemiler göndererek onları, pamuk rekoltesinden avans karşılığında Kuzey sanayicilerine karşı destekledi. Güneyin İngiliz yardımına ihtiyacı vardı: limanlarına uygulanan ablukayı ancak bu şekilde etkisiz bırakabilirdi. Liderleri Jefferson Davis ve generalleri Robert Lee - Virginia'lı zengin bir toprak sahibi - beş milyon beyazı ve üç milyon zenci esiri temsil ediyorlardı. Yüzyıllar boyunca köleliğe karşı olduğunu yüksek sesle ilân etmiş olan İngiltere, bir kaç yıl sonra onu savunmaktan çekinmemiştir.

19 milyon nüfuslu Kuzey ile Güneyi karşı karşıya getiren bu iç savaşta, Lincoln ve General Grant, Batının New-York'lu iş adamları tarafından fethinden beri zayıf düşmüş olan Güney Devletlerini kesin olarak Birlik'te kalmaya zorlamak istiyorlardı. Güney, Kuzeyin endüstrisi ve refahı karşısında ipi elinden kaçırmıştı. Bu savaş gizli bir ihtilâfın kaçınılmaz sonucu idi. İlk çatışmalardan kesin bir sonuç alınamadı ve savaşın yüzü kâh bir tarafa kâh öteki tarafa güldü. Bir aralık Avrupa Güneylilerin savaşı kazandıklarına inanır gibi oldu. Başkan Lincoln 'un meseleyi köleliğin ilgası sorunundan ziyade

Birliği her ne pahasına olursa olsun korumak dâvâsı olarak ortaya koymasına rağmen, kölelik tumturaklı demeçlere konu teşkil ediyor ve sık sık işçi haklarından bahsediliyordu.

Çarın sarayında bile bundan bahsediliyordu. Kapitalistler için şimdi sıra Rusya'ya gelmişti. İngiliz sermayesi nereye gitmezdi ki! Rusya'da üretimi arttırmak için toprak köleliğini kaldırmak gerekiyordu. Kırım savaşı, Çarlığın teşkilât yeteneksizliğini göstermiş ve halkta bir bir kaynaşmaya yol açmıştı. Bu yüzden, köylünün kendi kendisini kurtarmasından korkan Çar II. Alexander serfliği kaldırmış ve nüfusun dörtte üçünden fazlasını bir hamlede özgür olduktan sonra kendilerine tahsis edilen bir avuç toprağı geri satın almak zorunda bırakılmışlardı. Köylülere özgürlük verilmiş fakat sefaletten kurtarılmamışlardı. Durumları Macar derebeylerinin yanından gündelikçi olarak çalışan topraksız Romen köylülerinin durumundan farksızdı. Ama yine de, insan özgürlüğü ilkesini tescil eden bir ilerleme söz konusu idi. Bağımsız bir Romen prensliğinin doğuşu bu insan gücüne dayanıyordu. Rusya'nın ekonomik durumu daha ileri gitmesine izin vermiyordu: köylerde kanlı çarpışmalar cereyan etti ve Çar toprakların köylülere bedava verilmesini savunan bilgin Çernişevski'yi zindana attırdı.

Brezilya'da, İmparator meşrutî bir hükümdar sıfatiyle saltanat sürüyordu; bir kaç yıldan beri bol bol Güney Amerika'ya akın eden Avrupalı mültecilerle birlikte liberal fikirler gelişiyordu. Cumhuriyetçi parti Ingiltere'ye çok bağlıydı: Brezilya kauçuk üretiyor ve malî bunalımları City ile bağlarını sıkılaştırıyordu. Orada da köleleri kurtarmaktan bahsediliyor, ama ne Rusya'da ne de Amerika'da liberalizm hâkim sınıfların çıkarlarının çizdiği sınırı aşamıyordu.

Benito Juarez adında bir Aztek köylüsü Meksika Cumhurbaşkanlığına kadar yükselmişti. Ülkesini liberal fikirli bir kanun koyucu gibi yönetiyordu ve kilise mallarının

laikleştirilmesini emretmişti. Bu hareket, ruhban ile büyük yük toprak sahiplerinin ezici hegemanyosı yerine burjuvazinin hegemonyasını getirmeyi amaçlıyordu. İyileştirme çabalarını sürdüren Juarez kamu borçlarının ödenmesini durdurmuş ve yabancıların sermayeleri üzerine vergi koymuştu. Hazinenin başlıca alacaklıları İngilizler ve Ispanyollardı, bir de III. Napoléon ile ilişkisi olan Jecker adında bir İsviçreli banker. Bunlar, o sırada Meksika'da birbirlerini boğazlamakta olan haydutlara silah ve malzeme yardımında bulundular. Juarez'in kararı bu itibarla bir ulusal bağımsızlık tasarrufu idi. İngiltere alacağının ödenmesini istedi, Jecker Fransa'yı harekete geçirdi, İspanya asker gönderdi. İrtica Meksika tahtına katolik bir prens istiyordu. Sonra İngiltere ile İspanya yan çizdiler, isteklerini barışçı yollarla yerine getirmeye karar verdiler. III. Napoléon, şan ve şöhret hayallerinin peşinde, tek başına kaldı. Askerî prestij sayesinde iç zorluklar karşısındaki yetersizliğini telâfi edebileceğini umuyordu. Fransa, otoriter İmparatorluk rejiminin rıza göstermek zorunda kaldığı bir politik liberalleşme akımına rağmen, Meksika liberallerini ezmeye hazırlanıyordu.

1862 ilkbaharından itibaren, ahmakça yönetilen Fransız ordusu Puebla önlerinde bozguna uğradı ve Güneydeki Amerikan kuvvetleriyle irtibat tesis edemedi. III. Napoléon kaynaklarının gerçek niteliğinden habersizdi: bu uzak macera politikası o tarihte ancak İngiltere'nin harcıydı. İç savaşın en hararetli safhasında bulunan Birleşik Devletlerin Monroe doktrinini uygulayarak Fransızların Amerika'nın işlerine müdahalesini önleyecek durumda bulunmamasına rağmen, Fransa askerî harekâttan bir sonuç alamadı. III. Napoléon Avusturya Arisdükü Maximilien'in İmparatorluğunu savaşarak kazanması gerekiyordu; birlikleri korkunç bir gerilla savaşına daldılar. III. Napoleon Güney Devletlerinin zaferine bel bağlamıştı; niyeti onlarla ittifak edip Meksika'nın liberal diktatörünü yenmekti.

Oysa, İç savaşı Kuzeylîler kazanmıştı. Lincoln zenci-

lerin esaretten kurtuluşunu ilân etti: Avrupa sanayileşen Amerika'ya çok daha iyi vasıfta beyaz esirler temin etmiyor muydu, hem de yirmi yılda tam altı milyon tane? Kuzey Devletlerinin kalkınma hamleleri ile desteklenen General Grant savaşı kazanınca, oportünist Ingiltere Kuzeye yanaştı. Dünyanın liberalizme doğru kaydığı bir dönemde, Ili. Napoléon Fransa'yı din adamlarının ve gericiliğin kucağına atıyor fakat İngiltere ile esaret bağlarını koparamıyordu.

Fransa'nın Avrupa'nın genel gelişme çizgisine ayak uyduramayışı biraz da ekonomik alanda geri kalmış olmasından ileri gelmektedir. Zayıf kredisi dört yıl önce Amerika'dan gelerek Avrupa'yı sarsmış olan buhranı -ilk büyük buhranı- ucuz atlatmasını sağlamamış mıydı? Serbest ticaretin olumlu ve kesin sonuçlar vermediği tek bir Devlet kalmamıştır artık. Louis de Geer İsveç'te ekonomik ilerlemenin nasıl politik ilerlemeye yol açtığını göstermektedir. Avusturya bile, bir yandan Almanlaştırmak istediği Çekleri baskı altında tutarken, Prusya'ya kafa tutabilmek için gümrük anlaşmasına katılmak zorunda kalmıştır. Fakat Fransa'da sanayileşme yavaş gitmekte, kömür üretimi yetersiz kalmakta ve burjuvazi çekingenliğinden kurtulamamaktadır.

Bir adam Fransa'nın bu zaaflarını anlamıştır: O da Prusya kralı I. Wilhelm'in Başbakanlığa getirdiği Bismarck'tır. Kral, Başbakanından, insanları ve olayları kesin zekâsiyle gayet iyi değerlendiren ve dikkate şayan bir cüret gösteren, incelik ile kabalığı ustaca meczeden bu adamdan, bu «deli bozuk köy soylusundan» çekinmektedir.

Prusya'nın idaresi güçlüdür ve toprak sahiplerine dayanmaktadır. Ordusu ihtiyar Genelkurmay Başkanı Moltke tarafından eğitilmiştir. Prusya daha şimdiden Alman madenlerinin ve metalürjisinin onda dokuzuna, mensucat sanayiinin yarısına sahip bulunmakta ve Almanya'da artık Prusya Bankasının çıkardığı banknotlardan başka kâ-

ğıt para kullanılmamaktadır. Bismarck ülkesindeki liberalleri itip kakabilirdi. Ama gerekince de onların politikasını uygulamaktan geri kalmıyordu. Avrupa liberalizmi Alman ekonomisinin gelişmesine elverişli idi, zira Alman topraklarında da zengin kömür yatakları vardı ve Krupp çelik üretim için Bessemer metodunu uygulamaya başlamıştı. Bismarck Fransa ile liberalizm esasına dayanan bir ticarî anlaşma imzalamış ve bu anlaşma Almanya'ya yaramıştı. Bismarck Almanya'dan başka bir şey düşünmemekte, gözü başka bir şey görmemektedir: Prusya'nın Avrupa'da Almanya'nın yerini almasına karar vermiştir. Bu bütün ülkenin arzusudur. Ve son derece usta bir uygulayıcı bulunmuştur.

Avrupa'da serbest hareket edebilmek için, Bismarck'ın her şeyden önce Rusların tarafsızlığını sağlamaya ihtiyacı vardı. Polonya'da Çara karşı bir isyan patlak vermişti. Köylüler büyük malikâneleri ateşe verince, soylular daha fazla ileri gitmeye yanaşmadılar ve Çar köylüleri yatıştırmak için toprak köleliğini ilga etti ve kendilerine bir miktar toprak dağıttı. Fakat hemen arkasından şiddetli bir askerî tenkil hareketine girişti. Tıpkı Çarlık kuvvetlerinin Orta Asya'da Kırgızlara, Özbeklere ve Türkmenlere karşı uyguladıkları tenkiller gibi. Bismarck Rusya'nın Polonya'daki isyanı bastırmasına yardım etti. Fakat, Güney Almanya'nın, Avusturya'ya ve Fransa'ya yaklaşmasından endişe duyduğu halde, Rusya ile, Avusturya'ya karşı bir ittifak imzalayacak kadar ileri gitmedi. Öte yandan, komşularını idare etmesi ve İngiltere'nin Danimarka'da çevirdiği entrikalara göz yumması gerekiyordu. Fakat Bismarck İngilizlerin hiç bir zaman askerî bir harekâta girişmeyeceklerini ve bir kuvvet gösterisi karşısında boyun eğeceklerini biliyordu. Ve bir yandan III. Napoléon'un, milliyetler ilkesi adına, Ren üzerinde hayallere kapılmasına izin verirken, bu kuvvet gösterisini büyük bir tutku ile hazırlıyordu.

Fransız politikasının gözü bağlılığı inanılacak gibi

değildir: niyetleri ile imkânları arasındaki uçurum derinleşmektedir. Bir takım özel teşebbüs ve çabalar sayesinde, bazı Fransız amiralleri Saigon'a yerleşmişlerdir; Cezayir'de olduğu gibi, yerlilerin aydınlanması İmparatorluk hükümetini Cochinchine'deki ve Siam'daki fetihlerini genişletmeye sürükler. Ancak, üs ve genel bir plan yokluğu yüzünden harekât başarıya ulaşamaz. Cezayir'de de durum aşağı yukarı aynıdır ve Paris burada sadece Avrupa sermaye gruplarını destekler ve küçük mülkiyeti öldürür.

Japonya'da Fransız gemileri İngilizlere katılarak Shimonoseki'yi topa tutarlar. Sözde bu, yabancı düşmanlığının tahrik ettiği bazı suikastlara karşı bir misilleme hareketidir. Rusların Japon Denizi üzerindeki iddialarını önlemek için, Japonya'nın Fransa ile İngiltere arasında paylaşılmasından bahsedilir. Japonya'ya karşı yöneltilen bu çeşitli el koyma teşebbüsleri ülkedeki yenileşme hareketine güç kazandırmaktan başka bir işe yaramaz. Nitekim, O-Kubo adında küçük bir memur, ülkesini yabancı müdahalelerden ve bunların yarattığı buhrandan kurtarmak için bu hareketin başına geçer. Meksika'da, Maximilien'in saltanatı sayısız güçlüklerle karşılaşır ve General Bazaine bunları divanı harplerle halletmeye kalkar.

Liberal hareket dünyada öyle boyutlar kazanmakta idi ki, bazı noktalarda işçilerin de gerçek başarılar kazanmasını sağlıyordu. Örneğin, III. Napoléon 1864'de, İhtilâlden beri emekçilerin güç birliği yapmalarını önleyen «Le Chapelier» kanununu ilga etmek zorunda kaldı. Marx ve Engels Londra'da Birinci Enternasyonal'i kurmuşlar, bir çok ülkelerin işçi hareketini bu örgüt içinde birleşmişlerdi. Insan aklının başarıları bakımından büyük bir önem taşıyan bu dönemde François Claude Bernard deneysel biyolojiyi yaratıyor ve Charles Darwin'in evrim hakkındaki fikirleri Alman doğal bilim uzmanlarının kabulüne mazhar oluyordu. Burjuva çevrelerinde kilise aleyhtarı

yeni bir cereyen gelişiyor, İncil ve Tevrat eleştiriliyor ve bunda o kadar ileri gidiliyordu ki, vaktiyle liberaller tarafından alkışlanan Papa IX. Pius «Syllabus» denilen günahlar listesini yayınlayarak devrin 80 politik ve entellektüel hatasını teşhir etmek ihtiyacını hissediyordu. Kilise ilerlemeyi mahkûm ediyordu.

Alman ilmi artık birinci derecede rol oynamaya başlamıştır. Almanya'nın üniversiter çalışmaları inat ve enerjiyle doğal bilimlere yönelmiştir. Alman egemenliği sadece Bismarck'ın poitikasna dayanmakla yetinmemekte bu sırada eserlerinin en önemlilerini tamamlamış olan Wagner milliyetçiliğe kutsal bir boyut kazandırmaktadır: Wagner'in lirizmi yekvücut halinde bir milletin zafer ilâhisi gibi yükselmekte, okullardan birahanelere kadar her yerde göklere tırmanmaktadır. Bismarck'ın kuşağı romantizmi bir kenara iterek olayların içine girmekte ve bu devrin tüm edebiyatı Cermanizmin bu coşkun iradesini yansıtmaktadır. Almanya'nın endüstriyel atılımları romantik coşkunluğunu gerçeklerin içine itmiş, onları kontrolü altına almasını sağlamıştır. Fakat öte yandan, teknik gücü ruhunu kurutmuştur. Öyle ki, insanların teknik alanlarda bunca ilerlemeler kaydettikleri bu dönemde, Almanya büyük bir gayretle maddî terakkilerin en ön saflarında yer almasına rağmen, sanat alanında herhangi bir yaratıcılık gösterememektedir.

Doğaya hâkim olmak ve bunun için de önce onu tanımak. Bu XVIII. yüzyıl filozoflarının, Ansiklopedistlerin fikriydi, ve bugün sayısız keşif ve icatlar bunu doğrulamış bulunmaktadır. Pervane sayesinde buharlı gemiler yelkenlilerin yerini tutmuş, denizyollarında muntazam vapur seferlerine sahne olmuştur. Korsanlık kalkmış, deniz ticaret hukuku birleştirilmiştir. Bessemer metodunun yaygınlaşması, Martin fırınının ortaya çıkması, yüksek fırınların çoğalması metalürji üretimini günden güne arttırmaktadır. Gazla aydınlanma bütün Avrupa'ya yayılmaktadır. Tarım araç ve gereçleri mükemmelleşmekte, biçer -

döverler kırsal ekonomiyi altüst etmekte. nadas topraklar azalmakta, entansif tarıma geçilmekte, kimyevî gübre kullanılmakta, toprağın ve insan emeğinin verimliliği artmaktadır. İnsan toplumu hiç bir devirde, bu kadar kısa bir zamana sığdırılmış bu kadar büyük bir değişikliğe tanık olmamıştı. Bu radikal dönüşümün en güzel imgesi, artık hemen hemen bütün Avrupa Devletlerini birleştiren demiryollarıdır. Yoğun bir inşaat sayesinde uzunluğu her gün biraz daha artan bu demir ağlar şebekesi, yalnız bütün insanların tek bir dünya Devleti halinde birleşeceği gelecek aşamaları müjdeleyen modern zamanların bir sembolü olmakla kalmamakta, aynı zamanda önemli ekonomik sonuçların kaynağı olmaktadır. Demiryollarının doğuşu menkul kıymetlerin kullanım ve dolaşımını yaygınlaştırmakta ve halka indirmektedir. Her yerde Yahuai şirketleri tasarrufu teşvik etmekte ve böylece paranın ve giderek finans kapitalin rolü artmaktadır.

Almanya somut olaylar üzerinde düşünmekle yetinmemekte, Alman bilginlerinin çalışmaları daha şümullü amaçlara yönelmektedir. Helmholtz, Kirchhoff ve Bunsen spektral analizi gerçekleştirmekte, Virchow hücre patolojisinin esaslarını ortaya koymakta, Mommsen ve Ranke tarihe son derece geniş bir bilimsel muhteva kazandırmaktadırlar. Arkeolodide Schliemann sansasyonel keşiflerde bulunuyordu. Tarih öncesi yirmi yıldan beri Fransızların tekelinde olan bir bilim gibi görünmekte ise de, sistemleştirme çalışmaları hiç bir yerde Almanya'daki kadar yoğun değildi. Sanayi alanındaki çalışmalara ve başarılara gelince özellikle renk veren maddeler kimyasında büyük ilerlemeler kaydedilmektedir: insanlar doğayı ve renklerini taklit etmektedirler.

Bu atılımlar Almanya'nın geleceği bakımından çok şeyler vaat etmekte, fakat Avrupa, yeni zenginlere özgü gösteriş merakına rağmen, bunun farkına varamamaktadır. Hem burada söz konusu olan, eski Yunan, Çin, İtalyan ya da Fransız hümanizmi gibi kendine özgü orijinal bir uy-

garlık şekli değil, doğrudan doğruya Cermen ırkına has müktesebattır. Almanya'nın bu dönemde gerçekleştirdiği şey, üretim güçlerini yeniden düzenlemek olmuştur. Buna karşılık, insan ruhunun tranformasyonuna hiç bir katkıda bulunmamıştır. Almanya, bunu istemek şöyle dursun, insanlık tarihini birbirini izleyen ulusal safhalara ırca etmiş ve bunlardan her birinin kendine özgü bir uygarlığa sahip olduğunu ileri sürmüştür. Alman düşüncesinde her şey, kendisine dünya hâkimiyetini sağlaması gerektiğine inandığı ırk mefhumu etrafında dönmektedir. Yüzyıllardan beri sosyal faaliyetlerin müphem tema'sı olan insan şahsiyetinin hürriyeti fikri, Cermanizmde, başka her şey gibi, millet emperatifine tâbi olmaktadır. Bu to Luther'den beri Alman toplumunun içine işlemiştir.

Bismarck'ın politikası bu kadar elverişli bir ortamda rahatça gelişmek imkânını bulabiliyordu. Schleswig ve Holstein Dükalıkları Meclisleri, İngiltere'nin desteklediği Danimarka'dan ayrılarak Almanya'ya iltihak etmek istiyorlardı. Bismarck Avusturya'yı askerî harekâtla oyalayarak bu Dükalıkları ele geçirirse de, 1865'de Gastein Anlaşması Schleswig'i Viyana'ya, Holstein'i Almanya'ya verir. Böylece Kiel Prusya'nın kontrolüne geçer ve bir kanal kazılmaya başlanır. Bismarck görüşmelerini ve pazarlıklarını sürdürür, bu arada III. Napoléon'a Belçika'da tavizler teklif eder ve İtalya ile entrikalar çevirir. İtalya, bir gün Venedik'i Avusturya'nın elinden almak umuduyla önce bir ticaret sonra da bir dostluk antlaşması imzalar.

1848 hareketi yerine - liberalizm yolu ile birlik - ve Bismarck'ın alaya aldığı profesörlerin politikası yerine, demir yumruk politikası yürürlüğe konmuştur: Alman birliği ancak savaş yolu ile gerçekleştirilecektir. Askerî bir zafer Almanya'nın kaderini tayin edecek ve aslında bu en kuvvetli ekonominin zaferi olacaktır. Avusturya'da, Habsburg hanedanı, asrın sınaî atılımlarının gerektirdiği kaynaklardan hiç birine sahip değildir. Bu yüzden kaderi çizilmiştir: Alman birliği olayların ve gerçeklerin içinden doğacaktır.

Amerika'da da Kuzey Devletleri bu çeşit bir zafer kazanmışlardı: iç savaş Güneyin gücünün tükenmesi ile sona ermiş, General Grant Appomatox'da ayrılıkçılara son darbeyi indirmişti. Kuzeyin sanayicileri Birliği kendi çıkarlarına göre yeniden kurdular. İngilizlerin pamuk tekelini istedikleri gibi kırdılar ve Güney eşrafının politik otoritesini daha çok zayıflatmak için siyahlara oy hakkı tanımaya kadar gittiler. Bu uzun ihtilâfın heyecan yaratan son olayı şu oldu: Lincoln, bir devrin intikamı bir adamdan alınırcasına, Güneyli bir aktör tarafından katledildi.

İngiliz kıyılarına o kadar yakın olan Holstein'i işgal ettikten sonra, Prusya kıtaları 1866'da Bohemya'yı istilâ ettiler. Bismarck'ın onbeş yıldan beri hazırladığı bu savaşı, orduları üç hafta içinde Avusturya'yı Sadowa'da ezici bir yenilgiye uğratarak hallettiler. Fakat bu zafer Avusturya'nın kaderini tayin etmedi; kazandığı başarı Bismarck'a, müstakbel bir müttefik olarak gördüğü Avusturya'yı fazla hırpalamadan barış müzakeresine oturmak ve Kuzey Almanya'yı dilediği gibi örgütlemek için yeterli göründü. Kaldı ki, daha ileri gitmek tehlikeli de olabilirdi: cüretkâr bir adam olan Bismarck aynı zamanda bir kedi kadar ihtiyatlı idi. İtalya hem karada (Custozza'da) hem denizde Avusturya'ya yenilmişti. III. Napoléon nihayet olayları anlamaya başlamıştı. Bismarck, kralının istediği ilhaklara karşı çıkmak basiretini gösterdi: Avusturya sadece Venedik'i terketti. Bütçesi sürekli açık veren, savaş alanlarında da durmadan yenilen fakir bir ülke olan İtalya, birbirini izleyen müttefikleri sayesinde, ordularının zaptetmeye muktedir olamadığı toprakları ele geçirmeye devam ediyordu. III. Napoléon'un yapmak enerjisini gösterebildiği tek jest, kiliseyi hoşnut etmek için, Roma'nın ilhakına karşı çıkmak oldu: böylece Fransa İtalyan birliğine karşı cephe almış oluyordu. İkinci İmparatorluk güçsüzlük içinde bunalıyordu. Oysa, Bismarck'ın stratejisinin bu sırada Fransa'ya karşı yöneldiği açıktı.

Avusturya'dan yana korkusu kalmayan Prusya, Elbe'-

den Ren'e kadar uzanıyor, Prusya kralının başkanlığında yeni bir Cermen Konfederasyonu teşkil ediyor, başına bir İmparatorluku Diet'i - Reichstag'ı - ve bir Başbakan - Bismarck'ı getiriyordu. Fakat III. Napoléon tek Konfederasyona karşı çıkıyor, ve Prag antlaşması hâlâ bir Kuzey Almanya ile bağımsız hükümdarları olan Güney Devletlerinden bahsediyordu. İtalyan birliğine olduğu gibi Alman birliğine de karşı çıkmakla, III. Napoléon, tarihin mantıkî seyrini değiştirmeyi başaramadan Fransa'yı tecrit etmiş oluyordu. Bütün Alman Devletleri Zollverein'e üye oldular ve Bismarck gizlice Güney Devletleri ile bir ittifak akdetti: Prusya, savaş halinde, Güney Devletleri ordularının komutasını üzerine alacaktı.

Napoléon, kendisine müphem bir şekilde vaad edilmiş olan tavizleri talep etmeye kalkıştı. İngilizlerin bu pespaye uşağı, sanki İngiltere Fransa'nın Escaut nehri üzerine yerleşmesine müsaade edermiş gibi, Belçika'yı istemek ahmaklığını gösterdi. İmparator, «Belçika milleti diye bir şey yoktur,» diyordu. Fakat unutuyordu ki, onu İngiltere yaratmıştı ve Londra, gelenek icabı, Almanya'dan ziyade Fransa'dan kuşku duyardı. Bismarck bu hatâlardan yararlanmasını bildi: İmparator her tarafta zararlı çıkıyordu. Meksika'da, iç savaştan kurtulmuş olan Birleşik Devletler, Monroe doktrinini ileri sürerek Juarez'i ve Meksika'nın bağımsızlığını destekliyordu. III. Napoléon Maximilien'i kaderi ile başbaşa bırakmak zorunda kaldı ve ülkeye zorla empoze edilmek istenilen İmparatur kurşuna dizildi. Fransız burjuvazisi öfkelendi ve muhalefet cüret kesbetti. 1867 yılında Paris'te açılan ve bütün Avrupa hükümdarlarının katıldığı Champde - Mars Sergisinin başarısına rağmen, Fransa hâlâ bir tarım ülkesidir.

Ren'in ötesinde fabrikalar büyümektedir. Konfederasyonun ticarî bayrağı Alman birliğinin sembolü haline geliştir. Bismarck birliği sağlamak için liberalizmden bile yararlanmaktadır. Genel oyu demokratik mülâhazalarla değil, Reichstag seçimleri için istemiştir: «Seçim davarı»

diye nitelendirdiği kitlelere dayanıyorsa, bu sırf Alman Devletlerin özellik ve geleneklerini dengelemek ve orta burjuvazinin iddialarını zayıflatmak içindir. Bismarck, Yürütme organının bütün yetkilerinin Şansölye tarafından temsil ve istimal edildiği Devleti yoğurmuştur. Aynı zamanda, Bakan Delbrück'ün yasama çalışmaları, ekonomik kanunlarda birlik sağlamakla ulusal birliği takviye etmektedir. Sanayi kapitalizmi toprak sahiplerinin temsil ettiği irticaa galip gelmekte, çıkan karışıklıklar ve kabaran öfkeler burjuvaziye yaramaktadır: loncalara ve zanaatçılara dayanan Eski Rejim çökmektedir. Kral Wilhelm kaygılanmakta, Alman yurtseverliği şahlanmakta, Bismarck bir sonraki zaferini hazırlamaktadır.

Almanya'nın kaydettiği ilerlemeler, ekonominin değerini çok iyi bilmesin rağmen, İngiltere'yi fazla telaşlandırmadı. Onu şu sıralarda en çok uğraştıran Süveyş sorunu idi: kanal çalışmaları ilerlemekte ve Hindistan yolunun Fransa'ya teslimi tehlikesini yaratmakta idi. Fransa ise, sağı solu belli olamayan İmparatorunun yönetiminde, başına iş açabilirdi. Ingiltere kanal işçilerinin kötü çalışma şartlarını sahte göz yaşları ile protesto eder. Gerçi İngiltere'nin iç politikası da kitle korkusunun izlerini muhafaza etmekte olup Gladstone'u çalışma mevzuatı üzerinde çalışmaya iter. İngiliz halkı homurdanmaya devam eder, fakat sınıf bilincinden yoksun bir güç olduğu için onu akıllıca sulandırılmış bir sendikacılığa yöneltmek öfkesini yatıştırmaya yeter. Seçim reformuna gelince, seçmen sayısını iki katına çıkarmakta ve orta sınıflara oy hakkını tanımakta, fakat halkı oyun kurallarının dışında bırakmaktadır. İngiliz demokrasisi, geleceği kurtarmak için gerektiğinde kaçınılmaz fedakârlıkları esirgememekten ibarettir.

Bu beceriklilik dış politika alanında da uzantılarını gösterir. İngiltere, kendisine Birleşik Devletleri kaybettiren türden olayları Kanada'da önlemeye muvaffak olmuştur. İngiliz kuvvetleri sömürgeden ayrılır ve Kanada sınırlı oy hakkına dayanan Anayasası ile bir Dominyon haline gelir.

ülkede genel vali ile milis kuvvetleri kumandanından başka İngiliz kalmaz. İngiltere Almanya'nın yükselişi karşısında endişe duymadığı halde III. Napoléon'un hayallerinden tedirgin oluyorsa, bu Berlin'i henüz bir tehlike olarak görmemesine karşılık Escaut nehri ile Hindistan yolunun Britanya İmparatorluğunun genişleme emellerinin iki nevralji̇k noktasını teşkil etmelerinden ötürüdür. Nihayet, Fransızların İmparatoru şuursuzca hareketlerinde ısrar edecek olursa, Almanya gerektiğinde kıta Avrupasında İngiliz çıkarlarının ve «Entente Cordiale» e rağmen Fransa aleyhtarı politikasının bekçiliğini yapabilirdi.

François · Joseph Macaristan kralı olarak taç giymiş ve Macaristan ile Avusturya arasında imzalanan bir Sözleşme bu tavizi Habsburg'ların uydusu olan diğer milliyetlerin zararına işleyen bir gümrük birliğine çevirmiştir. Habsburg'lar ulusal çıkarlara yabancı aile politikalarını sürdürüyor, yapıyı sarsan sürtüşmelerin günden güne artmasına aldırış etmiyorlardı. İşte Sırplar bir Anayasa ilân etmişlerdi. Ve işte III. Napoléon ittifaklar politikasını bir kez daha değiştirmeye hazırlanıyor ve gözlerini tehdit altında bulunan Habsburg monarşisine çeviriyordu. Paris'te herkes savaştan bahsetmeye başlıyordu. Sosyal güçlükleri yenmek zorunda kalan hükümetlerin ezeli politikası Viyana Sarayında, bazıları Fransızlarla ittifaktan yanadırlar, ve İtalya, Roma'nın kendisine verilmesi şartiyle, bu ittifaka girmeye hazırdır. İtalya Prusya'nın kendisi için yaptıklarını çoktan unutmuştur. Ancak kilisenin nüfuzu Fransa'nın Roma meselesinde taviz vermesine engeldir. Bununla birlikte görüşmeler ilerlemekte ve Bismarck'ı bu koalisyon projesine eğilmek zorunda bırakmaktadır: çünkü her ne kadar Alman birliğinin bir savaşa, ve bu defa bir Fransız - Alman savaşına ihtiyacı varsa da, Bismarck bir Avrupa ihtilâfından çekinmektedir. Ortam gittikçe ağırlaşmaktadır.

Gözü doymak bilmeyen korkunç bir Avrupa! Kendisine Asya'nın kapılarını açmayı başarmıştı. Çinlilerin nefreti, yenilgileri sürdükçe artıyordu. Avrupalıları çocuklarını ye-

mekle suçluyordu. Milliyetlerin isyanı bastırılmıştı: yabancıların desteği sayesinde Mançu hanedanı yerinde kalabilmişti. İmparatoriçe Tse-Hi - son derece dikkate değer bir kadın - yabancı nüfuzunun ülkeyi istilâ ettiğini, sınır bölgelerinin düzenini bozduğunu, gümrükleri, nehir limanlarını ve başlıca pazarları ele geçirdiğini görüyordu. Bir aralık Çin, İngilizlere direnebilmek için, Avrupa Devletleri arasındaki rekabetten medet ummuş, ama sonunda bütün ülkelerle Çin'i Batının sömürgesi haline getiren anlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştı. Avrupa'nın silâh ve mühimmat gücü direnilir gibi değildi ve Çin daha yeni silahlanmaya başlamıştı. Bir kaç top fabrikası açmış ve ilk buharlı gemisini denize indirmişti. Fakat henüz çok zayıf olmasına rağmen Çin yakında yenilmez bir güç olmaya karar vermişti. İngiltere Birmanya'yı, Fransa Çin Hindi'ni işgal ediyor, Birleşik Devletler Çin'le yeni bir ticaret anlaşması imzalıyor ve Rusya Asya'daki sömürgeciliğini korumak için durmadan ilerleyerek Mançurya ve Türkistan'a kadar ulaşıyordu. Ayrıca Kan-Su'daki müslüman güçlerin tehdidi altında bulunan Çin, İslam ile Avrupa arasında parçalanıyor, tarif edilmez bir anarşi içinde çırpınıyordu.

Japon tüccarları ise tehlikeyi zamanında sezmişlerdi, ve Japonya'da yedi yüzyıldan beri hüküm süren askerî rejime karşı başlayan kıpırdanmalar günden güne genişliyordu. Shogunat - askerî diktatörler - Avrupalıların istilâsını durduramayınca, Kobe limanını yabancı ticarete açmak zorunda kalmıştı. Ulusal yenileşmeden yana olanlar duruma hâkim oldular, ve 1868 başlarında yeni İmparator Mutsuhito, askerî cuntaya karşı olan meşrutiyetçileri etrafında toplayarak ve bir kısım soylularla büyük burjuvaziye dayanarak toprak feodalitesine karşı yürütülen hareketin başına geçti. Bir İmparatorluk fermanı «Meiji» - ışık - denilen dönemi açtı, «Daimios» lar - feodal prensler - kendi topraklarının yöneticileri oldular ve «Samourai» leri - savaşçılar sınıfı - Devletten maaş almaya başladılar. İmparator Tokyo'da yabancı elçileri kabul etti ve Devleti batı ülkelerine göre örgütleyen bir Anayasa ilân etti.

Bu yeniden düzenlemenin amacı Japonya'yı, Avrupalılarla bir an önce rekabet edebilmesini ve arkasından da yenmesini sağlamayacak şekilde ıslah etmekti. Aslında söz konusu olan, yüzyıllık bir deneyi tekrarlamaktı: yani Avrupa uygarlığını, vaktiyle Çin uygarlığını asimile ettiği gibi, asimile etmek. Yaratıcı dehadan yoksun olan Japonya şaşılacak bir taklit yeteneğine sahipti. Hanedan ve egemen sınıflar böylece erk üstünlüklerini sürdürdüler. Bu zor bir işti, fakat bir çok düzensizlik ve karışıklıklardan sonra Japonlar bunu başardılar. İmparator yabancı teknisyenlere başvurdu: Japonya sanayileşecek, demiryolları ve bir donanma inşa edecek, ordusunu yenileştirecek, ondalık sistemini ve Gregoryan takvimini kabul edecek ve bu teknik dönüşümlerle burjuva devrimini gerçekleştirecekti. Bakan O-Kubo feodal direnmeyi büsbütün yenememiş - derebeylik hakları ancak üç yılda kaldırılabilmişti - fakat ülkesine geleceğin kapılarını açmıştı. Çin ise buna benzer bir kalkınmanın lüzumunu anlamamıştı.

Avrupa'nın hâkimiyeti her tarafta amansız bir şekilde yayılmakta, Habeşistan'ı, Madagascar'ı, Afrika'nın kalbini etkisine almaktadır. Cezayir'de Fransız kolonları, kıtlıkların ortasında, plansız programsız ilerliyorlardı. Sefalet içindeki Hindistan Avrupa'ya pamuk yetiştirmekle meşguldü. Bir çok yerlerde, İngiltere Fransa ile sürtüşmektedir: disiplinsiz rakibine boyun eğdiremediği yerde, rüşvetle işini yürütmektedir. Sık sık patlak veren malî skandaller olayların gerçek ekonomik muhtevası üzerindeki perdeyi kaldırmaktadır. Amerikan parlamentoculuğu bunun en güzel örneğini vermektedir. İç savaşın muzaffer kumandanı General Grant Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Himayecilik sanayie güçlü bir atılım kazandırmıştır. Bu uçsuz bucaksız kıta çapında hızlı gelişmeler kaydetmektedir. Amerika'yı bir baştan bir başa kateden demiryolu tamamlanmış, Alaska Ruslardan satın alınmış, hayvancılık ve buğday ticareti gelişmiş, ilk petrol kuyuları işletmeye açılmıştır. Amerikan kapitalizmi Birleşik Devletlerin kurtuluşunu sağlamıştır: bir

millet ancak ekonomisinin izin verdiği ölçüde bağımsız olabilir.

Bu sırada Süveyş kanalı büyük ve muhteşem bir törenle açılır. Bütün Avrupa ülkeleri, İngiltere hariç, merasime katılırlar: bu gerçekten bir Fransız başarısıdır. Akdeniz eski yerini kısmen iade etmekte, hiç değilse Doğu yolunu açmaktadır. Hindistan yolu yeniden Mısır'dan geçecektir ve Londra'nın asla katlanamayacağı tehlike de budur. Bu itibarla, İngiltere, diplomasisinin mihveri haline gelen Mısır'ı ele geçirmek suretiyle Süveyş kanalını tarafsızlaştırmaya çalışır. Üstelik, Nil vadisi bir pamuk üretimi merkezi olabilir ve böylece İngiltere'yi Amerika'ya bağlı kalmaktan kurtarabilirdi. Aynı zamanda, Mısır hükümeti üzerinde malî baskılarda bulunarak Fransızların ayağını kaydırmaya ve Süveyş kanalını ele geçirmeye çalışır.

Liberal İngiltere daha askerî rütbelerin para ile alınıp satılabilirliğini ve kırbaç cezasını kaldırmak ve öğretimi düzenlemekle meşguldü. Ekonomik hegemonyasının dışında entellektüel bir üstünlük iddiasında değildi ve bu sahada Alman Üniversite mensupları ve hattâ okul hocaları ile boy ölçüşebilmekten uzaktı. Büyük İngiliz fizikçisi Maxwell ışıkta elektrik ve manyetik titreşimler keşfederken çevresinde şüphecilik ve düşmanlıktan başka bir şey bulmuyordu.

Buna karşılık, Cermen kültürü, filozof Nietzsche'nin «güçlülük iradesi» dediği şeyi yüceltmekle meşguldür. Şüphesiz aynı Nietzsche, Pancermanizm ile anti-Semitizmi «Almanların iki büyük aptallığı» diye nitelemiştir ama bir ırk üstünlüğü duygusu kendisini Pancermanstlerin kendilerine göre yorumladıkları sonuçlara sürüklemiştir. Bilginin gerçeği bulmaktan çok hâkimiyet sağlamayı amaç edinmesi gerektiğine inanan, ulusal dinamizme ussal değerlerden daha çok önem veren, askerî hiyerarşiden ve kollektif sertliklerden yana olan Pancermanistler Almanya'yı yeni bir ortamın içine itmektedirler. Ve bu coşku boş sözlerden ibaret kalmayarak güçlü bir örgüt şuuru ile

desteklenmekte ve giderek ülkeyi bir alev gibi sarmaktadır. Okun yaydan çıkması için Bismarck'ın bir jesti yetecektir: şimdilik diplomasi yolu ile Güney Devletlerini buna hazırlamaya çalışmaktadır. Gümrük birliğinin dışında, Güneyin Kuzey ile bağları henüz gevşektir.

İspanya, Fransa - Prusya ihtilâfının patlak vermesi için bir bahane teşkil etti. Buradaki iç savaş General Prim'in zaferi ile sonuçlanmıştı. Liberaller ülkelerini, İspanyol ekonomisini boğan ruhban mallarından kurtarmak istiyorlardı. «Cortes»ler İspanya'da ilk kez vicdan ve ibadet özgürlüğünü ilân ettiler. İlk demiryolları tamamlanmak üzereydi. Fakat bu liberaller kraliçe İsabelle'i tahttan indirmiş olmalarına rağmen saltanat taraftarı idiler. Genç Cumhuriyetçi Parti ise güçsüzdü. General Prim bu yüzden yeni bir kral peşindeydi. İspanya tahtını bir Hohenzollern mensubuna teklif ettiği Fransa'da haber alınınca, kamu oyu çalkalandı. Avusturya diplomasisinin protestoları üzerine önce geri alınan bu adaylık birden Bismarck'ın gözünde hazırlamakta olduğu olayların anahtarı oluverdi. Şansölye Alman prensinin adaylığını desteklemeye karar verdi.

Fransa'nın iç durumu o kadar kötüydü ki, III. Napoléon savaşı son kurtuluş çaresi gibi görmeye başladı. Generalleri, Alman ordusunun teknik ilerlemelerinden habersiz oldukları için, savaşın mutlaka kazanılacağına dair kendisine teminat veriyorlardı. Oysa, Almanlar bir kaç yıl önce İsveçli bilim adamı Alfred Nobel tarafından icat edilmiş olan dinamiti kullanmaya başlamışlardı. 1870 yılının başında, Fransız İmparatoru, Avusturya Genelkurmayı ile birlikte bir saldırı planı hazırlamaya koyuldu. Ne var ki, hem Ruslarla anlaşmayı reddetmiş hem de Avusturya ittifakını gerçekleştirmeye muvaffak olamamıştı. Bütün diplomatik çabaları, Almanya'da Güney Devletleri ile Konfederasyonun birliğini perçinlemekten ve Avusturya'yı Bismarck'ın kucağına atmaktan başka bir sonuç vermemişti. İspanyol projesi yine günün konusu haline gelince, Fransız basını Charles-Quint asrının anılarını tazeler: Pireneler ve

Ren üzerinde bir Cermen İmparatorluğunun kıskaçlarının yeniden yerleşmesine müsaade edilecek midir? Prusya kralı Fransız demarşlarına ikinci kez boyun eğer ve Alman prensinin adaylığı bir daha geri alınır: Bismarck kolladığı fırsatı yakalayacak mıdır? Savaş isteyen Bonapartist'ler, III. Napoléon'u kraldan resmî bir taahhütte bulunmasını istemeye zorlarlar; Bismarck, Alman hükümdarının nazik bir şekilde kaleme alınmış ret cevabını kapsayan meşhur Ems telgrafını kısaltarak ve tahrif ederek İmparatorluk şovenizmini tahrik etti. Rus Çarı savaşı önlemek için bir konferans teklifinde bulundu ise de, olumlu bir sonuç alamadı. Bismarck'a göre, Alman milleti savaş sayesinde kendi kendisini bulacaktı. Savaşı ilân eden III. Napoléon oldu.

Fakat İmparatorun hiç bir hazırlığı yoktu,silahlanmayı bile düşünmemişti. Hayalî ittifaklarına gelince, gerici bir Papayı - o kadar gerici ki, piskoposlar bile «Syllabus»ü uygulamayıp onu sosyal hareketin gereklerine göre yorumluyorlardı - İtalya'ya ve Avusturya'ya tercih etmek suretiyle hepsini son dakikada feda etmişti. IX. Pius, protesto makamında, Temmuz sonunda Vatikan «Concile»ini toplamış ve Papalık makamının yanılmazlığını ilân ettirmişti. Bütün Devletler hemen tepki gösterdiler - ülkesi istilâ altında iken bile, III. Napoléon Papalığı desteklemekte devam ediyordu.

İtalya, İngiltere'nin tavsiyelerin uyarak tarafsız kaldı. Londra, Fransız İmparatorunun Escaut üzerindeki iddialarından kendisini kurtaracak olan bu savaşı sevinçle karşılıyordu. Rusya Sarayı Prusya'nın ilk zaferlerini alkışladı. Bir milyon Alman'a karşı, Fransızların sadece 400,000 askeri vardı. Önce Metz muhasara edildi, arkasından Sedan hezimeti İmparatorluğun kaderini çizdi. Eylülde Alman zaferi İtalyan hükümetine Roma'yı işgal etmek fırsatını verdi. Roma İtalya'nın başkenti oldu. Kendisini tutsak sayan Papa İtalya'nın teklif ettiği vakıf gelirini kabul etmedi. Papanın sadık İmparatoru düşmüştü: Paris'te Cumhuriyet üçün-

cü kez ilân edilmiş, Mareşal Bazaine'in Metz'i Almanlara teslim den ihanetini hazmedemeyen halkın galeyanı ve baskısı bu sonucun alınmasına amil olmuştu.

Fransa'nın bozgunu tamamlanmış görünce, Bismarck Versailles'de Güney Almanya hükümetlerini toplantıya çağırdı. Prusya kuvvetlerinin her ilerleyişi Bismarck'a bu hükümetlerle görüşmek ve onların tek Konfederasyon çözümüne karşı direnmelerini adım adım yenmek imkânını vermişti. Orduları Paris üzerine yürüdükçe, bu Konfederasyonda ufak tefek değişiklikler yapmaktan geri kalmamıştı. 18 Ocak 1871'de, kral I. Wilhelm, Versailles'in Aynalar Galerisinde Alman İmparatoru ünvanını aldı ve gençliklerinde özgürlüğü ve 1848 hayallerini alkışlamış olan aynı adamlar tarafından çılgınca alkışlandı.

Almanya'nın birliği sağlanmıştır. Büyük burjuvazisi kendisini güçlü hissetmekte ve Şansölyesi bu gücü ele güne göstermektedir. Wagner Tetralojisini tamamlamıştır. Bayreuth'te, nesiller boyunca Cermen sarhoşluğunu besleyecek ve uyanık tutacak olan eserlere tahsis edilen tiyatro binasının inşaasına başlanır.

DEMOKRATİK ÖZGÜRLÜKLER

Paris emekçileri, başkentin kahramanca direnişine ve General Chanzy ile General Faidherbe'in kısmî başarılarına rağmen mütarekeyi imza eden hükümetin bu teslim oluşunu kabul etmiyorlardı. Bu çarpışmalar Fransa'da bir ölüm kalım savaşı sürdürebilmek olanağını göstermişti. Ancak bunun için, milletin topyekün ayaklanmasını sağlayacak tedbirlerin hiç birinden çekinmeyecek bir hükümetin iş başında olması gerekirdi. Oysa, Fransız burjuvazisi, Cumhuriyetin ilânına sebep olduğu yetmiyormuş gibi, halkı yeniden kışkırtmaya hiç hevesli değildi. Çoğunluğu monarşistlerden oluşan ve Versailles'de toplanmaya karar veren Millet Meclisi'nin tek amacı Parislileri silahsızlandıracak olan barışı sağlamaktı. Fransa'nın hâkim sınıfları, ihtilâfın uzaması ihtimalinin sosyal etkileri karşısında, bozguna razıydılar.

Paris çok geçmeden Fransa'nın ihanete uğradığına kanâat getirdi. Parisliler 1848 Şubatının yıldönümünü coşkunlukla kutladılar. Nümayişler giderek ayaklanmaya dönüştü. Başkentin teslimi, Almanların şehre girişi - işgalin iki günü geçmemesine ve sadece bir mahalleye inhisar etmesine rağmen - müthiş bir galeyan uyandırdı. Thiers'in bir provokasonu isyana yeşil ışık yaktı. Millî Muhafız Kıtası silahlarını alakoymuştu; 18 Mart 1871'de Belediye Sarayını işgal etti ve on gün sonra muhtar bir hükümet kurdu: Paris Komünü.. Bildiriler şöyle diyordu; «Ülkeyi kurtarmaya muktedir tek sınıf olan halka kapıları açınız!» İktidar işçi sınıfının eline geçiyor; Versailles'de, Fransız burjuvazisi, Alman süngülerinin himayesinde, Thiers'in etrafında toplanıyordu.

Komün üyelerinden bazıları Birinci Enternasyonale mensupturlar; kararsız küçükburjuvalardan oluşan çoğunluk, daha hâlâ Versailles'dekilerin iyi niyetlerine inanıyordu. Bu hatâ Thiers'e, Bismarck'ın kendisine iade ettiği harp esirleriyle yeni bir ordu teşkil etmek fırsatını verdi. Almanlar da bir yandan şehrin banliyösünü kısmen işgal ediyorlardı. Üstelik, Komün ağır bir hatâ daha işledi ve saldırıya geçecek yerde müdafaada kaldı. Ne taşranın ne de köylü kitlelerinin desteğine talip olmadı. Fransa'nın geri kalan kısmından kopmuş ve tecrit edilmiş vaziyette kalan Parisliler tutarsız baskınlar ve çatışmalarla vakit kaybettiler ve kuvvetlerini harcadılar. Nisanda, Komün açlıkla karşı karşıya kalmıştı: Thiers yiyecek sevkini durdurdu. Liderler nihayet hatâlarını anladıkları zaman artık iş işten geçmişti. Bu hatalar kısmen liderlerin Proudhon'cu formasyonlarından ileri geliyordu. Mayısta Komünün birlikleri dağılmaya başladı, müstahkem mevkiler düştü. Sedan'da yenilen Mareşal Mac-Mahon, Versailles kuvvetlerinin üstün silah gücü karşısında kanlı sokak savaşları vererek kahramanca çarpışan ve kahramanca düşüp ölen Parisli-leri yenmesini bildi! Haziran 48 günlerinde olduğu gibi, Paris işçilerinin mücadelesi eşit olmayan şartlar içinde cereyan etmişti. 28 Mayıs günü halkçı Cumhuriyetin tarihteki bu ilk örneği yıkıldı. Bir albay şöyle bağırdı: «Herif bir duvarcı, haline bakmadan Fransa'yı yönetmeye kalkmış.»

Gerçekten de, Komün yöneticileri, kurdukları yeni Devletin başına geçerlerken, karşılarına çıkan sayısız problemlere ciddî olarak eğilmekten geri kalmamışlardı. Şüphesiz her şeyden önce, Versailles hükümeti ile bütün bağları koparmalarından doğan kısa vadeli işleri yapmak ve zorlukları yenmek mecburiyetinde idiler, ve birçok noktalarda, bu kendiliklerinden yetişen liderler yetenekli, hiç değilse son derece dürüst olduklarını gösterdiler. İkmal işlerini düzenlediler, kudretli ve disiplinli bir halk ordusunu örgütlediler, ulaştırma ve sağlık hizmetlerini yerine getirdiler, milletvekillerinin görevlerine son verebilebileceğini ka-

bul ettiler, diyanet işleri bütçesini kaldırdılar, laik, parasız ve mecburî olmasını istedikleri öğretim reformunu hazırladılar ve çalışma hayatını düzenlediler. Bu tedbirlerin çoğu bir takım yetersiz teşebbüsler olmaktan öteye gidememiştir: örneğin, patronları tarafından terk edilen atölyeleri işçilere teslim etmişler fakat üretim üzerinde işçilerin kontrolünü tesis edememişler, kendi personelinden başka muhafızı bulunmayan Fransa Bankasının sermayesine dokunmamışlar ve böylece amaçlarını sonuna kadar takip ve intaç etmek yeteneğinden yoksun olduklarını göstermişlerdir.

Rüşeym halinde kalmış olsa bile, bu üç aylık hükümet tarihte eşine raslanmayan bir olaydı: işçi sınıfı sadece varlığını ortaya koymakla kalmamış, ayrıca iktidara el koymaya ve büyük burjuvazinin yardımına ihtiyacı olmadan kendi Devletini kurmaya muktedir olduğunu göstermişti. Eksiklikleri bu büyük deneyin ne önemini ne de anlamını küçültemez. Şüphesiz, iktidarın tamamını almakta tereddüt etmek ve Paris'ten Thiers'i ve Almanları destekleyen hainleri temizlemeye cesaret edememek suretiyle, Komün kendisini başarısızlığa mahkûm etmişti. Gerçek bir sosyalist rejimin çekirdeği olabilmek için, doktrinini ve eylem kılavuzunu tespit edecek, emekçilerle ülkenin tamamı arasında sağlam bağlar kuracak ve onları kapitalist rejime karşı saldırıya geçirtecek bir partiden yoksundur. Buna rağmen, gelecek için tam demokratik bir hükümetin örneğini vermişler, bir yeni dönem açmışlardı. Tıpkı burjuvazinin yüzyıllar boyu uğraştıktan sonra toprak feodalitesini yenip yeni bir dönem açmış olması gibi. Yalnız, burjuvazi iktidarı ancak halk kitlelerinin yardımı ve desteği sayesinde ele geçirmiş olmasına karşılık, emekçiler bugün, yeni finans feodalitesinin hâkimiyetinden sıyrılmış bir toplumun hem savaşçıları, hem teorisyenleri, hem de efendileri olmak durumunda idiler. Bu görevinde Paris başarısızlığa uğramıştı: ancak, kanı ile verdiği imtihan, Karl Marx'ın o zaman yazdığı gibi, «bütün dünyanın emekçi halkını Fransa'ya ilhak etmişti.»

Versailles burjuvazisi bu devrimin vehameti konusunda hiç bir hayale kapılmamıştı. Onun için de, Thiers hükümeti, 1848 Haziranında olduğu gibi, burjuvazinin intikamını almak için biraz kan dökmekle yetinmedi: sistematik bir insan kırımına girişti. Bir gün önceki harp esirleri «bütün dünyanın emekçi halkını Fransa'ya ilhak etmişti.»

Versailles burjuvazisi bu devrimin vehameti konusunda hiç bir hayale kapılmamıştı. Onun için de, Thiers hükümeti, 1848 Haziranında olduğu gibi, burjuvazinin intikamını almak için biraz kan dökmekle yetinmedi: sistematik bir insan kırımına girişti. Bir gün önceki harp esirleri «büyük savaş kahramanları» olarak nitelendirildi, ve Bismarck'ın gözetimi altında korkunç bir tenkil hareketi başladı. 50.000'den fazla kurban verildi. Korkunç bir katliam şehvetinin son durağı Père-Lachaise mezarlığı oldu. Versailles'de, Millet Meclisi bir ayine katıldı ve şükran duaları okundu. Frankfurt antlaşması, Alsace ve Lorraine'i Almanlara bıraktı, beş milyar franklık bir savaş tazminatı ile Fransa'nın üçte birinin işgalini öngördü. Reichstag'da, sosyalist milletvekilleri Bebel ve Liebknecht Alsace'ın ilhakını protesto ettiler ve Paris Komününün gelecekteki devrimin sembolü olacağını söylediler.

Bismarck'ın zaferi ve Almanya'nın gücü Avrupa'da burjuva düzenini garanti altına alıyordu. Buna rağmen, Thiers'in yönettiği tenkil hareketi meseleyi kökünden halletmemişti; idamlar ve sürgünler sadece yakın geleceğe dönük kısa vadeli çözüm yollarıydı; bunca fedakârlıkların asıl hedefi olan sorun ortadan kalkmış değildi. Şöyle ki, o zamana kadar büyük burjuvaların çıkarlarına kolayca ortak edilmiş olan halk bundan böyle özerk bir güç haline gelecek ve insanlığın kurtuluşunda eskiden burjuvaların oynadığı role sahip çıkacaktı.

Thiers kuşkusuz Fransa'da, finans kapital çevrelerinde, bunu ilk anlayan adam oldu ve bu halkçı potansiyeli dondurmak için bazı tavizlerde bulunmak zorunluğunu hissetti. Thiers aşağılık bir adamdı; reformizmi Manchester

liberalizminden esinleniyordu: her beş yılda bir aynı sahne tekrarlanıp on binlerce insan öldürülemezdi. Bu nedenle Meclisteki monarşistlere karşı çıkan Thiers, kendisine asayiş ve güvenliğin korunmasının asgarî şartı gibi görünen Cumhuriyet formülünü tercih etti. Cumhurbaşkanı seçildi ve Muhafazakârları peşinden sürüklemeye çalıştı; orta sınıfların temsilcisi olan Gambetta demagojik palavraları için bir vesile teşkil etti. Sıkıyönetim devam ediyor ve papazlar arasındaki huzursuzluk artıyordu. Buna rağmen, halk kitlelerinin yarattığı korku hâkim sınıflara, ihtiyatlı bir taktik uygulayarak «demokratik özgürlüklere» doğru yumuşak ve tedricî bir şekilde kaymayı öğütleyecektir.

Avrupa burjuvazisi, Komün ayaklanmasını heyecanla izlemişti. Yalnız büyük sanayiciler, müteahhitler, uluslararası ticaretle meşgul olanlar değil, daha mütevazi, henüz kökenlerinden tam kopmamış olup kendilerini geçenlerin başarılarına özenen orta ve küçük burjuvalar da Komünden ürkmüşlerdi. Bu muhteşem sahneye yakından tanık olmak, koca bir şehrin nasıl halk tarafından idare edildiğini görmek için ta Amerika'lardan kalkıp Paris'e gelenler olmuştu. Kapitalist rejimin zatında mündemiç olan bu tehlikenin keşfi paniğe kapılan burjuvaziyi işçi hareketi ile anlaşmaya itmişti. Böylece hemen her yerde bir yumuşama görüldü, Gladstone'vari reformlar yapıldı: seçimlerde gizli oy, toplanma ve birleşme hakkı, ilk öğretim mecburiyeti, grev yasağına rağmen Trade-Union'ların (işçi sendikaları) yasal bir statüye kavuşturulması, vb.

Bu evrimin yanısıra, burjuvazinin çoğunluğu hızlı kilise aleyhtarı kesildi: sanki bu düşmanlık halkın öfkesini oraya yöneltmek için bir çıban başı haline getirilmek isteniyordu. Gerçi Kilisenin hataları ve beceriksizlikleri de bu papaz düşmanlığını körüklüyordu Vatikan Concile'i ve IX. Pius'un uzlaşmaz tutumu her yerde sivil otoritelerle Papalık arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti. Kilise üstü örtülü fakat fadl bir muhalefet tutumu içine girmişti. Buna karşılık, Devletler, birbiri ardınca, kilisenin nüfuzundan kurtul-

mak ve Papanın yanılmazlığı dogmasının pratik sonuçlarından sıyrılmak istiyorlardı. Laiklikten ve Kilise ile Devletin birbirinden ayrılmasından hiç bu kadar çok söz edilmemişti: Papalık ile monarşi arasındaki ünlü çatışmalar devri sanki geri gelmişti. Fransız katolikleri Fransa'yı «Sacré-Coeur» e adayadursunlar ve işçi kulüpleri kuradursunlar, kilise düşmanlığı Cumhuriyetçilerin sloganı haline gelmişti. Belçika'da, Papalığın entrikaları liberallerin gücünü arttırdı. Avusturya'da bile, Habsburg hanedanı kendisini Papalığa sıkı bir şekilde bağlayan Concordat'ya karşı çıktı. Almanya' da ihtilâf daha da şümullü bir şekil aldı: Bismarck, kilisenin artık Reich adını alan Almanya'nın işlerine karışmasını açıkça suçluyordu. Yaman bir papa düşmanı olan bu Lüteriyen, Alman vicdanı üzerinde Cermanizmden başka hiçbir baskı kabul etmiyordu. Cizvitleri lâğvetti ve Vatikan'la ilişkileri kesti. Katolik papaz egemenliğine karşı savaş başlamıştı. «Kulturkampf» aslında çok eski bir Alman hikâyesidir. IX. Pius istediği kadar yakınsın: başına geçtiği uluslararası koalisyon hemen her yerde, Polonya'da, İsviçre'de, Italya'da, hattâ İspanya'da, Portekiz'de ve Meksika'da, bütün Güney Amerika'da gerilemektedir. Birleşik Devletlerde ancak liberalleşmek suretiye girebilmiştir. Kilise egemenliğinden kurtulamamış olan sadece bir iki ülke kalmıştır: Peru ve Kanada gibi. Katolik Kilisesi hiç bir devirde bu kadar kötü bir duruma düşmemişti.

Bu derin dinî buhran, bu laiklik hareketi, rasyonalizmin bu yeniden canlanışı şüphesiz Paris Komününü doğurmuş olan sosyal şartların sonucu idi. Fakat devrim tehlikesi Bismarck'ın zannettiği kadar yakın değildi. Ve Alman Reich'inin Şansölyesi, Bebel ile Liebknecht'i iki yıl kalebentlik cezasına mahkûm ederken fazla vesveseye kapılmıştı. İşçi sınıfı henüz mütecanis olmaktan uzaktı, hattâ tam aksine bu sınıfı oluşturan çeşitli unsurlara göre, zıt eğilimler ortaya çıkıyordu. 1872'de Birinci Enternasyonal ikiye ayrıldı: bir yanda Marx'ın taraftarları, öbür yanda anarşizmi benimseyenler. Bakunin İspanya'ya kaçtı. Fransız sosyalizmi kü-

çük burjuva şovinizmine dönüşüyordu. İngiltere'ninki ise pratik bir sendikacılığa kayıyordu. İtalya'da «fascio»ler şeklinde örgütleniyor ve köylülere kadar yayılan bazı hareketlere girişiyordu. Birleşik Devletlerde bir siyasî parti hüveytine girmeye hazırlanıyordu. Fakat en büyük koordinasyon imkânını Almanya'da bulacağa benziyordu.

Aslına bakılacak olursa, Marx ve Engels dahiyane eserlerini henüz kıyıda bucakta sürdürüyor, ütopik sosyalizme karşı bilimsel sosyalizm teorilerini inşa ediyor ve diyalektik metodun ilkelerini sosyal hayata uyguluyorlardı. Düşünceleri henüz revaç görmekten, genel bir kabule mazhar olmaktan uzaktı. Kapitalizmin nasıl yavaş yavaş sosyalizm şartlarını yarattığını, işçi sınıfının nasıl emek dünyasının en gelişmiş ve en dinamik unsurunu teşkil ettiğini ve proletarya diktatörlüğünün nasıl büyük burjuvazinin diktatörlüğünü alaşağı ederek sınıfsız bir toplum yaratacağını ve giderek sosyalizmin nasıl komünizme dönüşeceğini gösterirlerken Marx ve Engels iki yalnız adamdılar. O kadar ki, şimdilik bu iki düşünürün tezleri gerçeğe ters düşer gibiydi.

Burjuvazi tam bir inkişaf halinde idi. Bir kaç güçlü aile, yeni rejime gittikçe daha kalabalık sayıda iltihak eden aristokrasi kalıntıları ve kapitalist ekonominin şanslı sergüzeştçileri kilit mevkileri işgal ediyorlardı. Bu son derece sınırlı oligarşi - yeryüzünde 500'den fazla milyoner yoktu - yekpare bir kitle teşkil etmekte idi ve teşebbüsleri sadece bu blokun çıkarları yönetiyordu: bu para oligarşisi için ulusal duyguların önemi pek azdı. Tıpkı vaktiyle toprak aristokrasisi için olduğu gibi. Frankfurt antlaşmasından sonra Fransa'nın savaş borçlarını ödemsi gerekince, Fransa Bankası İngiliz sermayedarlarına başvurmakta tereddüt etmedi. Böylece Londra Fransız politikasını kıskacına almaya başladı. İngiltere'nin Fransa'ya yaklaşmasının bir nedeni de, Escaut nehrinin bir gün Almanya tarafından tehdit edilebileceği korkusu idi. Bundan böyle «City» Fransa'nın işlerine sık sık karışacak ve büyük burjuvazi bundan sadece memnun olacaktı.

Yalnız bu oligarşinin mutlakiyet usullerine göre hükümet etmesi artık mümkün değildi. Asırlar boyunca kendisine en iyi kafaları ve en sağlam garantileri temin etmiş olan politikayı izlemesi gerekecekti. Bir yandan, zirvede, karakteristik milyoner tipi belirecekti: iç savaşın Birleşik Devletlerde meydana çıkardığı demiryolu veya buharlı gemi kralları ya da Gladstone'un İngiltere'nin temel müessesesi olarak nitelendirdiği yün veya bira kralları gibi. Örneğin, Rotschild'lerin faaliyeti bütün dünyaya yaygındır. Berlinli bir sermayedar Prusya Devletinin bankerliğini yapmakta ve servetini Devletin kaderine bağlamaktadır. Kapitalist yönetim bir kaç elde toplanmak istidadını göstermektedir.

Öte yandan, büyük burjuvazi, anonim şirketler, sayesinde, orta sınıfların meydana geldiği tasarruf çevrelerini bağlayarak tabanını genişletmektedir. Bu küçük burjuvazi hâkim sınıfın başarıları ile ilgilenmektedir: kendisini onunla dayanışma halinde görmekte, çünkü kendi başarılarının onun başarılarına bağlı olduğunu ve belki bir gün kendisinin de o sınıfa girebileceğini bilmektedir. Böylece rejimin sahipleri ile kitleler arasında, varlığı sosyal problemi içinden çıkılmaz bir hale getirecek olan bir orta tabaka teşekkül etmektedir: dünya piyasasındaki dalgalanmaların yaratacağı sürtüşmelere ve çekişmlere göre, bu orta tabaka halktan gelen taleplere kâh müzahir kâh karşı olacak ve uzun süre büyük burjuvazi için değerli bir manevra unsuru teşkil edecektir. Tıpkı vaktiyle büyük burjuvazinin monarşik iktidarın elinde feodaliteye karşı bir âdet olarak kullanılmış olması gibi.

Birleşik Devletlerde bir kriz patlak verir: bu dalga zengin bir sanayiin üzerinden geçer. Amerikan sanayii, dev bir tarıma makinalı araçlar sağlamakta, yeni başlayan elektrik kullanımını arttırmakta ve «Standard Oil» petrolleri sayesinde bir Rockfeller ya da çelik üretiminde bir Pierpont Morgan yetiştirmektedir. Daha sonra buhran Avrupa'ya sıçrar ve halkların üzerinden geçen

sefalet dalgaları işçi hareketini boğar. Ama yavaş yavaş karşılıklı güçler arasında bir denge kurulmaya başlar.

Liberal kapitalizmi bu zaferi hâlâ çoğunlukla İngiltere'ye yaramaktadır. Britanya İmparatorluğu dünyadaki milyonerlerin yarısını barındırmaktadır. Aristokrasi ile plütokratlar arasında hiç bir uyuşmazlık eseri kalmamıştır. Politikacılar da bu egemen sınıflarla iyice kaynaşmışlardır: Ingiliz demokrasisi adına konuşabilmek için zengin olmak şarttır ve Disraeli İngiliz işçisinin silindir şapkalı adama karşı gösterdiği saygıyı iftiharla belirtir. Disraeli'nin seçimlerdeki başarısı kapitalist İngiltere'nin nasıl yekpare bir kitle teşkil ettiğini ve nasıl milletçe dünya ticaretine hâkim olduğunu gösterir. Ekonomik bilançosu dev boyutlara ulaşır: ihracatı yirmi yılda üç misli artmıştır. Sömürgecilik çabaları Afrika'da yoğunlaşır. Livingstone Tanganyka'yı kateder. İngiltere Sudan'ı ele geçirir ve Mısır'a iyice yerleşir. Bu sonuncu ülkenin ticaret açığı ve dış borçları İngiltere'nin tam bir uydusu haline gelmesine yol açar. Alplerde kazılan Gothard gibi yeni tüneller Avrupa'nın Akdenize daha fazla açılmasını sağladıkça Süveyş kanalının önemi de artmaktadır. Akdeniz ülkeleri de bu temas sonucunda uyanmaktadırlar.

Jön Türkler Türkiye'de liberal bir Anayasayı Padişaha empoze ederler ama ülkelerini yabancı hâkimiyetinden kurtarmayı başaramazlar. Ruslar büyük bir esir pazarı olan Khiva'ya girince, Londra Çarın Hindistan'a doğru yürümesinden endişeye kapılır. Mısır İngiliz siyasetinin mihrakı haline gelmiştir. Öte yandan, Fransa Cezayir'de sürekli Kabil isyanları ile baş etmeye çalışmaktadır. İtalya bundan yararlanarak Tunus'u bir deniz harekâtı ile tehdit eder. Fakat Londra'nın onayı olmadan hiç bir şey yapılamaz.

Ispanya'da liberaller nihayet Cumhuriyeti ilân etmişlerdir. İspanyol ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durum karşısında, esas niyetleri kitleler arasında gelişmeye başlayan anarşik hareketlerden kendilerini korumak-

tır. Gerçekten de, Bakunin'in propagandaları İspanya'da müsait bir zemin bulmuştur. Carlist'ler dışardan yardım isterler: Londra'da, veliaht Alphonse - kraliçe Isabelle'ın oğlu - İspanya'ya dönmek için müzakerelere girişir ve 1875'de, Primo de Rivera ve Ingiltere'nin desteği ile tahta geçer. Ülkesine sınırlı oy hakkına dayanan liberal bir Anayasa vererek saltanatına başlayan XII. Alphonse ile İspanya'da bir köşe kapmaca başlar: liberallerle muhafazakârlar, sosyal hareketin gösterdiği safhalara göre, münavebe ile iktidara gelirler. İngiltere, uluslararası müşterileri arasında bu tür Devletlerin çoğalmasını ister. Birleşik Devletlerde olduğu gibi kapitalist rejimin müdafaasına aynı derecede bağlı iki partinin metodları arasındaki aldatıcı muhalefet sayesinde halktan gelen baskıyı nötralize etmesi İngiltere'nin elbette işine gelmektedir.

Fransa da aslında buna benzer yeni bir Anayasa kabul eder. Yalnız İspanya'dan farklı olarak genel oyu ve berayı ihtiyat Cumhuriyet şeklini benimser. Fakat dinî irticaın da desteklediği inatçı bir muhafazakâr olan Mac - Mahon'u başında tutar. Cumhuriyetçi güçler ona karşı yeniden guruplaşır ve Bismarck'ın 1875 Anayasasına karşı savurduğu tehditler demokratik baskıyı şiddetlendirir. Birinci Enternasyonal dağılır fakat sendikal kuruluşlar yeniden ortaya çıkar, bir işçi delegasyonu Philadelphia'ya gider ve Marx'ın öğrencisi Jules Guesde sosyalist Kongresini selamlar. Seçimlerde işçiler yeniden adaylıklarını koymaya başlarlar ve demokrasi fikri ülkede gittikçe daha derin bir şekilde kök salar.

İtalya'da da sola doğru hafif bir kayma görülür. Roma'yı kaybetmiş olmanın hırsını hâlâ yenemeyen Papanın köstekliediği irtica orta sınıfların gelişmesine müsaade eder. Vatikan ile Prusya arasındaki ihtilâf vahamet kesbeder: Bismarck hem katoliklere hem de sosyalistlere karşı başarı ile savaşacak bir monarşi sevdasındadır. Sanayi burjuvazisi Reichstag'a beş sosyalist milletvekilinin girmesinden ve bir Alman işçi partisinin kurulmasın-

dan endişe duymaktadır. Milliyetçi liberalizm, sosyal hareketi parlamento içinde bölme politikasını uygulamak için Bismarck ile anlaşacaktır.

Bu sahada İngiltere daha avantajlı durumdadır. Son onyıllar içinde uyguladığı liberal politika sayesinde, iki işçi milletvekili burjuva kamu oyunda fazla bir tepki yaratmadan Avam Kamarasına seçilebilmiş ve Birmingham'da zengin bir sanayici olan Joseph Chamberlain belediî reformlar öngören bir programı geliştirerek radikalleri mahalle komiteleri halinde örgütlemiş, bu suretle orta sınıfları oldukça etkili bir mahallî sosyalizm ile bütünleştirmiştir. Ancak, sallantıda olan İrlanda meselesinin dışında, liberalizm bugün artık İngiltere'nin kaygıları arasında ilk yeri tutmaktan çıkmış, emperyalist misyonu ön plâna geçmiştir.

İçerdeki ve dışardaki başarılarından güç alan İngiliz burjuvazisi artık Imparatorluk sorunları ile uğraşabilecek hale gelmiştir. Disraeli Delhi'deki geleneksel «Durbar» şenlikleri sırasında kraliçe Victoria'yı Hindistan İmparatoriçesi ilân etmiştir. Şüphesiz İngiltere kolonilerini düşünmekten hiç bir zaman geri kalmamıştır: kendisine bol bol ham madde ve pazarlar sağladıkları için geçimini biraz da onlara borçlu bulunmaktadır. Fakat Delhi'deki merasim yine de İngiltere tarihinde yeni bir çığır açmış sayılabilir: bundan böyle İngiltere için söz konusu olan İmparatorluğunun korunmasını örgütlemektir ve Hindistan bu bakımdan en önemli rolü oynamaktadır. İngilizler ayrıca Güney Afrika'da, misyonerlerinin istediği Konfederasyon'u meydana getirmek için çaba harcarlar: Güney Afrika'da elmas madenleri bulunmuştur. Akdeniz üzerindeki gözetimlerini de yoğunlaştırırlar. Disraeli dört milyon sterlinge Süveyş kanalının hisse senetlerini satın aldırır: böylelikle İngiltere kanala yerleşmiş olur ve geriye Mısır meselesini halletmek kalır. Misyonerlerini Yukarı Nil ve Kenya'ya gönderir ve Cezayir'de varlığına katlanmış olduğu Fransa'yı bu defa Tunus ile ilgilenmeye teşvik eder.

İngiltere yakında eski rakibini kıskanmaktan vazgeçecektir.

Eğer, Londranın Fransa'ya karşı ikinci bir savaştan vazgeçirdiği Bismarck, İngilizlerin bu politikasını kabul ediyorsa, bu sömürgecilik hırsı olmadığı içindir. Bismarck'a göre, Almanya şimdilik bütün çabalarını Avrupa meselesine adamak zorundadır. Avrupa'da liberalizmin başarıya ulaştırdığı çeşitli ekonomiler ulusal üretimlerini korumak yoluna gitmekte gecikmediler. Almanya'daki bazı iktisatçılar millî pazarın korunmasını tavsiye ederler. Prusya'lı toprak sahipleri ile anlaşma halinde olan Bismarck, millî ekonominin Ingiliz sanayiine karşı savunulmasını öngören bu eğilimi kınar. Yıllarca Avrupa'ya canlılık getirmiş olan serbest ticaret bugün artık kazançları sınırlamaktadır: yakıt olarak odun kullanan metalürji sanayii hiç bir yerde kalmamış, üretim, Avusturya ve Rusya hariç, hemen her yerde İngiliz modeline göre örgütlenmiştir. Bundan böyle, üretimi daha da arttırmak için ciddî bir gümrük himayesinden başka çare yoktur. Bu da kıta Avrupası ile İngiltere arasında muhtemel bir ihtilâfın tohumlarını ekmektedir. Ve ilk işaret Almanya'dan gelmektedir.

Avrupa'da bu ihtilâfı körükleyen fırsatlar eksik değildir ve Doğu meselesi bile tek başına hükümetleri meşgul etmeye yetmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun inhitatı, Rusların ilerleyişi ve Hindistan'la ilişkileri bu konudaki endişelerini muhafaza eden Londra'nın gözünde en önemli meselelerden biridir. Rusya'nın yardımı ile bir Bulgar isyanı patlak vermiştir: Padişahın paralı askerleri olan Başıbozuklar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış olan bu isyan faziletli Avrupa'yı duygulandırmıştır! Gladstone bunu bir demokratik propaganda konusu yapmakta, bu vesile ile hitabet ve belâgat örneklerinin en güzellerini vermekte, ama bu arada İngiliz kamu oyunu çalkalandıran emperyalist coşkunluğu azaltmak için tabiî hiç bir şey yapmamaktadır.

Öte yandan, Sırplar da bir deniz mahreci peşindedir-

ler: zengin köylülerin domuzlarını satmak için pazarlara ihtiyacı vardır, çünkü Avusturya kuzey yolunu kendilerine sık sık kapamaktadır. Balkanlardaki karışıklıklar gittikçe yoğunlaşır: İslam etkisinin, başka yerlerde ezcümle Orta Afrika'da ve Orta Doğuda olduğu gibi, Balkan yarımadasında da bir huzursuzluk kaynağı haline geldiği anlaşılmakta ve İngiltere'nin bütün yaşatma gayretlerine rağmen felâket getiren Osmanlı İmparatorluğunun sonu kaçınılmaz bir şekilde yaklaşmaktadır. Avrupa Devletleri onu egemenlikleri altına almak için anlaşırlar. Rus birlikleri Tuna'yı geçerler. Ancak 1878'de bu Türk - Rus savaşına son veren Ayastefanos antlaşması Rusya'nın çıkarlarını fazla kollamakta ve onu adeta Balkanlarda hakem yapmaktadır. Londra İstanbul civarında bir Rus protektorasına müsaade edemez.

Bismarck'ın aracılığı sayesinde ertesi yıl Berlin antlaşması imzalanır. Fransa'ya resmen Avrupa'yı yatıştırma görevini veren bu antlaşma İngilizlerin tekliflerini kabul ederek Türkiye'yi parçalar, Kıbrıs'ı Ingiltere'ye vererek Akdenizdeki üslerini tamamlamasını sağlar, Sırbistan'ın bağımsızlığını kabul eder, ancak Bosna ve Hersek'i işgal eden Avusturya'ya tâbi kılar, başında Rus kontrolünde bir Alman prensi ile Ege denizinde mahreçi olmayan bir Bulgar prensliği yaratır, Boğazları ticaret gemilerine açar. Türkiye İstanbul'a doğru çekilir fakat Rusya'nın sızması önlenir. Bu yarım yamalak tedbirlerle Avrupa Devletleri Doğu meselesini sözde hallederlerken onu yine de muallâkta bırakırlar.

Tabiî bu paylaşma ulusal iradeleri hiç dikkate almamıştı. Halkın istek ve coşkuları henüz tayin edici bir politik faktör olmaktan uzaktı, ve Komünden sonra yazılmış olan «Enternasyonal» marşının haykırdığı öfke hâlâ etkisizdi. Bununla birlikte, ateşli güfte ve bestesi, bir zamanlar Avrupa'yı sarsmış olan «Marseillaise» örneği, şiddetli grevler tahrik ediyordu: Fransa ikinci kezdir dünyaya bir devrimci şarkı armağan etmişti. Ancak bu grevler çoğu

zaman bir saman alevi gibi umutsuzluk içinde yanıp sönüyor ve geriye yoğun bir manevî şaşkınlık, derin bir hayal kırıklığı ve daha büyük bir sıkıntıdan başka bir şey kalmıyordu. Grevler Birleşik Devletlerde sanayiin hacmi ile orantılı bir şiddet kazanıyor ve topçu ateşinin desteğinde bastırılıyordu. İşçi güçleri bu yüzden gizli derneklere sığınıyor, ya da Gompers tarafından kurulan işçi sendikalarında keskinliğini yitiriyordu. Sosyal mücadele ücret tarifeleri sonuna indirgeniyordu.

Sınaî fütuhat gittikçe genişliyordu. Sağ kalanları Oklahoma'da toplanan Kızılderililer imha edilirken, Yeni Dünya şantiyelerine akın eden kozmopolit kitle birleşme yeteneğinden yoksun görünüyordu. İngilizler, Almanlar, İtalyanlar, İrlandalılar, Rusiar Amerika'ya göç ediyor ve işçi çevrelerinin saflarını durmadan yenileyen bu akın işçi hareketine özel bir nitelik kazandırıyordu: ikinci kuşakta, bu göçmenlerin çocukları fabrikaların yönetim kadrolarına yükseliyor ve sonra gelenlerle, - zencilerle beraber en nankör işlerde çalıştırılan bu işçilerle - dayanışmayı reddediyorlardı. Proletaryanın bir kısmı kurulu düzenin hiyerarşisi ile bütünleşiyor ve böylece işçi sınıfı parçalanıyordu. Nihayet, kapitalist rejimin özelliği olan anarşinin ara sıra imkân verdiği inkâr edilmez ferdî başarılar emekçileri yeniden bir araya toplama çabalarını etkisiz kılıyordu. Çeşitli yolsuzluk ve suiistimaller bu sürekli bölünmeyi büsbütün hızlandırıyordu. Siyasî partiler de - Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler - oynanan oyunun birer parçasıydılar. Netice olarak, insanlığın kurtuluşu problemi, özellikle Birleşik Devletlerde, ekonomik şartların bir türevi olarak kalıyordu. Fikrî faaliyetler de daha ziyade tekniğe yöneliyordu. Rusya'da, kimyager Mendeleief'in 92 basit cismin varlığını keşfetmesine, Fransa'da Pasteur'ün sarî hastalıklar üzerindeki çalışmalarından sonra mikrop âlemini keşfetmesine karşılık, Amerika'da bilimsel araştırmalar daha ziyade, dinamo, telefon, su enerjisi (beyaz kömür), fonograf ve elektrik ampulü gibi pratik buluşlara yöneliyordu.

Fakat Batıda işçi hareketi yine de grevler sayesinde gelişiyordu. Bir geri çekilen bir ilerleyen dalgalar gibi Avrupa'yı sıcran grevler bazan olayların daha iyi anlaşılmasına yol açıyordu. Çarlık Rusya'sında, ekonomik geri kalmışlığına rağmen, iki milyona yakın işçi vardı. Bunlar Saint-Peterburg, Toula, Nijni-Novgorod ve Donetz havzasındaki metalürji merkezlerinde çalışıyor, ve on dört saatlik iş günü ile sefil ücretlere karşı grevler yolu ile mücadele ediyorlardı. Bu ıztıraplı kargaşalığın içinde, işçileri ihtilâle çağıran kuruluşlar meydana geliyor, Çarın polisi tarafından hemencecik yok ediliyor, fakat çok geçmeden yerlerini daha etkin başka örgütler alıyordu. Onlardan uzakta, öğrenci çevreleri de bulanık propagandalarına devam ediyor fakat işçi sınıfının öncü rolünü anlayamıyorlardı.

Oysa, Rus halkına yavaş yavaş kurtuluş şansını getiren, sanayi sahasındaki ilerlemelerdi. Serflerin kurtuluşuna ayak uyduramamış olan toprak aristokrasisi bu ilerlemelere karşıydı. Bu geçiş döneminde, kurtuluş hareketlerine anarşinin hâkim olması olağandı. Nitekim, edebiyatta da anarşi akımı ağır basıyor, savaş şartlarının hazırlanmasına dönük olmayan soyut bir bunalım edebiyatı günün modası haline geliyordu. Romancı Tolstoi hâkim sınıflara ateş püskürüyor fakat sonunda tevekküle boyun eğiyordu; Dostoievsky Rus halkından, mutsuzları kalkındırmak için Allah tarafından seçilmiş kavim olarak bahsediyordu. Isveç'te Strinberg, Norveç'te Ibsen, Fransa'da Zola öfkelerini boğuk bir sesle dile getiriyor fakat ortaya herhangi bir slogan atmıyorlardı. Burjuvazi, halkın galeyanları ile kaidesi sarsılsa da, bütün gücü ile ayakta duruyor ve sanatkârlar da daha ziyade onun şerefine çalışıyorlardı. Fransız heykeltraşı Rodin'in dehası, empresyonist ressam Manet'nin ve Rus bestekârı Tchaikovsky'nin eserleri, kaynakları tükenmeyen bir yaratıcı gücün ilâhî şan ve şerefini temsil ediyorlardı.

Bu itibarla, sosyalizmin bu dönemde kazandığı kısmî

başarılara ne yaptıklarını ve ne istediklerini çok iyi bilen efendilerin tavizleri ve denenmiş taktikleri gözüyle bakmak gerekir. Bu da burjuvazinin güçlülüğünü kanıtlar. Yeni Almanya'nın ihtişamı Bismarck'ı da aynı yola sürükler. Alman İmparatoruna karşı girişilen iki suikast teşebbüsünden sonra, sosyalist partisini kapatır ve toplantıları yasaklar. Bismarck'ın sosyalizme saldırması ile Katolik kilisesine karşı cephe almasının nedenleri aynıdır: dini bütün bir Cermanist olarak, evrensel olmak istidadını gösteren ve böylece Alman kafasında ırk fikrine rakip olabilecek olan her şeyden kuşkulanmaktadır. Oysa, savaşın seyri Bismarck'a otoritesinin sınırlılığını göstermiştir. Kulturkampf projesinde hüsrana uğrar; bu yüzden Merkeze yaklaşır ve burjuvazi ile işbirliği yapar. Sosyal demokrasiye karşı kuvvet kullanma teşebbüsü başarısızlığa uğrar: bu defa onu içten fethetmeye kalkar ve bir takım sosyal kanunlar çıkartarak Almanya'yı, politik eğitiminin yetersizliğine ve toprak köleliğinin daha yeni kaldırılmış olmasına rağmen, Avrupa'nın en ilerici ülkesi haline getirir.

Bismarck'ın politikası bakımından sırıtan bu aldatmaca yaygınlaşmaya başlar. O andaki ekonomik duruma ve hâkim sınıfların elindeki imkânlara göre, aynı ülkede kâh sistematik bir baskı rejimi, kâh demokratik haklar konusundaki başarıları ile övünen liberal bir rejim iş başına gelir. Bu denge politikası çeşitli adlarla anılır fakat hep halktan yana olduğunu iddia etmekten geri kalmamakla beraber aslında iktidarda olan burjuvazinin eseri olmaktan kurtulamaz Böylelikle, çeşitli ilerici formül ve programların maskesi altında, rejimin hakikî efendileri ince hesaplarını yürütürler ve ancak kendi varlıklarını korumak için elzem olan tehlikesiz bazı fedakârlıklarda bulunurlar. Kitleler her yerde bu demagojiye kanarlar. Orta sınıfların ise zaten gizli arzusu, kendilerine bu kadar umut vermiş olan bu sistem içinde başarıya ulaşmaktır.

Bundan böyle, Fransız Cumhuriyetçilerinin parlamentodaki başarıları. oy hakkının genişletilmesi ve san-

dalyaların dağılımı hakkındaki İngiliz kanunları, Italya'daki seçimler sonucunda iktidara gelen çoğunluk, İskandinav ülkelerinde orta burjuvazinin yaptığı sosyal reformlar, İsviçre'de radikalizmin doğuşu, İspanya'da bir sosyalist partinin kuruluşu, Belçika'da kilise aleyhtarı bir hükümetin iş başına gelişi, hattâ Meksika'da General Porfirio Diaz'ın Cumhurbaşkanlığına seçilişi - aslında ülkesinin bütün kaynaklarını Yankee kapitalistlerine peşkeş çekmesine rağmen - hep birer gerçek demokratik zafer sayılacaktır. Oysa, her yerde söz konusu olan sadece burjuvazinin iktidarını pekiştirmektir. Fakat burjuvazi bir Amerika'da niyetlerini ve çıkarlarını açıkça ve sahte bir utanç duygusuna kapılmadan ilân etmekte ve madenleri, nitratları, otlakları, ormanları ele geçirmek konusunda çeşitli klikleri arasında çıkan rekabetleri saklamamaktadır.

Bu, işlerin idaresinde artık halkın hiç bir rolü kalmadığı ve Komünün acı hatırasının artık kapitalist politika üzerindeki etkisini kaybettiği anlamına mı gelmektedir? Hayır, tam aksine; ve İngiltere'nin dünyaya empoze ettiği uluslararası liberalizm sosyal mesele karşısında bu kadar kaygısız görünüyorsa da, bu mesele yine de bütün manevralarının konusunu teşkil etmektedir.

Acaba Kilise ne düşünmektedir? Papalık makamına, istidatlı bir oportünist olan ve selefinin hatalarını tamir edip kaybedilen şeyleri yeniden ele geçirmeye uğraşan XIII. Leon seçilmiştir. Yeni Papa Kilise ile Devletler arasındaki gerginliği gidermeye ve, iktidarda kim olursa olsun, bütün Devletlerle iyi geçinmeye çalışır. Yirmi yılda bu çabalarında başarıya ulaşır ve hâkim sınıflar, kurulu düzeni payandalamak için kendilerine kilisenin ittifakını getiren ve Vatikanın bir zamanlar Lamennais'nin şahsında mahkûm etmiş olduğu Hıristiyan demokrasisi ilkelerini savunan Papayı alkışlarlar.

Sosyal evrim korkusu artık her yerde kendisini göstermektedir: burjuvazinin politikası bundan böyle bu korku doğrultusunda şekillenecektir. Nitekim, Fransız

Cumhuriyetinin 1879'da, demokrasi iddialarına güç kazandırmak için giriştiği bir takım teşebbüsleri bu açıdan değerlendirmek gerekir: hükümet ve Meclisler Versailles'den ayrılarak Paris'e yerleşirler, «Marseillaise» millî marş olarak kabul edilir, 14 Temmuz ulusal bayram günü olarak kutlanır ve Komünün son direnişinin bastırıldığı meydana «Place de la République» (Cumhuriyet Meydanı) adı verilir. Demokrasi insanlar arasında kesin olarak «hemşehrilik hakkını» kazanmıştır.

EMPERYALİZM

Britanya İmparatorluğu dünyanın en güçlü Devletidir. Londra ve Liverpool kömür, demir, yün ve pamuk, kauçuk ve ipek pazarlarını ellerine geçirmişlerdir. Yeryüzünün keşfinin hemen hemen tamamlandığı ve teknik ilerlemelerin insanın doğaya egemenliğini sağladığı bu dönemde, tarihin bu son devresinde, fatih bir millet olarak sahneye çıkan İngiltere gerçekten dünyaya egemendir.

Avrupa'da büyük bir sınav vermiştir: sadece Fransa örneği, Londra'nın bir ülkeyi nasıl ekonomik bakımdan uydulaştırmakla ulusal bağımlılığa sürükleyebileceğini göstermeye yeter. Londra City'sinin, hepsi de sermayeden yana yoksun olan öteki Avrupa Devletlerinde aynı başarıyı kazanmaması için hiç bir sebep yoktu. O sırada tedhişçi eylem ve suikastlarla kasıp kavrulan esrarengiz Rusya bile bu kuralın dışında kalmıyordu. Asya'da İngiltere'nin bu hegemonyasına meydan okuyabilecek bir ülke yoktu: Japonya korkunç bir iç savaşa dalmış, kitleler tam bir kıyamet ortamının içinde, Anayasanın öngördüğü reformları bekliyorlardı. Ingiltere Çin'de deniz gümrüklerinin yönetimini ele geçirmiştir. Orta Asya'nın en önemli problemi, Rus genişlemesi ile İngiliz emperyalizmi arasındaki çatışmadır: iki güç birbirinin üzerine doğru gitmekte ve İngiltere, Rusların ilerlemesini durdurmak için Afganistan'la Bülûcistan üzerinde hegemonyasını tesis etmiş bulunmaktadır. Sonde adalarında, İngiltere, kendisi ile sıkı bir malî dayanışma içinde bulunduğu Hollanda sömürgeciliğini korumaktadır. Güney Amerika'da, yeni yeni sanayileşmeye başlayan Devletler muazzam ham madde rezervleri

ile mükemmel pazarlar teşkil etmektedirler: politik anarşi bu ülkeler üzerinde çevrilen ekonomik entrikaları yansıtmaktadır. Birleşik Devletlerde bile, o kadar hızlı ilerlemelere rağmen, İngiltere Bankası eski sömürgesi ile ilgisini kesmez. Amerika'nın altın, kömür, petrol, demir ve bakır cevherleri üretimi ne kadar çok olursa olsun, henüz İngiltere'ye rakip olacak bir durumu yoktur. Malları daha Avrupa mağazalarına intikal etmemiştir. Velhasıl Britanya İmparatorluğu rakipsizdir: deniz üstünlüğü sayesinde buhran dönemlerini sabırla geçiştirmek imkânına sahiptir.

Bununla birlikte, İngiltere'yi uyanık ve tetikte bulunmaya iten bir husus vardı: teknik ilerlemeler, kömür kaynakları ve malî imkânları, İngiltere'ye bütün dünya yollarını açmıştı; oysa bu yollar, tarih boyunca, hiç bir zaman istikrarlı bir hüviyet göstermemişlerdi. Üstelik, eskiden, önemli bir ekonomik yer değiştirmenin kervanları ve kadırgaları etkilemesi için asırların geçmesi gerektiği halde, bugün bir pazarı altüst veya yok etmek için yeni bir keşif kâfi gelmektedir. Örneğin, madenî boyalar nebatî boyaları gözden düşürüyor, sentetik imalât kökboyası tarımına son veriyor, indigo'nun yerini indigotin tutuyordu. İç patlamalı motorlar buharlı kazanı rağbetten düşürüyordu: buhar tek enerji kaynağı olmaktan çıkıyor ve bu keşif kömürün üstünlüğünü tehdit ediyordu. Bir bölgenin refahı, bir başka bölgenin iflası yeni bir icada ve bunun sonuçlarına bakıyordu. Sanayiin hiç bir dalı yoktu ki, insanların elindeki kaynakların bu sürekli değişkenliğine tâbi olmasın.

İngiltere üstünlüğünü muhafaza etmek istiyorsa, her yerde ekonominin bu hareketini dikkatle izlemesi gerekiyordu. Üslerini deniz yollarının her tarafına serpiştirmek basiretini göstermiş olduğu için, ekonomiyi kontrolü altında tutmakta fazla bir zahmet çekmiyordu: basit kömür depoları, İmparatorluk yollarının karmaşık şebekesini sıkı bir şekilde muhafaza eden kaleler ve acentalar hükmünde idi. İmkânlarının genişliği sayesinde, City kapitalist tahakküm sanatının ustası olmuştu. Faydasını yitirmiş olan bir

pazardan vazgeçmek, zamanında yeni bir üretim merkezine el koymak, muhtemel bir rekabeti saptırmak ve bir işletmeden bir başkasına sürtüşmesiz geçmek için gerekli esnekliğe sahipti. Becerikliliği sayesinde hep haklı ve kârlı çıkıyordu. Aynı becerikllik, içerde sosyal meseleyi ertelemesini de sağlamıştı.

Britanya İmparatorluğu; Afganistan, bağımsızlığını tanıdığı Transvaal, ve Clemenceau'nun Fransa'nın çekimser kalmasını sağladığı Mısır meselelerini halletmeye çalışırken, Muhafazakârlar yeni bir seçim kanununun, iş ve mecburî lik öğretim kanunlarının lüzumunu savunurlar. Böylece, hâkim sınıfların yönetiminde ve İngiliz düşüncesini besleyen bir din duygusunun içinde sendikal bir sosyalizm teşekkül edecek ve işçi sendikaları politika yapmamak, yani hükümetin politikasını kabul etmekle iftihar edebileceklerdi İngiliz kökenli bu sosyalizm türü - aynı nedenlerle - daha önceki liberalizmin kazandığı başarıyı kazanacaktı: İsviçre'de, Belçika'da, Norveç'te, Fransa'da, Avustralya'da hasılı İngiliz finans kapitalinin girdiği her yerde revaç görecekti.

Netice olarak, İngiltere'nin otoritesi, insanlara değgin şeylerin istikrarsızlığı dışında hiç bir sınır tanımıyordu. Tüm Avrupa ülkelerinin üretim ritmlerini olduğu gibi muhafaza etmeleri halinde, İngiltere onların karşısında daha uzun süre banka servetlerinin garanti ettiği üstünlüğü koruyabilecekti: böylece, Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet bitkisel bir hayat yaşamaya mahkûm görünüyordu; Ispanya, İtalya ve Balkanların geri kalmış ekonomileri ise kolay lokmalardı.

Sadece, nüfusu günden güne artan Almanya, İngiltere'nin nüfuzuna direnebileceğe benziyordu. Avrupa'nın en iyi madencileri olduklarını hatırlayan Almanlar, ülkelerine özledikleri egemenliği sağlayabilmek için sanayilerine güveniyorlardı. Almanya, gerçekten de, kaybettiği zamanı telâfi etmekle meşguldü. Alman birliği ifadesini sadece, tamamlanıp açılış töreni yapılan Köln katedralinin ihtişamın-

da bulmakla kalmıyordu. Bilimsel araştırmaların desteğindeki sancıyı de, yakında uluslararası rekabete katılabilecek seviyeye gelmişti: muazzam kömür kaynakları ve işgücü İngiltere için tehlikeli bir rakip haline gelmesini sağlayacaktı.

Pazarların genişlemesi ve fiyatların düşmesi karşısında ulusal ekonomiler birbiri ardınca dışarıya kapanmak istidadını gösterdiklerinden, tehlike daha da yakın gözüküyordu. Alman fabrikalarının gelişebilmesi için başka çare görmeyen Bismarck himayeciliği kabul etmek zorunda kalmıştı. Avrupa Devletlerinin onun örneğini izlemeleri halinde, İngiliz ihracatı en önemli pazarlarından yoksun kalabilirdi. Şüphesiz sömürge pazarı ile sermaye piyasası henüz elindeydi, ama Alman politikasının yarattığı önemli bir problem ortaya çıkmıştı: Almanya'nın himayeciliğe kayması sadece İngiltere karşısında bir set teşkil etmekle kalmayıp, kıta Avrupa'sı üzerinde, açıkça İngiltere'ye karşı yöneltilmiş bir çeşit Avrupa Zollverein'i (gümrük birliği) denemek anlamına geliyordu. Bu gümrük birliği, 1881 gümrük tarifesinin ılımlı bir himayeciliğe doğru sürüklediği Fransa'yı bile içine alabilirdi. Berlin'in imzaladığı ticaret anlaşmaları açıkça bu amaca yöneliyordu. Ayrıca, Alman diplomasisi Cermen komşularını kendisine yaklaştırmayı ve, Alman kültür ve tekniğinin güdümünde, Avusturya - Alman ittifakının birinci halkasını teşkil ettiği bir Avrupa bloku meydana getirmeyi amaçlıyordu. Bismarck'ın sistemi içine giren Avusturya - Macaristan da kendi himayesi altında bir Balkan Konfederasyonunu öngörüyordu: Almanya'nın desteği kendisini Ruslara karşı teminat altına alıyordu.

Böylece, sıra ile Almanya'ya, İspanya'ya ve İtalya'ya hâkim olmanın düşünü kuran Habsburg'lar, kendi ülkelerinde gemi azıya alan milliyetler ihtilâflarını halletmeyi başaramadan, Tuna'nın doğusuna göz dikmeye başlıyorlardı: Çek milliyetçiliğinin Profesör Masaryk'in yönetimi altındaki baskısı o kadar şiddetlenmişti ki, Çekçeyi resmî dil ola-

rak kabul etmekten başka çare kalmamıştı. Böylece Habsburg hanedanı yeni bir genişleme macerasına girişmişti: kendi durmadan zayıfladığı halde, Cermanizmi Doğuya doğru yaymaya ve içinden çıkılmaz diplomatik entrikaların içine sürüklemeye çalışıyordu. Bu, yeniden canlanmak ister gibi görünen - çünkü İtalya da tekrar Berlin'e bel bağlamaya başlamıştı - eski Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğunun rüyalarından biri değil miydi?

Bu arada, İngiltere ile Almanya ikisi birden, hem Fransa'ya hem de İtalya'ya Tunus'a yerleşmelerini teklif etmişlerdi: Fransızların karşısında Alplerde bir düşman çıkarmak kurnazca bir işti. Bu taktik o kadar başarılı oldu ki, kendini beğenmiş bir adam olan İtalyan Başbakanı Crispi Almanya'ya Fransa'nın kuzey doğusunu teklif etti: İtalya da Marsilya'ya kadar güneyi alacaktı. Roma'ya güvenmeyen, askerî güçsüzlüğünden emin olan Bismarck sonunde Fransa'nın Tunus'u işgal etmesine ses çıkarmaz ve buna öfkelenen İtalya bu defa Avusturya-Almanya ittifakına girmek için yalvarır. Ayrıca, Almanya'nın nüfuzunu dengelemek isteyen İngiltere'nin yardımiyle, Arabistan yarımadasının karşısında Eritre'ye yerleşir. 1882'de Üçlü İttifak imzalanınca, Crispi bir gün Fransa'yı Akdenizde ezecek güce ve desteğe sahip olduğuna inanır: Almanya'nın yönetiminde meydana gelen blok, İspanya'ya, Sırbistan'a, Romanya'ya, Türkiye'ye ve İsveç'e uzanan kolları ile, aşağı yukarı Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğunun sınırlarına ulaşır. Bismarck, kabalıklarına rağmen, ülkesine Avrupa'nın hâkimiyetini sağlamak üzeredir. Almanya'nın Fransa'dan yana çekineceği bir şey yoktur, zira Fransa askerî alanda intikam umutlarını yitirmiş olup bağımsız bir politika izlemek yeteneğinden uzak görünmektedir.

Mısır'daki olaylar bunu kanıtladı. İngiltere'nin kışkırttığı huzursuzluklar sonucunda, İngiliz hükümeti, bir Fransız-İngiliz ortak kontrolünü öngören daha önceki anlaşma hükümlerini çiğneyerek, tek başına müdahale etmek kararını aldı ve Mısır'a asker çıkarttı.. Fransa ülkenin tahli-

yesini sağlamaya çalıştı, ancak müzakereler devam ederken, Londra Süveyş kanalı üzerinde o zamana kadar sadece malî bakımdan güçlü olan durumunu askerî bakımdan de güçlü bir hale getirdi. Bu arada, Sudan'daki isyanı da bastırdı. İngilizler, Fransız hükümetinin lafta kalan hoşnutsuzluğundan bile sinirlenmekte oldukları bır sırada, Lord Churchill Londra'daki Alman elçisine şunları söylüyordu: «Aslında, «Aslında, Fransa ortak düşmanımızdır: o tamamen ezilmedikçe rahata kavuşamayız.»

Tam bir gelişme halinde bulunan bir dünyada bağımsızlığını koruyabilmesi için, Fransa'nın da uluslararası faaliyetler şebekesine girmesi gerekiyordu: kabiliyetli, tutumlu ve ihtiyatlı çalışmaları ile bu faaliyetlere değerli bir katkıda bulunabilirdi. Fakat Fransız ticarî çevreleri uzun vadeli kredilerden çekiniyor ve sadece millî ihtiyaçlarla ilgileniyordu. Fransız sermayedarları, sınaî teşebbüslerin kârlı risklerine girmektense, şehirlere veya hükümetlere mütevazi yatırımlarda bulunmayı tercih ediyorlardı: eskiden, burjuvazi hükümetten memuriyetler satın alırdı (avukatlık, noterlik gibi), bugün Devletin çıkardığı menkul kıymetleri satın almaktadır. Ve bu Cumhuriyetçi Fransız burjuvazisi, kendi ülkesinde en ufak borsa istikrarsızlığından çekindiği halde, garip bir çelişki içinde, tasarruflarını en büyük tehlikelere maruz bulunan yabancı monarşilere tevdi etmekte sakınca görmemektedir: örneğin, Rus istikrazlarını satın almaktadır.

Gerçi Fransız burjuvazisi bu yoldan kapitalist düzenin korunmasına katkıda bulunmayı ümit etmektedir, zira Çar olanca gücü ile karışıklıkları bastırmaya çalışmaktadır. II. Alexander, «Halkın Özgürlüğü» adında gizli bir örgütün altıncı suikastı sonucunda nihayet öldürülmüş olup devrimci komplolar günden güne artmaktadır. Bu popülistler meseleyi anlamamış olsalar ve köylülerin Rusya'yı kurtarabileceklerini hayal etseler bile, muazzam ülkeyi çalkalandırmaktan ve işçi hareketine hız vermekten geri kalmamışlardır. Yeni Çar III. Alexander tam bir despot olarak saltanat

sürmekte ve gizli polisi demokratlara kök söktürmektedir. Çar malî desteğini sağlamak için Fransa'ya yaklaşmıştı, ve Rusya'da Üçlü İttifaka ve Boğazlar üzerindeki muhtemel emellerine karşı bir cereyan başlamıştı.

Çıkarları Orta Asya'da Çarınkilerle çelişmesine rağmen, İngiltere bu yaklaşmadan huylanmadı. Nihilistleri ezmek için Rus aristokrasisini desteklemek gerekmiyor muydu? Londra, bu görevin Fransız tasarrufu tarafından yerine getirildiğini görmekten ancak memnuniyet duyabilirdi. Kaldı ki, bu plasman üretim devresinin tamamen dışında kalıyordu. Rusya'ya yardım ayrıca şu bakımdan da zorunlu görünüyordu ki, grevler devam etmekte ve fabrikalarda Marksist doktrin yayılmakta idi. Bu ajitatörlerden biri, Plekhanov, yurt dışında bir grup meydana getirmiş, Marx ve Engels'in eserlerini Rusya'da yaymakla meşguldü. Okuma ve çalışma toplantıları kısa sürede hızla arttı. Tam Marx'ın Londra'da öldüğü sıra, düşünceleri uygulama alanına geçmeye başlamıştı. Yavaş yavaş işçi hareketine nüfuz edecekti. Çarlığın baskısı hümanist ve insancıl İngiltere'yi hiç şekilde öfkelendirmemektedir: bilmektedir ki, kendisinin o kadar rahatlıkla uyguladığı taktiği uygulamak Avrupa'nın harcı değildir. Seçmenlerin sayısını bir kez daha iki katına çıkaran yeni bir seçim reformuna girişen İngiltere, bu suretle, genel oya kadar gitmeden, sanayiin tarım üzerindeki hakimiyetini perçinler. İngiltere dışında, şiddete başvurmak kendisine lüzumlu göründüğü takdirde, hükümetlere bu konuda yardım etmek boyununun borcudur.

Böylece iki nüfuz Avrupa'yı paylaşmaya çalışmaktadır. Biri Londra'dan gelmekte, öteki Berlin'den. Karşılıklı nüfuz sahalarının sınırlarını çizmek kolay değildi, çünkü İngiltere araya başkasını koyarak hareket etme sanatının ustasıydı: İtalya'da öyle yapmış, Kongo'daki teşebbüsleri Fransa'nın canını sıkan Belçika'nın çıkarcı kralı II. Leopold'le öyle yapmıştı. Öte yandan, Berlin'in faaliyetleri de çoğu zaman gizlilik içinde yürütülmektedir: Romanya'nın Üçlü İttifaka iltihakı ve İspanya'ya yakınlaşma gibi. Fakat

muhakkak olan bir husus varsa, Avrupa Berlin'e yöneldiği ölçüde İngiltere'nin entrikalarından uzak kalıyordu. İki ülkenin karşılıklı durumu yakında vuzuha kavuşacaktı, çünkü Alman genişlemesi artık kabına sığamaz hale gelmiş, Avrupa'nın dışına taşmak istidadını gösteriyordu.

Bismarck uzun süre müstemleke edinmek hırsından uzak durdu. Fakat Alman ticaretindeki gelişmeler onu eninde sonunda bu yola sürükledi ve Afrika macerasına hevesli şirketler kurulmaya başlandı. Yalnız alınacak çok az yer kalmıştı; Almanya geç kalmış, atı alan Üsküdarı geçmişti. Alman sermayesi Avrupa'da rakiplerine meydan okuyabiliyor, örneğin Fransa'dan istikrazda bulunan Türkiye'de, ya da yeni kral Michel Obrenovitch'in Almanya'ya yaklaştığı Sırbistan'da yatırım yapabiliyordu; ancak sömürge topraklarının paylaşılmasına gelince iş değişiyordu. Dünyanın hiç bir noktası yoktu ki, Almanya orada İngiliz çıkarları ile çatışmasın. Pasifikte bile, İngiltere'nin desteklediği Şili, Peru ile Bolivya'ya karşı girdiği uzun bir savaştan muzaffer çıkmıştı. Avustralya Güney Pasifik için bir çeşit Monroe doktrini ilân etmişti. Afrika'ya gelince, Transvaal'da altın keşfedilmişti. Almanya güney-batı ve doğu Afrika kıyılarına, Cameroun, Togo ve küçük Pasıfik adalarına askerî birlikler çıkartırsa da, İngiltere ansızın ortaya çıkan bu sömürgecilik çabalarına karşı çıkar. 1885'te yayınlanan Berlin bildirisi yeni doğmakta olan bu rekabeti açıklığa kavuşturdu. Bu bildirinin Alman gelişmesine Afrika'da tanıdığı haklar Cermanizmi tatmin etmiyordu. İngiltere'nin mutlak hâkimiyetini karşısında bir engel olarak görüyordu. Bir soğuk savaş başlamıştı. Londra artık bunun önemini anlıyor ve o zamana kadar İngiltere'nin zenginliğine sebep olmuş olan serbest ticaret politikası yerine, bu zenginliği koruma amacına yönelen bir emperyalizm politikası uygulamaya başlıyordu.

Almanya'nın müstemlekecilik hamlesi, sınaî gelişmenin yol açtığı ham madde yarışının zorunlu bir safhasıydı. Gladstone Almanya'nın bu yeni teşebbüsünü parlak söz-

ferle geçiştirmeye çalıştı ise de, Almanya'nın gümrük duvarlarını yükseltmesinden telaşa kapılan City mensupları tehlikenin vahametini müdriktiler. Londralı iş adamları durumu ciddî bir şekilde tartışıyorlardı. Ruhr havzası Avrupa'da ön plana geçmiş, Alman kömür işletmeleri İngiliz kömürü ile ciddi bir rekabete başlamıştı. Alman bilimi kömürün alt ürünlerini değerlendiriyor, bazı sanayi kolları elektriği veya bir Alman icadı olan infilâk motorunu kullanıyorardı. Muazzam kaynaklar muazzam faaliyetlerin hizmetine koşuluyordu. Berlin finans kapitali sanayiden hiç bir şey esirgemiyor, cüretlerine ses çıkarmıyordu. Ortaya gerçekten bambaşka bir Almanya çıklyordu. Yalnız bu Almanya'da saf düşüncenin soluğu kesilmişti, ve tiyatro yazarı Gerard Hauptmann'ın dokunaklı karamsarlığına rağmen, edebiyat alanında tüm ilhamını dışardan, Rusya'dan, Fransa'dan ya da İskandinav ülkelerinden alıyordu.

Bu Alman emperyalizmi Ingiliz emperyalizmine çok benzemekte, ancak gençliğin verdiği daha büyük bir atılganlıkla bezenmiş bulunmaktadır. İk ülke arasında günden güne sayıları artan malî ve ailevî bağlara rağmen, İngiliz entrikaları Alman milletinin - nüfusu elli milyona yaklaşmıştır - sürekli baskısını gevşetmeye yetmez. Gerçi Fransa da macera peşinde koşmakta, Tonkin'de, Madagascar'da, Fildişi Sahilinde ve Sudan'da bir İmparatorluğun dekorlarını dokumaya çalışmaktadır: ama buna yetecek ne personeli ne de parası vardır. Ticaret ve savaş donanması yeteri kadar güçlü olmayan bir sömürge imparatorluğunun ne hükmü olabilirdi? Öyle olunca da, Fransızların sömürgecilik politikası hiç bir zaman İngiltere'nin icazeti dışına çıkamayacaktı. Almanya'nın niyetleri ise bambaşka bir gerçeğe, Londra'nın değerini müdrik bulunduğu bir ekonomik potansiyele dayanıyordu. 1887'de, İngiliz ticareti ilk başarısızlığını kaydeder. İşte Alman tehlikesinin gözle görülür işareti ve Avrupa'yı hâkimiyeti altına alan ekonomik milliyetçiliğin sonucu!

Zamanın politik eğilimleri de bu akımın şiddetini yan-

sıtmaktadır. Crispi İtalya'da, sefaletin ve köylülerin okul sertifikaları olmadığı için oy kullanamadıkları bir Devlette-ki zayıf kalkınma hızının sebep olduğu anarşik hareketlerin ve suikastların saldırılarını karşılamaktadır. Crispi tam bir diktatör gibi hükümet etmekte ve ağır vergiler koyarak baskısını bir facia halinde sürdürmektedir. Dış politikası da Fransa'ya karşı gittikçe daha saldırgan bir mahiyet almaktadır Bu arada, Paris'te de bir dikta teşebbüsü önlenmiştir: gerici güçler, yeteneksiz ve kendini beğenmiş bir asker olan General Boulanger'yı kışkırtmış, o da kendisinde üstün meziyetler vehmederek yoğun bir propaganda kampanyasına girmişti. Fakat İngiltere, Fransa'yı parlmanter rejime bağlı görmeyi tercih etmektedir. Neticede, «Boulangisme» radikalleri güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştır.

Bunlar bir an için, nerede ise Almanya ile harbe girileceğini sanmışlardı. Yeni Kayzer II. Wilhelm Bismarck ile kozlarını paylaşmak ve Almanya'nın tek hâkimi olmaya çalışmakla meşguldü. Bulgaristan'da, diktatör Stambulov, Saxe-Cobourg ve Gotha hanedanının zengin üyesi Ferdinand'ı kral ilân etmiş ve Rumeli'yi ilhak etmiştir. Rusya'da, Fransız istikrazları polisi desteklemeye ve silâh tedarikine devam etmektedir; iki ülkenin polisi işbirliği halinde çalışmaktadır. III. Alexander'e karşı girişilen bir komplo başarısızlığa uğramış ve baskı şiddetlenmiştir. Komplonun mürettipleri - aralarında Alexander Ulyanov olmak üzere - asılmışlardır. Alexander'in küçük kardeşi Vladimir Iliç - geleceğin Lenin'i - Marksist bir örgüte katılmıştır: popülist tahrikatın Çarın hapishanelerini doldurmaktan başka bir işe yaramadığını devrimin başarıya ulaşması için kitlelere gitmekten ve onları örgütlemekten başka çare bulunmadığını anlamıştır.

Nitekim İngiltere'de, işçiler lehindeki kanunları muhafazakâr milletvekilleri çıkarmakta ve Ingiliz politikası burjuvazinin otoritesini güçlendirmektedir. Almanya'da bile, parlamentoda bütün öteki partilerin başında gelen sos-

yalistler halk hareketini düzene sokamamışlardır: anarşik bir ortam hüküm sürmekte ve grevler çoğalmaktadır. Proletarya saflarında, sendikalarda ve sosyalist partide küçük burjuva zihniyeti hâkimdir: orta sınıfların önemi Batıda küçük burjuva ideolojisine çatışmaları yumuşatan bir sirayet gücü kazandırmaktadır. Demokratlar da buna benzer bir zihniyetle hareket ederek, kapitalist rejimin kuralları içinde bir barış kampanyası sürdürmektedirler. Oysa, aynı anda Devletler arasındaki ilişkiler gerginleşmekte ve emperyalizm saldırgan karakterini açığa vurmaktadır. Bu itibarla bu barışçı çabalar boş bir idealizmden öteye gidememiş, çok geçmeden olayların sillesine maruz kalmıştı.

1889'da Crispi Somali'yi işgal etti. İngilizler, Niger'den Zanzibar'a kadar Afrika'ya yerleşiyorlardı. Kahire'de Cap demiryolu projesini kuruyor, Transvaal'da Cecil Rhodes'u «elmas kralı» ilân ediyorlardı. Hindistan'da ise Birmanya'ya doğru ilerliyorlardı. İngiltere bir yandan İrlanda meselesi ile uğraşıyor ve «Home Rule»u tartışırken, genişlemesine metodik bir şekilde devam ediyordu. Alman emperyalizmine gelince, II. Wilhelm'in şahsında çelik iradesinin temsilcisini bulmuştu. Genç hükümdarın hareketli politikası, Alman toplumunu pençesine almış olan çılgınlığı yansıtmaktadır. Georg von Schönerer Avusturya'nın Almanya'ya ilhakını talep etmektedir. Avusturya'da, Mayerling faciası Habsburg'ların mukadder sonunu noktalamış gibidir. II. Wilhelm Bismarck'dan sadece kendi kişisel otoritesini kurmak için değil, ayrıca bu güçlü Devlet adamının Rusya'yı idare etmek isteyen politikasını onaylamadığı için ayrılmıştır. Pancermanizm zirvesine ulaşmak üzeredir.

Böylece Avrupa ister istemez iki bloka ayrılmıştır. Wotan'ı ve Alman zenginliğini yücelten Cermen blokuna karşı, ona denge teşkil edecek bir anlaşma örgütlenmektedir. 1891'de, Fransız-Rus ittifakı, Almanya'ya karşı bir garanti olarak imzalanır. Tabiî bu ittifak Londra'ya yönelmektedir. Fransa'nın rahat bir hayatın gevşekliğine ken-

dini kaptırdığı bu dönem - bisikletin ilk başarılarına tanık olan bir dönem - orta sınıfların ve rejimden yararlananların sevincine rağmen, güçsüzlüğünün izlerini taşımaktadır: Boulanger'nin intiharı, Panama skandalı ve dâvâsı, büyük sanayi ülkelerinden alınan sosyal kanunlar, askerlerle işçiler arasında cereyen eden kanlı çatışmalar, hükümetin, Parlamentonun ve basının büyük malî teşebbüslere karşı uysallığını suçlayan siyasî bunalım, İngiliz ajanı olmakla suçlanan Clemenceau'nun düellosu, v.b. Ancak Fransa'nın Çarlık Genelkurmayı ile imzaladığı askerî ittifak Fransızları umutlandırır ve Rusya'nın gücü sayesinde ulusal bağımsızlıklarına yeniden kavuşacaklarını hayal ettirir. O kadar ki, Fransa'da İngilizlere karşı ciddi bir tepki baş gösterir. Avrupa'daki direnme hareketleri Üçüncü Cumhuriyet hükümetinin desteğine muhtaç olmasa, İngiltere'nin bundan çekinecek bir şeyi olmazdı. Fakat, endişelerine rağmen, İngiltere yine de Elbe ağzındaki, Waterloo'dan beri işgal etmekte olduğu Heligoland adacığını II. Wilhelm'e terketmeye razı olmuştu Buna karşılık, Afrika'da imtiyazlar elde etmişti. Londra, İmparatorluğunun güçlenmesi uğruna her şeyi feda etmeye hazırdır. İngiliz emperyalizmi çoktan beri Avrupa aşamasını geride bırakmış ve dünyayı Avrupa'ya tercih etmeye başlamıştır.

Himayecilik en inanılmaz sonuçlarını Amerika'da vermiştir. Sömürgecilik faaliyetleri son bulmuştur: Birleşik Devletler, imha ettikleri Kızılderililerin elinden aldıkları topraklar üzerinde egemendirler. Kömür ve petrol ihracı bir kaç yıl içinde iki katına çıkmıştır. Kanallar, Minnesota'nın demir cevherlerini Lake Superior'dan Pittsburg'un dev fabrikalarına iletmektedir. Dökme demir üretimi İngiltere'ninkini geçmek üzere idi. Mac Kinley kanunu yün ve tarım ürünleri üzerindeki vergileri arttırarak himaye duvarlarını yükseltmektedir. Sınaî kapitalizm bu henüz taze topluma istediği gibi biçim vermektedir. Kendine özgü bir uygarlık Amerikan kıtasına yayılmakta, eski rejimlerden arta kalan gelenek ve imtiyazların yokluğu kapitalist hiyerarşi-

ye meydanı boş bırakmaktadır. Püritanizm ise, ilk kolonların gününde olduğu gibi, devam etmektedir. Servetin artmasını olanca gücü ile teşvik eden kapitalist doktrin, bu uçsuz bucaksız ülkenin ve potansiyellerinin gerektirdiği çabaları canlandırmakta, daha önce bu Avrupalıları bilinmedik ufuklara doğru itmiş olan risk ve kazanç hırsını okşamaktadır. Emeğin verimliliğini arttıran teknik ilerlemelere ve bu düz çizgili geniş sahaların elverişli bulunduğu başdöndürücü sürata herkesten daha düşkün olan Amerikalıların bu üstün başarılarına, yakında, petrol sayesinde, otomobil de katılacak ve yeni rekorlar kırılacaktır. Teknik her şeye hükmetmekle ve hayatın maddî şartlarını iyileştirmekle manevî endişelerine bir sınır çizmektedir.

Edison sayesinde elektrik bir aydınlatma aracı haline gelir. Telefon belli başlı şehirleri birbirine bağlar. Şikago'da gökdelenler yükselir ve asansörün icadı katların sayısını gittikçe arttırmayı sağlar. Demir mimarisi New York'da Brooklyn köprüsünün inşasını mümkün kılar. Para ve refah peşinde koşan bu yeni dünya, insan bilgisinin pratik uygulamaları için ideal bir saha haline gelir. Ancak insan oğlu geçmişinden sıyrılmış gibidir: onun için, Birleşik Devletlerde her sahada virtüozlar yetiştirir fakat sanatkâr yetiştirmez. Caz, Amerika'nın zencilerin dehasına borçlu olduğu bir ithal malıdır. Saf ilim daha ziyade Avrupa'da gelişir: Crookes, Hertz, Marconi, Popov ve Branly gibi ilim adamları katodik dalgalar ve telsiz üzerinde, Lord Kelvin elektrik cihazları üzerinde çalışırlar Spor bu toplumu bir birlik ruhu aşılar ve malî emperyalizmin despotizmine karşı her türlü direnmeyi sulandırır. Fransa'da bile, Schneider gibi madenciler toprak aristokrasisi ile ittifak ederek banker olurlarken, Birleşik Devletlerde finans kapitalin gücü son haddini bulur, sınaî ve ticarî teşebbüsleri kontrolüne alır. Sermaye birikimi ve santralizasyonu gittikçe hızlanır: Amerika'nın bütün zenginliği nüfusun dörtte birinin elindedir; geri kalanlar günü gününe yaşarlar.

Bankalar Birleşik Devletlerin dış politikasını değiştirir.

Güney Amerika'nın hammadde stokları ellerinin altındadır: Brezilya'nın kahvesi, Arjantin'in eti. Küba'nın şeker plantasyonları New York tarafından finanse edilir. Trostlerin elinde bulunan basın kamu oyunu harekete geçirerek ülkeyi dış faaliyetlere yöneltmeye katkıda bulunur. Latin Amerika'nın ekonomik fethi başlarken, emperyalist yükselişin şiddetli buhranları artar. Sosyalizm, anarşinin faydasız aşırılıklarından reformizme doğru kayar. Emekçilerin sermaye ile bu şekilde işbirliğine yanaşmaları teslim olmaları anlamına geliyordu.

Kamu hayatındaki sayısız skandallara rağmen, bu işbirliği günden güne yaygınlaşır. Rejimin sömürüsüne karşı koyan işçi direnişi ufak tefek tavizler içinde eriyip gider. Papa XIII. Leon kitleleri yönetmek hayaline kapılır. Sosyal Hristiyanlar protestanlarla işbirliği yaparlar, ve hemen her yerde mecburî hale getirilmiş olan ilköğretim lehinde yoğun bir kampanyaya girişirler. Ingiltere'de «Labour Party» (İşçi Partisi) doğar, ve burjuvalaşmış Trade-Union'ların memurları işçi milletvekilleri olarak Avam Kamarasına seçilirler. Bu şekildeki bir sosyalist eylem, emperyalist aşamadaki kapitalist rejimin temel unsurlarından biri olur. Fakat Saint-Petersburg'da Lenin benzeri görülmemiş bir çaba içindeydi: işçileri örgütlüyor ve «işçi sınıfının kurtuluşu»nu amaçlayan bir birlik kuruyordu. O güne kadar, işçi hareketini Marksist temellere oturtmak isteyen kimse çıkmamıştı. Çarlık polisi Lenin'i Sibirya'ya sürdü.

Emperyalizm durmadan ilerliyordu. Crispi Dicle'yi (1) işgal etmişti: İtalya kralını Habeşistan İmparatoru ilân etmek istiyordu. Fransa, bir yandan, irticaın Yahudi aleyhtarlığı maskesi altında saldırıya geçtiği Dreyfus olayının çalkantıları içinde çabalarken, öte yandan Madagascar'ı ilhak eder. Uluslararası finans kapital Çin'de saldırılarını

(1) İtalya'nın Dicle ile, ve Dicle'nin Habeşistan'la bir ilgisi bulunmadığına göre bir yanlışlık olsa gerek (Ç. N.)

sürdürür. Japonya'da, yarı feodal kalmış İmparatorluk İngiliz anayasal ilkelerine göre örgütlenmekte - nüfusun beşte dördü oy hakkından yoksun bulunmakta ve iki siyasî parti nöbetleşe iktidara gelmektedir - ve Kore'ye saldırmaktadır: Çin donanmasını yenmiş ve 1895'de imzalanan Shimonoseki anlaşmasına göre, feodal Kore ile Formoza'nın kontrolünü ele geçirmiştir. Okyanus İmparatorluğunu gerçekleştirme yolundaki geleneksel planların ilk uygulamasına geçilmiştir. Fakat Japonya'nın asıl amacı Rus nüfuzuna karkı koymaktır ve Çin'de daha büyük bir çatışma tehlikesi baş göstermiştir: Japonya kapitalist Devletlerin ittifakına katılmıştır. Büyük Devlet adamı İto Hirobumi'nin politikası ağır basmıştır. Orta Doğuda (2), Balkan meselesi tehlikeli karışıklıklara yol açmakta, Sırp, Yunan ve Bulgar nüfuzlarının çatıştığı gizli dernekler çoğalmaktadır.

Kapitalist ekonominin henüz yeteri kadar güçlü olmadığı noktalarda emperyalizm başarısızlığa uğrar: İtalyanlar Habeşistan'ın Adwa şehrinde bozguna uğrarlar ve Negüs Menelik'in zaferi İngiltere'nin Sudan'a girmesini kolaylaştırır - İngiltere Nil vadisine hâkimdir. Transvaal'ın altınları İngiltere'ye akın eder. Ancak İngilizler Güney Afrika'nın zenginliklerine göz diken saldırılarını, Boer'lerin köleleri olan Cafre'lere karşı gûya besledikleri ölçüsüz sempati ile kamufle etmeye çalışıyorlardı. Saldırıya geçen Cacil Rhodes başarısızlığa uğradıysa da, Güney Afrika meselesi, maden işletmelerini ele geçiren şirketlerin inkişafı ile Mısır meselesine benziyordu.

General Kitchener Yukarı Nil'i işgal etti ve Kahire yolu üzerinden Cap'a yürüdü. 1898'de, Fachoda'da, İngilizlerden önce yetişmek için iki yıl önce Kongo'dan yola çıkmış olan Fransız generali Marchand'a raslayınca, geri çekilmelerini sağladı. Büyük Sahra Fransızlara ye- Londra uzlaşmazlığı çabucak halledivердi ve Fransızların

(2) Yazar herhalde Doğu Avrupa demek istiyor (Ç. N.)

terdi. Böylece Ingiliz emperyalizminin önünde Almanya' dan başka bir engel kalmamıştı. Fakat Almanya gerçekten tehlikeliydi, çünkü gittikçe büyüyordu. II. Wilhelm'in deniz politikası Heligoland adasına önemli bir rol veriyor ve Kiel kanalının açılışı İngiltere'yi kalbinden vuruyordu. Alman kartelleri üretimi tek elden yönetmeye doğru gidiyordu. Pancermanizm mistiğinin artık kuvvetli kozları vardı; fabrikalar, kimya sanayii, tersaneler ve Avrupa'nın bir numaralı limanı haline gelmiş olan Hamburg...

Demiryolları ve büyük tünelleri sayesinde daha homojen bir nitelik kazanmış olan Avrupa artık Ingiltere'nin kapalı av sahası olmaktan çıkmıştı. Üstelik, Almanya İngiltere'nin yerini almaya karar vermiş bulunuyordu. Tasarladığı gümrük birliği Britanya İmparatorluğuna karşı kurulacaktı. Hem Almanya sadece İngiltere'yi Avrupa pazarlarının dışında tutmakla tehdit etmiyor - İngiltere zaten bu tekeli kaybetmiş, bir Hollanda ile Belçika kendisine sadık kalmışlardı - aynı zamanda atılımlarına engel oluyordu: Cermanizm de artık dünyaya yönelmişti. Çin'de Kiao-Çeu'ya yerleşmiş, kendi hissesini almadıkça yeryüzünün paylaşılmasına müsaade etmemeye karar vermişti.

İngiltere'nin ciddiyetini müdrik bulunduğu bu tehlike karşısında, yeni bir himayecilik eğilimi, devamında artık kendisi için bir yarar kalmamış olan serbest ticaret ilkesinden ayrılma arzusu baş göstermişti. Esasen sömürgeleri de kendisinden bir imparatorluk gümrük tarifesi kabul etmesini istemektedirler. Buna göre, İngiliz sermaye ve işçilerini çekmek için İmparatorluk ülkelerine tercihli şartlar uygulanacak ve buna karşılık anavatanda da tarifelerde indirim yapılacaktı. Hâkimiyeti tehlikeye giren Ingiltere nedense kendisini yenilemeyi ya da daha çok çalışmayı düşünmez: sömürgelerine sığınmakla yetinir. İmparatorluğunun sağladığı muazzam pazarlar kendisini kurtarmaya yeter de artardı bile. Almanların entrikaları, ihtiyar Chamberlain'in hararetle övdüğü bu politikayı zorunlu kılar. Aynı zamanda Almanya ile anlaşmak imkânları da aranır:

kraliçe Victoria'nın torunu olan II. Wilhelm, Portekiz sömürgelerinin paylaşılması için İngiliz hükümeti ile gizlice anlaşır.

Ancak iki emperyalizm arasındaki rekabet konularının sayısı fazladır. Pasifikte İspanyollar son topraklarını terketmekte, Birleşik Devletler, adanın Amerikan şekercilerine bağışlılık tanımak için Hawai adalarını işgal etmekte, Doğu'da II. Wilhelm bir demiryolu imtiyazı ile Almanya'nın nüfuzunu Bağdad'a kadar yaymaktadır. Cermanizmin Hindistan'a yönelmesi karşısında, İngiltere geçici olarak geriye bir dönüş yapar: Çin'de, Afrika'da ve şimdi de Türk pazarlarında rasladığı ve karşılaştığı bu Almanya'nın, Chamberlain'in istediği müttefik olmasına imkân yoktur. Soğuk bir savaş başlar. Gladstone'un etrafını çeviren şan ve şeref hâlesi, ihtiyar müstebide yapılan millî cenaze töreni, ülkenin rakip kabul etmeyen bu amansız emperyalizme bağlılığını çok iyi yansıtmaktadır. Doğudaki son olaylar ve karşılaşılan zoruklar da bunu göstermiştir. İngiltere'nin Girit isyanında, Yunan harbinde, Ermeni katliamında parmağı vardır. Müslümanlar tefecilik yapıyorlar diye nefret ettikleri Ermenileri kılıçtan geçirmişlerdi. Berlin antlaşmasının himayesine almak istediği Ermeni milletine karşı girişilen bu iğrenç katliam Abdülmecit'e Kızıl Sultan lâkabını kazandırmıştı (1). Oysa, bu korkak Padişah kendi başına bir idam fermanını bile imzalamaya cesaret edememiştir. Hiç bir ulusal dağılma ve çökme süreci yoktu ki - ve Bâbı âlininki tipik bir çöküştü - İngiliz finans kapitali burnunu sokmasın. Dünya İngiltere için bir fikri sabit olmuştu.

---

(1) Yazarın Türk ve Osmanlı Tarihi ile ilgili birçok noktalarda yanıldığı, bilgisinin eksik olduğu açıkça anlaşılmaktadır. «İğrenç» Ermeni «katliamını» tek bir duygusal nedene irca etmesi, tarihi objektiviteye aykırı ve eserin diğer kısımları ile tezat teşkil eden bir hafiflik teşkil etmesi bir yana, «Kızıl Sultan» Abdulhamit'i babası ve iki —hattâ üç— önceki Padişah Abdülmecit ile karıştırması bu konudaki yetersizliğini göstermeye kâfidir. (Ç. N.)

Amerikan emperyalizminin İngiltere'ye rakip olabilmek için daha kırk fırın ekmeğe ihtiyacı vardır. Başkan seçilen Mac Kinley, Ispanya'yı tehdit ederek Küba'dan vazgeçmesini ister. İspanya bunu kabul etmeyince savaş başlar ve ülkede çıkan isyan Washington tarafından desteklenir. Fakat savaş iyi yönetilmez. Hearst ve Roosevelt tarafından desteklenir. Fakat savaş iyi yönetilmez. Hearst ve Roosevelt tarafından yürütülen emperyalilst propaganda, Wake ve Guam'dan sonra Porto-Rico ve Filipinlerin de Amerika'ya teslimini ister ve böylece Çin pazarını ele geçireceğini umar. Yankee sigaraları ve petrol lambası Çin'e girer. Ancak Filipinler Amerika'ya iltihakı kabul etmezler ve savaşırlar: üç yıl boyunca adalarında direnirler. Birleşik Devletler bu arada Panama'ya göz diker fakat Lesseps Kumpanyasının teşebbüsü bu arada başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Amerika'nın Batıya doğru genişleyebilmesi için Panama kanalının açılması bir zorunluluk halini alır.

İngiltere açısından, Cerman ruhunun şahlanışı daha ciddi bir tehlike teşkil ediyordu. II. Wilhelm'in dış politikası ne kadar aşırı görünüyor idiyse de, bir millî ülkü ve heyecanın ifadesi olmaktan geri kalmıyordu. Wilhelm, kendisi öldüğünde Almanya'nın nüfusunun 80 milyonu bulacağını tahmin ediyor ve Reich'in buna göre genişlemesi gerekeceğine inanıyordu. İmparatorun ateşli mizacı tüm Cermen milletinin tercümanı idi, ve tutumunda herhangi bir yumuşama görüldüğünde Alman kamu oyu Şonsöliye von Bülow'u tereddütlerinden dolayı suçluyordu. Ülke Hohenzollern'lerin geleneğinden kurtulamamış, durmadan savaş rüyası görüyordu. Aslında her alanda yetersiz olan bu hükümdar Cermanizmin doymak bilmezliğini ve tarihî misyon telâkkisini mükemmel bir şekilde ifade ediyordu. Bu itibarla Almanya'nın bütün dikkatini İngiliz emperyalizminin üzerinde toplaması imkânsızdı.

Dünyanın bütün altınına göz dikmiş olan İngiltere bu değerli madenin % 80'ini tasarrufu altında bulundurmaktadır. Dış ülkelere yüz milyar yatırım yapmıştır. İngiliz

sterlingi ve City bütün önemli teşebbüslerin temellerini teşkil etmektedir. Bu emperyalizm, Rudyard Kipling'in şahsında şairini de bulmuştur. Onu bir ilerleme faktörü olarak göklere çıkarmaktadır. Oysa, X şualarını keşfeden (Roentgen) bir Alman olmuş, keza bakteriolojiyi geliştirenler (Eberth ve Koch) yine Almanlar arasından çıkmış, Satory'de ilk kez uçan bir makina ile havalanan Ader adındaki Fransız, sinematografiyi uygulama alanına koyanlar Fransız Lumière kardeşler, radyoaktiviteyi inceleyenler yine birer Fransız bilim adamı olan Curie ve Becquerel, embriyon gelişiminin kanunlarını bulanlar Kovaleysky ve Metchnikov gibi Ruslar olmuştu. İngiliz emperyalizmi politik hegemonya ile yetinmektedir.

Yeni Çar II. Nikola'nın teşebbüsleri sadece halkı aldattı. Sözde barış çabalarını yönetiyordu. Ülkesinin malî zorlukları, dengesiz gelişimi, devrimci eylem ve karışıklıklar korkusu, Avrupa'ya bir Barış Konferansı teklifinde bulunmasına yol açmıştı. Konferans 1899'da Lahey'de toplandı fakat silahlanmayı durduramadı. Savaşı «insancıllaştırmak»la yetindi. İngilizler hem Transvaal'in konferansa katılmasına engel oluyorlar, hem de uluslararası hakemlik rolüne özeniyorlardı. Almanya hakemlik teklifini kesinlikle reddetti ve II. Wilhelm toplantıya katılanları «hokkabazlık» la suçladı. Amerka'da, Konferans'ın başarısı için dualar edildi. İnsanlar aralarında yeni bir bağ kurmuşlardı: Hertz dalgaları denizleri aşıyor, telsizler çalışıyordu.

Ne var ki, Konferans biter bitmez Transvaal'da savaş başladı. Bir avuç insan dünyanın en büyük İmparatorluğuna kafa tutuyordu. Londra, İngiltere'nin genişlemesini engelleyen Boer'lerin bağımsızlığına son verilmesinde kararlıydı. Askerî bir gezinti ve geçit töreni ile işi bitireceğini sanıyordu. Oysa, Boer savaşı çetin bir savaş oldu ve İngilizler, her zaman olduğu gibi, başlangıçta bazı yenilgilere uğradılar. Boer'ler siperler kazmışlar, bir köylü inadı ile topraklarını karış karış savunuyorlardı. Bütün dünyanın hayran kaldığı fakat yine de ezilmesine ses çıkarmadığı

bu küçük ülkeyi üç yıl süren amansız bir savaş sonunda yenebilmek için 500.000 asker ve Afganistan fatihi Lord Roberts ve Kitchener gibi komutanlar gerekmişti. İngilizler mahsulleri yaktılar, çiftlikleri ateşe verdiler, temerküz kampları açtılar, kadınları ve çocukları öldürdüler, Avrupa'nın sağlık ekipleri gönderme tekliflerini reddettiler. Barbarlıkları II. Leopold'un Kongo'da yaptıklarını fersah fersah geçti. Kraliçe Victoria öldüğü zaman, İngiliz kamu oyu, bütçeye yük olan ve Avrupa'yı çalkalandıran bu maceradan gına getirmişti.

Gerçi aynı Avrupa, kendi tüccar ve misyonerlerinin Çin'de kullandıkları metodlara karşı Çinlilerin direnişini merhamet yerine öfke duyguları ile karşılıyorlardı. 1900 ilkbaharında, Çinlilerin yabancı saldırılarına karşı duydukları öfke bir kez daha ulusal bir isyana dönüştü ve «adalet ve birlik yumrukları» adında bir gizli örgüt, ana İmparatoriçenin desteği ile, Pekin'deki yabancı delegasyonları kuşattı. Getirilen takviyeler bu «Boxer»ler isyanını bastırdı. Çinliler düşmandan o kadar nefret etmişlerdi ki, onun temsil ettiği bütün yenileşme ve ilerlemelere de karşı koyuyorlardı. Meşhur Pekin katliamlarında 300 beyaz öldü ve Batı büyük bir öfkeye kapıldı. İngilizler Boer'leri tasfiye etmekle meşgul oldukları sırada, Batılı güçler, başta II. Wilhelm olmak üzere, Çin'e karşı korkunç bir misillemeye giriştiler. Aralarındaki rekabet olmasa, Çin'i bir çırpıda parçalayacaklardı. Şimdiki halde, misilleme hareketi idamlar ve yağmalarla yetindi ve barış müzakerelerine girişildi.

Mançu hanedanı olayların çok gerisinde kalmıştı. Bu ateş-kesten yararlanarak Rusya'dan destek bulmaya çalıştı. Rusların Mançurya'ya yürümelerinden endişeye kapılan İngiltere'nin gizlice Japonya'yı desteklemekte oluşu bu teşebbüsü kolaylaştırabilirdi. Ancak bu yetersiz hanedan Çin'in ulusal güçlerini seferber edemedi ve reformlarında geç kaldı. Gerçek bir halk ihtilâli patlak vermek üzereydi. Dış tehlike, başka yerlerde olduğu gibi, Çin'de

de, ülkenin kalkınmasını sağlayacak bir sosyal atılımı harekete geçirmişti. Ancak bu hareket, yarım yüzyıl önce Japonya'da olduğu gibi, onu yönetebilecek, güçlü bir şekilde örgütlenmiş bir sınıftan yoksundu. Batının teknik seviyesine ulaşabilmek için, antik Çin toplumu, 400 milyon nüfusu ile, bir çok zorlukları göğüslemek ve yenmek mecburiyetinde idi. Tek başına bir devrim olan kişi özgürlüğünü kabul etmekle işe başlandı. Canton etrafında yeni bir Çin biçimleniyordu. Çinli öğrenciler yurt dışında öğrenim yapmaya büyük halk lideri Sun-Yat-Sen sosyal Cumhuriyet partisini kuruyor (Kuo-Ming-Tang) ve bir taraftan Mançu hanedanına karşı mücadelesini sürdürürken milletin üç ilkesini ilân ediyordu: milliyetçilik, sosyalizm ve demokrasi. Batılı güçler bu arada Çin'den istediklerin elde ediyor ve askeri valiler eyaletleri aralarında paylaşıyorlardı. Boer'lerin bozgunu emperyalizm karşısında her türlü bağımsızlığın imkânsızlığını tescil etmiş gibiydi.

Ancak emperyalizm, tarihin her devresinde olduğu gibi, gelişiminin şartlarını kendi bünyesinde taşımaktadır. Dış darbelerden önce, kendi çelişkileri ile baş etmek durumundadır. Alman ekonomisi, artık hiç bir şeyin durduramayacağı bir hız kazanmıştır: Alman Bankası, uzun bir ihtiyat politikası döneminden sonra, artık geleceğin kazançlarına sabırsızlıkla göz dikmiştir. Fakat bunları ancak İngiltere'nin zararına elde edebilecektir. Bu plan o kadar açık-seçiktir ki, Almanya bir deniz gücü olmaya karar vermiştir. Reichstag silahlanma temposunun hızlandırılmasına ve en büyük savaş gemilerinin yapımına başlanılmasına oybirliği ile karar verir. Almanya'nın bu çabası İngiliz politikasına kesin bir yön verir. Emperyalizm için savaş artık kaçınılmazdır.

İNGİLTERE VE ALMANYA

İngiltere, Avrupa'da kuvvetli bir askerî üssü bulunmadıkça, Almanya'ya karşı hiç bir şey yapamayacağını anlamıştı. 1902'den itibaren, Üçüncü Cumhuriyet ile kesin olarak anlaşmaya karar verdi ve bu yolda teşebbüslere girişmeye başladı. «Entente Cordiale» sayesinde, Fransızlar İngiltere'nin askerleri, Fransa da savaş alanı olacaktı.

Müzakerelerin konusu hazırdı: Fas ve Mısır. Fransızların Fas'ı fethetmelerine müsaade etmekle, İngiltere'nin Nil üzerinde hareket serbestisi sağlanmış olacak ve eski bazı anlaşmazlıklar da bu arada halledilecekti. Fransız sömürge imparatorluğu böylece İngiltere'nin teminatı altına girmiş, giderek İngiliz sistemine ayak uydurmuştu. Bu müzakereler bir Alman üstünlüğüne karşı olan bütün çıkarları bir anti-Cermanik blok etrafında birleşmeyi amaçlıyordu. Londra Pretoria barışını imzalayarak Transvaal işini kapatıyor ve öteden beri tasarlanan Güney Afrika Konfederasyonunu kuruyordu. Arkasından da, Sibirya üzerindeki Rus nüfuzunu dengelemek ve Mançurya'yı boşaltmak için Japonya ile bir ittifak imzalıyordu. İngiltre'nin, yıllardan beri teşvik edegelmekte olduğu Japonya ile imzaladığı bu antlaşma Doğu ile Batı arasındaki bu tür anlaşmaların ilki idi. Ancak Rusya da Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmiş olmasından aynı şekilde endişe duyuyordu. Londra'nın amacı Basra Körfezi ile Hindistan'ı her türlü Cermen etki ve sızmasının dışında tutmak idiyse, Çar da İran'ı düşünüyordu. Bu itibarla bu

konuda bir anlaşma zemini vardı. İngiltere bir kıta koalisyonunun şartlarını belirtmeye çalışırken, bir yandan da İspanya'da - kral XIII. Alphonse sayesinde bu ülkeye hâkim olmayı başarmıştı - ve İtalya'da - kömür yokluğu ve kaynaklarının fıkaralığı bu ülkeyi de yola getirmişti - entrikalarına devam ediyordu.

İngiltere kralı VII. Edward 1903'de Paris'e geldi ve Fransız Cumhurbaşkanı Loubet bu ziyareti Londra'da iade etti. İki millet bir hakemlik anlaşması imzaladılar. Politikacıların propagandaları sayesinde, «Entente Cordiale» Fransa'da halkın tasvibine mazhar oldu. İngiltere'de, Chamberlein, bir Fransız dostu olmadığı halde, Almanya'nın bıçaklarını ta Sheffield'lere kadar satarak İngiliz bıçakçılık sanayiini baltalamasına engel olmak için bir gümrük emperyalizminin zorunluğuna işaret ediyordu. 1904 tarihli Fransız-İngiliz anlaşması «Entente»ın sınırlarını genişletmeyi mümkün kılacaktı. Fransa Mısır'dan elini çekecek, buna karşılık binbaşı Lyautey Cezayir'den Fas'a girecekti. İngiltere'nin planı gerçekleşme yolunda idi.

Zamanı da gelmişti. Almanya'nın deniz bütçesi dört katına çıkmıştı. Hamburg Liverpool'un tonajına ulaşmıştı. Bu eski tarım ülkesinin nüfusunda köylülerin oranı dörtte bire düşmüştü. İhracatı hızla artıyor, İngiliz ticaretini Türkiye'den kovuyordu. Öte yandan, İngiltere'nin, İskandinav memleketlerinde tutunabilmek için, İsveç ile Norveç'i birbirinden ayırması gerekiyordu: Norveç'in deniz çıkarlarından yararlanarak onunla anlaştı ve zengin ham madde kaynaklarına sahip olan İsveç'i Alman pazarına bıraktı.

İngiliz politikası bu andan itibaren Alman aleyhtarlığını o dereceye vardırdı ki, II. Wilhelm Rusya'ya ve hattâ Fransa ile Birleşik Devletlere yaklaşmaya karar verdi. Birleşik Devletlerde, Almanlar, her yıl ülkeye göç eden bir milyon kişinin içinde önemli bir yer tutuyorlardı. Ancak Birleşik Devletler, City ile çok içli dışlı malî ilişkiler bulunduğundan bu yola sapmadı. Amerikan emperyalizminin de kendine özgü meseleleri vardı ve bunların çoğu Avrupa

ile ilgili değildi. Amerika petrolü için Çin pazarını ayarladıktan sonra, bankerleri, Panama kanalının açılması için gerekli toprakları ele geçirmek amaciyle Kolombiya'ya karşı patlak veren ihtilâli örgütlemeye koyuldular: Kolombiya, Amerika'nın teklif ettiği tazminatın iki katını istemekte direnmişti. Amerikan donanması Panama'nın bağımsızlığını destekledi. Theodore Roosevelt'in Başkanlığı seçilmesi - tröstlerin dış politikasının bir başarısıydı bu - Birleşik Devletlerin bundan böyle oynamaktan zevk alacakları «uluslararası jandarma» rolünü sağlamlaştırıyordu. II. Wilhelm'in teşebbüsü başarısızlığa uğramıştı.

Almanya Fransa'dan yana da daha başarılı olamadı. Fransa'nın dünya hakkında çok kişisel bir görüşü vardı. Uluslararası problemlerin çok dışında yaşadığı gibi, XVIII. yüzyılı hatırlatan «dolce vita» denilebilecek bir hayat tarzına bağlı görünüyordu. Tıpkı o zamanlarda olduğu gibi, rahat yaşama imtiyazlı sınıfların inhisarındaydı; yalnız eski rejim aristokrasisi geniş ölçüde orta sınıflarla kaynaşmış ve böylece oligarşik bir demokrasi kurulmuş olduğu için, imtiyazlıların sayısı bir hayli artmıştı. Bu yaklaşmadan bir çeşit düşünce akımı doğmuştu ki, belirli bir cevvaliyet noksanına delâlet etmekle beraber, yaratıcılığını büsbütün de yitirmemişti.

Fransa bir kez daha uygarlığı sayesinde eski cazibesine kavuşmuştu. Gerçekten de, bir uygarlık söz konusu idi, ve kuvvetli bir şüpheciliğin damgalarını taşıyan bu uygarlık bu döneme, onu yaşayanların kolay kolay unutamayacakları bir başka tatlı hava vermişti. Ekonomisi bile, belki aşırı boyutlara ulaşmadığı için bazılarınca ahenkli sayılıyor, ve lüks endüstrisinin, şaraplarının ve Fransız zevkinin geleneklerinin hüküm sürdüğü mutfağının şöhretinden yararlanıyordu. Cazip fakat kısa ömürlü bir dönemdi bu. Fakat Fransızlar acaba bunun farkında bulunuyorlar mıydı? Yoksa gerçeklerden korkuyor, olayların dışında, kendilerine özgü kapalı bir âlemde mi yaşıyorlardı? Fransız ruhu, sıra ile, ve çoğu zaman parlak bir şekilde, sembolizm-

de, estetizmde ve sunî bir egzotizmde ifadesini buluyordu. Renkleriyle bir başka gerçek yaratan ressam Cézanne ile, romancı Marcel Proust, şair Paul Valéry, bestekâr Claude Debussy ve filozof Bergson ile, Fransız toplumu ifade kudretinin doruğuna ulaşmış sanılabilirdi. Bu mükemmeliyet karşısında, herkes bu güzel dönemin sürüp gideceğine inanıyordu; oysa güçlü bir yüzyılın sisli şafağından başka bir şey değildi bu.

Bir çeşit neo-idealizme sığınan bütün bu Fransızların karşısında, bilimsel araştırmalar başka ülkelerde gözleri kamaştırıyordu: Planck ve Einstein ve daha başka fizikçiler elektronun keşfine çeşitli katkılarda bulunuyorlardı. Bir kaç yıl içinde radyoaktivite fiziği altüst etmeye başladı. Aynı şekilde, emperyalizmin bu yirminci yüzyıla empoze ettiği problemler dünyayı sarsmakta idi. Fransa, bu dünyada, başka hiç bir ülkeye nasib olmayan şekilde, verimli topraklar üzerinde kalabalık olmayan nüfusu ile oturabiliyordu. Fransa'ya sadece yankıları ulaşan sürtüşmeler, kapitalizmin en hassas olduğu noktalarda şiddetli tepkilere yol açıyordu: Rusya'da grevler şimdiye kadar görülmemiş boyutlara ulaşıyor ve sınıfsal bir nitelik almaya başlıyordu.

Sokaklara taşan ve onbinlerce kişinin katıldığı bu genel grevlerde kızıl bayraklar dalgalanıyordu. Köylü kitleleri de harekete geçiyor ve toprak sahiplerine saldırıyorlardı. Çarlık polisi halka ateş açıyor, nümayişçileri kırbaçlıyor ve binlerce kişinin ölümüne sebep oluyordu. Fakat baskı, hareketi güçlendirmekten ve yaymaktan başka bir işe yaramıyordu. Yavaş yavaş öğrenciler de ayaklanıyor ve liberal kamu oyu olaylardan etkileniyordu. Bu arada, Rus sosyal demokrat işçi partisi illegal bir örgüt olarak kurulmuş ve Lenin'in yönetiminde, köylülükle ittifak halindeki işçi sınıfının öncü müfrezesi haline gelmişti. İkinci kongrede, Lenin'in taraftarları çoğunluğu elde ettiler: Bolşevikler sahneye çıkmıştı. Lenin'e karşı çıkanlar, burjuvazi ile köprüleri atmaya yanaşamayanlar, azınlıkta kalmışlardı: bunlar da Menşevikler adını aldılar. Bu bölünme

Rus emekçilerinin politik evriminin işaretiydi: nitekim, Avrupa'da başka hiç bir sosyalist partisi böyle bir bölünme tehlikesi karşı karşıya bulunmuyordu.

Saint-Petersburg'da, devrim dalgasını durdurmak için bir savaş kazanmak gereği kaçınılmaz görünüyordu. Bu, kendilerini tehlikede gören mülk sahibi soyluların fikriydi. Zengin burjuvaziye gelince. o da savaş sayesinde yeni pazarlar ele geçirebileceğini umuyordu. İngiltere bir yandan Japonya'yı Rusya'ya karşı kışkırtıp öte yandan da Fransa'nın aracılığı ile ona yaklaşmaya çalıştığından, Mançurya ve Kore üzerinde bir Rus-Japon uzlaşmazlığı, Fransızların son zamanlardaki arabuluculuk teşebbüslerine rağmen, ufukta beliriyordu.

1904 Ocak'ında, Japonya savaş ilân etmeden Port-Arthur limanına saldırdı, Rus gemilerini batırdı. Çarın ordusunu Mukden önünden bozguna uğrattı ve Tsu-Shima boğazında, Hint Okyanusu yolu ile Baltık Denizinden dönen son Rus gemilerini imha etti. Bu sansasyonel hezimet, Çarlık rejiminin Rusya'da kapitalist gelişimi sağlamak konusundaki yetersizliğini, ve öte yandan Japonya'nın başardığı teknik ilerlemeleri açığa vurdu. Savaş, devrimin önünü almak şöyle dursun, aksine seyrini hızlandırmıştı. Hareket Baku'dan bir barut zinciri gibi Moskova'ya, Riga'ya ve Saint-Petersburg'a sıçramış ve Kışlık Sarayın önünde 9 Ocak 1905 günü vukua gelen katliam tüm ülkeyi ayaklandırmıştı. İhtilâl köylere sirayet etti. Ukrayna'nın bir mensucat merkezinde patlak veren grevde ilk işçi delegeleri konseyleri ortaya çıktı: bu Sovyetler sanayicilere ve rejime karşı yürütülen mücadelenin yönetimini üzerlerine aldılar. Bolşevikler bu mücadelede faal bir rol oynadılar. Haziranda, Karadeniz donanmasında isyan çıktı: «Potemkin» zırhlısı ihtilâlcilerin tarafına geçti. Mürettebatın devrim saflarına katılması çok önemli bir olaydı. Sonbaharda bütün büyük şehirlerde barikatlar kuruldu ve yurt dışından dönen Lenin silahlı bir ayaklanmayı önerdi: Aralıkta Moskova'da Çarın askerleri ile işçi müfrezeleri arasında bir ölüm kalım savaşı patlak verdi.

Avrupa bu devrimin mânâsını anlayamadı. Büyük romancı Maxim Gorki gerçi Rus halkının devrimci mizacının bazı yanlarını Avrupa'ya tanıtmıştı ama, Bolşeviklerin ne oldukları, ve propagandalarının, Marksizm ile işçi hareketini birleştirmek suretiyle ilerisi için nasıl bir tehlike teşkil edebileceği bilinmiyordu. Burjuvazi, Baltık denizinden Kafkas ötesine kadar bütün merkezlerde sayıları gittikçe çoğalan bu Sovyetlerden bazılarının ne derecede bir siyasî olgunluğa erişmiş olduklarını anlamıyordu. Gürcistan'da ve Azerbaycan'da Stalin proletaryayı silahlanmaya çağırıyordu. Avrupa, 1848 Temmuzundan beri halk bilincinin katetmiş olduğu mesafenin farkında olmadığı gibi, Komünün ülkede biçimlenmeye başlayan Sovyet kontrolünün provası mahiyetinde olduğunu da göremiyordu.

Çar, bir yasama meclisi (Duma) ve demokratik özgürlükler vaad eden bir Bildiri yayınlayarak devrimi yatıştırabileceğini sanmıştı. Çarın vaatlerine rağmen, şiddetli bir tenkil hareketine girişildi ve silah üstünlüğü bir kere daha hükümet kuvvetlerinin zaferini sağladı. Moskova'daki misilleme özellikle korkunçtu ve Paris Komününü hatırlatıyordu. Saint-Petersburg Moskova'nın silahlı isyanını desteklememişti. Köylü ayaklanması da ancak bir iki yerde doğru dürüst örgütlenebilmişti. Devrimci hareket henüz birlik halinde olmayı öğrenmemişti. Çarlık seçimler düzenledi, fakat nüfusun yarısından fazlası oy hakkından yoksundu. Sonunda burjuvazi, idamlar arasında gerileyen bu halk ihtilâlinden tek kazançlı çıkan sınıf oldu.

Rusya'da çakan şimşek Avrupa'yı fırtınanın ciddiliği konusunda uyarabilirdi. Prag'da ve Viyana'da, genel oy lehinde gösteriler düzenlendi ve hükümet tavizler vermek zorunda kaldı: ulusal azınlıklar sorunu Avusturya-Macaristan'da büyük boyutlara ulaştı. Japonya'da bile, karışıklıklar çıktı. Çin'de de hanedana karşı gizli derneklerin etkisi arttı. Ancak Avrupa bütün bunları Portsmouth anlaşmasının sonuçlarına bağladı. Çarın Japonya ile imzaladığı bu anlaşmaya göre, Birleşik Devletler Başkanının arabu-

luculuğu üzerine, Rusya Port-Arthur'den ve Sakhaline adasının yarısından vazgeçiyordu. Clemenceau sosyalist Jaurès'e şöyle karşılık veriyordu: «Hazreti Isa da toplumu yenilemek istemişti.» Rus ihtilâlinin kısa vadeli dış etkileri inkâr edilemez.

Eksikliklerini meydana çıkaran bu buhrandan zayıf düşen Rus monarşisi artık İngiltere'nin gözünde bir tehlike teşkil etmiyordu: hele II. Wilhelm de Çarla anlaşma arzusunu ızhar edince, İngiltere hemen Rusya'ya yaklaştı. Londra, «Entente Cordiale»ın genişletilmesi yolunda çabalar harcayabilirdi artık. Fransa da buna hazırdı: Paris'te 12 milyarlık Rus istikrazları vardı (Fransız kamu oyununun Rusya'ya meylini bununla izah edebiliriz); Paris'in elit tabakası Stravinsky'nin musiki dehasına hayranlığını ifade etmekten geri kalmıyordu. Aynı zamanda, Avusturya ile Rusya arasındaki gizli rekabet Makedonya'da açığa çıkıyordu: suikastler ve isyanlar birbirini izliyordu. Obrenovitcy'lerin öldürülmesinden sonra, Sırbistan Çar'a yaslanmıştı. «Entente Cordiale» Cermanizmin etrafında bir çemberi vücuda getirmeye başlamıştı.

II. Wilhelm bu çemberi kırmaya çalışıyordu. Ortalığı yoklamaya başladı. Bir kruvazörle Tanca'ya çıkarak Fas Sultanının bağımsızlığını teyit etti: Almanya, Fransanın Fas limanlarına yerleşmesine engel olacaktı. Fransız hükümeti önce geri çekildi, sonra müzakereye girişti. Öte yandan, İngiltere, Alman emperyalizminin Kuzey Afrika kıyılarına yerleşmesine asla müsaade edemezdi: bu İngiliz fegemonyası için öldürücü bir tehlike olurdu. Almanya'ya en ufak bir tavizde bulunmaktansa, Fransa'yı desteklemek yeğdi. Kaldı ki, Fransa'ya yardım etmek artık rakip bir emperyalizmi teşvik etmek değil, bir şubeyi korumak anlamına geliyordu. II. Wilhelm'in düşüncesizce hareketi Fransa'yı tecrit etmek şöyle dursun, tam tersine Almanya'yı tecrit edecekti. Algesiras konferansı Fas'ta Fransız hâkimiyetini tescil etti, ve ilk kez Birleşik Devletler İngiliz diplomasisini destekledi, bir yandan da Berlin'i niyetlerinden

hoşlanmadığından gizlice haberdar etti. Birleşik Devletler Avrupa'nın işlerine karışmaya başlıyorlardı.

II. Wilhelm'in son deniz kuvvetlerini güçlendirme programı İngilizlerin bu konudaki kuşkularını bütün bütün arttırdı. İngiltere de savaş hazırlıklarına girişmeye başladı: Lloyd George'un hazırladığı bütçe, emlâkı vergilendirerek İşçi milletvekillerinin tasvibine mazhar oldu; İngiltere politikasının gerektirdiği parayı bu yoldan sağlayacaktı. Henüz bir ittifak fikrini reddetmekle birlikte, Fransa ile birlikte müşterek bir askerî harekâta doğru yöneliyordu. II. Wilhelm'in kuru sıkı ağız kalabalığına mukabil, Londra hükümeti büyük bir sabır ve soğukkanlılıkla hareket ediyor, genç Bakanı Winstan Churchillin sosyal konularda önerdiği esnekliği politik konularda da gösteriyordu. İngiltere artık karşısında Bismarck gibi çetin bir rakip kalmadığından, İtalya ile Avusturya'yı Alman vesayetinden kurtarmaya çalışacaktı.

VII. Edward İtalya'yı ve Viyana'yı ziyaret etti. İngiliz-Rus yakınlaşması, açık ve kesin taahhütleri kapsamamakla birlikte, resmî bir mahiyet aldı. Fakat İngiltere Japonya'yı savaş tazminatından vazgeçmeye zorlamış ve Rusya ile anlaşmazlıklarını halletmişti: Tibet, İran ve Afganistan meseleleri hep İngiltere'nin istediği gibi ve tabiî onun yararına çözümlendi. Böyle bir durumda, Rusya için boyun eğmekten başka yapılacak bir şey yoktu. Kaldı ki, İngiliz dostluğu Rusya'ya bir gün Avusturya'dan Galiçya'yı Türkiye'den Boğazları alabilmek umudunu da veriyordu. Almanya, Ukrayna ile Baltık eyaletinden bahsettiğine ve İngiltere de Filistin ile Mezopotamya'ya göz diktiğine göre, dünyanın paylaşılmasına gidiliyor demekti. Rusya, «Entente» İtilaf Devletlerinin yanında emperyalizmin oyununa geldi: madenciliği dörtte üç yabancı sermayeye dayanıyor ve petrolünün yarısı İngiliz-Fransız finans kapitalinin elinde bulunuyordu.

İdam sehpaları bozulan düzen ve asayişi yeniden tesis etmişti. Çar gerçi bir Anayasa ihsan etmişti ama birin-

ci Duma lâğvedilmişti. Arkasından, bütün baskılara rağmen 65 sosyal demokrat milletvekilinin girebildiği ikinci Duma da feshedilmiş ve sosyalist milletvekilleri sürülmüştü. Sadece, hemen hemen tamamen hâkim sınıf temsilcilerinden kurulu üçüncü Duma ayakta kalabilmiş, o da Bakan Stolypin'in emirlerini körü körüne yerine getirmekte kusur etmemişti. Rus ekonomisi, gittikçe daha geniş ölçüde yabancı tröstlere baş vurmak sayesinde buhranı atlatmış ve bir kaç yıl süren bir durgunluktan sonra kapitalist gelişmenin çarkına girmişti. Lenin İsviçre'de Stalin Rusya'da sosyalizm uğrunda mücadelelerini sürdürebilirlerdi. Yaraları sarılan Çarlık İngiliz politikasının sadık bir yardımcısı olmak yolunda idi. VII. Edward Rusya'ya gitmiş, Saint-Petersburg'da Çar'la görüşmüştü. Ulaşım kolaylıklarının sağladığı yeni bir formüldü bu: resmî ziyaretler diplomatik çabaların sonuçlarını noktalıyordu.

Buna rağmen. Batı diplomasisi, silahlanma yarışında soluğunun kesilmesinden korktuğu için, barıştan bahsetmeyi de ihmal etmiyordu: Lahey'de ikinci bir Konferans toplandı. Londra silahların sınırlandırılmasını teklif edince, Von Bülow, Almanya adına, teklifi kabaca reddetti. Tehlike kapının dibine gelmişti. Almanların deniz kuvvetlerini güçlendirme programları İngiliz kamu oyunda heyecan yarattı ve Lord Roberst Britanya adasının bile bir istilâ tehlikesinden masun bulunmadığını iddia etti. Savaştan başka çare yok gibi görünüyordu. Londra sömürgelerine baş vurdu, askerî planlar hazırlamak için İmparatorluk konferansları düzenledi ve, Roma'dan Washington'a kadar, diplomatik çalışmalarını hızlandırdı.

Küba'ya müdahale eden Birleşik Devletler burada bir hükümet kurdular ve Nicaragua ile Meksika'da da aynı şekilde hareket ettiler. Meksika'da, petrol işletmesinde İngiliz çıkarlarını savunmaktan sanki Başkan Porfirio Diaz'ı düşürmeye çalışan Amerika hemen her yerde İngiltere'nin uyguladığı usullerin aynını uygulamaya başlamıştı. Amerika ülkeleri konferansları, sermayesine pazarlar sağlar-

ken, iç politikada Roosevelt'in reformları, gerekli tavizleri veriyordu. Amerika kıtasının dışında, Birleşik Devletler İngilizlerin bütün manevralarına destek oluyorlardı. Giolitti'nin diktatörlüğe özendiği İtalya'da, İngiliz nüfuzu henüz müteredditti, çünkü İtalyan ekonomisi liberal sistemi tam olarak uygulamıyordu. Papa X. Pius uzlaşmaz bir tutum içindeydi. Mukaddes Kitabın izahına yönelen bütün mezhep sapıklıklarını suçlayarak ve sosyal reformu esas itibariyle dini bir mesele sayarak, İtalya'yı Katolikliğin en büyük gücünü temsil eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan ayırma sonucunu doğurabilecek her türlü politikaya karşı çıkıyordu. Oysa, olayları sürükleyecek olan Avusturya'nın Balkan politikasıydı.

Jön Türkler, Enver beyin yönetiminde, Abdülmecit'i hal etmişler (1), ve halefi V. Mehmet'in kabul ettiği bir Anayasa ilân etmişlerdi. Islahat çabalarına rağmen durmadan zayıflayan Osmanlı İmparatorluğunun bu durumundan yararlanan Viyana hükümeti Bosna-Hersek'i işgal etti. Bulgaristan da bağımsızlığını ilân etti. İki Devlet böylece Balkanlardaki niyetlerini açıklamış oluyorlardı. Sırbistan ve Rusya buna göz yumabilirler miydi? Londra'nın tavsiyesi üzerine boyun eğdiler: savaş zamanı henüz gelmemişti; Rusya daha hazır değildi. 1909'daki Balkan buhranı sırasında Avrupa sinirli ve boğucu bir hava içindeydi.

Her yerde sürekli huzursuzluklar ve karışıklıklar hüküm sürüyordu. İspanya'da, Portekiz'de anarşistler tarafından sık sık suikastlar düzenleniyor, İngiltere'de uzun grevler hayatı felce uğratıyordu. Sendikalar devrimcilik oynuyor fakat gerçekte reformizm batağına gömülüyordu. Fransız radikalleri sosyalistlerin istediği kanunlara oy veriyorlardı; İngiliz liberalleri de işçilerin isteklerini yerine getiriyorlardı. Burjuvazi mevzilerini takviye ediyor, silahlanma sayesinde

---

(1) Abdülhamit olacak. Ayrıca, bilindiği gibi, Anayasanın ilanı, daha doğrusu 1293 Kanunu Esasîsinin yeniden yürürlüğe konulması, Abdülhamit'in 31 Mart olayı üzerine hal'edilmesinden öncedir. (Ç. N.)

sanayiine iş sağlıyor ve hükümetlere direktifler veriyordu. Hattâ Ingiltere Parlamentosu - yani Avam Kamarası, çünkü Lortlar malî konularda son kalan imtiyazlarını da kaybetmek üzereydiler - daha fazla ödenek istemediği için hükümeti suçlamaktadır. İnsanların bütün faaliyetleri savaş hazırlıklarına yönelmişti.

İnsanlar doğa üzerindeki hâkimiyetlerini durmadan arttırdıkları için, bu faaliyetler daha da yoğunlaşmıştır. Teknik her an imkânlarını arttırmaktadır. İnfilâk motorunun enerji randımanı buharınkinden çok daha fazladır; elektrik enerjisinin nakli ile üretim araçlarında yeni bir devrim başlamıştır. Mimarî, bir Fransız icadı olan betonarmeden sonuna kadar yararlanmaktadır. Amerikalı kâşif Peary kuzey kurbuna, Norveçli Amundsen güney kutbuna varırlar. Amerikalı Wright'in ilk uçuşunu yaptığı beş yıl öncesinden beri, havacılık deney safhasından çıkmış, ciddi bir uygulama sahasına kavuşmuştur. Fransız Blériot Manş denizini uçakla geçer. Birleşik Amerika'da, Mont-Wilson'da dev bir teleskop inşa edilir. Ancak İngiltere'de bazı sağ duyu sahipleri bu kadar geniş ölçüdeki başarıların sonuçlarından, İngiliz hâkimiyetini tehdit edebilecekleri gerekçesiyle, çekinmeye başlarlar. Kısa veya uzun vadede İngiliz emperyalizmi teknik ilerlemelerin darbeleri altında çökmeye mahkûmdu.

Şüphesiz İngiltere'nin hâkimiyeti henüz mutlak gibi görünüyordu. Şirketlerinin sermayesi iki buçuk milyar sterlinge ulaşmakta ve menkul kıymetleri yeryüzündeki tüm altından fazla bulunmaktadır. Her yıl dışarıya 53 milyon sterling değerinde kömür satmaktadır. Gemileri dönüş seferlerinde ucuza satın alınmış ham madde yüklemektedirler: Ve kömürü kendi endüstrisne ucuz fiyatla sattığından, uluslararası rekabette istisnaî durumunu korumaktadır. Fakat endüstri dünyasının ağırlık merkezi yine de yer değiştirmektedir: Almanya ve Birleşik Amerika, kömür tekelini İngiltere'nin elinden almışlardır. Üstelik, İngiltere'nin sahip bulunmadığı petrol ve su enerjisi kömürün hegemon-

yasını sarsmaktadır. Sömürgelerinin özel çıkarları kendilerini her gün biraz daha fazla hissettirmekte ve meseleyi karıştırmaktadır. Bu arada ticaret hacmı da günden güne azalmaktadır. İngilizlerin aşırı zenginliği kendilerini ciddi bir şekilde çalışmak alışkanlığından yoksun kılmış görünmektedir.

Almanya'ya gelince, geleceği zorlamak için sabırsızlanmakta, II. Wilhelm prestij politikasını sürdürmektedir. Fas'taki karışıklıkları bahane eden Fransız kuvvetleri 1911 Mayısında başkent Fas'ı işgal ederler. Bunun üzerine II. Wilhelm derhal Agadir'e bir gambot gönderir. Fas'a girmemek için Fransa'dan Kongo'yu tazminat olarak ister. Fakat Ingiltere tetiktedir: bu defa Almanya'yı açıkça savaşla tehdit eder. İngiltere'nin niyetini öğrenen II. Wilhelm, Kongo'nun küçük bir kısmına karşılık Fas'ı Fransızlara bırakmaya razı olur. İngiltere donanmasını alarma geçirecek kadar ileri gitmişti. Almanya bundan arzuladığı sonucu çıkarır: deniz kuvvetlerin güçlendirmeye hız verir; askerî bütçesi bir milyarı geçer. Londra Fransa ile Genelkurmay seviyesinde görüşmelere başlar.

Sosyal hareket hiç bir yerde emperyalist politikanın gelişimini önleyecek bir nitelik kazanmamıştı. Son Çin olayları bunu kanıtlamıştı. Yabancılara ve Mançu hanedanına karşı isyanların hızı kesilmemiş, tersine yeni boyutlar kazanmıştı. Sun-Yat-Sen Singapur ve Cava'da Cumhuriyet lehindeki propagandalarını yoğunlaştırmış olup para ve silah tedarik etmekle meşguldü. Kuo-Ming-Tang mücadeleyi örgütlüyordu. Canton devrimcilerinin ilk ayaklanması askeri de halkın peşinden sürüklemiş ve Yang-Tse'ye sıçramıştı. Çok geçmeden Güney Çin'in tümü hanedanın elinden çıkmış, Cumhuriyet ilân edilmişti. Gerçi bu Cumhuriyet demokrasiden ziyade milliyetçiliğe yönelmişti: Çin toplumunun gelişimi daha fazlasına müsaade etmiyordu. Nankin'de toplanan bir Meclis hazırladığı bir Anayasayı kabul etti ve Sun-Yat-Sen'i Cumhurbaşkanlığına seçti. Mançu hanedanını kovan, entrikacı Yuan-Che-K'ai'nin yönetimin-

de, İmparatorluk ordusunun bizzat kendisi oldu. Yuan-Cek-K'ai sonra Cumhuriyete iltihak etti ve bir kaç hafta içinde onu yabancı finans kapitaline bağlı zengin Çinlilerin hizmetine koştu. Bir merhale aşılmıştı, ama Çin güç ve karışık bir durumun içine itilmiş, kendisini ne Amerikan ne de Avrupa modeline göre cihazlandıramamıştı. Bu durum karşısında, büyük devrimci Sun-Yat-Sen, Yuan-Che-K'ai'nin manevralarına boyun eğmek zorunda kalmış ve silinmişti. Yeni bir Meclis tarafından kesin olarak Cumhurbaşkanı seçilen Yuan-Che-K'ai Batılı güçler tarafından derhal tanındı. Finans kapital bir kez daha derin bir sosyal atılımı amacından saptırmış, kendi emellerine âlet etmişti. Yuan - Che-K'ai Pekin'e yerleşir yerleşmez, ilk işi Anayasayı ilga etmek, Kuo-Ming-Tang'ı dağıtmak, Londra ile müzakereye girişmek ve sonunda İngiltere'den ödünç almak oldu. Eyaletlerde yeniden karışıklıklar çıktı, valiler anarşiyi önleyemediler. Büyük burjuvazi halka karşı bir savaş daha kazanmıştı.

Bundan cesaret bulan burjuvazi Rusya'da da yeni bir tenkil hareketine girişti. Lena üzerinde, İngilizlere ait Sibirya altın işletmelerinde, maden sahipleri bir grevi kırmak için Çardan asker göndermesini istemişlerdi. Fakat 1912'-de vukua gelen Lena katliamından sonra, bütün Rusya'da işçiler ve köylüler ayağa kalktılar. Grevler ileri derecede bir politik nitelik kazandı. İşçi yoğunluğu bu grevleri daha da tehlikeli kılıyordu. Prag Konferansında, Bolşevikler bağımsız bir sosyal demokrat parti halinde örgütlenmişler, Mensevikleri ve oportünistleri saflarından atmışlar ve mücadeleyi şu üç slogana istinat ettirmişlerdi: demokratik Cumhuriyet, sekiz saatlik iş günü, mülk sahiplerinden toprakların müsaderesi. Partinin merkez komitesinde, daha başkaları arasında, Lenin ve o sırada sürgünde bulunan Stalin de vardı. Merkez Komitesi, önce Paris'te, sonra Rusya'ya daha yakın olmak için 1912 yazında Avusturya'da Galiçya'ya, yerleşen Lenin'in yönetiminde, sosyal savaşa geniş boyutlar kazandırıyordu. Çarlık ikinci bir devrimden kurtulmak için bir kez daha savaştan medet umuyordu.

Rusya'nın kaygıları uluslararası emperyalistlerin gizli emelleri ile birleşiyordu. Avusturya İmparatoru barışın pamuk ipliğine bağlı olduğunu söylüyordu. Barışı kurtarabilecek olan her halde II. Enternasyonal sosyalistlerinin âciz ebeliği değildi. Fransa'da Poincaré'nin Cumhurbaşkanı seçilişinde bir savaş kokusu vardı. İtalya'da, genel oyun kabul edilmiş olmasına rağmen, sosyalizm hâlâ anarşistti. Almanya'da, gemi inşa programına ilâveten kara kuvvetlerinin de hızla silahlandırılmasına gidiliyor, Belçika'dan gelebilecek muhtemel bir saldırıya ve bir yıldırım savaşına karşı tedbir alınıyordu. İngiltere ile Almanya arasındaki rekabet, bütün dünyada uzantıları olan bir Avrupa meselesi halini almıştı. Anlaşmazlık olgunlaşmıştı.

Bunu maskelemek için, İngiltere Londra'da Balkan meselesini halledecek bir Konferansın toplanmasını teklif etti. İtalya Trablusgarb'a yerleşmişti. Kötü yönetilen savaşa rağmen ileri hareketinde başarı sağlayabiliyor idiyse, bu sırf Türkiye'nin kötü durumu yüzündendi. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki dört ülkenin koalisyonu ile uğraşmak zorunda kalmıştı: Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan. Ve bunların hepsi de Rusya'nın himayesindeydiler ve Türkiye'ye karşı savaşa girmek için teşvik görüyorlardı. Türkiye çabucak yenilmiş ve Makedonya'yı kaybetmişti. Avrupa diplomasisi için Makedonya'nın taksimi çözülmesi imkânsız bir dâvâ idi: Balkanlardaki Slav Devletlerinin genişleme teşebbüsleri Avusturya - Rusya rekabetini ve dolayısiyle Avrupa savaşını körükleyen ittifaklar mekanizmasını ahrekete getiriyordu. Bulgaristan, başlıca askerî zaferleri kendisinin kazandığını ileri sürerek Makedonya'nın kendisine bırakılmasını istiyordu; Sırbistan, denize mahreç olarak Arnavutluk'u alamayınca, 1913 Mayısında imzalanan Londra barışını kabul etmedi. Almanların teşvikiyle Bulgarlar Sırplara saldırdılar, fakat birdenbire Romanya tarafından yardım gören Sırbistan galip geldi. Avusturya Bulgaristan'ın ezilmesine seyirci kalamazdı, çünkü öteden beri başlıca amacı Rusya'yı tutan Sırbistan'ın gelişmesine engel olmaktı.

Bütün mesele büyük Devletlerin bu vesile ile savaşı başlatmaya karar vermiş olup olmadıklarını tayin edebilmekti. Almanya hızla silahlanmaya devam ediyor ve Winston Churchill'in silahların sınırlandırılması yolundaki son tekliflerini reddediyordu. Ancak zamanını kendi seçmek istiyor ve şimdilik macerayı erteliyordu. Avusturya ve İtalya boyun eğdiler. Bükreş barış antlaşması ile Makedonya Yunanistan ile Sırbistan arasında paylaşıldı. Sırbistan, Almanya'nın Doğuya doğru ilerlemesini zorlaştıran bir engel olmaya başlıyordu. Bununla beraber, Yunanıstan kralı II. Wilhelm'in kız kardeşi ile evlenmişti; yeni Arnavutluk Devletinin tahtında bir Alman prensi ve Romanya tahtında bir Hohenzollern vardı. Berlin Türk ordusunun başına bir Alman generali getirmişti ve Berlin bankaları, petrol bölgesi olan Orta Doğuda İngiliz çıkarları ile rekabet halinde bulunuyorlardı. İngiltere olup bitenleri seyrediyor, Rusya ise Boğazların anahtarını Türklerden başka kimseye kaptırmamaya kararlı bulunuyordu. Böylece Doğu meselesi olduğu yerde duruyor ve ihtilâf için için kaynıyordu.

Alman ekonomisinin rakamları çatışmanın kaçınılmaz olduğunu göstermeye yeterdi. Almanya tek başına dünya ticaretinin yedide birini temsil ediyordu. Bütün şehirleri çılgınca bir israf içinde borçlanıyor, borçlarını ödemek için bir zafer bekliyorlardı. Fakat Almanya henüz tereddüt içindedir : İngiltere'nin gerçek niyetlerini bilmemekte ve içinden çıkılmaz İngiliz diplomasisi onu kendi entrikaları ve yanlış hesapları ile başbaşa bırakmaktadır. İngiltere bir yandan Fransa ile teknik anlaşmalar imzalayarak savaşa hazırlanırken, öte yandan Almanya'ya kendisi ile de, hattâ Bağdat demiryolu konusunda, bir anlaşmaya varabileceğini ihsas eder. Kaldı ki, Berlin İngiliz hükümetinin karşılaştığı zorlukları bilmez de değildir : sömürgeler durmadan ekonomik bağımsızlık ve kendi aralarında ticarî anlaşmalar imzalamak hakkını talep etmektedirler; İrlanda meselesi had safhadadır — iki milletli ve iki dinli bu ada iç savaşın eşiğinde bulunmakta ve silahlarını Almanya'dan satın al-

maktadır. Harekete geçmek zamanı gelmiş görünmektedir. Her şey Almanya'nın İngilizlerin tutumu üzerinde varacağı kanâata bağlıdır.

Haziran 1914'de, bir Sırp Saray Bosna'da Avusturya veliahdını öldürür. Bu Avusturya için Balkanlara yeniden müdahale etmek ve Sırbistan'ı ezmek için bir fırsattır. Geçen yıl Avusturya hükümetini frenlemiş olan Almanya bu defa kendisini destekler : Londra'nın Irlanda meselesinden başını kaldıracak hali olmadığını sanmaktadır. Avusturya - Sırbistan anlaşmazlığını halletmek için İngiltere bir Avrupa konferansı teklif eder. İngiliz ve Alman sosyalistleri birbirlerine karşılıklı sempati mesajları gönderirler. Gerçekten de, Avusturya 28 Temmuz 1914'de Sırbistan'a savaş ilân ettiğinde, Almanya hâlâ İngiltere'nin ne yapacağını bilmemektedir. İngiltere önce susar; sonra kral V. George tarafsızlıktan bahseder. Buna karşılık, Berlin Fransız sömürgelerini kârlı bir şekilde paylaşmayı düşünür. 1 Ağustosta İngiltere Fransa'ya resmen askerî yardım taahhüdünde bulunmayı reddeder : bu sükût ve bu tutum Almanya'da Londra'nın kımıldamayacağı kanısı yaratır. Fransa'nın Atlantik filosu tek başına Pas-de-Galais'ye doğru yol alır.

2 Ağustosta Almanya Luxemburg'un tarafsızlığını ihlâl eder : Londra yine ses çıkarmaz. Oysa, Avrupa'nın her tarafında hükümetler savaşa kararlı bulunmaktadırlar. II. Enternasyonalin sosyalist partileri, Reichstag'taki 110 sosyal demokrat milletvekili dahil olmak üzere, emperyalist politikanın bu kararını yığınlara benimsetirler ve askerî ödenekleri için oy verirler. Savaşa karşı çıkmaya cesaret eden tek parti Bolşevik partisidir: Rus Duma'sında, on kadar milletvekili, Rusya'nın da savaşa girmeye karar verdiği sırada oylarını barış lehinde kullanırlar. Çok geçmeden bunları, Lenin'le ilişkilerini bahane ederek Sibirya'ya sürerler. Lenin eylemleri İsviçre'den yönetmekte ve dünya sosyalist devrimini yürütmek için bir III. Enternasyonalin kurulmasını önermektedir.

3 Ağustosta Almanya Belçika'yı istilâ ve Fransa'ya savaş ilân eder. Alman kıtaları Escaut üzerine yürürler İşte tam bu sırada, İngiliz sessizliğinin tuzağına düşen Almanya kendisini birdenbire İngiliz donanmasının karşısında bulur. Ertesi günü, Londra Berlin'e bir ültimatom gönderir. Escaut meselesi karşısında İngiltere tarih boyunca uyanık olmayı ihmal etmemiştir. Italya ve Romanya tarafsız kalırlar. Berlin'in diplomatik sisteminde, Bismarck'ın görmüş olduğu gedik açılır. Boğazları ele geçirmek peşinde olan Rusya, Enver Paşanın Almnaya'nın kucağına attığı Türkiye'nin aleyhinde entrikalar çevirmeyle başlar. Daha ötede, Çin üzerindeki protektorasını hazırlayan Japonya saatini bekler.

Alman Genelkurmayı Fransa'nın işini bir an önce bitirmek için acele ediyordu. Fakat, Almanya'ya girmekte olan Rus ordusuna karşı Doğu cephesine göndermek zorunda kaldığı takviyeler yüzünden, Paris üzerine girişilen ileri harekât Eylül başında Marne nehri üzerinde durdurulduu. Fransız birliklerinin sol kanadı, General Von Klück'ün aşırı ilerlemesinden yararlanarak büyük bir cesaretle kendisini toparlayabilmişti. Oysa, Doğu Prusya'da Çarlık kuvvetleri yenilerek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Batı cephesi Flandres'lardan Vosges'lara kadar uzadı: Almanya'nın umduğu geniş saldırı yerine bir siperler savaşı başladı. Alman donanması abluka yüzünden mayın tarlalarının Kopenhag üzerinden, İngiliz finans kapitalinin desteğinde, devam etmekle beraber, yine de güç oluyordu. Berlin uzun sürecek bir savaşa hazırlanmamıştı.

Amerika, Panama kanalının açılışı ve Meksika'daki Standart Oil şirketinin politik entrikaları ile Avrupa işlerine oranla daha fazla meşgul olmasına rağmen, mahrum barış tekliflerinde bulunmaktan da geri kalmıyordu ve bu teşebbüsleri savaşın gerçek karakterini ortaya koyuyordu: nitekim, Başkan Wilson'un özel temsilcisi ziyaretlerini daha ziyade Londra ve Berlin üzerinde teksif ediyordu. Fran-

sa'nın mukavemetinden cesaret bulan İtalya tarafların karşılıklı şanslarını hesap ediyor ve pazarlığa girişiyordu. İki tarafla da haftalarca süren müzakereler yaptı. Sağdan ve soldan d'Annuzio ve Mussolini'nin yönettiği bir azınlık, Fransız parasına güvenerek, İtalya'nın «kazançlı çıkacağı» savaşa girmesini istiyordu. 1915 Nisanında Londra'da imzalanan antlaşmaya göre, İtalyan «Entente»a giriyor ve kendisine Trentin, İstriya, Dalmaçya, Arnavutluk, bazı Afrika sömürgeleri ve, sonbahardan beri kendisi de savaşa katılmış olan Türkiye'de bir nüfuz sahası vaad ediliyordu. Türk ittifakı doğrudan doğruya Süveyş'i tehdit ettiği halde, İtalyan ittifakı ancak, etkili olabildiği ölçüde, ablukaya katkıda bulunabilirdi.

İngiliz Amirallik dairesi kolayca zorlayabileceğini tahmin ettiği Çanakkale boğazına saldırdı : Gelibolu'ya asker çıkarmak zorunda kaldı — beyhude gayret. Müttefikler, geri almak istediği Sırbistan Makedonyasını kendisine vaad edemedikleri için Bulgaristan da harbe girmiş ve Sırbistan'a saldırmıştı. 1915 yılı İtilâf Devletlerinin bir sıra başarısızlığına tanık oldu Batı cephesindeki Alman saldırısı ilerliyordu. Sırbistan ezilmiş, Rusya ağır kayıplara uğramıştı: elinde sadece 600 ağır top kalmış ve cephanesi tükenmişti. Ordunun moralini güçlendirmek için başkomutanlık dayak cezasını yeniden yürürlüğe koymuştu. Fakat bu yıpratma savaşı Almanya'yı kaygılandırıyordu. Reichstag'da, Kral Liebknecht savaş ödeneklerini oylamayı reddetmiş, yirmi milletvekilini peşinden sürüklemişti. Almanya birlik ve beraberliğini yitirmiş ve Avrupa'da barış fikri yeniden kuvvet kazanmaya başlamıştı. Savaş amaçlarının tarifi konusunda her yerde çekişmeler baş gösteriyor ve muhaliflerin etrafında herkes çıkarlarına göre vaziyet alıyordu.

Papa XV. Benoît, İtilâfı Almanya'nın yararına bölmek için hiç bir çabayı esirgemiyordu : İtalya'yı savaşa girmekten alakoymaya ve Birleşik Devletlerin Fransa'ya malzeme göndermesini engellemeye çalışmıştı. İstanbul konusunda-

ki entrikalara da karıştı: İtilâf Devletleri eski Bizans'ı Çara vaad etmek zorunda kalmışlar, ancak bu teklif ne İngilizlerin ne de Papalığın hoşuna gitmemişti. XV. Benoît İtilâf Devletlerine karşı husumetinden hiç bir zaman vazgeçmeyecektir.

Almanya'nın karışıklıklar çıkarmaya çalıştığı Birleşik Devletlerde, kamuoyu nüfusun millî kökenlerine göre değişik tavırlar takınmaktadır. İsviçre şiddetle Alman taraftarıdır. Finlandiya'ya göz diken İsveç, onu kötü durumda görünen Rusya'dan koparmak için Almanların safına geçmeyi düşünür, ancak resmen, Berlin'in ikmalini sağlamakla beraber, tarafsız kalır. İspanya'da, demokratlar İtilâf Devletlerini, muhafazakârlar Almanya'yı tutarlar. Latin Amerika'da da durum aynıdır. Katolikler Itilâf Devletlerine karşıdırlar. Özellikle Şili İtilâf propagandasına karşı koyar, çünkü Almanya'nın ekonomik nüfuzu çok artmıştır. Meksika'da, Birleşik Devletler duruma hâkimdir. Japonya'ya gelince, sırf İngiltere'nin desteğini kazanmak için Almanya'dan ayrılmıştı : Yuan-Che-K'ai üzerindeki baskısını arttırır ve Çin'de önemli avantajlar sağlar. Çin yurtseverleri Avrupa tehlikesinin yerini şimdi de Japon tehlikesinin aldığını görürler.

Alman Genelkurmayı, «kıta üzerinde İngiliz politikasının aleti olan» Fransız ordusunun gücünü bir noktada zayıf düşürerek savaşın seyrini hızlandırmaya karar verir. 1916'da başlayan Verdun muharebesi dört ay sürer ve Fransız askerinin inadı ve dayanıklılığı, askerlik tarihinde bir benzeri olmayan bir topçu düellosunun ve saldırıların hakkından gelir. Bu sarsılmaz direniş General Joffre ile General Foch'a, Verdun'ü kurtarmak için Somme üzerinde bir saldırıya geçmek imkânını verir. Alman planı, iki taraftan da aşağı yukarı eşit sayıda kayıplarla, toplam olarak 500.000 ölü ile sonuçlanır : Fransızların fedakârlığı İtilâfı kurtarmıştır. Almanya artık savaşın sonucundan şüphe etmeye başlar.

Jutland'daki deniz zaferine rağmen, İngiliz filolarının barajını zorlamayı başaramamıştır. Donanması artık dışarı çıkamaz. Abluka etkilerini göstermeye başlar Resmî makamlar beslenme işini düzenlemek için bir takım tedbirler almaya mecbur olurlar. Tarafsızlar Almanya'ya yiyecek ikmali yapmaya devam ederler, ancak Alman deniz kuvvetlerinin yürüttükleri denizaltı savaşı giderek İngiltere'yi buna karşı koymaya zorlar. Çarlık kuvvetleri Galiçya'da yeni bir çaba harcarlar ve Romanya İtilâf Devletleri safında savaşa girer. Kuşkusuz Rus saldırısı çabuk durdurulur ve Romanya ordusu bir kaç hafta içinde imha edilir. Fakat Almanya ciddi zorluklarla karşı karşıya kalır: İnsan ve malzeme darlığı, işgücü buhranı, ham madde bunalımı, v.b. Yer yer karışıklıklar da çıkmaya başlar. Sosyal demokrasi hareketi ikiye ayrılmış ve «Spartaküs» grubu solun ucundaki unsurları bir araya toplamıştır Liebknecht dört yıl hapse mahkûm olur, Almanlar İsviçre'ye giderek barış isteyen konferanslara katılırlar. Lenin burada emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesi sloganını ortaya atar. Fransız yazarı Henri Barbusse savaş fecaatını çıplak bir şekilde ifade eder. Savaş aleyhtarlığı yığınlara yayılır ve hattâ Genelkurmayın baskısına, Mareşal Hindenburg ve Mareşal Ludendorff'un fiilî diktasına rağmen Almanya'ya bile nüfuz eder. Halklar, kendi öz çıkarlarının çeşitli Devletlerin ilhakçı politikaları ile ortak bir yanı bulunmadığını anlamaya başlarlar. Birleşik Devletlerin yeni bir barış teşebbüsü başarısızlığa uğrar. Hiç bir hükümet Avrupa'da zafersiz bir barış fikrini benimsemez. Oysa, sonu hiç gelmeyecekmiş gibi görünen bu savaş halkın belini büker, ve iki tarafta da öyle bir bunalım baş göstermeye başlar ki, hâkim sınıflar bunu savaşın kendisinden bile daha tehlikeli görürler. Tehlikeyi gören Almanya, her ne pahasına olursa olsun bir çıkış yolu arar, ve Washington ile ihtilâflar yaratacağını bile bile kıran kırana bir denizaltı savaşına karar verir. Böylece İngiltere'nin ikmal yollarını kesmek suretiyle kıta üzerinde imkânsızlaşan bir çözüm yolunu dener.

Sosyal buhran 1917 yılında özellikle ağırlaştı ve savaşa değişik bir nitelik kazandırdı : kapitalist sistem gerçek bir sınav geçiriyordu. Tabiî en zayıf olduğu noktada teslim oldu : İktidarın en fazla tehlikede olduğu yer Rusya idi. Malzeme darlığı içinde kıvaranan ordu — Alman topçusuna karşı üç adama ancak bir tüfek düşüyordu. — yiyecek sıkıntısı çekiyor ve kötü generallerin elinde kötü yönetiliyordu. Ordu cephelerde dağılırken, cephe gerisinde de bürokrasi görülmemiş bir karışıklık içinde bunalıyor, ihanetler ve resmî çevrelerin yolsuzlukları bütün bunlara tuz biber ekiyordu.

Çarlık sarayının Almanya ile giriştiği karanlık müzakereler İtilâf Devletlerini tedirgin ediyordu. Tüm sınaî ve malî çıkarları bakımından Fransa ile İngiltere'ye bağlı olan büyük Rus burjuvazisi ise Çarın birdenbire Almanya ile ayrı bir barış imzalaması ihtimalinden ne kadar çekiniyor idiyse, büyük şehirlerin ikmalinde güçlük çekildiği çetin bir kış sonucunda yeni bir ihtilâlin patlak vermesinden de aynı derecede korkuyordu. İngiliz ve Fransız sefirleri, ve Rus burjuvazisinin liderleri, bu proleter ihtilâlinin ancak bir hükümet darbesi sayesinde önlenebileceğini ve Rusya'nın ancak bu şekilde savaşta kalmaya zorlanabileceğini düşünüyorlardı : Ehliyetsiz bir adam olan II. Nikola'yı hal'ederek Çarlıktan kurtulmanın ve Rusya'yı başka her yerde sosyal problemi halletmek imkânını sağlamış olan liberal demokrasi yoluna sokmanın zamanı gelmişti. Bu komplo çok geçmeden işçi ajitasyonları ile bütünleşti. Grevden greve giden işçi hareketi nihayet 26 Şubat 1917 günü Petrograd'da silâhlı bir isyana dönüştü.

Ertesi günü, askerî birlikler halka katıldı ve alaylar kızıl bayrak çektiler. 1905'de olduğu gibi, hemen her yerde Sovyetler kuruldu. Ama bu defa bir adım daha ileri gidilmişti, çünkü bu Sovyetlere giren askerler aslında üniforma giymiş köylülerdi. Böylece fabrika ve kır proleteryaları birleşmişti. Sovyetler bu ittifakın organları idi. Olayların gelişmesi ile Sovyetler duruma tamamen hâkim olacak,

büyük sonuçlar alınacaktı. Şimdilik, Sovyetleri yöneten Menşevikler veya sosyal-devrimciler iktidara el koyma cesaretini gösteremiyorlardı. Dolayısiyle, bir yandan Sovyetlerle müzakere ederek geçici bir hükümet kurmayı başaranlar burjuvazi ve Duma'daki liberal milletvekilleri oldu. II. Nikola kardeşi lehine tahttan feragat etti fakat kardeşi tahta geçmeyi kabul etmedi. Rusya, bir Kurucu Meclisin toplanmasına değin Cumhuriyetçi bir devlet olmuştu. İngiltere tarafından yürekten desteklenen bu operasyon, Çarlığı feda etmek pahasına sosyal sistemi kurtarmıştı. Geçici hükümet derhal İtilâf Devletlerinin emrine girdi ve zafere kadar savaşı sürdürmek kararını aldı. Geçici hükümet üyelerinden biri olan Kerenski daha da ileri giderek, Londra'nın arzularını yerine getirmek için Rusya'nın Boğazlar üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini bildirdi.

Burjuvazi solculardan faydalanarak halk hareketini durdurabilecek miydi? Politikacılar genel bir uzlaşmadan bahsederlerken, askerî birlikler günden güne dağılıyor, ve geçici hükümet her türlü toprak reformuna karşı olduğu için ayaklanma köylere sıçrıyordu. Müstacel ıkmal sorununu çözümlemekten ve ülkeyi örgütlemekten Çarlık rejimi kadar âciz olan geçici hükümet, yetersizliğini demokratik gevezeliklerle örtbas etmeye çalışıyordu. Burjuvazi bu devrimin yönetimini kendisine mal edinmiş görünüyordu. Ancak, örneğin XIX. yüzyıldaki Fransız burjuvazisi gibi, iktidarı tam olarak ele geçirmeyi ve kitleleri kendi saflarına çekmeyi becerememişti. Bunu yapabilmek için ne 1789'daki Fransız burjuvalarının doktriner gücüne ne de İngiliz sanayicilerinin ekonomik durumuna ve sosyal tekniğine sahipti. Yüzyılların deneyinden yoksundu. O kadar eleştirdiği bu otokrasinin gölgesinde yaşadığı gerçeğinin şimdi şimdi farkına varıyor ve yeni durumunun gerektirdiği çözüm yolları karşısında tereddüde kapılıyordu. Böylece geçici hükümetin yanısıra ikinci bir iktidar mihrakı teşkil eden Sovyetlerin saflarında toplanan halkçı unsurlarla pazarlık etmeye bakıyordu.

Rusya'nın önceki devrimlere kıyasla kaydettiği ilerleme işte noktaydı: devrimci dalga, ilk başarılarından sonra gerilemek şöyle dursun, bir an için katılmak gafletini gösterdiği hareket karşısında paniğe kapılan bir burjuvaziyi ileri doğru itmeye devam ediyordu. Kuşkusuz Sovyetlerin Menşevik yöneticileri burjuvazi ile işbirliği yapıyorlardı, ve kitlelerin de daha öğrenecek pek çok şeyleri vardı. Ancak şu ikili iktidar bile kitlelerin ne büyük bir güce sahip olduklarını göstermeye yetiyordu ve burjuvazinin halkın çabalarına sahip çıkmaya yönelen klasik oyunu bu defa başarı sağlamayacağa benziyordu. Kaldı ki bu defa halk silahlarını elden bırakmamıştı ve henüz halli gereken üç esaslı problem vardı: savaş ikmal ve toprak mülkiyeti.

Bu olaylar sosyal meseleyi dünya işleri arasında birdenbire ön plana çıkarıyordu. İngiltere'de grevler patlak veriyor, Irlanda ayaklanıyordu. Fransız cephesinde askerler isyan ediyordu; gerde, kimi siperlere girmeyi reddediyor, kimi Paris üzerinde yürümek için zorla kamyonlara el koyuyordu. Genaral Pétain'in Genelkurmayı disiplini iade ile görevlendirildi, ve bir şey yapamayınca "cephe gerisinin boyguncu etkilerinden" bahsetti. Ülke adam öldürme işinden gına getirmişti. İtilaf Devletlerinin durumu Almanların denizaltı savaşı yüzünden kötüye doğru gidiyordu: dört ay içinde İngiltere'nin iki milyon tonilâtoluk ticaret gemileri batmıştı. Almanların bu ablukası İtilaf Devletlerinin ablukasından çok daha etkili oluyordu: berikinde bir çok gedikler vardı. İtilaf Devletlerinin kara saldırıları da, gizlice imal edilen zırhlı araçların, tankların, kullanılmasına rağmen, bir sonuç vermiyor, ülke içinde barışçı propaganda hızını artırıyordu. Yalnız bu arada, denizaltı savşının şiddeti Birleşik Devletlerin çıkalarını doğrudan doğruya tehdit etmeye başlamıştı. Amerika'nın emperyalist politikasının artık şüphe götürür yanı kalmamıştı: Haiti'nin ihtilâline karşı Meksika'daki mübadelesi, resmî bayanların aksine, çıkar peşinde koş-

tuğunu açıkça gösteriyordu. Birleşik Amarika bankaları da, finanse ettikleri İtilaf Devletlerinin zaferini istiyorlardı. Armatörleri ve ihracatçıları, ablukanın Fransa ve İngiltere ile ticaretlerine sekte vurmasından korkuyorlardı: sanayiciler, çiftçiler, tarım işletmecileri,buna bağlı kazançlarını kaçırmamak için İtilaf Devletlerinin ikmal ve işgesine devam etmek istiyorlardı. Petrol tröstleri, Standart Oil, Royal Dutch, v.b., İtilaf Devletlerini albildiğine destekliyorlardı. Başkan Wilson, Almanya'nın Japonya ile Meksika'nın Birleşik Devletlere karşı ittifakını desteklediğini öğrenince, Japon ekpansiyonizmi tehlikesini bertaraf etmek için, İngilizlerin Avrupa dengesi tezini benimsemekte tereddüt etmedi ve 2 nisan 1917 günü Birleşik Devletler Almanya'ya savaş ilan etti.

Herkes heyacan içinde Amarika'nın Fransa'ya karşı olan eski minnettarlık borcundan bahsediyor, ancak bunu ödemeyi düşünmemiş olduğunu unutuyordu. Işin aslı şuydu ki, Birleşik Amerika'nın ne Alman emperyalizminin zaferine, ne Japon tehdidine, ne de Avrupa'yı kasıp kavuran karışıklıkların devamına tahammülü vardı. Savaş böylece tam bir dünya savaşı halini alınca Çin ve Yunanistan da Almanya'ya savaş ilan etmişlerdi - Fransa 'da, İngiltere'de Avusturya'da Almanya'da ayaklanmalar hızla çoğaldı, denizcileri ve fabrikaları etkisi altına aldı. İtalya'da da bir millî birlik gurubu, "Fascio", ortaya çıktı ve savaşın daha enerjik bir şekilde yürütülmesini istedi. Burjuvazi savaşın seyrini hızlandırma zaruretini anlıyordu. Bu kadar uzamasına haddinden fazla seyirci kalmıştı.

Tarafsızlar üzerinde baskı yapan Birleşik Amerika çok geçmeden Almanya'ya karşı uygulanan ablukayı etkin bir hale getirdi. Buna karşılık, denizaltı savaşı da tavsadı ve etkinliğini kaybetti. Konvoy sistemi Ingiltere'yi bir kaç aydan beri maruz bulunduğu tehditten kurtardı. Avusturya ile İtilâf Devletleri arasında esrarengiz entrikalar dönmeye başladı: Monsenyör Pacelli müzakereleri yürütmekte ve Merkez güçlerini korumaktadır. Papanın barış teklifleri

Almanya'nın yararınadır. İngiltere Fransa'dan habersiz Almanya ile görüşür ve sadece Belçika ile ilgilenir: mahut Escaut dâvâsı. Sonunda pazarlık iflas eder.

Savaşın ritmi ve veçhesi gerçekten değişmiştir. Burjuvazi, uzadığı taktirde rejimini tehlikeye koyabilecek olan bir maceraya saplanıp kalmıştır. Askerî birlikler her yerde bitkinlik belirtileri göstermeye başlarken, emperyalizm büyük bir korku ve sıkıntı içinde halk tehlikesinin Rusya'da somutlaştığını görecektir.

SOVYET İHTİLÂLİ

Lenin 1917 Nisanından Petrograd'a dönmüştü. Bolşeviklere liderlerini iade etmekle Rusya'nın tasfiyesini hızlandıracağını uman Alman hükümeti Lenin'in Almanya'dan geçmesine izin vermişti. Finlandiya garında kendisini muazzam bir kalabalık karşıladı: Lenin halkı dünya sosyalist ihtilaline çağırarak selamladı.

Bu andan itibanen, Alman emparyalizmi, açlığın ve devrim korkusunun etkisiyle, işgal ettiği yerlerden vazgeçerek barışı imzalamaya hazırdı fakat İngiltere, Birleşik Amerika'nın savaşa girmesinden güç kazanarak, uzlaşmaz bir tavır takındı Almanya'yı kendisine rakip olarak ayakta bırakacak bir çözüm yoluna yanaşmadı. Sait Itilâf Devletlerinin çıkarları uğruna bu aşırı savaş politikasını desteklemekle, Rus geçici hükümeti barış isteyen kitlelerden gittikçe uzaklaşıyordu. Rusya'da 19 milyon insan seferber edilmişti. Bunların ne ayaklarına giyecek ayakkabıları, ne de, çoğu zaman, silahları vardı. Harap ve bitap düşmüş olan memleket dört gözle bir çözüm yolu bekliyordu.

Bolşevikler hâlâ Sovyetlerde çoğunlukta değildiler, fakat programları gittikçe kuvvet kazanıyordu. 1917 ilkbaharında Rus işçi sınıfı olağanüstü bir örgütlenme çabası göstermişti. Sokak gösterileri durmadan büyüyor ve mesele açık-seçik bir biçimde ortaya kouyordu: orta sınıflar proletaryaya mı, yoksa burjuvaziye mi iltihak edecek lerdi? Şubat devrimi sosyalist devrime dönüşecek miydi? Bu sıradaydı ki, Bolşevik Partisi, amacını iyice belli etmek

ve her türlü kavram karışıklığını önlemek için, sosyal demokrat adını bırakarak Komünist partisi adını almaya karar verdi. Haziranda, Komünist partisinin sloganlarını - ekmek barış özgürlük - halk o kadar tutmaya başladı ki, İtilaf Devletleri, emekçileri bu şekilde gerçek amaçlarından saptırmayı ümit ederek, geçici hükümetten, Amerikalılar gelinceye kadar Alman birliklerini Doğuda ala koyacak bir saldırıya geçmesini istediler.

Kerenski bu hususta halkın desteğinin sağlamaya çalıştı ve Birleşik Amerika kendisine bu amacı gerçekleştirmek için ödünç verdi. Saldırı başladı, fakat hemen arkasından Petrograd'da hükümet aleyhinde gösteriler arttı. Galiçya'da kısa ömürlü bir başarıdan sonra, Rus Genelkurmay hezimetin sorumluluğunu devrime yükledi. Kornilov'un ordusu bir Alman karşı saldırısı ile çevrilmiş, Ruslar tam bir bozguna uğramışlardı. Derhal askerlerle komutanlar arasında ihtilâf çıktı. Binlerce asker cepheyi terkederek proletaryanın saflarına katıldı. Lenin bir milis gücü kurmak istiyordu. Kızıl muhafızlar hemen her yerde örgütlenmeye başladı. Köylü hareketi de korkunç bir şekilde genişliyor, burjuvazi sonunun yaklaştığını görüyordu. Artık bütün ülke «tüm iktidar Sovyetlere» diye bağırıyordu. Buna rağmen, Komünist Partisi genel bir ayaklanma için henüz zamanın erken olduğuna hükmediyordu. Fakat Cronstadt bahriyelileri, askerler ve işçiler eyleme geçmek için sabırsızlanıyorlardı. Temmuz başlarında başkentte savaş aleyhtarı gösterilerin en büyüğü yapıldı.

Geçici hükümet hareketi bastırmayı başardı: İngiltere büyükelçisi Kerenski'yi kutladı. Petrograd'a cepheden alaylar gönderilmiş ve denizaltılar Cronstadt donanmasını batırmak emrini almışlardı. Büyük Rus burjuvazisi için en tehlikeli düşmanın Almanya değil, halk olduğunda artık şüphe kalmamıştı. Halka karşı olan bütün güçler hükümetin etrafında kenetlendiler; Komünist Partisi kanun dışı ilân edildi; Lenin Finlandiya'ya kaçmak zorunda kaldı; baskı şiddetlendi. Burjuvazi iktidarı yeniden tek başına ele alma-

ya ve halkın kontrolünden kendisini kurtarmaya muvaffak olmuş gibi görünüyordu. Aslında, Temmuzdaki tenkil harekâtı halka aldatıldığını açık bir şekilde kanıtlamakta ve kendi öz emellerine tercüman olan partinin hangisi olduğunu göstermektedir. Halk artık anlar ki, Komünist Partisine düşman olan gerçek bir demokrat değildir ve burjuvaziyi iktidardan atmak için, Çarı iktidardan uzaklaştıran Şubat devriminden ayrı yeni bir devrime ihtiyaç vardır. Karşı-devrimin şiddeti Bolşeviklerin nüfuzunu zayıflatmak şöyle dursun, Rus halkına gerçekleri deneysel bir şekilde kanıtlıyordu. İnsanlar harekete geçmek için deneylere muhtaç olmaktan hiç bir zaman kurtulamamışlardır.

Burjuvazi, bundan böyle, Sovyetlerin ancak bu şekilde hakkından gelebileceğini düşünerek bir askerî dikta rejiminin hazırlıklarına girişti. Bunun için General Kornilov'u görevlendirdi. Son saldırının başarısızlığa uğramasının başlıca sorumlusu olan bu asker, burjuvazinin değirmenine su taşımak için kahraman bir komutan hüviyetine büründürüldü. Kamu oyunu telaşa vermek için Riga Almanlara teslim edildi, subaylar cepheden geri çağrıldı. İngiliz büyükelçisi tarafından desteklenen Kornilov devrimci başkente gözdağı vermek niyetinde idi. İngiliz zırhlı araçları Petrograd'a doğru ilerliyor, başkent kuşatılıyor ve bir takım gizli dernekler tasarlanan hükümet darbesini desteklemeye hazırlanıyorlardı. Fakat iş işten geçmişlerdi. Kornilov'un birliklerine direndiler ve bir kaç saat içinde hepsini dağıttılar. Komplonun başarısızlığı burjuvazinin Rusya'da bütün otoritesini kaybetmiş olduğunu meydana çıkarıyordu. Çevirdiği manevralar artık ülkenin gelişimini hızlandırmaktan ve halkı komünistlerin sloganlarına sahip çıkmaya ikna etmekten başka bir işe yaramıyordu. Sosyal demokratlardan gericilere kadar bütün öteki partilerin, kapitalist rejimi kül olarak kurtarabilmek için teferruata müteallik tavizlerle yetinmelerine karşılık, bir, Komünist Partisi toprağın ve büyük işletmelerin millileştirilmesini, sanayiin planlanmasını, ve burjuvazinin diktatörlüğü yerine pro-

letarya diktatörlüğünün, yani Sovyet iktidarının kurulmasını istiyordu.

Burjuvazi açlığı, ulaşım buhranını ve mali yıkıntıyı boşuna şiddetlendirdi. Ülkede darlık ve yoksulluk arttıkça, halk tek kurtuluş imkânının bilincine daha iyi varıyor ve büyük burjuvazinin kendisine barış, ekmek ve özgürlük vermeyeceğini, aslında Çarlıkla büüyük burjuvazi arasında bu bakımdan büyük bir fark bulunmadığını anlıyordu. Sonbaharda grevler kesin olarak politik bir nitelik kazandı: Sovyetler ve fabrika komiteleri bolşevikleşiyor ve köylü ayaklanması da her an, Lenin'in menfasından iddia ettiği gibi, proletaryanın artık halkın çoğunluğunu peşinden sürüklediğine hak verircesine genişliyordu.

Hâlâ cephelerde olan iki milyon insana gelince, hemen hiç birinin dövüşecek hali kalmamıştı. Ordunun çöküşü, o ana kadar korumuş olduğu rejimin çöküşü anlamına geliyordu. Kerenski'nin bazı birlikleri silahsızlandırma teşebbüsleri sonuç vermedi. Geçici hükümet, Çarlığın düşmesinden altı ay sonra, böylece boş bir formülle halkı yatıştırabileceğini sanarak Cumhuriyeti ilân etmeye karar verdi, ama boşuna. Aslında bir iç savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Burjuvazi için sıkıntılı bir yıl başlıyordu.

Fransa ile Almanya'nın askerî kuvvetleri Batı cephesinde denge halinde bulunuyorlardı. Buna karşılık, İngiliz ordusu çok zayıflamış ve Amerikalılar ancak üç tümen göndermişlerdi. İtalyan ordusu Caporetto'da ezilmiş ve Avusturya-Alman saldırısını ancak Piave üzerinde, topçu kuvvetlerinin yarısını kaybettikten sonra durdurabilmişti. Ayrıca, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin İtalyan cephesini takviye etmeye gitmeleri gerekmişti. Sadece haritaya bakıldığında, merkez güçleri daha iyi durumda görünmelerine rağmen, koalisyonları çatırdıyordu. Almanya'da, kamu oyu, şehirlerde açlık arttıkça paniğe kapılıyordu. Abluka artık bihakkın müessirdi. Ot ve saman darlığı Genelkurmayı ülke içindeki huzursuzluklar kadar meşgul ediyordu. Avrupa'da genel bir çöküntü vardı. Bundan yine Rus halkı yararlanacaktı.

Kerenski hükümeti cepheye Petrograd garnizonunu göndermeye ve Sovyetleri dağıtmak için saldırıya geçmeye karar vermişti. Bolşevikler buna Sovyetler Kongresini toplantıya çağırmakla karşılık verdiler. Komünist Partisi savaşı başlatmaya hazırdı: Lenin başkente dönmüş, olaylara enerjik bir şekilde müdahale ediyordu. Kongre arifesinde iktidarı ele geçirebilmek için 7 Kasımda silahlı ayaklanmaya geçilmesine karar verdi. Gerçekten de, 7 Kasım gecesi - yürürlükte olan Rus takvimine göre 24 ekim - Bolşevikler belli başlı merkezleri ele geçirdiler ve askerlerle bahriyelilerin kısa süren bir ayaklanmasından sonra Bakanları tutuklayarak geçici bir hükümet kurdular. Bu hükümet 8 Kasım günü Sovyetler Kongresine ayaklanma hakkında bir rapor sunudu. Komünistlerin genel karargâhı olan Smolny Sarayının etrafında yoğun bir halk kalabalığı başkenti çalkalandırırken, günlük hayat devam ediyordu. Bolşevikler, kan dökülmeden Petrograd'ı ele geçirmişlerdi. Kerenski kaçmıştı. Lenin, kendisini çılgınca alkışlayan Kongrenin tezahüratı bitince, sakin bir şekilde şunları söyledi: «Şimdi artık sosyalist düzenin inşaasına geçiyoruz.» Ve barış, toprak ve iktidarla ilgili üç kararname teklif etti.

Sovyetler bütün halklara, tazminatsız ve ilhaksız bir barış öneriyor ve kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkını kabul ediyorlardı. Toprakta özel mülkiyeti kaldırıyor ve onu emekçiler toplumuna mal ediyorlardı. Üretimi işçilerin kontrolü altına alıyor ve iktidarı bir Halk Komiserleri Konseyine veriyorlardı. Lenin Konsey Başkanı, Troçki Dışişleri Bakanı ve Stalin Milliyetler Bakanı oldu. Bu halk zaferinin haberi bir kaç gün içinde bütün ülkeye yayıldı. Her tarafta iktidar Sovyetlere geçti. Kımı yerlerde, hükümet binalarına sığınan subaylarla askerlere karşı kısa süren savaşlar verildi.

Bir hafta sonra, önemli şehirlerde başrısızlığa uğrayan büyük toprak sahipleri ve müttefikleri birliklerini Ukrayna'ya, Kafkaslara ve Sibirya'ya çektiler. İngiliz ve Fransız subayları ile anlaşarak, karşı-devrim bir askerî müda-

haleye hazırlandı. Rus burjuvazisinin bu işi tek başına başaramayacağı anlaşılmıştı. Bu arada, Komünist Partisi Devleti örgütlüyor, yepyeni bir hükümet şekli getiriyor, Rusya da hem feodal hem kapitalist geçmişin izlerini siliyor ve vaktiyle Paris Komünü tarafından uyandırılan umutları gerçekleştiren bir sosyal düzenin temellerinin atıyordu. Artık burjuvazinin çeşitli hizipleri arsında politik bir manevra ya da sosyal demokrasinin bir kamuflajı değildi söz konusu olan: hâkimiyet bir sınıftan başka bir sınıfın eline geçiyordu. Rusya'da burjuvazinin rolü tamamlanmıştı. Emekçiler iktidara gelmişlerdi. Proletarya ülkeyi yönetecekti.

Her şeyden önce, yeni bir ordu yaratabilmek için savaşa son vermek gerekiyordu. Önce emperyalizm karşısında geri çekilmek ve bir mütareke sayesinde Sovyet ihtilâlinin başarısını sağlamak. İtilâf Devletleri, Lenin'in tekliflerinden hiç birine cevap vermediler. Daha zayıf düşmüş olan Almanya, Ukrayna ile Baltık ülkelerinin muhafaza edebilmek için müzakere masasına oturmayı kabul etti. Aralıkta Rus-Alman görüşmeleri Brest-Litovsk'da başladı. Fakat Troçki ile komünistlerin sol kanadı, parti içinde savaşın sürdürülmesi yolunda bir mücadele açmışlardı. Bu savunmasız bir ülkenin üzerine yeni bir saldırı davet etmek demekti. Troçki müzakereleri başarısızlığa uğrattı. Almanya savaşı yeniden başlatarak derhal Petrograd üzerine yürüdü. Bu saldırı halkta büyük bir infial uyandırdı, ve yeni kurulan Kızıl Ordunun ilk müfrezeleri sert bir karşılık vererek 23 Şubat 1918'de Almanları Narva önünde yendiler. Müzakereler yeniden başladı. Lenin'in ısrarlı telkinleri üzerine ve sol komünistlerin entrikalarına rağmen, barış 3 Mart 1918 günü apartopar imzalandı. Bu acıklı barış Almanlara başlangıçta istediklerinin daha fazlasını vermişti: Letonya, Estonya, Courlande, Livonya, Polonya ve Ukranya Almanya'ya bırakılıyordu. Fakat Bolşevikler bunda sadece geçici bir uzlaşma görüyorlardı ve Lenin devrimin selâmetine öncelik tanıyordu. Konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu: «Son söz tarihin olacaktır; şimdi görev başına, gelecek bizimdir.»

İtilâf Devletleri olup bitenleri kaygı ile izliyorlardı. Gerçi, doğu cephesinde muhasamatın kesilmesi savaşın genel şartlarına önemli bir değişiklik getirmemişti: devrimin oraya da sıçramasından korkan Almanya doğu cephesini boşaltmamış ve birliklerine Ukrayna'yı işgal ettirmişti. Burada mülk sahiplerine topraklarını iade etti. Bu işgal Almanya'ya ikmal bakımından önemli kaynaklar sağladı: Rusya ise Donetz havzasının kömüründen ve Kafkaslardaki petrolden yoksun kalmıştı. Almanya, buğday, et, kömür namına ne varsa trenlere yükleyip Berlin'e naklediyordu. Fakat bu metodik yağma köylüleri ayaklandırıyor ve çetecilerin kahramanlıkları Alman istilâsını yavaşlatıyordu. Almanlar batı cephesine en çok otuz tümen götürebildiler. İtilâf Devletleri bunları sürekli olarak cepheye ulaşan Amerikan tümenleri ile karşıladılar. İtilâf Devletlerini en çok meşgul eden, barışçı propagandanın hızlanması oldu: bunu bastırmak için Fransa Clemenceau'yu iş başına getirdi; enerjisi ile şöhret yapmış olan Clemenceau, ayrıca İngiltere ile şahsî ilişkileri olduğundan, iki müttefik arasında gittikçe daha zorunlu hale gelen koordinasyonu sağlama işi için biçilmiş kaftan sayılıyordu.

1918 baharında, batıdaki Alman baskısı o derece artı ki, Fransız hükümeti sıkıntılı dakikalar geçirdi. Cephe yarılmış, İngilizler ezilmişti. Almanya İngilizleri savaş dışı bırakmaya çalışıyordu. «İngiltere iki kez Fransa tarafından kurtarıldı», diye yazıyordu Hindenburg. İngilizlerin onayı ile başkomutanlığa getirilen Mareşal Foch gerçekten bu saldırıyı durdurmaya **muvaffak olmuştu. Bu** askerî yenilgi Almanya'da derin bir hayal kırıklığı yarattı. Öte yandan, ne Avusturya, ne Bulgaristan, ne de Türkiye ekonomik çöküntüye daha uzun süre tahammül edebilecek durumda değillerdi. Alman ordusunun kendisi de son derce yıpranmış, Rus ihtilâlinin tepkileri ülkeyi iyice sarsmıştı. Gerek Fransa'da gerekse Almanya'da grevler günden güne artıyor, Avusturya'da milliyetçi akımlar şiddet kesbediyordu. Prag'da bağımsızlık için gösteriler birbirini izliyordu İkmal buh-

ranı had bir safhaya giriyordu. İş o raddeye gelmişti ki iki hasım taraf da en büyük düşmanın halkların umut bağladıkları bu yeni Sovyet Devleti olduğunda birleştiler. Emperyalistler ona düşman muamelesi yapmakta gecikmediler.

Volga üzerinde, Çek kökenli Avusturya savaş tutsakları, komandolar halinde, Moskova üzerine yürümeye hazırlandılar. Finlandiyalı Baron Mannerheim, Almanların desteği ile komünistleri Helsinki'den kovmuş, sosyalist partisi Finlandiya'yı kapitalist demokrasi ilkelerine göre yönetmeye başlamıştı. Limanlara uygulanan abluka Rusya'yı ranı had bir safhaya giriyordu. İş o raddeye gelmişti ki, çaba harcamasına böylece ihtiyaç kalmayacaktı. Bu aradünyadan tecrit etmişti. Ülke için de, Menşeviklerin ve sosyalist devrimcilerin yardımı ile, hemen her yerde beyaz muhafız taburları teşkil ediliyordu. Burjuvazi para ile haydutlar tutarak halk liderlerini öldürtüyordu. Yabancı müdahalesi Rusya'ya karşı gerçek bir savaş halini almak üzere idi. Rusya'nın, her şeyden yoksun kalarak, içten çökmesi bekleniyordu. Avrupa burjuvazisinin büyük bir askerî da, Almanya'da gittikçe büyüyen devrim tehlikesi karşısında, bir uzlaşma barışı isteyenlerin sayısı artmaya başladı. Fakat Hindenburg yaklaşmakta olan sosyal çöküntünün ancak tam bir zafer sayesinde önlenebileceği kanısında idi. Halkçı bir heyecan dalgası Avrupa'yı öylesine kaplamıştı ki, burjuvalar esnek bir politika uygulamaktan başka çare göremediler: İngiltere ve Hollanda genel oyu kabul ettiler.

Alman Genelkurmayı son bir çıkış daha yaptı fakat malzeme ve asker darlığı yüzünden bir başarı sağlayamadı. Mareşal Foch 1919 yılında İtilâf Devletlerinin zaferine tanık olacağını müjdeledi. Temmuzda saldırıya geçti ve İngilizlerle bir anlaşmaya varmakta güçlük çektiği halde saldırıya devam etti. Bitkin düşen Alman ordusunda karışıklıklar baş gösterdi. Ludendorff anılarında şöyle der: «8 Ağustos günü askerî gücümüzün sona erdiği günde; sa-

vaşı bitirmek lâzımdı.» Bulgaristan teslim olur, Macar birlikleri isyan eder, Almanlar geri çekilir, Selânik'ten gelen İtilâf Devletleri ordusu Tuna üzerinde ilerler, İngilizler Filistin'e girerler. Almanya barış müzakerelerine girmeye karar verir.

İşte o zaman Rusya'nın etrafındaki çember daralır. İngilizler Arkhangelsk'e çıkarlar ve bölgenin beyaz muhafızlarına yardım ederek Sovyetleri düşürmelerini sağlarlar; Japonlar Vladivostok'u işgal ederek burjuva iktidarını iade ederler; Kafkasya'da ve Don nehri üzerinde, İngilizler ve Fransızlar karşı-devrimi desteklerler; İtilâf Devletleri Sibirya'yı işgal ederler ve buğday ulaşımını kesmek ve Don ve Ural bölgelerindeki karşı devrim kuvvetlerinin iltisakını sağlamak için Volga üzerinde bulunan Çariçin'i ele geçirmeye çalışırlar. Bir suikast sonucu yaralanan Lenin halkı Rus vatanı adına umutsuz bir direnmeye çağırır. Gittikçe güçlenen Kızıl Ordu hırsla dövüşür; Stalin ve Voroşilov, Çariçin cephesini düzene sokarlar; Kirov Astrakan'ı savunur. Ekim devrimi kanlı olmamıştı, fakat artık, beyaz muhafızların hunharlığına ve insanları kitle halinde kurşuna dizmelerine karşılık vermek için kan dökmek gerekiyordu.

Lenin dünya ihtilâlinden bahsetmişti: dediği oluyor gibiydi. Almanya'da durum kötüye gider. İtilâf Devletleri bütün cephelerde ileri harekâta devam ederler. Avusturya-Macaristan parçalanır ve bir Çekoslavak Cumhuriyeti ilân edilir. II. Wilhelm Başkan Wilson'dan mütareke talep eder ve düzeni yeniden sağlamak için parlmanter rejime razı olur. Makedonya cephesi çöker, Türkiye savaşı bırakır ve İngilizlerle müzakereye girişir. Bu sırada İtalya, içten çökmüş bir Avusturya'ya karşı saldırıya geçer ve galip gelir. Batıda Alman birlikleri adım adım geri çekilirler. Almanya'da halk İmparatorun çekilmesini ister. Ekim sonunda Kiel'deki donanmada isyan çıkar. İngiltere işin vahametini kavrar: ateş bacayı sarmış, devrim Avrupa'nın kalbine kadar girmiştir.

İngiltere, Fransa'yı kenara iterek Türklerle yalnız başı-

na görüşür ve bu arada Boğazları, Baku'yu ve Rus petrol kuyularını işgal eder. Mareşal Foch'a da Alman askerî gücünü imha etmemesini salık verir, çünkü Almanya'daki olaylar açıkça bolşevikliğe yönelmektedir. Spartaküs grubu Alman Komünist Partisini kurmuştu. 3 Kasımda - Avusturya mütarekeyi imzalar - Baltık denizinde bahriyeliler eyleme geçince İngilizlerin endişesi daha da artar: bir kaç saat içinde ihtilâl Kiel'den Hamburg'a, Ren nehrine, Münih'e ve Viyana'ya kadar dalga dalga yayılır. Bavyera kralı ve Avusturya İmparatoru selâmeti kaçmakta bulurlar; her tarafta halk barış, genel oy ve Cumhuriyet ister. Bu devrim dalgasını durdurmak için, sosyalistler Baden prensinin kurduğu hükümete katılmayı kabul ederler. Münih'te ise Cumhuriyet ilân edilir ve bir Sovyet hükümeti kurulur. Berlin'de işçiler çarpışmasız iktidara el koyarlar ve altı halk komiserinden kurulu bir konsey Baden prensinin yerine geçer. Fakat bu konseyin başkanı aynı zamanda bir sosyalisttir - Ebert - ve sosyalistler monarşiyi kurtarmaktan yanadırlar. Bunun üzerine askerler isyan eder. Alman başkomutanlığı Mareşal Foch'a baş vurarak mütarek ister. II. Wilhelm Hollanda'ya kaçar.

9 Kasımda Almanya'da Cumhuriyet ilân edilir. Alman kuvvetleri Ukrayna'yı tahliye ederler ve Ukrayna Sovyet devrimi derhal Rusya üzerindeki baskıyı kaldırır. Reich idaresine geçer. Bu arada, İngilizlerle Amerikalıların yüzünden güçlükle hazırlanan mütareke 11 Kasım 1918'de Compiègne ormanında imzalanır. Macaristan'da ve Viyana'da Cumhuriyet ilân edilir. Avusturya Millet Meclisi aynı zamanda Avusturya'nın Almanya ile birleşmesine karar verir.

Böylece bu savaş sadece bir askerî kararla değil, fakat Rus, Alman ve Avusturya emperyalizmlerinin sosyal yıkılışı ile son buluyordu. Ve bu zaferin niteliği, İtilâf Devletlerine büyük bir gurur ve dünyayı paylaşmak için tam bir özgürlük sağlamakla birlikte, onlara aynı zamanda ülke içindeki sonuçların sorumluluğunu yüklüyordu. İngiltere bir dünya koalisyonu sayesinde Almanya'yı yenmeyi

başarmıştı. Savaş 8 milyon ölüye mal olmuştu ve bunların sadece 125.000'i Amerikalı ve bir o kadarı da İngilizdi. Britanya İmparatorluğunun kaderi belli olmuştu. Şimdi onun büyüklüğünü meydana getirmiş olan rejimin, yani kapitalizmin kaderini kurtarmak işi kalıyordu.

Rusya'ya karşı saldırıya geçmek kaçınılmaz görünüyordu. Ancak en yakın tehlike Rusya'dan değil, Almanya'dan geliyordu: ülkenin bir çok yerlerinde Sovyetler kuruluyordu. Önce Alman proletaryasını ezmeden Avrupa'yı anti-kapitalist bir devrimden korumak imkânsızdı. Yiyecek ve kömür sıkıntısı çeken Orta Avrupa'yı uçurumun kenarından kurtarmak, bunun için de ona uluslararası kapitalizmin hem yardımını hem de otoritesini götürmek lâzımdı. Öyleyse, önce her ne pahasına olursa olsun Alman burjuvazisini kurtarmak, ondan sonra da Sovyet Rusya'yı yok etmek - İngiliz, Amerikan ve Fransız yöneticilerinin planı buydu. Almanya'da derhal harekete geçmek lâzımdı, çünkü burada henüz her şey kaybolmuş sayılmazdı: Sovyetler arasında ezici bir sosyal demokrat çoğunluğu vardı ve bunlar elbette burjuva düzeninin korunmasından yana idiler. Alman Genelkurmay Başkanı Groener, mütarekeden sonra, Şansölye Ebert ile anlaşarak asker konseylerinin etkisiz hale getirilmesini sağlamıştı. Aralık sonundan itibaren, Ebert bu anlaşmayı destekleyen Mareşal Hindenburg'un emrine girdi ve yeniden kurulan ve üye sayısı azaltılan merkez komitesinin çoğunluğunu arkasından sürükledi.

1919 başlarında sosyalist milletvekil Noske - Genelkurmayın adamı - askerî ve sivil bütün yetkileri Meclis kararıyle üzerine aldı. Londra ile Washington'un arzularına uygun olarak, Almanya'da karşı-devrim başlıyordu. Halkın politik bilinci noksandı. Fikirleri dar bir sendikalizm ile ütopik bir ekstremizm arasında bocalıyordu ve güçlü bir şekilde örgütlenmiş bir partinin önderliğinden yoksundu. Yarım yüzyıldan beri yoğun bir Pancermanizm propagandası ile kulakları dolmuş olan orta sınıflar Almanya'nın

teslim olmasından ve Alman birliğine karşı yöneltilen yabancı tehdidinden üzülüyorlardı. Yapılan devrim gerçek olmaktan ziyade zahirî idi. Liebknecht'in bir türlü dağıtmayı başaramadığı bir sosyal demokrat ortam içinde büyümüştü: ilk darbede yıkılmaya mahkûmdu. Noske gönüllü müfrezeleri teşkil etti ve her tarafa emin adamlar yerleştirdi. Proletaryanın liderlerinin, Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'i öldürttü ve Sovyetleri dağıttı. Ocakta yapılan milletvekili seçimlerinde komünistler ağır bir yenilgiye uğradılar. Devrimin önü alınmış gibiydi. Eğer Alman burjuvazisi İtilâf Devletlerinden en anlayışlı bir şekilde yardım görmemiş olsaydı, bu kadar süratli sonuç alması mümkün olamazdı. Noske 400.000 kişilik bir ordu ile gerekli malzemeyi kendilerinden temin etmişti. Onların müdahalesi olmasaydı, devrim, önce komandolar halinde örgütlenen fakat sonra giderek düzenli bir meslek ordusu haline gelen bu sağlam ve dayanıklı birliklere çarparak parçalanmazdı. Berlin halkına karşı kazanılan bu ilk zafer, halk komiserlerinin ortadan kalkmasına, Ebert'in Reich Başkanlığına seçilmesine ve sosyalistlerle orta yolculardan kurulu bir kabinenin kurulmasına yol açmıştı.

Millet Meclisi Anayasa çalışmalarını sürdürürken, Noske, Almanya'yı parçalamaya yönelen ayrılıkçı hareketleri ezmek ve Baltık ülkeleri ile Bavyera'da kurulan komünist hükümetleri devirmek için yoğun bir faaliyete girişti. Bavyeralı isyancıların lideri Kurt Eisner öldürüldü. Tenkil hareketinin şiddeti karşısında Berlin'de yeniden ayaklanmalar oldu. Her yerde kanlı çarpışmalar cereyan ediyordu. Ordu Genelkurmayının istihbarat şubesinin hizmetinde çalışan onbaşı Adolf Hitler, Bavyera'da bir propaganda komitesine girerek halkı desteklediği düzen dâvâsına kazanmaya çalıştı. Zira, Prusya geleneklerine uygun olarak, Almanya'nın iç politikasına yeniden yön vermeyi ve dünya ihtilâline karşı ortak bir cephe teşkil etmeyi Ordu üzerine olmıştı.

Lenin hâlâ inanıyor ve Macaristan Sovyet Kongresini

selamlıyordu. Moskova'da III. Enternasyonalı kurdu. Bu uluslararası örgüte, dünyanın her tarafında ortaya çıkan komünist partilerinin delegeleri katıldı. Dünya halkları, bir zamanlar Paris'ten medet umdukları gibi, şimdi de Moskova'dan medet umuyorlardı. İtalya'da, grevler ve köylü hareketleri çoğalmaya başladı. Rusya'ya dayanmak isteyen Sun-Yat-Sen'in yeniden iktidara geçtiği Canton'da, Japon emperyalizminin Uzak Doğu üzerindeki planları gittikçe genişliyordu. Almanya'da Noske aralıksız mücadele ediyordu. Bu sosyalist cidden harikalar yaratıyordu: Mayısta Bavyera devrimini bastırıyor ve komünistlerin karargâhını alev makinaları ile yerle bir ediyordu. Bu başarıdan hemen sonra Genelkurmay Bavyera ordusunu yeniden düzenler ve onu ulusal ordu ile bütünleştirir. Saksonya'daki, Macaristan'daki devrimler de sıra ile bastırılır.

Isyanın çıkmasına sebep olan militarizm Almanya'yı yine pençesine almıştı. Oysa, İtilâf Devletleri hâlâ kendi kendilerine gelin güvey oluyor, aralarında gizlice görüşerek dünyanın paylaşılmasını planlıyorlardı. Lloyd George durmadan şöyle diyordu: «Almanya son meteliğine kadar ödeyecektir.» İtilâf Devletleri Alman burjuvalarını kurtarmışlardır ama, yine de Avrupa'yı bildikleri gibi parçalamaktan vazgeçmemişlerdir. İngiltere Hindistan'daki ayaklanmaları bastırır, İtalya'nın antlaşma şartları gereğince Arnavutluk'u işgal etmesinden tedirgin olur, ve Ren bölgesine Fransız nüfuzunu getirebilecek olan Renani ayrılıkçı hareketini akamete uğratır. Almanya'dan yana endişesi kalmayan İngiltere artık Rusya'ya karşı saldırıya geçebilirdi.

Bolşeviklerin elinde eski Moskova prensliğinden başka bir yer kalmamış gibidir. Kapitalistler ülkeyi abluka altına alırlar, Kafkasötesi ve Odesa'ya İngiliz ve Fransız kuvvetleri çıkartılır, Fransız gemileri Karadenizde kol gezerler. Cephe daha şimdiden kıyının 100 kilometre içerisine kaymıştır. Fakat bu noktada savaş yeniden başlayacağı sırada, emperyalistlerin Genelkurmayı birliklerin ruh halinden endişe duymaya başlar: devrimci propaganda orduya sıç-

ramıştır. İtilâf Devletlerinin «Rusya Naibi» ilân ettikleri Amiral Kolçak Volga üzerinde ve Urallarda saldırıya geçer. Güneyden, General Denikin yardımına koşar ve batıdan General Yudeniç Petrograd üzerine yürür. İtilâf Devletleri gerekli kredi ve malzemeyi sağlarlar.

Rus halkı artık kendi bağımsızlığı için çarpıştığını biliyordu. Bolşeviklik ile devrim özdeşleşmişti. Karşı karşıya bulunan iki belli başlı gücün arasında - bir yanda, Beyazlar ve nefret edilen uzun bir geçmişi temsil eden İtilâf Devletleri; öbür yanda, kapitalist sömürüye son vermiş olmanın sarhoşluğu içinde olan halk - bütün öteki partiler, orta yolcular, uzlaştırıcılar silinip kaybolmuşlardı: Komünist Partisi, Jakobinizmin 1793'de Fransa'da yaptığı gibi, direnmeyi örgütleyerek hayatiyetini kanıtlayacaktı.

Son derece eşitsiz şartlar içinde yürütülen bu savaşta, İtilâf Devletlerinin herakâtı ekonomik sıkıntıyı korkunç derecede şiddetlendiriyor fakat Rus emekçilerinin ülkelerini savunmada gösterdikleri eşsiz kahramanlığın üstesinden gelemiyordu. Çetin bir çete savaşı her yerde Kızıl Ordu birliklerinin harekâtını destekliyordu. Frunze'nin ordusu Kolçak'a kafa tutuyor ve Çapaiev gibi savaşçılar kahramanlıkları ile tarihe giriyorlardı.

Bu arada, Itilâl Devletlerinin uzun ve yorucu çalışmaları sonucunda, yine vaktiyle 1871'de Alman İmparatorluğunun ilân edilmiş olduğu Versailles Sarayının Aynalı Galerisinde yapılan büyük bir törenle, 18 Haziran 1919'da, Almanya Barış Antlaşmasını imzaladı. Buna göre, Alsace ve Lorraine Fransa'ya iade ediliyor, İngiltere Alman müstemlekelerine ve donanmasına el koyuyor, Çekoslavak ve Polanya Devletlerinin bağımsızlığı kabul ediliyor, Polonya'da Dantzig'e kadar bir koridor açılıyor, Alman Reich'i toplam olarak on milyon nüfus kaybediyor, tazminat olarak ödemeğe mahkûm edildiği meblâğın bütün kaynaklarını tüketmesi isteniyordu.

Antlaşma Almanya'da büyük bir hınç uyandırdı. Bereket, mevcut askerî cihazın esasına dokunulmamıştı: kadro-

ları sadece bu büyük sınavdan sağ ve salim olarak çıkmakla kalmamış, ayrıca onu iktiham etmiş olmanın şerefiyle büyümüştü. Ağustosta Weimar Millet Meclisi tarafından oylanan Anayasa bile bu bürokrasiye dokunmadı ve saflarından yalnız fazla sivri monarşistleri ayırdı. Almanya, sadece görünürde parlmanter bir rejim içinde, Cumhuriyetçi bir şekil aldı: Başkan genel oyla seçilecek ve hükümet kanun kuvvetlerinde kararnameler çıkarabilecekti. Anayasa referandumsuz kabul edildi. Üstelik, Alman birliği, yine tam olmamakla beraber, Bismarck'ın karma İmparatorluğuna nazaran ilerlemeler kaydetmişti: Almanya şimdi onyedi eyaletten meydana geliyordu. Cermanizmin birliği parçalanmak şöyle dursun, bu buhrandan daha da kuvvetlenerek çıkmıştı. Bir nefis muhasebesi yapacak, güçlerini toparlayacak, sosyal ve ulusal isterlerin hesabını yapacak ve yarım kalan kader çizgisini tamamlamak için her zamankinden daha güçlü bir millî şuur yaratacaktı. İtilâf Devletlerinin, mantık kurallarına aykırı olarak, Almanya'ya yardım etmeye hazır görünmeleri, Alman burjuvazisinin selâmetini Avrupa'yı devrim tehlikesinden korumak için zorunlu saydıklarındandı.

İtilâf Devletleri sırası gelince reddetmesini de bilirlerdi çünkü: örneğin, İtalya'yı kendilerine çekmek için yaptıkları vaatleri yerine getirmemişlerdi. Başkan Wilson, İtalya'ya sadece Trieste ile İstrie'yi bırakarak - o da Sırpların Adriyatik'e sağlam bir şekilde yerleşmelerine engel olmak için - öbür vaatlerin yerine getirilmesine karşı çıkmıştı. İtalyanlar ayrıca Arnavutluktan da kovuluyor, fakat buna karşılık Almanya'nın güçlü bir orduya sahip olmasına ses çıkarılmıyordu. Almanya bu ordunun asker sayısı üzerinde çekişe çekişe pazarlık ediyor, her türlü indirime karşı çıkıyor ve daha fazla kimseyi silah altına almak için ülke içindeki huzursuzlukları bahane olarak kullanıyordu.

Zaten Noske bile Versailles antlaşmasını kabul ettiği için suçlanıyor ve subaylar Ludendorff'un etrafında toplanıyorlardı. Berlin'de bir askerî darbe teşebbüsü oldu. Von

Luttwitz ile Kapp'ın yönettikleri bu darbenin amacı ordunun ne suretle olursa olsun zayıflatılmasına direnmekti. Ancak elebaşıların paraları ve yeteri kadar askerleri yoktu - topu topu Finlandiya'dan dönen ve orada gamalı haç bayrağı altında Ruslara karşı çarpışmış olan bir komando birlikleri vardı - ve onun için ancak hükümeti devirmeyi başarabildiler, ve hemen arkasından General Von Seeckt tarafından tasfiye edildiler. Başkomutanlığa getirilen Von Seeckt düzeni iade etti ve bu ara bir ara başını kaldırır gibi olan ihtilâli de bastırdı. Böylece Almanya'da, göstermelik bir Cumhuriyetin arkasında, sadece büyük burjuvazinin hizmetindeki Genelkurmayın istibdadı kaldı. Halk ve orta sınıflar ülkeyi kaplayan malî bunalımın içinde yoksulluktan kıvranıyorlardı. Almanya kapitalist hegemonyanın boyunduruğundan kurtulmaktan âcizdi.

Rus halkı ise aksine devrimci atılımının parlak örneklerini veriyordu. Kızıl Ordu Kolçak'ı yenmiş ve Sibirya'ya kaçırtmış, sonra da Irkutsk'da tutuklayarak kurşuna dizmişti. Yabancı istilâcılar Sibirya'dan kaçıyorlardı. Budienni'nin süvarileri Denikin'in ordusunu Ukrayna'dan sürmüş, Stalin Orel ve Voronej önlerinde verilen imha savaşını örgütlemişti. Yudenic Petrograd önünde yenilmiş ve Estonya'ya atılmıştı. Kızıl Ordu İtilâf Devletlerini Arkhangelsk'den ve Murmansk'dan çıkarmıştı. Üstelik, halklar arasındaki dayanışma Karadenizdeki bahriyelileri ve Ukrayna ile Odesa'daki Fransız askerlerini komutanlarına baş kaldırmaya itmişti. Devrime müdahale etmek için getirilen fakat Bolşeviklere karşı savaşmaya ikna edilemeyen bu askerleri geri çekmek gerekmişti. İngiltere'de ve Fransa'da, işçiler Rusya'ya müteveccih savaş malzemesini gemilere yüklemeyi reddediyorlardı. «Uluslararası burjuvazi size el kaldırıyor,» diyordu Lenin; «fakat kendi işçileri onu bileklerinden yakalıyor.» 1920 ilkbaharında, müdahale başarısızlığa uğradı. Sadece General Wrangel ve Denikin ordusunun döküntüleri Kırım'da dayatıyorlardı. İtilâf Devletleri ablukayı prensip olarak kaldırdılar. Sovyet Rusya nihayet biraz nefes alabilecekti.

Ancak ülke iflasın eşiğinde idi. Daha Çarlık zamanında bile Avrupa'ya nazaran geri kalmış olan bu muazzam ülke altı yıldan beri savaş ve açlık ile pençeleşiyordu. Yapılması gereken işler, galip çıktığı direnişten de daha büyüktü Bu adeta imkânsız gibi görünüyordu, ama çalışmalara başlanmıştı bile. Memleketin imarı ve kalkınması için Gosplan diye bir teşkilât kurulmuş, Lenin Rusya için kalkınmanın tek yolu saydığı bir elektrifikasyon planı düzenlemişti. Ancak bu işte en tehlikeli engel kuşkusuz milletin devrimci şuurundaki gelişme idi. İç savaşın gerektirdiği gayretin şiddeti karşısında, zafer sarhoşluğuna kapılan işçiler Lenin'in istediğinden daha ileri gitmişlerdi ve Lenin çoğu zaman buna razı olmak zorunda kalmıştı. Sovyet hükümeti, halkın, fabrikaların topyekün kamulaştırılması ve özel ticaretin kaldırılması gibi bir çok yararlarını tasvip edip kanunlaştırmaya mecbur olmuştu. Bu dönem — savaş komünizmi dönemi — Avrupa'da mülk sahiplerine korku salmıştı. Bunlar, Rusya'nın İtilâf Devletleri tarafından içine itilmiş olduğu sefalet yüzünden ortaya çıkan bir takım dramatik ve anarşik hareketlerle Bolşeviklerin büyük inşa çaba ve iradesi arasında bir ayırım gözetmek yeteneğinden yoksundular.

İtilâf Devletleri daha son sözlerini söylememişlerdi: 1920 Nisanında, Polonyalıları ve General Pildsuski'yi, Kırım'da bulunan Baron Wrangel ile birleşmek üzere Ukrayna üzerine saldırttılar. Fakat Kızıl Ordu, çeşitli cephelerden akın ederek alelacele toparlandı. Polonyalılar Kiev'i zaptettiler; Wrangel de Donetz havzasını tehdit ediyordu. Ancak Budienni'nin süvari kuvvetleri bunları Ukrayna'dan dışarı attı. Sonbaharda Kızıl Ordu Varşova'ya yaklaşıyordu. Yalnız, Fransızlar tarafından sağlanan malzeme sayesinde Pilsudski tekrar saldırıya geçmek imkânını buldu. Troçki Sovyet birliklerinin ikmal hatlarından uzaklaşarak çok fazla ilerlemelerine müsaade etmişti. Kızıl Ordu çok geçmeden, karşı-saldırısını hazırlamak üzere geri çekilmek zorunda kaldı. Polonya savaşmaktan vazgeçmişti: Ağustos

ta Riga barışını imzaladı ve Galiçya ile Beyaz Rusya'nın bir kısmını alarak daha önce Lord Curzon tarafından tayin edilmiş olan sınırın bir hayli ötesine geçti. Böylece Polonya bir kez daha, büyük toprak sahiplerine bağlı bir halklar mozaiği haline gelmişti.

Kasımda girişilen bir saldırı Wrangel'i Ukrayna'dan Kırım'a attı, daha sonra da Karadenize kadar sürdü. Wrangel buradan ülkeyi terkederek yabancılara sığındı. Orta Asya'da, Sovyet devrimi, Gürcistan'dan Uzak Doğuya kadar ilerliyordu Fedakârlığı ve Bolşeviklerin kararlılığı sayesinde Rus halkı bir çırpıda hem kendi burjuvazisini hem de İtilâf Devletlerininkini yenmişti.

Londra City'si askerî müdahalenin artık Rusya'da hiç bir başarı sağlayamayacağını kabul etmek zorunda kaldı. Bu uluslararası finans kapitali için ciddi bir hezimetti. Fakat savaş henüz kaybedilmiş değildi. Şimdi Rusya'yı ekonomik alanda mağlup etmek vardı ve İngiltere buna kararlıydı. Rusya'ya karşı girişilen ekonomik savaşı ülkenin iç durumu bir hayli kolaylaştırıyordu : Tarım üretimi savaş öncesinin yarısına düşmüş, sanayi üretimi yedide bire inmiş, ulaştırma şebekesi çökmüş, karayolları diye bir şey kalmamış, enflasyon alıp yürümüştü. Bütün bunlar, adam başına düşen millî geliri 1914'te İngiltere'dekinin dörtte biri kadar olan muazzam bir ülke için korkunç bir felâket teşkil etmekte idi. Şimdi açık savaşın yerini gizli bir ekonomik saldırı alınca, Rusya'nın kalkınması imkânsız gibi görünüyordu. Silahlı mücadelede yenik düşen burjuvazi, Sovyetlerin ekonomik boğulma sonucu olarak çökmekte gecikmeyeceğini düşünerek teselli buluyordu

Avrupa'nın yarısının Bolşevikliğe aklı yatmıştı, ancak halk açlıktan ölüyordu. İngiliz ve Amerikan kredileri olmadan, her türlü yiyecek yardımı imkânsızdı. Burjuvazi bunu bir yatırım saydı ve ikmal işini örgütledi. Avrupa böylelikle yeni bir devrimci dalganın etkisinden kurtuldu. Almanya'da İngilizlerin desteği ile faşist örgütler kuruldu, fakat henüz subay ve memurların dışında bir hükümet darbesi düşünül-

mediği için, kitlelere dayanmayan ve tabanı olmayan bu faşizmden olumlu bir sonuç alınamadı. Örneğin, Mussolini'nin faşist gurupları, fabrikalara hâkim olan ve kontrollerini örgütleyen yarım milyon işçinin karşısında hiç bir şey yapamadı. Yalnız İtalyan sosyalist partisi reformistlerin elindeydi ve bunlar iktidarı Bolşevikler gibi ele geçirmekten âcizdiler. Hattâ buna teşebbüs etmek şöyle dursun, aksine işçi hareketini boğdular. Burjuvazinin İtalya'da dâvâyı kaybettiğine inandığı bir sırada, sosyal demokrasi kendisini kurtardı: tıpkı Almanya'da olduğu gibi. Böylece faşist ajitasyon meydanı boş buldu ve 1920'de Polonya'da hareket e geçti. Bir ay sonra, «fasci»ler siyasî bir parti halinde örgütlendiler. Burjuvazinin bir kısmı giderek onların otoriter metodlarını benimsedi, fakat tavizler verme taktiğinden de vazgeçmedi: sekiz saatlik işgünü ve toprak reformu kanunları gibi. Nitekim, Romanya'dakine benzer bir toprak reformu, kırsal hareketleri kontrol altında tutmak için toprağı küçük parçalara ayırıyor ve netice itibariyle burjuvazinin işine yarıyordu.

Bu metod, Fransa'da bir an için hayatı felce uğratan bir genel grevi etkisiz kılmayı sağladı: sendikalizmin burjuvalaştırma politikası meyvelerini vermiş ve 1920 Aralık'ında Tours sosyalist kongresinin çoğunluğunun teşkil ettiği komünist partisi de halkçı çabalara bir güç kazandıramamıştı. Nisbî bir refah dönemi halk hareketlerini tavsatmış, uluslararası kapitalizmin efendilerine, birbirini izleyen barış antlaşmaları ile dünyayı bildikleri gibi paylaşma fırsatını vermişti: böylece, Neuilly, Saint-Germain, Sèvres ve Trianon antlaşmaları imzalanmış, Avusturya ile Almanya'nın birleşmesi yasaklanmıştı. Neticede yeni bir Avrupa haritası çizilmiş, hemen her sınırda yapılan değişikliklerle ulusal gerçekler görmezlikten gelinmiş, verilen sözlerden cayılmıştır.

Galip gelen emperyalizm gelecekteki yeni bir maceranın nedenlerini şimdiden hazırlamak istercesine, 86 milyardan fazla açığı olan Almanya'dan 132 milyar altın mark tu-

tarında bir savaş tazminatı talep etti. Aynı zamanda güya ödeme işini kolaylaştırmak için, sanayicilerine donatımını yenilemek, teşebbüslerinde konsantrasyonu sağlamak ve yabancı sermaye ile ortaklaşa yatırım yapmak üzere yardım edilecekti. Ayrıca, kapitalist düzenin kalelerinden biri sayılan Almanya'yı her ne pahasına olursa olsun güçlendirmek gerektiğinden, barış antlaşması hükümlerine göre düzenli bir ordudan yoksun bırakılan bu ülkenin öte yandan, polis ve emniyet kuvvetleri gibi çeşitli adlar altında, üç milyon insanı silah altında tutmasına ve bunların orta Avrupa'da militarizmin ve büyük endüstrinin hegemonyasını yeniden kurmasına izin veriliyordu. Nihayet, Sovyet Rusya, Letonya ve Litvanya'nın Rusya'ya karşı malî bağımsızlıkları teminat altına alınıyor ve Moskova'ya karşı yeni bir saldırı halinde üs teşkil edebilecek bir bölge yaratılıyordu.

Cumhuriyetçilerin hâkim olduğu Amerikan Kongresi, Cemiyet-i Akvam Paktını reddediyordu; Başkan Wilson Birleşik Devletleri geleneksel infiratçılık politikasına dönmekten alakoyamadı, İngiltere'nin ve Birleşik Amerika'nın hâkim sınıfları istediklerini elde etmiş, dünya hâkimiyetini ele geçirmişlerdi. Dünya ihtilâli artık bir hayal olmuştu. Anglo - Sakson emperyalizmi bir doğu cephesinde yenilgiye uğramış, sadece burada, dünyada yaşıyan iki milyar insandan 132 milyonu, Sovyet Rusya'nın sınırları içinde, kapitalist sistemden kurtulmaya muvaffak olmuşlardı.

Bu çelişkide geleceğin sorunu yatıyordu.

Londra City'si bu çelişkinin tehlikesini herkesten önce gördü: savaş yakın gelecek için Almanya'nın rekabeti meselesini halletmiş ve İngiltere'nin hegemonyasını korumuştu; ancak savaş aynı zamanda iç tehlikeleri daha belirgin hale getirmişti — o kadar ki, çok geçmeden bütün dünya bu tehlikenin farkına vardı.

Serbest ticaretin ve 1848'den beri meydana gelen sosyal evrimin biçimlendirdiği dünya dengesi temelinden sarsılmıştı. Hiç bir devlet yoktu ki, bu uzun ve kanlı savaştan etkilenmemiş, XIX. yüzyılın son senelerinde başlamış olan sanayileşme hareketi hızlanmamış ve himayecilik eğilimi artmamış olsun. İngiltere bu macerada önemli dış pazarlar kaybetmişti: başlıca ticaret maddeleri olan pamuk, yün ve maden ihracatı durmadan azalıyordu. Ekonomisi bir asırdan beri buna bağlı olan bir ülke için bu kısa vadede iflasa yol açabilirdi.

Savaş ayrıca ticaret yollarının da değişmesine yol açmıştı. Amerika Birleşik Devletlerinin hoyratça büyümesi Kuzey Atlantik'i bir iç deniz haline getirmiş ve savaşa katılmasının nedenlerinden birini teşkil etmişti. Öte yandan, Pasifik okyanusu da beşerî ekonominin çerçevesi içine girmiş ve bu yeni yollar üzerinde Birleşik Amerika tehlikeli bir güç olarak görünmeye başlamıştı. Örneğin, Amerika Hampton-Roads üzerinden kömür ihracatına başlamıştı; İngiltere'nın ticaretini ve pazarlarını peyderpey elinden alıyordu. A.B.D. dünyadaki kömür rezervlerinin % 38'ine, kerestenın % 50'sine, bakır ve pamuğun keza yüzde 50'sine sahipti. Gerçi İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İran'da petrol ihracının

tekelini elinde tutmak basiretini göstermişti ama Amerikan emperyalizmi tek başına dünya ham petrol üretiminin üçte ikisini tasarrufu altında bulunduruyor ve rezervleri, icatların petrolü bir enerji kaynağı haline getirdiği bir dönemde, Amerika'yı İngiltere için tehlikeli bir rakip yapıyordu: aralarındaki yakın akrabalık ihtiraslarını yatıştırmaya yetmiyordu.

Bu olayların Britanya İmparatorluğu için yarattığı problem özellikle sömürgeleri ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkiliyordu Savaşta oynadıkları rol sayesinde gelişmeleri hızlanmış olan sömürgeler de artık mal satmak istiyorlardı. Oysa. İngiltere karşılık olarak onlara ancak kendi mallarını satabiliyordu. Bu XVIII. yüzyılın sömürge paktına paradoksal bir dönüştü ve himayeciliği teşvik ediyordu. Ancak bu yeni iş devresinde, sömürgelerin himayeciliği İngiltere için ölüm demekti, çünkü kendisi daha kötü durumdaydı: hem beslenmesi hem de ham madde sağlaması gerekiyordu. Sömürgelerinin gelişmesi, dünya pazarlarına ihtiyacı olan kendi ekonomisinin çıkarlarına ters düşüyordu. Daha önce sömürge sisteminin arkasına sığınabileceğini tahmin etmiş olan İngiltere şimdi aksine bu sistemin altında ezilmek tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyordu.

Nitekim, karşısına çıkan problemleri halledemeyecek bir duruma düşmüştü: donatımı eskimiş, işsizlik artmış, dış sermaye yatırımları giderek azalmış, petrol ve mazot kömürle rekabet etmeye başlamıştı. Bütün bu problemlerin ciddiliği karşısında geleneksel malî dengesi tehlikeye düşmüştü. City bu dengeyi ancak ekonomik dengesi pahasına koruyabilecekti, ve kendisini buna iten sadece millî gururu değil, aynı zamanda ticarî zorunluluklardı. Maliyet fiyatı çok yüksek olan endüstrisi, malî dengeyi sağlama çabalarından ağır bir zarara uğradı. Oysa, endüstri zenginlik demekti ve İngiltere'nin başka bir zenginliği yoktu. Ve şimdi öyle bir çıkmaza girmişti ki, seçeceği alternatiflerden her biri kendisi için intihar demek olacaktı. Waterloo savaşından beri kendisini beyaz ırkın lideri sayan bu millet, yete-

nekli bir dış politika zamanında imdada yetişip üretici güçlerin evrensel gelişiminin dramatik sonuçlarına bir çare bulamadığı takdirde, nefessizlikten boğulmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bir kez daha, İngiliz diplomasisinin amacı ekonomisine katkıda bulunmak olacaktır: yalnız bu sefer çabaları tarihin seyrine ters düşecektir.

Bu kadar rekabet karşısında dünya pazarlarını elden kaçıran İngiltere'nin ürünlerini Avrupa'ya satması gerekiyordu: oysa, Avrupa savaştan bitap düşmüş olup satın alacak halde değildi. O halde, onu satın alacak hale getirmek ve bunun için de her şeyden önce İngiltere'den başka ülkelerin nüfuz kazanmasına izin vermemek lâzımdı. Almanya'yı, hiç değilse İngiliz mallarına müşteri olmasını sağlayacak kadar kalkındırmak, bu ülkenin kalkınmasından herkesten önce yararlanmak fakat aynı zamanda Doğuda ve Pasifik bölgesinde Alman ürünlerinin yerini tutmak; askerlerinin kahramanlığı ile övünen ve zaferi kendisine mal eden Fransa'ya haddini bildirmek; Fransa'nın ekonomik politikası uygulamak; Doğuda, Avrupa'ya nüfuz etmesi hababakımdan geriliği yüzünden aşırı bir Alman üstünlüğüne dönüşebilecek olan her türlü Fransız-Alman işbirliğini önlemek; İran petrolüne ve Hindistan yoluna dönük bir Balkan'da İngiliz hâkimiyetini silip süpürebilecek olan Rus tehlikesini gözetmek; yurt içinde çıkabilecek sosyal huzursuzluklara göz kulak olmak — işte İngiltere'nin en önemli görevlerinden bazıları. Bunların içinde en kolayları, yine Rusya ve sosyal sorunlarla ilgili olanlardı, çünkü Bolşevik tehlikesi henüz uzak görünüyordu. Hattâ Sovyet ihtilâlinin kapitalist zikzaklar çizmekte olduğu bile söylenebilirdi.

Nitekim bizzat Lenin şöyle diyordu: «Ekonomik saldırımızda fazla ileri gittik.» Rusya gerçekten bir batağın içine gömülmüş ve bunun suçu bazılarınca halkının devrimci ihtiraslarına yüklenmişti. Lenin bu durumu herkesten daha iyi gördü. Gerçekleri ve günün icaplarını son derece iyi değerlendirmesini bilen bu büyük lider, Rusya'yı, geçirdiği uzun mücadele döneminin empoze etmiş olduğu savaş ko-

münizminin şartları içinde daha fazla tutmanın tehlikeli ve hattâ imkânsız olduğuna kanâat getirmişti. Her ne pahasına olursa olsun, millî prodüktiviteyi arttırmak, tarımı canlandırmak, ürünlerin sürümünü hızlandırmak, işçi-köylü ittifakını geniş bir tabana oturtmak ve aynı zamanda sınaî donatımı hızlandırmak gerekiyordu. İnsanüstü çabaları gerektiren bu kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, Lenin 1921'de kabul ettirdiği bir planla Rusya'da özel ticaretle özel sanayie geçici olarak izin verdi. Bu, savaştan sonra sosyalizmin inşasına geçeceğini iddia etmiş olduğu halde, onları kesin olarak tasfiye edebilmek bahanesiyle kapitalist metodlara başvuran bir toplum için büyük bir riskti, fakat Lenin bu riski geçici fakat zorunlu bir gerileme olarak göze alıyor ve Bolşevik Partisi de, yapı ve disiplin yönünden kendisini yeteri kadar güçlü gördüğü için bunu kabul ediyordu. X. Kongre bu yeni ekonomi politikasını — N.E.P. — onayladı.

Troçkist ve anarşist muhalefet bunu alelâde bir ricat saydı ve, durumu tahlil etmesini bilmediği için, N.E.P. politikasına devrimci iradenin inkârı olarak karşı çıktı. Oysa, aksine en yüce doruklarından biriydi. Böylece Rusya'da iç çelişki günden güne şiddetleniyor ve Troçki Lenin'in politikasına gittikçe daha açık bir şekilde cephe alıyordu. Öte yandan, Londra N.E.P. yönetimini tarihî bir başarısızlığın kanıtı olarak görüyordu: Sovyet sistemi, sosyalist toplumu inşa etmek konusundaki yetersizliğini bizzat itiraf etmiş, diğer bir deyişle, kapitalist yol dışındaki her türlü ekonomik teşebbüsün ölüme mahkûm olduğunu tescil etmişti. İngiliz teknisyenleri ile birlikte burjuva âlemi olup bitenlere kahkaha ile gülüyordu. Bundan böyle, Kızıl Rusya'yı Clemenceau'nun teklifine uyarak tecrit etmeye lüzum kalmadıktan başka, bilâkis onu hayırhahlıkla Avrupa milletleri câmiasına almak ve eskisi gibi tatlı kârlar peşinde koşmasını sağlamak çok daha akıllıca bir hareket gibi görünüyordu. Londra Sovyetlerle ilk ticaret anlaşmasını imzaladı ve hattâ Moskova'da güçlü bir Avrupa Bankası açma projesini im-

zaladı ve hattâ Moskova'da güçlü bir Avrupa Bankası açma projesini önerdi. Yabancı ajanların sabotajları tavsadı. «Napman»lar denilen özel tüccarlar Rusya'nın iç ticaretini ele geçirdiler. Uluslararası finans kapitalin düşüncesine göre, bu rejim bir kaç ay daha devam ederse mutlaka kapitalizme dönüşürdü.

Kızıl Ordu 1922'de Japonları Sibirya'dan kovarak Vladivostok'u kurtardı. Böylece Rus topraklarının tamamını geri almış oluyordu. Federe Cumhuriyetlerin delegeleri Kremlin'de toplanarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğini resmen ilân ettiler. Kapitalist Devletler bütün bunlara hiç aldırış etmeyerek genç Sovyetler Birliğini Cenova'da toplanan uluslararası bir ekonomik konferansa çağırdılar. Ne bu konferansın başarısızlıkla sonuçlanması, ne de Almanya'nın Rapallo antlaşması ile Moskova'yı tanıması uzak görüşlü İngiliz iş adamlarının gözünü korkutmadı. Bu yönden içleri rahattı ve N.E.P.'nin Rus ekonomisinde yarattığı çok cüzî ferahlık karşısında da her hangi bir telâşa kapılmadılar. Doğu olayları çok daha ciddi idi.

Anadoluda, Yunan ordusu Türkler tarafından bozguna uğratılmıştı. Oysa, Londra hükümeti Yunanlıları askerî, malî ve hattâ dinî bakımdan sonuna kadar desteklemişti. Anglikan Kilisesi tüm Doğuyu İngiliz kontrolüne almak için müdahalede bulunmuş ve Ortodoks mezhebinin yayılmasından endişe duyan Papa paniğe kapılmıştı. Fakat Mustafa Kemal adında gözü pek bir asker Ankara'da, köylülerin desteği sayesinde, İstanbul'dan bağımsız bir hükümet kurmuş, mütecanis bir millet yaratmış ve yabancılara, yani İtalyanlara karşı çetin bir savaşa girişmişti. Mustafa Kemal'in kararlı politikası karşısında, Londra geri çekildi ve Türkiye Cumhuriyetini tanıdı. Laiklik ve milliyetçilik ilkeleri ile Arap dünyasından ayrılan bu genç Devlet — çoğunluğu yoksul tarım işçilerinden oluşan köylülüğün kaderini değiştirmemekle beraber — Batı dünyası ile ticarî ilişkiler kurdu ve klasik İngiliz politikasının gereği olarak finans kapitalin Yakın Doğuya yayılmasına katkıda bulundu.

Ancak İngiltere'nin bundan vazgeçmeye alışması gerekiyordu ve nitekim Washington Konferansında ilk başarısızlığının acısını tattı İki hasım Cumhuriyete ayrılmış olmasına rağmen, Çin, yabancı ülkeleri, dış ülke sayırlılık (extraterritorialité) haklarından ve gümrük kontrolünden vazgeçmeye mecbur etti. Almanya, Avusturya ve Rusya ile imzalanan «Eşitsiz Antlaşmalar»ın feshinden sonra aktedilen «Dokuz Devlet Antlaşması», Çinli iş adamlarını teşvik etmeyi ve onları uluslararası vesayetten kurtarmayı öngörüyordu. Bu sonucu sağlayabilmek için Çin diplomatları, Amerikalıların Japonya'ya karşı duydukları güvensizliği istismar etmişlerdi: antlaşmanın başlıca amacı Japonların Çin'e göz dikmelerini önlemekti. Ancak aynı zamanda İngilizlerin Amerikan çıkarları karşısında gerilemelerini de sağlamıştı. Daha sonra toplanan Deniz Konferansı ise bu bakımdan daha da anlamlı sonuçlar vermiş, iki Anglo-Sakson ülkesinin deniz kuvvetleri arasında tam bir eşitlik kabul etmiş ve Japonya'ya bunun beşte üçünü bırakmıştı. Böylece, Japonya'nın Çin ticaretine el koymasını önlemek, «Fransız militarizmini» frenlemek — Fransa bu dörtlü anlaşmaya güçlükle kabul edilmişti — ve silahlanmayı sınırlandırmak bahanesi altında, Birleşik Amerika denizlerde İngiltere ile eşit duruma gelmiş oluyordu.

İngiltere Amerika'nın bu isteğine boyun eğmekle büyük Devletler hegemonyasına katılmasına rıza gösteriyordu. Kuşkusuz İngiltere bu fedakârlığı bir Avrupa ülkesinin yerarına yapmış olsaydı, sonuçları çok daha ciddi olurdu. Ama yine de, Amerika'nın İngiliz pazarlarına ve geleneksel ham madde tekeline karşı giriştiği mücadelenin ne kadar olumlu sonuçlar verdiğini gösteriyordu. Nitekim, Birleşik Amerika artık dünyadaki demir cevherinin % 40'ını üretiyordu. Hattâ bu Konferansta sağlanan başarı Başkan Harding hükümetine, Cemiyeti Akvamı mahkûm etmiş olan ulusal karara sadık kalmakla beraber, Lahey Adalet Divanının çalışmalarıyla, yani Avrupa ile, ilgilenmek cesaretini verdi. Uygarlık getirici rolünden sıyrılmış olan ihtiyar Av-

rupa bundan böyle Anglo-Sakson rekabetinin hedefi olacak gibi görünüyordu.

Nitekim, Cemiyeti Akvamı Londra yönetiyordu. Cenevre, İngiltere'nin bir manevra merkezi haline gelmişti, ve Briand'ın onu bir Barış kâbesi gibi göstermeye yönelen hitabeti kimseyi aldatmıyordu. Fransa'yı yatıştırmak ve oyalamak için durmadan karşılıklı yardım kararları alınıyordu. Poincaré'nin Fransa'sı hem güçsüz hem inatçı idi. Tazminatlarını istemekte direniyor ve bunu garanti altına almak için Ruhr havzasını işgal etmeye kalkışıyordu: sanki Londra, Avrupa'nın bu en büyük kömür havzasına el koymasına müsaade edebilirmiş gibi...

Türklerin İzmir zaferini tescil eden Lozan antlaşmasından sonra, on yıl içinde iki milyon Hristiyanın yurt dışına çıkarılmasına Cemiyeti Akvam nezaret etti. Bunların Anadoludan çıkarılarak Yunanistan'a gönderilmeleri Türklerin, vaktiyle Osmanlı kabilesinin fethetmiş olduğu topraklar üzerinde tam bir millî hâkimiyet tesis etmelerini mümkün kıldı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu yok olmuştu; hatıra olarak bir İstanbul kalmıştı. İtalya'da, kral, iki yıldır devam eden iç huzursuzluklara son vermesi, büyük Milano bankalarına güven sağlaması ve tahtı kurtarması için Mussolini'yi hükümeti kurmaya memur etmişti. Halktan hiç bir tepki ile karşılaşmadan — işçi sınıfı doğru dürüst örgütlenmemişti — sözüm ona «Roma üzerine yürüyüş» Faşist Devlete yolu açıyor, ve merkezileşmiş bir kapitalizmin otoriter politik biçimi olarak, liberal kapitalizmin parlamenter formülüne aykırı bir hüviyet içinde, yavaş yavaş yükselmesini ve güçlenmesini sağlıyordu. Aynı şekilde, İspanya'da da, partiler keşmekeşi karşısında, Primo de Rivera, bütün yeteneksizliğine rağmen, anarşi ve yoksulluk içinde yüzen ülkesine diktatörlüğünü kabul ettiriyordu. Ancak bu teşebbüslerden hiç biri İngiliz kontrolünün tamamen dışında kalmış değildi : İngiltere Avrupa kıtasının üzerine her zamankinden daha sağlam bir şekilde yerleşmişti.

Almanya'daki devrimci karışıklıklar bile İngiltere'nin

Alman ekonomisine nüfus etmesini kolaylaştırıyordu : Berlin'deki İngiliz büyükelçisi Lord Abernon Almanlardan daha Germanofildi. Saksonya ve Hamburg'taki işçi ayaklanmalarını bastırdıktan sonra, General von Seeckt, İtilâf Devletlerinin parçalanmamak için özel bir itina gösterdikleri güçlü ordusu sayesinde, Münih'te yeni Nasyonal Sosyalist partisinin yararına Alman birliğini korumaya çalışan Hitler - Ludendorff darbe teşebbüsünü de önledi. Alman sanayicileri Federasyonu ise önce kredi enflasyonu, sonra da para enflasyonu ile oynuyordu. Her tarafta yeni fabrikalar açılıyor, gemiler inşa ediliyor, son derece rasyonel iktisadî teşebbüsler kuruluyordu. Ancak bu çılgınca israf içinde, para günden güne değerini yitiriyordu. Çok geçmeden Almanya'nın hiç parası kalmadı: dolayısiyle savaş Tazminatını ödemesine imkân yoktu. Ruhr havzasının Fransız birlikleri tarafından işgali, Fransa'nın sonunu getiremediği etkisiz bir tedbir olarak kaldı. Nitekim, çok geçmeden takati kesilerek teslim olmak zorunda kaldı ve Ruhr'dan vazgeçti. Ve Anglo-Amerikan bankalarının ödünçleri Alman borç taksitlerinin yerini tuttu. Bitkin Avrupa Anglo-Sakson kapitalistlerinin kucağına düşmüştü. Tazminat meselesini halletmek için kurulan Dawes Komitesi ile yabancı sermaye Almanya'ya akın edecekti. Almanya birdenbire parasal durumunu düzeltmiş ve hızlı bir kalkınmanın içine girmişti. İngiltere de Almanya'yı canla başla desteklemekte bir sakınca görmüyordu. Öte yandan, Fransa kılı kırk yarıyor, bütçe zorlukları karşısında surat asıyordu.

Bu kapitalist esenlik döneminde, rejimin su götürmez istikrarı nihaî başarısını müjdeliyordu. Yöneticilerin bu konuda herhangi bir şüpheleri var idiyse. Doğuya doğru bakmak bu şüpheleri dağıtmaya yeterdi. Lenin N.E.P.'den yeni bir sosyalist Rusya'nın çıkacağını söylemişti. Fakat hastalanmış ve tehlikeli bir şekilde bölünmüş olan komünist partisinin XII. Kongresine katılamamıştı. Troçki, geçen kongreden beri genel sekreter seçilmiş olan Stalin'e karşı savaş açmış ve ülkenin durumu bu çatışmayı sosyal bi

trajedi haline getirmişti. Kısa görüşlü bir psikolojik değerlendirme belki bunu bir kişisel çekişme olarak gösterebilirdi, ama aslında söz konusu olan, insanların çok ötesinde, Sovyet devriminin geleceği idi. Ruble yuvarlanıyor, hayat pahalılığı baş döndürücü bir hızla artıyor, pazar buhranı son haddine ulaşıyor, işsiz sayısı bir milyona yaklaşıyor, şehirlerde millet ısınmak için eşyalarını yakıyor. Buna rağmen, kendisine inme inmiş olan Lenin'e sadık kalan ekipin sarsılmaz iradesi bütün bu felâketlerin üstesinden geliyor ve Rus halkı Lenin'in izinden gidiyordu. Fakat 21 Ocak 1924'te Lenin, 53 yaşında hayata gözlerini kapayınca, eseri de Batının gözünde pek o kadar önemli görünmemeye başladı. Oysa, Stalin, Bolşevik Partisi adına, proleter Devriminin dâhi lideri Lenin'in saptadığı görevleri yerine getirmeye and içmişti.

Lenin'in ölümünden sonra, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya sıra ile Moskova ile diplomatik ilişkiler kurdular. Kapitalist dünya güven içinde bulunduğuna göre, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin aç sefil halklarından ne korkusu olabilirdi, Ve uluslararası finans kapital çevrelerinin gözünde, buğdayını yabancı makina ve mühendisler karşılığında değişmek için didinen Rus köylüsü ile milyonların döndüğü Fransız Riviera'sının oyun masaları arasındaki tezat ne kadar huzur verici idi. Gerçekten de, 1925 baharından itibaren, Sovyetler Birliğinde gerçek bir kalkınmanın işaretlerini görmek, Sun-Yat-Sen'e milli birliği yeniden tesis etmesi için yardım ettiği Çin'le yakınlaşmasından endişeye kapılmak, ya da Ekim ayında imzalanan ve İngiliz diplomasisi için bir zafer teşkil eden Locarno Paktında Cermanizmin yeniden doğuşunu ve ezelî tehlikelerini sezinlemek için insanın kâhin olması gerekirdi. Briand, iyi niyetle de olsa İngilizlerin oyununa gelen Pancermanist Stresemann ile içli dışlı görüşürken, halkların beşiğini sallayan ebedî barış umutlarını temsil ettiğine inanırsa da, hakikatta Londra Briand'ı kullanarak ve Frangın düşmesinden yararlanarak, Avrupa'da «güç dengesini» yeniden kurmaya çalışmaktadır.

İngiliz, Amerikan ve Hollanda sermayeleri içinde yüzen, tekniklerini ihtirasla yenileyen, her zamankinden fazla kredi sayesinde yaşayan ve zaman zaman savaş öncesi üretimini aşan bir Almanya'nın üzerine ihtiyar Mareşal Hindenburg'un gölgesi çökmüştü: Hindenburg 25 siyasî parti keşmekeşinin ve ordunun Cumhuriyete karşı giriştiği sürekli darbe teşebbüslerinin arasında Cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Kalkınma halindeki bu ülkenin selâmeti için kurulan birlikler günden güne çoğalıyordu. 1926'da Cemiyeti Akvam Almanya'nın teşkilâta kabulüne adeta yalvararak karar verdi. Böylece müttefiklerin Almanya üzerinde kontrolü kalkmış oldu.

Kapitalizm doruğunda idi: Batı Avrupa ve Birleşik Amerika, zengin sınıflarına gerçekten tatlı bir hayat sağlamaktadır. Kurulu düzenden yararlananların refahı ve bunlar açısından Amerika'daki bolluk istatistiklerde ifadesini bulmaktadır. New-York dünyanın birinci limanı olmuş ve borsası Finans Enternasyonalinin merkezi haline gelmiştir. Rejimin efendileri arasındaki sayısız ilişkiler dallanıp budaklanıp sonunda bu merkeze dayanmaktadır. Yeni bir ahenk — gürültü, sürat ve konfor — bu kozmopolitliğin stilini meydana getirmektedir: tıpkı XVIII. asırda Fransa'nın ya da Victoria zamanında İngiltere'nin çağa damgasını vurduğu gibi. Eski deniz yollarının yerini Atlantik okyanusu tutmuş, uygarlık bölgeleri genişlemişti Bu gelişmenin bir sembolü olmak üzere, 1927 ilkbaharında Amerikalı havacı Lindenbergh ilk kez Atlantiği geçiyordu. İnsan dehası bu okyanusun boyutlarını o kadar küçülmüştü ki, kıtalar arasındaki bu yakınlaşmadan yeni tarihî ilişkiler doğacaktı. Bu enginliği yansıtmak üzere insanlığın entellektüel büyüklüğü de öyle eserlerde ifadesini bulacaktı ki, sonsuz artık bir düş konusu olmaktan çıkıp bilimin araştırma sahasına girecekti. Onun için bu dönemde büyük sanatkârlardan ziyade büyük bilim adamları yetişecek, düşünce dünyasının büyük isimlerine edebiyat ve sanatlardan ziyade uluslararası parlak bir çalışmanın eseri olan bilim sahasında raslanacaktı.

Teleskopların gücü gökyüzünde 500 milyon ışık yolu çapındaki uzaklıkları ölçmeyi ve nebülözlerin kaçışında evrenin sonsuz genişlemesini teşhis etmeyi mümkün kılacaktı. Sonsuz büyüğün bu baş döndürücülüğü karşısında, sonsuz küçük ve atom teorisi üzerindeki araştırmalar da derinleştirilecekti. İngiliz Rutherford'un atom yapısı üzerindeki çalışmaları, Alman Plaunck'ın enerji niceliği (quanta) ile ilgili teorileri. Danimarkalı Bohr'un enerji nakli mekanizması hakkındaki etüdleri, Alman mühendisi Einstein'in enerji ve madde özdeşliğini kanıtlayan büyük zaferi bu alandaki çabaların en önemlilerini temsil etmektedir. Bunların yanısıra, Fransız Paul Langevin ve İngiliz Eddington, evrensel cazibenin güneşin çekiminden değil, uzayın eğriliğinden ileri geldiğini ispatlayarak Newton'un cazibe kanunu yerine izafiyet nazariyesini ikame ediyorlardı. Fransız Louis de Broglie ise dalga mekaniğini kurarak yeni fiziği birleştiriyor ve matematik konstrüksiyonu yenileştiriyordu.

İlmin temel teorilerinin bu şekilde altüst oluşu şüphesiz bu ilerlemelerin geçerliliği ve gerçekliği konusunda bazı kuşkular uyandırmıştır. Ancak insanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin bu çalışmalar ve kaydedilen bu ilerlemeler sayesinde günden güne arttığı da inkâr edilemezdi. Nitekim, bilimin bu yeni buluşları insanın gündelik hayatı ve faaliyetleri üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştı. Örneğin elektrik, radyo ile televizyonun icadına yol açmıştı. Akıl yolu ile dünyaya hâkim olma ihtirası artık hiç bir sınır tanımayacaktı. Ancak insan aklı bir yandan doğal güçlerin kontrolünü eline geçirir, şüpheciliği de mistisizmi de aynı anda yenerken, öte yandan insanlığın iç sorunlarını hallet-mekten her zamankinden daha âciz kalışı garip bir tezat teşkil etmekten geri kalmıyordu.

Böylece İngiltere hâlâ kapitalist sistemin sosyal ve uluslararası çelişkileri karşısında çabalayıp duruyordu. Üstesinden gelmeyi başardığı genel grev, durumunun vahametini göstermekte ve sömürgeleri birer ikişer kontrolünden çıkmakta idi. Sömürgelerde uygulanan himayecilik re-

jimi henüz İngiltere'ye değil, İngiltere sömürgelerine bağlı bulunuyordu. Bu itibarla İngiliz finans kapitali de artık gümrük tarifeleri uygulamak zorunda idi. Şüphesiz malî kaynakları henüz güçlü idi ve City prestijini muhafaza ediyordu. Ancak bu ne zamana kadar devam edebilirdi? Himayeciliğe karşı çıkan eğilimler her tarafta ağırlık kazanıyor, Japonya'da bile kıtada ve denizlerde yayılmayı öngören iki ayrı eğilim şiddetle çatışıyor ve liberal geçinen bir İmparatorun, Hiro-Hito'nun, tahta geçmesiyle birlikte otoriter bir Devletin temelleri atılıyor, ağır bir mali buhran bu gelişimi hızlandırıyordu.

Böylece, kapitalist toplum insanlığın bir kısmını köletikten ve yoksulluktan kurtarmaya ve yoğun bir rekabet ve kâr zihniyeti sayesinde tekniğin seviyesini yükseltmeye muvaffak olduktan sonra, bu gelişmenin nimetlerini insanlar arasında dağıtmaya gelince, tam bir başarısızlığa uğruyordu. Kapitalizm üretim meselelerini mükemmel bir şekilde halletmeye muvaffak oluyor ve Birleşik Devletler üretime bir çok milletleri özendiren bir hız kazandırabiliyor idiyse de, bu zenginliklerin üleştirilmesi konusunda kapitalist toplum bocalıyor ve tüketimi insanlık câmiasının tümüne yaygın bir şekilde geliştirmeyi bir türlü başaramıyordu. İnkâr edilmez ilerlemeleri mümkün kılmış olan bir rejimin başarıları ne kadar hayranlık verici olursa olsun, yeni bir aşamaya gelip dayanmıştı: tarihin öğretisidir odur ki, bir sosyal rejim artık insanları besleyemeyecek duruma düştüğü zaman yıkılmaya mahkûmdur. Başkan Hoover'in kapitalizmin yoksulluğa karşı kazandığı savaşları gökiere çıkaran ateşli nutuklarına ve savaşı kanun dışı ilân eden Briand-Kellog paktının tumturaklı ifadelerine rağmen, rejimi tehdit eden akıbetin işaretleri dünyada görülmeye başlanmıştı. Örneğin, Kasım 1928'de toplanan Cenevre Konferansı, Rus sefiri Litvinov'un genel silahsızlanma teklifini reddetti. Öte yandan, Birleşik Devletlerin barışçı demeçleri ve bildirileri Birleşik Devletleri Nicaragua'da yeni bir «polis operasyonu»na girişmekten alakoymamıştı. Fakat

1928 yılı dikkatli gözlemcilerin gözünden kaçmayan özellikle iki olaya tanık olmuştu.

Sovyet Rusya'da, Bolşevikliğin son gücünü tüketeceği sanılan N.E.P. politikasını ülkenin sanayileşmesi izlemişti. İki yıldan beri ekonomik kalkınma sahasında büyük ilerlemeler kaydedilmiş olduğu inkâr götürmez bir gerçekti. Sovyetler Birliği halkları, karşı devrimcilerin ve yabancıların işine gelen bir anarşinin içine düşmek şöyle dursun, aksine bunalımın başlıca sorunlarını kaba çizgileriyle halletmişlerdi. Stalin'in sosyalizmin tek bir ülkede kurulmasının mümkün olduğunu ileri süren tezine Ruslar kollektif bir coşkunlukla cevap vermişler ve insan çabasının nelere muktedir olduğu konusunda yeni bir anlayış getirmişlerdi. Kâr zihniyetinin ve kapitalist rekabetin yarattığı karışıklığın yerine, bolşevik partisinin iradesi ve metodu, çalışma şevkini, özenmeyi, ve coşkunluğu getirmişt. Bütün bu çabaların eserinden ise emekçiler yararlanacaktı. Stalin'i sosyalizasyonda çok ileri gitmekle suçlayan Troçki'yi görevden uzaklaştıran parti, dış mihraklara bağlı sabotajcılara karşı etkin bir savaş yürütüyor ve bunu yaparken her fedakârlığa hazır heyecanlı bir topluma dayanıyordu. XV. Kongre birinci beş yıllık planın hazırlanmasına karar verince, burjuvazi bunu çılgınca bir diktatörlük teşebbüsü sayarak alay ededursun, City'nin teknisyenleri kendi rejimlerinin kaderinin söz konusu olduğunu anlamakta gecikmediler.

Gerçekten de, toplum kanuna göre, uygarlığın nimetleri gittikçe artan sayıda insanlara dağıtılır, toplumsal gelişme mutlaka bu amaca ve bu sonuca yönelir. İnsanlığın bolluk ve refah içinde birliğe kavuşabilmesi için bundan başka çare yoktur ve bunun içindir ki, gittikçe daha kalabalık sayıda insan toplulukları sosyal eyleme katılarak bu sonucu hızlandırmaya çalışırlar. Oysa, kapitalizm bu kanunun hükümlerini yerine getiremez olmuş, hattâ onu yalanlamak istemiştir. Bu itibarla, başka bir sosyal sistem kapitalizmin yanısıra bu tarihî misyona sahip çıkar ve berikinin

başarısızlığa uğradığı yerde başarı gösterirse, eski sistem yıkılmaya mahkûmdur ve onu hiç bir güç bu akıbetten kurtaramaz. Eğer Sovyetler Birliği gerçekten ilerlemenin yolunu bulmuş, hem üretimin hem de dağılımın sorunlarını birlikte çözümlemiş ve ekonomik buhranların kaçınılmazlığından kendisini kurtarmış ise, artık Londra'daki adamların kapitalizmi kurtarmak için yapabilecekleri hiç bir şey kalmamış demektir. İlke ve amaçlarında zıtlaşan iki toplumun uzun süre bir arada yaşamaları olanaksızdır: bunlardan sadece tarihin isteklerine cevap vereni ayakta kalır. İngilizler casusluk faaliyetlerini yoğunlaştırdılar: fabrikalar yakıldı, elektrik santralleri havaya uçuruldu, tecrübeli uzmanlar para ile satın alındı, makinalar tahrip edildi. Churchill'in mahkûm ettiği ve faşizmi etkin bir panzehir olarak gördüğü «Rus zehiri»ne karşı mücadele edebilmek için, Stalin'in tâbiriyle «Chamberlain'den Troçki'ye kadar uzanan tek bir birleşik cephe» kuruldu. Nitekim, Rusya'yı terk etmiş olan Troçki karşı devrimin hizmetine geçmişti.

Bu 1928 yılında Londra'nın görmezlikten gelemeyeceği bir başka olay daha cereyan etmişti. Almanya'da komünistler dokuz milyon oy kazanmışlardı. Göstermelik parlamenter müesseseleri ile Weimar Cumhuriyeti ve Reichswehr'in (ordunun) üstü örtülü diktatörlüğü, büyük burjuvazinin işlerinin yolunda gitmesine rağmen, yığınlara hâkim olmaktan âciz kalmışlardı. Almanya Avrupa için endişe verici bir problem olmaya başlamıştı. Dünyanın her tarafındaki güçlükler bu problemi daha da kritik bir hale getiriyordu. Tüketim azlığı yüzünden hemen her yerde fiyatlar düşüyor ve üretimin kâr getirmesini imkânsız kılıyordu. Uluslararası ticaret hacmi azalıyor, kapitalist dünyayı, en yenilmez sanıldığı bir anda, ağır bir buhran havası kaplıyordu.

İngiltere Çin'de asırlık imtiyazlarını Birleşik Devletler lehine kaybediyordu. İş adamları, Rus nüfuzunun ilerlemesine karşı koymak için Güneylileri ve liderleri Çan-Kay-Çek'i tutmuşlardı. Güney böylece henüz ilân edilememiş

olan Çin Federasyonunu gerçekleştirmeye çalışıyordu. Hükümet yeni başkent Nankin'e yerleşti. Çan-Kay-Çek Cumhurbaşkanı seçildi. Zaferleri, Beyazları Çin'den kovar ve ulusal kurtuluş hareketini destekler gibi görünüyordu, ancak gerçekte New-York bankerleri Çin'i Avrupalılardan temizledikten sonra Amerikan ihracatı için bir pazar haline getirmeye çalışıyorlardı. Pasifik'e hâkim olmak ticarî amaçlarının başında geliyordu.

Bu başarısızlığa ve kısmen Rus hâkimiyetine geçmiş olan Moğolistan sınırındaki çıkar çatışmalarına rağmen, Londra Çin'in kendisine bir intikam fırsatı verebileceğini düşündü: Kuo-Ming-Tang Moskova ittifakını bozmuştu. Sovyetler Birliğini yeni bir savaşa sürüklemek için — sosyalizmi baltalamak için bundan iyi bir yol var mıydı? — İngilizler bir Çin-Sovyet anlaşmazlığını körüklediler: Çin militaristleri Ruslara ait olan Doğu demiryollarını işgal ettiler. Ancak bu saldırı Kızıl Ordu tarafından hemen püskürtüldü ve ihtilâfî Mançu makamları ile anlaşmaya varılarak tatlıya bağlandı.

Kapitalist dünya görüldüğü gibi endişelerle mahmuldü. Bu yüzden bir çeşit dinî rönesans teşebbüsüne girişmişti: İtalyan faşizmi — Mussolini Vatikan için «Allahın gönderdiği adam»dı — Latran anlaşmaları ile Papalığa küçük fakat sembolik bir toprak parçası bırakarak burada cismanî iktidarını tesis etmesine izin vermişti. Papa XI. Pius buradan en uzak topraklara kadar katolikliği yaymaya uğraşıyor, hattâ ayrılmış (schismatique) kiliselerin birleştirilmesini bile tasarlıyordu. Nitekim, Roma Kilisesi, Birleşik Amerika'ya varıncaya kadar girmediği yer bırakmamıştı. Yüzyılın başından beri Amerika'ya göç eden İrlandalılar ve İtalyanlar katoliklerin sayısını durmadan arttırmıştı. Artık Amerikalı kardinaller bile vardı. XI. Pius, Sovyet teşebbüslerinin, XIII. Leon'dan beri bu kadar mesafeler katetmiş olan Kilise toplumu için bir tehlike teşkil etmesinden korkuyordu. Tam bu sırada, 1929 Ekiminde, Birleşik Amerika'da şimdiye kadar eşine raslanmamış bir malî buhran patlak verdi.

Stokların fiyatları yıldırım hızıyla düşmeye başladı ve bu düşüşün bütün kış boyunca sürekli olarak devam etmesi kapitalist refah toplumunun yapısında son derece tehlikeli çatlaklar bulunduğunu gösterdi. New-York'taki Birleşik Devletler Bankasının 1930 Aralık'ında kapanması, ve pazar bulamayan ürünlerin bütün ülkede dağlar gibi yığılması bu ekonominin iflasını ortaya koyuyordu. Artık burjuva teknisyenleri de planlı ekonomiden bahsetmeye başlıyor ve Devlet müdahalesi toplumun bütün sektörlerine, kredi ve bankalara, kambiyoya, dış ticarete, kartellere ve fiyat tespitine yayılıyordu. Ancak hangi kapitalist Devletin gücü hem bu yüklerin altından kalkmaya hem de kâr sağlamaya yeterdi? Ve özel çıkarların, mahiyetleri icabı, birbirine rakip ve zıt oldukları bir ekonomi nasıl planlanabilirdi? Birleşik Devletler bu çözümlenmesi imkânsız sorunların arasında bocalayıp durdu, ve göçlerin hemen hemen tamamiyle durmasına ve oldukça düşük bir doğum oranına rağmen, işsizlerin sayısı milyonlara yükseldi. Hem de zenginliğin kutsal olduğunu ilân etmiş ve durmadan özgürlük istemiş olan bir ülkede...

Bütün bunlara rağmen, Birleşik Devletlerin güçlü bir sosyal yapısı vardı. İdarî ve ekonomik kadroların hepsi Amerikalıların elindeydi; işçiler ise çoğunlukla yabancı idi. — Şikago'da % 70'inin ana-babaları yabancıydı. Bu hiyerarşi kurulu düzen için olağanüstü bir garanti teşkil ediyordu. Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler sadece metodları itibariyle birbirinden ayrılıyorlardı. Buhran dönemlerinde, rejime zaman kazandırmak için genellikle Demokratlar kazanıyorlardı. Her şey, bütün yetkililer, sıra ile, bu iki partiden çıkıyorlardı : hâkimler, memurlar, delegeler, v.b. Güçlü bir seçim sistemi araya bir başka siyasî kuruluşun girmesini çok güçleştiriyordu: ikisi çoğunluk partisinden olmak üzere üç üyeden kurulu bir seçim kurulu, seçimde aday olabilmek için gerekli olan 25,000 imzanın geçerliliği hakkında karar veriyordu. Gerçi bu sayı Devletlere göre değişiyor, ama her yerde düşünce özgürlüğünü kısıtlıyor

ve kanun şartların elverdiği ölçüde bu yağlı ilmiği kitlelerin boynuna geçiriyordu. Aslında kitlelerin özgürlüğü sadece risk özgürlüğü idi: rejim onu fazlasiyle tanıyordu. Irkları, en eski milletlerin gençleştiği ve kâr hırsının başka her şeye hâkim olduğu bu garip potada ezdikten sonra, Amerikan toplumu; polis memurundan, çılgınca para harcayan 25,000 milyonerin her birine kadar, tek tip bir adam yaratıyordu: 10.000 banka piyasada siliniyor ve mali konsantrasyonu büsbütün hızlandırıyordu — 15 milyon insanın yiyecek ekmeği yoktu, 25 milyon ise ancak geçiniyordu. Kapitalist cennet iflas halindeydi Avrupa'da da buhranın tepkileri gecikmeyecekti.

Ottawa Imparatorluk Konferansı İngilizlerin son hayallerini de dağıtır: İngiltere'nin sömürgeleri ile özlediği yakınlaşma imkânsızdır. Dominyonların valileri bile artık mutlaka İngiliz değillerdir. Sömürgeler, buhranın çökerttiği uluslararası ticaretin yerini tutmayacaklardı. Oysa, İngiltere ithalâtının üçte ikisini bu ihracatla ödüyordu. İngiltere'nin hegemonyası sarsılmaktadır. Londra eskiden en büyük yün alıcısıydı; bugün Hamburg ve Roubaix kendisi ile başarılı bir şekilde rekabet etmektedirler. Liverpool eskiden pamuk pazarına hâkimdi; bugün hâkimiyet nicelik bakımından Amerika'nın, nitelik bakımından ise Mısır'ın eline geçmiştir. İpeğe gelince, City, Milano, Lyon ve New-York ile mücadele etmektedir; kömür sahasında Almanya, Amerika ve Doğu, İngiltere ile rekabet halindedirler; petrol işinde ise Standard-Oil, ilerde kendi kaynaklarının tükenmesi ihtimaline karşı, başka yerlerde, özellikle Meksika ve Panama civarında yeni üsler bulmak peşindedir — gerek bu ülkeler gerekse Güney Amerika kendisine rafine bir petrol sağlamaktadırlar. Bu petrolü kendi hesabına ele geçirmek için İngiltere, gizlice, Rusya'dakine benzer bir mücadeleye girişmiştir: sık sık gangsterliğe dönüşen silahlı bir mücadele. Nitekim, Amerika kıtasının hemen bütün politik huzursuzluklarının altında yatan, Royal-Dutch, Shell ve Anglo-Parsian-Oil şirketlerinin Standard-Oil'e karşı giriştik-

leri bu mücadeledir. Üstelik, Amerikalı tarım uzmanları Arabistan yarımadasına girerek petrol imtiyazları için pazarlık etmektedirler: Birleşik Devletler daha şimdiden Irak Petroleum kumpanyasında önemli hisselere sahiptir. İngiltere'nin Orta Doğu petrol tekelinde böylece yeni bir gedik daha açılmıştır. Öte yandan, «dolar diplomasisi» Arap milliyetçiliğinin meselelerini bütün bütün alevlendirecekti.

Ve kriz hâlâ, önünde tarife ve kontenjanların etkisiz kaldığı bir deniz baskını gibi ilerliyordu. 1931'de buhran bütün dünyaya yayılmıştı. İflaslar birbirini izliyordu; ham madde üretimi her yerde % 30 oranında azalmış ve millî gelir yine bütün ülkelerde % 45 düşmüştü. Dünyada 30 milyon işsiz vardı ve bunların 3 milyona yakını İngiltere'de idi. Yazın, İngiliz sterlingi hızla düşmeye başladı. İç tehlikeyi bertaraf edebilmek için City orijinal bir formüle baş vurur: İşçilerin yönetiminde bir millî koalisyon kabinesi. Almanya'da durum daha da acıklıdır: 5 milyon işsiz. Tasarruflar ve menkul kıymetler, iflaslar ve grevler arasında tükenir; teşebbüsler yabancı ülkeler tarafından açılmış olan kredileri ödemekten âcizdirler; haddinden fazla donatılmış sanayiin pazarlara ihtiyacı vardır; oysa dünya pazarları birer birer kapanmaktadır. Bu buhran aynı zamanda bankerlerin bazı küçük grupların yararına hayatına el koymalarına yol açar: Alman finans kapitali muazzam bir dolandırıcılık halini alır. Bu felâketten hiç olmazsa Amerikan yatırımlarını kurtarmak için Başkan Hoover Tazminatlar için moratoryom ilân eder. Dawes planının yerine ikame edilmiş olan Young planı, Almanya'nın borçlarını 59 yıllık bir süre içinde ödemesini öngörmüş, fakat ancak bir yıl uygulanabilmişti. Tazminat meselesi kapanmıştı.

Amerikan sermayelerinin geri çekilmesi felâketin üzerine tüy diker. Buhran en had safhasında idi: her yerde stoklar tüketim kapasitesinin çok üstündeydi. Kapitalist toplum kendi servetlerini imha etmeye mecbur kalır. Bir yandan buğdaylar, kahveler yakılırken, halk arasında karışıklıklar yaygınlaşır İspanya'da seçimleri kazanan Cumhu-

riyetçiler Kral XIII. Alphonse'u kovarak yeni bir Anayasa kabul ederler. Yugoslavya'da askerî bir hükümet muhalefet liderlerini kitle halinde tutuklatır. Almanya'da iktidarı kontrolü altında tutmaktan hiç bir zaman geri kalmamış olan Genelkurmay — General Groener her konuda kararnameler çıkarmaktadır — nihayet diktatörlüğüne, eksik olan kitle tabanını sağlamaya muvaffak olmuştur: nitekim, orduya sıkı bağlarla bağlı olan büyük endüstri Hitler'in Nasyonal Sosyalist partisine oynamış ve Hitler de büyük bir maharetle Cermen mistisizmi ile feda edilen sınıfların özlemlerini birbirine karıştırmasını bilmiştir. Son seçimlerde Reichstag'a 107 milletvekili göndermiştir. Genelkurmay Almanya'yı metodlu bir şekilde silahlandırmaya devam ederken, Londra City'si Nazilerin zaferini alkışlar ve Lord Rothermere kendinden geçerek şöyle der: «Nasyonal Sosyalist Almanya, Avrupa'nın Bolşevizme karşı tek kalesidir.»

Artık dünyanın gözünü korkutan sadece kapitalist buhran değildir: bu buhran ile Rusya'daki birinci beş yıllık planın başarıları arasındaki tezattır. Stalin, bu tehlikenin önüne geçmek için uluslararası büyük burjuvazinin baş vurduğu faşist diktatörlüğü haklı olarak suçlar. Ruslar sosyalist inşa hareketine dört elle sarılmışlardır. Kuznetsk yakınlarında metalürji fabrikaları çölün ortasında yükselir. Magnitogorsk gibi kombinalar yeraltını fabrika ile birleştirir Dniepr çağlayanı üzerine bir baraj ve bir elektrik santrali kurulur ve mütemmim teşebbüslerin kümelendiği havzayı besler. Yeni demiryolları çölleri ve stepleri kateder. Stalingrad'da kollektif tarım işletmelerinde traktörler çalışır. Komünist Partisi, köylüleri kolhozların küçük işletmelere nazaran üstünlüğüne ikna etmesini bilmiş ve köylüler kitle halinde kırsal kollektivizasyonu gerçekleştirmişlerdir. Her sahada, beş yıllık planı dört yılda tamamlama sloganı zafer kazanmışa benzemektedir. Sürekli bir temizlik hareketi şüpheli unsurları Bolşeviklerin safından uzaklaştırmaktadır. Stalin şöyle demektedir: «Yenilmek istemiyoruz; modern denilen ülkelerin 50 - 100 yıl gerisindeyiz. Bu mesa-

feyi 10 yılda kapatmamız gerekir. Ya bunu başaracağız ya da bu ülkeler tarafından ezileceğiz.» Gerçekten de, emekçiler sosyalist toplumu kurmaya muvaffak olurlar ve onu yabancı kredilerin yardımı olmadan yaşatabilirlerse, bu, Briand'ın Cenevre'de Cemiyeti Akvam kürsüsünden söylediği gibi, «kapitalist sistemin iflası» demek olacaktır.

Fakat bu sistemin yöneticileri, içinde bulundukları son derecede tehlikeli durumdan kendileri için olumlu bir sonuç çıkarmışlardı: savaş rejimi kurtaracaktı. Japonya böylece Washington anlaşmalarını pervasızca çiğneyebilmiş ve alabildiğine silahlanmaya başlamıştı. 1931 sonbaharında, Avrupa ülkeleri ile Birleşik Amerika'nın kendi güçlükleri ile uğraşmakta olduklarını gören Japonya, Mançurya'ya saldırdı. Başka zaman olsaydı, Anglo-Sakson emperyalizmleri buna şiddetle tepki gösterirlerdi: bundan dört yıl önce Japon İmparatoruna sunulmuş olan gizli muhtıra, Asya üzerinde Japonya'nın kontrolünü sağlayacak olan planın teferruatını açıklamıştı.Hattâ bu plan dünya hâkimiyeti konusunda bile iddialı idi. Gerçi Washington'da ve Cenevre'de endişeye kapılanlar oldu, ancak Japonya'nın bu askerî harekâtı aynı zamanda Sovyetler Birliğine karşı da ilginç bir teşebbüs, bir Japon diplomatının deyimiyle «bir kale» hükmündeydi. Bu da o kadar işlerine geliyordu ki, İngiltere ile Birleşik Amerika sonunda Japon saldırısını hoşgörü ile karşıladılar Amery bunu Avam Kamarasında açıkça söyledi: «Japonya'yı suçladığımız takdirde, Hindistan'daki ve Mısır'daki tüm politikamızı suçlamış oluruz.» Japonya uluslararası finans kapitalin Doğudaki öncüsü oluyordu: bu, savaş politikasının ve olayların gerisinde kalan bir ekonomik sistemi zorla muhafaza etmek için Devleti faşistleştirme politikasının bir zaferi idi.

Cemiyeti Akvam artık atalete mahkûmdu. Briand'ın istifası bu bakımdan sembolik bir anlam taşıyordu. Londra'nın Cenevre'nin barış komedisini desteklemekte artık bir çıkarı kalmamıştı. Cemiyeti Akvam faydasız bir araç, başarısızlığa uğramış bir politikanın aracı haline gelmişti.

City bunun yerine başka projeler tasarlamaya başlamıştı. 1933 Ocak ayında şanslı maceraperest Hitler'in Reich Şansölyeliğine getirilmesi bu projelerin ilk aşamasıydı. Hitler'in demagojik propagandasında hiç bir yenilik yoktu: bütün söyledikleri Pancermanizm doktrininin bir asırdan beri dönüp dolaşıp söylediği şeylerin aynısı idi. Yalnız bunları Cermenler için istisna sayılabilecek bir hitabet cazibesi içinde söylemekte ve şahsiyetinin kudretiyle kitleleri büyülemektedir. Onbeş yıldır süren iç çekişmelerle yıpranmış ve umutsuzluğa kapılmış olan bu halk yığınlarının gözüne bir kurtarıcı olarak görünen Hitler, Ruhr havzasının büyük sanayicilerini kudretine inandırarak büyülemişti. Hindenburg'un ölümü üzerine Hitler III. Reich'in başına geçtiğinde, Nazilerin 17 milyon oyuna karşılık Marksistler hâlâ 12 milyon oy toplayacak kadar güçlü idiler. Ancak enerjik polis tedbirleri bütün tartışmaları kökünden hallediyordu. Nazilerin tezgâhladıkları Reichstag yangını komedisinden sonra anayasal özgürlükler kaldırıldı, komünist partisi kapatıldı, hükümete tam yetki verildi, Nazi partisi Devletle bütünleştirildi, sendikalar ve sosyal demokrasi tasfiye edildi, «eyaletler» lâğvedilerek birlikçi ve merkezci bir örgütlenmeye gidildi. Sosyalistler Hitler'i 17 Mayısta boşuna alkışladılar. Temerküz kampları son muhalefet kalıntılarını da temizledi ve böylece Almanya'da güçlü bir otoritenin desteğinde tam bir «consensus» sağlanmış oldu. Bu suretle kurulan totaliter Devlet Cermanizmi o kadar güçlü bir şekilde temsil ve ifade ediyordu ki, Almanların büyük çoğunluğu vaziyetten memnundu. Üstelik, bu durum Batı burjuvazisinin gizli arzularına da o kadar uygundu ki, 15 Temmuz 1933'den itibaren İngiltere ve Fransa, Hitler ve Mussolini ile bir «Dörtlü Pakt» imzalayarak anlaşma ve işbirliği yoluna gittiler. Bu Pakt Cenevre pasifizminin soyut formüllerine o kadar aykırıydı ki, çok geçmeden Almanya, ve hemen arkasından da Japonya, Cemiyeti Akvamdan çıktılar. Londra'da toplanan Dünya Ekonomik Konferansında, Almanya Sovyetler Birliğini sömürgeleştirmeyi teklif

edince, diplomasinin aldığı bu yeni yönün arkasında yatan gizli düşünce ve art niyet iyice belli oldu.

Çünkü İngiltere gerçekten de Hitler'in teşebbüslerini Sovyet Rusya'ya karşı yöneltmek istiyordu: Almanya Batıda, Japonya'nın Doğuda oynadığı rolü oynamalıydı. Uluslararası finans kapitalin yardımı olmadan silahlanmalarına imkân bulunmayan bu iki ülkeyi desteklemekle, Londra, zamanı gelince, Rus sosyalizmini savaşla tasfiye edecek olan askerler peylediğini düşünüyordu.

Harekete geçmenin zamanı gelmişti: Rusya'nın başarısı artık tartışılamaz bir biçimde ortaya çıkmıştı, ve hemen müdahale edilmediği takdirde halklar bundan tehlikeli sonuçlar çıkarabilirlerdi. Stalin, City adamlarının doğruluğunu tasdik etmek zorunda kaldıkları bir bilanço çıkarır: üretim araçları tamamen halkın eline geçmiştir ve dolayısiyle planlı üretim hiç bir zaman tüketim ile dengeyi bozmadan alabildiğine artabilirdi; kapitalizm topyekün yok olmak yolundadır; yeni teknikler, yedi saatlik iş gününün genelleşmesi ve işsizliğin giderilmesi işçiye tam bir güven sağlamakta ve rejimin gelişmesi ile birlikte kendisine refah ve saadet vaad etmektedir; kollektif tarım, makinalar ve bilimsel çalışmalar sayesinde, şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir verimlilik sağlamaktadır. II. beş yıllık planın amaçları ilkinin iki katını bulmaktadır: ulusal ekonominin inşasını, sosyalizm ve en modern teknik temelleri üzerinde, tamamlamaya yönelmiştir. Stalin böylece Sovyet halklarına, haklı çıkan ve eşsiz otoritesini meşru gösteren bir lider olarak görünmektedir. Bolşevik partisinin içinde sert bir şekilde bastırılmış olan doktrin sapmalarının aslında bir takım özel çıkarların kalıntılarını maskeledikleri ve önleri alınmadığı takdirde sosyalist inşa çabalarını baltalayarak karşı-devrime yol açmış olacakları daha iyi anlaşılmaktadır. Sovyet başarısı, böylece, bir halkın şimdiye kadar kaydetmiş olduğu başarıların en büyüğü olarak insanın gözünü doyurmaktadır.

Bolşevik Partisi'nin XVII. Kongresinin bu zaferleri kut-

lamaya hazırlandığı bir sırada, Birleşik Devletler buhranın sosyal sonuçlarını önlemeyi amaçlayan tedbirler almakla meşguldü. Başkan Roosevelt Demokratlar tarafından Beyaz Saraya getirilir getirilmez bu işi ele aldı: Roosevelt'in yürüttüğü «New Deal» politikası kapitalist liberalizmin sonunu tescil ediyor, onu felâketin müsebbibi saydığı için bozulan ekonomik düzeni iade etmek için yerine planlı ekonomiyi getiriyordu. Bu güdümlü ekonomi ve uluslararası işbirliği çabası, kapitalist çıkarlara dokunmadan sosyalizmi taklit ediyordu. İşsizlik yardımı, tarım dengesinin yeniden tesisi, federal yardım, demiryolu ulaşımı, sınaî kalkınma kanunları duruma uygun otoriter tedbirlerle rejimi yutmak istidadını gösteren uçurumu kapatmaya çalışıyordu. Başkanın kişisel prestiji ve sempatik görünüşüyle perdelediği Amerikan Ticaret Odasının bu diktatörlüğü, kapitalist sistemin özünü teşkil eden anarşi prensiplerine o derece aykırı idi ki, Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi bu kararların Anayasaya aykırı olduklarına karar vermekte gecikmedi.

Fakat bütün bu tedbirler duruma bir ferahlık getirdi. Bunalım önce bir durgunluğa dönüştü, sonra bir dereceye kadar yeni bir kalkınma hamlesi müşahade edildi. Ancak kapitalist sanayi hiç bir zaman 1929'daki seviyesine çıkamadı ve işsizlerin sayısı çok geçmeden yeniden artmaya başladı. Birleşik Devletler yine de kesif bir inşa faaliyetinin içindeydi: New York'da yer yüzünün en büyük betonarme köprüsü yapılırken, California'da, Mont-Palomar'da, Mont-Wilson'dakinden beş defa daha güçlü bir teleskop inşa ediliyordu. Kapitalist ekonomi buna rağmen sınırları olduğunu itiraf etmek zorunda kalmış ve kendi tarihinin ortaya çıkardığı sorunları halletmek kabiliyetini yitirmişti.

Otoriter Devlet fikrinin Avrupa büyük burjuvazisinin saflarında gittikçe daha fazla taraftar kazandığı görülüyor ve bunun nedenini anlamak kolay oluyordu: otoriter bir rejim sayesinde kapitalist mekanizmanın özünü muhafaza etmek ve bütün çelişkilere rağmen işleyişini sağlamak. Al-

manya'da bir Ekonomi Genel Kurulu bu endüstriyel konsantrasyonu, Krupp, Voegler, Von Schroeder, Thyssen, I. G. Farben-Industrie tröstü, Siemens, Mannesmann tröstü gibi bazı büyük sanayi patronlarının yararına hızlandırıyordu. Avrupa burjuvazisinin efendileri, artık politik biçim olarak ekonominin hali hazır şartlarına uymayan parlamenterizmden yüz çeviriyorlardı. Bu çıkar ortaklığı faşist entrikaların hızla gelişmesini izah etmeye yetiyordu. Ve şimdi, bütün bu entrikaların ruhunu teşkil eden yeni bir olay çıkmıştı ortaya: Avrupa hükümetleri, Londra'nın rehberliği altında, Rus sosyalizminin karşı çıkartmayı tasarladıkları Almanya'nın silahlanmasını kabul etmişlerdi Dış politikanın bu temel görüşüne tekabül etmek üzere bir sıra iç tedbirler alınıyor ve büyük burjuvazi, bu plana uyan ve bunalımın tahrik ettiği halk hareketlerini durdurmayı amaçlayan sosyal kararlara alkış tutuyordu.

Bu hareketlerin müşterek kökenini anlamak için 1934 yılının belli başlı olaylarını sıralamak yeter: 6 Şubatta Paris'te çıkan ayaklanma, Şansölye Dollfuss tarafından vahşice bastırılan Linz ve Viyana işçi ayaklanmaları, Belçika'da kral Albert'in esrarengiz ölümü, Balkanlar ve Baltık ülkelerindeki hükümet darbeleri, faşist İtalya'da korporatizmin yaygınlaşması, Nazilerin boykot ve yağma ettikleri 600.000 Alman Yahudisine karşı girişilen sistematik mücadele, Viyana'da Nasyonal Sosyalist darbe teşebbüsü ve Dollfuss'un katli, Hitler'le yakınlaşma hareketine bir çok önemli Fransız şahsiyetinin katılması, Japonya'da militarist örgütlerin düzenledikleri suikastlar, Portekiz'de General Salazar tarafından otoriter ve korporatif bir Devletin örgütlenmesi, Katalonya ve Avusturya'da demokrasiyi ve Cumhuriyeti korumaya çalışmış olan İspanyol ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılması, Marsilya'da Sırbistan kralı Alexander ile Rusya'ya dayanarak Hitler Almanya'sına kafa tutmak istemekten sanık Fransız Dışişleri Bakanı Barthounun öldürülmeleri, Oual-Oual'da İtalyan ve Habeş birlikleri arasındaki çatışma ve Mussolini'nin Habeşistan'a karşı savaş hazırlıkları.

1934 yılı böylece faşizmin ilerlemesine tanık oluyordu. Şüphesiz, ekonomik ve sosyal güçlüklerin bu mantıkî sonucu henüz kapitalizmin tüm liderlerinin oyunu kazanmış değildi: örneğin bazı İngiliz muhafazakârları daha ayrıntılı (nüanslı) metodlara alışık olduklarından aşırılıklara karşı çıkmakta ve İngiliz emperyalizminin doğuştan rakibi olan Pancermanizmin ağır basmasından çekinmektedirler. Üstelik, bazı noktalarda halktan o kadar kuvvetli tepkiler gelmişti ki halk düşmanlığı ve kâr hırsı gözlerini bürümemiş olan aklı başında bazı politikacılar ihtiyatı tercih eder olmuşlardı. Fransa'da 6 Şubatta meydana gelen sert halk tepkisini kuvvetli bir Cumhuriyetçi uyanış izlemiş ve bir çok kimselerin gözünü açmıştı. Bu uyanış ayrıca yönetici burjuvazi arasında farklı eğilimlerin varlığını ortaya koymuş ve bütün dünyadaki demokratlara faşizme karşı mücadele edebilmek umudunu vermişti.

Sovyetler Birliği, Avrupa'da teşekkül etmekte olan güçlü anti-Sovyetik bloka karşı koyabilmek için bu demokratik direnişlere sarılmıştı. Bu sırada Cemiyeti Akvama giren Sovyetler Birliği, hâlâ barış üzerine tantanalı nutukların söylendiği bir kollektif güvenlik teşkilâtına katılmakla kendini emniyet altına aldığını sandı, daha doğrusu son bir şans olarak bu yolu denedi. Fakat bu arada Polonya, bir Rus-Polonya paktı projesine karşı çıkıyor ve bir savaş halinde Rus birliklerinin Polonya toprakları üzerinden geçmesini reddediyordu. Böyle bir tutum Polonya'yı açıkça Hitler'in suç ortağı haline getiriyordu. Hitler de artık açıkça ve kimseden çekinmeden bazı tedbirler alıyor, bu arada Alman ordusunu resmen diriltiyor ve Sarre'de yapılan plebisit sonucunda Almanya'yı yeniden Ren nehrinin batısına yerleştirmekle tereddüt etmiyordu. Demokratik güçlerin savunma politikası teşebbüsleri ancak - o da zorlukla - askerî hükümleri kapsamayan bir karşılıklı yardım paktına müntehi olmuştu: 2 Mayıs 1935 tarihinde imzalanan Fransız - Sovyet antlaşması bundan başka bir şey değildi. Bir süre sonra Sovyetler Birliği ile Çekoslavakya

arasında da buna benzer bir diplomatik belge imzalandı. Pierre Laval ile Mussolini arasında imzalanan ve İtalya'ya Habeşistan'da tam bir hareket serbestisi tanıyan anlaşmadan sonra, Mareşal Georing ile Laval'in Mareşal Pilsudski'nin cenazesinde buluşmaları Fransa'nın Moskova ile gerçekleştirdiği yakınlaşmaya gerçek anlamını veriyordu: artık faşizm, dağınık bir takım halk hareketlerinden başka bir tepki ile karşılaşmaksızın, elini kolunu sallayarak istediği saldırılara girişebilirdi.

İtalya'nın Cemiyeti Akvam üyesi olan Habeşistan'a saldırısı göstermelik müeyyidelerden başka bir tepkiye yol açmadı ve totaliter Devletlere karşı enerjik bir politikanın uygulanmasına imkân bulunmadığı bir kez daha gün ışığına çıktı. Askerî bir darbe Yunanistan'da monarşiyi ihya etti ve II. Georges yeniden tahta çıkar çıkmaz otoriter bir rejime yöneldi. 1936'da Hitler'in birlikleri askerlikten arınan Renani bölgesini yeniden işgal ettiler ve IIII. Reich hükümeti önce Locarno antlaşmasını, arkasından da Versailles antlaşmasının ırmaklarla ilgili hükümlerini feshetti. Londra ile Paris'in o zaman kolaylıkla üstesinden gelebilecek oldukları Pancermanizm tehlikesine rağmen, iki hükümet sadece Almanya'nın kalkınmasına izin vermekle yetinmeyip savaş ekonomisinin muhtaç olduğu sevkiyata canla başla devam ettiler.

Buna rağmen, Halk Cephesinin İspanya'da ve Fransa'da kazandığı başarılar ve sendikal güçlerin yükselişi demokratlara henüz Hitler tehlikesini göğüslemek imkânını veriyordu. Aslında, Fransız hükümeti dış politikasını Londra'nınkine göre ayarlamakla yetiniyordu: sosyalist Léon Blum Fransa'sının İngiltere karşısındaki bağımsızlığı ne Poincaré'nin ne de Clemenceau'nun Fransa'sınınkinden fazla değildi, ve bir İngiliz uçağı ile Kanarya adalarından Fas'a gelen General Franco tarafından İspanya Cumhuriyetine yöneltilen darbe teşebbüsü halk ayaklanması karşısında başarısızlığa uğrayacak gibi göründüğü bir sırada, bir ademi müdahale politikasının inisyatifini alan ve

bu suretle Hitler'in daha önce Mussolini'nin bağlantı kurmuş olduğu âsi Falanjistleri hemen desteklemesini sağlayan Fransız hükümeti oldu. İngiltere'nin İspanya'nın sanayiinde o kadar hâkim bir mevki işgal ettiği bir sırada İtalyanlarla Almanların Franco'ya yardım etmeleri bu iç savaşa çok geçmeden uluslararası faşizmin bir kuvvet denemesi niteliğini verdi.

Sözde demokratik kapitalist Devletler elbette daha güçlü idiler: totaliter Devletlerin saldırılarını durdurmak için istemeleri yeterli idi. Birleşik Amerika'da Roosevelt'in yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, geleneksel infiratçılık politikasından uzaklaşıldığını göstren «Neutrality-Acts» (Tarafsızlık Kanunları) mevzuatı, Amerikan çıkarlarının tipik bir örneği olan San-Francisco ile Macao arasındaki hava köprüsü, demokratik Devletler kampının, Londra bunun zorunluluğunu kabul ettiği takdirde, nelere kadar olduğunu göstermeye yeter. Ancak Batının büyük burjuvazisi, Berlin ile Tokyo arasında imzalanan anti-komintern paktın totaliter Devletlerin dış politikasını özetlediği kanısındadır, ve bunların mağlubiyeti halk hareketinin ve Sovyetler Birliğinin işine yarayacağı aşikâr olduğundan onlara karşı nüfuzunu kullanmaktan dikkatle kaçınmaktadır. Bu çifte tehlikenin korkusu bundan böyle kapitalist liderlerle faşizm arasında gittikçe daha sıkı bağların kurulmasına yol açacaktır.

Mareşal Çan-Kay-Çek'in komünist ajitasyonunun hakkından gelir gibi göründüğü Çin'de - Nankin Canton'a boyun eğmişti - Japonya ile savaş 1937 Temmuzunda tekrar başlayınca, Londra'nın Japon emperyalizminin bu şahlanışı karşısında kılı bile kıpırdamadı. Almanya ile İtalya, İspanyol âsilerine muharip statüsünü tanıdılar: Sovyetler Birliği ise Cumhuriyetçilere silah ve malzeme yardımında bulunuyordu. Böylece bir başka çatışmanın da temelleri atılmış oluyordu. Arkasından Japonya Pekin ile Şangay'i ele geçirdi ve Çin'de bir millî cephe kuruldu. İtalya antikomintern pakta katıldı ve Cemiyeti Akvamdan çıktı. İs-

panyol Cumhuriyetçileri, bütün kahramanlıklarına rağmen, Madrit ve Valencia ile irtibatı kaybettiler. Nihayet, 21 Şubat 1938'de İngiltere Başkanı Chamberlain, İtalya ile Almanya'ya dayanarak Moskova'yı bertaraf etmek niyetini açıkladı. Bu andan itibaren, ikinci bir dünya savşının el altından başlamış olduğu söylenebilir.

Sosyalist ekonominin zaferleri başta Londra olmak üzere kapitalist ülkelerin gözünü iyice korkutmaya başladığı bir sırada, Birleşik Devletlerde yeni bir kriz patlak veriyor ve Avrupa'ya da sıçrıyordu. Kapitalist rejimin çökmesine ancak silah endüstrisi engel olabilrdi. Sosyalizmin başarılarının dünyanın gözleri önüne serdiği bu büyük tehlike karşısında Londra ve Paris, Almanya ile İtalya'nın İspanya'ya el uzatmalarını ve Japon saldırılarını küçümsüyorlardı. City gözlemcilerinin dikkatle izledikleri sadece Rus istatistikleriydi.

Sovyetler Birliği dünya ticaretini ve uluslararası üretici güçler ilişkisini altüst etmişti. Örneğin, Birleşik Devletlerin ürettiği demir cevheri dünya üretiminin sadece % 22'sini temsil ediyordu ve durum hemen hemen bütün sahalarda aynıydı. Rusya'da ikinci beş yıllık planın hedeflerine de dört yılda ulaşılmıştı. Tarım üretimi yarım milyon traktör sayesinde hızla artarken, imalât sektörünün üretimi de savaş öncesine oranla yedi kat artmıştı. Ural-Kuznetsk kombinası rejimin medarı iftiharıydı; bilimsel bir şekilde örgütlenmiş Sibirya işletmeleri ülkeye paha biçilmez zenginlikler getiriyordu; taştan yana yoksul olan Rusya betonarme inşaatında dev adımlar atıyordu; altın yatakları, ithalâtını politik bağımlılık tehlikesine katlanmadan ödemesini mümkün kılıyordu; ücretler mutlak satın alma gücü bakımından iki misline çıkmıştı; «stakhanovizm» (1) insan

(1) 1935'de Donetz havzasında çalışan Alexei Stakhanov adında bir maden işçisi bir günde arkadaşlarından 15 misli fazla kömür çıkararak bir rekor kırmıştı. Onu örnek alan başka maden ve fabrika işçileri, plân hedeflerini geçmek için insanüstü bir çaba harcamaya başladılar. Ülke çapında gelişen bu yarışma hareketine «stakhanovizm» adı verildi. (Ç. N.)

gücünün sosyalist bir rejimde nelere muktedir olduğunu gösteriyordu; bir kültür devrimi bilgiyi kitlelere götürmüş ve bilimin önünde sonsuz ufuklar açmıştı. Kuzey Kutpu üzerinden geçen Moskova - San-Francisco hava köprüsü gibi büyük yankı uyandıran başarılar ulusal bir zafer gibi sevinç ve coşkunlukla karşılanıyordu. Kabul edilen yeni bir Anayasa sosyalist rejimin temel ilkelerini ve sınıfsal karakterini ortaya koyuyordu.

Üretim araçlarının bir azınlığın elinde bulunduğu bir rejimde gerçek bir demokrasiden bahsedilemezdi. Tarihte sosyalist üretime takaddüm etmiş olan her rejim gerçek demokrasinin ancak bir taklidi ya da taslağı olabilirdi. Bu itibarla ancak Sovyetler Birliği, yeryüzünün ilk sosyalist Devleti sıfatiyle demokratik olmakla övünebilirdi. Çok kalabalık nüfusu içinde insanlar henüz kişisel haklarını kullanabilecek bir politik eğitim seviyesine ulaşmamış olsalar bile, bunun o kadar önemi yoktu demokrasinin tam ve etkin bir şekilde uygulanabilmesi için bir zamana muhtaçtı. Bu yüzden, 1937 seçimlerinde Bolşevik Partisi Merkez Komitesi, bazı parti örgütlerinde hâlâ uygulanmakta olan üyelerini kendi aralarından seçme ve açık oy usulünü eleştirmekten geri kalmadı. Ne var ki, insanın sömürülmesine, ekonomik buhranlara ve işsizliğe son vermek için üretim araçlarının mülkiyetini topluma mal etmiş olmakla, Sovyetler Birliği demokrasinin temel şartlarını tesis etmişti: iç ve dış barış yolu ile kişisel güvenlik sağlanmadıkça ve kitleler bilgi ile aydınlanmadıkça özgürlüklerden tam olarak faydalanmak söz konusu olamazdı. Örf ve âdetlerdeki ilerlemeler bundan böyle ekonomik rejim dönüşümünün kaçınılmaz bir sonucu olan ahlâkî gelişime bağlı olacaktı. Bu esaslı başarının yanında, kapitalist burjuvazinin tanıdığı demokratik özgürlükler, görünürde ne kadar ileri giderlerse gitsinler, hâkim sınıfların açık diktatörlüğüne kayan bir rejimin geçici aldatmacalarından başka bir şey değildi.

1938 yılı 1934'ten de daha kesin bir yıldı. Yeni bir dünya bunalımı ufukta görünüyordu. Rusya'ya karşı girişilecek bir savaş bunu önleyebilecek miydi? Japonlar Hassan gölünde Rusya'ya saldırdılar. Bu tahrik bir sonuç vermemekle beraber savaş yoldaydı. 14 Mart 1938'de Hitler Viyana'ya girdi. «Aynı kan aynı İmparatorluğa oittir,» diyordu. «Anschluss» Londra ve Paris'in zımni muvafakatiyle yapıldı: Chamberlain parmağını kıpırdatmadı. Pancermanizm City'nin hayırhah bakışları arasında ilerlerken, kapitalist dünya Almanya'yı Sovyet düşmanı olarak görmekte ve kendisine körü körüne güvenmektedir. Çekoslovakya'da da, Südet'lerdeki Alman azınlığının tahrikleriyle olaylar çıkmaktadır. III. Reich Cermen birliğini kurmakla meşguldür ve Hitler artık, Japonya gibi, dünya hâkimiyetine göz dikmektedir.

Eylülde, başkentlerde Çekoslovakya'nın âkıbetine dair çeşitli planlar düzenlenirken, Moskova bir kez daha İngiliz ve Fransız hükümetlerine baş vurarak Kızıl Ordunun Polonya'dan ve Rumanya'dan geçiş hakkı meselesini ortaya koyar. Eğer Moskova, Hitler'e karşı bir ittifakın kaçınılmaz şartı olan bu isteğini elde edebilseydi, Pancermanizm, sınırları üzerindeki bu çifte baskı karşısında gerilemek zorunda kalacaktı. Bu itibarla, her ikisi de Batı finans kapitalinin emrinde bulunan Polonya ile Romanya Rus birliklerinin kendi ülkelerinden serbestçe geçmelerine razı olmayınca, Hitler bu yanlış politikadan yararlanmakta gecikmedi. Dış ülkelerdeki yönetici çevrelerle ilişkisi gittikçe artan son derece etkin bir casusluk örgütü Hitler'in bu kanâatini teyit ediyordu. 15 Eylül 1938'de Chamberlain Berchtesgaden'de Hitler'le buluştu. Bu ve bunu izleyen iki görüşme Çekoslovakya'nın kendi mukadderatı ile baş başa bırakılmasını onayladı. Sonucu önceden belli olan bu garip müzakerelerden sonra, Başkan Roosevelt bir mesaj göndererek ilgili Devletleri bir Konferansa çağırdı. Mussolini'nin isteği üzerine İtalya'nın da katıldığı dörtlü görüşmeler 29 Eylülde Münich'te başladı.

Chamberlain, Hitler, Mussolini ve Daladier'nin Prag hükümetine zorla kabul ettirdikleri anlaşma Südet'ler bölgesinin Hitler'e terkinin çok ötesinde bir anlam taşıyordu. Chamberlain bu anlaşmanın gerçek anlamını 1 Kasım günü Avam Kamarasında şu sözlerle anlatıyordu: «Almanya Orta Avrupa'da hâkim bir mevki işgal etmelidir.» Batı Avrupa'nın Cermanizm karşısındaki el çekme politikasını resmen tespit eden bu beyanat özellikle Sovyetler Birliği ile bağları koparmak anlamına geliyordu. Esasen Münih Konferansının gerçek amacı da buydu. Rusya'yı uluslararası hesaplaşmaların dışında tutmakla, City onu Almanya'nın ağzına hazır bir lokma olarak vermeyi düşünüyordu. Ingiltere'nin sorumluluğunu bilerek üzerine aldığı bu macera Almanya'yı doğuda o derece serbest bırakıyordu ki, Avrupa diplomasi tarihinde ilk defa olmak üzere, Macaristan ile Berlin'in kontrolü altında muhtariyet kazanmış olan Slovakya arasında Almanya, ne Londra'nın ne de Paris'in müdahalesi olmadan hakemlik yapıyordu. Benzeri görülmemiş olan bu olay Batı diplomasisinin amacını ortaya koyuyordu: totaliter Almanya kapitalist rejimi sosyalizm tehlikesinden kurtarmakla görevlendirilmişti.

Böylece Moskova'nın dört yıldan beri inatla sürdürmüş olduğu teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Sovyetler Birliği, Hitler tehlikesini önleyebilmek için, kendilerini hâlâ demokratik özgürlükler ülkesi sayan Devletlerle bütünleşmeye muvaffak olamamıştı. Kremlin, Münih kararlarının Rusya'yı nasıl tecrit ettiğini büyük bir üzüntü ile kaydetmişti: savaş sonrasının korkunç yıllarını hatırlatan ve ülkenin geleceğini tehdit eden bu tutum ve davranış, Sovyetler Birliğini, dış politikasını yeniden gözden geçirmeye ve henüz vakit geçmeden City'nin heveslerini kursağında bırakmak için gerekli tedbirleri almaya sevk etti.

İspanyol Cumhuriyetçileri Katalonya'yı kaybetmiş, Madrid'de umutsuzca dövüşüyorlardı. Mareşal Pétain

Fransa büyükelçiliğine atanmıştı. Papalığın eski Almanya büyükelçisi olan ve Alman taraftarlığı XV. Benoît'nınkini bile geçen meşhur Kardinal Pacelli, kendisini faşizme karşı sanan demokratların alkışları arasında Papa seçilmişti. Sovyet aleyhtarı koalisyon başkentlerde tezgâhlanırken, Hitler amacını adım adım gerçekleştirerek 15 Mart 1939'da Prag'a ve 22 Martta Memel'e girdi ve sahne resmî protestolardan başka bir zorlukla karşılaşmadı. Franco'nun birlikleri de bu sırada Madrid'e giriyordu. Hitler'den örnek alan Mussolini Nisanda Arnavutluk'u işgal etti ve hemen arkasından Almanya'nın Dantzig ve Polonya üzerinde hak iddia etmeye başladığı görüldü.

Londra ve Paris'in Hitler ile suç ortaklığından haklı olarak şüphelenen Sovyetler Birliği, uluslararası büyük burjuvazinin bu kadar çok sayıda hiziplerinin kendisine karşı kurmaya çalıştıkları bloku geç kalmadan parçalamayı denedi. Moskova, Berlin ile Londra arasındaki dayanışmanın derecesini ölçmek için nabız yoklamalarına başladı. Şüphesiz, Almanya'yı Ukkrayna ovalarına saldırtmak ve böylece bir yandan sosyalizmi ezerken bir yandan da Almanya'yı zayıf düşürmek amaciyle, Londra Hitler'e kredi ve ham maddeler vererek pervasızca silahlanmasına göz yummuştu. Ancak Hitlerizm Sovyet düşmanlığından önce Pancermanizm demek değil miydi? Şüphesiz, doğuya yönelmek de amaçları arasında bulunmakla beraber - bu Cermenlerin Slavlara karşı tarihî akınıydı - Hitler daha önce, ihtiyat gereği, çevresindeki zayıf Devletleri tasfiye etmek ve böylece Batıda gerisini emniyet altına almak zorunda değil miydi? Londra ve Paris gerici çevrelerinin basiretleri öylesine bağlanmıştı ki, böyle bir ihtimali akıllarına getirmiyor ve kendilerini bir Alman saldırısına karşı emniyette görüyorlardı. Buna karşılık, Moskova faşist ittifakın bu zayıf noktasını gördü ve bundan faydalanmayı ülkesine karşı bir görev bildi. Polonya hâlâ Rus-larla görüşmemekte inat ediyor, oysa Nazilerle aralarında her an klasik sınır olayları cereyan ediyordu. Londra

ile Paris, bir yandan Alman temsilcileri ile gizlice görüşürken Sovyetlerin üç hükümet arasında Genelkurmay görüşmeleri yapılması teklifine olumlu cevap veriyorlardı: Temmuz sonunda bir Fransız-İngiliz askerî heyeti Moskova'ya hareket etti.

Aslında bu heyetin Rusya'nın somut tekliflerini kabul etmek için hiç bir yetkisi yoktu ve Kızıl Ordu ilkbahardan beri Moğolistan Halk Cumhuriyetine yönelen yeni bir Japon saldırısını püskürtmekle meşguldü. Kremlin buna rağmen Mihver devletlerine karşı bir ittifak kurulması için teşebbüste bulundu ve önceki tekliflerini tekrarladı: İngiltere, Fransa ve Rusya arasında askerî bir ittifakı imzalanmasını ve Baltık denizi ile Karadeniz arasındaki bütün devletlere garanti verilmesini istedi. 14 Ağustos 1939'da Fransız-İngiliz askerî misyonuna 48 saatlik bir ültimatom verildi: Almanya ile bir çatışma halinde Polonya Kızıl Orduya geçit hakkı tanıyacak mıydı? Ültimatom cevapsız kaldı. Moskova kesin olarak Hitler aleyhtarı bir ittifakın dışında bırakılmıştı.

Kremlin bunun üzerine Berlin ile görüşmelere hız verdi ve 23 Ağustosta Alman-Rus saldırmazlık paktı imzalandı. Moskova geçici olarak ve tam zamnında İngiltere'nin tuzağından kurtulmuş ve az sonra patlak veren Polonya meselesinde Londra'nın her türlü kazanmak imkânını elinden almıştı. Hitler silaha baş vurmadan istediğini elde edebileceğini sanıyor, Mussolini ikinci bir Münih konferansı teklif ediyordu. Ancak Moskova-Berlin paktı verileri garip bir şekilde altüst etmişti ve İngiltere'nin karşısında artık o eski Sovyet düşmanı Almanya değil, Rusla anlaşmış bir Almanya vardı: Hitler görevine ihanet etmişti. Batıda kapitalizmin şampiyonu olmak şöyle dursun, o artık İngiltere'nin gözünde menfur bir rakıptan başka bir şey değildi. Uzun süreden beri maskelendiği Sovyet düşmanlığından sıyrılınca, Hitlerizm, gerçek amaçları İngiltere'nin yabancısı olamayan Pancermanizm ile birleşiyordu. Böylece Londra kendi eliyle hasmının eline

verdiği silahların kendisine karşı çevrildiğini görüyordu. Kapitalist Avrupa'yı Sovyetler Birliğine karşı ayaklandıracak bir sosyal «haçlı seferi» yerine, ihtilâf klasik bir İngiliz-Alman rekabetine dönüşüyordu. Rus diplomasisi Hitler'in teşebbüslerinin temel niteliğini çok iyi değerlendirmesini bilmişti: Londra Almanya'nın Avrupa'da kesin bir üstünlük sağlamasına müsaade edecek miydi? Bu soruya İngiltere 1914'teki gibi cevap vermeye karar verdi. Fransa, bu defa hâki üniforma ile, İngiltere'nin piyadesi rolünü oynayacaktı. İngiliz donanması ile hava kuvvetleri ise kalanını yapacaklardı.

Hitler 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etti. İki gün sonra, İngiltere ile Fransa Almanya'ya savaş ilân ettiler. Ancak anti-Sovyetik blokun tarafları henüz son sözlerini söylememişlerdi: savaşı ilân eden Devletlerin başlıca kaygısı harp etmemekti. Batı cephesinde hiç bir harekete geçmeksizin Polonya'nın onbeş günde ezilmesine seyirci kaldılar. Sanki söz konusu olan ikinci bir «Münih» ti ve ihtilâf Rusya üzerine saptırılmak isteniyordu. Nitekim, Kızıl Ordu, Rus-Alman paktı hükümleri uyarınca, Lord Curzon'un Sovyetler Birliğine tahsis etmiş olduğu ve Polonya'nın 1920'de İtlilâf Devletlerinden aldığı toprakları yeniden işgal edince, bu Batıda şiddetli tepkilere yol açtı. Bu manzara karşısında Almanya'ya karşı sürdürülen savaş unutuldu ve Sovyetlere karşı şiddetli bir propaganda kampanyasına girişildi. Sovyet diplomasisi daha sonra Baltık Devletlerinden - batı finans kapitalinin piyonları - Rus ordularının kendi topraklarında geriden kuşatılmalarını önlemek üzere Rusya'ya askerî üsler verilmesini sağlayınca, bu propaganda şiddetini daha da arttırdı.

Vaktiyle İtilâf Devletleri tarafından düşünülüp taşınılarak kabul edilmiş olan sınırlarda bu gibi bazı değişiklikler yapılırken, Sovyetler Birliği Finlandiya'nın mukavemeti ile karşılaşınca, sosyalizm düşmanlarının öfkesi son haddini buldu. Finlandiya kapitalist Devletler tara-

fından Rusya'nın kuzey kanadında bir ileri müstahkem mevki olarak düşünülmüştü. 30 Kasım 1939'da Rusya ile Finlandiya arasında çarpışmalar başlayınca, uluslararası burjuvazinin kanı tepesine çıktı ve sosyal demokrasi mahut haçlı seferini nihayet gerçekleştirmek için Almanya ile anlaşmaktan bahsetmeye başladı. Vaktiyle Roma, Tokyo, ya da Berlin söz konusu olduğu zaman o kadar pısırık davranmış olan Cemiyeti Akvam Rusya'yı teşkilâttan ihraç etti. Kapitalist dünya da, Finlandiya'daki askerî harekâtın niteliği konusunda budalaca yanılarak harekâtın ağır gitmesi karşısında büyük bir sevince kapıldı. Her yerde komünist partileri kapatılmış, demokratlar susturulmuştu. Bu garip çatışmanın gerçek anlamını izah edecek tek bir ses çıkmadı.

Hitler Londra'ya barış teklif etmiş, ancak Winston Churchill gibi muhafazakârlar yavaş yavaş Hitler taraftarı entrikaların üstesinden gelmişlerdi. Avrupa'da Cermanizmin ilerlemesine engel olmanın zorunluğu meydana çıkmış ve yönetici çevrelerde iki politika paralel olarak sürdürülmeye başlanmıştı. Fransa Doğuda, Rusya'ya karşı Kafkasya'da girişilmek istenilen saldırıya tahsis edilen bir seferî kuvvet tesis ederken, Paris ile Londra arasında bir Fransız-İngiliz birliğinden bahsediliyor, müşterek Alman tehlikesini göğüslemek için, bu birliğin tek bir Parlamento ve hükümete sahip bir süper-Devlet kadar gidebileceği söyleniyordu. Fransa'nın malî bağımlılığı bu suretle tescil edilmiş ve ülke bir İngiliz dominyonu halini almış olacaktı. Bu proje gerçekleşmeyince savaş masrafları birleştirildi: bu da Fransız bağımsızlığının resmen tasfiyesi anlamına gelecekti; çünkü Fransa, kapitalist rejimin çerçevesi içinde, böyle bir yükü kaldıramayacaktı.

Mannerheim hattının birdenbire çökmesi ve Finlandiya'nın teslim olması Hitler taraftarlarını öfkeden çılgına döndürdü. Bu suç ortaklığından casusları vasıtasiyle haberdar edilen Hitler, olayları hızlandırmanın ve işleri

Polonya'daki gibi halletmenin zamanı geldiğine hükmetti. 9 Nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'e saldırdı; bir ay sonra, Oslo'nun yardımına zaten pek isteksiz olarak koşmuş olan Müttefikler denizle atıldılar. 10 Mayısta Hitler Hollanda'ya, Belçika'ya ve Fransa'ya hücum etti ve sekiz gün içinde kesin bir askerî sonuç elde etti. Fransız Genelkurmay, kısmen beceriksizlik kısmen ihanet yüzünden, elindeki malzemeyi kullanamadı: en seçkin birliklerini Belçika'da kaybetti.

Buna karşılık, Belçika savaşı İngiliz geleneklerinin güç kazanmasını sağladı. Cermanizme karşı direnme politikasını temsil eden Winston Churchill Chamberlain'in yerine Başbakan oldu. City, Almanların Escaut'ya yerleşmesine müsade edemezdi: bu tehlike karşısında İngiltere savaşa ciddi olarak katıldı. Öte yandan, Birleşik Amerika'da Roosevelt Kongreye gönderdiği bir mesajda millî savunma ödeneklerinin arttırılmasını istemiştir. Pasifiğin öbür ucunda Japonya hızla faşizme kaymaktadır. Rus taktiği muvaffak olmuştu: faşizm tehlikesini nihayet dünyaya kabul ettirebilmiştir.

Belçika kralının teslim olmasından, Dunkerque ricatından, Fransız hükümetinin Paris'ten kaçmasından ve İtalya'nın savaş ilân etmesinden sonra, İngiltere artık Fransız donanması ile Fransız sömürgelerinin düşman eline düşmesine engel olmaktan başka bir şey düşünmez. Londra bu defa eski tekliflerini tekrarlar: Fransa'nın hezimeti Federasyon teklifinin kabul edilmesi şansını arttırmıştır. Churchill'in nezdine resmî bir görevle gönderilmiş olan General de Gaulle, Churchill adına Fransız hükümetini telefonla arar ve Fransız-İngiliz birliği projesini iletir. Bu planın kabul edilmemesine o zamanki liderlerin yurtseverliği değil, İngiltere'nin de yakında mağlup olacağı inancı sebep olmuştur. Hükümet başkanlığına getirilen Mareşal Pétain, öteden beri sözcülüğünü yaptığı bir politikayı uygulayarak, başlangıçta yapmak isteyip de yapamadığı şeyi yaptı, Hitlerizme teslim oldu.

Başkan Roosevelt bu sırada Birleşik Devletlerin, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüklerinde yapılacak hiç bir değişikliği tanımayacağını ilân ediyor, savaş malzemesi yüklü ilk Amerikan gemisi İngiltere'ye varıyordu. Japonya Çin Hindine el uzatıyor ve buradaki aydınlar Viet-Minh (Vietnam Bağımsızlık Cephesi) adı altında çeşitli direnme örgütlerini topluyorlardı. İspanya Tanca'yı işgal ediyor ve General de Gaulle Londra'da, hâlâ İngiliz zaferine ve savaşı sürdürmek imkânına inanan Fransızları bir araya getirmeye çalışıyordu. Fakat bütün bunlara rağmen, Pétain 25 Haziran 1940'da alelacele mütarekeyi imzaladı. Askerî teslimiyeti politik teslimiyetle birleştirerek, ve ilkbahardan beri Müttefiklerin ayrı bir barış imzalamalarını yasaklayan paktı çiğneyerek, Fransa'nın alnına tarihte benzeri görülmemiş bir utancın lekesini sürdü.

Hezimetin apansızlığı, tüm Avrupa'yı afallattı. Hitler ise artık İngiltere ile çarpışmaktan çekinmiyordu: Alman ordularının zaferini sağlamış olan gizli metodların, Fransa'ya karşı olduğu gibi, İngiltere'ye karşı da etkin olacağından emindi. Vichy'ye yerleşen Pétain hükümeti, ihanetin nerelere kadar varabileceğini gösteriyordu: Almanların elinden kurtulmak için Afrika'dan ayrılması yolundaki İngiliz teklifini reddeden bir Fransız filosu Mers-el-Kebir'de batırıldı.

19 Temmuzda Hitler İngilizlere barış teklifinde bulundu. Ancak Alman askerleri Atlantik kıyılarında idiler ve City bu kez Churchill'in öngördüğü politikayı izlemeye karar verdi. İngiltere Fransa gibi teslim olmayacaktı. Fransız burjuvazisinden farklı olarak, İngiliz burjuvazisinin henüz bağımsız kalmakta büyük çıkarları vardı. Göz dağı vermek için, Hitler sürekli bir hava saldırısına geçmeye karar verdi: bu suretle İngiliz deniz ve hava üsleri imha edilecek ve henüz hazırlık safhasında olan çıkarma hareketi gerçekleştirilebilecekti.

İngiltere'nin durumu vahim görünüyordu. 20 Ağustosta sıkıyönetim ilân edildi. Afrika'da İngilizler ve İmparatorluk müttefikleri İtalyanların önünde çekiliyorlardı. Açık hava bombardımanları Almanların umduğu kadar etkili olmamış ve İngiltere'deki kurbanların sayısı nisbeten az olmuştu. İngiltere yeniden güven duymaya başlamış, ihtilâfın genişlediğini gören liderlerin yüreği ferahlamıştır. 29 Ağustosta Hitler Romanya'nın toprak bütünlüğünü garantiledi: bu İngiliz diplomasisi için hayra alâmetti. Bu garantinin amacı, bazılarınca hâlâ ahmakça Almanya'nın müttefiki sanılan Sovyetler Birliğinden başkası olamazdı. Demek ki İngiltere sanıldığı kadar tecrit edilmiş durumda değildi. Eylülde Londra üzerindeki bombardımanlar şiddetlenince İngiltere'nin direnci büsbütün arttı. Yeni icat edilmiş olan radar sayesinde İngilizler, 2,375 Alman uçağını düşürmüşler ve kendileri sadece 733 uçak kaybetmişlerdi. Bu Hitler için büyük bir hezimetti. Üstelik, İngilizler Fransız kıyılarındaki çıkarma hazırlıklarına karşı da saldırıya geçmişlerdi. Eylül sonunda, Alman Genelkurmayı, hiç değilse yakın gelecek için, İngiltere'yi istilâ etmek teşebbüsünden kesin olarak vazgeçilmesi gerektiğini anladı. Ingiltere tehlikeyi atlatmıştı.

Hitler'in niyetleri belli olmaya başlamıştır: üçlü paktın imzalanması Sovyetler Birliğini gelecekteki müzakerelerin dışında tutmayı amaçlamıştı. Ekimde, Hitler Romanya'ya 40.000 asker gönderir ve Rusya'nın üye bulunduğu Tuna Komisyonunu lâğveder. Rusya'dan kurtulmadıkça Batıda daha ileri gitmekten çekindiği açıkça belli olmaktadır. Tass ajansı, Berlin'in Sovyet hükümetine haber vermeden harekete geçtiğini belirtir. İngiltere artık yalnız değildir: Hitler'in projeleri Luftwaffe'nin Manş üzerindeki çabalarını felce uğratır. İngiltere adasına karşı yıpratma savaşı başarısızlığa uğramıştır. Roosevelt İngilizlere destroyerler vermiştir. Yunanistan'la İtalya arasında savaş başlamış ve İtalya'nın zayıflığı iyice meydana çıkmıştır. Bütün bu şartlar İngiltere'de bir «detente» ha-

vası yaratır ve hâlâ Almanya ile uzlaşma zemini arayan Cliveden gurubunun baskılarına karşı koymasını mümkün kılar.

Bu ünlü Hitler taraftarları artık Büyük Britanya'da bütün başarı şanslarını kaybetmişlerdir. 11 Aralık 1940'da General Jukov batıda «her türlü kötü sürprize karşı» hazırlıklı olma lüzumunu belirtir. Hitler nihayet Rusya'ya saldırmayı düşündüğünü Londra'ya bildirdiği zaman, İngiltere kurtulmuştur. Hava saldırısı hiç bir sonuç vermemiş, 30.000 ölü vermelerine rağmen İngilizleri umutsuzluğa ve teslimiyete sürüklememiştir. İngiliz toplumunun Fransız toplumu gibi çürümediği açıktır: adası, donanması ve uçakları yıkılmaz birer kale gibi ayaktadır. Bundan böyle, Hitler artık İngiltere ile barış yapmaktan vazgeçer. Barışı sağlamanın en iyi yolu geçmişteki taahhütleri yerine getirmek ve Avrupa savaşını Sovyetlere karşı bir «haçlı sefer»e dönüştürmek değil miydi? Chamberlain'in planını uygulamakla Almanya iyi niyetinin teminatını vermiş olacaktı. Sovyetler Birliği de böylece kaderini ancak bir kaç ay geciktirmiş olacaktı.

Fakat mesele o kadar basit değildi. Manş ve Atlantik üzerine yerleşmiş bir Pancermanizm öyle bir tehlikeydi ki, Doğuda çıkacak bir çatışma bunu önlemeye yetmezdi. Birleşik Amerika bile bu tehlike karşısında o kadar ürkmüştü ki, Roosevelt Amerikan tarihinde ilk kez üçüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve Kongreye bir «ödünç verme-kiralama» kanun tasarısı sunulmuştu: böylelikle Amerika «demokrasilerin silah fabrikası» olacaktı. İngilizler, Afrika'dan vazgeçmeye niyeti olmak şöyle dursun, o kadar enerjik bir şekilde saldırıya geçmişlerdi ki, bu defa karşılarında sadece perişan İtalyanları değil, General Rommel'in kolordusunu bulmuşlardı. Alman hava kuvvetleri Malta'yı bombardıman ediyorlardı. İngilizler Habeşistan'a girdiklerinde, İngiliz-Alman çatışması öyle bir hale gelmiş ve emperyalist çelişkiler öyle keskinleşmişti ki, Hitler artık bu işin içinden çıkmak imkânına sahip

değildi. Savaşı gerçekten kazanması lâzımdı, oysa savaş uzuyor ve daha da uzayacağa benziyordu. Bunun için Avrupa'nın her tarafından yağma edilen stokları biriktirmek yeterli değildi. Kaldı ki, totaliter örgütlenme, özellikle tarım alanında, tam bir başarısızlığa uğramıştı ve yer yer ulusal direnme hareketleri su yüzüne çıkıyordu. Görünürde zaferden zafere koşan Almanya'nın gerçekte çok daha bol kaynaklara ihtiyacı vardı. Sovyetler Birliğine karşı girişilecek savaş sadece İngiltere ile barış müzakeresine girmek için vesile teşkil etmeyecek, aynı zamanda Ukrayna'nın buğdayları ve Kafkasya'nın petrolü sayesinde Almanya'nın ikmal ihtiyaçlarını karşılayacaktı.

2 Mart 1941'de Alman birlikleri Bulgaristan'a girerler. Bulgar hükümeti daha önce üçlü pakta katılmıştı. Yugoslavya Naibi de çok geçmeden aynı yolu tutar. Almanya tek silah patlatmadan Balkanları ele geçirip bu ülkeleri Sovyetler Birliğine karşı üç olarak kullanacak gibi görünmektedir. Ancak üçlü Rus, İngiliz ve Amerikan etkisi Sırpları mücadeleye iter. 27 Martta Yugoslavya'da muhteşem bir halk hareketi patlak verirken, askerî bir komplo Kral Naibi ile adamlarını kovarak genç kral II. Pierre'i tahta çıkarır. Slav milletlerinin dayanışmasını göstermek ve Cermanizme düşmanlığını teyit etmek için, Rusya yeni Sırp hükümeti ile bir dostluk antlaşması imzalar. Bu jest esaret altındaki milletlerin yüreğine su serpti: artık kurtuluşu doğudan bekleyeceklerdi. Nisanda, 30,000 kurban veren Belgrad bombardımanı ile savaş başlar. Nazi darbesinin şiddeti karşısında Sırp birlikleri geri çekilir. Kaldı ki, Alman Genelkurmayı Sırbistan'ın ordu kadrolarında çoktan beri hazırladığı işbirlikçilerini bulmuştu. Çok geçmeden, Yunanlılarla irtibatı kesilen Sırbistan ordusu teslim olur. Yurtseverler dağlara çekilirler. Orada, Josip Broz adında bir Hırvat işçisi partizanları örgütler ve kahramanlıklarla dolu bir çete savaşına girişir. Bütün yaz devam eden bu direnme karşısında Alman ordusu âciz kalır. Geleceğin Mareşal Tito'su ülkesini sonuna kadar savunacaktı. Na-

zi donanması Yunanistan'da Peloponez yarımadasına kadar gelip dayanır. Bundan sonraki harekât İngilizlerin bulunduğu Girit adasını hedef alacaktır. Almanlar oradan da Afrika'ya geçmek ve Süveyş kanalına ulaşmak isteyeceklerdir.

Üstüste gelen iki olay Balkan ülkelerinin bu zorbaca işgalinin gerçek anlamını teyit eder. 7 Mayıs 1941'de Stalin Başbakan olur: büyük Rus lideri, kapıya yaklaşan Nazi tehlikesine karşı Sovyetler Birliğinin bütün halklarını etrafında toplar. Dört gün sonra, Rudolf Hess esrarengiz bir şekilde özel bir uçakla İskoçya'ya inerek İngilizler nezdinde son bir barış teşebbüsünde bulunmak ister: tabiî bir Cermen barışı. Rus sınırlarında Nazi savaş hazırlıkları sürerken, Alman paraşütçüleri, Afrika'da Rommel'in zırhlı birliklerini desteklemek için Girit'i işgal ederler. Fakat Afrika'da genişleme hayaileri artık Hitler için ikinci planda kalır: şimdiki halde en önemli mesele Rusya'dır. Nazi Genelkurmayı doğuya 200 Alman, Romen ve Fin tümeni yığmış, işgal altındaki Avrupa'dan temin ettiği zengin bir malzeme stoku vücude getirmiştir. 22 Haziran 1941'de Almanlar Rusya'ya saldırır. Yeni bir savaş, Hitler'in tabiriyle «dünyanın şimdiye kadar tanık olduğu savaşların en büyüğü» başlamıştır.

Böylece İngiltere'nin vaktiyle izlemiş olduğu amaç gerçekleştirilmiş görünmektedir. Fakat bu arada Sovyet diplomasisi büyük bir başarı kazanmıştı: düşmanlarını bölmüş ve Cermanizmin gerçek niteliğini o kadar iyi teşhir etmişti ki bu saldırının ertesi günü Churchill şöyle demiştir: «Hitler'e karşı savaşan herkes İngiltere'nın dostudur.» Londra ve Washington daha sonra Sovyetler Birliğine silah ve malzeme yardımında bulunmayı vaad ettiler. Rusya, Hitler taraftarlarının umduğu gibi, bütün dünyayı karşısına almamıştı. Aksine Almanya tecrit edilmişti: Ruslar oyunu bozmuşlardı. Ayrıca, sürdürdükleri mücadele Avrupa'da işgal kuvvetlerine karşı halk hareketlerini yoğunlaştıracaktı. Birleşik Devletler izlanda'ya kuv-

vet çıkardılar. Roosevelt ve Churchili bir İngiliz zırhlısında buluştular ve milletlerin bağımsızlık hakkını belirten Atlantik Anayasasını (Charte) ilân ettiler. Beyaz Sarayın dış politikası tarafsızlık yasasını tadil etmekte ve hızla gelişmektedir. Almanya'nın dışında bütün ülkeler bu defa gerçekten insan hürriyetlerinin söz konusu olduğu inancındadırlar.

Hitler korkunç bir maceranın içine gömülür. İlk başarıları pahalıya mal olur. Ruslar geri çekilirlerken, kendisine yarayabilecek ne varsa yakıp yıkarlar. Alman ordularının gerisinde çeteciler faaliyete geçerler.Stalın, çok daha geniş çapta, Napolyon savaşının savunma metodlarını yenilemiştir. Dniepr nehri üzerinde, Almanların bir kuşatma hareketi Güney cephesini tehlikeye sokar: Naziler Kharkov kapılarına dayanmışlardır. Bu Sovyet rejimi için kader tayin edeci bir sınavdır. Rus komutanlığı hainlerin çabucak icabına bakabilmiş ise, bu ülkede sağlam bir temele dayanmadıkları içindir. Hitler sosyalist sistemin süratle çökeceğine güvenmişti. Oysa, ne kadar büyük bir tesanüt içinde bulunduğu çok geçmeden meydana çıkacak ve en büyük sınav olan Moskova savaşında rejimin yenilmezliği gözler önüne serilecekti.

Moskova savaşı 2 Ekimde başladı. Hitler «kış gelmeden düşmanı imha etmek» emelindedir. Yarı yarıya işgal edilmiş olan Moskova'da sıkıyönetim ilân edilir. Başkentin müdafaası Genel Jukov'a tevdi edilmiştir. Stalin başkomutanlığa getirilir ve Müttefiklerden ikinci bir cephe açmalarını ister. Her karış toprağı zaptetmek için bütün güçlerini tüketen Almanlar başkente 20 kilometre mesafededirler. Ancak Mojaisk'den sonra, Alman ordusunun nefesi tükenir. Oysa, henüz maddî imkânlarından hiç bir şey kaybetmemiştir. Toula da zaptedilemez ve Aralıkta Ruslar Almanları Moskova'nın 150 kilometre batısına püskürtürler. Yıldırım harbi başarısızlığa uğramıştır. Almanlar artık yenilmelerinin mümkün olduğunu anlamışlar ve Kızıl Ordu onları tek başına yenmeye muktedir ol-

duğunu göstermiştir. Rus kışı Hitler'i «cephe hattımızı kısaltmak için öngörülen harekâtla» meşgul bulur. Aslında, Hitler bu sansasyonel hezimet karşısında o kadar gafil avlanmıştı ki, askerleri kışlık malzemeden bile yoksun kalmışlardı ve orduları felâketin eşiğinde idiler. Öte yandan, Sovyet hükümeti, büyük bir çaba pahasına sanayii ülkenin doğusuna kaydırıyordu. Her ne kadar III. beş yıllık planın tahminleri bu nakil işini kolaylaştırıyor idiyse de, Rus halkı ile liderleri arasında tam bir anlaşma olmasaydı ne Moskova zaferi kazanılabilir ne de bu çabalar başarı sağlayabilirdi.

Almanya'yı bir endişe bulutu kaplarken, birdenbire Hitler'in yanında yeni bir müttefik peyda olur. 7 Aralık 1941'de Japonya savaş ilân etmeden Pearl Harbour'daki Amerikan donanmasına havadan hücum eder ve bir hamlede Pasifiğe hâkim olur. Filhakika Japonlar, Güney Pasifiğin zenginliklerini, özellikle demir, petrol ve kauçuğunu ele geçirmedikçe Rusya'ya karşı hiç bir şey yapamazlardı. Mesafeler yüzünden imkânsız sanılan bu Pasifik çatışması Japon emperyalizmi için bir zorunluktu. Hitler ve Mussolini Birleşik Japon emperyalizmi için bir zorunluktu. Hitler ve Mussolini Birleşik Devletlere savaş ilân ederler. O ana kadar bölünmüş olan Amerikan kamu oyu yekvücut olarak savaşı tasvip eder: 9 milyon işsiz bu sayede iş bulacaklardı.

Japonya'nın birbiri ardınca kazandığı zaferler, Hitler'in Rusya'da olsun Afrika'da olsun uğradığı başarısızlıkları bir an için telâfi eder gibi oldu. Afrika'da, İngilizlerin bir karşı-saldırısı Rommel'i El-Agheila'ya kadar püskürtmüştü. İngilizler ayrıca Suriye, Irak ve İran'da da durumlarını düzeltmişlerdi. Nazi Genelkurmayında anlaşmazlıklar o kadar şiddetliydi ki, Hitler başkomutanlığı bizzat üzerine aldı. Öte yandan, Berlin çevirdiği entrikalarla Rusya ile ayrı bir barış müzakere etmeye hazır olduğunu ima ediyordu. Fakat Ruslar durmadan Alman cephesini hırpalıyor ve bütün dünyanın gözlerini üzerlerine çeviriyorlardı.

O kadar ki, Japonların Malezya'da, Hong-Kong'da, Çin'de, Filipinlerde, Guam'da, Wake'de, yetmiş iki saatte düşen Singapour'da, Birmanya'da ve Java'da birbiri ardınca kazandıkları zaferlerden sonra, Lord Beaverbrook 1942 baharında Birleşik Devletlerde yaptığı bir konuşmada şunları söyleyebiliyordu: «Eğer Ruslar Uralların gerisine atılmış olsalardı, Müttefikler için hiç bir umut kalmazdı.»

Aslında, kış Almanlar için o kadar şiddetli geçmişti ki, Moskova'ya karşı yeniden saldırıya geçecek durumda değillerdi. Onun için ilkbaharı talî harekâtlarla geçirdiler. Pasifikte, Hindistan'ı tehdit eden ve Avustralya'ya yüklenen Japonlar Mercan Denizinde ilk defa başarısızlığa uğramışlardı. Eskiden kendisini Singapur'un himayesinde sanan Avustralya Amerikan donanması tarafından kurtarılmıştı. Rusların hâlâ ısrarla istedikleri ikinci cepheyi açmanın tam zamanıydı ve Londra'da Sovyetler Birliği ile Büyük Britanya arasında imzalanan bir karşılıklı yardım antlaşması bunun gecikmeyeceğine delâlet ediyordu. İngiliz milletinin şiddetli baskısına rağmen, Büyük Britanya askerî komuta heyeti Almanya'ya batıdan saldırıya geçmek için beklemeye karar verdi: Moskova'nın zaferi kapitalist toplum için büyük bir sürpriz olmuş, ortalığı allak bullak etmişti.

Almanlar Temmuzda Don üzerinde saldırıya geçtiler. Moskova'yı geriden tehdit etmek, Volga'yı kesmek, Kafkasya'yı işgal etmek ve Yakın Doğuyu tecrit etmek niyetinde idiler. Hitler, Hindistan yolu üzerinde, Birmanya'dan gelen Japon birlikleri ile buluşmayı umuyordu. Fakat saldırısı Voronej'de kırılır ve Almanlar Don kıyılarında oyalanırlar. Resmî bildirilerin verdiği zafer haberlerine rağmen, Voronej savaşı başarısızlıkla sonuçlandı ve Naziler bunu gözden saklamak için Volga'ya doğru güneye kaydılar. Mareşal Voroşilov Kafkasya birliklerinin başına getirildi.

Amerikalılar, Salomon takımadalarından Gudalcanar'a çıkarak karşı saldırıya geçtiler. Buna karşılık, İngilizler Afrika kıyısında kötü durumdaydılar: Rommel Mı-

sır'a girmiş, İskenderiye'ye 100 kilometre mesafede bulunan El-Alemeyn'e kadar gelmişti. Süveyş yolu açılmış gibiydi. 1942 Ağustosunda, Churchill, İngiltere'nin henüz ikinci cepheyi açacak durumda olmadığını Stalin'e anlatmak için Moskova gittiği zaman, Rusya dünyanın kaderini elinde tutmakta ve bütün mazlum milletler ona bel bağlamakta idi.

Almanların korkunç baskısı işgal edilen her ülkede bir ihanet şebekesinin işbirliğini sağlamıştı. Yıllardan beri Hitler'in propagandalarına kanmış ve zaferlerini alkışlamış olanların hepsi Nazi istibdadının örgütlenmesini kolaylaştırıyorlardı. Çeşitli Avrupa hükümetleri - Norveç'te Quisling, Romanya'da Antonesco, Fransa'da Pétain ile Laval, Hırvatistan'da Paveliç, Bulgaristan'da Filov, v.b. - Almanlara yerli polis ve ihbarcıların yardımını sağlıyor, gizli orduları kahramanca harekete geçmiş olan direnme örgütlerinin üyelerini izleyip yakalamakta Alman emniyet makamlarına yardımcı oluyorlardı. Binlerce insan kurşuna diziliyor, cezaevleri ve temerküz kampları hıncahınç doluyor. Yahudi avı tarihte şimdiye kadar görülmemiş bir iğrençlik ve canavarlıkla sürdürülüyordu. Cermen mezalimi Enkizisyondan kalma işkence metodlarını daha da geliştirerek uyguluyordu: özgür insanın sistematik bir şekilde yok edilmesine başlanmıştı. Almanya'ya nakledilen 12 milyon yabancı işçi en kötü şartlar altında çalıştırılıyordu. En kayıtsızlar bile, Naziler savaşı kazandıkları takdirde insanlığı nasıl bir âkıbetin beklediğini farketmeye başlıyorlar. Ama bütün bu ıztıraplar bir anlam taşıyordu ve Almanya'nın yavaş yavaş soluğu kesildikçe bunca fedakârlıkların boşuna olmadığı anlaşılıyordu: Avrupa'nın bütün yurtseverleri için amaç gelecek zafere katkıda bulunmaktı ve ileriyi görenlerden hiç biri bu zaferden şüphe etmemişti.

Alman ordusunun Kafkasya'da güçlükle ilerleyebilmesi Stalingrad savaşının şiddetini etkilemedi. Almanların bütün çabası Stalingrad'ı ele geçirmeye yöneliyordu. Dö-

kümhaneleri, dabağhaneleri ve atları ile meşhur bu eski Asya pazarından sosyalist rejim büyük ve modern bir şehir yaratmıştı; Volga üzerindeki durumu ile Stalingrad Ural'ların zengin maden havzalarının anahtarıdır. Moskova Radyosu haklı olarak: «Rus halkının kaderi ve vatandaşları, geçen yıl Moskova önünde olduğu gibi, dövüşmekte ve kenti taş taş savunmaktadırlar. Almanların Voronej'deki mağlubiyetlerine rağmen Don nehrinin ötesine geçmekle telâfisi imkânsız bir hata işledikleri anlaşılıyordu. Kasım başlarında Stalingrad önlerindeki vaziyetleri o kadar kritiktir ki, Stalin şöyle der: «Rus ordusundan başka hiç bir ordu böyle bir darbenin altından kalkamazdı.» Stalingrad gerçekten bu savaşın dönüm noktasıdır. Bir dönem kapanmış, bir yenisi açılmıştır. Sanki yeni dönemi müjdelemek için İngilizler Mısır'da yeniden saldırıya geçmişler, Rommel'i bozguna uğratmışlardır. El-Alemyn zaferi için İngiltere'de çanlar çalınmaktadır. Dört Alman tümeni ile onbir İtalyan tümeninin kaçışı, Nazilerin Süveyş yolu ile Kafkasya'daki ve Mısır'daki kuvvetleri arasında iltisak kurma projelerini suya düşürür. Madagascar'ın İngiliz birlikleri tarafından işgali ile Alman propagandasının üzerine önemle durduğu Afrika sergüzeşti tam bir başarısızlıkla sonuçlanır. Nihayet Amerikalılar, vatanlarına sadık kalmış olan Fransızlarla birlikte Fas'a ve Cezayir'e çıkarlar.

19 Kasım 1942 sabahı Ruslar güney cephesinde saldırıya geçerek Almanları Stalingrad önünde kuşatırlar. Bu savaş Sovyet sosyalizminin nelere muktedir olduğunu gösteren bir sembol olarak tarihe geçecekti. Bir çokları için bu bir mucize idi. Nitekim, Roosevelt ve Churchill, 14 Ocak 1943'de Casablanca'da, Mihver Devletlerinden ancak kayıtsız ve şartsız bir teslimi kabul edebileceklerine karar verirler. Amerika Pasifikte de olumlu çabalar harcar, General Montgomery ve VIII. İngiliz ordusu Trablusgarb'ı işgal ederler ve burada, Çad'dan hareketinin 42. gününde General Leclerc'in tümeni ile buluşurlar. İngiliz

deniz kuvvetleri Atlantik savaşını kazanır ve radar sayesinde Alman denizaltıları artık geçen yıl olduğu gibi günde 16,000 tonilâtoluk müttefik gemilerini batırmaya muvaffak olamazlar.

2 Şubatta Almanlar Stalingrad'da teslim olunca, Hitler üç günlük bir ulusal yas ilân eder. Ruslar Donetz havzasının önemli bir kısmını ve Kuzey Kafkasya'yı düşman kuvvetlerinden temizlerler. Sovyetler stratejisi Nazi Genelkurmayının hakkından gelmiştir. Cephedeki askerler, gerideki emekçiler harikalar yaratarak kitlelerin Sovyet rejimine bağlılıklarının parlak bir örneğini vermişlerdir. Ancak kahramanlık artık modern savaşın şartları karşısında yeterli değildir ve savaşın kaderi muharip tarafların ekonomik seviyesi ile yakından ilgilidir. Şüphesiz Ruslar Müttefiklerden 6,000 uçak ve 5,000 tank almışlardır. ama 23,000 uçak ve 30,000 tank kaybetmiş olmalarına göre, Stalin şunları söylemekte haklıdır: «Rusya'nın yaptıklarına bakacak olursak, Müttefiklerin yardımı pek az şey ifade eder.» Stalingrad zaferi bu itibarla sadece ulusal bir dâvâya efsanevî bir bağlılığın örneği olmakla kalmayıp, ayrıca Sovyetler Birliğinin büyük potansiyeline, muazzam üretim gücüne de delâlet eder. 12 Haziranda Stalingrad'ın kendisi de yeniden çalışmaya koyulmuş, tank tamirine başlamıştı.

Bütün bu olaylar City'yi uzun uzun düşündürecek nitelikte idi. Almanlarla İtalyanlar Tunus'u terk etmişlerdi. Afrika işi bitmişti. İtalya'da sosyal kargaşalıklar başlamıştı. Bu anda, ikinci cephenin açılması taktik meselelere bağlı olmaktan ziyade, müttefikler arasındaki kuvvet ilişkilerine bağlıydı. Bu itibarla İngilizlerle Amerikalıların Temmuzda Sicilya'ya yaptıkları çıkarma, Moskova'nın ve Müttefik ülkelerdeki bütün komu oyunun istediği ikinci cephe değildi. Gerçi bu çıkarma Mussolini'nin düşmesine, Badoglio hükümetinin kurulmasına ve müttefiklerle gizlice müzakereye girmesine, Vatikan'ın yön değiştirerek Almanya'yı tutmaktan vazgeçmesine ve Hitler'in İtalyan

birliklerine tevdi ettiği Balkan işgalinin tehlikeye düşmesine yol açmıştı ama yine de her şeyi muallâkta bırakmıştı.

Bu sırada, Rusların elinde bulunan Kursk etrafında yine kanlı bir savaş cereyan ediyor, dünyanın gözleri bir kez daha doğu cephesine çevrilmiş bulunuyordu. Ruslar inisyatifi Alman ordusunun elinden almışlardı ve 5 Ağustos 1943'de Kızıl Ordu Orel'i zaptedince Nazi cephesinin merkezi çöktü. Almanlar artık Rusya'da tam bir bozguna uğramışlardı. Ve Hitler'in de itiraf ettiği gibi, eğer Müttefikler İtalya'nın 8 Eylülde teslim olmasından hemen sonra Balkanlarda harekete geçmiş olsalardı, savaşın kesin sonucu alınmış olacaktı. Oysa, Kızıl Ordu saldırılarına devam ederek Jitomir, Kiev ve Gomel'i geri alırken, Müttefikler hâlâ Napoli'den ileri gidememişler ve Mussolini'yi ellerinden kaçırmışlardı: aslında niyetleri, ülkeyi kurtaracak olan halk hareketini desteklemekten ziyade monarşiyi kurtarmaktı. Anglo-Amerikan askerî çabası bir süre için Batı Almanya ve Berlin üzerinde yoğunlaştırılan hava bombardımanlarına inhisar etti. Ancak bu bombardımanların şiddeti Nazi sanayi üretiminin gelişmesini en gelleyemedi.

Böylece, Müttefiklerin savaş makinası korkunç boyutlara ulaşmış olmakla beraber, - Sadece Birleşik Amerika bu yıl içinde Ingiltere'nin 1939'da sahip olduğundan daha fazla sayıda gemi denize indirmişti - savaşın asıl yükünü hâlâ Kızıl Ordu çekiyordu. Şüphesiz Amerika'nın silah ve malzeme yardımını küçümsemeye imkân yoktu, oncak bizzat Alman uzmanlarının ifadesine göre, Rusya'nın elindeki malzemenin % 80'i kendi fabrikalarından çıkmakta idi. Sovyetler Birliğinin cesareti, korkunç kayıpları ve örgütlenme gücü, en amansız düşmanlarını bile susturuyor, iftiralarını etkisiz bırakıyordu. Sovyet resmi bildirilerinin ötesinde, sosyalist sistem büyük bir imtihandan başarı ile geçmişti; bu da rejimin tesanüdünü göstermekte idi. Gerçekten, Sovyetler Birliği o kadar güçlü bir birlik

teşekkül etmişti ki, hükümet 1917'de kapatılmış olan «Saint-Sinode» Meclisi ile Patrikliğin yeniden faaliyete geçmesine izin vermiş ve Rus Ortodoks Kilisesinin işleri için bir Konsey kurmuştu. Sovyet politikasının millî niteliğini belirtmek arzusu III. Enternasyonel'in Merkez Komitesini, o tarihe kadar dünya işçi hareketinin yönetici merkezi olan Komitern'in feshini kararlaştırmaya sevk etmişti. Aynı kaygı, Moskova hükümetini, «Enternasyonal» marşı yerine Rus karakteri hâkim olan yeni bir millî marşı kabul etmeye itmişti. Sovyetler Birliği böylece yabancı ülkelerin iç işlerine karışarak devrim kışkırtıcılığı yaptığı yolundaki suçlamaları reddetmiş oluyordu. Ancak bu konudaki şüphe ve endişeler yine de devam ediyordu: zaferinin bütün dünya işçileri nezdinde kendisine kazandırmış olduğu prestiji bir kararname ile bir hamlede silmek elbette Rusya'nın harcı değildi.

1 Aralık 1943'de, Stalin ilk kez Tahran'da Roosevelt ve Churchill ile buluştu. «Üç Büyükler» ertesi yıl için müşterek bir askerî harekete karar verdiler. Londra City'si, Avrupa'da harekete geçmek için Sovyetler Birliğinin zayıf düşmesini beklemenin boşuna olduğunu, savaşın uzamasının onu, tersine, tahminlerin çok ötesinde güçlendirdiğini anlamıştı.

1944 Martında Jukov Ukrayna'da saldırıya geçti ve bir kaç hafta içinde Czernowitz'e ve Çekoslovak sınırına ulaştı Sivastopol kurtarıldı. Leningrad iki yıl süren bir muhasaradan zaferle çıkmış, halkın kuşatma sırasındaki fedakârlığı destanlar yaratmıştı. Kızıl Ordu savunmada yarattığı harikaları saldırıda da yaratıyordu: Ruslar, Stalin'in ilân etitği gibi, Hitler'i tek başlarına ülkelerinden kovacaklardı. Üstelik, Almanya'ya da girmek üzere idiler ve hiç bir kuvvet kendilerini bundan alakoyamayacak gibi görünüyordu. Kızıl Orduyu önceleri sadece İngiliz diplomasisinin Avrupa'daki amaçları gerçekleştirecek bir asker deposu olarak gören İngiliz Genelkurmayı, şimdi üstün başarıları sayesinde kazandığı prestij ve nüfuz karşısında telaşa kapılmaktadır.

Rusların Alman ordusunu tek başına ezmelerine ve Vistül'ü geçmelerine müsaade edecek miydi? Kıtada, İtalyan cephesinin dışında bir müttefik varlığı yoktu ve burada da İngilizlerle Amerikalılar bir türlü ilerleyemiyorlardı. Savaş son safhasına yaklaşmıştı: ikinci cephe daha fazla geciktirilemezdi. 6 Haziran 1944'de İngilizlerle Amerikalılar Normandiya'ya çıktılar.

Bu kararın aslında başka bir nedeni vardı. Kafkasya'nın, Ukrayna'nın ve Afrika'nın kaybı ve denizaltı savaşının kesin başarısızlığı Almanları savaşa bir an önce son vermek zorunda bırakmıştı. Üç yıllık bir yağma sonucu biriktirilmiş olan stoklara rağmen, abluka Almanların aleyhinde çalışıyor ve İsveç'ten sızdırılan malzeme sonucu etkilemiyordu. Savaşın uzaması halinde Alman Reich'i 1918'dekinden de daha kötü duruma düşecek, morali çökecek, ham madde sıkıntısı son haddini bulacaktı. Bu tehlike karşısında, yöneticileri bilmsel araştırmaları hızlandırmaya karar vermişlerdi. Aynı duruma savaş katılmış olan bütün ülkelerde raslanıyordu. Alman ve müttefik Devletler laboratuarları çalışmalarını birbirine paralel olarak sürdürüyor, savaştan az önce Fransız Joliot-Curie ve Danimarkalı Meitner'in radyoaktivite ve transmütasyon üzerindeki keşiflerini geliştirmeye çalışıyorlardı. Havacılık hızla ilerliyor, bombaların ağırlığı ve tahrip gücü durmadan artıyordu. Ancak, meselâ uranyumun patlaması kontrol altına alınabilseydi, atom enerjisinin bu kurtuluşundan muazzam bir kuvvet elde edilebilecek ve buna ilk muvaffak olan taraf paha biçilmez bir üstünlük sağlayacaktı. Oysa, Birleşik Amerika'nın durmadan ilerleyen çalışmalarına rağmen, müttefik istihbarat servisleri Almanya'nın da amaca ulaşmak üzere olduğunu haber veriyorlardı. İşte bu endişe İngilizlerle Amerikalıların ikinci cepheyi açma kararını çabuklaştırdı.

Ancak, Rusya Londra ile Washington'dan Alman ordusuna karşı ortak bir harekete geçilmesini teklif edeli iki yıl olmuştu, ve Hitler'in propagandacıları bu arada İngilizlere durmadan batı kapitalizminin selâmeti ve Sovyetler

Birliğine karşı müşterek bir cephenin kurulması uğruna Alman ordusunun kendisini feda etmeye hazır olduğunu tekrar etmiş olmalarına rağmen, bu inanılmaz gecikmeden yararlanan Alman Genelkurmayı modern bir savunma sistemi, yani Atlantik duvarını meydana getirmekten geri kalmamıştı. Doğrusunu söylemek gerekirse, Fransa çıkarması İngilizlerle Amerikalılar hesabına büyük bir çabayı gerektiriyordu, ve eğer Almanya doğu cephesinden ihtiyatlarını çekebilseydi ve binlerce Fransız aylardan beri makilerden sürdürdükleri çete savaşı ile ulaşımı felce uğratıp Almanların gerilerini tehdit etmiş ve böylece direnmelerini kırmış olmasalardı, Anglo-Amerikalıların bu çabalarını uzun süre devam ettirmeleri pek mümkün olamazdı.

İngiltere'nin güneyine atılan V-I füzeleri Almanları oyalamaktan ve biraz cesaretlendirmekten başka bir işe yaramıyor, güçler dengesini değiştirmiyordu. Müttefikler tarafından Birleşik Amerika'nın Bretton-Woods şehrinde toplantıya çağırılan para ve maliye Konferansı barışa dönüşün ekonomik problemlerini tartışıyordu. Nazizmin yurt içinde karşılaştığı zorluklar son haddini bulmuş, 20 Haziran'da Hitler'e bir suikast tertip edilmiş ve başarı sağlayamayınca sivil ve askerî kadrolar arasında amansız bir tenkil hareketine girişilmişti. Ruslar doğunun büyük kalelerinin - Vilna, Bialystok, Brest-Litovsk ve Lvov - ele geçirmişlerdi. 30 Temmuzda Amerikalılar birdenbire Avranches'da Alman cephesini yarmışlar, Bretanya'yı temizlemişler, Loire nehrine ulaşmışlar ve Seine boyunca ilerlemeye başlamışlardı. Güney kıyılarına yapılan ikinci bir çıkarma içerdeki Fransızların yardımı ile Rhône vadisinden yukarı çıkıyordu. 19 Ağustosta Paris'te patlak veren halk hareketi bütün cephelerde çekilmekte olan Almanların Paris'te direnmelerine imkân bırakmıyor ve 25 Ağustosta başkent kurtuluyordu. Nazi birlikleri bozgun halinde sınıra doğru kaçıyorlardı.

Kızıl Ordu Polonya'ya girmeden ülkede iktidarı ele geçirmek ve onu böylece bir emri vâki karşısında bırakmak amaciyle, Londra'ya sığınmış olan Polonya hükümeti Var-

şova'daki taraftarlarını mevsimsiz bir isyana teşvik ederek Almanlara şehri imha etmek fırsatını verdi. Nazilerden çok Ruslara düşman olan bu mülteciler, savaştan önce Berlin'e karşı Sovyet yardımını ısrarla reddetmiş olanlardı. Varşova isyanının açık Rus aleyhtarı niteliği Kızıl Ordu komuta heyetine Vistül üzerindeki saldırısını durdurma kararını verdirtti.

Dikkate değer bir manevra - 12 Alman-Romen tümeninin kuşatılması - Romenleri teslim olmaya zorladı. Ruslar 1 Eylülde Bükreş'e girdiler. Hemen arkasından Finlandiya da teslim oldu. Anglo-Saksonlarla Fransızlar Dijon'da buluşurlarken, Mareşal Tito'nun kuvvetleri Tuna yakınlarında Ruslarla birleşiyorlardı. Ruslar Sofya'ya girerken, 18 Eylülde Ren savaşı başlıyordu. Genel Eisenhower batı cephesinde müttefik ordularının başkomutanlığına getirilmişti.

Almanya'nın etrafında çember gittikçe daralıyordu. Fakat Nazilerin polis cihazı içerdeki zorlukların üstesinden geliyordu. Ekimde «Volksturm» (Halk fırtınası) örgütünü kurdu, ama bu üç yıl önce Sovyetlerin baş vurdukları geniş çaptaki halk örgütlenmesine benzemiyordu. «Volksturm» Alman halkını ülkesini kurtarmak için silahlandırmak amacını gütmekten uzaktı. Maksat sivilleri kontrol etmek ve sıkıştırmaktı. Bu arada, Riga, Aix-la-Chapelle ve Belgrad birbiri arkasından düştü. Müttefikler Yunanistan'a çıkarak Alman ordusunun son kalıntılarını kovdular. İngilizler Hollanda'da, Amerikalılar Lorraine'de saldırıya geçtiler, Fransızlar Belfort'un doğusunda Ren nehrine vardılar. Fakat batı cephesinde Almanlar Siegfried hattının gerisinde toparlanmayı başardılar. Fransa ve Belçika tamamen kurtulmuştu. Müttefikler ilkbahar seferine hazırlanıyorlardı.

Birleşmiş Milletler delegeleri arasında, gelecek barışı ve savaş sonrasının kollektif güvenliğini örgütlemek konusunda müzakereler devam ediyordu. Birleşik Devletlerde toplanan Dumbarton-Oaks konferansı uluslararası

bir kuruluşun temel ilkelerinin somut teklifler alinde ortaya koydu. Fakat bunlar tarihe karışan Cemiyeti Akvamın kuruluş ve işleyişini düzenleyen ilkelerden pek farklı değildi: özet olarak, barışı korumak sorumluluğunu büyük güçlerin iyi niyetine bırakıyordu.

Barış yaklaşıyordu: ilk alâmetleri görünmeye başlamıştı. Almanların bastırdığı Varşova ayaklanması bu savaşın garip taraftarlarından birini belirtmişti: şöyle ki, Almanya'ya karşı verilen ortak savaş etrafında birleşmiş olan Rusya ile İngiltere sosyal planda birbirlerine karşı olmakta devam ediyor, ancak cephenin gereklerine politik kaygılarına nazaran öncelik tanıyorlardı. Fakat Avrupa'nın kurtuluşu ilerledikçe, sosyal mesele ağırlık kazanıyor ve askerî problemleri geri plana itiyordu. Üstelik, hemen her yerde halk kitlelerinin kurtuluş hareketine faal bir şekilde katılmaları demokratik düşüncenin olağanüstü bir şekilde gelişmesine yol açıyor ve Rus zaferleri bunu teyit ediyordu. Özel çıkarları ve çelişkileri içnde bocalayıp duran orta sınıflar bile bu sürecin dışında kalmamışlardı. Hâkim burjuvazi böylece, bir aralık faşizm yolu ile başka türlü çözümleyebileceğini umduğu sorunla karşı karşıya kalmış bulunuyordu.

Örneğin, Yunanistan'da, E.A.M.'in demokratik hareketini bastırmak için, en gerici unsurlar İngiliz kuvvetlerini yardımlarına çağırıyorlardı. Missolonghi'nin ve Yunan topraklarının büyük kısmının Yunan yurtseverleri tarafından kurtarılmasından sonra, gerici güçler İngilizlerle el ele vererek halk nümayişlerine, sendikalar ve demokratik örgütlere karşı kanlı bir tenkil hareketine giriştiler. İngilizlerin Hindistan'da uyguladıklarına benzeyen bu hareket bütün kış devam etti. Başka yerlerde de, şartlara göre değişik görünümler alan buna benzer olaylar cereyan ediyor, örneğin Amerikalılar Beiçika ekonomisine el koyuyor ve Belçika'da askerî varlıklarını sürdürüyorlardı. Yugoslavya'da, büyük bir savaş liderinin cesareti ve Mareşal Tito'yu desteklemiş olan millî ayaklanmanın genişli-

ği, yabancı bir ülkeye sığınmış olan genç kral II. Pierre etrafında çevrilen entrikalara pek fırsat vermedi. Yugoslavya bu sırada Moskova'da Churchill ile Stalin arasında cereyan eden görüşmelerin konusunu teşkil etmektedir. Aynı zamanda Polonya ihtilâfını da inceleyen bu Konferansa Amerikalı bir gözlemci de katılmaktadır. İngiltere artık Slav milletleri arasında Rus nüfuzunun yayılmasını önleyebilecek durumda değildir: Sovyet hayranlığının yanısıra kuvvetli bir kardeşlik duygusu çözülmesi güç bir dayanışma yaratmıştır.

Fransa'da burjuvazinin bir kısmı, Stalingrad'dan beri General de Gaulle'un etrafında toplanmıştır. Direnme örgütlerinde her nüansta temsilcileri bulunmaktadır. Yönetici burjuvazinin bu taktiği olmasaydı, komünistler, samimî yurtseverlerle birlikte, gizli mücadelenin tek liderleri olarak kalmış olacaklardı. Bu gerici unsurların Kurtuluş hareketine sızmış olmaları çok geçmeden hareketin demokratik karakterini değiştirecek ve onu gerçek amaçlarından saptıracaktı. demokratik karakterini değiştirecek ve onu gerçek amaçlarından saptıracaktı. Böylece Parlamento kontrolünden uzak, kişisel bir hükümet kurulabilecek ve İngilizlerle Cezvitler tarafından desteklenecekti. Nitekim, Cizvitler, XVI. yüzyıldakine benzer yoğun bir siyasî faaliyete girişmişlerdi. İç tasfiyenin utanç verici yetersizliği bu burjuva manevrasının içyüzünü meydana çıkardı. Ancak burjuvazi artı niyetlerini bir Rus ittifakının arkasında gizlemekten de geri kalmadı. General de Gaulle 10 Aralık 1944'de Moskova'da Sovyetler Birliği ile, görünürde sadece Alman meselesini kapsayan fakat ekonomik hükümleri Fransa ile Sovyetler Birliği arasında samimî bir yakınlaşma ve işbirliğine zemin teşkil edebilecek bir antlaşma imzaladı.

İtalya'da askerî harekât Ravenna dolaylarında ağır bir şekilde ilerliyor ve kral III. Victor-Emmanuel tahttan feragat ediyordu. Demokratik hareket müttefik kuvvetlerin nezaretinde hâkim sınıflarla bir uzlaşmaya yöneliyor, iç

birlik sayesinde yabancı kontrolünü yumuşatmaya çalışıyordu. Kralcılarla Cumhuriyetçiler arasındaki tartışma sürüp gidiyordu. Birleşik Devletler İtalyan halkının kömür ve buğday ihtiyacını karşılıyordu.

Çin'de, Mareşal Çan-Kay-Çek, kuzey batı Çin komünistlerinin lideri Mao-Çe-Tung ile görüşüyor ve Japon saldırısına karşı bir asgarî müşterekte birleşmeye çalışıyordu. Fakat Kuo-Ming-Tang'ın gerici ve diktatörce eğilimleri güç kazanmış olduğundan, Çan-Kay-Çek bir koalisyon kabinesinin kurulmasına yanaşmıyordu. Askerleri de Japonya'ya karşı savaşmaktan çok Çin komünistleri ile mücadele ediyorlardı. Oysa, Amerikalılar Pasifikte başarı kazanmaya başlamışlar ve Filipinlere çıkmışlardır. İngilizler ise Birmanya'da ilerlemektedirler. Hattâ müttefikler konferanslarda, milyonlarca insanın hâlâ yurttaşlık haklarından yoksun yaşadıkları Asya dünyasının müstakbel bağımsızlığından bahsetmektedirler.

Görünürdeki bu sosyal zorluklara karşılık, Sovyet Rusya ekonomik bilançosunu yapmaktadır: uluslararası kapitalizmin efendileri için bu yılın bilançosu eski beş yıllık planların istatistiklerinden daha da endişe vericidir. Sovyetler Birliği endüstrisi bu yıl 1940 yılına oranla dört defa daha fazla uçak, yedi misli top ve sekiz misli tank imal etmiştir. Urallardaki kömür üretimi üç misline çıkmıştır. Dökme demir üretimi de % 50'ye yakın artmıştır. Böyle bir bilanço Sovyetler Birliğinin geleceği bakımından çok anlamlıdır. Mareşal Stalin bu hususu şöyle belirtmiştir: «Sovyet ekonomisi, en zengin bölgelerimizin işgal edilmiş olmasına rağmen Alman ekonomisinden daha büyük bir dinamizm göstermiştir.» Böyle bir çatışmanın sonucunda, bu dinamizmin Rus sosyalizmine kapitalist iktisatçıların gözünü korkutacak barışçı zaferler sağlayacağı muhakkaktı. Batıda ise barış ekonomisine dönüşün sorunları henüz çözümlenmiş değildi. Şüphesiz Birleşik Devletler de göz alıcı üretim rakamları sıralayabilirdi, ama

teknisyenleri savaş sanayiinden barış sanayiine geçerken nasıl bir bunalımla karşılaşacaklarını biliyorlardı.

Ama ne de olsa bu kaygılar sadece teorikti. Savaş henüz bitmemişti. Hattâ Almanlar batı cephesinde Amerikalıları gafil avlayan yeni bir saldırıya geçmiş, Lorraine ile Belçika'yı geri almaya, müttefik hazırlıklarını kösteklemeye ve aynı zamanda Almanların moralini yükseltmeye teşebbüs ediyorlardı. Fakat çok geçmeden Amerikalılar karşı-saldırıya geçerek Alman ordusunu Ardennes'lerde geri aldığı topraklardan çıkardı. Artık Almanya için Siegfried hattı üzerinde nihaî hareketi sessiz sedasız beklemekten başka çare kalmamıştı. Goebbels'in propagandaları bunun tehlikesini küçümsetmeye ve Alman milletinin dikkatini doğudaki olaylara çekmeye yöneliyordu: Ruslar Almanya'ya girmeye muvaffak olacaklar mıydı? Bir çokları hâlâ bunun mümkün olduğuna inanmıyorlardı. Müttefikler arasında bile böyle düşünenler eksik değildi. Oysa, 12 Ocak 1945'de Sovyet komutanlığı Polonya'da bir yıldırım saldırısına geçerek, bir yandan İngilizlerle Amerikalıların batıdaki işini kolaylaştırırken, öte yandan Varşova ile Krakow'u kurtarıyor, Silezya ile Doğu Prusya'ya giriyordu. Üç hafta sonra Mareşal Jukov Berlin'e 100 kilometre mesafedeydi.

7 Şubatta Churchill ve dördüncü kez Birleşik Devletler Başkanı olarak and içmiş olan Roosevelt Kırım'ın Yalta şehrinden Stalin ile buluşuyorlardı. Bu Konferans, Alman yöneticilerinin Müttefikleri birbirlerinden ayırmak ve savaşın yönünü bir kez daha değiştirmek umutlarını suya düşürdü: Hitlerizmle sonuna kadar mücadele edilecekti. Yalta Konferansı, Müttefikler arasında askerî işbirliğini düzenledikten başka, «kurtulan milletlere faşizm kalıntılarını silip süpürmeleri ve kendi seçecekleri demokratik kurumları yaratmaları için yardım etmeyi» örgörüyordu. Bu temeller üzerinde Birleşmiş Milletlerin sürekli işbirliğini öneriyor ve San-Francisco'da Pancermanizm kâbusundan kurtulmuş bir uluslararası toplum kuracak bir

konferansın toplanmasını kararlaştırıyordu. Polonya ve Yugoslavya meseleleri üzerinde varılan anlaşma, bu savaşın yükünü çeken Devletlerin liderleri arasındaki bu dolaysız görüşmelerin olumlu sonuçlar verdiğini gösteriyordu. Bu üç adamın buluşmasından - Roosevelt, hasta ve insancıl; Churchill, inatçı ve mücadeleci; Stalin, büyük ve muzaffer bir kumandan - büyük bir barış umudu doğuyordu.

Yalnız bu mutlu olayın hemen arkasından başka bir gerçek sırıtıyordu: Papa XII. Pius ve Amerikan piskoposları Yalta anlaşmalarını suçluyorlardı. Anlaşılan ancak askerî harekât bir önem ifade ediyordu. Almanya üzerinde hava saldırıları artık gündüzleri de sürdürülüyor, Tokyo bombardıman ediliyor, Budapeşte teslim oluyor, Kanada birlikleri Hollanda'da ve Renani'de saldırıya geçiyor ve bunları Amerikalılar izliyordu. Ren savaşı Müttefiklerin lehine gelişmeler kaydediyordu. Bu amansız kıskaç içinde kalan Almanlar birliklerini batı cephesinden çekerek doğu cephesine kaydırıyorlardı: Hitler diplomasisi yüksek komuta heyetinin stratejisinde yansıyordu - Almanya üzerine ilerleyen Rus akınını her ne pahasına olursa olsun durdurmak. Ruslar Pomeranya'ya girmişlerdi. Alman militarizminin kalesi olan Doğu Prusya on gün içinde düştü.

Ren savaşı 3 Martta kazanıldı. Müttefikler Köln önüne gelmişler ve ırmağı tutmuşlardı. Zafer artık iki cephede de kazanılmıştı. Romanya'da Groza'nın halk hükümeti Kuzey Transilvanya'yı geri almış ve bir toprak reformu hazırlamıştı. Türkler, ikili diplomatik oyunlarına son vermiş olmalarına rağmen - ki bundan sadece Almanya yararlanmıştı - Sovyetler Birliği, Türklerin savaş sırasında vaziyet almak cesaretini gösteremedikleri Balkanlarda serbest kalabilmek ve meseleleri kendi çıkarlarına göre halledebilmek için, Türk-Sovyet paktını feshetmişti. Bu son dakikadaki savaş ilanları politik bir anlam taşımaktadır ve bunun en canlı örneği Arjantin'de görülmektedir: Farell-Peron'un dikta rejimi Berlin'le savaş halinde bulun-

lduğunu ilân eder. Besbelli Hitlercilerle danışılarak alınmış olan bu karar onlara Latin Amerika'da, sermaye transferleri ve gizli faaliyetleri için üsler peyleyecekti. Tamamen şeklî olan bu savaş ilânı, Arjantin'in iç rejiminde en ufak bir değişiklik meydana getirmeden takip ettiği amacı gerçekleştirmeye yarayacak, yani San-Francisco Konferansına son dakika çağırılmasını sağlayacaktı. Bu suretle faşist bir hükümet Birleşmiş Milletlere kabul edilmiş oluyordu. Gerçi Vatikan'ın da Arjantin'de bir çok malî çıkarları vardı ve Amerika da Pasifiğe yeniden yerleşmekte acele ediyordu: Panamerikan politikasının gerekleri Kırım Konferansının ilkelerine nazaran ağır basıyordu. Kiou-Siou havadeniz savaşından beri, Birleşik Devletlerin zaferi kesinleşmişti. Çin Hindinde Viet-Minh'in bağımsızlık hareketi bir ordu teşkil ederek Hanoi'de örgütleniyordu. Ruslar Japonya ile eski anlaşmalarını feshettiler. Almanya'nınki kadar umutsuz olmamakla birlikte, Japonya'nın durumu da parlak değildi. Kaldı ki, Hitlerizmin çökmesi onun da eninde sonunda ezileceğinden şüphe bırakmıyordu. Fakat savaşın asıl düğüm noktası hâlâ Avrupa'da idi. Ruslar 7 Nisanda Viyana'ya ve Dantzig'e girdiler ve dört gün sonra İngilizler Essen'i aldılar.

Başkan Roosevelt 12 Nisan 1945'de birdenbire öldü. Bu lider, kutlanmaya değer bir şekilde, büyük Devletler arasındaki birliğin önemini anlamış ve bunu gerçekleştirmek için yılmadan çalışmıştı. Birleşik Devletlerin 33'üncü Başkanı olan bu politikaya sadık kalacak mıydı? Dünya artık Cermen zulmunun ne olduğunu anlamıştı: temerküz kamplarına girilmiş ve Almanların cinayeti bütün vahşeti içinde gözler önüne serilmişti. Bu kadar korkunç bir yıkıcılık Asurlularda bile görülmemişti. Fakat bu defa kurbanların sayısı milyonları bulmuş ve bunların hepsi metodlu bir şekilde ve misli görülmemiş bir hunharlıkla yok edilmişlerdi. Insan vicdanını isyan ettiren ölü çukurları, kemiklikler, gaz odaları, ölü yakmaya mahsus fırınlar ve işkence aletleri bulunmuştu. Almanya'nın düzenlediği katliamlar insan havsalasının alaca-

ğı şeyler değildi. Fakat gözle görülmeyen asıl facia, her milietten milyonlarca sürgüne reva görüler ve çoğunun sağ çıkmadığı gündelik hayatın korkunçluğu idi. Yahudilere gelince, Almanlar bunları sadece ekonomik ve entellektüel hayatında önemli bir yer işgal ettikleri ülkelerden kovmakla kalmamışlar, misli görülmemiş bir canavarlıkla imha etmişlerdi. Bu Alman milleti için gerçekten bir züldü, ve bütün kültürüne rağmen Avrupa uygarlığından ne kadar uzak kalmış olduğunu gösteriyordu: her an emarelerini gördüğü bu cinayetlere tamamen vakıf olan Alman milleti son güne kadar ses çıkarmamakla suç ortaklığını kabullenmiş ve bu inanılması güç vahşeti ancak ıskıraz suati gelip çattıktan sonra kınamaya kalkışmıştır.

Amerikalılar artık Leipzig'dedir. Jukov Berlin'e girmiş, Rus ve Amerikan birlikleri 26 Nisanda Elbe nehri üzerinde Torgau şehrinde buluşmuşlardır. Almanya'nın etrafındaki çember kapanmıştır. San-Francisco'da açılan Birleşmiş Milletler Konferansı bu hezimeti tescil eder. Ancak bir kısım Amerikan basını bu teşkilâta düşmanlığını gizlemez.

Artık savaşın son saatleridir. İtalya'da İngilizler ve Amerikalılar saldırıya geçerler. Millî kurtuluş savaşçılarının daha önce kurtarmış oldukları bölgelerde Alplere doğru ilerlerler. İtalyan yurtseverleri Milano'yu, Cenova'yı ve Torino'yu ele geçirirler, Mussolini'yi idam ederler: bu halk adaletinin tipik bir örneğidir, bu savaşta özgürlüklerini kaybetmiş olan bütün insanlar bunu ond içmişlerdi. Anti-faşizm kampanyası Fransa'da da harekete geçer ve seçimlerde 75,000 üyesi kurşuna dizilmiş olan komünist partisi büyük bir zafer kazanarak Fransızların vicdanında kazandığı yeri gösterir. Amerikalılar Münih'dedir. Tito ve kahraman birlikleri Trieste'ye girerler.

Hitler'in ölümü Mussolini'nin feci akıbetini izler. Alman radyosu Führer'in ölümünü ilân eder. Vücudünün hiç bir zerresi bulunamadığı için, Hitlerizm efsanesini sürdürebilir: ne gariptir ki, Almanya'da daha hiç kimse bu adamın ülkesinin kaderinde oynadığı meşum rolü lânetlemez. Düşüşü

ürkütücü bir kayıtsızlıkla karşılanır. 3 Mayısta Stalin Berlin'in teslim olduğunu ilân eder. 7 Mayısta bütün Almanya kayıtsız şartsız teslim olur ve 8 Mayısta teslim anlaşması Berlin'de imzalanır. Müttefikler Batıda zafer gününü kutlarlar. Sanki gizli bir kuvvet Cermanizmi hiç bir zaman ihtiraslarını tam olarak gerçekleştirememeye mahkûm etmiştir. Bu ihtiraslar korkunçtur, fakat vasıtalarda ölçü ve denge hissi olmayınca insanlar hiç bir şeyin sonunu getiremezler. Böylece Almanya bir kere daha teşebbüslerinde başarısızlığa uğruyor, kendi kazdığı kuyuya düşüyor ve donuk bir teslimiyetin içine gömülüyordu. İnsan şahsiyetine özgü kıymetlerin bilincine varması için daha bir hayli yol katetmesi lâzım gelecektir.

Bu korkunç sorun üzerinde şimdiye kadar bilerek susmuş olan Vatikan şimdi durumunu tayin eder ve Almanya'dan intikam almayı amaçlayan her türlü barışa karşı çıkar. Böylece caniler affedilmek istenir, oysa bu cinayetlerden sağ kalanların ülkelerine iadesine yeni başlanmıştır: daha binlerce kişi ölmektedir. Bunu hiçe sayan Franco, İspanya'da nutuklar atmakta ve hâlâ faşist selâmını almaktadır. İngilizlerle Amerikalılar Tito'yu kurtardığı Venedik ve Carintiha eyaletlerinin bir kısmını tahliye etmeye zorlarlar. Oysa, Yugoslav halkının onda birinden fazlası ülkenin selâmeti için hayatını vermişti. Doğuda bir Fransız - İngiliz ihtilâfı baş gösterir ve İngilizler yeni kurulan Arap Ülkeleri Birliğinin entrikalarını körüklerler. Çünkü bu ülkelerin zengin petrol kaynakları vardır.

Kızıl Ordu Prag'a girmiştir. Benes hükümeti yeniden iş başına geçmiştir. Avusturya'nın bağımsızlığı ilân edilmiştir. Amerikalılar Pasifikte, Okinawa'daki durumlarını düzeltirlerken, Batıda savaş sonrası dönem başlamıştır. San - Francisco'da dünya güvenliğini düzenleyecek olan Birleşmiş Milletler Anayasası üzerinde uzun ve çekişmeli tartışmalar cereyan eder. Hitler taraftarı Arjantin ve Cemiyeti Akvamın renksiz temsilcileri dünya teşkilâtı konferansına kabul edilirken sendikaların konferansa katılmalarına izin

verilmez. Bu geleceğin güvenliğini daha şimdiden baltalamak isteyenlerin bir komplosu değil de neydi? Buna rağmen, Papa Cumhuriyetçilere kan kusturan Franco'yu takdis ededursun, San-Francisco Konferansı sonunca Güvenlik Konseyindeki oylama usulü hakkında Yalta görüşmelerinde kararlaştırılan ilkeleri kabul eder, bu Konseydeki beş daimî üyeliği Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin'e tahsis eder ve kararlarının icra edilebilmesi için oybirliğini şart koşar. Büyük güçlerden birinin bu veto hakkına karşı gerici güçler, zaferi temin etmiş olan oybirliğinin barışta devam etmesinden endişe duyarak karşı çıkarlar. Şimdilik Sovyetler Birliğinin otoritesi, hasımlarını gerçek amaçlarını maskelemek zorunda bırakır. Rusların ne büyük fedakârlıklara katlanmış oldukları artık herkesçe bilinmektedir: 11 milyon Alman ve 200.000 Amerikalının ölümüne karşılık Ruslar 17 milyon ölü vermişlerdir. Oysa Amerikalılar bütün savaş boyunca Ruslara topu topu 14,000 uçak ve 7,000 tank vermişlerdir, kalanları Rusya kendisi yapmıştır ve bu ancak Avrupa Rusya'sı ile Sibirya arasında meydana gelen kaynaşma sayesinde mümkün olmuştur .Bugün Rus halkının dörtte biri Sibirya'da yaşamaktadır. 24 Haziran 1945'de Moskova'nın Kızıl Meydanında yapılan zafer resmi geçidi gerçekten bir milletin zaferini temsil etmektedir. Bu millet yürekten bağlı olduğu dâhi Mareşal Stalin'e «Kahraman» ünvanını vermiştir

Birleşmiş Milletler Anayasası 26 Haziranda imzalandı ve resmî nutuklar bu belgenin kapsadığı umutları dile getirdi. Almanya'daki müttefik işgal bölgeleri anlaşması hükümleri uyarınca, Ruslar Leipzig, Weimar ve Schwerin'e, İngilizlerle Amerikalılar ve Fransızlar da Büyük Berlin'e girdiler. İngiliz seçimlerinin sonuçları belli olurken, General Mac-Arthur Filipinlerin kurtuluşunu ve Japonya'nın ilk defa denizden bombardımanını ilân ediyordu.

Savaş artık son safhasına giriyordu: Doğu meselesi. Birleşik Amerika için bu mesele Avrupa'dan daha önemli idi. İngilizler bakımından da aynı şey söylenebilirdi. Sınıla

Konferansının başarısızlığı, İngiliz diplomasisinin Hindistan meselesini nasıl çıkmaza sokmak istediğini gösteriyordu. Kastlar, dinler ve partiler arasındaki çelişkiler de işi büsbütün karıştırıyordu. Halbuki Hindistan açlık içinde kıvranıyordu: sadece 1943 yılında Bengal'de bir milyondan fazla insan açlıktan ölmüştü. Batı sömürgeciliğinin kolay kolay yeniden tutunamayacağı Doğu meselesi, 17 Temmuzda Potsdam'da «Üç Büyükler» arasında toplanan Konferansın konusunu teşkil edecekti. Cuhurchill, Truman ve Stalin bu Konferansta hem Japonya'ya karşı bir askerî işbirliği konusunu hem de bu işbirliğini barıştan sonra da sürdürmek imkânlarını görüşürler. Fakat Başkan Truman'ın kafasında Başkan Roosevelt'in aydınlık düşünce ve niyetleri yoktur. Churchill de İngiliz milletinin büyük bir çoğunlukla İşçi Partisine oy verdiğini hayretle öğrenir. Binbaşı Attlee yeni kabineyi kurar ve Churchill'in yerini olmak üzere Potsdam'a gelir. Churchili'in muhalefete düşmesi kısmen doktrinal inatçılığı yüzünden olmuştur. Acaba İşçiler, kuru bir şekilde Sovyet aleyhtarı olan basınları ile, iktisadda bu muhalefeti kaygılandıracak bir politika izleyebilecekler miydi? Trieste'de anti-faşistler tutuklanıyor, eski Polonyalı mülteciler Polonya'da yeni hükümetin taraftarlarına karşı tethişçi metodlar uyguluyor, İngiliz-Amerikan Genelkurmayı İtalyan Kurtuluş hareketini tasfiye etmeye ve Badoglio'nun daha önce yaptığı gibi yeni İtalya'nın güçlerini boğazlamaya çalışıyor, Yunanistan hapishaneleri yurtseverlerle dolup taşıyor, Orta Amerika demokratları sürgüne gönderiliyor ve Alman entrikaları İspanya ve Portekiz aracılığı ile tüm Amerkan kıtasına yayılıyordu. Bu şartlar altında Japonya Potsdam'dan kayıtsız şartsız teslim olması için bir ültimatom alıyor ve bunu hiç düşünmeden reddediyordu.

Potsdam Konferansı 2 Ağustosta sona erdi. Kararları önceki konferansların çizgisinde idi; ruhu hakkında bir hükme varmak için ise Hearst ve Mac Cormick basınlarının temel hükümleri kabul ediliyor, beş Büyüklerden kurulu bir Bakanlar Kurulu teşkil ediliyor, Müttefiklerin Almanya'ya

karşı izleyeceği politika saptanıyor — daha şimdiden Hit-'erci bir terör örgütü kurulmuştu — ve Tazminatlar düzenleniyordu: Cermanizmin savaş potansiyeli yok edilecekti; İngiliz - Amerikan bombardımanlarının bütün şiddetine rağmen. Renani ve Westphalia endüstrilerinin iki yıl içinde savaş öncesi randımanını vereceği hesap edilmişti. Konferans Polonya'nın yeni sınırlarını çizmiş, bu ülkenin, Alman nüfusa yer değiştirtmek suretiyle bağdaşık bir Devlet haline getirilmesi ve derin bir toprak reformu yapılarak demokratlaştırılması kararlaştırılmıştı. Pasifik meselesi de çözümlenmişti: Churchill ve Truman, Malezya'ya, Çin Hindine ve Japonya'ya yapılacak çıkarmalar için büyük planlar hazırlamışlardı; bunların uygulanması 1946 yılına kadar sürebilecekti. Sovyetler Birliğine gelince, Birleşik Amerika'ya Yalta'daki gizli anlaşma ile verdiği sözü tutmaya, yani Almanya'nın teslim olmasından üç ay sonra Pasifik ihtilâfının halline müdahale etmeye hazırdır.

6 Ağustos 1945'de bir Amerikan ucağı Hiroşima askerî üssünün üzerine ilk atom bombasını atar. Bu Birleşik Devletlerde üç ay önce başlanmış olan Fransız ve İngiliz bilimsel araştırmalarının ve Kanada'daki zengin uranyum madeni yataklarından yararlanılarak başlanılmış olan pratik çalışmaların sonucu idi. Tek bir bomba şehrin yarısından fazlasını tahrip etmişti. Dünya büyük bir heyecan dalgası ile sarsıldı: Almanların da atom enerjisini zaptetmeye çalıştıkları öğrenilmişti. Bu harika keşif Japonya'yı yenmeye yetecek miydi? 8 Ağustosta, Sovyetler Birliği de, Müttefiklerin isteğine uyarak, Japonya'ya savaş ilan etti. Mareşal Vassilevski Kore'ye ve Japon kuvvetlerinin bulunduğu Mançurya'ya girdi. Japonya bundan böyle iki cephede birden dövüşmek zorunda kaldı ve General Mac Arthur Rus-Amerikan işbirliğinin zaferi kaçınılmaz hale getirdiğini bildirdi. Ertesi günü ikinci bir atom bombası Nagasaki üzerine atıldı.

Japon Genelkurmayı, artık mukadder görünen hezimetin karşısında milletine ve Tarihe hesap vermek mecburiyetini duyarak yenilginin sorumluluğunu atom bombasına

yükledi. Atom bombası olmasaydı Japonya'nın yenilmesi imkânsızdı: bu tez, Birleşik Devletleri bu savaşın hakemi olarak görmek isteyen ve bu suretle temsil ettikleri ekonomik rejimi savunduklarını sanan herkes tarafından benimsendi. Bu itibarla, Amerikan komutanlığı ile mütareke isteyen Japon askerî kliki arasındaki müzakereler politik bir ortam içinde başladı. Görüşmeler yavaş ilerliyordu: Birleşik Devletlerin, Japonya'nın askerî cygıtının yanısıra sosyal sisteminin de yıkılmasını istemediği ve bunun için de İmparator Hiro-Hito'nun tahtını muhafaza etmesine önem verdiği açıkça belli oluyordu. Her türlü halk hareketine engel olmak için, Birleşik Amerika bu yarı-feodal monarşiyi desteklemekten geri kalmadı. Çin'de de buna benzer entrikalar dönüyordu: Sovyetler Birliği'nin 14 Ağustosna Çin'le imzaladığı cntlaşma bu manevralara ses çekmek amacını güdüyordu. Birleşik Devletler Pasifiği kendi denizi saydığından sosyalist Rusya'nın komşusu oluyordd. Japon başkomutanlığı bundan bazı sonuçlar çıkararak teslim şartnamesine rağmen Mançurya'daki Japon birliklerine silahlarını hemen bırakmamalarını emretti; bunlar, Ruslar 28 Ağustosta Port-Arthur'e girinceye kadar savaşarak geri çekildiler. Amerikalılar hem Japonya'ya hem de Şanghai'ye çıktılar ve çok geçmeden iki ülkede de büyük yatırımlara giriştiler. Çin'de Japonlar yavaş yavaş teslim oldular ve ateşkes anlaşması 2 Eylülde Tokyo Körfezinde imzalandı. Ikinci dünya savaşı bitmişti.

İşte bu kısa ve özetlenmiş hikâyeyi bu tarihî anda bitiriyorum. Bunun nedeni, savaşın bitmesiyle bir dönemin kapanmış olmasından ziyade, bir muhasebe yapmak imkânının belirmiş olmasıdır. Bunun esas itibariyle olumlu bir bilanço olduğunda şüphe yoktur.

Üç büyük Devlet arasındaki anlaşma başlıca totaliter Devletlerin, yani Almanya, İtalya ve Japonya'nın ezilmesini mümkün kılmıştır. Artık bu Devletlerin genişlemesi diye bir mesele kalmamıştır: dünyada saldırı kuvvetlerinin yeniden ortaya çıkmasını önlemek galip ülkelerin elindedir. İnsan-

lar arasında sürekli bir barış sağlamanın da bütün imkânlarına sahiptirler. Bu savaş gerçekten yeni bir uluslararası ruhun doğmasına vesile olmuş, Tahran, Kırım ve Potsdam Konferanslarında bu ruh İngiliz-Sovyet-Amerikan işbirliğini güçlendirmiştir. O kadar ki, başlıca savaş suçlularının bile bir listesi düzenlenmiş ve bunların ibret teşkil edecek şekilde cezalandırılmaları öngörülmüştür. Kazanılan zafer insanlar için yeni umut kapıları açmıştır.

Savaş aynı zamanda, halkların çarpışmalara katılmaları ölçüsünde, her tarafta sosyal hareketleri hızlandırmış ve dinamizmlerini arttırmıştır. Özgürlük için savaşmış olan bu aynı adamlar pek âlâ kendi öz çabaları ile Avrupa'nın yıkılmış ekonomilerini kalkındırabileceklerdi: yalnız bunun için özel tekellerin çıkarları yerine bilinçli bir üretim ve birlik halinde çalışma politikası yön vermeliydi olaylara.

Nihayet, savaş bir sosyalist rejimin mümkün olduğunu olaylarla — ne olaylar! — ispat etmişti. Kuşkusuz Rusya'daki hayat seviyesi henüz imtiyazlı kapitalist ülkelere oranla geriydi. Ancak, böylesine bir mücadeleden çıkarken kim, Rusya gibi dünyayı kurtarmış olan bir toplum hakkında meselâ kılık kıyafetine göre hüküm vermeyi aklından geçirebilirdi? Aslında, bu hayat standardının giderek iyileşmesi, sosyalist toplumun bütün işleri gibi, bir zaman meselesiydi. Önemli olan, sırası gelince birbirini izleyecek olan başarıların artık iktisadî buhran ve işsizlik gibi engellere çarpmayacak olması idi. Çünkü yüzyılın temel sorunu halledilmiş, üretim ve tüketim ilişkileri düzene sokulmuştu. Sovyetler Birliği, geleceği için son derece önemli olan bu barışı çılgınca alkışlamaktadır. Çünkü gelişmesinin ancak barış içinde mümkün olduğunu bilmektedir: teknik ilerleme sosyalizmin ortamıdır.

Oysa, bu noktada zafer bir engelle karşılaşmaktadır. Savaşa neden teşkil etmiş olan sorunu çözümlemiş olmak şöyle dursun, aksine şartlarını daha da ağırlaştırmıştı. Gerçekten de, ikinci cihan savaşı, Sovyet sosyalizmi ile kapitalist rejimin çelişkileri arasındaki olaylar ve bunların

yol açtığı tartışmalar sırasında patlak vermişti. Savaşın sonunda, bu tartışma aynı noktada durmakta, hattâ savaşın sebep olduğu ıztıraplar ve yıkıntılar onu daha da had bir safhaya getirmiş bulunmaktadır.

Fransa'nın durumu bu bakımdan oldukça anlamlıdır. Hükümetlerinin ekonomisini kalkındırmak için girişmiş oldukları çeşitli teşebbüslerin hepsi savaştan önce başarısızlığa uğramıştı. Fransız burjuvazisinin liderleri, politikalarının iflası karşısında, çoğunlukla ihonete ve düşmanla işbirliğine itilmişlerdi. Kurtuluştan sonra kurulan geçici hükümet bunları ekonomik işlerin başından hiç bir suretle uzaklaştırmamıştı. General de Gaulle'ün idama mahkûm edilmiş olan Mareşal Pétain'i affetmesi bu politikaya yön vermişti. Ondan yararlananların muhafaza etmek istedikleri sistemin çerçevesi içinde, eski ve yaralı bir Fransa, hem kapitalist çıkarları korumak hem de kalkınmasını gerçekleştirmek işini bir arada yürütebilecek miydi? Düşman işgalinin ülkeye mal olduğu beş milyon frank tutarındaki masraflar karşısında, kapitalizm nasıl bir mucize gösterip, normal zamanlarda bile gerçekleştirilememiş olan bu kalkınmayı sağlayabilecekti? Bu o kadar imkânsız bir mucizeydi ki, Fransız yöneticileri daha şimdiden İngiliz yardımından medet ummaya başlamışlardı. Eski Fransız - İngiliz birliği projesinin uzantısında, bazıları bir «Hıristiyan uygarlığı» blokunun kurulmasından bahsediyorlardı. İspanyol basının da desteklediği bu projeyi, bir yıl önce, bazı İngiliz çevrelerinin de muvafakatıyle, General Franco önermişti. Batı bloku böylece kapitalist ekonominin Avrupa'da ayakta kalabilmesinin son şansı olarak görünüyordu. Bunun için, İngiltere'nin yönetiminde, tek başlarına savaş sonrasının bin bir zorluklarını yenmelerine imkân bulunmayan Devletlerin bir araya gelmeleri gerekiyordu. İspanya'dan İskandinav ülkelerine kadar, İngiliz ekonomisine bağlı milletlerin kaynaklarını ve politikalarını koordine edecek böyle bir blokun içinde sırası gelince Almanya da yerini alacaktı. O Almanya ki, yapısı ve faaliyetleri barışın en

can alıcı sorunu olarak ortada durmaktaydı. Çeşitli cepheleriyle bu Batı bloku fikri çabucak çekici olmaya başladı: kapitalizmin ömrünü uzatmak isteyen ve son yılların olaylarından hiç bir ders almamış olan herkes ona dört elle sarıldı. Ne var ki, Batıda kapitalist ekonomiyi kurtarma çabası finansmana bağlıydı. İngiltere tarihî rolüne devam edip bir kez daha koalisyonların bankerliğini yapabilecek miydi? Çünkü öngörülen blokun anti-Sovyetik yönü onu teklif edenlerin kimliklerinden açıkça belli oluyordu.

Barış İngilizleri sıkıntılı bir ihracat ve ithalât problemi ile karşı karşıya bırakmıştı. Geri ve savaştan yorulan endüstrilerinin, beslenme ve imar ihtiyaçlarının ve mali yüklerinin — savaş İngilizlere bir kaç yüz milyar dolara mal olmuştu — dünya pazarlarında Amerika'ya, Kanada'ya ve Avustralya'ya karşı mücadele edebilmelerini imkânsız kıldığını biliyorlardı. İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth) artık bir görüntüden başka bir şey değildi, arkasında halkların bağımsızlık istekleri ve homurdanmaları yükseliyordu. Birleşik Devletlerin «ödünç verme-kiralama» kanununu aniden ilga etmesi İngiltere'de öyle bir iç sarsıntı yaratmıştı ki, uzmanları hemen New-York'a koştular. Bu sıkıntının itirafı City için ne kadar acı olursa olsun, ticarette olağanüstü ve umulmadık bir gelişme kaydedemediği takdirde İngiltere Birleşik Devletlerin uydusu haline gelmeye mahkûm görünmektedir. Daha denizlere hâkim olduğu bir dönemde başlamış ve Kuzey Amerika'yı kapitalist ülkelerin liderliğine doğru sürüklemiş olan süreç bugün artık tamamlanmıştı. İngiltere'nin Amerika karşısındaki durumu, Fransa'nın asrın başından beri İngiltere'ye karşı olan durumuna benzemişti: buna İngiliz-Amerikan dayanışması adı verildi. Kapitalist ekonominin Avrupa'da kısmî ve tamamen geçici bir selâmete erişebilmesi için, Avrupa her şeyden önce Amerika'nın niyetleri ile ilgilenmek zorundadır. Avrupa sosyal rejimini ancak bağımsızlığı pahasına koruyabilecektir. Avrupa barışla birlikte her zamankinden beter bir kargaşa içine sürüklenmiştir. Ancak bu

uyduluk tehlikesi rejimin efendilerini pek tedirgin etmediğinden, bunlar birer birer Birleşik Devletlere avuç açacaklardır. Amerika savaş sanayii ve üretimin harikulâde çabaları onun bu iş için biçilmiş kaftan olduğunu göstermektedir. Washington'un ekonomik nüfuzu bütün dünyaya yayılmıştır.

Fakat işte aylardan beri Amerikan iktisatçıları geleceğin pazarlarını hesaba katarak — çünkü Birleşik Devletlerin de kapitalist dünyaya ihtiyacı vardır, tıpkı kapitalist dünyanın Amerika'ya ihtiyacı olduğu gibi — barış ekonomisine dönüşün sorunlarını halletmeye çalışmaktadırlar. 1944 yılının üretimin tümü bakımından rekor bir seviyeye çıktığını bilmelerine rağmen, aynı zamanda düşüşün başladığını da bilmektedirler: Amerika'da savaş hiç bir yıkıntıya yol açmamış, aksine Roosevelt'in kesin bir çare bulamamış olduğu işsizlik sorununu savaş halletmişti. Yabancı ülkelerin, askerî imalâtın hızlandırdığı teknik ilerlemeler sayesinde artan ihtiyaçları ne olursa olsun, işsizliğin barışla birlikte yeniden ortaya çıkacağını görmek zor değildi: örneğin, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması işsizlik sorununu çözümü imkânsız bir hale getirebilirdi. Tekniğin şaşmaz ilerleyişi — kapitalist rejimin en büyük derdi — kapitalizme öldürücü darbeler indirmekte, istatistiklere göre savaş fabrikalarından ve ordudan dönen en az on milyon işsiz sokakları aşındırmaktadır. Böylece, dışardan, hele harabe halinde bir Batı ile karşılaştırıldığından, bolluk içinde yüzer gibi görünen Amerikan toplumu, on yıl önce olduğu gibi yenilmesi imkânsız zorluklarla karşı karşıya bulunmakta, özel tekelleri üretimi paylaştırmayı beceremektedir. Beşerî ve maddî kaynaklarını, savaş zamanındaki üretim imkânlarını barış zamanında da muhafaza etmeyi sağlayacak şekilde örgütlemekten âciz olan bu toplum, savaşın kendisine mükemmel bir çıkar yol gibi göründüğü aynı yerde saymaktadır. Denilebilir ki, emperyalizmin şiddet eğilimlerinin kaynağı olan ekonomik ve sosyal şartlar hâlâ mevcuttur.

Kapitalist sistemin efendileri kendi toplumlarının geleceğini barışçı yollarla teminat altına almaktan, 1939'da olduklarından da daha âciz oldukları içindir ki, faşizmin kökünü kazımaya yanaşmamakta ve üçüncü bir dünya savaşına bel bağlamktdırlr. Akılları sıra, tam bir yükselme halinde bulunan Sovyetler Birliği ile tam bir çözülme halinde bulunan kapitalist toplum arasındaki dramatik ikilik ancak bu sayede halledilebilecektir. Bazı Amerikan çevreleri, sırrını saklamak istedikleri atom bombası sayesinde dünyanın yönetimini ellerinde tutmayı umar ve savaş sırasında elde edilmiş olan çeşitli önemde 434 üssü muhafaza etme niyetlerini açıklarlarken, Batı blokunun taraftarları, Almanya'nın da bu bloka girmesiyle, «Doğudan gelecek bir düşmana karşı» savaşacak bir Genelkurmay teşkilâtı kurmayı düşünmektedirler.

Eğer insanlığın yeni bir tekniğin atom enerjisinin eşiğinde bulunduğu ve bunun insanın doğa kuvvetlerine daha geniş ölçüde hâkim olmasına ve insan emeğinin yükünün geniş çapta azalmasına yol açacağı doğru ise, Nagasaki'ye atılan bomba, bu kadar geçici ve nisbî bir tekele dayanarak büyük Devletler arasında birlik sağlamayı küçümseyen bir uluslararası politika için bazı hayal kırıklıkları yaratacaktır. Nitekim, atom bombasının kara ordularının ve özellikle bu son savaşta o kadar önemli bir rol oynamış olan topçu kuvvetlerinin rolünü ortadan kaldıracağı ispat edilmiş olmaktan uzaktır. Gerek bu mülâhaza, gerekse, Birleşik Devletlerde olsun, Avrupa'da ve Asya'da olsun, demokratik güçlerin dünya çapındaki atılımları, kapitalist rejimin ceberut yöneticilerini uzun boylu düşündürecek niteliktedir. Bu efendiler, kazanacaklarından emin olsalar çıkarmakta bir dakika tereddüt etmeyecekleri yeni bir dünya savaşının felâketlerini dünya milletlerinden esirgeseler daha iyi ederler.

Toplumların hangi yolları tuttuklarını ve insanın büyüklüğüne gelecekteki katkılarının ne olacağını şimdiden görür gibi olmuyor muyuz?

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA SİYASETİNİN ÖNEMLİ MESELELERİ

(Dr. Jur. Reşat Sagay'ın Kronolojisi esas alınarak hazırlanmıştır.)

1. SAVAŞIN SONU

AVRUPA'DA : II. Dünya Savaşının çoktan görünmüş olan sonu, 1945'te geldi. Alman orduları, uzun süre tek cephe olan Doğu'nun yanısıra, artık Batı ve Güney'de de döğüşmek zorundaydılar. Almanya, genişlemesinin en yüksek noktasında bile, sürekli olarak yararlanabileceği yeni ekonomik kaynaklar ele geçirememişti. Almanya, Japonya ve İtalya'nın kendi öz üretim temelleri ise, üstelik savaşın tahribatından, bombalanmalardan,vb. sonra, bu kadar uzun ve tüketici bir gayreti sürdürebilecek nitelikte değildi. İstilâcı ülkeler, ele geçirdikleri ülkelerin halklarına da hiçbir zaman boyun eğdiremediler. 1945 yılında, olaylar kaçınılmaz bir hızla gelişti.

12 Ocak 1945'te Doğu Prusya'da Sovyet taarruzu başladı. 17 Ocak'ta Varşova Sovyet orduları tarafından alındı. 13 Şubat'ta Budapeşte'de Alman mukavemeti son buldu. 12 Mart'ta Ruslar, Oder nehrinin sol kıyısındaki Küstrin'i ele geçirdiler. 27 Mart'ta da Dantzig'i zaptettiler. Sovyet orduları 29 Martta Avusturya sınırını geçti ve 30 Mart'ta da Çekoslovakya'ya girdi. Beri yandan, Alman tümenlerinin çok büyük kısmının hâlâ Doğu cephesinde ve Sovyet saldırısı önünde ümitsizce eziliyor olmasından da yararlanan İngiliz ve Amerikan müttefik orduları Batı'dan hızla ilerliyorlardı. 7 Mart'ta Rhine nehri üzerinde Remagen'de ilk köprü kurulmuştu. Amerikalılar 11 Nisan'da Hanover'e girdiler. Aynı gün, Nazizmin insanlığa karşı korkunç cinayetlerinin somut delili olan Buchenwald toplama kampı, Amerikalılar tarafından kurtarıldı. 20 Nisan'da Amerikan birlikleri Nüremberg'e girdiler. 16 Nisan'da Oder'den baş-

layan ve Berlin'e yönelen, Jukov ve Koniev tarafından düzenlenmiş Sovyet genel saldırısı ise, 19 Nisan'da Alman Oder savunma hattını altmış kilometrelik bir cephe üzerinden yarmıştı. 23 Nisan'da Berlin artık kuşatılmıştı ve ilk Sovyet öncüleri şehre giriyordu. 25 Nisan'da Sovyet ve Amerikan birlikleri, Elbe üzerindeki Torgau'da buluştular. 29 Nisan'da, İtalya'da kalan Alman birlikleri teslim oldu. Hitler'in intiharından sonra 2 Mayıs'ta Berlin aynı yolu izledi. Artık Alman mukavemeti diye birşey kalmamıştı. 3 Mayıs'ta Hamburg ve Lübeck İngiliz-Amerikan birlikleri tarafından işgal edildi. 4 Mayıs'ta Kuzey-batı'daki Alman kuvvetleri Müttefiklere teslim oldu. 7 Mayıs'ta Reims'ta ve 8 Mayıs'ta Berlin'de de, Hitler'in 1000 yıl süreceğini iddia etmiş olduğu Nazi Reich'ının genel teslim işlemi tamamlandı. Çekoslovakya'da kalan Alman kuvvetleri ise 11 Mayıs'ta teslim oldular.

PASİFİK'TE : Aşağı yukarı aynı sıralarda, Japonya'nın direnci de kırılmış bulunuyordu. 7 Mart 1945'te Tokyo'nun bombalanması, 130.000 ölüye yol açmıştı. 1 Nisan'da Okinava adası için büyük bir mücadele başladı, Amerika'nın toplam kayıplarının 50.000'i, Japonlarınkinin ise 120.000'i bulacağı bu muharebe, ancak Haziran sonunda sonuçlanacaktı. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı 8 Ağustos'ta savaşa girmesi ve diğer yandan, 6 ve 9 Ağustos tarihinde Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları, Japonya'yı 14 Ağustos'ta kayıtsız şartsız teslim olmaya mecbur etti. 2 Eylül'de, Tokyo koyunda «Missouri» zırhlısında teslim merasimi tamamlandı II. Dünya savaşı sona ermişti.

SAVAŞ SUÇLULARI: Savaşın bitmesiyle birlikte, bu savaşı çıkaran ve gerek kendi halkına gerekse bütün insanlığa karşı korkunç cinayetlerle sürdüren savaş suçlularından da hesap sorulmasına girişildi. En büyük suçlu, Alman Nazizminin lideri Hitler'i ele geçirmek mümkün olmadı : 22 Nisan'da, sonuna kadar Berlin'de kalacağını ilân eden Hitler, 30 Nisan öğleden sonra sığına-

ğında intihar hetmişti. Propaganda Bakanı Goebbels de şefini izledi. İtalyan faşizminin, «eski Roma İmparatorluğunu yeniden kurma» hülyasındaki lideri Benito Mussolini ise, 28 Nisan'da İtalyan partizanları tarafından öldürülmüş ve bacaklarından asılmıştı. 9 Mayıs'ta Goering teslim oldu. 22 Mayıs'ta, Geçici Reich hükümetinin başı Amiral Doenitz, Amiral von Friedenburg, Mareşal Keitel, General Jodl ve General Speer, Flensburg'da tevkif edildiler. Von Friedeburg intihar etti. 14 Haziran'da da von Ribbentrop tevkif edildi. Fransa'da Nazilerle işbirliği yapmış olan kukla hükümet başkanı Pierre Laval, 15 Ekim'de idam edildi. 18 Ekim'de ise Nuremberg davası başladı. 1946 Ekim'inde sonuçlanan bu davayla, baş suçlular ölüm ve ağır hapis cezalarına çarptırıldılar. Fakat insanlığa karşı işlenen cinayetlerin sayısız faili, savaş sonrasının yeni siyasî gerilimlerinden de yararlanarak yakayı kurtarabildiler. Aradan yirmi yedi yıl gibi bir zaman geçtiği halde, Almanya'da ve diğer ülkelerde, kendilerini gizlemeyi bilmiş ve hatta yeniden yüksek mevkilere gelmiş bazı eski Nazilerin açığa çıkarıldığı ve yargılandığı görülmektedir.

2. SAVAŞ SONRASI DÜNYANIN ALDIĞI ŞEKİL VE BAŞLICA GÜÇLER

Alman, İtalyan ve Japon faşizminin dünya hegemonyası emellerine karşı harbe giren devletler grubu, aslında, ortak tehlike geçer geçmez belirginlik kazanan sistem, görüş ve menfaat ayrılıkları içeriyordu. Savaşın son yılından itibaren derinleşen bu ayrılıklar, savaş sonrası dünyasını şekillendirmede önemli rol oynadı.

Bir yanda ABD ve İngiltere, diğer yanda ise SSCB, birbirlerine karşı tutumlarını gitgide sertleştirdiler. Daha 1945'te, 4-11 Şubat arası yapılan Yalta Konferansında, Churchill'in SSCB'ye karşı Roosevelt'e göre daha sert bir kısıtlama ve kordon altına alma politikası olduğu ortaya çıkmıştı. 1945 Mart ayında Eisenhower, Berlin üzerine yürümemek kararını açıkladığında, Churchill buna Rus nüfuz alanının genişlemesine imkân vereceği gerekçesiyle karşı çıkmış, Batılı müttefiklerin Almanya ve Orta Avrupaya Sovyetlerden önce girip hâkim olmaları gerektiğini savunmuştu. Roosevelt'in 4 Nisan 1945'te ölümü üzerine yerine geçen Harry Truman, Churchill'in tasarladığı politika ile mutabıktı. Bununla beraber, Yalta Anlaşmalarında kararlaştırılan işgal bölgeleri tasarısının 5 Haziran'da ilk toplantısını yapan Müttefiklerarası Askerî Kontrol Komisyonunca uygulanması kaçınılmazdı. 21 Haziran'da Amerikalılar, Sovyetlere ayrılan işgal bölgesinin kendi ellerinde bulunan kesimlerinden çekilmeye başladılar. 17 Temmuz - 2 Ağustos arasında toplanan Potsdam Konferansında Truman ve Churchill, Anglo-Amerikan nüfuz alanını, Doğu Avrupa ülkelerini tekrar kapsayacak şekilde genişletmeyi

başaramadılar. Bu arada Churchill, İngiliz seçimlerinde yenilerek Başbakanlığı İngiliz İşçi Partisi lideri Sir Clement Attlee'ye terketti. 1946 yılı, eski müttefiklerin gitgide birbirlerinden uzaklaşmalarıyla geçti. 12 Mart 1947'de, ideolojik ve siyasi mücadele iyice açığa çıktı: Bu tarihte ABD Cumhurbaşkanı Truman tarafından açıklanan ve kendi adıyla anılan Amerikan siyaseti, Batı ülkelerinin iktisadi, siyasi ve askeri nüfuz alanlarının Sovyet sisteminin yayılmasına karşı korunması için, savaştan en güçlü Batı ülkesi olarak çıkan ABD'nin sistematik olarak müdahalede bulunmasını öngörüyordu. Günümüze kadar gelen dönemde Amerikan siyasetinin esas muhtevası bu olacaktı.

Bununla beraber, bu esas muhteva etrafında, başvurulan taktikler daima büyük çeşitlilik göstermiştir. ABD'nin attığı ilk adım, iktisadi ve siyasi bakımdan kendisine yakın olan Batı Avrupa hükümetlerinin sağlamlaştırılması ve «Truman Doktrin» çerçevesinde birleştirilmesi oldu. 5 Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı General George C. Marshall, Batı Avrupa'nın bu doğrultuda yeniden kurulması için Marshall Planı'nı ortaya attı. Başlangıçta şeklen katılmaya davet edilen SSCB, 27 Haziran'da toplanan Paris Konferansı'nı 2 Temmuz'da terketti. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Marshall Planı'nın Avrupa'yı ekonomik kontrol altına almak amacını güttüğünü öne sürdü. 12 Temmuz'da, ABD taraftarı on altı Batı Avrupa devleti, Marshall Planı'nın uygulanması konusunda toplandı. Fransa, İngiltere ve ABD, Alman ekonomisinin de yeniden düzenlenmesi ve bu camia içine alınması konusunda anlaştılar. Bu «Onaltılar Konferansı» nın, ABD'ye verilecek Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı'nı hazırlayarak 22 Eylül'de sonuçlanmasından sonra, 1 Nisan 1948'de Amerikan Kongresi, uygulanması 1952 yılına kadar sürecek olan «Marshall Planı» nı kabul etti. 3 Nisan 1948'de Washington, «On Altılar Programı» na dayanarak Dış Yardım Kanunu'nu çıkarttı. 16 Nisan'da ise «Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı» (OEEC) kuruldu. 11 Haziran'da Amerikan Kongresi, barış

zamanında ve Amerika kıtası dışında da olsa, ABD'nin millî güvenliğini ilgilendiren bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara katılmak için ABD Hükümetine yetki verdi. Bu kanun NATO paktının habercisiydi. NATO ABD, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Fransa, Portekiz, İzlanda, İtalya ve Kanada'nın katılmasıyla, 4 Nisan 1949'da Washington'da imzalandı. Türkiye ve Yunanistan'ın 1952'de, Batı Almanya'nın da 1955'te katılmasıyla 15 devleti kapsar oldu. NATO Silahlı Kuvvetleri'nin kurulması ve ABD'nin üye devletlere askeri yardım yapması kararlaştırılan noktalar arasındaydı. NATO Askeri Komisyonu tarafından 27 Ekim 1950'de teşkiline karar verilen Atlantik Başkumandanlığına, 19 Aralık'ta Eisenhower getirildi. Bunun yanısıra, Batı ve Güney Avrupa ülkeleri, ABD dış politikasıyla uyuşan hedefler etrafında ve fakat kendi özel menfaatlerini de gözönünde bulundurarak, kendi içlerinde örgütlenmeye de gittiler. 5 Mayıs 1949'da, on Batı Avrupa devleti, bir «Dışişleri Bakanları Komitesi» ne ve bir de «İstişari Komite» ye sahip olacak bir Avrupa Konseyi'nin kurulmasını kararlaştırdılar. Avrupa İstişari Asamblesinin ilk toplantısı, 10 Ağustos 1949'da Strazburg'da yapıldı. Böylece teşekkülü yolunda ilk adımlar atılan Batı Avrupa ülkeleri topluluğu, bu dönemde, mensup oldukları blok içinde ABD'ye göre çok ikinci dürumdaydılar. Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve — Atlantik ülkeleri ittifaklarına dahil olmamakla birlikte, aynı ABD taraftarı politikanın bir parçası olan — Japonya gibi kapitalist sanayi ülkeleri, harpten çok bitkin, harap durumda çıkmışlardı. Yeniden güçlenmelerinin, ABD ile aralarındaki genel uyuşma çerçevesini korumakla birlikte belli iktisadi ve siyasi konularda aralarında çelişmelerin belirmesine yol açması, nisbeten yeni bir olaydır. Bununla beraber, daha bu savaş sonrası yıllarında bile, Batı Almanya'nın, bu sefer ABD camiası içinde, gücünü toparlama ve ikinci - üçüncü sıralara yükselme yolunda olduğunu; bunun özellikle Fransa'nın tepkilerine ve rekabetine yol açtığını görebiliyoruz.

Daha 10 Mart - 24 Nisan 1947'de, Almanya ile ilgili olarak toplanan Moskova Konferansında, Almanya'yı yeniden canlandırarak ABD dış politikasının önemli bir dayanağı haline getirmek isteyen Batılı müttefiklerle Sovyetlerin anlaşmaları mümkün olmamıştı. İngiliz ve Amerikalıların başı çekmesiyle, Batılı müttefiklere ait Almanın işgal bölgeleri hızla birleştirildi. Almanya'nın tekrar canlanmasından kendi menfaatleri açısından çekinen Fransa'nın kısmi muhalefeti ikinci planda kaldı. 6 Mayıs 1948'de başlayan, Almanya ile ilgili üçlü görüşmelerde, Fransa, Ruhr havzasının kontrolünden vazgeçilmesini kabul etti. General De Gaulle, 1 Haziran'da başlayan, Batı Almanya'nın statüsü müzakerelerindeki eğilimin aleyhinde idi. Fakat 17 Haziran'da Fransız Asamblesi, bazı itirazi kayıtlarla, Londra Anlaşmasını genel olarak onayladı. 19 Haziran'da ise, ABD, İngiliz ve Fransız işgal bölgelerinde ortak para reformu ilan edildi. Mark kıymetlendirildi. 16 Şubat 1949'da ise Almanya'daki üç Batı işgal bölgesinin gümrük birliği meydana getirildi. 8 Nisan'da Batılı müttefikler, üçlü işgal ve NATO siyaseti ile bağdaşan bir özerkliği Almanya'ya veren «Üçler Anlaşması» nı Washington'da imzaladılar. Böylece iktisadi, siyasi ve askeri temelleri atılan yeni devlet, 23 Mayıs'ta «Federal Alman Anayasası» nın ilanıyla, Batı işgal bölgesinde teşekkül etti. 12 Eylül 1949'da Federal Almanya parlamento seçimleri yapıldıktan sonra, Theodor Hess Cumhurbaşkanı seçildi; 15 Eylül'de de Konrad Adenauer Şansölyeliğe getirildi. 21 Eylül'de Batı Almanya'da yeni ve daha serbest bir işgal statüsü ilân edildi. Bundan sonra, bu sefer Saar meselesi yüzünden, Fransız - Alman ilişkileri tekrar gerginleşti. 16 Ocak 1950'de Adenauer, Saar'ın «kalben ve hukuken Alman» olduğunu öne sürdü. Fakat bu iki devlet, aynı temel iktisadi, siyasi ve askeri menfaat birliği içinde olduklarından, 9 Mart'ta Adenauer'in bir Fransız-Alman birliği teklifinde bulunmasından sonra 30 Mart'ta Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Almanya ile Saar'ı

Avrupa Konseyi'ne girmeye davet etti. 13 Haziran'da da Batı Alman hükümeti bu daveti kabul etmeye karar verdi. 26 Mayıs 1952'de, Federal Almanya ile, ABD, İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkileri düzenleyen bir konvansiyon imza edildi. Buna rağmen, Saar meselesinde ortaya çıkan Fransız-Alman gerginlikleri, zaman zaman keskinleşmeye devam ettiler. 1 Ağustos 1952'de başlayan, Saar konusundaki Fransız-Alman görüşmeleri, 25 Ekim'e kadar sürdü ve başarısız oldu Bu arada Almanlar, Saar-Fransa ekonomik birliğinin feshini ve Almanya taraftarı partilere bu bölgede müsaade edilmesini isteyen bir muhtırayı, 20 Ağustos'ta Paris'e verdiler. 15 Mayıs 1953'te, Saar'ın iç otonomisini kuvvetlendiren bir Fransa-Saar anlaşması imzalandı. 23 Ekim 1954'te ise, ABD, Ingiltere, Fransa ve Batı Alman hükümeti arasında, Federal Alman egemenliğinin tam olarak kurulmasını ve işgal rejiminin son bulmasını içeren Paris Anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmaya, üç eski galip ülkenin, Batı Almanya'da asker bulundurma hakkının tanınması dahildi. Fransız Meclisi, Paris Anlaşmalarını, 260 aleyhte ve 74 çekimser oya karşı 287 oy ile güçlükle onaylayabildi. Fransız Cumhuriyet Konseyi'nin de Paris Anlaşmalarını tasdik etmesinden sonra, 5 Mayıs 1955'te Federal Almanya NATO'ya da üye oldu. Aynı yılın 23 Ekim'inde Saar'da yapılan referandum, Saar'ın Batı Almanya'ya bağlanmasının kesinleşmesi sonucunu verdi. Saar, 1 Ocak 1957'de politik yönden, 1 Ocak 1958'de de ekonomik yönden Almanya'ya bağlandı. Gerçi Atlantık Camiası içinde gerek özel olarak Fransız-Alman rekabeti, gerekse, daha genel olarak, ikinci sıradaki Batılı sanayi ülkeleri ile ABD arasındaki çelişmeler ve rekabet, 1960'lara varıldığında, yeni yeni olaylarla tezahür ederek gitgide açıklık kazanacaktı. Fakat, ABD, İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerin, ABD'nin önderlik ettiği bloklaş-

ması esas olarak II. Dünya Savaşını izleyen üç-dört yıl içinde tamamlanmış bulunuyordu. (1)

Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin bu bloklaşması karşısında, Sovyetler Birliği ve Sosyalist sistemi benimseyen Doğu Avrupa ülkeleri de bloklaşarak, savaş sonrası dünyasının bir diğer büyük kampını meydana getirdiler.

16 Ağustos 1945'te, SSCB ile Polonya Oder-Naisse sınır hattı üzerinde anlaştılar. SSCB atom enerjisini kontrol maksadıyla, Washington tarafından teklif edilen «Baruch Planı» nı 31 Aralık 1946'da reddetti. II. Dünya Savaşı sırasında feshedilmiş olan Komintern'in yerine 5 Ekim 1947'de Kominform (Komünist Enformasyon Bürosu) kuruldu. Çekoslovakya'da 25 Şubat 1948'de Benes, iktidarı komünist Clement Gottwald'a bıraktı. Aynı yılın 18 Mart'ında, Moskova'da Sovyetler Birliği ile Bulgaristan arasında bir ittifak anlaşması imzalandı. Tito Yugoslavya'sı 28 Haziran 1948'de. Kominform'dan çıkarıldı ve o andan itibaren ayrı ve Batı ile Doğu arasında «tarafsız» gözüken bir yol izlemeye koyuldu. 30 Aralık'ta ise, Romanya kıralı Mişel'in tahtından feragat ederek ülkeyi terketmesiyle, bu ülkede de sosyalist bir iktidar kurulmasının adımları atıldı. 24 Ocak 1949'da, SSCB ile yeni yeni kurulan Halk Demokrasilerinin ekonomik planlarını koordine edecek bir «Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi» (COMECON) vücude getirildi. SSCB ve sosyalist rejimi benimseyen müttefikleri, NATO'yu kendilerine karşı bir saldırı hareketi olarak telakki ettiler. 21 Eylül 1949'da Sovyet atom bombasının patlatılması, 5 Ağustos 1953'te de Malenkov'un, SSCB'nin hidrojen bombasına malik olduğunu ilan etmesi, Amerika'nın bu alandaki tekeline son verdi. 7 Ekim 1949'da, Doğu Almanya topraklarında Demokratik Alman Cumhuriyeti ku-

---

(1) ABD. Japonya ile sıkı ilişkilerini ayrıca düzenlemiş, 8 Eylül 1951' de San Francisco'da Japonya ile hem bir Barış Anlaşması, hem de bir Güvenlik Anlaşması imzalayarak, kendine Uzak Doğu'da, özellikle Çine karşı önem kazanan bir müttefik sağlamıştır.

ruldu. Otto Grotewohl başkan seçildi. Aynı yılın 30 Kasım'ında Doğu Berlin Belediyesinin, 9 Aralığında ise Batı Berlin Belediyesinin ayrı ayrı kurulmasıyla, biri Batı, diğeri Doğu blokuna mensup iki ayrı Almanya'nın yaratılması tamamlanmış oldu. 14 Mayıs 1955'te SSCB, Arnavutluk, Bulgaristan, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Polonya, Almanya ve Çekoslovakya arasında Varşova Güvenlik Paktı'nın imzalanmasıyla, SSCB ve müttefikleri askerî bağlarını da sistemleştirmiş oluyorlardı.

Bununla beraber, Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin kampına karşı ve onunla mücadele içinde teşekkül eden sosyalist ülkeler kampı, yalnız Doğu Avrupa ile sınırlı değildi. II. Dünya Savaşının hemen ertesinde, uzun süren bir iç savaş sonunda, sosyalist ülkelerin arasına Çin de katıldı. Çang Kay-Şek'in önderliğindeki Kuomintang Partisi ile Mao Zedung'un Komünist Partisi, II. Dünya Savaşı boyunca Japon istilasına karşı iyi-kötü birlikte mücadele etmişlerdi. Japonya'nın yenilgisiyle birlikte, ülke içinde kimin iktidara geleceği meselesi ortaya çıktı Kuomintang ile Komünist Partisi kuvvetleri arasında yeniden çatışmalar başgösterdi. Bu çatışmalara nihayet vermek ve Çang Kay-Şek'in durumunu kuvvetlendirmek maksadıyla 1945 Aralık'ında Çin'e gönderilen General Marshall da bir sonuç alamadı ve mücadele, büyük çapta bir iç savaşa döndü. Üç yıl süren bu iç savaş, Kuomintang partisinin ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Çang Kay-Şek'in istifasından sonra ,22 Ocak 1949'da Komünistler Pekin'e girdiler, müteakip aylarda da bütün Çin'de iktisadi ele geçirdiler. Mao Zedung'un sosyal sistemini «demokratik halk diktatörlüğü» diye adlandırdığı yeni Çin devleti, 21 Eylül'de Çin Halk Cumhuriyeti adını aldı. Aynı yılın 8 Kasım'ında da Kuomintang taraftarları, Formoza adasına yerleştiler ve «Milliyetçi Çin» adıyla ayrı bir devlet kurdular.

Bu gelişmelerle, son yirmi yedi yıllık dünya tarihinin önemli güçlerinin bir kısmı, kesinlikle ortaya çıkmış oluyordu 1950'lerin ortalarına kadar meydana çıkan bloklaşma,

biçimsel olarak günümüze kadar da gelmiştir. Fakat daha sonraki gelişmeler, bu bloklaşmalar içinde veya çerçevesinde, güç ilişkilerinin değişmesine yol açmamış değildir. Daha ilerde göreceğimiz gibi, ABD ile müttefikleri arasında, bugün gitgide artan bir rekabet mevcuttur ve bu ülke, Batı dünyası üzerindeki hakimiyetinin gitgide zayıflaması ve daha az mutlak bir hal alması durumu ile karşı karşıyadır. Beri yandan, II. Dünya Savaşı ertesinde teşekkül eden geniş sosyalist blok, çok daha sert mücadele ve bölünmelere sahne olmuştur. 1950'lerin ikinci yarısını ve 1960'ları ele alırken, Sovyetler Birliğinde Kruşçev'in önderliğinde yaratılan iktidar ve politika değişikliğini izleyecek ve bu değişikliklerin. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ve Arnavutluk'un Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalizmden tekrar kapitalizme döndüklerini öne sürmelerine yol açtığını göreceğiz. Böylelikle, Çin görüşüne göre, ABD'nin önderliğindeki Batı bloku ile SSCB'nin önderliğindeki Doğu Avrupa bloku arasındaki çatışma, kapitalist ve sosyalist sistemlerin mücadelesi niteliğini kaybedecek, açık bir dünya hegemonyası mücadelesi niteliğini alacaktır. Beri yandan, yine bu görüşe göre bugün Arnavutluk, Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam ile birlikte sosyalist ülkeler blokunu meydana getirmekte olan Çin, 1960'ların sonlarında büyük güç kazanarak dünya siyasetinde günden güne daha önemli bir rol oynamaya başlayacaktır. Böylelikle, 1970'lerin başlarında, ABD ve SSCB gibi iki süper devletin dünya hakimiyetinin, başka gelişmiş ve güçlü ülkelerin artan muhalefetiyle karşılaştığını göreceğiz. Fakat bütün bunlara geçmeden önce, Batı ve Doğu ülkeleri, veya başka bir deyişle, kapitalist ve sosyalist sistemler arasındaki mücadelenin hangi alanda cereyan ettiğini görmeliyiz. Çünkü yukarıda meydana gelişini özetlediğimiz büyük gelişmiş ülke blokları dünya ülkelerinin sayıca küçük bir kısmını kapsamaktadır ve bakış açısının bunlarla sınırlı kalması, bunlar arasındaki çatışmanın, birbirlerine karşı iktisadi ve askeri vaziyet almalarından ibaret olduğunun sanılması, II. Dünya Savaşı sonrası dünyasının çok yanlış anlaşılması sonucunu verir.

3. DÜNYANIN GERİ KALMIŞ BÖLGELERİ

Aslında, II. Dünya Savaşından sonrakı Batı ve Doğu bloklaşmasının çekirdeği, Kuzey Amerika ve Batı ve Doğu Avrupa ile sınırlıdır. Güney Amerika'nın Afrika'nın tamamı, Asya'nın bütün güneyi ve güney-doğusu, belli bir anda şu veya bu bloka yakınlık gösterebilir ve hattâ Batı veya Doğu ittifaklar sisteminin kapsamına girebilir. Ama dikkatli bakarsak, bu geniş alandaki ülkelerin, hiçbir zaman dahil oldukları blokların yönetici çekirdekleri içinde yer almadıklarını görürüz.

Güney Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Güney ve Güney-doğu Asya ülkelerinin ortak özelliği, iktisadî ve sosyal bakımdan geri kalmış ve siyasî bakımdan da naylı istikrarsız bir durumda bulunmalarıdır. Bu, hemen bütün hallerde, ya eski bir sömürge imparatorluğuna mensup bulunmuş olmanın, veya siyasî bağımsızlığını şekilde kaybetmeksizin iktisadî bağımsızlığını yitirmiş olmanın sonucudur. Bu geri kalmış ülkeler, genel olarak ham veya yarı-mamul madde üreticisidirler. Bağımsız ağır sanayi temelleri, ABD, Batı Avrupa, SSCB gbi ülkeiere göre son derece geridir. Muhtaç oldukları sermaye mallarını hemen daima dışarıdan, kendi sattıkları ilkel maddeler karşılığında temin etmeye mecbur kalmaları, onları sık sık müzmin dış ödemeler dengesi bozukluklarına ve önemli dış borçlanmalara götürmektedir. Gelişmiş sanayi ekonomilerine bağımlılığın böylelikle fiyat, ithalat ve ihracat, ve kredi ve sermaye hareketleriyle bütün ekonominin iç yapısını etkiler bir hal alması, geri kalmış ülkeleri, düzenli iç ekonomik gelişmeden uzaklaştırmada ve buralarda gerek müzmin enflasyon ve

gerekse müzmin deflasyonu özellikle şiddetli kılmaktadır. Toplumun bütün kesimlerini etkileyen bu şiddetli krizler; geri bir tarım kesiminin nüfusun büyük çoğunluğunu gizli işsizlik içinde tutuyor olması; ağır sanayi yokluğuyla birleşen bu durumda doğan çeşitli talep yetersizlikleri ve yatırım eksiklikleri, kaçınılmaz olarak bu ülkelerin siyasi hayatına da yansımaktadır. Geri kalmış ülkelerde istikrarlı bir demokratik hayatın bulunmadığı, belki ilk göze çarpan noktadır. Gerçi, gerek ABD önderliğindeki Batı bloku ve gerekse SSCB'nin yönettiği Doğu Avrupa bloku, iktisadî, siyasi ve askerî ittifaklarını, kendilerine yakın ve bağlı geri kalmış ülkeleri de kapsayacak şekilde yaymaya çalışmaktadırlar. Fakat geri kalmış ülkelerin siyasî istikrarsızlıkları, onların bu bağlantı ve ittifaklarının, blokların çekirdeklerini meydana getiren ülkelere göre çok daha sık ve kolay değişebilmesi sonucunu vermektedir Amerika'ya bağlı olan geri kalmış ülkelerden, «bloksuzluk» politikasına veya hattâ Sovyet taraftarlığına kayanlar olduğu gibi, Sovyet nüfuzunun Afrika ve Asya'daki temel dayanaklardan sayılan ülkeler de zaman zaman ani bir şekilde bu tutumlarını değiştirebilmektedirler. Gerçekten, bugün, görünüşte bir «bloksuzluk» ve «tarafsızlık» politikası izlediklerini öne süren geri kalmış ülkeler, bu genel kategorinin belki en önemli kısmını meydana getirmektedirler. Eski sömürge imparatorluklarının çözülmesi ile yeni devletlerin ortaya çıkması, geri kalmış ülkeler alanında, durmayan bir süreçtir. Bir yanda geniş ham madde kaynakları ve gelişmiş ekonomilere arzettikleri pazar ve yatırım alanı imkânları; beri yanda, geri iktisadi ve sosyal yapıları, siyasi istikrarsızlıkları, iktisadi ve siyasi bağımsızlık özlemleri ile geri kalmış ülkeler, hem büyük devletler arasındaki çatışmaların, hem de kapitalist sistem ile sosyalist sistem arasındaki mücadelenin düğümlendiği, yoğunlaştığı alanlardır. Bütün bu mücadeleler ve çatışmalar, zaman zaman, bazı geri kalmış ülke ve bölgelerde, bütün dünyayı sarsan bölgesel savaşlar şeklinde patlak vermektedir. Öyle ki, Batı ve Doğu bloklarının

teşekkülünün esas olarak Kuzey Amerika ve Avrupa'da cereyan etmesine rağmen, II. Dünya Savaşının sonundan bu yana, özellikle bu bölgesel savaşların, dünya siyasetinin mihrak noktası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Geri kalmış ülkelerin bir kısmı, eski sömürge imparatorlukları çökerken, bu sömürgeci ve gelişmiş sanayi ülkeleriyle bağlarını esasta koruyarak, nisbeten sancısız ve savaşsız bir şekilde genç devletler halıne geldiler. 4 Temmuz 1946'da ABD, Filipinlere bağımsızlığını tanıdı. 15 Ağustos 1947'de Hindistan ve Pakistan bağımsızlık kazandılar; 26 Ocak 1950'de Hindistan Cumhuriyeti ilan edildi. 13 Nisan 1950'de Tunus Beyi, Fransa ile olan ilişkilerinde bazı reform taleplerinde bulundu. Habib Burgiba'nın önderlik ettiği bağımsızlık hareketinin zorlamasının bunda önemli rolü vardı. Fransız-Tunus Antlaşmalarının yeniden gözden geçirilmesiyle ilgili, «Yeni Destur»un yedi isteği açıklandı. Bundan sonra bir süre içten içe derinleşen Tunus ve Fas meseleleri, 1952 Eylül'ünde patlak verdi. 9-14 Eylül arasında, Tunus Beyi Fransa Cumhurbaşkanına gönderdiği bir mektupla, Fransa'nın reform planını reddetti. 16 Ekim'de Tunus ve Fas meseleleri Birleşmiş Milletlere getirildi. Fransız Hükümeti, Kuzey Afrika meselesi üzerinde Birleşmiş Milletlerde herhangi bir müzakere kabul etmeyeceğini bildirdi. 18 Kasım'da Fas Sultanı; Protektora Antlaşmasının gözden geçirilmesini istedi Daha sonra göreceğimiz gibi, bu sırada Hindiçini (Vietnam) savaşının Fransa aleyhine gelişiyor olması, zaten dünya savaşından yorgun çıkmış olan Fransa'nın kaynaklarını tüketiyor ve muhtelif yerlerdeki sömürgelerini korumasını imkânsız kılıyordu. 29 Mayıs 1955'te Tunus'a iç işlerinde özerklik sağlayan Fransa-Tunus anlaşmaları imzalandı. Bu arada Cezayir'deki bağımsızlık savaşı da adım adım ilerliyordu. Birleşmiş Milletlerin Cezayir sorununu müzakere gündemine koymaya karar vermesi üzerine Fransız heyeti 30 Eylül'de toplantı salonunu terketti. 25 Kasım'da, Birleşmiş Milletler, Fransa'nın, ABD'nin ve diğer büyük devletlerin

baskısıyla Cezayir meselesini gündeminden çıkardı ve 29 Kasım'da da Fransa heyeti Asamble'deki yerini aldı. (1) Fakat bütün bunlar, 2 Mart'ta Fas'ın, 20 Mart'ta da Tunus'un bağımsızlığının tanınmasını önleyemedi. 28 Mayıs 1956'da Fransa, Hindistan'daki mevkilerini de bu memlekete bırakan bir anlaşma imzaladı. 25 Temmuz 1957'de Tunus'ta monarşinin sonu geldi; Habib Burgiba yeni Cumhuriyetin ilk başkanı oldu. 15 ile 22 Nisan 1958 arasında, Afrika bağımsız devletleri arasında toplanan Accra Konferansında, Fransa'nın Cezayir'den çekilmesi istendi. Bundan sonra Afrika'da yeni devletlerin teşekkülü büsbütün hızlandı. 14 Ekim'de Malgache Cumhuriyeti, 24 Kasım'da Sudan Cumhuriyeti, 24 Kasımda Senegal Cumhuriyeti, 28 Kasım'da Kongo, Çad, Gabon, Mauritanya Cumhuriyetleri, 4 Aralık'ta Fildişi ve Dahomey Cumhuriyetleri, 11 Aralık'ta Yukarı Volta Cumhuriyeti, birbiri peşisıra ilan edildi. Bütün bu yeni Cumhuriyetler, eski Fransız sömürgeleriydiler ve şimdi Fransız Birliği üye devleti durumuna gelerek, Fransa ile iktisadi ve siyasi bağlarını sürdürüyorlardı. 4 Nisan 1959'da Senegal ile Sudan birleşerek Mali Federasyonunu meydana getirdiler. Fakat bu birleşme ancak 17 Ağustos 1960'a kadar sürdü. 1 Ocak 1960'ta, Kamerun da bağımsız bir devlet oldu. 4 Nisan'da Mali'nin bağımsızlığı, 20 Nisan'da kesinleşti. 27 Nisan'da da Togo bağımsızlık kazandı. 17 Mayıs'ta yeni Çad, Kongo ve Orta Afrika Cumhuriyetleri, «Orta Afrika Cumhuriyetleri Birliği» ni teşkil ettiler. 26 Haziran'da Madagaskor bağımsız oldu. 1 Temmuz'da te-

---

(1) II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, dünyayı şekillendiren önemli güçlerin üstünde veya dışında bir teşkilât olamadı. 1960 yıllarının ikinci yarısına kadar büyük devletler özellikle ABD. ve müttefikleri Birleşmiş Milletlerin politikasına hakim oldular. Birleşmiş Milletler Teşkilâtında küçük devletlerin çoğalmasının bu hakimiyetin sarsılması sonucunu vermesi ancak son yıllardadır.

şekkül eden yeni Somali Cumhuriyeti, eski İngiliz ve İtalyan Somali'lerini içine alıyordu. 15 Temmuz'da Gabon'un bağımsızlığı ile ilgili anlaşmalar Paris'te imzalandı. 1 Ağustos'ta Dahomey, 5 Ağustos'ta Yukarı Volta, 7 Ağustos'ta Fildişi Sahili, 11 Ağustos'ta Çad, 13 Ağustos'ta Orta Afrika Cumhuriyeti (eski Ubangi-Şari), 15 Ağustos'ta Brazzaville Kongosu bağımsız oldular. 1 Eylül'de, Fas'taki Fransız üslerinin tahliyesi ile ilgili bir anlaşma imza edildi. 28 Kasım'da Mauritanya bağımsız oldu. 1961'in 8 Ocak'ında Cezayir'de «kendi kaderini tâyin» üzerine yapılan halk oylamasında, oyların % 69,09'u «evet» çıktı. Aynı yılın 7 Temmuz'unda, Tunus başkanı Burgiba, General De Gaulle'den Bizerte üssünün tahliyesini istedi. 18 Temmuz'da Bizerte üssü, binlerce Tunuslu tarafından kuşatılmış durumdaydı. Çarpışmalar 22 Temmuz'a kadar sürdü ve ertesi gün, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, çarpışmaların derhal durdurulmasını ve kuvvetlerin geri çekilmesini kararlaştırdı. 29 Eylül'de, Fransız askerlerinin üs çevresine çekilmesi ile ilgili Fransız-Tunus anlaşması imzalandı. Fakat Bizerte üssü ancak 15 Ekim 1963'te boşaltılacaktı. 1962'de, Fransa, Cezayir'in de bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı: 18 Mart tarihinde imzalanan Evian Anlaşmaları uyarınca, 19 Mart'ta ateş-kes yürürlüğe girdi; Ben Bella ve arkadaşları serbest bırakıldılar. Fransa kamuoyunun % 91'i, Evian Anlaşmaları ve De Gaulle'ün Cezayir politikası hakkında 8 Nisan'da yapılan referandumda «evet» dedi. 1 Temmuz'da bağımsızlık hakkındaki anlaşmalar için Cezayir'de yapılan referandumun sonucu ise, 16534 «hayır» a karşı 5. 975 581 «evet» oldu. 3 Temmuz'da da De Gaulle, Cezayir'in bağımsızlığını resmen tanıyan beyannameyi yayınladı. 25 Eylül'de, Milli Meclis Başkanı Ferhat Abbas, «Demokratik ve Halkçı Cezayir Cumhuriyeti» ni ilan etti. 29 Eylül'de kurulan ilk hükümete Ben Bella başkanlık ediyordu. 8 Ekim'de de Cezayir Birleşmiş Milletler'e girdi.

Fransız sömürge imparatorluğundaki çözülmeden, İngiliz sömürge imparatorluğu da masun kalmadı. 1 Ekim

1960'ta İngiliz Nijerya'sı kendini bağımsız ilan ederek Nijerya Federasyonu adını aldı. 28 Ocak 1961'de Ruanda Cumhuriyeti ilan edildi. 11 Şubat'ta eski İngiliz Güney Kamerun'u referandum ile eski Fransız sömürgesi ile olan Kamerun Cumhuriyeti ile birleşti. 9 Aralık'ta Tanganika bağımsızlığına kavuştu. 1 Temmuz 1962'de, yetmiş yıldan beri Belçika idaresinde bulunan Ruanda-Brundi bağımsız oldu. 1 Ağustos'ta «Büyük Malezya» nın teşkili için Londra'da bir anlaşma imzalandı. Malaysiya Devleti, Malezya Federasyonu, Singapur Devleti, Sarawak ve Sabah'tan müteşekkil olarak 16 Eylül 1963'te kuruldu. 5 Ağustos 1962'de, 307 yıldan beri Büyük Britanya egemenliği altında bulunan Jamaika bağımsızlığını ilan etti. 1 Eylül'de Trinidad ve Tobago adaları, federal bir hüviyette bağımsız oldular. 9 Ekim'de Uganda'nın bağımsızlığı ilan edildi. 22-25 Mayıs 1963'te otuz Afrika devlet başkanının toplandığı Adis Ababa konferansı, «Afrika Birliği Teşkilatı» yasasını kabul etti. 1 Ekim'de, 1960'tan beri bağımsız olan Nijerya, cumhuriyet oldu. 4 Ekim'de Gambiya özerklik kazandı. 10 Aralık'ta Zanzibar Sultanlığı, 12 Aralık'ta da Kenya bağımsız oldu. 22 Nisan 1964'te, Tanganika ile Zanzibar birleştiler ve Julius Nyerere başkan oldu. Yeni devlet, 29 Ekim'de Tanzanya adını aldı. 15 Haziran'da son Fransız askerleri Cezayir'den çekildiler. 6 Temmuz'da eski Nyasaland, Malavi adıyla bağımsız oldu. 21 Eylül'de, 150 yıllık İngiliz egemenliğinden sonra, Malta adası bağımsızlığını kazandı. Eski Kuzey Rodezya, 24 Ekim'de Zambiya adıyla yeni bir devlet oldu. 30 Eylül 1966'da eski Bechuanaland, Botswana adıyla, 3 Ekim'de de eski Basutoland, Lesotho adıyla, aynı yolu izlediler. 6 Eylül 1968'de, Afrika'daki son İngiliz protektorası Swaziland da bağımsızlığını kazandı.

4. GERİ KALMIŞ ALANLARDA KURULAN PAKTLAR, SİYASİ İSTİKRARSIZLIK VE BÖLGESEL SAVAŞLAR

ABD'nin ve diğer gelişmiş ekonomilere sahip müttefiklerinin, eski sömürge imparatorluklarının çözülüşü süreci içinde, dünyanın geri kalmış alanlarını yeni paktlar ve ittifaklarla kendilerine bağlı tutmaya gayret ettiklerine yukarıda işaret etmiştik. 7 Ocak 1949'da Truman, ileri sürdüğü «Dört Nokta» ile Marshall Planının az gelişmiş memleketlere de teşmili teklifinde bulunmuştu. 31 Ağustos 1951'de Amerika Birleşik Devletleri ile Filipinler Cumhuriyeti arasında bir karşılıklı yardım ve savunma antlaşması imzalandı. 1 Eylül'de de, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında Anzus Paktı adıyla bir ortak güvenlik anlaşması imza edildi. 28 Nisan 1952'de, ABD politikası doğrultusunda Çin'i kontrol altında tutmak amacını güden Milliyetçi Çin-Japon Barış Anlaşması, 9 Haziran'da da Hindistan-Japonya Barış Anlaşması imzalandı. 19 Mayıs 1954 Amerika Birleşik Devletleri ile Pakistan arasında imzalanan «Karşılıklı Savunma Yardım Antlaşması» ile, Washington Pakistan'a askerî yardım taahhüdünde bulunuyordu. 8 Eylül'de, Doğu ile Güneydoğu Asya'daki «komünizm tehlikesine karşı kollektif bir savunma sistemi» olmak amacıyla, ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Filipinler, Siam ve Pakistan arasında, SEATO adıyla da bilinen «Manila Paktı» imzalandı. 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı, daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'ın da katılmasıyla genişledi ve 21 Ağustos 1959'da Ankara'da yapılan bir açıklama ile, adının «Merkezî Antlaşma Teşkilatı» (CENTO)

olarak değiştirildiği bildirildi. 2 Aralık 1955'te, ABD ile Milliyetçi Çin (Formoza) hükümeti arasında bir ittifak imzalandı. 5 Mart 1959'da Ankara'da, Türkiye ile ABD arasında ikili bir işbirliği antlaşması imzalandı. Washington, daha sonra Pakistan ve Iran ile de muhteva bakımından aynı olan birer antlaşma imzaladı. Tipik bir kaç dönüm noktasını böylece çok kısaca belirttiğimiz bütün bu Pakt ve Antlaşmalar dizisi, az gelişmiş ülkeler planında ABD'nin ve diğer Batılı müttefiklerinin politikasına yatkın bir siyasi ve askeri istikrar sağlamak amacını güdüyordu.

II. Dünya Savaşı sonrasına bütün olarak bakıldığında, bu amacın sağlandığı söylenemez. Ister bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler, ister nisbeten daha eski devletler olsun, aşağı-yukarı 30 yılı bulan bu süre içinde ekonomik bakımdan serbestçe gelişebilmiş ve buna bağlı olarak demokratik bir siyasi istikrara kavuşabilmiş değillerdir. Dünyanın çeşitli geri kalmış bölgelerinde, temelde yatan iktisadi eksikliklerin, bunların giderilmesi konusunda ortaya çıkan mentaat çatışmalarının doğurduğu buhranlar, bir gün bile eksik olmamıştır ve olmamaktadır. 20 Haziran 1951'de, Iran petrolleri, Başbakan Musaddık tarafından millileştirildi. Bu olay daha sonra, petrol şirketlerinin tepkileriyle, Musaddık'ın devrilmesine yol açtı. Benzeri olaylar, Güney ve Orta Amerika ülkelerinde de sık sık görüldü. Geri kalmış ülkelerdeki istikrarsızlık ve buhranlar, özellikle 1960'ların hemen başında, büyük bir hız kazandı. 21 Mart 1960'ta, ırk ayırımı politikasına karşı Güney Afrika'da şiddetli ayaklanmalar başgösterdi. 3 Ağustos'ta Dominik Cumhuriyeti başkanı Trujillo istifa etti. 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'deki askeri hükümet darbesini, 15 Mayıs 1961'de Güney Kore'deki askeri hükümet darbesi izledi. 30 Mayıs'ta Dominik Cumhuriyeti başkanı Rafael Trujillo öldürüldü. 1962'de Santo Domingo'da Başkan Balaguer istifa etti ve sivil ve askeri bir ;unta iktidarı ele aldı. 18 Temmuz'da Peru'da askeri bir darbe oldu, 30 Mart 1963'de bu sefer Guetamala'da aynı olay tekrarlandı. 1964'te

24 Ocak'ta Tanganika ve Kenya'da askeri ihtilaller patlak verdi ve İngiliz kuvvetlerinin Nyerere ve Kenyatta'ya yardım etmesiyle güçlükle bastırılabildı. 1 Nisan'da Brezilya Cumhurbaşkanı Goulart ordu tarafından görevinden alındı. 11 Nisan'da General Branco devlet başkanı oldu. 15 Kasım'da, Sudan devlet başkanı ve ordu başkumandanı Mareşal Aboud iktidardan ayrıldı. 28 Nisan 1965'te, bir hükümet darbesi neticesinde ortaya çıkan karışıklıklardan Amerikan vatandaşlarını korumak amacı ileri sürülerek 20 bin Amerikan deniz piyadesi Santo Domingo'ya çıkarıldı. Darbenin solcu bir hükümetin teşkili sonucunu vereceğinden endişe eden Washington, Amerika Devletleri Teşkilâtı'na, Amerikan deniz piyadelerini içine alan bir barış birliğinin teşkilinin ve bu kuvvetin Santo Domingo'ya gönderilmesini kabul ettirdi. Bu Amerikan müdahalesi, dünyada sert tepkilere yol açtı. 19 Haziran'da Cezayir'de bir hükümet darbesi ile Ben Bella iktidardan düşürüldü ve Albay Bumedyen duruma hakim oldu. 9 Ağustos'ta Singapur, Malezya Federasyonundan ayrıldı. 1 Ekim'de Endonezya'da bir askeri hükümet darbesi tahakkuk etti. 18 Ekim'de Cakarta'da Endonezya Komünist Partisi yasaklandı. 12 Mart 1966'da, o zamana kadar gözaltında bulundurulmuş olan eski Cumhurbaşkanı Ahmed Sukarno, bütün yetkilerini General Suharto'ya bıraktığını ilan etti. Yunanistan'da şiddetli bir siyasi buhran, 15 Temmuz 1965 te, Papandreu hükümetinin istifasiyle patlak verdi. Yerine gelen Novas da üç hafta sonra istifa etti. Yetmiş günlük bir bunalımdan sonra Stefanopulos, 17 Eylül'de yeni Yunan hükümetini kurdu. Fakat iktisadi ve siyasi buhran içten içe derinleşmeye devam etti. 21 Nisan 1967'de, ordu iktidarı ele aldı. Geniş çapta tevkifler yapıldı. «Komünist»likle itham edilenler Yaros adasına sürüldü. Önderliğini Papadopulos'un yaptığı bu hareketi Kral Konstantin de destekliyordu. Daha sonra aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine 14 Aralık'ta «Albaylar Cuntası»nı devirme teşebbüsü yapan Kral Konstantin, bu

teşebbüsün başarısızlığı üzerine, ailesi ve eski başbakan Kollias ile birlikte Roma'ya sığınmak zorunda kaldı. Papadopulos, General Zoitakis'i Kral naibi tâyin ederek bütün iktidarı elinde topladı. 22 Aralık 1965'te, General Soglo, Dahomey'de iktidarı ele geçirdi. 1 ve 4 Ocak 1966'da, Orta Afrika ve Yukarı Volta'da peşpeşe iki darbeyle ordu iktidarı ele aldı. 11 Ocak'ta Nijerya'daki karışıklıkları ve hükümet darbesini 24 Şubat'ta, anti-kolonyalist tutumu ile ün yapan Kwame Nkrumah seyahatte iken Gana'da yapılan darbe izledi. 28 Haziran'da Arjantin'de bir darbe ile, Cumhurbaşkanı Illia devrildi; yerine General Onganía geçti. Mayıs sonunda, çeşitli kabile ve zümrelerin iktidar ve imtiyaz mücadeleleri sonucu Nijerya'da büyük bir buhran patlak verdi. İronsi vasıtasıyla iktidarı ellerinde tutan İbo'lar, 29 Temmuz'da devrildiler; General Gowon iktidara geldi. İç çelişmelerin gerginleşmesi üzerine, çoğunluğun İbo'lardan meydana geldiği Doğu vilayeti, 27 Mayıs 1967'de «Biafra Cumhuriyeti» adıyla bağımsızlığını ilan etti. General Yakubu Gowon, Biafra'nın ayrılmasını kabul etmeyince, 7 Temmuz'da Nijerya'da iç savaş başladı. 9 Ağustos'ta Biafralılar, Nijerya'nın Orta-Batı eyaletlerinin merkezi Beni'yi işgal ettilerse de, savaş merkezî hükümetin zaferiyle sonuçlandı. 1960'ların son yılları, birbiri peşi sıra askeri darbelerin yoğunlaştığı bir dönem oldu. 17 Aralık 1967'de Dahomey'de genç subaylar Cumhurbaşkanı General Soglo'yu iktidardan indirdi. 28 Ağustos 1968'de, Tibesti asilerine karşı hükümeti desteklemek için Çad'a Fransız paraşütçüleri gönderildi. 30 - 31 Ağustos'ta Brazzaville Kongo'sunda Yüzbaşı Raoul iktidarı ele geçirdi; Massemba-Debat istifa etti. 3 Ekim'de Peru'da, 19 Kasım'da da Mali'de askeri darbeler oldu. 21 - 25 Mart 1969'da Doğu Pakistan'da çıkan karışıklıklar üzerine Devlet Başkanı Eyüp Han istifa etti. 25 Mayıs'da Sudan'da bir hükümet darbesiyle bir askeri cunta iktidara geldi. 30 Haziran'da Arjantın'de sıkı yönetim ilan edildi. 3 ve 20 Temmuz arasında, bir futbol

maçının doğurduğu ayaklanmalar neticesinde El Salvador birlikleri Honduros'ı istila ettiler ve ancak tedricen geri çekildiler. 10 Aralık'ta Dahomey'de, bir hükümet darbesinin daha olmuş olduğu görüldü.

Bununla beraber, çoğunluk önemleri mahalli düzeyde kalan bu askeri darbeler ve karışıklıklar, dünya siyasetinin üzerinde düğümlendiği noktalar olmadıkları gibi, aslında geri kalmış ülkeler de cereyan eden siyasi ve askeri buhranların büyükleri de değillerdi. II. Dünya Savaşından sonra geri kalmış ülkelerde patlak veren buhranların bir kısmı, şiddetli savaşlara dönüşerek çok büyük boyutlar kazandılar. Kâh iktisadi ve askeri bakımdan yüksek önemdeki mevkilerin korunması, kah kendileri için elverişli görmedikleri siyasi gelişmeler, çeşitli büyük ülkeleri sık sık bu buhranlara müdahale etmeye sevketti ve bu genellikle, buhranların büyümesi ve müzminleşmesi, şiddetlenmesi sonucunu verdi. Muhteva bakımdan, geri kalmış ülkelerde görülen bütün siyasi istikrarsızlık ve daha küçük çaptaki buhranlarla aynı kaynaktan fışkırmakla birlikte, nitelik bakımından diğer olay ve çatışmalardan farklı olan bu «bölgesel savaşlar»ı, arzettikleri uluslararası önem bakımından da, ayrıca incelemek faydalı olacaktır.

KORE SAVAŞI: II. Dünya savaşı sonrasının, azge lişmiş ülkeler alanı üzerinde cereyan eden ilk büyük çatışması Kore Savaşı oldu. 9 Eylül 1948'de Kuzey Kore'de «Kore Halk Cumhuriyeti» ilân edildi. 25 Haziran 1950'de, Kore Halk Cumhuriyeti kuvvetleri, sınırı teşkil eden 38. paraleli geçtiler. Güney Kore'de savaş başgösterdi. Aynı gün, ABD Cumhurbaşkanı Truman'ın isteği ile, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantıya çağrıldı. O sırada SSCB'nin Birleşmiş Milletler'i boykot ediyor olması nedeniyle toplantıda bulunmaması ve veto hakkını kullanmaması sonucu, Kuzey Kore'ye karşı on altı devletin katılmasıyla bir Birleşmiş Milletler ordusunun teşkiline karar verildi. 30 Haziran'da Truman, Amerikan kuvvetlerine

Kore'de müdahele emri verdi ve 8 Temmuz'da, General Mac Arthur Kore'deki Birleşmiş Milletler kuvvetleri başkumandanlığına getirildi. 25 Temmuz'da Türkiye de Birleşmiş Milletler ordusuna 4500 kişilik bir kuvvetle katılmak kararını aldı. 15 Eylül'de Mac Arthur'un planladığı İnchon çıkarması tatbik edildi. Hemen bütün Güneyi ellerinde bulunduran Kuzey Koreliler arkadan çevrilerek ağır kayıplar verdiler ve 38. paralelin yukarısına çekildiler. 20 Ekim'de Pyongyang Birleşmiş Milletler kuvvetleri tarafından zaptedildi. 20 Kasımda ABD 7. tümenine mensup deniz piyadeleri Mançurya sınırlarına vardılar. Fakat bu andan itibaren savaşın kaderi tekrar değişti. 26 Kasım'da 200,000 mevcutlu Çin Halk Cumhuriyeti gönüllü birlikleri ve Kuzey Kore kuvvetleri karşı saldırıya geçerek Birleşmiş Milletler kuvvetlerini geri püskürttüler. Güney Kore hükümet merkezi Seoul düştü. General Ridgeway'in VIII. ordusu, Çin-Kore kuvvetlerini ancak 1951 Şubat ve Mart'ında durdurup karşı taarruza geçebildi. Bundan sonra savaş. 38. paralel etrafında çıkmaza girdi. Hükümetinin politikasını alenen yeren ve Çin'de ikinci bir cephe açılmasını isteyen General Mac Arthur, 11 Nisan 1951'de bütün görevlerinden affedilerek geri alındı ve yerine General Matthew B. Ridgeway getirildi. 10 Temmuz'da Birleşmiş Milletler Kumandanlığı ile Kore Halk Cumhuriyeti arasında başlayan ateş-kes görüşmeleri, ancak 27 Mayıs 1953'te Panmunjom'da imzalanan mütareke ile sonuçlanabildi. Kore meselesi, 1954'te toplanan Cenevre Konferansında da ikinci bir mesele olarak ele alındı. Böylece 1950'lerin ilk yarısında, Kore'nin sosyalist sistemi benimseyen Kuzey ve ABD ittifakları çerçevesinde kalan Güney arasında ikiye bölünmesi kesinlik kazanmış oldu. Bundan sonra Kore üzerinde düğümlenmiş olan çatışma uzun süre dünya kamuoyunun dikkatinden uzak kaldı. 1960'ların sonunda, aniden Kore meselesi tekrar alevlendi. 23 Ocak 1968'de Pueblo adındaki bir Amerikan casus gemisi Kuzey Koreliler tarafından yakalandı. 38 kişi tutuklandı. Bir

kaç gün, ABD'nin Kore Halk Cumhuriyeti'ne karşı askeri müdahelede bulunacağından endişe edildi fakat bu gerçekleşmedi. Aynı yılın 23 Aralık'ında, Pueblo mürettebatı, Kuzey Kore tarafından serbest bırakıldı. 15 - 23 Nisan 1969 'da Kore Halk Cumhuriyeti üzerinde bir Amerikan casus uçağının düşürülmesi sonucu, bu ülke ile ABD arasında tekrar gerginlik başgösterdi. ABD'nin Güney Kore'de sürekli olarak asker bulundurması, Kuzey ve Güney Kore arasındaki gerginliğin sürüp gitmesine de katkıda bulunuyordu. Bu bakımdan, 1972'de iki Kore'nin, uzun süredir gizli temaslar sürdürmekte olduklarını ve ülkenin birleştirilmesi için prensip anlaşmasına vardıklarını ilan etmeleri, büyük bir sürpriz oldu.

KÜBA ve KONGO Daha sonra inceleyeceğimiz Orta Doğu buhranının 1950'lerin ikinci yarısındaki yükselişini bir yana bırakırsak, Kore savaşından sonra dünya siyasetini birinci derecede işgal eden bölgesel çatışmalar, Küba ve Kongo'da patlak verdi. Batista hükümetine karşı iki-üç yıllık bir silahlı ayaklanma sonunda, Fidel Kastro 1959 Ocak'ında Küba'da iktidara geldi. Kastro hükümeti, gitgide daha radikal bir tutum izlemeye koyuldu ve bu onu ABD ile kaçınılmaz çatışmalara götürdü. 7 Ağustos 1960'ta Küba'daki Amerikan teşebbüsleri millileştirildi. 1 Mayıs 1961'de Kastro, Amerika'nın ilk sosyalist-demokratik cumhuriyetini ilân etti. ABD ile Küba arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine paralel olarak, SSCB ile Küba arasındaki bağlar da sıkılaşıyordu. 22 Ekim 1962'de, ABD Cumhurbaşkanı Kennedy, Sovyetler Birliği tarafından Küba'da taarruzî nitelikte kıtalararası füze üsleri kurulduğunu ileri sürerek Küba'nın abluka altına alınmasını emretti ve bu füze üslerinin kaldırılmasını talep etti. 27 Ekim'de Kruşçev, Başkan Kennedy'ye hitaben yaptığı bir radyo konuşmasında, Küba ile Türkiye'deki füze üslerinin iki veya üç hafta içerisinde aynı anda kaldırılması fikrini ortaya attı. Ertesi gün de Küba'ya doğru füze naklini durdurdu ve mevcut olanların da adadan çıkarılmasını kabul

ettiğini açıkladı. 20 Kasım'da Fidel Kastro'nun Küba'da yerleşmiş Sovyet bombardıman uçaklarının da çekilmesini kabul etmesi üzerine ABD, ablukayı kaldırdı. Küba krizi sırasında bu konuda bir pazarlık yapıldığını resmen reddetmekle birlikte, Başkan Kennedy de Türkiye ve İtalya'daki Jüpiter füzelerinin geri alınarak onların yerine Akdeniz'e Polaris füzeleri ile mücehhez denizaltıların gönderileceği haberini 24 Ocak 1963'te doğruladı. Bununla beraber Küba üzerindeki ABD baskısı sona ermiş olmaktan çok uzaktı 18 Mart'ta Kastro Rika'da toplanan bir konferansta, Başkan Kennedy ile altı Orta Amerika devletinin başkanları, Küba etrafında sıkı bir kontrol tesisine karar verdiler. ABD'nin Küba'ya karşı tecrit edici tutumu, Amerika Devletleri Teşkilatı'nca da onaylanıyordu. Ekonomik abluka ve siyasi tecrit ile de yetinmeyen ABD, Küba'dan sürgün edilmiş bulunan Batista taraftarlarını silahlandırarak Küba'ya karşı yarı-resmi bir çıkarma teşebbüsünde de bulundu fakat bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı. 1960'ların büyük kısmında, Latin Amerika'da sert bir ihtilalci politikayı savunan Küba'nın, 1960'ların sonlarında gitgide Sovyetler Birliği'nin «barış içinde bir arada yaşama» diplomasisiyle tam bir uyuşma içine girdiği görüldü ve buna paralel olarak da, Latin Amerika devletleriyle ilişkileri tekrar teşekkül etti. 1970'lerin başında Küba ekonomisi, kendisini monokültüre dayanan bir yapıdan kurtaramamış ve şekerini satabilmek için SSCB'ye muhtaç bulunan bir durumdaydı.

Kongo buhranı, büyük devletlerin direkt ekonomik menfaatlerinin yol açtığı askeri müdahelelerin tipik örneği addedilebilir. 27 Ocak 1960'ta Brüksel'de Kongo ile Belçika arasında yapılan konferans sonucunda, Belçika Kongo'sunun 30 Haziran'da bağımsız olması kararlaştırıldı. 23 Haziran'da Patris Lumumba, eski Belçika Kongosunun ilk hükümetini kurdu. Kasavubu, Kongo Cumhuriyeti başkanı oldu. 29 Haziran'da da kararlaştırıldığı üzere, Kongo devletinin bağımsızlığı Leopoldville'de ilân edildi. Fakat

stratejik madenler, özellikle uranyum bakımından çok zengin kaynaklara sahip olan Katanga'nın, 11 Temmuz'da ayrılarak bağımsızlığını ilan ettiği görüldü. Belçika ve diğer bazı Batılı devletler, bu ayrılmaya taraftar görülüyordu. Kongo Cumhuriyeti ile Katanga arasında patlak veren çatışmalara, bu nedenle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi müdahele etmeye karar verdi. 20 Temmuz'da ilk Birleşmiş Milletler kuvvetleri Kongo'ya vararak Leopoldville'e yürüdüler. 9 Ağustos'ta Belçika, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından birliklerini geri çekmeye davet ediliyordu ve aynı tarihte de, Moiz Çombe, Katanga Devleti başkanı oluyordu. Bundan sonra buhran, Lumumba ile onu iktidardan düşürmek isteyen çeşitli yerli ve yabancı güçler arasında bir çatışma halini aldı. 1 Eylül'de, Kasavubu, Lumumba'yı başbakanlıktan azletti. Ayın 8'inde ise Lumumba kendisini Kongo devletinin başkanı ilan etti. B.M birlikleri bu tarihte Leopoldville'de duruma hakim olmakla birlikte, Kasai'de kanlı çarpışmalar devam ediyordu. Eylül sonunda, Kongo birlikleri başkumandanlığını ele alan Albay Mobutu, yavaş yavaş duruma hakim olmaya başladı. 20 Eylül'de Leopoldville'de bir hükümet kuran Mobutu, 1 Aralık'ta, daha önce Leopoldville'den kaçmayı başarmış olan Lumumba'yı Kasai'de tutuklattı. Lumumba ve arkadaşları, Çombe'ye teslim edilerek 8 Şubat 1961'de öldürüldüler. Lumumba'nın yakın arkadaşı Gizenga, onun ölümünden sonra, Stanleyville hükümetinin başına geçti. Fakat Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 21 Şubat tarihinde, Kongo'da «iç savaşı»ı önlemek için kuvvete müracaatı öngören bir karar tasarısını kabul etti. Bundan sonra, komuoyuna Çombe kadar sivri gelmiyen politikacılar, yavaş yavaş duruma hakim oldular. 12 Mart'ta Tananarive'de Kasavubu'nun başkanlığında toplanan bir konferans, bir «Kongo Devletleri Konfederasyonu» teşkiline karar verdi. 26 Nisan'da Çombe, tevkif edildi. Fakat 20 Haziran'da Stanleyville ve Leopoldville hükümetleri arasında bir uzlaşmaya varılması üzerine, şimdi general olan

Mobutu tarafından serbest bırakıldı. 2 Ağustos'ta Belçika Kongo'sunda teşkil edilen bir milli birlik hükümetinin başına Cyrille Adoula getirildi. 14 Eylül'de Katanga askerleri ile Birleşmiş Milletler kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar patlak verdi ve altı gün sürdü. 5 Aralık'ta, bu sefer Elisabethville'de, Birleşmiş Milletler kuvvetleri Katanga jandarmalarına karşı saldırıya geçtiler. 21 Aralık'ta, Çombe, Katanga'nın tekrar Kongo Cumhuriyeti'ne ilhakını kabul etti. Fakat Katanga meselesinin sonu, ancak bir yıl sonra, 1962 Aralık sonundaki çarpışmaları müteakip 18 Ocak 1963'te Çombe'nin kayıtsız şartsız teslim olmasıyla geldi. Politikasını bu sefer Kongo Cumhuriyeti çerçevesinde sürdürmeye çalışan Çombe, 8 Temmuz 1964'te, dördüncü Kongo hükümetini kurmayı başardı. Fakat 13 Ekim 1965'te yerini Kimba'ya bıraktı. Kongo'yu terkeden Çombe, 6 Mart 1967'de gıyaben ölüme mahkum edildi. İspanya'ya sığınmış bulunan Çombe'nin bindiği uçak, 1 Temmuz'da Cezayir'e inmek zorunda bırakıldı. Tevkif edilen Çombe, Kongo makamlarına devredildi ve idam edildi.

VİETNAM ve HİNDİÇİNİ BUHRANI : II. Dünya Savaşı sonrasında geri kalmış ülkeler planında cereyan eden mücadelelerin en önemlisi olan Vietnam Savaşının kökleri, Hindiçini'de Japon istilasına karşı doğan halk mukavemetinde yatar. Savaşın bitiminden sonra bu mukavemet, eski sömürgelerine tekrar yerleşmeye çalışan Fransa'ya yöneldi. Viet Minh örgütü önderliğinde gelişen mücadeleye karşı Fransa, ilkönce diplomasi, sonra da savaş yoluyla önleyici bir tutum benimsedi. 6 Mart 1946'da Sainteny ile Ho Şi-min arasında varılan anlaşmalarla, Fransız Birliği çerçevesinde, «Hindiçini Federasyonu içinde bağımsız» Vietnam Cumhuriyeti tanınırken aynı gün Fransız kıtaları Haifong şehrine giriyordu. Temmuz ayı içinde Fransızlar ile Ho Şi-min arasında cereyan eden Fontainebleu Konferansı, arkasından, Kamboçya, Laos ve Koşinşin'i kapsaması düşünülen bir Hindiçini Federasyonu için 1-15 Ağus-

tos arasındaki Dalat Konferansı izledi. Bunların sonuçsuz kalması karşısında, 19 Aralık'ta Hanoi'de Fransızlara karşı ayaklanma devam ederken, Fransa, Hindiçini'de kendisine yakın yerli unsurlarla işbirliği yaparak duruma hakim olmaya çalışıyordu. Along Körfezinde Bao Dai, Kşuan Hükümeti Başkanı, ve yüksek komiser Bollaert arasındaki görüşmeler sonunda 5 Haziran 1948'de, Fransa ile bağlarını koruyacak bir Vietnam hükümetinin bağımsızlığı ve ortak devlet statüsü tanındı. 8 Mart 1949'da ise, Fransa'ya askeri üsler, ekonomik ve kültürel avantajlar sağlayan Fransız-Vietnam Anlaşması imzalandı. Buna göre Vietnam, Fransız Birliğine temsilciler gönderecekti. Ayaklanmayı devam ettiren ve ayrı bir hükümet kuran Ho Şi-min ise, 19 ve 31 Ocak 1950'de, Çin Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği tarafından tanındı. Buna karşılık, ABD, İngiltere ve daha birçok devlet, Fransız Birliği çerçevesinde Bao Dai'yi tanıyorlardı. Silahlı ayaklanmayı sürdüren Viet Minh kuvvetleri, Fransızları Dien Bien-fu'da ağır bir yenilgiye uğratınca, Hindiçini ile ilgili olarak Cenevre'de 26 Nısan 1954'te bir konferans toplandı. On altı devletin delegeleri arasında Bidault, Eden, Molotov, Chou En-lai ve Foster Dulles'ın bulunması, bütün dünyanın dikkatini bu toplantıya çevirtti. Hararetli müzakereler haftalarca sürdü. 4 Haziran'da Vietnam'ın bağımsızlığı ve Fransa ile ortaklık anlaşmaları Paris'te parafe edildikten sonra, 20-21 Temmuz'da Cenevre Anlaşmaları imzalandı. Buna göre: Hindiçini'de ateş-kes ilân ediliyor, Kamboçya ve Laos'un iç ve dış bütünlüğü garanti altına alınıyor, 17. paralelin biraz güneyinden olmak üzere Hindiçini ikiye ayrılıyor; iki yıl içinde genel seçimler, sivil idareye geçiş, bir bölgeden diğerine serbest geçiş, askerî birliklerin takviyesinin yasaklanması, esirlerin serbest bırakılması, kontrol komisyonlarının teşkili, vb. öngörülüyordu.

Cenevre Anlaşmalarının tam olarak uygulanması başından itibaren engellendi. Bu anlaşmaların «memleketin bütün Kuzeyini ve merkezde dört vilayetini Komünistlere teslim

ettiğini» belirten Güney'li Ngo Din Diem, ateş-kesi protesto etti. Buna rağmen, savaşacak iktisadi ve askeri gücü ve siyasi kamuoyu olmayan Fransa, 4 Mayıs 1955'te kıtalarını Vietnam'dan kesin olarak çekti. Cenevre Anlaşmalarını reddeden Diem ise, 26 Ekim'de Güney Vietnam'da ayrı bir cumhuriyet ilan etti ve üç gün sonra da yeni bir hükümet kurdu. Bundan sonra Diem, ayrı devletini pekiştirmek için gitgide daha fazla ABD'ye dayanmaya başladı. ABD, ilkönce mali yardımla, daha sonra askeri yardım ve sivil ve askeri danışmanlar yollayarak, ve Hindiçini'deki askeri varlığını gitgide arttırarak, bu bölgede Fransa'nın bıraktığı boşluğu doldurmak için harekete geçti. Gerek Kuzey'deki Vietnam Demokratik Halk Cumhuriyeti ile, gerekse Güney'deki müzmin silahlı ayaklanma durumu ile mücadele ede ede, Diem hükümeti 1963 yılına kadar varlığını sürdürdü. Siyasi istikrarı sağlamaktan aciz kalması ve hoşnutsuzluğun artması üzerine 1 - 2 Kasım'da askeri bir darbe ile devrildi ve Diem öldürüldü. 8 Şubat 1964'te General Khanh, Güney Vietnam hükümet başkanı, General Minh te devlet başkanı oldular. Buna rağmen Güney Vietnam'da ve hattâ bütün Hindiçini'de silahlı ayaklanmanın, iktisadi, siyasi ve askeri buhranın gelişmesi önlenemedi.

4 Ağustos 1964 tarihinde, Amerikan uçaklarının Kuzey Vietnam üslerini bombardıman etmeleri ve 25 Kuzey Vietnam devriye gemisini batırmalarıyla, Vietnam savaşı birden bir tırmanma kaydetti. 7 Ocak 1965'te, Güney Vietnam'a ve özellikle Pleiku'daki Amerikan üs ve mevzilerine karşı tekrarlanan saldırılar neticesinde, ABD hava kuvvetleri, Kuzey Vietnam askeri hedeflerini sistemli bir şekilde bombardımana başladılar. 27 Ocak'ta General Khanh, idareyi sivillerden aldı. Tarafsızlık politikası izleyen Kamboçya, 3 Mayıs'ta ABD ile diplomatik ilişkilerini kesti. 11 - 14 Haziran'da General Nguyen Van Thieu ile General Nguyen Kao Ki, idareyi ele aldılar. Vietnam'daki Amerikan askerlerinin sayısı hızla arttı. 2 Aralık'ta Washington, Hindiçini hakkında yeni bir «Cenevre Konferansı»na katılmaya hazır olduğu-

nu bildirdi. 15 Aralık'ta Amerikalılar, Hayfong endüstri kompleksini bombaladılar. 13 Aralık 1966'da Hanoi ilk defa bombalandı. Fakat bir yandan Amerikan ve dünya kamuoyu, diğer yandan kara savaşındaki askeri durum, ABD aleyhine gelişiyordu. 10 Ocak 1967'de, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant, Kuzey Vietnam'a yapılan bombardımanların kayıtsız şartsız kesilmesini istedi. 15 Mart'ta Vietkong kuvvetleri Danang üssüne saldırdılar. 23 Mart'ta Johnson ile Ho Şi-min arasında neticesiz notalar teati edildiği sırada Vietnam'daki Amerikan kuvveti 427,000'e varmış bulunuyordu. Mart sonunda U-Thant'ın, yeni bir «barış planı» Washington tarafından kabul, fakat Hanoi tarafından reddedildi. 3 Ağustos tarihinde, Başkan Johnson Vietnam'a 45,000 asker daha gönderdi. Mücadele gerek askeri, gerekse diplomatik alanlarda yoğun olarak gelişirken, General Thieu'nün siyasi durumunu gitgide sağlamlaştırdığı görülüyordu. 29 Eylül'de Johnson, Ho Şi-min ile görüşmeye hazır bulunduğunu beyan etti. 15 Kasım'da Hanoi, Başkan Johnson'un yeni bir buluşma teklifini daha reddetti. 18 Ocak 1968'de Vietnam Demokratik Cumhuriyeti, Kuzey Vietnam üzerindeki ABD bombardımanları durdurulmadan müzakerelere girişmemek kararını açıkladığında, U-Thant bunu destekledi. 29 Ocak'ta Vietkong ve VDC birlikleri, genel bir saldırıya geçtiler. 30 - 31 Ocak arasında Saygon kısmen Vietkong elindeydi ve Kesan'daki ABD üssü 40 000 VDC askeri tarafından kuşatılmış durumdaydı. 1 Şubatta Hué, Dalat ve diğer bir kısım şehirler Vietkong tarafından işgal edildi. Şubat ayı içinde cereyan eden çetin savaşlar, Amerikan kuvvetlerini, hakimiyetlerini büyük şehirler ve kilit noktalar üzerinde toplamaya zorladı. 12 Şubat'ta Johnson, «diğer tarafla buluşmaya daima hazır bulunduğunu» belirtti. 31 Mart'ta da, ABD seçimlerinde tekrar adaylığını koymayacağını ve Kuzey Vietnam'ın büyük bir kısmında bombardımanın durdurulduğunu ilan etti. 3 Nisan'da Hanoi ,Amerikan temsilcileriyle ihzarî görüşmeler teklifinde bulundu ve Johnson, bunu prensipte kabul etti.

2 Mayıs'ta varılan anlaşma uyarınca, 13 Mayıs'ta, Paris'te, Averell Harriman ve Kşuan Thuy heyetleri arasında barış müzakereler başladı. 1 Kasım'da, Kuzey Vietnam'ın bombalanması tamamen durdu. 26 Kasım'da da, Güney Vietnam hükümeti de Paris görüşmelerine bir heyet göndermeyi kabul etti. 18 Ocak 1969'da, Güney Vietnam ve Vietkong heyetleri ilk defa Paris barış görüşmelerine katıldılar. Aynı yıl içinde, ABD Cumhurbaşkanı Nikson, «savaşın Vietnamlılaştırılması» tezini ortaya attı ve ABD kara kuvvetlerini yavaş yavaş Vietnam'dan çekmeye başladı. Bununla beraber, Güney Vietnam'a askeri yardımını ve hava ve deniz desteğini eskisinden daha geniş ölçüde sürdürüyordu. 1970'lerin başında Kamboçya'daki hükümet darbesi; Hindiçini savaşının bu ülkede de ABD aleyhine yaygınlaşması sonucunu verdi. 1972'de Vietkong ve VDC kuvvetlerinin genel bir saldırıya geçmesi üzerine, zor durumda kalan Güney Vietnam kuvvetlerini desteklemek ve sonu belki de yaklaşan Hindiçini savaşında pazarlık kozlarının bir kısmını olsun kurtarabilmek için ABD, Kuzey Vietnam'ı tekrar ve çok şiddetli bir şekilde bombalamaya başladı. Bununla beraber, gerek Amerikan ve dünya kamuoyunun tutumu, gerekse kara savaşındaki durum, 1946'dan beri süren bu savaşın hiç olmazsa bugünkü şekliyle ABD ve müttefikleri tarafından sürdürülmesi imkanlarının çok azaldığını göstermektedir. Bununla beraber, II. Dünya Savaşı sonrası tarihinin, bitmiş gibi gözüken bölgesel savaş ve mücadelelerin tekrar tekrar patlak verdiğini ispatladığını da gözden kaçırmamak gerekir.

ORTA DOĞU : Bu şekilde defalarca parlayıp parlayıp söner gibi gözüken, fakat temelde daima şiddetlenerek devam eden bir diğer büyük buhran, Orta Doğu meselesidir. Bu havalide İngiliz sömürge imparatorluğu dağılırken, özellikle petrol kaynakları bakımından çok zengin ve fakat siyasi bakımdan zayıf ve istikrarsız birçok küçük Arap devleti ortaya çıktı. II. Dünya Savaşının ertesinde, İngiltere'nin Filistin'deki mandası sona erdi ve 14 Mayıs

1948'de, Filistin'in Arap halkının zorla boşaltıldığı topraklarda, bir İsrail Devleti kuruldu. Batılı büyük devletler, bir yandan Arap ülkeleriyle yakın ilişkilerini korumaya çalışırken, beri yandan İsraili de en sağlam bir dayanak addediyorlardı. Filistin topraklarından sürülen Arap mültecilerinin durumu ise, Araplar ile Israil arasında gitgide keskinleşen gerginliklere yol açıyordu. Bir kısım Arap ülkelerinde 1950'lerde radikal rejimlerin kurulması, ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle bu devletler arasındaki gerginliği hızla arttırdı. 26 Temmuz 1956'da, ABD ile İngiltere'nin Asvan Barajı finansmanını reddetmeleri üzerine Başkan Nasır, Süveyş Kanalını millileştirdi. Bu iki büyük devlet ile Fransa ise, Mısır emvalini bloke ederek karşılık verdiler. 16 Ağustos'ta, İngiltere, Fransa ve ABD'nin çağırdıkları, 1888 Antlaşmasını imzalayan ve Süveyş Kanalını en fazla kullanan 24 devletten 22'sinin katıldığı Londra Konferansı başladı. Bir hafta süren bu toplantıda bir sonuç alınamadı. 19 - 22' Eylül'de, yine Süveyş ile ilgili bir Londra Konferansı daha toplandı. 1 Ekimde Londra'da «Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği» kuruldu. 29 - 30 Ekim'de ise, ABD'nin geniş askeri yardımına daima mazhar olan İsrail, limanlarına Arap saldırılarını ileri sürerek, Mısır askeri malzeme ve techizatını tahrip amacıyla Sina yarımadasını istilaya girişti. Fransa ile İngiltere, bu durumdan, «Mısır'da çarpışmaların durdurulması ve her iki tarafın da Kanal'dan 16 km. geriye çekilmeleri» yolunda bir ültimatom vermek için yararlandılar. Mısır'ın ültimatomu reddi üzerine Fransız-İngiliz kuvvetleri, 31 Ekim'de Mısır hava alanlarını bombaladılar 2 Kasım'da, Birleşmiş Milletlerin çarpışmaların durdurulması isteğine, Fransa ve İngiltere, Mısır'da ateş-kes şartlarını bildiren ortak bir deklarasyon ile karşılık verdiler. ABD ise, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin Mısır'a çıkartma yapmalarına karşı çıktı. Bu andan itibaren, ABD'nin, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki geleneksel hakimiyeti ile rekabete girişerek adım adım onların yerini almaya meylettiği görülecektir. 5 Kasım'da

Port Said bölgesine Fransız ve İngiliz paraşütçüleri indirildi. Moskova, İngiltere, Fransa ve İsrail'den, narekatın durdurulmasını talep etti. Ertesi gün, bir yandan Fransız ve İngiliz hükümetleri Mareşal Bulganin'e cevap verirlerken, beri yandan muhasemat kesildi. 10 Kasım'da Mısır, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından teklif edilen uluslararası barış gücünü kabul etti. İlk birlikler, 15 Kasım'da geldiler. 4-24 Aralık arasında, Fransa ve İngiltere, Port Said bölgesini tahliye ettiler. 26 Aralık'ta varılan bir anlaşma uyarınca da, Süveyş Kanalının batık gemilerden temizlenerek açılması işine 29 Aralık'ta başlandı. 1957'nin hemen başında, Orta Doğu'daki yeni ve gitgide daha aktif ABD politikası açıklık kazandı : 5 Ocak tarihinde, Başkan Eisenhower, Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardım edebilmek gerekçesiyle hükümetine yetki verilmesini istiyen bir mesajı Kong-re'ye gönderdi. «Eisenhower Doktrini» diye bilinen bu tez, Amerikan Kongresi tarafından 5 Mart'ta onaylandı ve 9 Mart'ta yürürlüğe girdi. Bu politikanın tesbitinin yanısıra, 1950'lerin sonlarında Arap ülkelerinde cereyan eden bazı siyasi gelişmeler de, Orta Doğu buhranının 1960'larda ve 1970'lerin başlarındaki patlamalarının temelini teşkil edecek gerginlikleri arttırdı. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta vukua gelen bir darbe, monarşiyi ve İngiliz taraftarı Nuri Said rejimini yıktı ve General Kasım'ı 1963'e kadar bu memleketin kaderine hakim kıldı. Hemen ertesi gün, Irak ihtilali örneğinin kendi memleketinde de gerçekleşmesinden korkan Lübnan Devlet Başkanının çağrısıyla, ABD deniz piyadeleri Lübnan'a çıkartma yaptılar. Bu kuvvetler 12 Ağustos'ta geri alındı. 17-18 Temmuz'da da Ürdün kralı Hüseyin'in yardım istemesi üzerine, İngiliz kuvvetleri bu ülkeye girdiler. Bu gelişmelere karşılık 19 Temmuz'da Irak ve Birleşik Arap Cumhuriyeti arasında bir karşılıklı Savunma Antlaşması imzalandı. 24 Mart 1959'da General Kasım Bağdat'taki İngiliz, İran, Pakistan ve Türkiye Büyükelçilerine Irak'ın Bağdat Paktından çekildiğini resmen bildirdi. Bundan sonra

özellikle ABD ve İngiltere, Orta Doğu'daki ham madde kaynaklarını ve stratejik menfaatlerini korumak için, İsrail'i, Ürdün'ü, Suudi Arabistan'ı ve bir kısım küçük Arap şeyhliklerini destekleyen bir politika gütmeye koyuldular. 1 Temmuz 1961'de, Kuveyt'in Irak tarafından ilhakini önlemek için İngiliz birlikleri bu ülkeye gönderildi. Mısır, Suriye ve Irak gibi radikal Arap devletlerinde ise, Nasır'cılar ile Baas partisi taraftarları arasında süregelen siyasi mücadeleler, sık sık hükümet darbelerine ve ilişkilerinde nüans değişikliklerine yol açıyordu. 28 Eylül 1961'de Şam'da Nasır'cılara karşı Baas'çı bir askeri darbe gerçekleşti. 29 Ocak 1962'de Suriye'de bir askeri darbe daha oldu. 8 Şubat 1963'te bu sefer Irak'taki bir hükümet darbesiyle General Kasım devrildi ve kurşuna dizildi. Albay Abdüsselam Arif Cumhurbaşkanı oldu. Bunu 8 Mart'taki yeni bir darbeyle Suriye'de Salah Bitar'ın duruma hakim olması izledi. 4 Nisan'da 1956'dan beri kesik olan Fransa - Mısır diplomatik ilişkilerinin tekrar kurulması, bu arada Avrupa'da güçlenen ve ABD'ye karşı zaman zaman bağımsız ve rakip bir tutum almaya başlayan Fransa'nın, Orta Doğu'da da ABD politikasıyla çelişebilen tutumlar alacağının ilk habercisiydi.

16 Haziran 1963'te İsrail'de David Ben Gurion'un Başbakanlıktan istifa etmesi, ve yerine Levi Eşkol'un hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, İsrail'in, ABD ile daha yakın işbirliğine dayanan daha savaşçı bir politika izlemeye başlamasının işaretiydi. 31 Mayıs - 3 Haziran 1964 tarihlerinde Levi Eşkol ABD'yi ziyaret edip ekonomik ve teknik yardım hakkında bir anlaşma imzaladı 6 Mart 1965'te de Batı Almanya, İsrail ile diplomatik ilişkiler tesisine karar verdi. Bu gelişmelere karşılık Irak ve Suriye, 8 Ekim 1963'te kendi aralarında bir askeri birlik gerçekleştirdiler. 13 Kasım'da Irak'ta yeni bir askeri darbe oldu ve artık Mareşal olan Arif, yeni hükümeti kurdu. 13-17 Ocak 1964 tarihlerinde, İsrail'in Ürdün sularının mecrasını değiştirmek projesini incelemek üzere Kahire'de bir Arap Konferansı toplandı.

11 Eylül'de de, yine bu amaçla İskenderiye'de toplanan bir diğer Arap Konferansı, bu projeyi önlemek için Ürdün'de bir baraj inşasına karar verdi. 23 Şubat 1966'da Suriye'de bir askeri darbe daha oldu ve Nurettin Attasî, Başbakanlığa getirildi. 1967'ye girilirken durum şu şekildeydi: ABD'nin Orta Doğu politikası, birinci derecede İsrail'e ve ikinci derecede, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi radikal olmayan Arap rejimlerine dayanıyordu. Suriye, Irak, Mısır gibi Arap ülkeleri ise, gitgide daha fazla, Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına giriyorlar ve SSCB, İsrail'e karşı bunları silahlandırırken, Akdeniz'deki kendi askeri varlığını da hızla arttırıyordu. 1950'lerin sonlarında Sovyet politikasında meydana gelen ve daha sonra inceleyeceğimiz değişiklikler gözönünde bulundurulursa, Arap dünyasında Sovyet nüfuzunun bu artışının, sosyalist sistemin yaygınlaşması anlamına gelmediği; söz konusu olanın, daha ziyade, ABD ile rekabet halindeki bir büyük devlet politikası olduğu düşünülebilir. Her halükarda, iktisadi, siyasi, ve askeri gelişme ve bloklaşmalar, Orta Doğu buhranının yeniden patlak vereceğini hissettiriyordu.

Nitekim öyle de oldu. Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki askeri sürtüşmeler, zaten hiçbir zaman kesilmiş değildi. Daha 25 Kasım 1966'da, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Arap ülkelerine karşı giriştiği «misilleme» hareketleri için İsrail'i takbih etmek durumunda kalmıştı. Buhran, 1967 Mayıs'ında patlak verdi. Ayın 15'inde Mısır kıtaları Sina'ya doğru harekete geçti. 17'sinde İsrail, Ürdün Kuveyt ve Suriye silahlı kuvvetlerine alarm verildi. 19 Mayıs'ta Nasır'ın talebi üzerine Gazza'yı terkeden Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin yerini Filistin birlikleri aldı. Üç gün sonra Mısırlılar Akabe körfezini seyrüsefere kapattılar. Israil için bu savaşa gerekçe teşkil etti. 31 Mayıs'ta Birleşik Arap Cumhuriyeti ile Ürdün arasında bir savunma anlaşması imzalandı. 5 Haziran'da İsrail hava kuvvetlerinin baskınla Mısır hava kuvvetlerini yerde bastırıp yoketmeleri, harbin ilk yıldırım darbesi oldu. Ertesi gün Süveyş Kanalı kapatıldı;

Lübnan ve Suudi Arabistan dışındaki Arap ülkeleri, ABD ve İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kestiler. 7 Haziran'da, İsrail kuvvetleri Şarm el Şeyh'i ele geçirip Kanal'a eriştiler; ertesi gün de Kanalın sağ kıyısını, Sina yarımadasını, Batı Ürdün'ü ve Kudüs'ü işgali tamamladılar. Nasır, ilkönce istifa etmek kararını bildirdi fakat sonra vazgeçti. 10 Haziran'da genel ateş-kes ile savaşın sonu geldi. Arap ülkelerinin yenilgisi kesindi; bu yenilgi, aynı zamanda farklı rejim ve siyasi ittifaklara sahip Arap devletleri arasındaki parçalanmaları da belirginleştirecekti. 27 Haziran'da İsrail Parlamentosu, Kudüs'ün Arap kesiminin ilhakını kabul etti. Bundan sonra Orta Doğu'da, sık sık çarpışmalarla noktalanan, barıştan çok savaşa benzeyen rahatsız bir ateş-kes sürmeye başladı. 9 Ekim'de Port-Said'de Mısır füzeleri İsrail'in bir muhribini batırdılar. Buna misilleme olarak İsrail topçusu Süveyş liman tesislerini ağır hasara uğrattı. 21 Kasım'da İsrail ile Ürdün arasında şiddetli bir hava çarpışması oldu. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi, Orta Doğu'ya bir Birleşmiş Milletler temsilcisi göndermek kararı aldı. Fakat İsrail'in inatçı tutumu ve bütün Birleşmiş Milletler kararlarına muhalefet etmesi, Teşkilatı tamamen aciz bırakıyordu.

1967 Savaşı ertesinde İsrail'in güttüğü politika, bir yandan işgal ettiği alanları terketmemek ve asimile etmek için çeşitli tedbirler almak; beri yandan, Arap rejimleri arasındaki ayrılıklardan yararlanmak için özellikle Ürdün ve Lübnan'a baskı yaparak ve misillemelerde bulunarak boyun eğdirmeye çalışmaktı. 15-16 Şubat 1968'de, Filistin komando hareketlerine karşı İsrail'in giriştiği misilleme hareketleri bir kere daha Ürdün ordusunun İsrail tarafından hırpalanmasına yol açınca, Kral Hüseyin Filistin fedai örgütlerinin tutumunu açıkça yerdi. 1967 savaşındaki yenilgi aslında bütün Arap rejimlerini sarsmıştı : 17 Temmuz 1968'de Irak'ta bir hükümet darbesi Arif'i devirdi. 4-6 Ağustos'ta İsrail uçakları, Filistin komando üslerine saldırdılar. Karada da çarpışmalar cereyan etti. 28 Aralık'ta ise, bir

sivil İsrail uçağına Araplar tarafından yapılan saldırıya karşılık, Beyrut uçak alanına indirilen İsrail komandoları, on üç sivil uçağı tahrip ettiler. 6 Ocak 1969'da Fransa, İsrail'e silah sevkiyatına mutlak ambargo koydu. Orta Doğu buhranı üzerinde, ABD, SSCB, İngiltere, Fransa gibi büyük devletler, gitgide, fiilen birbirleriyle çatışmakta olan küçük ülkeleri aşarak, direkt olarak birbirleriyle anlaşma imkânı arama tutumunu benimsediler. 1968'den itibaren, ABD ve SSCB, esas olarak mevcut nüfuz alanlarını korumak tutumu içine girdiler. 7 Şubat 1969'da, dörtlü müzakereler yapılması hususundaki Fransız teklifi neticesinde, Güvenlik Konseyi çerçevesi içinde dört Büyükler ihzarî temaslar yaptılar. 2 Mart'ta Süveyş Kanalı üzerinde Mısır ve İsrail kuvvetleri arasında tekrar çarpışmalar oldu. 1 Nisan'da ise, İsrail'in «evvelden tasmim edilmiş saldırıları» nı Güvenlik Konseyi kınadı. 1960'ların sonunda Arap dünyasının önemli olayı, Libya'da bir askeri darbe ile Kral İdris'in devrilip Albay Kaddafi'nin iktidara gelmesi oldu. 1970'lerin ilk yıllarında, Arap dünyası, Filistin komando örgütlerinin de, radikal Arap rejimlerinin de iç buhranlarının gitgide keskinleştiği; bir kısım Sağcı Arap ülkelerinin ise, komando örgütlerine ve daha radikal rejimlere karşı açıkça cephe aldığı bir durumla karşı karşıyaydı. Böyle bir ortamda, statükoyu korumaya ve kendi nüfuz alanları üzerindeki hakimiyetlerini derinleştirmeye yönelen büyük devlet politikalarının, her zaman itaatkar müttefikler bulmayacağını, 1972 de Mısır'ın bütün Sovyet danışmanlarını ülkeden çıkarması ve İsrail'e karşı daha savaşçı bir politika izlemesini engellediği gerekçesiyle bunu yaptığını açıklaması, bütün dünyaya gösterdi. 1967 savaşından bu yana, İsrail'e karşı silahlı mücadeleyi gitgide daha fazla yüklenmiş olan komando örgütleri ise, 1970'lere, büyük önderlik, siyaset ve taraftar bulma problemleri içinde girdiler.

Kore Savaşı, Vietnam ve Hindiçini Savaşı, Orta Doğu buhranı gibi büyük çatışmaların yanısıra, 1950'lerin, 1960'ların ve 1970'lerin başının tarihi, daha birçok nisbeten ikin-

cil çatışma ve bölgesel savaş ile doludur. Kıbrıs, Yemen, Pakistan - Hindistan, ve son zamanlarda İrlanda olayları, bunlardan sadece birkaçıdır. Bütün bu olaylarda, büyük devletlerin iktisadi ve askeri menfaatleri; belli stratejik nokta ve bölgeleri kontrol altında tutma arzuları; küçük ülkelerin bu amaçlardan doğan baskılara karşı direnmeleri; sistem ve ideoloji farklarından doğan iç ve dış mücadeleler, tamamen içiçe geçmiş durumda görülmektedir. Kıbrıs buhranında, ilkönce İngiltere'nin ve daha sonra ABD'nin, bu son derece stratejik mevkii kontrolleri altında tutmak arzuları; cemaatler arasındaki çatışmalara ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabetlere karıştı. 6-7 Eylül 1955'te, Menderes hükümetinin Kıbrıs konusundki politikasıyla, Kıbrıs ve Yunanistan'ın tutumları çatışınca, İzmir, Ankara ve İstanbul'da gösteriler ve Rum halkın mülklerine karşı tahribat olayları meydana geldi. 5-11 Şubat 1959'da, Türk ve Yunan başbakanları Zürih'te toplandılar ve Kıbrıs'ın milletlerarası statüsü ve Anayasanın dayanacağı esaslar üzerinde anlaşmaya vardılar. 19 Şubat'ta da Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Başbakanları ve Dışişleri Bakanları, Kıbrıs Türk ve Rum cemaat liderleri ile birlikte, Londra'da «Kıbrıs ile ilgili Garanti Antlaşması» nı ve «Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında İttifak Antlaşması» nı imzaladılar. 1 Temmuz 1960'ta Büyük Britanya, Kıbrıs'ın bağımsızlığını tanıdı. 16 Ağustos'ta Kıbrıs ile ilgili hazırlanmış bütün anlaşma metinleri, ilgili bütün taraflarca Lefkoşe'de imzalandı. Aynı gün Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi. Bundan sonra Kıbrıs üzerindeki mücadele, bu adanın bağımsızlığını koruyup bağımsız bir politika mı izleyeceği, yoksa Yunanistan'a bağlanarak tamamen bir ABD üssü haline mi geleceği noktasında düğümlenmeye başladı. İki cemaat arasındaki gerginlik, aslında bu temel nokta etrafında bir örtü ve ikincil bir çatışma niteliği arzediyordu. Bununla beraber bu gerginlik, Kıbrıs buhranının zaman zaman keskinleşmesine ve ilgili devletlerin müdahalelerine daima bahane teşkil etti. 30 Kasım 1963'te Makarios'-

un, Kıbrıs Anayasasının değiştirilmesi için Türkiye'ye ve Kıbrıs Türk Cemaatine yaptığı müracaatlar, 6 Aralık'ta Türkiye tarafından reddedildi. 21 Aralık'ta Kıbrıs'ta iki cemaat arasında silahlı çatışmalar başgösterdi. Dört gün sonra, Türk Hava Kuvvetleri Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yapmaya başladılar. 1964 Ocak ayı içinde toplanan üçüncü Londra Konferansı, bir sonuca varamıyarak ay sonunda dağıldı. Limasol'daki şiddetli çarpışmalar üzerine Makarios, 13 Şubat'ta Birleşmiş Milletler'e müracaat etti. Güvenlik Konseyince 4 Mart'ta kurulması kararlaştırılan B. M. Barış Gücü'nün ilk birlikleri 16 Mart'ta adaya çıktılar. 4 Nisan'da Makarios, Yunan-Türk-Kıbrıs ittifak anlaşmasını feshetti. Haziran ayı içinde, Kıbrıs'a müdahalede bulunmak istiyen Türkiye, ABD Cumhurbaşkanı Johnson'un engellemesi ve ihtarı ile karşılaştı. 9 Temmuz'daki Cenevre temasları da neticesiz kaldı. Cemaatlar arası çarpışmaların devamı üzerine, Türk Hava Kuvvetleri, 8-9 Ağustos'ta Kıbrıs'a müdahale ettiler. Fakat bu müdahale, gerilimleri arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Fakat diplomatik gelişmelerin etkisiyle Yunanistan, 26 Kasım 1967 de Kıbrıs'tan askerlerini geri çekmeyi kabul etti. 1970'lerin başında bağımsız bir çizgi izlemeye çalışan Kıbrıs hükümeti ile, bu sefer Yunan Cunta'sı arasındaki çelişmeler keskinleşmiş durumdaydı ve bu durum, 12 Mart'tan sonra kurulan Türk Hükümetleri ile Yunan Hükümeti arasında Kıbrıs konusunda bir yakınlaşmanın temelini teşkil edebilecek gibi görünüyordu.

Pakistan ile Hindistan arasındaki çatışmanın kaynağı ise, eski İngiliz sömürgesi olan bu alanların il. Dünya Savaşından sonra dinî cemaat çatışmaları temeli üzerinde ayrılmalarına ve iki ayrı devlet teşkil etmelerine kadar dayanır. Başlangıçta bu devletlerden Hindistan tarafsız bir görünüme bürünmüş, Pakistan ise, ABD ile yakın ilişkiler kurarak CENTO'ya dahil olmuştu. 1960'ların ortasından başlıyarak Pakistan'ın gitgide ABD ile olan ilişkilerini gevşetmesi ve Hindistan'ın ise, hem ABD ve hem

de SSCB ile yakın ilişkiler kurması; Çin Halk Cumhuriyeti'nin güçlenmesi ve SSCB ile arasında önemli bir çatışmanın başgöstermesi; SSCB'nin Çin'e karşı Hindistan ile ittifak kurması ve Çin ile Pakistan arasında önemli bir yakınlaşma kaydedilmesi, Pakistan-Hindistan çatışmasını gerginleştirmeye katkıda bulundular. 24 Nisan 1965'te Kutch bölgesinde, sınır anlaşmazlıkları yüzünden bu iki devlet arasında silahlı çarpışmalar başgösterdi. Ateş-kes anlaşması ancak 30 Haziran'da imzalanabildi. Silahlı bazı Pakistanlıların Keşmir'e sızmaları üzerine, 10 Ağustos'ta tekrar patlak veren sınır çatışmalarının altıncı gününde Hint birlikleri ateş-kes hattını geçtiler. Bu sefer ateş-kes 22 Eylül'de gerçekleştirilebildi. 4 - 10 Ocak 1966'da Hindistan ile Pakistan'ın Taşkent'te SSCB Başkanı Kosigin'in hakemliğinde bir anlaşmaya varmaları, Sovyetler Birliği'nin bu havaliye gösterdiği büyük ilginin delili kabul edilmelidir. Hindistan-Pakistan çatışması, 1971 yılında, Doğu Pakistan'da başgösteren ayrılıkçı hareket münasebetiyle yeni bir doğruya ulaştı. Pakistan'dan ayrılmak isteyen «Bengaldeş» hareketini Hindistan en aktif biçimde destekledi; Pakistan'a saldırdı ve yenilgiye uğrattı. Bu savaşta, Hindistan üzerinde SSCB'nin nüfuzunun artmasından endişelenen ABD, çekimser bir görünüme büründü; Sovyetler Birliği, Hindistan saldırısının hazırlanmasında ve yeni Bengaldeş devletinin kurulmasında baş rolü oynadı; Çin Halk Cumhuriyeti ise, Pakistan'ın iç işlerine yabancı ülkelerin karışmasına karşı çıktı ve ABD ile SSCB'yi, «küçük ülkeler aleyhine büyük devlet politikası gütmekle» ve «Çin'e karşı saldırı planları yapmakla» suçladı. Fakat bu gelişmeleri anlayabilmek için, şimdi dikkatimizi bölgesel savaşlardan ayırıp, 1950'lerin sonlarında ve 1960'larda Sovyet politikasında meydana gelen değişmelere, ABD-SSCB ilişkilerine, Çin-SSCB çatışmasına ve Avrupa siyasetinin teşekkülatına çevirmemiz gerekir.

5. 1950'LERİN ORTASINDAN İTİBAREN ABD, SSCB, ÇİN, AVRUPA VE FRANSA

II. Dünya Savaşından hemen sonraki yıllarda teşekkül eden Atlantik ve Doğu Avrupa bloklaşmaları, iki ülke grubunun olduğu kadar iki ideolojinin ve iki ayrı ve zıt sistemin çatışmasını içermek niteliğini de, blok-içi homojenliklerini de çok uzun süre korumadılar. Stalin hayatta olduğu sürece Sovyetler Birliği, ABD'ye ve müttefiklerine karşı katı bir tutum izliyor ve sosyalist blokun önderliğini tartışmasız bir şekilde sürdürüyordu. Jozef Vissarionoviç Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümü, Sovyetler Birliği'nde bir iktidar mücadelesine yol açtı. İlkin, Başbakanlığa Malenkov ve yardımcılıklarına da Beria Molotov, Bulganin ve Kaganoviç getirildiler. Malenkov, Komünist Partisi'nin Birinci Sekreterliği görevini 14 Mart'ta bıraktı. 13 Eylül'de, bu kilit iktidar mevkiine Kruşçev getirildi. Başbakan yardımcısı ve İçişleri Bakanı Beria'nın 10 Temmuz'da her iki görevinden azledilmesini, Kruşçev'in durumunu adım adım güçlendirmesi izledi.

8 Şubat 1955'de Malenkov'un yerine Bulganin Başbakan oldu. 25 Şubat 1956'da, SSCB Komünist Partisinin 20. Kongresinde, Kruşçev ani bir şekilde ve çok sert bir üslupla Stalin'e hücum etti, onu baştan aşağıya kötüledi ve böylelikle onun politikasına karşı açık bir mücadele açmış oldu. Kruşçev, esas olarak, Sovyetler Birliği'nin ABD ile «barış içinde bir rekabet»e girişerek onu ekonomik alanda bozguna uğratabileceğini; bu nedenle ve atom silahları çağında, Stalin'in katı tutumunun modası geçmiş olduğunu; iktidarı silahlı mücade-

le yoluyla ele geçirme tutumunun yanlış olduğunu ve yerini «barış içinde bir arada yaşama» diplomasisine bırakması gerektiğini; ABD ile SSCB'nin kendi aralarındaki temaslarla dünyada barışı koruyabileceklerini ve bu nedenle nükleer silahları kendi tekellerinde bulundurmaları gerektiğini söylüyor ve öneriyordu. Bu keskin politika değişikliği, gerek SSCB'de ve gerekse bütün sosyalist ülkelerde ve partilerde büyük sarsıntılara yol açtı. 17 Nisan 1956'da Kominform feshedildi. Kruşçev'ın politikasının ve 20. Kongrenin yarattığı sarsıntılar içinde, Polonya ve Macaristan'da ayaklanmalar meydana geldi. 1957'de, Kruşçev Sovyetler Birliği içinde duruma tamamen hakim oldu: Sovyet Prezidyum'unda 7'ye karşı 4 oy ile azınlıkta kalan Kruşçev, 22 - 29 Haziran'da Komünist Partisi Merkez Komitesi'ni topladı ve Birinci Sekreter sıfatıyla almış olduğu tedbirler sayesinde burada başarı sağladı. «Parti aleyhtarı bir grup teşkil ettikleri ve Lenin ilkelerini engelledikleri» gerekçesiyle, Malenkov, Molotov, Kaganovic ve Şepilov gibi eski Stalin'ciler, ilk ağızda tasfiye edildiler. 26 Ekim'de Mareşal Jukov, Savunma Bakanlığından azledildi ve 2 Kasım'da da Prezidyum'dan ve Merkez Komitesi'nden çıkarıldı. 27 Mart 1958'de Kruşçev, Parti Genel Sekreterliğine ve Başbakanlığa aynı anda getirildi. Aynı yılın 1 Eylül'ünde de Mareşal Bulganin Prezidyum'dan çıkarıldı. Bundan sonra Kruşçev'in politikası, SSCB içinde bir muhalefetle karşılaşmaksızın uygulanmaya başlandı.

Bu politikaya karşı ciddi muhalefet, SSCB dışından, özellikle Çin ve Arnavutluk Komünist Partilerinden geldi. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda kuruluşunu ve Kore Savaşında oynadığı rolü yukarıda özetlediğimiz Çin Halk Cumhuriyeti ve Çin Komünist Partisi, «barış içinde bir arada yaşama politikası» hakkında Kruşçev'in görüşlerine karşı çıktılar ve daha 14 - 16 Kasım 1957'de on iki sosyalist ülkenin komünist partilerinin temsilcileri arasında yapılan Moskova Konferansında, gerek Çin ve ge-

rekse Arnavutluk heyetleri, bu görüşlerini açıkça ifade ettiler. Bu andan itibaren, sosyalist dünyada ve özellikle Çin ile SSCB arasındaki bölünme hızla derinleşti. Kruşçev'in politikası SSCB'de tamamen hakim olmadan önce 14 Şubat 1954'te Sovyet Rusya ile Çin arasında bir ittifak anlaşması yapılmış, 27 Nisan 1955'te, SSCB, Çin bilginlerine araştırmalarında yardım taahhüdünde bulunmuş, 15 Ekim 1957'de de, atom bombası imali sırlarını Çin'e vereceğini vaad etmişti. 20 Haziran 1959'da, bu sonuncu anlaşma, Sovyetler Birliği tarafından feshedildi. 17 Temmuz 1960'da, Moskova, Çin'deki uzmanlarının yakında geri çağrılacaklarını Pekin'e bildirdi. 11 - 21 Haziran 1963'te, daha sonra Kruşçev'i tasfiye edecek ve fakat onun politikasını esas olarak sürdürecek olan Brejnev ve Podgorni, SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterliklerine getirildiler. 14 Temmuz 1967'te, SSCB ile Çin arasındaki çatışma, iki Parti arasında teati edilen sert mektuplarla iyice açığa çıktı. 25 Temmuz'da, ABD, SSCB ve Büyük Britanya, Moskova'da, yeraltı tecrübeleri dışında nükleer denemeleri yasaklayan bir anlaşma imza ettiler. Daha sonra bu anlaşmayı 67 devlet imzaladı fakat Komünist Çin ve Arnavutluk, «nükleer silahların bir iki büyük devletin tekelinde kalmasının öngörüldüğü» gerekçesiyle, Fransa da, kendi bağımsız gücünü korumak istediği için, imzalamayı reddettiler. Yavaş yavaş birçok ülkede, SSCB'nin ve Doğu Avrupalı müttefiklerinin politikasına karşı çıkan yeni Komünist Partileri kuruldu. Çin'de, Sovyet taraftarı olan Liu Şao-Şi'nin ve taraftarlarının tasfiyesi demek olan «Büyük Proleter Kültür Devrimi» sırasında Çin-Sovyet ilişkileri büsbütün gerginleşti. 1969 Mart'ında, Çin-Sovyet sınırında önemli çarpışmalar başgösterdi. 11 Haziran'da Sinkiang'da sınır çatışmaları tekrarlandı. 19 Ağustos'ta Sinkiang'da yeni bir olay üzerine Pekin, son aylarda bu gibi 429 olayın cereyan etmiş olduğunu ilan etti.

Sovyetler Birliği, bir yandan Çin Halk Cumhuriyeti ile gitgide daha sert çatışmalara girerken, beri yandan ABD'

ye karşı da bütün dünyada bir nüfuz alanları mücadelesine giriyordu. ABD-SSCB mücadeleleri, özellikle Küba'da, Orta Doğu'da, Avrupa'da, Arap ülkelerinde ve Hindistan üzerinde düğümlendiler. Bu genel gelişme içinde Fransa ve Çin, eski müttefiklerinden gitgide ayrıldılar ve onlara karşı çıkan bir tutum takındılar.

Truman ve Eisenhower'in Başkanlıkları döneminde, ABD'nin SSCB'ye karşı politikası esas olarak Avrupa'da bir çatışma ihtimali üzerinde duruyor ve büyük bir savaşa, özellikle nükleer silahlar bakımından üstün olarak girmeyi hedef alıyordu. John Kennedy'nin Başkan olmasıyla birlikte, ABD politikasında günümüze kadar gelen, «bölgesel savaşlar»ın önemini kavrayan ve bunlara esnek bir şekilde müdahale edebilmeyi öngören çizgi hakim olmaya başladı. Bu Amerikan siyasetini, SSCB siyasetine tam da bu sıralarda hakim olan ve dünya meselelerini ABD ile birlikte halletmeyi öngören Kruşçev tezleri, özellikle kolaylaştırıyordu. ABD ile SSCB arasındaki gerginlik ve patlamaların gürültüsü, dünyanın geri kalmış bölgelerinde cereyan eden savaşlardan gitgide uzaklaşmaya başladı. 1 Mayıs 1960'ta, bir U-2 Amerikan keşif uçağının Sovyetler Birliği üzerinde düşürülmesi, 16 Mayıs'taki Paris Zirve Konferansının yapılamamasına yol açtı. 30 Haziran'da Viyana'da Kruşçev'in bir konuşması ve 3 - 4 Haziran 1961'de Viyana'da Kennedy - Kruşçev görüşmeleri münasebetiyle ortaya çıkan gerginlikler, Berlin ve iki Almanya meseleleriyle ilgiliydi. SSCB ile Batılı müttefikler arasındaki bu çatışma, Temmuz ve Ağustos aylarında da sürdü ve sonunda SSCB geri çekilmek zorunda kaldı. 17 - 31 Ekim'de Sovyet Komünist partisinin 22. Kongresinde Kruşçev Arnavutluk'a çok şiddetli bir şekilde saldırdı. Şu En-lay de, SSCB'ye aynı şekilde karşılık verdi. Bu saldırının akabinde, 28 Kasım'da, nükleer tecrübelerin durdurulması hakkındaki Cenevre Konferansına tekrar başlandı. 10 Aralık'ta Sovyet Rusya ile Arnavutluk arasındaki diplomatik ilişkiler kesildi. 14 Mart 1963'te, «nükleer enerjinin barışçı ga-

yelerle kullanılması» yolunda ABD ile SSCB bir işbirliği anlaşması imzaladılar. Bunu 20 Haziran'da, Washington ile Moskova arasında bir «kırmızı teletype» tesisi için imzalanan anlaşma izledi. Başkan Kennedy'nin 22 Kasım'da Dallas'ta öldürülmesinden sonra başa geçen Johnson, dünyanın geri kalmış bölgelerindeki savaşlara gitgide daha aktif bir müdahele tutumu takındı. 3 Kasım 1964'teki seçimlerde ezici bir çoğunluk sağlıyarak tekrar iktidara gelen Johnson, bu politikayı doludizgin geliştirirken, SSCB, her çatışmada, diplomatik uzlaşma yolları aramayı ve bu ihtimalleri ön plana çıkarmayı tercih etti. Bununla beraber, SSCB kendi nüfuz alanları, özellikle Doğu Avrupa üzerindeki hakimiyetini sürdürmek için, gerektiğinde askeri müdahelede bulunmaktan çekinmedi. Sovyetler Birliği'nin müttefiklerine karşı tahakküm politikası ve küçük ülkelere karşı kudretli bir büyük ülke olarak aldığı vaziyet, Brejnev-Kosigin-Podgorni ekibinin iktidara gelmesiyle birlikte büsbütün belirginleşti. Çekoslovakya olayları bunun tipik örneğidir. 5 Ocak 1968'de Novotni'nin yerine Çekoslovak Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine seçilen Dubçek, gitgide Sovyetlerden bağımsız ve Batılı büyük devletlere yaklaşan bir tutum izlemeye koyulunca, 12 Nisan'dan itibaren ilkin yalnızca Pravda kanalıyla ve fakat gitgide daha yaygınlaşarak, Sovyetler Çekoslovakya'ya karşı siyasi taarruza geçtiler. 29 Temmuz - 1 Ağustos'ta Cierna'da yapılan Sovyet-Çek görüşmelerinin hemen ardından Sovyetler, Varşova Paktının diğer bazı üyeleriyle birlikte, 21 Ağustos'ta Çekoslovakya'yı işgal ettiler. Bu işgali mazur göstermek için, Brejnev, «Sovyetler Birliğinin müttefiki olan sosyalist ülkelerin ancak sınırlı bir egemenliğe sahip olduğu» tezini ortaya attı. 1968 sonlarında Sovyetler, Çekoslovakya'daki askerî varlıklarını kullanarak Çekoslovak Komünist Partisinin yönetimine tekrar hakim oldular ve kendilerine bağlı Husak ekibini işbaşına getirdiler. Bununla beraber, Sovyetlerin nüfuz alanlarını korumak konusundaki teşebbüs ve müdaheleleri, her zaman başarılı olamadı.

Doğu Avrupa bloku içinde Romanya'nın, gitgide daha bağımsız bir tutumu benimsediği ve hatta Çin Halk Cumhuriyeti lie ayrı ilişkiler kurduğu; bağımsız tutumuna karşı bir Sovyet saldırısı halinde Çin ile olan ittifakına da güvendiği görüldü. Çin Halk Cumhuriyeti, aralarındaki büyük ideolojik ayrılıklara rağmen, Yugoslavya'yı da bir Sovyet istilası ihtimaline karşı destekleyeceğini bildirdi. 1972 yazında, Orta Doğu'da Sovyetlerin en büyük nüfuza sahip oldukları Mısır, İsrail işgali altındaki toprakların kurtarılmasına yol açacak bir savaşı çeşitli yollarla SSCB'nin engellediği gerekçesiyle bütün Sovyet uzman ve danışmanlarının ülkeyi terketmelerini istedi. Bütün bunlar, dünyanın çeşitli köşelerinde, hiç şüphesiz ABD'nin nüfuz alanlarına göre çok daha dar olan Sovyet hakimiyet bölgelerinin, mutlak olmadığını ve zaman zaman durumun tersine dönebileceğini gösteriyordu.

Sovyetler Birliği'nin bu durumunun yanısıra, ABD de, geri kalmış ülkelerde kendi aleyhindeki hareketlerin yanısıra, Batı Avrupa'daki bir kısım müttefiklerinden de gitgide artan bir muhalefetle karşılaştı. Daha başından itibaren Fransa ile Batı Almanya arasındaki NATO camiası dahilinde bir rekabet ve çatışma olduğunu yukarıda göstermiştik. 1950'lerden itibaren, Batı Avrupa ülkeleri güçlendikçe, kendi özel menfaatlerini korumak için aralarında birleşmeye meylettiler. Bir «Avrupa Birliği» fikri buradan doğdu. 11 - 12 Şubat 1956'da, «Ortak Pazar» ve «Avrupa Atom Enerjisi Birliği» konularında Brüksel'de bir konferans toplandı. 25 Mart 1957'de de Ortak Pazar ve Euratom Antlaşmaları Roma'da imzalandı. Fransa'nın güçlenmesi ve Fransa ile ABD arasında, ekonomik rekabetin artması, Avrupa birliği siyasetinin itici gücünü teşkil etti. 13 Şubat 1960'ta Fransa, Büyük Sahra'da ilk atom bombasını patlattı. 31 Temmuz 1961'de, başlangıçta Ortak Pazar'a soğuk davranmış olan İngiltere de katılmak için müracaat etti Fakat henüz yeterince güçlü olmadığı bir sırada İngiliz Milletler Camiasının rekabetine maruz kalmaktan

çekinen Fransa, bu müracaatnı reddini sağladı. 30 Eylül'de «Ekonomik Gelişme ve İşbirliği Teşkilatı» (OEEC) faaliyete geçti. 2 - 8 Temmuz 1962'de, Alman Şansölyesi Adenauer'in Paris'i resmen ziyareti, Ortak Pazar ve Avrupa siyaseti çerçevesinde Fransız - Alman yakınlaşmasının işareti oldu. 30 Temmuz'da da Altı'lar arasında ortak tarım politikası yürürlüğe girdi. 22 Ocak 1963'te, diplomatik, askeri ve kültürel sahalarda organik bir işbirliği yaratılması hakkında bir Fransız - Alman Antlaşması imzalandı. 28 Ocak'ta da Altı'lar ile İngiltere arasında Brüksel'de yapılmakta olan görüşmeler kesildi. Fransa ve diğer bir kısım Batı Avrupa ülkelerinin nükleer güçlerini geliştirmek konusunda yaptıkları baskılar, 10 Nisan'da NATO'da, müttefiklerarası bir nükleer güç meydana getirilmesi konusunda müzakerelerin başlamasına yol açtı. 15 Haziran'da Fransa deniz kuvvetlerini NATO'dan çekti. Ayrıca, nükleer silahların kısıtlanması konusundaki Moskova Antlaşmasını imzalamayı da reddetti. 1 Ocak 1964'te, Ortak Pazar meyvalar ve sebzeler bakımından bir realite oldu. 28 Mayıs 1965'te de Fransa, SEATO kurmayındaki temsilcillerini geri çağırdı. 19 Aralık'ta De Gaulle'ün ikinci turda tekrar Fransa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Fransa'nın ABD'nin hakimiyetinin sistemleştiği NATO'dan kopuşunu hızlandırdı. 9 - 11 Mart 1966'da Fransa NATO'dan çekildiğini ilan etti. Almanya'daki Fransız birlikleri NATO emrinden alındı. ABD, birliklerini Fransa'dan çekti. NATO kumandanlıkları Fransa dışına nakledildi. Bundan sonra Amerika'nın gitgide artan dış ödemeler açığı, Fransa'nın ve Batı Avrupa'nın rekabetinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadı. ABD'nin para buhranları birbirini izledi. Bu buhranlar, Amerika'nın çok büyük dış harcamalarının ve içteki fiyat artışlarının doların değerini kaybetmesine yol açmasından doğuyordu. Yalnız De Gaulle'ün 1969'da kaybettiği bir referandum sonucu çekilmesinden sonra dahi De Gaulle politikasını Pompidou idaresinde izleyen Fransa değil, Japonya, İtalya, Batı Almanya gibi Batı'lı sana-

yi ülkeleri de bu buhranlardan faydalanarak sanayilerini dış ticaretlerini birçok pazarda Amerika'nın geleneksel hakimiyeti aleyhine geliştirdiler. 1970'lerin başında ABD, bu gibi ülkelerle ilişkilerinde, artık sözünü eskisi gibi mutlak olarak geçiremeyen bir önder manzarası arzediyordu.

Gerek Batı bloku içinde, gerekse Doğu Avrupa'da ABD ve SSCB aleyhine bu çatlakların belirmesinde, Çin'in güçlenmesi ve güttüğü dış politika da önemli bir rol oynadı. 1950'lerin sonlarında ideolojik nedenlerle SSCB ile arası açılan Çin, 1960'ların ortasından itibaren, dünyada önemli bir güç haline geldi. 1962'de Hindistan ile çıkan sınır savaşında önemli bir askeri başarı sağlayan Çin Halk Cumhuriyeti, 26 Aralık'ta, mevcut sınıra istikrar kazandıran bir anlaşmayı kabul etti ve herhangi bir talepte bulunmadı. 2 Mart 1963'te Çin-Pakistan sınır anlaşması imzalandı., 27 Ocak 1964'te ise, yukarıda gördüğümüz gibi ABD'den bağımsız bir dış politika izlemeye koyulan Fransa, Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıdı ve 10 Şubat'ta da Formoza ile diplomatik ilişkilerini kesti. 16 Ekim 1964'te Çin ilk atom bombasını patlattı. 1966-1969'daki, Liu Şao-şi'nin ve diğer Sovyet-çizgisi taraftarlarının tasfiyesi mücadelesinin ertesinde, Çin dış politikası esnek bir şekilde dış dünyaya açıldı. Bu politika, Çin'in birçok Avrupa, Amerika ve Afrika ülkesi ile iyi ilişkiler kurması sonucunu verdi. Bu ilişkiler sayesinde Çin, 1961 ve 1964'de kendisine reddedilen Birleşmiş Milletler üyeliğini 1971'de sağladı. 1970'lerin başındaki dünyanın durumunda, ideolojik tutumunu aynen sürdürmekle birlikte, Afrika ve Asya ile olduğu kadar Fransa ve Japonya gibi ülkelerle de iyi ilişkiler kurabilen Çin'in durumu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir faktör olarak belirginleşmektedir.

6. TÜRKİYE VE 1970'LERİN DÜNYASI

Ekonomik bakımdan az gelişmiş bir ülke olan Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında, gitgide ABD'ne yaklaştı ve nihayet Batı bloku ittifakları çerçevesinde yer aldı. Türkiye'nin ABD'ne yakınlaşması, 23 Şubat 1945'te, Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesiyle başladı. Sovyetler Birliği'nin kendi güvenliğini garanti altına almak için kendisine Boğazlar'da üs verilmesi yolunda yaptığı teklifler, Türkiye'yi Batı'lı müttefiklerle işbirliğine götürdü. Soğuk Harbin başladığı ve Truman Doktrini'nin kabul edildiği şartlarda, Amerikan Kongresi 22 Mayıs 1947'de, Yunanistan'a 300, Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık bir yardım yapılmasını kabul etti. 12 Temmuz'da da, Türkiye ile ABD arasında, Türkiye'ye yapılacak Amerikan yardımıyla ilgili bir anlaşma imzalandı. 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonunda iktidara gelen Demokrat Parti siyasi planda, ABD ve NATO camiası ile daha yakın bağların kurulmasını; iktisadi planda ise, yüksek faizli dış borçlanma ve yardımlara dayanan enflasyonist baskılarla sanayileşmeye çalışmayı öngören bir programa sahipti. 1950'de Türkiye, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kore Savaşına bir tugay ile katıldı. 21 Eylül 1951'de Ottowa'da toplanan NATO Konseyi, Türkiye ile Yunanistan'ı NATO'ya katılmaya davet etmeye karar verdi. 17 Ekim'de Londra'da imzalanan protokol ile Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması kabul edildi. 18 Şubat 1952'de de, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin NATO'ya girmesini onayladı. 1955 yılı içinde,

Amerika ve İngiltere ile, Türkiye, Pakistan, İran ve Irak'ın siyasi ve askeri bağlarını sıkılaştıran CENTO kuruldu. 1959'da ise, Türkiye ile ABD arasında, daha sonra ABD ile Pakistan ve Iran arasında imzalanacak olan anlaşmalara da örnek teşkil eden, bir ikili anlaşma imzalandı. Bunu, diğerleri izledi. Bununla beraber, ABD ile kurulan yakın iktisadî ilişkiler ve iyi ürün alınan yıllarda tarım ürünlerinin ihracatına da dayanan, ama genellikle, ithalatı sırf dış yardım ve borçlanmalarla karşılamaya yönelen bir enflasyonist politika, iktisadi durumun gitgide kötüleşmesine yol açtı. 1958 devalüasyonunu izleyen yıllarda, ekonomiyi saran durgunluk havası istikrarsızlığı, 27 Mayıs 1960'ta ordunun iktidarı ele almasına ve eski DP'li Bakan ve milletvekillerinin tutuklanıp yargılanmalarına yol açtı. 16 Eylül 1961'de, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, bir gün sonra da Adnan Menderes idam edildiler. 26 Ekim'de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığına seçildi. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'teki iki yeni darbe teşebbüsü ise başarısız kaldı; bunların sonucunda, Talat Aydemir idam edildi. 1960'ların ilk yarısı, koalisyon hükümetleri altında, planlı kalkınma denemelerine girişilmesi, ülke çapında sol eğilimlerin ortaya çıkması ve güçlenmesi, Demokrat Parti'nin siyasi çizgi ve programını yeni şartlarda sürdürmek amacıyla ortaya çıkan Adalet Partisi'nin ise yavaş yavaş iktidara ilerlemesiyle geçti. 31 Temmuz 1962'de «Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu» kuruldu ve Türkiye'nin dış finansmanını yönetmeyi büyük ölçüde üstüne aldı. Bunu, 12 Eylül 1963'te, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (Ortak Pazar'a) ortak bir üye olarak katılması hakkında imzalanan anlaşma izledi. 20 - 21 Temmuz 1964'te ise, Türkiye, İran ve Pakistan'ın katıldığı «Bölgesel Kalkınma için İşbirliği» (RCD) teşkilatı teşekkül etti. 8 Aralık 1965'te, Türkiye ile Avrupa Yatırım Bankası arasında, beş yıllık hazırlık devresi için 175 milyon dolarlık bir yardımı kapsayan genel bir anlaşma aktedildi. Bütün bunlar, bir yandan, genel olarak Türkiye'nin ABD ve diğer azgeliş-

miş müttefikleri ile bağlarını tekrar anlatmak gerekszdir. Şurası muhakkak ki Türkiye, 1970'lere iktisadi bakımdan azgelişmişliği; geri bir tarım sektörü içinde geniş köylü kitlelerinin hapsolmuşluğundan kaynaklanan sosyal dengesizliği; siyasi istikrarsızlığı ve gitgide sıklaşan ordu müdaheleleri ile, tipik bir geri kalmış ülke görünümünde girmiştir. (Kendi nüfuz alanlarını korumak için birbirleriyle hem mücadele eden ve hem de uzlaşan iki dev ülkenin; çeşitli nedenlerle bunlara gitgide kafa tutan ve bağımsız yollar izlemeye koyulan diğer güçlü ülkelerin; dünyanın üç büyük gücünden biri olma yolunda ilerleyen Çin'in; ve Türkiye ve Türkiye'ye benzer birçok geri kalmış ülkenin çeşitli mücadele ve çatışmalarla doldurması kaçınılmaz olan önümüzdeki onyıllarda, ülkemiz nasıl bir gelişme gösterecektir? İktisadi ve sosyal gelişmesini ilerletebilmek ve istikrarlı bir demokratik hayat kurmak problemini nasıl halledecektir? İçinde bulunduğumuz dünya ve Türkiye şartlarında, bu soruların hemen bir iki yıl içinde cevaplandırılabileceğini, çözümlenebileceğini öne sürmek mümkün görünmemektedir.

I. CİLT

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İnsanlar ve Tabiat	5
Tarih Çağlarının Başlangıcı	16
Ilk Büyük Devletler	26
Girit ve Barbarlar	40
Mısır'ın Dehası	50
Demir'in Zaferleri	64
Akdeniz	71
Kelt İmparatorluğundan Asur İmparatorluğuna	73
Yunan Dehası	94
Perslerin Eseri	111
Konfiçyüs ve Buda	120
Pers Harpleri Iran ile Yunanistan'ın Savaşları	127
Aristo ve İskender Hindistan'dan Iskenderiye'ye	152
Doğu'nun Yüceliği	163
Kartaca'ya Karşı Roma	177

Sayfa

Roma'nın Fetihleri 187

Roma İmparatorluğu ve Hıristiyanlık 216

Bizans ve İstilalar 255

Avrupa'nın Doğuşu 271

Muhammet ve İslamlık 285

Şarlman'ın Frank İmparatorluğu 300

Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu 316

Derebeyliğin Kurumları 329

Tacirler ve Şehirler 352

Cengiz Han'dan Kubilay'a Moğol İmparatorluğu 384

Ulusal Topluluklar 401

İtalya'nın Dehası 416

Avrupa Denizlerin Fethinde 446

II. CİLT

Reform 5

Katolik Kilisesi ve Ulusların Girişimleri 33

Fransa'nın Dehası 70

İngiltere'nin Hırsı 88

Avrupalı Ruhu 116

Amerika'nın Bağımsızlığı 134

Fransız İhtilâli 151

Sayfa

Napolyon Bonapart'tan Karşı-Devrime 172

Serbest Ticaret ve Liberalizm 203

1848 225

Germanizm 239

Demokratik Özgürlükler 266

Emperyalizm 284

İngiltere ve Almanya 305

Sovyet İhtilâli 330

Sosyalizm 350

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA SİYASETİNİN ÖNEMLİ MESELELERİ **419**

1. Savaşın Sonu 421

2. Savaş Sonrası Dünyanın Aldığı Şekil ve Başlıca Güçler 424

3. Dünyanın Geri Kalmış Bölgeleri 432

4. Geri Kalmış Alanlarda Kurulan Paktlar, Siyasi İstikrarsızlık ve Bölgesel Savaşlar 438
   a — Kore Savaşı 422
   b — Küba ve Kongo 444
   c — Vietnam ve Hindiçini Buhranı 447
   ç — Orta Doğu 451

5. 1950'lerin Ortasından İtibaren ABD, SSCB, Çin, Avrupa ve Fransa 461

6. Türkiye ve 1970'lerin Dünyası 469

André Ribard İkinci Dünya Savaşının korkunçluğunu yaşamış sancılı bir kuşağın en yetenekli tarihçisidir. Diyalektiğin ve tarihi materyalizmin yasalarına uygun çalışma yöntemi, tarihi ve siyasi olayları olanca genişliğiyle kavramasını sağlar.

Doğa ve insanın ilk defa karşılaştığı dönemden günümüze kadar uzanan bütün insanlığın tarihini kapsayan bu dev eser, türünün tartışmasız en yetkin kaynak kitabıdır. Ribard tarihin akışının toplumların içindeki çelişkilerden doğduğu gerçeğini hiç bir zaman gözden kaçırmadan, tarihi usta kalemiyle bir roman akıcılığıyla anlatmasını bilir. Batı eleştirmenleri, Ribard'ın, «İnsanlığın Tarihi» nin kolay kolay aşılmaz bir tarih şaheseri olduğu görüşünde birleşmektedirler.

30.— TL